

KOCA MUSTAFA PAŞA KÜLLİYESİ VE RESTORASYON ÇALIŞMALARI (2015-2019)

Koca Mustafa Paşa Külliyesi
ve Restorasyon Çalışmaları
(2015-2019)

Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayınları No: 143

**Koca Mustafa Paşa Külliyesi
ve Restorasyon Çalışmaları
(2015-2019)**

Vakıflar Genel Müdürlüğü Adına Sahibi
Burhan ERSOY

Yayın Koordinatörü
Şengül KONCAGÜL

Yayın Sorumlusu
Hayrullah ÇELEBİ

Koordinasyon
Gökhan KESKİN/Emre ÖZTÜRK

Editör
Mehmet KURTOĞLU

Redaksiyon
Murat SAV

Kapak ve Sayfa Tasarımı
Aydın TİBET

Adres
Vakıflar Genel Müdürlüğü
İstanbul İ. Bölge Müdürlüğü
Sanat Eserleri ve Yapı İşleri Şube Müdürlüğü
No: 2 Kat: 5 Taksim/İstanbul
Tel: 0 212 251 88 10

ISBN: 978-975-17-4758-7

Yayın Yeri ve Yılı
İstanbul-2021

Kitap, Vakıflar Genel Müdürlüğü'nün bir kültür hizmetidir.
Kitaptaki yazılardan yazarları sorumludur.
Katkılarından dolayı AN-SA Abide Yapı Res. Proje Taah. Tic. Ltd. Şti'ne teşekkür ederiz.

Koca Mustafa Paşa Külliyesi ve Restorasyon Çalışmaları (2015-2019)

Yayına Hazırlayan
Murat SAV

Vakıflar Genel Müdürlüğü

ÖNSÖZ

Son yıllarda Vakıflar Genel Müdürlüğü olarak yürüttüğümüz çok önemli restorasyon uygulamaları oldu. Sayıları binleri bulan tarihi eserlerimizin bakım-onarım ve restorasyonlarını yaparak veya yapılmasını sağlayarak, önemli bir görevi yerine getirdik, getirmeye de devam ediyoruz. Restore ettiğimiz önemli yapılarla ilgili, yapılan çalışmaları anlatmak, çalışmalarımızı belgelemek adına kurumsal yayınlar yapmayı kendimize bir görev addettik. Koca Mustafa Paşa adıyla bilinen Külliye ile ilgili kitap da bunlardan biridir.

Ana yapıyı oluşturan caminin Osmanlı dünyasında onu ön plana çıkaran bir özelliği vardır. Bu da, yapının iskeletinin önemli ölçüde Osmanlı döneminde elden geçirilerek, yenilenmesinden kaynaklanmaktadır. Daha önceleri pek çok makalelere ve kitap bölümlerine konu olan dünyaca ünlü bu yapının restore edilmesini sağlamaktan dolayı büyük bir memnuniyet duymaktayız. Kocamustafapaşa semtinin adının kaynağı olan yapıya ismini veren Koca Mustafa Paşa'nın vakfına ait bu Külliye'nin, İstanbul'un mimarlık tarihinde özel bir yeri bulunur. Bir Bizans yapı topluluğunun vakıf külliyesine dönüşümü ve tekke olarak da işlevlendirilmesi bu konumu en güzel şekilde açıklamaktadır.

Tüm bu anlamların rehberliğinde, Külliye yapılarının restorasyon çalışmalarını gerçekleştiren müteahhit firma ve ekibine; restorasyon sürecinin paydaşlığını yapan İstanbul'daki ilgili Koruma Kurulu'nun üyeleriyle çalışanlarına; restorasyon boyunca görev alan Bilim Kurulu üyelerine ve işi yürüten Vakıflar İstanbul I. Bölge Müdürlüğü çalışanlarına teşekkür ediyorum.

Burhan ERSOY

Vakıflar Genel Müdürü

SUNUŞ

Bir yapıyla ilgili çok şey söylemek mümkündür. Yapının kendisi, tarihçesi, önemi veya özelliği hakkında. Bir yapının konumu da çok şey söyleyebilir. Oradaki yaşam döngüsünün niteliği, çevreye sundukları ve daha pek çok konu... Sünbül Efendi Külliyesi'ne bu gözle baktığımızda, sadece bir cami etrafında toplanan mekânları görmeyiz. Bir yanda eğitim verilen medrese, bir yanda tekke birimleri, diğer yanda türbeler ve hazirelerle birlikte sürekli akan bir yaşam görürüz.

İstanbul'un silüetine hâkim yapılar arasında her ne kadar diğer abideler kadar yer edinmemişse de Koca Mustafa Paşa Camii'nin de bir yeri vardır. Yedi Tepeli şehrin sonuncu tepesine konumlanan külliye birimleriyle beraber önemli bir restorasyon çalışmasını tamamlamakla yetinmeyip, ayrıca hazırladığımız bu kitapla da heyecanımızı paylaşmak istedik. Elbette restorasyon, uzun ve yorucu bir süreç. Yapıların projelerinin hazırlanması, Koruma Kurulu'na onaylanması ve restorasyon uygulamasına geçilmesi, sürecin devamında hazırlanan yeni projeler ve mevcut duruma göre alınan yeni kararlarla beraber sürecin ivme kazanması... Derken, ön görülen bir sürecin tamamlanarak, caminin yeniden ibadete açılması, yani sürekliliğin devamı...

Zaman geçtikçe yapılan bazı işler unutulmaya yüz tutuyor. Ancak, unutulmaması gereken bazı ayrıntıların devamlılığını sağlamak hepimizin elinde. Koca Mustafa Paşa Külliyesi'nin kapsamlı restorasyon çalışmalarını ve her yönüyle tarihçesini konu edinerek hazırladığımız kitabımızın, bu restorasyon çalışmasının ileriki nesillere taşınmasını sağlayacağını düşünüyor ve hayırlı olmasını diliyorum.

Hayrullah ÇELEBİ

İstanbul Vakıflar I. Bölge Müdürü

RESTORASYONA ADANMIŞ BİR ÖMÜR

İçinde pek çok şeyi barındıran bir ömürde bazı temel konular vardır ki hiç değişmez. Kendi yaşamımın belki de en nadide basamağını oluşturan şey, bundan yıllar evvel çıktığım bir yolculuktu. Her ne kadar iş olarak görsek de, sevilen herşey çığ gibi büyür. Şahsım için de uğraştığım bu alan, profesyonel bir işten çok bir bağlılık oldu.

Kurduğumuz firma ile Anadolu'da başlayan restorasyon çalışmalarımızda farklı fonksiyonlara sahip pek çok yapıda çalışma olanağı bulduk. Selçuklu, Beylikler ve Osmanlı dönemlerine ait yapılardaki her işimiz, bir deneyimleme olarak dağarcığımızda iz bıraktı. Yöresel taşları, tuğla çeşitlerini, harçları, kurşunları, kalem işi bezemeleri ayrıntılarıyla tanıdık. Küçük-büyük, abidevi-sıradan demeden çalışma olanağı bulduğumuz yapılara değer katmaya gayret gösterdik. Bir bakıma kendi ailemizin bir parçası olarak gördük iz bıraktığımız eski eser yapıları. Sonra İstanbul'da başladık... Mimar Sinan'ın yapılarından iki tanesi şahsımız için öyle önemli oldu ki, büyük bir anı ve gurur olarak derin izler bıraktı dimağımızda. Üsküdar'daki Mihrimah Sultan Camii ve Tophane'deki Kılıç Ali Paşa Camii. Biri, Kanuni Sultan Süleyman'ın çok değer verdiği kızı Mihrimah Sultan adına; diğeryse, aynı dönemin önde gelen deniz paşalarından Kılıç Ali Paşa için yapılan ve büyük Mimar Sinan'ın imzalarını taşıyan iki abide. Her iki yapının restorasyonunda da büyük beğeniler ve teşekkürler aldık. İşte hiç bir maddi gücün sağlayamayacağı bir histi bu.

Derken, bir önemli esere sıra geldi. Bu kez hem Klasik Osmanlı mimarisinden izler taşıyan ama aslı Bizans dönemini yansıtan Koca Mustafa Paşa Külliyesi. Bizler için son iş olması belki de bir tesadüftü. Yılların bıraktığı tecrübeye nokta koymanın zamanı gelmişti. Son işimiz olduğundan da bu son restorasyon çalışmamızı bir kitapla ölümsüzleştirmek istedik. Bugüne değin firmamız çatısının altında beraber çalıştığımız arkadaşlarla beraber bu yapının restorasyonu ile birlikte final yaptık. Bu nedenle bugüne değin birlikte çalıştığımız tüm arkadaşlarımıza en derin teşekkürlerimi sunuyorum. Bu bağlamda Vakıflar Genel Müdürlüğü'ne ayrı bir parantez açarak, kökünü çok eskilerden alan bu güzide kurumumuza ve beraber çalıştığımız tüm arkadaşlarımıza teşekkür ediyorum..

Muammer AYDIN

AN-SA Abide Yapı Res. Proje Taah. Tic. Ltd. Şti.

Yönetim Kurulu Başkanı / Mimar

BİZANS'TAN OSMANLI'YA YAPININ GELİŞİMİ

AGİOS ANDREAS MANASTIRI KİLİSESİ

DR. ÖZKAN ERTUĞRUL

Bizans devrinde İstanbul'un başkent oluşu ile hiç şüphesiz çok sayıda, başta dini yapılar olmak üzere inşai faaliyetlerde bulunulmuştur. İnşaatların genel olarak uygun arazi ve coğrafi şartlar göz önünde tutularak yapılması düşünülse de önemli bir detay gözden kaçırılmamalıdır. Nasıl ki İstanbul kenti tesadüfi değil, pek çok araştırma sonucu seçilmişse, yapılar da inşa edilirken de belirli düşünceler ön plana çıkmıştır (*Du Cange 1680*). Bu formlar oluşurken de öncelikli olarak imparatorluk düşüncesi ile din baş başa bir yol izlemiştir. İstanbul, yedi tepe üzerinde yükselirken, aynı zamanda her tepe üzerinde bir forum, her forumun bazen üzerinde bazen de hemen yanında manastır ve kiliselerin inşa edildiği anlaşılmaktadır. Bu sistem ise İstanbul'u daha bir gizemli hale sokmaktadır. Sultanahmet'ten başlayarak, Çemberlitaş, Bayezid, Fatih, Edirnekapı ve Cerrahpaşa bölgesi yedi tepenin vazgeçilmez alanları olarak pek çok yapıyı da bünyesinde barındırmaktadır.

Konumuzu oluşturan Agios Andreas Kilisesi veya bugünkü adı ile Koca Mustafa Paşa Camii (Sünbül Efendi Camii) de bu oluşumlar içinde kalan son derece önemli bir yapı olarak görülmelidir (*Riant 1875: 145, Pergoire 1910: 84-86, Millingen 1912: 106-121, Wulff 1914: 391-392, Ebersolt 1921: 40, Janin 1939: 118-150, Eyice 1953: 153-182, Janin 1975: 30-35, Müller-Wiener 1977: 172-176, Mango 1978: 168, Eyice 1980: 5-14, Eyice 2002: 133-136*). Bugünkü hali ile son devir Palaiologoslar devri yapısı olarak görülen yapı ilginç bir şekilde çok fazla değişmeden günümüze ulaşmıştır. Özellikle adına ithaf edilen Agios Andreas, Bizans ve Hristiyanlık için son derece önemli olan azizlerden biri olarak görülmektedir. Gerçekte hakkında belki de

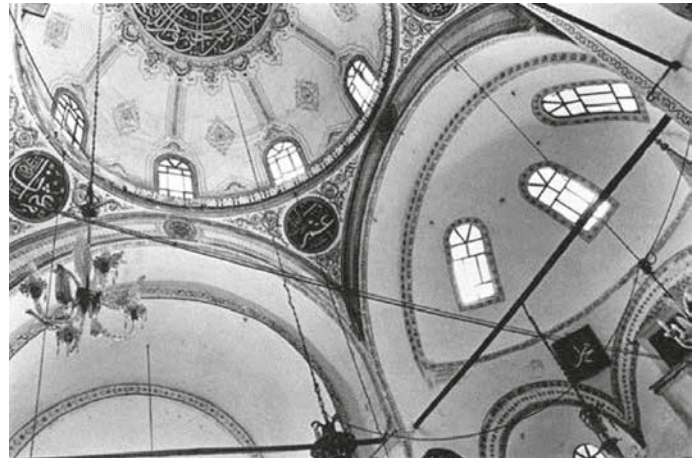
en az bilgiye sahip olduğumuz azizlerden biridir. Çünkü Bizans dünyasında birden fazla Agios Andreas yer almaktadır (*Hackel 2001: 90-98*). Bunlardan hangisine ithaf edildiği ise tartışmalıdır. Çünkü elimizdeki kayıtlara göre otuzbeş tane Andreas yaşamıştır (*Gedeon 1899: 178, Schaedel 1963: 3, Hackel 2001: 94*).

Ancak bunlar içinde kabul edilebilecek olan Agios Andreas, İsa'nın havarileri arasında neredeyse ilk sırayı alan biri olarak gösterilir. Hristiyanlık inancına göre önceleri Vaftizci Yuhannes'in (Agios Ioannes – Hz. Yahya) yanında yer almakta iken daha sonra İsa'nın ilk havarisi olarak görülür. Aynı zamanda on iki havariye önderlik ettiği bilinen havari Petrus'un da kardeşi idi (*Delehaye 1902:152, Schaedel 1963: 3*). Hristiyan alemi tarafından da çok sevilen bir havari olan Andreas, günümüze ulaşan bilgiler toplandığında İsa'yı sembolize eden "X" harfi şeklindeki bir çarmıha gerilerek, Patras'da öldürülmüştür. Bundan dolayı Andreas, ikonalarının (resimlerinin) pek çoğunda "X" şeklinde çarmıha gerilmiş olarak gösterilir (*Schaedel 1963: 3, Eyice 1980: 7*). Vaftizci Yuhannes tarafından "Tanrı kuzusu" olarak ifade edilen Andreas, İsa'nın göğe yükselmesinin ardından Hristiyanlığı yaymak için seyahatlere başlamıştır. Ölüm günü olan 30 Kasım ise her yıl Andreas'ın anma günü olarak kutlanmaktadır. Agios Andreas, Simon Peter'in kardeşi idi ve Bethsaida yerlilerindendi. Eldeki bilgiler ışığında MS 35-40 arasında İsa'nın havarilerine katılmıştı. Synoptik İncillere göre kardeşi ile birlikte yaşadığı anlaşılır. Apernaum'a göre ise ikisi de balıkçıdır. Galile denizinde balıkçılık yaparlardı. O, içtenlikli bir Vaftizci Yuhannes müridi iken sonraları İsa'ya katılmıştı. Adı, Yunanca bir isim olmasına karşın Yahudiler tarafından da kullanılan ve sevilen bir özelliğe sahipti (*Dio Cassius 3.2.2*). Patras'da çarmıha gerildikten sonra adı daha çok kullanılmaya başlandı. Erken tarihli bu Andreas'ın dışında 3 Haziran'da anma günü olan bir başka Andreas da Katolikler tarafından çok sevilmektedir. 1200 yıllarında tarih sahnesine çıkan Andreas, İtalya Assisi bölgesi azizlerinden olarak Aziz Francis çevresinde saygı gören bir azizdi. Burada bahis olunma nedeni ise aşağıda anlatacağımız Agios Andreas Kilisesi'nin tarih sahnesine bu yıllarda girmesidir (*Hackel 2001: 73 vd.*).

Bu ise İstanbul'un bu yıllarda Latin işgali altında bulunduğu yıllardır. Latinler ise Bizansı ve doğal olarak da İstanbul'u siyasi olarak yönetmelerinin dışında dini ve sosyal olarak da pek çok eseri İstanbul'da bırakmışlardır. Öyle ki, İstanbul'un önemli manastırlarının çoğunda Latin izleri bulunmaktadır. Her ne

Sekil 1

Eski bir fotoğrafta Koca Mustafa Paşa Camii'nin görünüşü ve içten üst örtüsü.

kadar onları genellikle Pera– Beyoğlu çevresini ikamet olarak kullansalar da Ortodoks dünyasının pek çok eserini Latinleştirme gayreti içindeydiler. Bunlardan biri Akataleptos ton Diokonissa (bugün Kalenderhane Camii) olarak bilinen yapıdır. Bilindiği üzere Aziz Francis tarikatı üyeleri 1220 yıllarında İstanbul'a gelmiş ve bu yapı da onlara ibadetleri için tahsis edilmişti. O kadar ki sadece ibadet etmekle kalmamış, Akataleptos Manastırı Kilisesi'ne şapeller ekleyip, hem şapelleri, hem de ana kilise içini freskolarla süslemişlerdir. Gerçi sadece bununla yetinmemişlerdir. 1230 yılında Taksim'de bugün St. Antuan Kilisesi'nin olduğu yerde St. Fransua adı ile bir kilise inşa etmişlerdi. Ancak İstanbul'un ünlü yangınlarından, 1639 ve 1660 yıllarında yapı tamamen yandığı için 1906 yılına kadar pek çok kez yeniden yapılmıştı. Sonuncusu ise bugün St. Antuan (St. Anthony) adı ile ibadete açıktır (www.sentantuan.com; değişik linkler). Ayrıca bunun yanında bugün halen varlığını sürdüren oniki civarında kilise daha vardır. Anlaşıldığı üzere 1181/82'de İtalya Assisi'de doğan ve 1226 yılında ölen Aziz Francis (*Chesterton 1923*), aynı isimli tarikatı kabul ettirip, yayarken pek çok öğrencisi de onunla birlikte ünlü oldu. Hem kendi adına hem de öğrencileri için pek çok kilise inşa edildi. Bunların arasında mucizeler gösterdiğine inanılan Anthony ve Andreas öne çıkan azizlerdendi. Francis'in yaşamının son günlerinde ve ölümünden sonra tarikat o kadar fazla yayıldı ki başta İstanbul olmak üzere İspanya, Fransa ve pek çok Avrupa ülkesinin yanı sıra Kudüs ve Mısır'da da taraftar buldu. Ancak İsa'nın ölümünden sonra havarilerin dağılması gibi, Francis'den sonra da öğrencileri dağılmış, özellikle İstanbul, yani Bizans döneminin Constantinople şehrinde yavaş yavaş kendilerine yer bulmuşlardır. Bu yer buluş, önce Akataleptos Manastırı'nda olmasına rağmen daha sonra Latin İşgali (1204-1261) sırasında yayılmalarına yol açmıştır ve böylece pek çok siyasi dalgalanmanın içinde olduğu kadar inşa faaliyetleri içinde de kendilerini göstermişlerdir. Bu faaliyetlerin bir kısmı hiç şüphesiz ikonaklazm sırasında harap olan bazı yapıların tekrar canlandırılması sırasında gerçekleşmiştir. Büyük ihtimalle bu görüşü daha net kılan bir eser de Koca Mustafa Paşa Camii'nin olduğu yerde varlığı bilinen bir manastırın bu tarihte yıkılıp, yeniden inşa edilenidir. Ancak yeni yapılan kilise de (1204 – 1261) yılları arasında yıkık olup, sonrasında yeniden inşa edildiği anlaşılmaktadır. Ancak görünen o ki, yeni yapı eski yapının kalıntıları üzerine inşa edilmişti. Bu detaya biraz aşağıda yer vereceğiz. Agios Andreas'a tekrar

Sekil 2-3

Restorasyon öncesi caminin son cemaat yerinin cephesi.

dönecek olursak, İsa'nın ilk havarisi ile 1220'de ortaya çıkan ikinci Andreas'ın dışında Bizans dönemi boyunca üçüncü bir Andreas'la karşılaşırız. Bu Andreas ise ilginç bir şekilde tam da yapımızın ikinci aşaması olarak göreceğimiz bir dönemde, ikonaklazm döneminde ortaya çıkan Giritli Agios Andreas'dır. Bu Andreas ise Şam'da doğmuş ve yedi yaşına kadar konuşamayan ve ardından Kutsal Komünyon ile birlikte dili çözölen bir kişi olarak tarihe geçmiştir. Yaşamı boyunca Kudüs Patrikliği'ne bağlılığını sunmuş, kabul görmüş ve Aziz Savvas Manastırı'nda yaşamış biridir. Ardından İkonoklazm'dan biraz önce İstanbul'a gelmiş ve orada yaşamını sürdürmüştür. Ölümü genellikle 740 yıllarına doğru verilmektedir. İstanbul'da, Aya Sofya'da görev almış, fakirlere yardım etmiş olarak yaşamını tamamlamıştır. Genel olarak değerlendirildiğinde ise bu üç Andreas'ın da bir nedenle bu yapıya isim verilmesi konusunda katkı sağladıkları anlaşılmaktadır.

Bugün İstanbul'un Koca Mustafa Paşa semtinde aynı isimle anılan cami, hiç şüphesiz ki Bizans devrinde Agios Andreas adı ile bilinmekteydi (*Pargoire 1910: 84-86, Janin 1975: 31, Eyice 1980: 8, Mavridis 1986: 24-26*). Gerek yapının mimari özellikleri, gerekse tarihi bilgiler bir araya toplandığında Andreas Kilisesi'nin dört ayrı dönemde inşa faaliyetlerine tabi tutulduğunu söyleyebiliriz. Bunlardan birinci aşama V. yüzyıla tarihlenebilir (*Janin 1975: 31-34, Eyice 1980: 8*). Yapı içi ve çevresinde yapılan araştırmada V. yüzyıl özellikleri gösteren mimarlık parçalarına rastlanılmıştır. İkinci aşamada ise 726-842 yılından hemen sonra yıkılan yapının dört sütunu (belki köşeli) kapalı Yunan haçı planda yeniden ihya edilmiştir. Üçüncü aşama ise son devirde, Palaiologoslar zamanında desteklerin kaldırılarak geniş kemer açıklığına sahip bir dehlizli plan tipine dönüştürülmesidir. Dördüncü dönem ise neredeyse üst örtü sisteminin tamamen yenilenerek, Osmanlı üslubunda yeniden düzenlenmesi ve bazı ekler yapılmasıdır.

Bugün yapımız İstanbul'un Bizans surlarının Yedikule bölgesine yakın, tarihte Satürn (Saturnios) Kapısı olarak bilinen bölgede olduğu tartışmalı sayılan bir alan içinde yer almaktadır (*Janin 1939: 387, Eyice 1980: 7*). Günümüzde adını aldığı Koca Mustafa Paşa Mahallesi ise İstanbul'un yedinci tepesini içermektedir. Eğer gerçekten Saturnios Kapısı bu alan üzerinde yer alıyor ise o zaman adı net olarak bilinen ve V. yüzyılda inşa edilmiş olan Agios Andreas Erkekler Manastırı da burada olmalıdır. Gerçi bunu belgeleyen

Sekil 4-5

Restorasyondan önce caminin dıştan görünüşü ve avluya giriş kapısı.

bazı sütun, sütun başlıkları, mermer kapı ve kapı parçalarına burada rastlanmıştır (*Ebersolt-Thiers 1913: 84, Kautzch 1936: 179, Eyice 1980: 9*). Hatta bunlardan bazıları bugün halen cami olarak kullanılan yapı içinde de yer almaktadır. Ancak bu kadar az bilgi, belge bunu ispatlar durumda değildir.

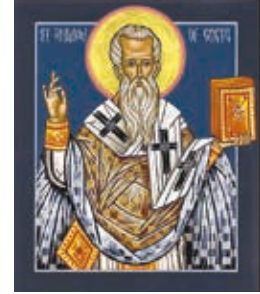
Yapının bulunduğu alan Osmanlı devrinde Sünbülyye tarikatına verilmiş ve ek yapılan anıtlarda çevresi duvarlarla kaplanmıştı. Bu işlemler sırasında pek çok parça bulunmuş, bir kısmı yerinde bırakılmış, diğerleri ise İstanbul Arkeoloji Müzesi'ne taşınmıştır (*Fıratlı 1955: 37*). Müzedeki bu kapı bugün bahçe- de ve lojmanlar tarafında durmaktadır. Antik üslupta, zengin bir bezemeye sahiptir. Çiçek motifleri ile süslenmiş zengin bordür, V. yüzyıl özelliği gösterir. Andreas Kilisesi'nde bulunan diğer spolie malzeme ile aynı yüzyıla işaret eder.

Eldeki bilgiler ışığında İmparator Arkadius'un kızı olan Arkadia'nın bu bölgede Agios Andreas adına bir kilise yaptırdığı biliniyor. Ancak araştırmacılar haklı olarak bu yapıyla bir bağlantısını kuramamışlardır. Fakat cami içi ve alanda bulunan bu yüzyıla ait malzemeler ilk bakışta yeterli gibi gözükse de zaman içinde büyük bir alana yayılmaları yüzünden tüm bu çalışmaları zorlaştırmaktadır. Ayrıca aynı bölgede aynı isimle yine bu yüzyılda yapılan Erkekler ve Kadınlar Manastırlarının yeri kesin olarak bilinmez. Yüzyıllardır çevrede gelişen mimari faaliyetler bu çalışmaların bilimsellik sınırını zorlamaktadır. Bütün bunların yanı sıra bu manastırların 8. yüzyılda inşa edildiği düşünülünce, ortaya içinden çıkılması zor bir durum çıkmaktadır. Çünkü bugün alan ve yapıda VIII. yüzyıl ikonoklazm dönemi özellikleri gösteren parçalar da yer alır.

Yine kaynaklardan edindiğimiz bilgilere göre Giritli olan ve yukarıda bahsettiğimiz Andreas ölümünün ardından buraya gömülmüştür (*Gedeon 1899: 178, Janin 1975: 34, Eyice 1980: 7-8*). Böylece iki Andreas birbirine karışarak, tek yapıda tek isimde buluşmuştur. Tarihi bilgilerden fazla yararlanamadığımız pek çok yapının aslında çoğu kez iç içe inşa edildiğini görmekteyiz ki, Bizans'ın bu bölgedeki yapılarda Andreas'ta da bu tarz bir durum söz konusudur. Ancak yapının formu ve detaylar incelendiğinde, ayrıca halen yapıda ve çevrede yer alan spolie malzemeler çalışıldığında, burada V. yüzyıla ait bir bazilikanın varlığından söz edilebilir. Ancak nedeni tartışmaya açık olsa da İkonoklazm döneminde İstanbul'daki pek çok yapı gibi bunun da zarar gördüğü aşîkârdır. Tarihi detaylar da değerlendirildiğinde V. yüzyılda Arkadia tarafından inşa edilen Andreas Kilisesi'nin harap olması ile birlikte manastırların VIII. yüzyılda inşa edildiği ileri sürülebilir. Ayrıca İkonoklazm devrinde din adamlarının imparatorluk tarafından gördüğü eziyetler ve kendilerini manastıra iyice kapatmaları manastır geleneğinde gelişmesine neden olmuştur. Unutulmaması gereken bir konu da İmparator Justinianus'dan itibaren din adamlarına tanınan son derece güçlü imtiyazlardır. Bu imtiyazlar sayesinde vergi vermiyor ve askere gitmiyorlardı. Bu ise manastırların zenginleşmesine ve siyasi olarak da güç kazanmalarına neden oluyordu. Bütün bunların yanı sıra 532 yılındaki Nika ayaklanmasında da kentteki Aya Sofya başta olmak üzere pek çok yapı ya yıkılmış ya da yanmıştı. V. yüzyıla ait Agios Andreas Kilisesi'nin de bu çatışmalar sırasında yıkıldığı düşüncesini de belirtmek isteriz. Zamanla, Giritli olan Andreas kültü, İsa'nın ilk havarisi olan Andreas'la birleşmiş, hatta onun yerine geçmiştir. Hristiyan halk, Giritli Aziz Andreas'ın mucizeler gösterdiğine inanmış ve röliklerinin bulunduğu alan ziyaretçi akınına uğramıştır. Tabii ki bu inançta 726 yılındaki ikonoklast kavgayı

Sekil 6
İmparator Arkadius'a ait mermer portre.

Sekil 7
Giritli Aziz Andreas'a ait bir portre.

da göz ardı etmemek gerekir. Çünkü Andreas, İkonoklazmaya karşı çıkmış ve bu uğurda imparatorla ters düşmüştür. Sonuçta da idam edilerek öldürülmüştür. Nihayet İkonoklazm sona erdikten sonra I. Basileios tarafından tekrar harap olan yapı tamir ettirilmiştir (*Theophanes: 323-324*). Fakat bu tarihten sonra manastırlar hakkında bilgi sahibi olamıyoruz. Yapının inşası ile ilgili olarak Osmanlı devri öncesi son aşamada bir kez daha inşa edildiğini görüyoruz. Bu inşa tarihi olarak Latin İşgali'nin bitiminden sonraya rastladığına göre, işgal sırasında harap durumda olması gerekmektedir. Ancak yapının hangi aşamada bir harabiyet geçirdiğini tesbit etmek mümkün değildir. Yapının bugünkü durumu ele alındığında son Bizans devri özelliği gösteren dehlizli plan tipi düşünülürse en azından beden duvarları hizasında belki de biraz daha aşağıda bir seviyede olduğu düşünülebilir. Yapının asli planı hakkında bir şey söylemek zor olsa da bunu aşağıda tahlil etmeye çalışacağız. Elimizdeki tarihi bilgilerden 1204-1261 Latin İstilasası sonunda Palaiologoslar'ın eline geçen ve sınırları artık iyice küçülen Bizans İmparatorluğu'nda ekonomik krizin de ortaya çıkmasıyla yeni inşaat faaliyetleri pek görülmez. Daha çok eski yapıların ekler ve belirli değişikliklerle yaşatılmaya çalışıldığı anlaşılr. Veya bazı küçük yapılar inşa ederler ama bunların sayıları da son derece azdır. Sadece tek bir yapı eski geleneklere bağlı olarak inşa edilir. O da bugün *Fethiye Camii* adı ile bilinen İstanbul Fatih bölgesindeki bir ara Patrikhane olarak da kullanılan Pammakaristos Manastırı Kilisesi'dir. İşin ilgi çekici yanı, bu yapının da kuzey bölgesinde kalan bölümü Andreas gibi dehlizli plan tipindedir. Bu son dönem mimarlık anlayışını bir başka makalemize bırakarak tekrar yapımıza dönersek, Agios Andreas Kilisesi olarak bildiğimiz yapıyı aslında çok uzun süreler, belki de halen tam adını ve yerini koymadığımız yapılardan biri olarak değerlendirmek çok yanlış olmasa gerekir. Ancak eldeki bilgiler toparlandığında “büyük ihtimalle” tabirini yakıştırmamız daha doğru olacaktır, kanaatindeyim. Çünkü bu konuda yapılmış bütün çalışmalar bir araya toplandığında hiç şüphesiz bunu tam olarak ispatlamaya yönelik bir bilgi – belgeye sahip olamıyoruz. Ancak tahminler, Koca Mustafa Paşa Camii adı ile bilinen yapının Andreas Kilisesi olabileceği yönündedir. Yapımızı İstanbul'un Bizans devrinde Constantinopolis'in VII. Tepesi 12. Bölge sınırları içinde yer alan Arkadius Forumu ve anıtının çok yakınında, önemli bir alandaydı. Doğal olarak diğer altı tepede de olduğu gibi bu alanlar Roma ve Bizans devirlerinde pek çok yapıyı bünyesinde barındırmaktadır. Ancak bu çalışma, geniş bir topografik çalışma olmadığı için en geniş ve en dar sınırları vermekle yetinelim. Alanımızın en geniş durumu hiç şüphesiz sur duvarları halkasıdır. Bu ise Altın Kapı'dan başlayarak yani Yedikule (Porta Aurea)–Pentapirgiden (Beşkule) Samatya'ya (Psamathia) uzanan ana halkanın biraz üstünde yer alan, Mese Caddesi'ne komşu, biraz da serbest diyebileceğimiz bir durumda karşımıza çıkmaktadır. Ancak bu alan özellikle geç dönemde biraz da Palaiologoslar'ın buraya verdikleri önemle dikkat çekmektedir. Aslında topografik bir araştırmada, çevrede pek çok değişik mimari parçalarla karşılaşılır. Ancak tarihi süreç içinde o kadar çok değişiklik olmuştur ki, hangi elemanın hangi yapıya ait olduğunu tespit etmek neredeyse imkansızdır. Hem günümüzde hem de yakın geçmişte, özellikle Andreas Kilisesi, Mese Caddesi, Ali Fakih Camii, Karpos Papilos Kilisesi, Mokios Sarnıcı ve Kilisesi, Hadım İbrahim Paşa Camii gibi yapıların çevresinde ortaya çıkan devşirme malzemelerin sayıları son derece fazladır. Dolayısıyla bu çevredeki ve yapıımızda yer alan parçalar değerlendirilerek bir sonuca varmamız zordur. Özellikle son yıllarda varlığı bilinmesine

rağmen, yapılan bir çalışma ile detaylı bir planı da çıkarılan Andreas Kilisesi'nin hemen yanındaki sarnıç bu bilinmezlikler içinde bazı aydınlatıcı bilgileri de beraberinde getirmektedir. Detaylı planları bir mimarlık şirketi tarafından çizilen yapı, anlaşıldığı üzere bir alt yapı olarak görev yapmıştır. Bu konuya tekrar değineceğiz. Genel olarak dört aşamalı bir durumda gördüğümüz Andreas Kilisesi'nin durumu hiç şüphesiz en karanlık kısımlarından biri olarak tarihi ve plansal gelişiminin yanı sıra, burada adı geçen manastırların da içinden çıkılmaz bir hal almaktadır. Ancak tüm bilgiler toparlandığında hemen hemen (birkaç görüş hariç) tüm ileri sürülen hipotezler doğrultusunda Agios Andreas Kilisesi'nin Koca Mustafa Paşa Camii ile aynı yapı olduğu ortak fikir olarak görülmektedir. Ancak bahsi geçen Kadınlar ve Erkekler Manastırları fıkri de düşünülünce bu alanın bir manastır kompleksi olduğunu söylemek biraz daha doğru bir bilgi olacaktır kanaatindeyim. Görünen o ki, gerek cami içindeki gerekse yakın çevre buluntuları değerlendirildiğinde burada V. yüzyıla ait bir manastır kompleksinin yer aldığı düşünülmektedir. Ayrıca manastır sistemleri ve topografya düşünüldüğünde bu alanın V. yüzyıl civarında ne kadar bakir olduğu ve manastır yapılanmasına daha uygun düştüğü kanaatindeyiz. Yani burada Agios Andreas Kilisesi'nin değil, Agios Andreas Manastırı Kilisesi'nin olması ihtimali daha yüksektir.

Bugün caminin hemen yanında bulunan sarnıcın dikkatli bir inceleme ile birkaç kez elden geçirildiği anlaşılmaktadır. Eğer kilisemiz V. yüzyılda ilk yapıldığı anda yanına bir sarnıç ve Erkekler Manastırı inşa edilmiş ise bir kompleks yapıdan bahsedebiliriz. Eğer hal böyle ise yapımızın birinci aşaması bir manastır kompleksi içinde kilise, sarnıç, manastır alanlarından vs. oluşan kompleks bir yapı olan, yine V. yüzyılda çok yaygın olan Agios Andreas kültüne bağlı bir yapı olarak görev yapmakta idi. Bu döneme ait, gerek yapı içinde ve gerekse bugün İstanbul Arkeoloji Müzeleri bahçesinde yer alan eserler toplandığında hiç şüphesiz (bugünkü durumu tamamen değişmiş) o yıllarda yaygın görülebilecek bir bazilika formuna yakın bir yapının bulunduğu savı ortaya çıkar. Aslında bu alanda yapılacak özellikle kilisenin doğu tarafındaki birkaç sondaj ve temizlik çalışması çok net bilgiler aktaracaktır. Ama bugün için artık bu imkansız bir duruma gelmiştir. Bütün bunların yanı sıra 726–842 yılları arası İkonaklazm döneminde manastırların İmparatorlukla ters düşmesi sonucu durumlarının son derece kötüye gitmesi pek çok manastırın dağılmasına neden olmuştur. Özellikle vergilerden ve askerlikten kaçmak isteyen erkeklerin çoğunun manastıra kapanması bu dağılmaların nedenlerinden birini teşkil etmiştir. İşte tam da bu sırada Erkekler Manastırı'nın Kadınlar–Rahibeler Manastırı'na dönüşmesi hiç de şaşırtıcı değildir. Özellikle yukarıda bahsettiğimiz Giritli Agios Andreas'ın röliklerinin ölümünden sonra buraya taşınması, buradaki manastırın ve kilisenin yaşamını da hareketlendirmiştir. Bu dönem ise daha çok 792'ye dayanan bazı belgelerle gün ışığına çıkar. Ancak daha sonraki dönemlerde bu röliklere ne olduğu pek bilinmez. Kuvvetle muhtemel ki özellikle bugün kilisenin yanında görülen yapı önceleri bir mezar yapısı olarak da kullanılmış olabilir. Yani, Agios Andreas Manastırı Kilisesi ve Erkekler Manastırı'nın yanında bir mezar yapısı şekillenmiştir.

Bu tarz örneklerle, Bizans'ın yaşadığı tüm alanlarda rastlamak mümkündür. Akataleptos Manastırı (Kalenderhane Camii), Myralion Manastırı Kilisesi (Bodrum Camii), Pantokrator Manastırı Kilisesi (Zeyrek Camii), Theodosia Kilisesi (Gül Camii), Theodoros (Vefa Kilise Camii) yapıları gibi İstanbul'da da pek

Şekil 8

Sarnıcın girişi ve üzerinde yer alan kuyu bileziği (sütun kaidesi).

çok yapı vardır. Zaten bugün Koca Mustafa Camii yanındaki sarnıç incelendiğinde emprovize bir alt yapı şeklindedir ve tam ortada yer alan dört sütun yapıyla çağdaş değildir. Plan itibarı ile bir mezar yapısı şeklindedir. Anlaşıyor ki ikonaklazm devrinden önce Andreas'ın röliklerinin buraya getirilmesiyle II. Andreas dönemi başlamış oluyordu. Daha sonra ise bir Rahibeler Manastırı ve bir kilise ile bir mezar anıtı ile şekilleniyordu. Ancak İkonaklazmın bitiminde, yani 842 yılında kilise dünyasının zaferi ile biten dönemin ardından manastırlar tekrar güçlenmeye başlayınca IX. yüzyılın sonlarına doğru İmparator I. Basileos zamanında pek çok yapının olduğu gibi bu bölgedeki bazı yapılarla birlikte Andreas Kilisesi de tamir edilmeye başlanmıştır. Ancak anlaşıldığı üzere bu dönemde yapının hali hiç de iyi bir durumda değildi. Ekonomik olarak zaten çok iyi bir durumda olmayan bu dönem yaşamında da bu kadar çok yapının aynı anda düzeltilmesi pek mümkün değildir. Ayrıca ağır bir resim kırıcı dönem, ekonomiyi de alt üst etmişti. Bütün bunların yanı sıra tarihler 9. yüzyılı gösterdiği bu yeni dönemde kentin inanılmaz durumdaki su ihtiyacı pek çok yapıyı da doğal olarak sarnıç, yani su deposu olarak kullanılmak üzere hazırlıyordu ve doğal olarak pek çok alt yapı, mezar anıtı-kyripta su geçirmez sıva ile sıvanıp, sarnıç haline getiriliyordu. İşte bizim Agios Andreas Manastırı olarak gördüğümüz bu yapı tartışmaya açık olmasına rağmen; ilk yapıldığında önce bir bazilika, ardından eklenen bir erkekler manastırı ve nihayet 726-842 tarihindeki durumu itibarı ile bir rahibeler manastırına dönüştürülmüştür. Bu dönemde ihya edilen yapı, ikonaklazm döneminde din şehidi olmuş ve aziz ilan edilmiş olan Girit'li Andreas'a adanmıştır. Ve

ardından bugünkü sarnıç olarak görülen alanda inşa edilmiş bir mezar şapelinde gömülmüştür. Tabii ki bu mezar şapelinin durumu son derece ilginçtir. Ciddi bir plan vermesine rağmen üstte yer alan bir yapının varlığı emprovize olarak görülür. Ancak Bizans, bu tarz emprovize olarak inşa ettiği yapılarda üstteki yapı ile alttaki yapıyı statik olarak birebir örtüştürmez. Alt yapı sert ve kalın duvarlarla tam bir taşıyıcı görev görür. Bu yüzden alt yapının bir mezar alanı olarak kullanılmış olması biraz daha mantıklı görülmektedir. Ayrıca iyi bir ölçümleme ile bu alt yapının, ana yapının ilk halinin bazilika olduğu düşünülürse çok yakın temasta bulundukları anlaşılır ki bu yapının mezar şapeli olarak ilk döneminin durumu daha rahat anlaşılır. Aldatıcı yanı ise ortadaki dört sütun olarak görülür ki, bunun ihtimalle sarnıç haline getirildiğinde, Yerebatan Sarnıcı'nda olduğu gibi destek kolonları olarak kullanılmış olmasıdır. Yani emprovize (Sav 2013: 355-357) yapının üzerinde aynı planı tekrarlayan bir yapıdan çok dört sütunla yer belirleyen, mezar alanına girişi sağlayan bir alanın var olması kuvvetle muhtemeldir. Ayrıca büyük ihtimalle-sondaj yapılmadığı için göremediğimiz, ancak Andreas Kilisesi'nin ilk yapısına, diğer bazilika örneklerinin pek çoğunda da gördüğümüz üzere bir bağlantısı olduğunu düşünmekteyiz. Ayrıca eğer emprovize bir yapı olsa idi apsis bölgesinin düz, güney-kuzey duvarlarının da arada boşluk bırakmadan düz ve gayet kalın duvarlara sahip olması gerekirdi. Görülen plan ise bir alt yapıdan hayli uzak, zayıf bir sisteme sahip olarak sadece bir mezar şapelinden ibarettir. Orta Bizans devrinde, özellikle IX. yüzyılda, anlaşıldığı üzere buradaki rölikler ya başka bir yere nakledildi ya da ikonaklazmda dağıtıldığında, su geçirmez sıva ile kaplanıp, sarnıç olarak kullanılmaya başlandı. Bu tarz küçük mezar şapeli formundaki yapılar başta İstanbul olmak üzere pek çok Bizans kentinde karşımıza çıkmaktadır. Kısaca İsa'nın havarisi Andreas ile Giritli Andreas aynı yapıda farklı dönemlerde bu mezar şapelinde bulunmuşlardır. Bu tarz yapılardan bazıları Edirne'de, Trabzon'da, Ödemiş'te, Efes'te, İstanbul'da Agios Stephanos ve Meryem Kiliselerinde son yıllarda yapılan çalışmalarla tespit edilmiştir.

Ancak bütün bunlara rağmen eğer hal böyleyse ve hipotezlerimizi kuvvetlendirmeye çalıştığımız bu deneme çalışmamızda asıl sorun, bu tarihten sonra Agios Andreas'ın uzun süre ne durumda olduğunu takip etmekte zorlandığımız zamanların başlamasıdır.

Çünkü İmparator Basileios'un yaptırdığı onarımların da Tam durumunu bilemiyoruz (*Theophanes*: 323, *Eyice* 1980: 8). Ancak IX. yüzyıldan sonra mezar şapeli-sarnıç yapısının da su ihtiyacı sorunu bittikten sonra üzerinde fazla durulmadığını anlıyoruz. Zaten 1453'ten sonra Osmanlılar'ın da bu tarz sarnıçları pek kullanmadıkları için yapı uzun süre varlığını gizleyebilmiştir. Ancak yüzyıl başında bu alanda yapılan bazı çalışmalar ile tekrar gün yüzüne çıkarılmıştır. Ayrıca İslami düşünceye de bu tarz birikimli sular pek uygun olmadığı için biraz ileride yer alan Studios Manastırı bünyesinde yer alan sarnıç da Osmanlı devrinde su deposu olarak değil iplik atölyesi olarak kullanılmış ve sonra da terkedilmiştir. Anlaşıldığı üzere Andreas Sarnıcı-Şapeli de uzun süre toprak altında kalmıştır. XIII. yüzyıldan sonra akıbetini bilmediğimiz yapı, Bizans'ın yaptığı değişiklikler sırasında suların artık çoğu alanda kanallar vasıtası ile taşındığını bildiğimizden burasının da terkedildiğini düşünebiliriz. Bu yüzyıldan sonra tekrar kullanıldığını düşünmek çok zordur. Ayrıca bu yüzyıldan sonra artık ritüellerin de değiştiğini, röliklerin artık kilise altlarına, kryptalara değil, İstanbul'da bu yüzyılda pek çok örneğini gördüğümüz daha çok

Sekil 9

Cami iç mekânının
restorasyon öncesi
görünüşleri:
a. Mihrap ve doğu duvarı,
b. narteks.

yapı içlerine alındığı düşünülürse aşağıda anlatılacak olan kişilerin de son yüzyılda inşa edilen Agios Andreas Kilisesi'nin içine yerleştirildiğini düşünmek doğru olur kanaatindeyiz.

XIII. yüzyılın sonlarına gelindiğinde ilginç bir şekilde imparator olan VIII. Mikhael'in yeğeni ve Protovestiaris Ioannes Raul'un eşi Theodora ile karşılaşırız. Theodora hem kendisi hem de önemli patriklerden Arsenios ile birlikte pek çok kişinin röliklerinin buraya taşınmasını sağlamıştır (*Janin 1875: 32, Eyice 1980: 8*). Bu dönemle ilgili net bilgilere ulaştığımızda ise daha önceki mezarların akibeti konusunda bilgilere ulaşamaz. Ancak 1204 Latin İstilas döneminde götürülmüş olması kuvvetle muhtemeldir. Theodora, anlaşıldığı üzere son derece harap vaziyette olan Andreas Kilisesi'ni, bütün mal varlığını harcayarak, neredeyse yeniden inşa ettirmiştir (*Kugeas 1907: 592, Eyice 1980: 8-9*). Yeni inşa edilen yapı ise yine pek çok yapıda görüldüğü üzere eski yapının kalıntıları üzerine yerleştirilmiştir. Bu yenileme sürecinde anlaşılıyor ki, binanın mimari yapılanmasında Bizans düşünce hayatının yanı sıra, kültürel değişimler, dini değişimler ve siyasi çalkantılar da etkin rol oynamıştır. Özellikle 1204-61 yılları arasında süregelen Latin işgali, hiç şüphesiz beraberinde Latin düşünce sistemini ve dini hareketliliği de getirmiştir. Yine bu etki 1261'de birdenbire kesilmemiş, etkisini sonraki yıllarda da göstermiştir. Bununla ilgili güzel bir örnek, yukarıda da bahsettiğimiz Kalenderhane Camii'dir (Akataleptos Manastırı Kilisesi). Öyle ki Orta Bizans devrinde bu yapı ve çevresine yerleştirilmiş Fransisken tarikatı üyeleri tarafından manastıra eklenip, süslenen Françis Şapeli ile de dikkat çekmişlerdi. Bu şapelin süslemeleri, 1250'li yıllara ait olarak görülmekte ve Françis'in hayatı ile ilgili on kadar sahne ile dikkat çekmektedir. Kısaca burada başlayan hareket daha pek çok yapıda etkisini gösterir. Aya Sofya Kilisesi de bu etkilenmeden kaçamayan yapılardan biri olarak Bizans'ın son günlerindeki zaman diliminde İkonastasis duvarının dahi kaldırılacak kadar ileri gitmesi ile kendini göstermiştir. Ayrıca yine Kalenderhane'deki Françis Şapeli'nde yer alan Aziz Françis'in dışında iki tane daha O'na yakın aziz figürüne rastlanılmıştır ki, bunlardan biri Aziz Antonios'tur. Françis Tarikatının önde gelen azizlerinden biri olarak adına, yukarıda da bahsettiğimiz üzere St Antuan Kilisesi inşa edilmiştir. İkinci azizin yine Françis çevresinde bulunan ve çok sevilen, "Suların Azizi" sıfatıyla kabul gören Aziz Andreas (*Thompson 2012: 9-12 vd.*) olması ihtimali yüksektir. Ancak durum böyle ise O'nun adına bir kiliseye rastlamıyoruz. Kalenderhane Şapeli'nden biraz sonra 1284 yılında Theodora tarafından gerçekleştirilen yapıya isim babası olarak bu Andreas'ın adının verilmesi hiç

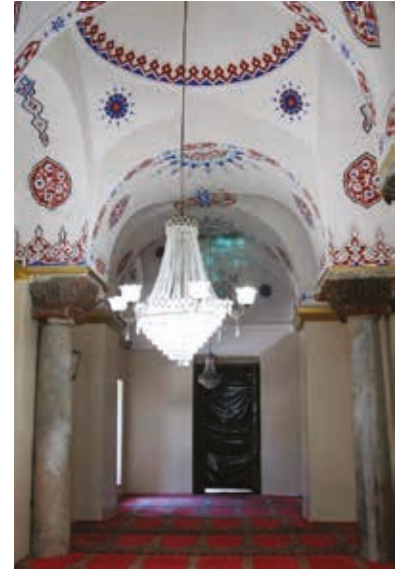
de şaşırtıcı değildir. Böylece Andreas adı yaşamaya devam edecekti. Özellikle Latinler'in ve Fransis Tarikatının gittikleri her yere kendi tarikatlarına mensup sanatçıları da götürdükleri düşünülürse bu belki biraz daha mantıklı gelebilir. Bütün bunların yanı sıra Koca Mustafa Paşa yapısında yanda yer alan ve yukarıda da zikrettiğimiz sarnıç-şapelin planı göz önüne alındığında Fransis şapeline benzerliği de dikkat çekicidir. Tekrar yapıyla ilgili bilgilere dönersek şüphesiz bu son aşama, yani Bizans'ın son olarak 1284 yıllarında inşa ettirdiği yapının banisi de dikkat çeker. Prenses Theodora veya bilinen adı ile Protovestiorissa Theodora Raouleina, VIII. Mikhael'in yeğeni olarak tarihteki yerini almıştır. İşin ilginç yanı, pek çok yayında da bu isimle ilgili garip benzerlikler ortaya çıkar. Theodora, tarihte son derece şanssız ve çileli bir hayat yaşayan bir kişi olarak görülür. 1204—1300 yılları arasında yaşamış olduğu bilinir. VIII. Mikhael'in kızkardeşinin kızıdır. Özellikle edebiyat ve sanata düşkünlüğü ile öne çıkmıştır. Ancak VIII. Mikhael ile pek çok konuda ters düşmesi, zıtlıklar yaşaması yüzünden önce annesi ve kardeşi ile birlikte sürgüne gönderilmiş, ardından manastıra kapanmıştır. Bu süreç hiç şüphesiz Bizans İmparatorluğu'nda az bilinen ve araştırılan bir dönemi de beraberinde getirir. Bizans tarihinde *Lyon II. Konseyi* olarak bilinen konseyde VIII. Mikhael'in İmparatorluk hâkimiyetini kaybetmemek uğruna Hıristiyanlığı ne duruma soktuğunun acı bir sonucudur. Kendisine dönük tüm baskılardan (bunlardan Türkler hariç son Latin kralı Baudouin'in akrabalık yolu ile yakınlığı olan Fransa Kralı IX. Louis'in kardeşi Carlo'nun Bizans tahtı üzerindeki hak arayışı baskısı) kurtulabilmek için Lyon'da iki kez farklı tarihlerde masaya oturmasıdır. Özellikle bu ikinci toplantıda imzalanan kararlar Bizans halkını karıştırmaya yetmiştir. Çünkü VIII. Mikhael'in düşüncesi, bu anlaşma ile sırtını Papa'ya dayamak ve bu sayede aldığı destek ile düşmanlarından kurtulmaktı. Ancak O tüm bunlarla uğraşırken, Osmanlı Anadolu'yu ele geçirmiş ve 1453 fethine kadarki çöküşün de habercisi olmuştu. Ayrıca Bizans, siyasi ve düşünce yapılanmasının yanında dini olarak da parçalanmaya başlamıştı. Çünkü VIII. Mikhael bu anlaşma ile Papalığın üstünlüğünü kabul etmiş, Ortodoks dünyası Bizans ve Patriklik makamını Papalıkla birleştirmişti. Bu ise 1274 yılında yirmi yıllık bir görüşme sonunda gerçekleşmişti. Ancak Papalık hiçbir zaman Mikhael'e verdiği destek sözünü yerine getirmedi. İşte Agios Andreas Kilisesi adı ile bilinen yapı (Koca Mustafa Paşa Camii) tam da bu zaman dilimi içinde inşa edildi. Theodora, VIII. Mikhael ile bu kararlar sonrası ters düşmüş ve yukarıda da bahsettiğimiz üzere din adamları ile birlik olup, her yerde imparator aleyhine konuşmuştur. Bu ise O'nun uzun bir süre sürgünde kalmasını sağlamıştır. Nihayet VIII. Mikhael'in ölümü üzerine geri dönmüştür. Ardından bugünkü Koca Mustafa Paşa semtinde bütün mal varlığını harcayarak büyük bir kilise yaptırmıştır. Bu kilise, sadece bir dini yapı değil, aynı zamanda sanat ve felsefi çalışmaların da yapıldığı bir alan olarak ortaya çıkmıştır. Kilise – manastır ve kendi için yaptırdığı özel ve muhteşem konak, O'nun yaşamı boyunca inanılmaz toplantılara sahne olmuştur (*Kugeas: 592, Eyice 1980: 95*). Bizans'ın bu döneminde aynı düşüncelere sahip pek çok din adamı, patrik, sanatçı, filozoflar, bilim adamları gibi kişilerle sık sık bir araya gelip toplantılar yapmaktaydı. Bu ise hem siyasi hem de düşünce hayatının mimarilere olan yansımaları olarak görülmektedir. Theodora, kilise ve iki veya üç katlı konağını da inşa ettirdikten sonra o kadar hızlı bir tempoda çalışmıştır ki sonunda mide hastalığına yakalanmıştır. Yine de bu faaliyetlerden uzak kalmamış, ayrıca pek çok eski-antik kitabı bir taraftan kopyalarken, bir taraftan da kendi

adına bazı kitap ve raporlar yazmıştır. O, artık günümüz çok yönlü sanatçıları gibi pek çok alanda faaliyet gösteriyordu. Özellikle din-felsefe alanında sürekli antik çağ eserlerine yöneliyordu. Kalabalık arkadaş çevreleri içinde özellikle Patrik Georgios Kyprios ve Maximos Planudes öne çıkan isimlerdi (*Tatakis 1949: 239-240, Eyice 1980: 92*). Theodora sanatçı kişiliğine, yazdığı edebi kitapları ve mektupları da ekledikten sonra pek çok yazışmasını bir arada toplamıştır. Ne yazık ki bunların çoğuna bugün için ulaşmak mümkün değildir. Ancak Theodora'nın kendini çok iyi yetiştirdiğini, Aristo-Aristoteles felsefesi ile yoğun bir şekilde uğraşmasından takip edebiliyoruz (*Tunalı 1963: 5 vd., Kaya 1991: 375-378*). Antik çağ filozoflarının eleştiri ve toplantılarını tekrarlayan bir hayat içine girmiştir. O'nun bu toplantıları doğal olarak kendisini sevenlerin yanı sıra İmparatorluk ve çevresini çok rahatsız ediyordu. Zaten O'nun bu manastırı inşa etmesinden önceki yaşantısı sonucu dayısı VIII. Mikhael'i kızdırıp, sürgüne gitmesine neden olmuştu. O'nun daha Mikhael'in döneminde mezhepleri birleştirici düşüncesi ve dindeki değişikliklerine karşı çıkmasına neden olan stoacı düşünce yapısı bu manastır sayesinde geniş halk kitlelerine de yayılmıştı. Artık Theodora'nın bir moda gibi yükselişe geçen ve her geçen gün daha bir dalgalanma ile yayılan Aristo, Platon gibi antik filozofların düşüncesinin din üzerindeki etkisi O'nun ölümünden sonra da devam edecektir. Aslında Theodora, İznik'te doğan ve son derece iyi bir eğitim alan biri olarak aynı zamanda dindar bir kişi idi. Daha o yıllarda pek çok antik eseri kopyalamış ve kaybolmalarını engellemiştir. Aslında bu kopyalama işi hiç şüphesiz matbaanın henüz keşfedilmediği tüm dönemlerde en yaygın kitap çoğaltma sistemi idi ve bunun en yaygın olduğu yer İskenderiye Kitaplığı gibi önemli merkezlerdi. Theodora'nın yazdığı kitaplar ise günümüze ulaşmasa da çevresi ile yaptığı pek çok yazışma ve kopyaladığı iki eser günümüze ulaşmıştır. Kopyaladığı bu eserlerden biri bugün Vatikan'da, diğeri Moskova Tarih Müzesi'ndedir. İşin ilgi çekici tarafı, iki eserde de kendini tanıtırken, "Yeni Roma imparatorunun kız kardeşinin çocuğu, Angelos Dukas ve Palaiologos Hanedanları ailesinden Kantakouzena ile Protovestiatrios Ioannes Raoul Dukas Komnenos'un karısı Theodora" diye tanıtmıştır.

Şekil 10

Apsis ve batı cephesinde uzanan narteksin kapısı.

Şekil 11

Apsisin içten, eski bir fotoğraftaki görünüşü ile restorasyon öncesi görünüşü.

Tarihler 1284 yılını gösterdiğinde VIII. Mikhael ölünce yerine geçen oğlu Andronikos (*Pachymeres 1835: II*) yeni bir takım değişiklikler ile birlikte dini düşünceleri biraz daha özgür bırakınca Theodora, annesi ile birlikte sürgünden geri döndü. El konulan mallarına kavuştu. Ardından Koca Mustafa Paşa semtinde, yani VII. Tepede, İmparator'dan izin alarak, harap haldeki kiliseyi neredeyse yeniden inşa ettirdi. Ve ölüm günü olan 6 Aralık 1300 tarihine kadar burada yaşadı. Ölümünden sonra da mezarı burada yer aldı. Yaşamı boyunca tüm yazarlar ondan "muhteşem rahibe, iyi bir edebiyatçı, filozof, sanatçı, saygıdeğer hanım" diye bahsetmişlerdir (*Adam 1893, Karras 2005: 102-103, Canko 2016: 111-138*). Bütün bunların arasında ne yazık ki tam tespit edemediğimiz noktalar var. Özellikle Theodora'nın kiliselerin birleşmesine karşı çıktığını, hatta bu konuda dayısı ile kavga halinde olduğunu bilmemize rağmen O'nun net düşüncesini pek bilemiyoruz. Saf bir Ortodoks mu? Katolik dünya ile bağlantısı var mı? Bu tarihlerde tüm dünyada hızla yayılan ve İstanbul'da da önemli bir taraftar toplayan Françis tarikatı ile bir bağlantısı var mı? Bilmiyoruz. Yaptığı çalışmalar, Françisler gibi felsefe ile iç içe bir durum arz etmektedir. Özellikle, kurduğu manastır ve kilise neredeyse O'nun bu düşüncelerine uygun insanlarla doluydu. Antik devrin daha insancıl düşünce yapısı kilise içine akar gibiydi. Eğer dini düşünceleri, yeniden inşa ettirdiği Agios Andreas Kilisesi'ni de etkilemişse o zaman kilisenin bazı detaylarını anlamamız daha kolay olacaktır. Çünkü bu döneme kadar Bizans mimarisinde görmediğimiz ve ilk kez bu yapıda ortaya çıkan dehlizli plan tipi, üzerinde çok fazla tartışma olan bir konu olmasına rağmen tüm bilimsel çalışmalar bir araya toplandığında başka bir plandan türetilmeyen ve doğrudan uygulanmış bir tip olduğu anlaşılmaktadır. Üzerinde tartışılması gereken detay, böyle bir planın ortaya çıkış nedeni ve uygulama biçimi. Agios Andreas Manastırı Kilisesi'nin detaylarına geçmeden önce sahip olduğu plan üzerinde durmak gerekir. Pek çok araştırmacının, Orta Bizans devrinde pek çok örneğini gördüğümüz kapalı Yunan haçı plan tipinden çıktığını belirtmesinin mantıklı bir izahı yoktur. Bu konuda detaylı çalışma yapan Semavi Eyice'nin de (*Eyice 1980: 106-107*) belirttiği üzere bu pek mümkün değildir. Çünkü hal böyle olsa idi, yapıyı çeviren dehlizler arasında kalan sütunların üst örtü yüksekliği, tonozlarla kubbe eteğine uzanması gerekirdi.

Sekil 12
Narteksin eski bir
fotoğrafta görünüşü.

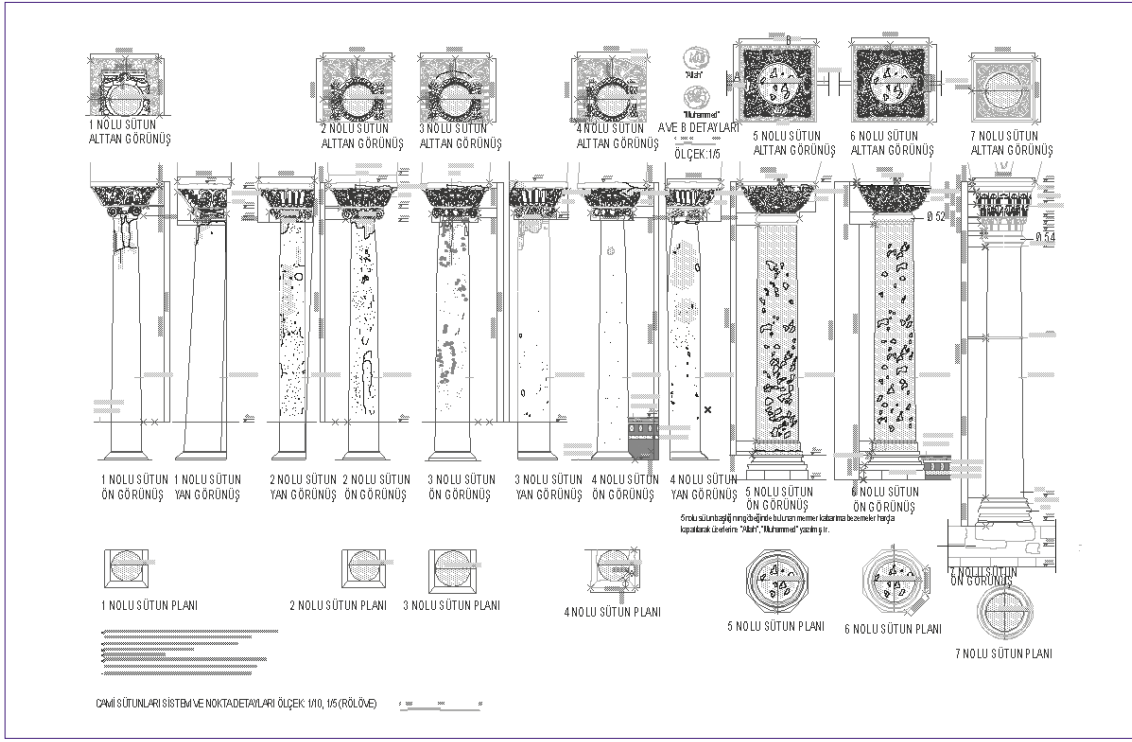

Sekil 13
Narteksin batı duvarının
içten görünüşü ve
narteksteki sütunlarla
başlıklar.

Bazilika görüşünü ve hatta kubbeli bazilikadan dönüştüğünü ileri sürenler ise sadece zemin uygulaması ile konuyu değerlendirmişlerdir. Bu konuyla ilgili olarak, bu dönemde değil erken devirdeki durumu ele alındığında bahsedilecektir (*Choisy 1883, Strzygowski 1903: 27, Wulff 1903: 109, Millingen 1912: 106-121, Ebersolt-Thiers 1913: 19-21, Eyice 2002: 135*). Halbuki burada, bir ana mekân tüm mimariyi toplamakta ve etrafında yer alan dehlizlere rahatlık sağlamaktadır. Detaylara biraz aşağıda yer vereceğiz. Ama önce aynı planı tekrarlayan diğer örneklerin durumunu görmek gerekir. İstanbul'da Agios Andreas Kilisesi, Constantin Lips (Fenari İsa Camii) Manastırı Güney Kilisesi ile Pammakaristos Manastırı Kuzey Kilisesi (Fethiye Camii) dışında bir de benzer örneği Teselya'da Elasonna (Elasson) Panaghia Olympiotissa Manastırı Kilisesi'nde görmekteyiz (*Ebersolt 1913: 70, Eyice 1980: 106, Velenis 1998/99: 103-112*). İlginç olan, Agios Andreas Kilisesi 1284 yılında inşa edilirken hemen devamında, 1290 yılında Costantin Lips Manastırı Kilisesi'ne güney tarafından yine dehlizli tipte ve VIII. Michael'in karısı Theodora Palaiologina tarafından bir kilise inşa ettirilmiştir (*Millingen 1912: 107-110, Eyice 1980: 89*). Daha da ilginç bir durum olarak Theodora da kocasının kilise birleşimi düşüncesine karşı çıkmış ve yenilikçi bir düşünce ile sanat ve edebiyatla uğraşmıştır. O da Patrik Arsenios'la (*Hackel 2001: 73-78*) yakın temasta bulunmuştu. Ayrıca el yazmalarının çoğaltılması ile uğraşmış son derece sosyal bir kadındı. Doğal olarak diğer Theodora ile yakın ilişkisi vardı ve 4 Mart 1304'te öldüğünde bu yapıya defnedilmişti. İstanbul'daki üçüncü dehlizli yapı olan Pammakaristos Manastırı Kilisesi (Fethiye Camii) ise 1294 yılına doğru güneydeki mezar şapelinden yaklaşık yirmi yıl kadar önce inşa edilmişti. Bu üç yapıda daha önce var olan yapıların üzerine veya değiştirilmelerinden dolayı yapılmıştı. Pammakaristos Kilisesi İsa'nın (Hz. İsa) annesi Meryem'in (Hz. Meryem) sıfatlarından biridir. Bugün esas yapı veya kuzey yapısı olarak nitelenen yapı, yine VIII. Michael'in yeğeni Protostratos Mikhael Glabas Tarkhaniotes tarafından tam olarak 1292-1294 yılları arasında yaptırılmıştır. Kısa bir süre sonra O'nun karısı Maria, yapıda bazı değişiklikler yapmış, ayrıca yapıya güney tarafından bir de mezar şapeli ekletmiştir. Gerek Maria ve gerekse kocası Glabas tıpkı diğer yapıların banileri gibi VIII. Mikhael'in düşüncelerine karşıydılar. Bundan dolayı da ya hapsedildiler ya da sürgüne gönderildiler. Bu üç yapının banisi de Arsenios ile aynı düşüncede idiler. Onlar, Arsenios siyasi hareketi doğrultusunda çalışıyorlardı. Aslında Arsenios, VIII. Mikhael'in tahta çıkmadan hemen önce henüz sekiz yaşındaki IV. Ioannes Laskaris'in naibi olarak görev yapan iki kişiden biridir. Çok tanınmış zengin tüccar Georgios Mouzalon ile birlikte ülkeyi yönetirken, VIII. Mikhael, Mouzalon'u öldürmüş ve Arsenios'u da keşiş olarak bir manastıra kapatması sonrası tahtı ele geçirmişti. Ancak Arsenios'a yapılanlar dilden dile dolaşmış ve taraftarları gün geçtikçe çoğalmıştır (*Laurent 1933: 125-149, Ostrogorsky 1940, Vasiliev 1961, Eyice 1980: 89*).

Bugün Teselya bölgesinde kalan ve Bizans devrinde çok da önemli olmayan Panaghia Kilisesi ise ilginç bir tesadüf olarak 1295/96 yılına tarihlenmektedir (*Eyice 1980: 110-111*). Daha da ilginç bir görüş, Agios Andreas Kilisesi'nin kurucusu Theodora ile Bizans devri gibi bir zamanda yazışmalar yapan, görüşlerini paylaşan Maksimos Planoudes ve Constantin Akropolites'in siyasi ve dini düşüncelerinin bu bölgede ün salması ve çokça taraftar bulmasıydı. Genel bir değerlendirme olarak, bu dört yapının tesadüfi olarak birbirleri ile benzerlik gösterdiğini düşünmek oldukça zordur. O halde böyle bir planın gerekçesi

Sekil 14

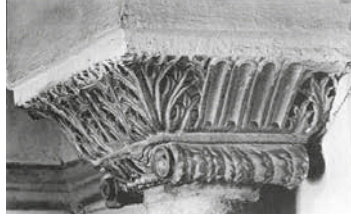
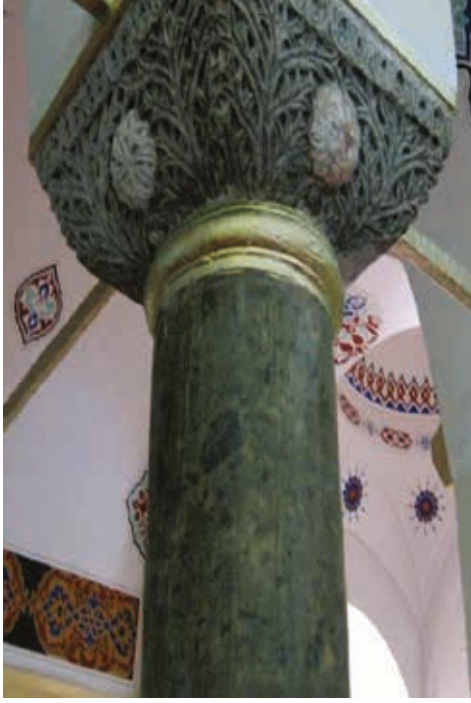
Sütun ve başlıklara ait çizimler (Acar Avunduk).

açıklanmalıdır. Özellikle Bizans'ın son döneminin çalkantılı siyasi ve dini durumu ele alındığında, dinde bazı reformların, düşüncede ve uygulamalarda bazı farklılıkların başladığını söylemek gerekmektedir. Bu uygulama ve farklılıklar Bizans'ın bu son yıllarında her alanda olduğu gibi dinde de kendini gösterir. Özellikle sık sık yapılan toplantılar, bilgi alışverişleri, antikiteye olan bağlılık kendini doğal olarak, ibadete dahi bakış açısını değiştirmiştir. Bu yıllarda ortaya çıkan ve sürekli yayılım gösteren Fransisler ve Dominikenlerin yanı sıra felsefe okullarının ciddi anlamda öne çıkması, dine dayalı üniversitelerin yanı sıra Vatikan'dan alınan izinle kurulan daha sosyal içerikli üniversiteler yavaşça kendini göstermeye başlamıştır. Bir araya gelen bilim adamları yeniden yapılaşmanın önünü açacaktır ki Rönesans'ta ortaya çıkacaktır. Zaten bu sıralar Avrupa'da Aristo felsefesi öyle yayılmıştır ki Giotto gibi pek çok ressam da bu görüşe paralel resimler yapmaktaydı. Daha insancıl, dinde daha çok özgürlük çizgisi gelişmeye başlamıştır. Bu görüşme ve toplantıların bir kısmı synodlarda, bir kısmı ise gizli, özel toplantılar olarak görülür. Doğal olarak bu toplantılara katılanlar da birbirlerinden etkilenmekte idiler. Bunlardan Theodora'nın annesi ve kız kardeşi ile birlikte 1283 yılında Edremit'te katıldığı ve Ortodoks-Katolik birleşimine karşı olan toplantıda yine O ön plandaydı. Aynı toplantıda ilginç olan, Teselya, Mora, Yanya ve İstanbul gibi bölgelerden gelen temsilcilerin bulunmasıydı. Ancak Theodora için artık din birleşiminden daha çok dindeki açıklıklar ve yenileşmeler ön plandaydı. O, düşünce yapısı olarak Tanrı inancını merkezi bir yerde tutmaktaydı. Bunun için yeni bir anlayışla ve bütün mal varlığını kullanarak inşa ettirdiği manastır ve kilise bu düşüncelerini uygulayabileceği merkez durumuna gelecekti. Ayrıca oluşturduğu son derece zengin kütüphane ile bunun da önünü açmıştı. Çünkü burada hem dini kitapları kopyalıyor hem

de antik kaynakları bünyesine kazandırıyor. Antik çağ filozoflarının eserleri bir taraftan toplanırken, diğer taraftan kendi gibi düşünen insanları bir araya getiriyor, onlarla sürekli tartışmalı toplantılar yapıyordu. Hem dinde hem de sosyal hayatla ilgili faaliyetler Avrupa'daki başta İtalya ve Fransa olmak üzere canlanmaya başlayan ve gelişen mezhep akımlarını da içine alıyordu. Bu dalgalanmaların ne kadar etkilediğini bilmiyoruz. Ancak mimari olarak bakıldığında bu dönem ve sonrasında uzun süre Tanrı-Tanrının oğlu-Tanrı anası gibi kavramlarında değişikliğe uğradığını görürken bunun yansıması olarak da artık kiliseler içinde küçük bir bölümün daha çok ritüeller için ayrıldığını, diğer bölümlerin halkın toplandığı sohbet ettikleri, çoğu kez de ölülerini yerleştirdikleri alan olarak kullandıklarını görüyoruz. Son Bizans devrinde inşa edilen pek çok yapı bu amaçla yani mezar şapelleri olarak ortaya çıkmıştır. Tabii ki bunun ana nedeni bu yıllarda büyük artış gösteren azizler kültürünün hızla yayılmasından başka bir şey değildir. Bu değişim ancak 1453'ten sonra *Post-Bizans* dediğimiz devirden itibaren tekrar değişmiş ve tüm alan, ritüeller için kullanılmaya başlanmıştır. İşte dehlizli plan tipi tüm bu kargaşa ortamında net olarak gerçekten sadece ve bilinçli olarak bulunmuş ve uygulanmış bir plan tipidir. Yoksa pek çok araştırmacının öne sürdüğü gibi bazı değişiklikler yapılarak düzenlenmiş bir plan değildir. Semavi Eyice'nin de net olarak ortaya koyduğu gibi dehlizli planla başlayan yan dehlizlerin tek kat olması halinde dehlizli sayılabileceği görüşüne katılmamak mümkün değildir (Eyice 1980: 105-114). Görüldüğü üzere dehlizli planları, haçvari yapılardan ayıran en önemli özellik de budur. Zaten bu basık dehlizlerin asıl göreve de ritüellere katılmak değil, ritüelin ortada toplandığı binalarda dehlizleri stoacılar gibi sohbet ve toplantı hallerine çevirerek, daha bir fonksiyonel hale getirmektir. İşte bu dönemlerde ortaya çıkan yeni görüşlerin göstergesi olarak, ana mekânı saf bırakıp, yani naos ile apsis kısmını bir bütün olarak bırakıp, çevresine yerleştirilmiş dehlizler bu değişimin tanıklarındır. Artık Orta Bizans döneminin katı bir disiplin içinde gelişen litürjik anlayışı, yerini daha serbest bir sisteme bırakmıştır. Anlaşıyor ki dehlizler açık bir şekilde ibadet alanından daha çok azizler kültürünün gelişmesi ile daha bir konuşulan, tartışılan ve dini mekân etrafında Tanrının ana mekânına girmeden, çevresinde yapılan ibadet şekline dönmeye başlamıştır. Bu tarz düşüncelerin uygulandığı alanları, Avrupa kiliselerinde değişik dönemlerde sıkça görmekteyiz. "U" biçimli bu alandan yola çıkarak, ana mekân çevresinde merkezî bir formu geliştirmişlerdi. Gotik mimarlıkta bu değişimi biraz daha net olarak görmekteyiz. Özellikle Fransis ve Dominikenlerin Tanrıya bakışı ve ibadet şekilleri Theodora'yı ne kadar etkilemiş bilinmez ama O'nu etkileyen antik çağ stoacı düşüncesi inkâr edilemez bir biçimdedir. Özellikle Aristo'dan çok etkilenmesi üzerine pek çok doküman hazırlaması, Aristo'nun "sadece soylular ve zenginler mutlu olur" görüşüne karşı çıkarak da insanların mutluluğu için her şeyini manastıra feda etmesi, stoacılar açısından da ilginç sonuçlar doğurmuştu. Fakat O'nun bu görüşleri mimariye yansıdığına yapıları üç yönden çeviren stoa biçimli koridorlar kendi gibi düşünen ve aynı yoldan giden diğer üç yapının banisinin de yapılarında da kendini göstermesi son derece önemlidir. Antik felsefenin Ortaçağ felsefesine yansıması önceleri Papalığı kızdırsa da daha sonra pek çok noktalarda buluşmuşlardır. Bunun mimariye yansıması da Tanrının bulunduğu kutsal alanın sembolik olarak evren dışında kalması ve evrenin çevresinde yer alması şeklinde görülmüştür. Ayrıca bu yüzyıllarda gelişen azizler kültürü, onların inanılmaz bir şekilde röliklerinin toplanmasında en üst noktaya

Şekil 15

Cami içindeki V. yüzyıla ait sütun başlığı (solda).

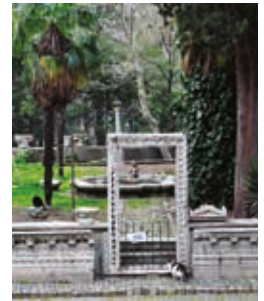
Şekil 16

Cami içindeki sütun başlıklarının eski fotoğraflardaki görünüşleri.

vardığı zaman dilimidir ki, halen bu gelenek tüm Hıristiyan aleminde devam etmektedir. Andreas Manastırı bünyesinde bir araya getirilen rölikler de bunun bir göstergesidir.

Genel bir tarihçeden sonra yapımızı incelemeye başladığımızda öncelikli olarak bulunduğu topografyanın, Bizans'ın erken çağlarından, neredeyse IX. yüzyıla kadar pek rağbette bulunmayan bir alan olduğunu görmekteyiz. Sadece Aya Sofya'nın önünden başlayan Mese Caddesi'nin bir kolunun yapının bulunduğu araziden geçtiğini görüyoruz. Bu dönemlerde kırsal kesim olarak göreceğimiz alanda bazı ara yollar dışında, açık ve kapalı su hazneleri, birkaç küçük manastır ile öne çıkmaktadır. Sadece çiftçilik yapan bazı insanların yaşadıkları alan olarak görülür. Ancak bu alandaki ilk ciddi gelişim biraz geride yer alan ve bugün sadece kalıntılarını görebildiğimiz Arkadius Forumu ve Sütunu, Yedikule'deki ana kapı olan Altın Kapı'dan önceki, son resmi büyük alan olarak nitelenebilir (*Strzygovski 1893: 230-249, Koçu 1959: 1012-1019*). Bölgenin asıl gelişimi hiç şüphesiz XII. yüzyıldan sonra ve XIII. yüzyılda net olarak takip edilebilmektedir. Yukarıda da bahsettiğimiz üzere yapımız olan Agios Andreas Kilisesi veya ileri sürdüğümüz şekli ile manastırı bu güzergâh üzerinde son derece önemli bir noktada yer almaktadır. Bugün halen Koca Mustafa Paşa Mahallesi olarak bilinen alan, Bizans'tan sonra buraya yerleşen Müslüman halkla birlikte Caminin de, Sünbül Efendi Tarikatına bırakılmasıyla geniş bir nüfus oluşturmuştur (*Eyice 2002: 133*).

Andreas yapısının çok net olmasa da, eldeki harita ve bilgilerden ilk kez bu alanda imparator Arkadius'un kızı Arkadia tarafından inşa ettirilen bir kilise olduğu kabul edilmektedir. Ancak alanda bir kazı veya sondaj yapılmadığı için bu döneme ait bilgilerimiz son derece sınırlıdır. Kayıtlarda, bugünkü Cerrahpaşa'dan sonra görülen ve ilk kapı olarak nitelenen bir Saturnios Kapısı'ndan söz edilir (*Millingen*

Şekil 17

Yapıdan götürülen ve İstanbul Arkeoloji Müzeleri'nde bulunan kapı çerçevesi.

1912: 109, Janin 1939: 387, Janin 1975: 31-34, Eyice 1980: 8). Kilise, bu kapıya çok yakındır. Zaten bu alanda bir erkekler manastırından yukarıda bahsetmiştik. Doğal olarak Bizans'ın bu erken dönemde buralarda daha çok banliyölerin geliştiği aşikârdır. Arkadia tarafından yaptırılan ilk kilise bilindiği üzere Havarı Andreas'a adanmış ve onun bugünkü Fatih Camii'nin bulunduğu yerde bulunan Havariler Kilisesi'nden alınan kemikleri buraya taşınmıştı. Eğer yapımızı ilk kez yaptıran Arkadia'nın binası bu ise bugünkü yapımızla hiçbir benzer tarafı yoktur. Gerçi bazı araştırmacılar yapının bazilikadan veya kapalı yunan haçından dönüştürüldüğünü ileri sürseler de kemer, tonoz, kubbe ve sütunların durumu yukarıda da bahsettiğimiz üzere buna pek imkan vermez. Ayrıca öncelikle Arkadia'nın yaptırdığı yapının planı ve topografik durumu ile günümüze ulaşan izleri konusunun cevaplarının saptanması gereklidir. Bugün için bu soruların cevabını vermek son derece zordur. Yapı çevresinde ve içinde kullanılan spolie malzemeler doğal olarak V. yüzyıla işaret etmektedir. Ancak Eyice'nin de (*Ebersolt-Thiers 1913: 84, Ebersolt 1921: levha 8, Kautzch 1936:135 ve 179, Eyice 1980: 9-10*) işaret ettiği gibi bunları delil olarak kabul etmek zordur. Bunlar en kolay taşınabilir malzeme olarak yıkılmış yapılar arasından taşınabilir. Bunun yanında çevrede yaptığımız araştırma sırasında cami içinde olduğu kadar yakın çevrede de, Davut Paşa Külliyesi, Haseki Külliyesi, Yedikule Surları gibi biraz daha uzak yapıların yanı sıra hemen yakında yer alan Ali Fakih Camii gibi yapılarda da bol miktarda Bizans malzemesine rastladık. Bazıları aynı ustanın elinden çıkmış olmasına karşın tam olarak yapımızdakilerle eş olanı tesit etmek zor olmuştur. Önemli bir ayrıntı ise yapımızın içinde ve hemen çevresinde bulunan sütun, sütun başlığı ve diğer malzemelerin aynı yılı veren benzer parçalar oluşlarıdır (*Dervişbey 1992: 97-107, Özgümüş 1999: 358*). Ve bütün bunlar V. yüzyıla işaret etmektedir. Ancak çevrede bu yüzyıla ait net olarak bilinen Studius Manastırı dışındaki yapılar hakkında pek

bilgimiz yoktur. Diğer yapılar ise bugün burada yer alan Peribleptos Manastırı gibi Orta Bizans devri eserleri olarak görülmektedir. Bu tarz başlık ve sütunlara gelince, bunlar büyük ihtimalle ya bir bazilika veya merkezi tipte bir yapıya ait olması gerekir ki, bugüne kadar çevrede yapılan kazı ve sondajlar dışında zorunlu ev temelleri vs. gibi kazılarda da herhangi bir buluntuya rastlanmamıştır. Bütün bunların yanı sıra bugün İstanbul Arkeoloji Müzeleri bahçesinde yer alan ve yapımızın bulunduğu alandan götürülen bir Bizans V. yüzyıl kapısı, konuyu daha da zorlaştırmaktadır. Helenistik bir özelliğe sahip kapı, yapımızın bitişiğinde yer alan medreseden sökülerek müzeye taşınmıştı. Bu kadar çok malzemenin uzak noktalardan buraya taşınması özellikle bu dönemde biraz zor gözükmektedir. Mantıklı bir durum ise

Şekil 18

Arkadius Sütununa ait kaidenin günümüzdeki görünüşü.

Arkadia'nın V. yüzyılda yaptırdığı kilisenin yine bu noktada yer aldığı şeklindedir. Bunun için daha net bilgilere ihtiyaç vardır. Bildiklerimiz ışığında İkonaklazm dönemine kadar kilise, yanındaki manastır ile birlikte aynı noktada yer almaktaydı. Ayrıca Arkadia'nın bakire kalmaya yemin etmesi ve kendini buraya adanması yapının önemini arttırsa da yer konusunun öncelikle aydınlatılması gerekmektedir. Burada ana sorun, yapıdan bahseden kaynakların, kilisenin bulunduğu yer için Saturnius Kapısı'nı işaret etmesidir.

Bu konuda en net bilgiyi veren R. Janin'in de belirttiği üzere yeri belli değildir. Ancak İstanbul topografyası ele alındığında dikkat çeken unsur, Aya Sofyadan başlayan Mese üzerinde aynı yönde hem kilisenin hem de Arkadia'nın babası Arkadius'un forumu yer almaktadır. Aynı güzergâh devam ettirildiğinde ise, yol surlardaki Silivrikapıya çıkmaktadır. Bu ihtimal dikkat çekicidir; ancak burada Saturnius diye bir kapı yer almaz. O halde eldeki bilgilerde ya eksiklik ya da gözden kaçan bir nokta vardır. Silivrikapı diye bilinen kapı, hiç şüphesiz Roma devrinden beri son derece önemli olan ve *Selymbria* diye bilinen bugünkü Silivri'nin adını taşıyan kapıdır. Ama bu kapının Saturnius adı ile de bir ilgisi yoktur. Ancak detaylı bir çalışma sonucu görülen şu ki, Selymbria adı ile ilgili gözden kaçan konu, adının kısa bir süre de olsa değiştiğidir. Bu ise, Arkadius'un imparatorluk çağında (383-402) gerçekleşmiştir. Arkadius Silivri'ye, karısı Eudoksia'nın adını vermiştir (*Dirimtekin 1965: 19-46*). Ancak O'nun ölümünden kısa bir süre sonra tekrar eski isim kullanılmaya başlanmıştır. Bundan dolayı aynı hat üzerinde hem Arkadius Anıtı hem Arkadia Kilisesi ve aynı yolun sonunda da eşinin adının kullanıldığı bir şema oluşmuştu. Eğer durum bu ise, o zaman adı geçen kapının da yine Arkadius'la ilişkisinin olması gerekirdi. Bunun için kapıya adını veren Saturnius'un ne olduğu tespit edilmeliydi. Janin bu isim hakkında hiçbir bilgi vermez. Kaynağını da açıklamaz. Pek çok araştırmacı da ondan naklettiği için bu soru hep boşlukta kalmıştır.

Yaptığımız çalışmada birkaç Saturnius'a rastladık. Bunlardan biri MÖ 100 yılında görülen Lucius Appuleius Saturninus'tur. Daha çok Roma devrinde tahıl ithalatı ile uğraşan çok güçlü biri olarak görülmektedir. Ancak İstanbul surları üzerinde onun adına bir kapının isimlendirilmesi akla pek yakın gelmemektedir. İkinci kişi, Aziz Saturnin adıyla kilisenin yapım tarihi ile yakın tarihlerde yaşayan kişidir. Bir azizin sur duvarlarındaki bir kapıya isminin verilmesi yine pek rastlanılan bir durum değildir. Ayrıca Bizans topraklarından uzak bir noktada, Fransa'da yaygın bir aziz olması bunu daha da zorlaştırır. Son olarak bir Saturnius'a daha tarih sayfalarında rastlarız. Bu işi, asker aziz hüviyetinde görülmektedir. Kutsal sayılan bir sığata sahiptir. O'nun adını ilk kez İmparator Valens zamanında öğreniyoruz. Valens'in Gotlarla yaptığı savaş (*Mansel 1965: 28-37*) sırasında Dalmaçya'dan gelen Aziz Isaac'ın yanında, önce ona gardiyanlık yapan, sonra Isaac adına bir erkekler manastırı kuran kişidir. Surlara yakın bir alanda yer alan manastır, Isaac'ın ölümüne kadar ayakta kalmış ve Arianlar'a karşı mücadele etmişlerdir. Manastırı kuran Saturnius, Theodosius döneminin önemli azizlerinden biri olarak, Arkadius zamanında da büyük saygı görmüştür. Tam da bu tarihlerde bir Saturnius daha görülür. Eldeki bilgilerden, önemle aradığımız kişinin bu olması kuvvetle muhtemeldir. Bu Saturnius, Valens gibi Arkadius'un da yanında, onunla savaşa giden ve özellikle Gotlar'a karşı kazanılan zafer ve mücadelede kahramanlıklar gösteren, büyük pay sahibi olan kişidir. Gotlar'ın Bizans'ı ele geçirmeleri, şehirde yönetime el koymaları üzerine süren mücadelede Gotlar'ın karşısındaki en güçlü kişilerden biri olarak Arkadius'tan uzaklaştırılan ve Patrik

Sekil 19
Romalı Saturnius'u
betimleyen bir sikke.

Ioannes ile birlikte sürgüne gönderilenlerden biridir. Ancak ona bağlı isyancı adamlarının Got yöneticisi Gainas'ı ve adamlarını Ioannes Prodomos Kilisesi'nin (İmrahor İlyas Bey Camii) bulunduğu alanda yakalamaları ve askerlerinin çoğunu öldürüp, kalanların da Aya Sofya'ya sığınmalarına karşın Arkadius'un emri ile yok edilmelerinin ana nedeni kendisidir. Bu zaferin sonunda Bizans, Got zulmünden; Ortodoks dünyası da Almanlaşmanın dışında ayrıca Arien mezhebinden de kurtulmuştur. Zaferin anısına dikilen Cerrahpaşa'daki Arkadius Zafer Anıtındaki kabartmalarda bu zafer açıkça gösterilir. Anlaşıyor ki bu zaferin anısına dikilen Arkadius Zafer Anıtı ve Forumun yanında Saturnius unutulmamıştır. Zaferin başlangıç yeri olan Studius Kilisesi alanına yakın bir noktada yer alan kapıya da Saturnius adı verilmiştir. Çünkü Gotlar'a karşı yapılan güçlü mücadele sırasında Arkadius'un karısı Eudoksia'nın da Saturnius, Patrik Ioannes ve Konsül Aurelianus ile birlikte mücadele ettiği anlaşılmaktadır. Arkadius, karısını da Slembyria'ya O'nun adını vererek, onurlandırmıştı. Aurelianus ise sürgünden döndükten sonra muhteşem bir şekilde karşılanmış ve pek çok idari görevle birlikte ölene kadar konsüllüğe devam etmiştir. Bütün bunların yanı sıra Valens zamanında Aziz Isaac'a yardım eden ve adına manastır inşa ettiren Saturnius ile Arkadius'a yardım eden Saturnius aynı kişilerdir. Yani O, asker azizlerden biridir. Ayrıca Arkadia'nın kilisesi de O'nun yaptırdığı manastırın hemen yanındadır. Böylece V. yüzyılda inşa edilen manastır ve kilise, nedenleri ayrı olsa da bir merkezde toplanmışlardır. Patrik Ioannes (Chrysostomos) adına ise bugünkü İmrahor İlyas Bey Camii diye bilinen yapının yerinde 454 yılından önce bir kilise yaptırmasıyla rastlanır. Çünkü buradaki Ioannes Prodomos Kilisesi için yapılan araştırmaların hemen hepsinde ortak görüş, biraz daha eski bir kilisenin üzerine inşa edildiğidir. Büyük ihtimalle önce zengin bir iş adamı iken daha sonra konsül olan (bazı yayınlarda patrik olarak geçmesine rağmen Bizans tarihinde bu dönemde ismi geçmez) Studius tarafından vaftizci Yahya (Ioannes Prodomos) için burada bir kilise-manastır inşa ettirilmişti. Bir ihtimal olarak da Ioannes adına inşa edilen kilisenin daha sonra yapılan onarımlar sırasında kayıtlara Ioannes Prodomos olarak geçmesidir ki, eldeki yayınların tutarsızlığı ve tarihi kaynaklarda detaylı bilgi aktarımının olmaması bize bunu düşündürmektedir. Eğer gerçekten bu yapı da 454'den önce inşa edilmiş ise adı geçen kişinin, Patrik Ioannes'in hatırası için O'nun adına böyle bir inşaat yaptırdığı düşünülebilir. Ancak bu düşünceye de engel olan ise O'nun yapısında Prodomos'un röliklerinin yer almaya başlamasıdır. Görülüyor ki biraz daha erken süreçte Patrik Ioannes için burada yerel bir kilisenin varlığı daha bir akılcıdır.

Böylece Arkadius, bu süreçte Got hâkimiyetine son vermesi ile O'na yardım eden çevreyi, yakınlarını unutmamış ve adlarına aynı topografik ortamda değişik unsurlar ile vefa borcunu ödemiştir.

Eğer düşüncelerimizin akışı doğru ise, konumuz olan Andreas Kilisesi'nin V. yüzyılda inşa ettirilen yapının planı ve durumunun da çözülmesi gerekir. Bu konuda araştırmacılar fazla bilgi vermez. Elimizdeki ana bilgiler, Arkadia'nın V. yüzyılda burada yaptırdığı kilise ve Havarium Kilisesi'nden Agios Andreas'ın röliklerinin buraya taşınmasıdır. V. yüzyılda İstanbul'daki kilise planlarına baktığımızda genellikle bazilika planının öne çıktığı, merkezi tipteki yapıların ise daha çok mezar yapıları olarak kullanıldığını görüyoruz. Sergios Bakhos (Küçük Aya Sofya Camii) farklı durumda olsa da bir bazilika parçası olduğu fıkri halen geçerliliğini korumaktadır. Yapımızın bugünkü durumu ele alındığında ise burada ilk yapılan kilisenin bir

Şekil 20

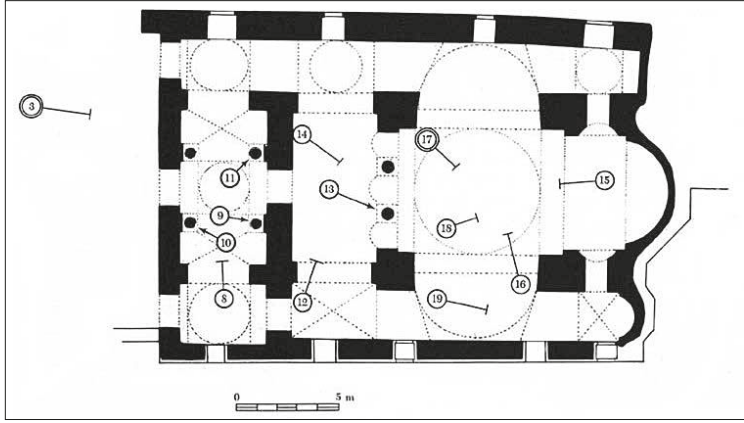
Sarnıca ait plan, kesit ve sütun detay çizimleri (Acar Avunduk).

bazilika olduğu akla gelir. Ancak bu, pek çok araştırmacının öne sürdüğü gibi bugünkü yapının bazilika-dan dönüştürüldüğü ile açıklanamaz. Zaten yapının yakın çevresinde rastlanılan malzeme ve duvar izleri de buna pek izin vermez. Eldeki malzemeler değerlendirildiğinde daha çok bazilika mimarisine uygun düştüğü anlaşılr. Ayrıca bir imparatorluk yapısının daha bir şaşılaı şekilde görölmesi gerekmektedir. Bugün var olan Agios Andreas Manastırı Kilisesi hiç şüphesiz dehlizli plan tipinin bir örneğidir. Ancak yukarıda da yaptığımız değerlendirmeler ışığında ya altında ya da çevresinde bir V. yüzyıl yapısı aramamız gerekmektedir. Fakat günümüzde V. yüzyıla ait bir izi bulmak İstanbul gibi bir yerde hiç şüphesiz son derece zordur. Ayrıca çevrede inşa edilmiş kiliseler ele alındığında İstanbul'un bu bölgesinin o zaman diliminde daha bir banliyö havasında olduğu için daha çok bazilika planının yaygın olduğunu anlıyoruz. Arkadia'nın (400-444) inşa ettirdiği kilisenin bazilika planlı olduğunu düşünmekteyiz ki, Satunius'un da burada inşa ettirdiği erkekler manastırı ile birlikte kompleks oluşturduğunu ileri sürebiliyoruz. Fakat VIII. yüzyılda burada bir kadınlar manastırından bahsedilmektedir. İlginç bir şekilde R. Janin bu kez net olarak bu manastırın Andreas'a ait bir yapı olduğundan bahseder. Gerçekte bir papaz olan R. Janin'in, manastır ve kiliseler ile ilgili tüm kaynaklara rahat bir şekilde ulaşırken bazı net bilgileri aktarmamış olması da ilginçtir. Halbuki elinde İstanbul'un tüm manastır ve kiliselerinin arşivi vardır. Ancak bu kez

kadınlar manastırının yerini tam olarak söyler. Bu manastırı kimin yaptırdığı yine muammadır. Tarihler bu kez VIII. yüzyılı gösterdiğinde Bizans İmparatorluğu'nun durumu incelendiğinde, bu yapının durumu da netlik kazanmaktadır. VIII. yüzyılda aldığı isimle Bizans'ın ve Hıristiyanlığın İkonaklast döneminin en sıkıntılı gününde (726-842) şiddetin ve zulmün de en üst noktaya çıktığı zamanlardır. Bu dönem, imparatorluk ve din adamları arasındaki en büyük kavganın sahnelendiği dönemdir. Nedenleri bir tarafa bırakılacak olursa sonuçta İmparatorluk manastırları ya kapatmış ya da yıktırmıştır. Askerlikten kaçmak için manastırlara sığınmış ve keşiş olmuş erkeklerin bu durumuna son verilmiştir. Doğal olarak onlarca erkekler manastırı tarihe karışmıştır. Sonunda 842 yılında kilisenin zaferi ile biten bu dönemden sonra manastırlar tekrar büyük bir hızla yenilenmeye veya yeniden yapılmaya başlanmıştır. Gerçi 726-842 arasında zaman zaman bazı imparatorların iyi niyetiyle İkonaklast harekette duraklamalar olmuşsa da bu sanat dallarında ürün verilmesine pek imkân vermemiştir. Ana nedeni ekonomik olan İkonaklast hareket, Khalke Kapısı'ndan İsa resimlerinin kaldırılması ile kapanan manastırlardaki erkekler de askere çağrılmıştır. Fakat çoğu yine askere gitmeyip, ülkeyi terk edilmiştir. Patrikliğin pek çok yetkisine imparatorluk el koymuştur. Artık din ve Patriklik, imparatorun emri altındaydı. Günümüze ulaşan pek çok minyatürlü eserden anlaşıldığı üzere imparatorlar tayin ettikleri patriklere İsa'nın resimlerini duvarlardan kazımak ve sildirmek için emirler vermektedir. İşte bu zaman diliminde pek çok manastır yeniden yapılanma ile kadınlar manastırına dönüşmekteydi. R. Janin'in tam yerini belirttiği kadınlar manastırının bu dönemde harap olan V. yüzyıldaki erkekler manastırının yerinde olacak şekilde onartılarak, kadınlar manastırına çevrildiği anlaşılmaktadır (Janin 1939: 387). Çünkü kayıtlardan, burada "VIII. yüzyılda kadınlar manastırı inşa edildi" diye bir ifadenin yerine "vardı" şeklinde açıklama yapılmaktadır. Anlaşıldığı üzere V. yüzyılda farklı zamanlarda inşa edilen kilise ve erkekler manastırı, VIII. yüzyılda kadınlar manastırına dönüştürülmüştü. Tam da bu sırada daha ilginç bir bilgi ile karşılaşırız: Resim taraftarı ve İkonaklast harekete büyük tepki göstererek karşı çıkan Agios Andreas'ın bu mücadele sırasında idam edildiği ve mezarının buraya taşındığıdır. Böylece V. yüzyılda Arkadia'nın Havarium Kilisesi'nden (Fatih Camii olduğu yer) getirttiği Havari Andreas'ın yanında VIII. yüzyıl azizi Andreas'ın da röliklerinin burada yer aldığı anlaşılmaktadır. Artık bu dönemden sonra Bizans'ın son yıllarına kadar azizler kültürünün nasıl geliştiğine de şahit oluyoruz. Çünkü iki Andreas'ın da röliklerinin buraya taşınması halk tarafından da "mucizeler yapısı" olarak nitelenmesine neden oluyordu. Daha sonra gelen pek çok Hıristiyan, mezarını bu manastır çevresine yerleştirmiştir. Zaman zaman yapılan ev inşaatları ve kazılar sırasında ortaya çıkan mezarlar burada bir nekropol alanı oluştuğuna işaret eder. Anlaşıldığı üzere Arkadia'nın, yaptırdığı kilisenin yanında bir de mezar şapeli inşa ettirerek Havari Andreas'ın kemiklerini buraya taşıttırmıştır. Büyük ihtimalle diğer Andreas da burada yer almıştır. Bugün sarnıç olarak görülen yapı bu olsa gerekir. Sarnıç yapısı tuğla tekniği açısından V. yüzyıl özelliği göstermesine rağmen yukarıda da bahsettiğimiz üzere İkonaklast dönemde manastır ve kilise harap durumda iken terk edilmiş, ardından IX. yüzyıldan sonra sarnıç haline getirilmiştir. Aynı şapele, zaman içinde Paphlagonialı Aziz Philaretos gibi önemli kişilerin de kemikleri taşınmıştır. Bütün bunların yanı sıra erkekler manastırından sonra kadınlar manastırına dönüştürülen kompleksin kilise ile birlikte "Krisis" olarak isim almasının nedeni de ikinci Agios

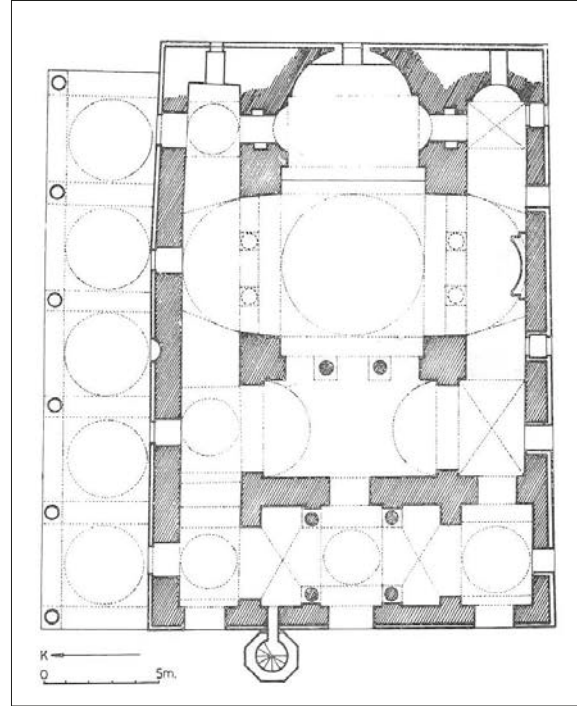
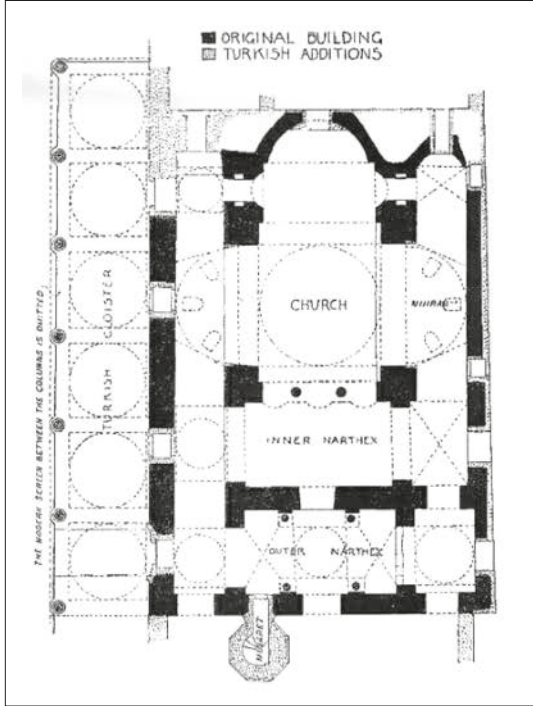

a
b/c

Sekil 21

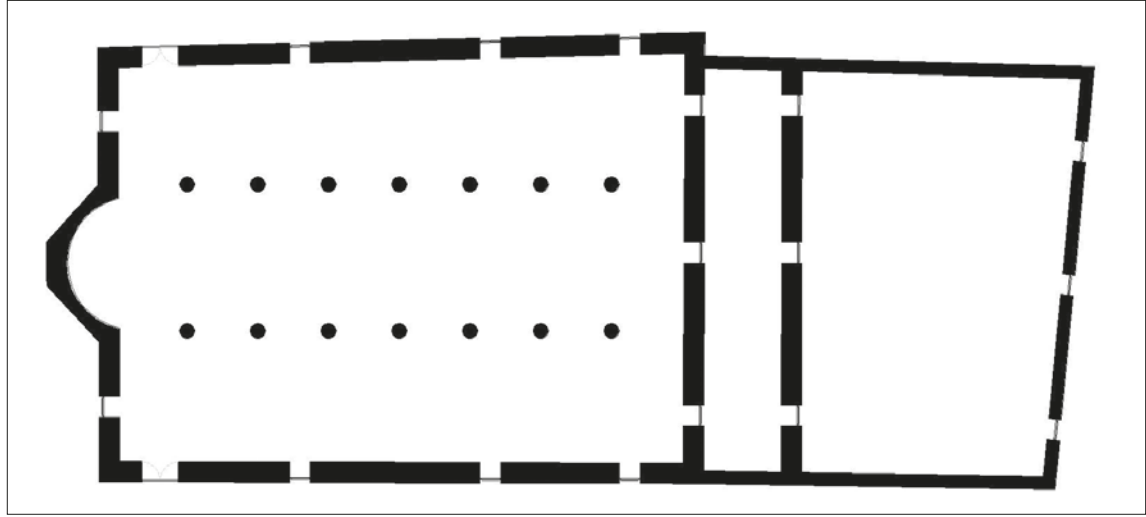
Yapıya ait planlar:

- a. Ebersolt tarafından çizilen plan,
- b. Millingen'in plan çalışması,
- c. Eyice tarafından hazırlanan plan.

Andreas'ı ilk Andreas'dan ayırmak için İkonaklast döneminin kriz dönemi olarak adlandırılması ile "kriz dönemi Agios Andreas'ı" olarak sıfatlanmasından başka bir şey değildir. Ancak bu dönemde manastır ve şapelin durumu açık olsa da kilise hakkında bilgi sahibi olamıyoruz. Tarihler IX. yüzyılı gösterdiğinde, yani İmparator I. Basileios zamanında, O'nun tarafından kilisenin onartıldığından bahsedilir (*Theophanes: 323, Eyice 1980: 8*). Bu onarımın ne şekilde olduğu bilinmez. Burada yer alan röliklerin akibeti-bazı bilgilere ulaşılsa da- pek takip edilemez. Gerçi bunların bazı tuhaf yollardan başta İtalya olmak üzere pek çok Avrupa kentine gittiği bilinmektedir. Özellikle 1204-1261 yılları arasındaki Latin İstilas dönemi yüzlerce Bizans eseri İtalya'ya taşınırken, röliklerin de götürüldüğü en önemli zaman dilimi olarak görülür. Tekrar Basileios'a dönecek olursak, O'nun imparator olduktan sonra yapıyı tamir ettirmesinin özel bir nedeni de, İmparatorluk sarayının bir köşesine yaptırdığı Nea Ecclesia ile ilgili olmasıdır. Basileios'un amacı, kenti

Şekil 22

Avunduk Mimarlık tarafından yapılan plan esas alınarak yapılan çizimde, daha önceden yapının yerinde bulunan bazilika hipotezine ilişkin plan çizimi.

kuran ve adını veren Constantin gibi tüm kutsal emanetlerin (rölikler, kilise eşyaları, İsa'nın çarmıhının parçaları gibi) bu yapı bünyesinde toplanmasıdır. Bunu da gerçekleştirdi. Bir ihtimal, bu dönemde iki Andreas'ın da rölikleri buraya taşınmıştır. Ardından şapel, sarnıca çevrilmiştir. Nea Ecclesia, çok büyük ölçülerde inşa edilirken Bizans sınırları içinden ve farklı ülkelerden gemilerle İstanbul'a malzeme taşınmıştır. Bu yapıdan artan malzemeler ise Andreas gibi yapıların onarımında kullanılmıştır. Bu dönemde zaten Ecclesia dışında yeni inşa edilen başka bir yapıdan söz edilmez. Sadece onarımlardan bahsedilir.

Yapımızın birinci devresi, işte tüm bu gelişmeler ışığında Arkadia'nın inşa ettirdiği kilisenin planını bulmak son derece zor bir durumdur. Ancak son elli yıl içindeki yapılan arazi çalışmaları, inşaatlar, restorasyonlar sırasında zaman zaman açılan alanlarda bazı küçük ipuçları ele geçmiştir. Bunlar arasında sütun ve başlıklar belirleyici olmamasına rağmen bugünkü kilisenin çevre temelleri zaman zaman ortaya çıktığında, alt kotta erken tarih veren taş-tuğla işçiliği göze çarpmaktadır. Ayrıca topografik durum ele alındığında, bugünkü yapının zemin kotunun gereğinden fazla bir yükseklikte olduğu anlaşılır. Yapımız meyilli veya düz bir arazi de olsa bu fazla önemli olmayabilirdi, ancak bölgenin en üst noktasındaki bir alan için gereksiz bir yükseltmedir. Ayrıca bugün medrese olarak görülen alanın önünde yapılan sondajlar sırasında zeminde üç sıra tuğla, bir sıra taş ve tuğlaların 35 cm'lik ölçüleri ile XIII. yüzyılı göstermesine karşın hemen altta net olarak görülen 36,38 cm'lik tuğlalarda V. yüzyıl özelliği görülmektedir. Anlaşıldığı üzere duvar iki kez kullanılmış, daha doğrusu iki ayrı dönem duvarı üst üste bindirilmiştir. Bu tespitten yola çıkarak tüm yapı incelendiğinde ilginç bazı ölçüler de netleşir. Ayrıca Millengen, Ebersolt (dehlizli planın kubbeli bazilikadan çevrildiği fikri için, *Millingen 1912: 8, Ebersolt 1913: 65*) gibi bazı araştırmacıların gerek verdikleri bilgilerden ve gerekse yapı çizimlerinden-bu çalışmalar genellikle şu anki planın bazilikadan dönüştürüldüğü şeklinde-farkına varamasalar da eski yapının izlerini gördüklerini belli etmektedir (*Millingen 1912: 107-108, Ebersolt 1913: 66 vd., Eyice 1980: 11*). Ancak bir noktayı aydınlığa kavuşturmak gerekmektedir. Şu anki dehlizli yapı bazilikadan çevrilmemiştir. Çünkü yapımız 1284'de inşa edilirken zaten dehlizli olarak planlanmıştı. Bunun nedenini daha da açacağız. Ancak eldeki

bilgiler ışığında söylenmesi gereken, altta var olan yapının yıkık temelleri üzerine bugünkü yapının inşa edilebileceği fikri idi. Ancak bu fikrimizin oluşması için de yeni bilgilere ihtiyaç vardı. Şu anda halen ayakta ve Vakıflar Genel Müdürlüğü tarafında restore edilen yapı, Osmanlılar zamanında yapılan ekler ve onarımlar ile sağlam bir şekilde günümüze ulaşmıştır. Theodora tarafından inşa ettirilen yapının, orijinal olarak dehlizli yapılmasına rağmen yıkık bir yapı üzerinde inşa edildiği, Semavi Eyice'nin de belirttiği üzere kesinlikle belli olmaktadır (*Eyice 1980: 14*). Bu durumda yapı bazilikadan değiştirilmiş değil, bazilika planlı bir yapının kalıntıları kullanılarak inşa edilmiştir. Bu ise bazilika yapının sadece beden duvarlarının temelleri üzerine oturtularak gerçekleştirilmiştir. Yani Latinler tarafından tamamen tahrip edilen yapının, yeni inşaat sırasında sadece temelleri ve dış duvarlarının bir kısmı kullanılmıştır. Bizans'ta zaman zaman gördüğümüz diğer örneklerde olduğu gibi kuzey-güney duvarları üzerine yapı yükseltilirken, naosta yeni bir mimari oluşuma gidilmiştir. Osmanlı devrinde de bu gelenek sürmüştür, medrese yapılırken garip bir şekilde bu duvarlardan biri batı bölgesinde tekrar kullanılmıştır. Üç sıra tuğla bir sıra taş dizisiyle bazilika olarak ilk plan tipini düşündüğümüz yapının atriumunun doğu duvarı olduğunu görmekteyiz. Bunun yanında plan itibarı olarak ele alındığında narteksli, atriumlu, üç nefli bir bazilika şeması Arkadia dönemi yapısı olarak görüldüğünde, gelenek olarak bitişikte yer alan şapelin de bu tarihteki mezar şapeli olduğu açıklık kazanmaktadır. Ancak, kuzey-güney duvarları hariç her bölgede değişikliğe gidilerek, bugünkü dehlizli plan tipi oluşturulmuştur. Ayrıca gerek yapı içi ve gerekse dışarda ve şapelde kullanılan sütun ve başlıkları ile birlikte bazilikal planın batı-doğu yönünde uzayan üç nefli ve iki sıra halinde yedişer sütundan oluşan bir plana sahip olduğu anlaşılır. İki sütun ise bugün İstanbul Arkeoloji Müzeleri'nde yer alan kapı ile ana mekâna girilen geçişin iki tarafında yer aldığını, diğer Hellenistik karakterdeki bazilikalarda görülen örnekler doğrultusunda söyleyebiliriz. Aslında bu şema bize çok da yabancı olan bir durum değildir. Çünkü çağdaşı olan, yukarıda da kuruluş nedeninden bahsettiğimiz Ioannes Prodromos Kilisesi ile olan benzerlikleri zaten dikkat çekmektedir. Studius Kilisesi'nde de ilginç bir şekilde pek çok yapıda olduğu gibi bugün beden duvarları ve bir sıra sütunun yıkılması, sağlam duvarların tekrar kullanılabileceğini göstermektedir. Düşen sütunlar aynı noktada toplandığından yeni yapının inşaatı sırasında tekrar kullanıma imkân vermektedir. Yapımızda yer alan ve spolie olarak kullanılan porfir ve aynı özelliklere sahip diğer sütunların aynı yerde kullanımının yanı sıra ölçü değerlerinin de aynı olması tek yapıya ait olduklarını gösterme ihtimalinden dolayı önemlidir. Anlaşıldığı üzere 1284 yapısında alttaki harabe yapının sütun ve başlıkları tekrar kullanılmıştır. Akla gelen tek soru ise bunca yıl bu harabeden bu malzemenin niye alınmadığıdır. Bu ise, bölgenin zaten sessiz ve sakin bir alan olarak rağbette olmaması ve kısa zamanlarda zaten atık hale geldiğinde üzerinin örtülmesi ile açıklanabilir ki, halen İstanbul'da bu tarz alanlar sayıca çok fazladır. Anlaşıldığı üzere günümüzdeki yapıdan daha büyük bir yapının sadece temelleri kullanılmış, atrium bu planın dışında tutulmuştur. Bazilika olarak gördüğümüz alttaki yapı ise batıda bir atrium ve narteksin dışında dehlizli tipteki apsisten biraz daha dışa taşkın ve henüz bu tarihte kullanılmaya başlanmayan protesis ve diakonikonu olmayan bir yapıya sahipti. İçinde yer alan sütunlar, sütun başlıkları ile çevredeki çıkan buluntular değerlendirildiğinde arşitravlı bir naosa sahipti. Güneydeki bir geçiş ile yandaki şapele bağlanmaktaydı. Apsisteki taşkınlık, bugün için kapatıldığı

Şekil 23
Simonida'yı betimleyen
bir portre.

için görülemeyen zeminindeki güneydoğu köşesindeki izlerden rahatça görülebilmekteydi. Anlaşıldığı üzere apsis içten yarım yuvarlak, dışarıdan köşeli olarak nihayetlenmekteydi. Aslında bu plan, çağdaşı olan Studius Kilisesi ile çok yakın benzerlikler göstermektedir (Pekak 2000: 101-121). Karşılaştırıldığında, ölçüler bazında dahi inanılmaz ortak yönleri vardır. Neredeyse İki yapının da en boy ölçüleri birbirine çok yakın olarak durur. İkisi de manastır kompleksi olarak kiliselerinin ana mekân ölçüleri 25×16 m civarındadır. Yapının narteksi ve atriumu bu ölçülerin dışında kalmaktadır. İkisi de Helenistik özellik taşımaktadır ki, Andreas'ta bunu kapı ve taşıyıcı malzemeden de rahatlıkla anlayabiliyoruz. Yapımızın sütun değerlendirmesi ile çift eğimli bir çatı ile örtüldüğü ve galerilere sahip olmadığını düşünebiliriz.

Agios Andreas Kilisesi'nin son evresi ise, 1204 (Cloquet 1978) gibi Bizans için son derece talihsiz bir dönemden sonra inşa edilmiş son derece özel bir yapıdır. Yapımızın bulunduğu alan manastırlar ile çevrelenmiştir. Belgrad Kapısı iç tarafında İasites, Aristine ve Agios Mamas bunlardan bazılarıdır. Bunlar Studius ile yapımız arasında karşılıklı sıralanmaktadır. Bu dönemde röliklerinin buraya taşındığı II. Andronikos'un kızı Simonida (1294-1345) ve yine Theodora ile aynı paralelde çalışan ve aynı görüşleri savunan Patrik Arsenios Autoreianos'un (1200-1273) ölümünden sonra röliklerin toplandığı özel bir yapı olduğunu rahatlıkla söyleyebiliriz (Janin 1975: 32, Eyice 1980: 8). Ancak artık eski mezar şapeli sarnıç haline getirildiğinden röliklerin ritüeller gereği (bugün de pek çok kilise de bu uygulanmaktadır) yan dehlizlere yerleştirildiklerini düşünmekteyiz. Aynı plandaki diğer yapıların da bu amaçla inşa edildiklerini görmekteyiz.

Yapımız olan Agios Andreas Manastırı Kilisesi'nin yeri ve manastır durumundan yukarıda bahsettik. Bu bilgiler ışığında burada yeni yapılan inşaat süreci ve planlama açısından çok tartışmalı bir durum olduğu gözlenmektedir. Genel olarak yapımızın dehlizli tip olarak inşaatı, yukarıda bahsettiğimiz benzer yapılardan önce gerçekleşerek, öncü bir durum göstermektedir. Anlaşıldığı üzere özel bir plan olarak son Bizans devrinde kendini göstermiştir. Palaiologoslar devrinde yapılan tüm inşaatların aynı aile - sülale tarafından birbiri ardına sıralanırken sadece üç yapıda bu planın uygulanmış olması dikkat çekici bir unsur olarak göze çarpar. Ayrıca plan itibarı ile yukarıda da girişini yaptığımız apsis, bema ve naosun özel bir alan olarak yapı bütününden ayrılması, bu bölümlerin özel olarak Tanrı alanı şekline dönüşmesine neden olmuştur. Arda kalan alanlar ise azizlere ayrılmış koridorlar olarak şekillenmiştir. Bu koridorlar şüphesiz erken devir mezar şapelinden sonra röliklerin toplandığı özel alanlar olmuştur. Avrupa mimarlığında görülen ve uzun süre açıklanmayan aziz ritüelleri alanları olarak görülmelidir. Özellikle Palaioloslar devrinde bir çığ gibi arka arkaya düzenlenen manastır kompleksleri ve kiliseler, hemen hemen çoğu kez mezar alanları olarak karşımıza çıkmaktadır. İmparatorların da sık sık bu manastırlara uğraması, verilen önemi daha da açık bir şekilde göstermektedir. Palaiologoslar devrinde ilk dehlizli plan şemasının uygulandığı yapımız, açık plan olarak ortada yüksek kasnaklı ve bol pencereli bir kubbe ve altında kare, yüksek bir alan ile batıya uzatılmış apsis ve bema ile birlikte sınırlı özel bir bölüm oluşturmaktadır. Bu ana şemayı ise üç taraftan basık tonozlu dehlizler çevirmektedir. Yan dehlizleri orta özel alandan ayıran ikişer sütun ise şüphesiz kule gibi yükselen orta alan üzerindeki kubbe ağırlığını hafifletmek içindir. Bu sütunlar burada değil, yanlarda yer alsa idi belki bazı araştırmacılar gibi dehliz üstü galerilerin taşıyıcı

elemanları olarak düşünülebilirdi. Buna mimari olarak burada imkân yoktur. Dehlizli plan tipinin pek çok araştırmacı tarafından bazilikadan, Yunan haçı planı gibi mimarilerden oluştuğunu ileri sürenler olmuştur. Ancak S. Eyice'nin de açık bir şekilde detaylı olarak izah ettiği gibi yapının taşıyıcı elemanları, kubbeye geçiş, kubbenin ana mekânı örtme katkısı ile galeri sistemlerinin uygun olmaması bu planın ortaya çıkış durumuna açıklık getirmez (Eyice 1980: 108-109). Özellikle Bizans'ın mimarlık tarihi uzun period olarak ele alındığında benzer şemalara rastlanır, ancak bunlar dehlize dönüşebilecek planlar arz etmelerine rağmen planı tam olarak vermezler. Bu plan tipinin İznik'ten gelen Palaiologos sülalesinin orada bilinen bazı yapılardan esinlendiğini düşündüğümüzde en yakın örnek olarak Koimesis Kilisesi ile İznik surlarındaki Yenişehir Kapısı üzerinde adı bilinmeyen bir kilise kalıntısında çok benzer durum gözükmektedir. İki yapının da sadece kalıntılarının kalması bu çalışmayı zorlaştırır. Ancak sağlam durumu ile ilgili yayınlardan araştırma yapılabilir. Aslında İstanbul'daki Khora Manastırı (Kariye Müzesi) ana mekânı gibi kiborion planının benzer örnekleri gibi olmasına karşın, dehlizli planda görülen ana mekânı saran geniş açıklıklı kemerler ve yüksek kasnakla, ayrıca çevrelerinde oluşturulmaya çalışılan dehlizvari mekânlarla benzerlik kurulabilir. Başta Khora olmak üzere bu kiborion mekânlarda büyük açıklıklı kemerlerin neredeyse beşik tonoz şeklinde derin olarak inşa edilmesi ve çevrelerinde sütunlarla ayrılmış basık dehlizlerin olmayışı bu benzerliği engeller. Anlaşıldığı üzere eskiden beri kullanılan kiborion mekân anlayışı tarafımızdan da yukarıda bahsettiğimiz gibi son devir Bizans mimarisine sosyal ve düşünce hayatı ile giren bir takım litürjilerin uygulanabilir bir hale getirilmesi için geliştirilmiş bir plandan başka bir şey değildir. S. Eyice'nin de (Eyice 198: 113-114) diğer pek çok araştırmacıdan farklı olarak detay vermemesine rağmen bu görüşte olduğu açıkça bellidir. Aslında İznik'teki eserlere tekrar dönersek, buradaki yapılar eldeki planlardan yola çıkarak haçvari-kiborion şekline bürünmüş olmalarına rağmen çevrelerinde yer alan ve yapımızla bu anlamda benzer özellikler gösteren dehlizli durumları (bu durum büyük ihtimalle yapıların ilk inşa edildikleri Orta Bizans devrinde değil, XIII. yüzyıldaki güçlü dönemlerinde olmalıdır) hiç şüphesiz önemlidir. Anlaşıldığı üzere buradaki denemelerden sonra Palaiologoslar devrinde İstanbul Latinler'den geri alındığında bu plan üzerinde litürjiye bağlı değişiklik yapılmış ve dehlizli plan tipi oluşturulmuştur. Zaten yukarıda da bahsettiğimiz üzere Theodora'nın daha İznik'te iken aldığı eğitim, düşünce yapısının çok farklı olarak gelişmesine neden olmuş ve İstanbul'a geldiğinde büyük ihtimalle bu düşüncesini mimaride yeni uygulamalarda göstermekte sakınca görmemiş, diğer yapı banileri de onu takip etmiştir. Son derece geniş bir yelpazede ele alınması gereken konuyu bu şekilde kısaca özetlerken son Bizans devrinin sadece bu plan tipinde değil, diğerlerinde de çoğu kez litürji ile şekillendiğini belirtmeliyiz. Özellikle bu son yıllarda gelişen antik düşünce ve beraberinde getirdiği Aristo ve Platon felsefeleri, dinde olduğu kadar dinin yansıması olan başta mimarlık olmak üzere pek çok sanat dalında da kendini göstermiştir. İşte bu son dönemde, 1284 yılında evvelce var olan erkekler manastırının kadınlar manastırına dönüştürülmesi ve Andreas adına da yeni bir kilisenin eski temeller üzerine inşa edilmesi, ayrıca hemen yanına eklenen Theodora'nın müthiş konak ve bunla gelişen zengin kütüphane ile büyük bir kompleks oluşturulmuştur (Kugeas 1907: 592, Janin 1933: 326, Eyice 1980: 8). Bugünkü Osmanlı medresesinin bulunduğu sınırlar içinde zeminde bazı izler bu bina altında bir manastır

varlığını düşündürse de bunu bugün için ispatlamak mümkün değildir. Bugün yapının kubbesi ile iki yarım kubbenin oluşturduğu üst yapı tamamen Osmanlı devrine aittir. Duvarlardan güneydeki, Türk devrinde açılmış pencereler dışında eklenen bir mihrap ile kısmen değiştirilmiştir. Aynı şekilde kuzey duvarı da değişikliğe uğramıştır. Bizans devrinden günümüze bu duvarlardan bir kısım orijinal olarak gelmesine karşın batı duvarı kısmen orijinal olarak görülmektedir. Ancak batı duvarında yer alan kapı önce köreltilip, ardından tekrar bir pencere haline getirilirken, doğuda yer alan apsis dışarıdan takviye yapıp, düz duvar haline getirilirken; içten yarım yuvarlak olarak bırakılmıştır. Bizans devrindeki ana mekânı kule gibi yükselten ve üstte yüksek kasnaklı kubbeyi taşıyan alttaki güney ve kuzeydeki ikişer sütun kaldırılmış, yerine mihrap duvarına dik ikişer yarım kubbe eklenmiştir (*Hüseyin Efendi: 162, Yazıcı 1956: 87-112, Eyice 1980: 8*). Kilisenin batı tarafında bir nartekse girildiğinde üstte halen görülen ve alternatif dizilen çapraz ve kubbe tonozlarla karşılaşılır. Bunlar paye ile narteksi üç bölüme ayırır. İki yan bölümün üzeri kubbe tonozla örtülmesine rağmen, orta bölümde tam ortada yer alan kubbe çevresindeki dört adet sütun üzerine oturarak şekillendirilmiştir. Bu sistem ise diğer dehlizli yapılarda da kendini gösterir (*Eyice 1980: 123*).

Naosa girildiğinde yapıyı üç taraftan çeviren dehliz ile ortada altı sütun üzerinde yükselen yüksek kasnaklı kubbe tamamen değiştirilmiş, ayrıca sütunlardan sadece iki tanesi kalmıştır. Diğer sütunlar, anlaşıldığı üzere yapı cami haline getirildikten sonra iki yarım kubbeden dolayı ihtiyaç kalmadığı için dışarıda, son cemaat yerinde kullanılmıştır. Bizans devrinde doğuda yer alan apsis kısmının iki yanında yer alan diakonikon ve protesiste değişikliğe uğramış, birinin doğu tarafı kesilmesine rağmen içinde yer alan gizli duvar tekniği (XIII. yüzyıl) ile günümüze kadar orijinal gelmiştir (*Eyice 1980: dip not, 5*). Ancak batı dehlizi hariç, diğer dehlizler neredeyse tamamen değişmiştir. Yapı içinde ve son cemaat yerinde yer alan sütun ve başlıklar V. yüzyıl özelliği vererek, erken devir inşasına ait olduklarını belli ederler. Osmanlı devrinde ustalar tarafından adeta kılıf geçirilen mimari, büyük bir ustalıkla Bizans devrinin neredeyse özelliklerini kaybettirmeden günümüze ulaşmasını sağlamıştır. Hâlbuki yapıyı camiye çeviren Koca Mustafa Paşa'nın gözden düşüğü yıllarda camisinin de yıkılmasına karar verilmesi ile az da olsa bazı bölümlerinin yıktırıldığı düşünülürse, günümüze bu kadar sağlam gelmesi de mimarların mahareti olsa gerekir. Sütunlar, porfir ve alaca renkli mermerlerden işlenmiş olarak görülür. Yapı üzerini örten yüksek kasnaklı kubbeye oranla, çevre dehlizlerinin son derece basık olarak neredeyse bir sütun boyunun biraz üzerinde olduğu anlaşılmaktadır. Yapının dış düzeninin Osmanlı devrindeki ilavelerden önce tuğla işçiliği gösterdiği, restorasyon sırasındaki raspalardan sonra netleşmiştir. Agios Andreas Kilisesi'nin ana mekânı ise en çok tartışılan kısımdır. Çünkü bazı araştırmacılar burada haç planı görmek istemişlerdir (*Millingen 1912: 164-178, Eyice 1980: 107-108*). Ancak durum böyle olsa idi, haçı oluşturan kolları örten tonozların daha yukarıda, kubbe kasnağına kadar uzaması gerekirdi. Bu arada yapı camiye çevrildiğinde yarım kubbelerin eklenebilmesi için bu tonozlar kısmen kesilerek değişikliğe uğratılmıştır. Naosta dört paye üzerinde yer alan dört adet kemer merkezde yüksek kasnaklı kubbeyi taşımakta idi. Doğuda yer alan kemer, diğerlerinin bol pencereli tympanon oluşturmaya karşılık, bema ile uzatılmış bir beşik tonoz örneği göstermektedir. Zaten Osmanlı devrinde eklenen iki yarım kubbe, kuzey ve güneydeki

tympanonların kaldırılmasıyla elde edilmiştir. Ana mekânda payeler arası yer alan ikişer sütunlu sistemde bu bölümü üç taraftan saran dehlizlerden ne yazık ki sadece batıdaki tamamen orijinal durumunu korumuştur. Ayrıca yapı cami haline getirildiğinde mihrap ve aksının düzenlenmesi sırasında kuzey ve güneyde kalan ikişer sütun kaldırılmış, son cemaat yerinde kullanılmıştır. Naosu saran dehlizlerin ise yapıdaki raspa çalışmalarına kadar bazı kısımlarının durumu bilinmemesine rağmen artık beşik tonozlu koridor halinde düzenlendiğini belirtebiliriz. Ancak yapı Türk devrinde tam anlamı ile bir kılıf içinde sokulduğunda duvarların malzeme işçiliği hakkında fazla bilgi sahibi olamıyoruz. Raspalar sayesinde tuğla hâkimiyetinin olduğunu anlıyoruz. Ayrıca apsis cephesinin benzer örneklerden yola çıkarak, yine içten yarım yuvarlak, dışarıdan üçer köşeli olarak yapıldığını ileri sürebiliriz. Apsis açıklığı ise bu alanda ikiz triptikli üçüz pencerelerin yer aldığını açıkça belli eder. Zaten raspa anında ve dışardan yapılan incelemede köşe kırıklıkları net olarak anlaşılmaktadır. Görüldüğü üzere Avrupa sanatında daha ileriki yıllarda bolca örneği görülecek olan yapıları at nalı şeklinde saran uzun dehlizlerin ilk uygulamalarına rastlamaktayız. Ve bu tamamen ritüeller uğruna düzenlenmiş bir plan tipinden başka bir şey değildir. Bu ise yapının ana mekânı (naos, apsis, bema) ile onu saran bir dış mekân anlayışı ile iki ana litürji olan Tanrı-İsa ve azizler kültürünü birbirinden ayırmış oluyordular (Eyice 1980: 124-125). Hiç şüphesiz artık bu dış alanlar, aziz rolüklerinin toplandığı bir özel alan haline geliyordu.

Sonuç olarak, bugün Koca Mustafa Paşa Camii adı ile bildiğimiz Agios Andreas Manastırı Kilisesi, ilk olarak V. yüzyılda Arkadia tarafından Aziz Havari Andreas'ın kemiklerinin Havarium Kilisesi'nden buraya taşınıp, bazilika olarak inşa edilmeden kısa bir süre önce bu alana Saturnius tarafından Aziz Isaac adına bir de erkekler manastırı inşa ettirilmişti. İkonaklazm devrinde (726-842) İstanbul'un pek çok yapısında olduğu gibi bu yapıda çıkan kavgalar yüzünden harap olunca Basileios (867-886) zamanında az da olsa tamir ettirilmiştir. Ancak bu dönemde terk edilen manastırda bir onarım gözükmemektedir. Sadece erkeklerin bu dönemde manastır hayatı neredeyse bittiği için bir kadınlar manastırı halinde kullanıldığını görmekteyiz. Ardından tamamen harap olan kilisenin hemen yanında yer alan mezar şapelinin üst kısmı yıkılmasına rağmen sağlam kalan krypta kısmına bu dönemde şehit olduğu ilan edilen ve ikinci kez aynı farklı kişi ama aynı adla karşımıza çıkan Giritli Agios Andreas'ın da rolükleri buraya taşınır. Dolayısıyla bugün pek çok kaynakta adı Krisis olarak adlandırılmıştı. Tabii ki krizden kasıt İkonaklazm dönemidir. Basileios'un da sıradan bir tamir ile geçiştirdiği yapı, ardından uzun bir süre sahipsiz kalmış, nihayet Palaiologoslar devrinde manastırların tekrar canlandığı dönemde Theodora tarafından tamamen yeni bir anlayışla ve litürjiye bağlı olarak gelişen bir sistemle dehlizli olarak sadece çevre

Şekil 24

Havari Andreas'a ait portre.

Şekil 25

Kalenderhane Camii'nde Andreas'a ait olduğu sanılan fresko.

duvar kalıntılarının kaldığı bazilikal plandaki yapının üzerine yeni kilise inşa edilmişti. Pek çok araştırmacının görmek istediği gibi yapımız ne bir bazilikadan ne de bir Yunan haçı planından devşirilerek inşa edilmemiştir. Sadece altta kalan temeller üzerine yeni bir plan uygulanmıştır. Buradaki en önemli sorunlardan biri, yapının inşasından önce gelişen Latin istilas zamanındaki röliklere ne olduğu sorusunun cevabı ise bunların zaten Basileios zamanında Nea Ecclesia'ya taşındığının bilinmesidir. Hemen arkasından şapel, sarnıç haline getirilmiştir. 1204'ten sonra ise rölikler buradan da Latinler tarafından alınarak, Bizans dışına götürülmüştür. Ardından şapel unutulup, kaderine terk edilmiştir. Son dönemde de artık rölikler dehlizlerde korunmaya başlamıştır. İkinci ana sorun ise, yapımızın adıdır. Yapımız ya eski isimleri ile (Havari Agios Andreas –Giritli Agios Andreas) veya 1200'lü yılların sonuna doğru ortaya çıkan ve büyük ün kazanan üçüncü Andreas adıyla da anılmış veya ilk Andreas'ın adı kullanılmaya devam etmiş olabilir. Ne yazık ki bunu bugün için ispatlamak pek mümkün değildir. Ama üç Andreas da aynı yapıda buluşmuş olsa bile yukarıda da bahsettiğimiz üzere bu fazla şaşırtıcı bir durum değildir.

KAYNAKLAR

(Burada, doğrudan yazımızın mahiyeti ile ilgili çalışmalara yer verilmiştir).

- Adam 1893 Adam Paul, *Princesses Byzantines*, Paris.
- Adler 1971 A. Adler, *Svudae Lexicon, Lexicographi Graeci I*, Stuttgart, bl. IV, s. 758-759.
- Angold 1975 Michael Angold, *A Byzantine Government in Exile: Government and Society Under the Laskarids of Nicaea (1204-1261)*, Oxford.
- Baue 1854 Ami Baue, *Turguie d'europe*, Vienne.
- Baynes (tz) H. Baynes, *Norman: Byzantium*, Oxford (tz.).
- Brubaker 2011 Leslie Brubaker/John Haldon, *Byzantium in the Iconoclast era (680-850)*, Cambridge.
- Buckton 1994 David Buckton, *Byzantium*, London.
- Canko 2016 Dilek Maktal Canko, Bizans'ta kadın sanatçılar, *Sanat Tarihi Dergisi*, s. XXV/I, s.111-138.
- Chapman 1926 C. Chapman, *Michel Paleologue restaurateur de l'Empire byzantin*, Paris.
- Chesterton 1923 G. K. Chesterton, *Saint Francis of assisi*, London.
- Choisy 1883 A. Choisy, *L'art de batir chez les Byzantins*, Paris.
- Cloquet 1978 L. Cloquet, *L'art monumental romain, latin et byzantin*, Paris.
- Dalton 1911 O. M. Dalton: *Byzantine art and archaeology*, Oxford.
- Delehay 1902 H. Delehay, *Synaxarium Ecclesiae, C'politanae e codice Sirmondiano nunc Berolinensi adiectis synaxariis selectis*, Bruxelles.
- Dervişbey 1992 Münevver Dervişbey, İstanbul'da küçük bir Bizans buluntusu Ali Fakih Camii avlusundaki bir sütun başlığı, *Semavi Eyice Armağanı*, İstanbul, s.97-107.
- Dirimtekin 1965 Feridun Dirimtekin, Selymbria (Silivri) Bizans Kalesi, *Aya Sofya Müzesi Yıllığı*, 6, s.19-46.
- Diehl 1910 Charles Diehl, *Manuel d'art Byzantin*, Paris.
- Du Cange 1680 Du Cange, Ch. Du Fresne, *Constantinopolis Christianopolis Christiana seu descripti urbis*, Paris.
- Ebersolt 1913 J. Ebersolt -A. Thiers, *Les eglises de Constantinople*, Paris.
- Ebersolt 1926 J. Ebersolt, *Constantinople byzantine et les voyageurs du Levant*, Paris.
- Ebersolt 1921 J. Ebersolt, *Sanctuaires de byzance*, Paris.
- Ertuğrul 1989 Özkan Ertuğrul, İstanbul'da Bizans Devri Su Mimarisi, Yayınlanmamış Doktora Tezi), İstanbul.
- Eyice 1953 Semavi Eyice, İstanbul'da Koca Mustafa Paşa Camii ve Osmanlı Türk Mimarisindeki Yeri, *Tarih Dergisi*, S.8, s.153-182.
- Eyice 1955 Semavi Eyice, *Istanbul. Petite Guide a travers les Monuments Byzantins et Turcs*, İstanbul.
- Eyice 1959 Semavi Eyice, Un type architectural peu connu de l'epoque des Paleologues a Byzance, *Anadolu Araştırmaları*, I, s.223-234.
- Eyice 200 Semavi Eyice, Koca Mustafa Paşa Camii ve Külliyesi, *T.D.V. İslam Ansiklopedisi*, C.26, s.133-136.
- Eyice 1980 Semavi Eyice, *Son Devir Bizans Mimarisi*, İstanbul'da Palaiologos'lar Devri Anıtları, İstanbul.
- Ferradou 1896 A. Ferradou, *Des biens des monasteres a Byzanc*, Bordeaux.
- Fıratlı 1955 Nezih Fıratlı, İstanbul Arkeoloji Müzeleri Seçme Bizans Eserleri Kataloğu, İstanbul.
- Ferradou 1959 Deno John Ferradou, *Emperor Michael Palaeologus and the West, 1258-1282*, Cambridge: Harvard.
- Gedeon 1899 M. Gedeon, *Byzantinon heortologion*, İstanbul.
- Gregory 2008 E. Timothy Gregory, (Çev. Esra Ermert), *Bizans Tarihi*, İstanbul.

- Hackel 2001 Sergei Heckel, *The Byzantine Saint*, Newyork.
- Hüseyin Efendi (tz.) Hüseyin Efendi, *Hadika I*.
- Paul 1930 Henry Paul, *Les églises de la Moldavie du nord*, Paris.
- Jackson 1913 Thomas Graham Jackson, *Byzantine and Romanesque Architecture*, Cambridge.
- James 2010 Liz James ve diğerleri, *A Companion to Byzantium*, Oxford.
- Janin 1933 R. Janin, Couvents secondaires, *Echos d'Orient*, XXXII, 326.
- Janin 1939 R. Janin, La topographie de Constantinople Byzantine, *Echos d'Orient*, S. XXXVIII, Paris, s.118-150
- Janin 1950 R. Janin, *Constantinople Byzantine*, Paris.
- Janin 1953 R. Janin, *La Géographie Ecclésiastique de l'Empire Byzantin./Le Siège de Constantinople et le Patriarcat Oecuménique./Les Églises et les Monastères*, 3 bölüm, Paris.
- Janin 1969 R. Janin, *La géographie ecclésiastique de l'empire Byzantin*, Paris.
- Janin 1975 R. Janin, *Les Églises et les Monastères des Grands Centres Byzantins*, Paris.
- Karras 2005 A. Valerie Karras: The liturgical Functions of Consecrated Women in the Byzantine Church, *Theological Studies*, 66, s.96-116.
- Kautzch 1936 R. Kautzch: *Kapitelstudien*, Berlin.
- Kaya1991 Mahmut Kaya, Aristo, *T.D.V. İslam Ansiklopedisi*, C. 3, s. 375-378.
- Khitrowo 1889 M. Khitrowo, *Itinéraires Russes en Orient*, Geneve.
- Koçu 1959 R. E. Koçu, Arkadios Sütunu, *İstanbul Ansiklopedisi*, C.II, s. 1012-1019.
- Koukoules (tz.) Phedon Koukoules, *Vie et civilisation Byzantines*, bölüm II.
- Krautheimer 1965 Richard Krautheimer, *Early Christian and Byzantine Architecture*, Middlesex.
- Kugeas 1907 S. Kugeas, Zur geschichte der münchener Thukydides-handschrift, *Byzantinische Zeitschrift*, 16, s. 592.
- Kumbaracılar (tz.) İzzet Kumbaracılar / Cahide Tamer, *Yedikule*, İstanbul.
- Laurent 1933 V. Laurent, La geneologie des premieres Paleogues, *Byzantion* 18, 125-149.
- Mamboury HYPERLINK
“https://translate.googleusercontent.com/translate_c?anno=2&depth=1&hl=tr&rurl=translate.google.com.tr&sl=en&sp=nmt4&tl=tr&u=https://en.wikipedia.org/wiki/Ernest_Mamboury&usg=ALkJrhih1YtGZHIBDSHNY_Mv70WW2yqzIA” HYPERLINK Mamboury *The Tourists' Istanbul*, İstanbul.
- Mango1978 Cyril Mango, *Byzantine Architecture*, Milan.
- Mango 2008 Cyril Mango, *Bizans Yeni Roma İmparatorluğu*, (Çev. G.Ç. Güven), İstanbul.
- Mansel 1965 A. M. Mansel, İlkçağda Edirne, *Edirne'nin 600. Fetih Yıldönümü Armağan Kitabı*, Ankara.
- Mavridis 1986 Menelaos Mavridis, *Byzantinoi naoi*, Athina (Yunanca).
- Mazzarino1940 S. Mazzarino, *Stilicone, la crisi imperiale dopo Theodosio* (Studi Publicati dal R. Istituto Italiano per la Storia Antica), Roma.
- Millingen 1899 HYPERLINK
“https://translate.googleusercontent.com/translate_c?anno=2&depth=1&hl=tr&rurl=translate.google.com.tr&sl=en&sp=nmt4&tl=tr&u=https://en.wikipedia.org/wiki/Alexander_van_Millingen&usg=ALkJrhgQ86YaLFT0NhWPpDFVSzLRGxxWLw” HYPERLINK “https://translate.googleusercontent.com/translate_c?anno=2&depth=1&hl=tr&rurl=translate.google.com.tr&sl=en&sp=nmt4&tl=tr&u=https://en.wikipedia.org/wiki/Alexander_van_Millingen&usg=ALkJrhgQ86YaLFT0NhWPpDFVSzLRGxxWLw” Alexander Van Millingen, *Byzantine Constantinople*, London.

Millingen 1912 HYPERLINK

"https://translate.googleusercontent.com/translate_c?anno=2&depth=1&hl=tr&rurl=translate.google.com.tr&sl=en&sp=nmt4&tl=tr&u=https://en.wikipedia.org/wiki/Alexander_van_Millingen&usg=ALkJrhgQ86YaLFT0NhWPpDFVSzLRGxxWLw" HYPERLINK ngen&usg=ALkJrhgQ86YaLFT0NhWPpDFVSzLRGxxWLw"Alexander Van Millingen, *Byzantine Churches of Constantinople*, London.

Müller-Wiener HYPERLINK

"https://translate.googleusercontent.com/translate_c?anno=2&depth=1&hl=tr&rurl=translate.google.com.tr&sl=en&sp=nmt4&tl=tr&u=https://en.wikipedia.org/wiki/Wolfgang_M%25C3%25BCller-Wiener&usg=ALkJrhif8FCCoX7U-uzczavXF_xpnFQFow" Wolfgang Müller-Wiener, *Bildlexikon zur topographie Istanbul, Byzantion Konstantinupolis*, Tübingen.

Nicol 1993

Donald Nicol, *The Last Centuries of Byzantium, 1261–1453*, Cambridge.

Norwich HYPERLINK

"https://ipfs.io/ipfs/QmT5NvUtoM5nWFfrQdVrFtvGfKfMg7AHE8P34isapyhCxX/wiki/John_Julius_Norwich.html" HYPERLINK John Julius Norwich, *Byzantium: The Decline and Fall*, Londra.

Oikonomidès 1967

Nicolas Oikonomides, "Cinq actes inédits du patriarche Michel Autôreianos", *Revue des études byzantines*, 25, s. 113–145.

Orlandos 1952

Anastasios K. Orlandos, *Basiliki (Yunanca)*, Athens.

Ostrogorsky HYPERLINK

"https://ipfs.io/ipfs/QmT5NvUtoM5nWFfrQdVrFtvGfKfMg7AHE8P34isapyhCxX/wiki/Georgiy_Ostrogorskiy.html" Georg Ostrogorsky, (Çev. Fikret Işılta, 1999, 5. Baskı), *Bizans Devleti Tarihi*, Ankara.

Ötüken 1978

Yıldız Ötüken, İstanbul Son Devir Bizans Mimarisinde Cephe Süslemeleri, *Vakıflar Dergisi*, XII, s.213-233.

Ousterhout 1999

Robert Ousterhout, *Master builders of Byzantium*, Princeton.

Özgümüş 1999

Ferudun Özgümüş /K. R. Dark, İstanbul ili Kocamustafapaşa ve Yedikule'de Yapılan Yüzey Araştırmaları, *17. Araştırma Sonuçları Toplantısı*, Ankara, s. 357-61.

Pachymeres 1835

George Pachymeres, *De Michaele et Andronico Palaeologis libri tredecim*, *Corpus Scriptorum Historiae Byzantinae*, ed.Immanuel Bekker, C.II, Bonn.

Papadopoulos 1938

A. Th. Papadopoulos, *Versuch einer genealogie der Palaiologen*, München.

Pargoire 1910

J. Pargoire, Constantinople, Saint Andre de crisis, *Echos d'Orient*, 13, s. 84-86.

Pekak 2000

Sacit Pekak, İstanbul'da Studius Manastırı H. Ioannes Kilisesi...*Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Arkeoloji ve Sanat tarihi Dergisi*, 10, s.100-121.

Riant 1875

Comte Riant, *Des Depouilles Religieuses Enlevees a Constantinople Au XIII Siecle*, Paris.

Rodley 1994

Lyn Rodley, *Byzantine Art and Architecture*, Cambridge.

Sav 2013

Murat Sav, Konstantinopolis'in Arkeotopografyasında XII. Bölge, *Sümer Atasoy'a Armağan Yazılar*, Ankara, s. 345-384.

Schaedel 1963

W. R. Schaedel, Andrew, *Dictionary of Bible*, Edinburgh, s. 3.

Schmit 1927

Th. Schmit, *Die Koimesis-Kirche von Nikaia*, Berlin-Leipzig.

Schweinfurth 1954

Ph. Schweinfurth, *Byzantinische Form*, Mainz.

Strzygowski 1893

J. Strzygowski, Die saeule des Arcadius in Konstantinopel, Jahrbuch des Kaiser, *Deutschen Archaeologischen Instituts*, VIII, 230-249.

Strzygowski 1903

J. Strzygowski, Ursprung und sieg der Altbyzantinischen Kunst, Wien.

Talbot 2001

Alice-Mary Talbot, Building activity in Costantinople, *Byzantine Constantinople* (ed.: N. Necipoğlu), Leiden-Boston-Köln, s.329-343.

- Tatakis 1949 B. Tatakis, *La philosophie byzantine*, Paris.
- Theophanes 1838 *Continuatus* (Çeviren: E. Weber), Bonn.
- Thompson 1963 E. A. Thompson, "The Visigoths from Fritigern to Euric", *Historia* 12, s. 106-126.
- Thompson 2012 A. Thompson, *Francis of Assisi*, California.
- Trapp 1976-96 E. Trapp, *Prosopographischen lexikon der Palaiologenzeit*, Vienne.
- Tunalı 1963 İsmail Tunalı, *Aristoteles-Poetika*, İstanbul.
- Tunay 1984 Mehmet İ. Tunay, *Türkiye'deki Bizans Mimarisinde Taş ve Tuğla Tekniğine Göre Tarihlendirme*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi.
- Vasiliev 1961 A. A. Vasiliev, *History of the Byzantine Empire*, Madison.
- Velenis 1998/99 Georges Velenis, L'église Panagia Olympiotissa et la chapelle de Pammacaristos, *Zograf*, 27, s. 103-112.
- Wulff 1903 Oskar Wulff, *Die koimesiskirche in Nicaea und ihre Mosaiken*, Strassburg.
- Wulff 1914 Oskar Wulff, *Altchristliche und Byzantinische Kunst*, C. II, Berlin.
- Wulzinger 1925 K. Wulzinger, *Byzantinische Baudenkmäler zu Konstantinpoel*, Hannover.
- Yazıcı 1956 Tahsin Yazıcı, Fetihden Sonra İstanbul'da ilk Halveti Şeyhleri, İstanbul Enstitüsü Dergisi, II, s. 87-113.

Web sayfası

www.sentantuan.com

BEŞ ASRI AŞKIN TARİHİYLE KOCA MUSTAFA PAŞA (SÜNBÜL EFENDİ) KÜLLİYESİ

DR. OSMAN TAŞKIN

Yahya Kemal'in dizelerinde ve Ahmet Hamdi Tanpınar'ın Beş Şehir'inde değinmeden geçemediği Koca Mustafa Paşa Külliyesi yüzyıllardır İstanbul halkının manevi dünyasında yer etmiş bir mekandır. Aynı zamanda İstanbul'a özgü bir mahallenin şekillenmesinde de rol almış şeyh ve dervişleriyle şehrin esnafı, sanatkarı ve halkıyla sosyal birliktelik sağlamıştır. Kaçınılmaz değişim rüzgârı çevresine uğrasa da onun ziyaretçisinde bıraktığı asûde bir mekân olma özelliğini yok edememiştir. Yahya Kemal'in, *Âhiret öyle yakın seyredilen manzarada, O kadar komşu ki dünyaya duvar yok arada dizesindeki dünya ve ahi-ret bir bakıma külliye*nin iki ismini temsil etmektedir; Koca Mustafa Paşa veya Sünbül Efendi Camii. Bu iki isim ilk başta bir kafa karışıklığına neden olsa da külliye ile ilgili ayrıntılar iki ismin de yaşatılması gerektiğini bir kez daha göstermiştir. Bilindiği üzere tarihimizde camiler bânileri veya varsa vakıflarının adıyla marufturlar. Buradan hareketle bu çalışmada öncelikle iki isim mevzusuna değinilerek külliye'nin ilk inşasından günümüze fiziki yapısı, oluşumu ve geçirmiş olduğu tamiratlar ele alınacaktır. Külliye'de çalışan personelin günlük ücretleri, vakıf yönetimi ve bu yönetimde Sünbül Sinan Dergâhı'nın rolü ele alınacaktır. Ayrıca külliye'nin gelir ve giderleri de yapılan çalışmalardan istifade edilerek bütüncül bir

yaklaşım tarzıyla geniş bir perspektif sunulmaya çalışılacaktır. Çalışma, ilk kez kullanılacak arşiv kayıtları ile külliye hakkında yapılmış çalışmalar ve yazılı kaynaklar esas alınarak hazırlanmıştır. Ancak öncelikle belirtmek gerekirse, birinci başvuru kaynağı olan vakfiyenin özeti elimizde mevcut ise de yaptığımız araştırma çerçevesinde orijinal vakfiyenin veya tam kopyasının da arşivlerimizde olmadığını artık kesin olarak söyleyebiliyoruz. Zira vakfiye kaydının olmadığı XIX. yüzyılın başlarına ait resmi yazışmalara da geçmiştir. Bunun yerine özet şeklinde 953/1546 tarihli İstanbul Vakıfları Tahrir Defteri ile 1866 tarihli Şeyh M. Rıza Efendi'nin metrukâtı arasındaki bir defter bulunmaktadır (Öztürk 2004: 11; Vakıf Tahrir 1970: 366-368).

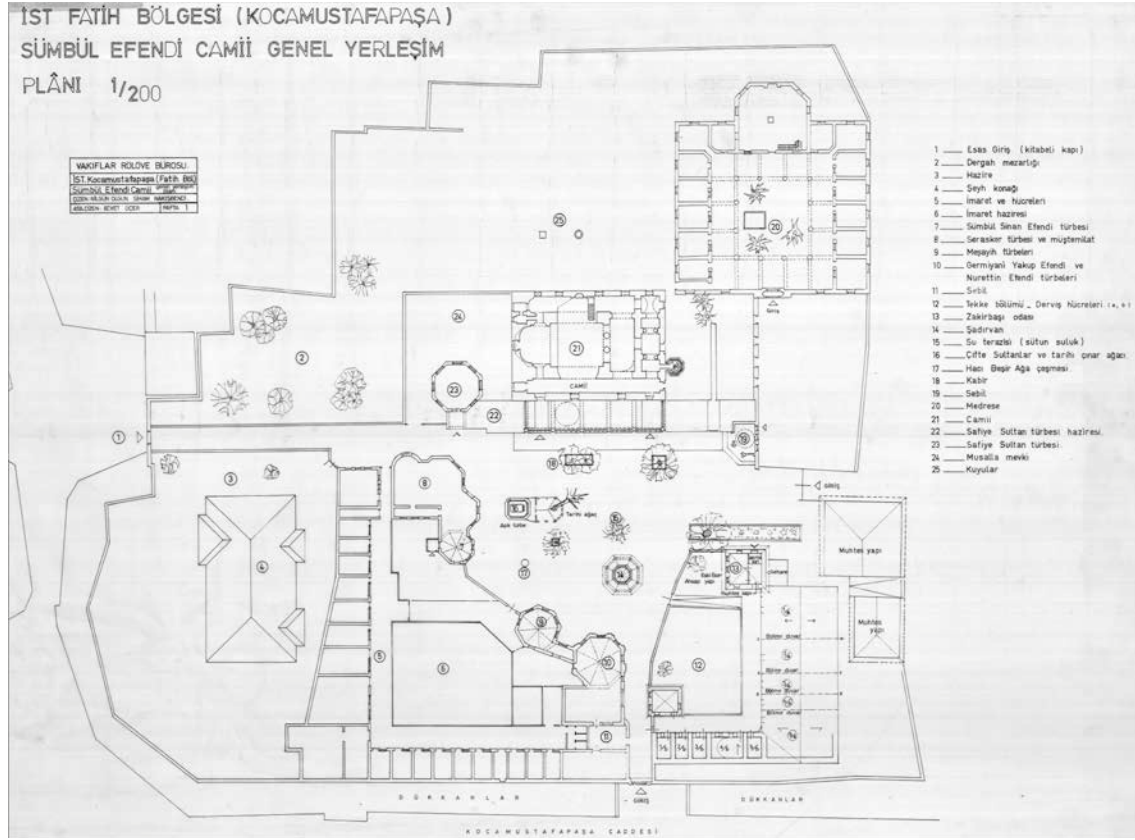
Koca Mustafa Paşa Camii İstanbul'un yedinci tepesinde (Kuban 1996: 234) ilk olarak V. veya VI. yüzyılda yapıldığı düşünülen bir manastırın ayakta kalabilen kilisesi tadil edilerek II. Bayezid (1481-1512) zamanında Veziriazam Koca Mustafa Paşa tarafından 1486 yılında camiye çevrilmiştir (Eyice 1953:155-157; Hadika 2001: 220). Cami, büyük ihtimalle XV. yüzyılın sonlarında yeni kurulan mahalleye adını vermiş ve KocaMustafa Paşa Mahallesi olarak 1968'lere kadar da tarihi dokusunu korumuştur (Kuban 1996: 277). XVII. yüzyılda bu mahallenin etrafı birer ikişer katlı ve bahçeli evlerle çevrili olduğu, Ağa çayırı denilen arazinin bir köşesinde olarak tarif edilen Sünbülî dergâhının, Çayır Tekkesi veya Pazar Tekkesi olarak da anıldığı söylenmektedir. Mahallede Ağa Çayırı Mescidi, bir meydan çeşmesi, demir çıkırlıklı bir kuyu olduğu, mahalle pazarının da cuma günleri kurulduğu anlaşılmaktadır (Kömürçüyan 1988: 68, 280).

Zamanla Sur içi İstanbul'una adını vermiş olan Koca Mustafa Paşa Camii, Sünbülüyye tarikatının merkez dergâhı olarak kullanılmıştır (Eyice 2002: 133). Resmi kayıtlara da bu şekilde geçmiştir. Kayıtlar genelde; Koca Mustafa Paşa hayratından Sünbül Efendi Dergâhı (COA.İ.ŞD.: 113/6779), Koca Mustafa Paşa'daki Sünbül Sinan Dergâhı (COA.ZB.: 380/133), İstanbul'da zencirli servi nezdinde Koca Mustafa Paşa Camii ve Zaviyesi (COA. C.EV.:275/14033) şeklindedir. Bazılarında, Koca Mustafa Paşa Tekkesi şeklindedir (Galitekin 2003: 88). Bu durum, dergâh şeyhlerinin veya genel olarak dergâhın halk nezdinde ulaşmış olduğu saygınlıktan öte dergâh şeyhlerinin Koca Mustafa Paşa'nın kurmuş olduğu vakıfta vakıf nazırı olarak görev yapmaları; şeyh ve dervişlerinin külliye dini hizmetleri yerine getirmeleri sonucunda meydana gelmiştir (A. EV. MKT. CHT: 203/277). Resmi kayıtlarda Koca Mustafa Paşa hayratından/vakfından Sünbül Efendi Dergâhı ibaresi halk nezdinde Sünbül Efendi Camii olarak şöhret bulmuştur. Bu yaygın söyleyiş 1885 yılına ait resmi bir rapora da daha önceki resmi kayıtlarda pek rastlanmayan bir şekilde, Koca Mustafa Paşa Vakfı hayratından Sünbül Sinan Camii ile Dergâhı... şeklinde geçmiştir (COA.İ.ŞD.:75/4444). Anlaşılan o ki son dönemlerde resmi kayıtlara veya tutanaklara halk nezdinde meşhur olduğu gibi, Sünbül Sinan Camii şekliyle geçmiştir.

KÜLLİYENİN BİRİMLERİ, ÇALIŞANLAR ve ÜCRETLERİ

Barkan ve Ayverdi tarafından neşredilen İstanbul Vakıfları Tahrir Defteri'nde külliye'nin "vakfülmerhûmül mağfûrûn leh es-sa'îdüş-şehîd Mustafa Paşa b. Abdülmu'în" başlığı ile kaydedilen vakfiyesine göre; cami, imaret, medrese, hangâh ve mekteb olmak üzere beş ana yapıdan oluşmaktadır (Barkan-Ayverdi 1970: 366). Topluca baktığımızda külliye; cami ana yapısı etrafında medrese, imaret, hangâh, türbeler,

Sekil 1

Vaziyet planı (Vakıflar
İstanbul I. Bölge
Müdürlüğü Arşivi,
Çizen E. Üçer, N. Olgun,
S. Nakşibendi).

çeşme ve sebiller ile duvarla çevrili avlu içinde tekke şeyhleri ve birçok tanınmış kişilerin mezarlarının bulunduğu bir hazireden oluşmuştur.

Bu konuya ayrı bir başlıkta külliye'nin oluşumu ve geçirdiği onarımlar başlığı altında devam edilecektir. Şimdi külliye'nin birimleri ve çalışanlar ile bunlara ödenen günlük ücretleri ele alalım.

Cami

Cami külliye'nin merkez binasını oluşturmaktadır. Kiliseden çevrilmiş camilerden çok farklı bir karakteri olup, Türk sanatı açısından önemli bir yere sahiptir (Şekil 1). Eyice'nin ifade ettiği gibi kiliseden çevrilen diğer camilerin hiç birisinde rastlanmayan bir şekilde Bizans karakteri gizlenerek camiye çevrilmiştir (Eyice 1953: 162). Çünkü cami, eski kiliseden sadece dört ana payeyi ve bunların arasındaki bağlantıyı sağlayan dört büyük kemeri muhafaza ederek, adeta baştan şekillendirilmiştir. Türk mimar öncelikle eskisine tamamen dikey olan kuzey-güney yönünde bir aks vererek hem yapıya kible istikameti sağlamış hem de enine uzanan bir ibadet mekanı elde ederek saflar halinde sıralanmak için uygun hale getirmiştir. Yani binanın aksını doğudan hafifçe güneye değiştirerek, çarpık bir kible yönü meydana getirmekten kaçınmıştır. Ardından kilise yapısındaki yan dehlizlerin beşik tonozları, iç tarafta dayandığı sütunlarla birlikte kaldırmıştır. Açılmış bu iki yan dehlizin üzerine iki yarım kubbe yerleştirmiştir. Kilise zamanındaki batı girişini de kapatarak kible duvarının karşısında iki yeni giriş açıp, duvarın dışına

Sekil 2
Külliye'nin cami, medrese
ve türbesi, 1975
(Müller-Wiener 2001: 173).

büyük ve gösterişli bir son cemaat yeri kondurmuştur. Kible aksının sağ tarafına da batı duvarı önüne bir minare inşa etmiştir. Son olarak da Bizans yapısı bir iskeletin etrafında bütün dış duvarları taş bir duvar kılıfı içine alıp, yepyeni bir bina elde etmiştir. Bunu yaparken Türk mimarlık tarihini etkileyecek bir buluş gerçekleştirilmiş de oluyordu. Kilise binasının iskeletinden yeni bir cami inşa ederken daha sonraları geliştirilecek bir kubbe sistemi de keşfedilmiş oluyordu. Nitekim iki yarım kubbe ile desteklenen bir ana kubbeli sistem ilk defa bu camide uygulanmıştır. İstanbul'daki Bayezid Camii'nde de aynı sistem daha geniş ölçüde kullanılmış sonraları daha da gelişmiştir. Bu yönüyle de cami Türk mimarisinde ayrı bir öneme sahiptir (Eyice 1953: 170-175).

Cami, mimari açıdan olduğu gibi geniş cemaatiyle İstanbul'un dini hayatında hep önemli bir yer edinmiştir. Bu özelliğinden dolayı XX. yüzyıl başlarında selâtin cemileri derecesinde beş vakitte kalabalık bir cemaate sahip olduğu için şura-yı evkafın 13.10.1920 tarihli kararına göre üçüncü sınıfın birinci kısmına terfi edildiği görülmektedir (VGMA.Defter.00135.00043). Bunda caminin Sünbüliye tarikatının merkezi olması ve caminin semâhâne ittihaz olunması etkili olduğu söylenebilir. Zira dergâhın zikir halkalarının cami içinde gerçekleştirildiğini kesin olarak söylemek mümkündür (COA.EV.MKT.01433.00150). Bundan başka camide kandil geceleri minarelerde kandil yakılması geleneğinin bu cami minaresinde (Eyice 1962: 14, 61, 62), 1577 Koca Mustafa Paşa Dergâhı şeyhi olup, hac vazifesini yaptıktan sonra Yemen'de vefat eden Necmettin Hasan Efendi'nin başlatmış olduğu ifade edilir. Bundan sonra daha da genişletilerek ramazanın birinci gecesinden bayram gecesine kadar minarelerin kandil ile aydınlatılması geleneği tüm İstanbul'a ardından diğer şehirlerde yayılmıştır. İstanbul'da tüm cami minarelerinde kandil yakma geleneği 1610 tarihinde I. Ahmed zamanında başladığı bilinmektedir (Ali Rıza Bey 2001: 194). Mumların iplere dizilerek iki minare arasına gerdirme şeklinde yapılan yazı yazma geleneği olan mahyacılık da 1617 yılında ilk olarak Sultan Ahmet Camii'nde başlamıştır (Taşkın 2017: 1325).

Bunlardan başka caminin sağ kapısı üzerindeki 1489 tarihli Arapça kitâbe, Şeyhülislam Efdal-Zâde Seyyid Hamîdüddîn'e; sol taraftaki kapı üzerindeki kitâbe ise, II. Bayezid'in defterdarı, tarihçi İdris-i Bitlisi'ye aittir (Öz 2015: 92). Ekmekçi-Zâde Ahmet Paşa caminin sağ tarafına cami büyüklüğünde yaptırmış olduğu kısım şimdi bulunmamaktadır. Şeyhülislam Velîyüddîn Efendi tarafından yaptırılmış olan son cemaat yerinin önünde bulunan iki kitâbenin birisi II. Mahmud, diğeri Sultan Abdülmecid'e aittir. Son cemaat yerinin önündeki iki kitâbe ile türbelerdeki kitâbeler hattat Yesârî-zâde Mustafa İzzet Efendi tarafından yazılmıştır (Öz 2015: 92; Baltacı 1982: 6-8).

Camide görev yapan personele baktığımızda vakıf tahrir defterinde dini hizmeti yerine getirecek personel ile mektep ve hangâh personeli giderleri bir başlık altında kayıtlıdır. Buna göre günlük 113 akçe, yıllık 40.680 akçe tahsisleri olduğu görülmektedir. Ancak bunun sadece cami personeli için ayrılan kısmının Şekil 3'te de görüldüğü üzere 31 akçedir. Görevli sayıları ve ücretlerinde diğer camilerde olduğu gibi zamanla değişimler yaşanmıştır. Şekil 4'de XIX. yüzyıl sonlarına ait personel listesinde bunu net olarak görmek mümkündür.

Konunun ayrıntılarına geçmeden önce külliye çalışanları mevzusunda günümüzden anlamca farklı iki kavramdan *cihet* (yön/taraf) ve *vazife* (görev)'den bahsetmek yerinde olacaktır. Vakıf literatüründe personelin gerçekleştirdiği iş veya hizmete *cihet* bunun karşılığında aldığı ücrete de *vazife* adı verilmektedir. Çalışmada da bu anlamda kullanıldığını belirtelim.

Şekil 3. İstanbul Vakıfları Tahrir Defterine Göre Cami Çalışanları ve Ücretleri (Vakıf Tahrir 1970: 368)

Sıra	Görevli	Günlük Ücret (akçe)
1	Cihet-i hitâbet	5
2	Cihet-i imâmet	5
3	Cihet-i sermahfil	2
4	Cihet-i devirhânân 5 neferen fi 1	5
5	Cihet-i müezzinân (-) neferen	8
6	Cihet-i kayımân	4
7	Cihet-i siracî	2
Toplam		31

Şekil 4. Vakıf Defterine Göre Cami Çalışanları ve Ücretleri (XIX. yüzyıl sonu) (COA.EV.d.18437.00017)

Sıra	Görevli	Aylık Ücret (Kuruş)
1	İmâmet neferen 2	180
2	Hitâbet	80
3	Müezzin neferen 5	500
4	Müezzin ahşami	65
5	Devirhânân neferen 5	120
6	Kayyım-ı evvel ve sani	160
7	Kayyım-ı salis	70
8	Siraci-yi minare	50
9	Nokta ve ta'rif	40
10	Kayyım-ı türbe	40
11	Muvakkit	100
12	Hamsez? Ciheti	14
Toplam		1419

Hatip: İslam ilmine hâkim özellikle Cuma ve haftanın diğer bazı günlerinde dini nasihatler ve bilgiler veren aynı zamanda birden fazla camide görevli kişilerdir. Vakfiyede tanımlanan cihetin gereğini yerine getirmesi karşılığında yine vakfiyede belirlenen vazifesini alırdı. Hatiplik görevi personelin sürekli camide bulunmasını gerektiren bir görev de değildi aynı zamanda. Camide cihet-i hitabet yani hatiplik görevini yerine getirecek hatip efendi vakfiyeye göre 5 akçe alırken XIX. yüzyıl sonlarında 80 kuruş aldığı görülmektedir (Şekil 3; Şekil 4). Personel defterinde de 80 kuruş maaşına ek olarak 24 kuruş ve 2 çift fodula bedeliyle birlikte toplam 104 kuruş aldığı anlaşılmaktadır (VGMA. Defter.00135.00043).

İmam: Camide namaz kıldırmakla görevli imam ilk başlarda bir tane iken daha sonra imam-ı evvel ve imam-ı sâni olmak üzere iki tanedir (COA.EV.MH., 01051.00322). Vakfiyede belirtildiği gibi 5 akçe ücretinin zamanla 10 akçeye çıkarılmıştır (COA.EV.MH., 01051.00322). XIX. yüzyıl ikinci yarısında 60 kuruş maaş (VGMA. Defter., 00900.00099) iki çift fodula aldığı, daha sonra da maaşının 90 kuruşa yükseltildiği anlaşılmaktadır (Şekil 4). Personel defterinden anlaşıldığına göre imam-ı evvelin 60 kuruş önceki maaşına 30 kuruş daha eklenerek 90 kuruşa yükseltildiği görülmektedir. Bu kayda göre günlük 2 çift fodula istihkakı bulunurken imam-ı sani de aynı şekilde maaş almasına karşın fodula istihkakının günlük 1 çift olduğu anlaşılmaktadır (VGMA. Defter. 00135.00043).

Sermahfil: Sermahfil camide belli zamanlarda kuran okuyan devirhanların başı için kullanılan bir cihet idi. Örneğin Nuruosmaniye Camii'nde görev yapan devirhanın her birine 10'ar akçe onların başı olan sermahfile de ayrıca 5 akçe ücret ödenmesi gerektiği vakfiyesinde kaydedilmiştir (Taşkın 2017: 309). 1803 tarihinde yevmi 2 akçelik sermahfillik cihetinin Mustafa b. Mehmet'in vefat etmesiyle oğluna intikal etmiştir (VGMA. Defter. 00676.00098). XIX. yüzyıl sonlarına ait personel listesinde görülme de bu cihet başka bir görevli tarafından yapılmakta ücretini de onun aldığı görülmektedir (COA.EV.MH.00511.00162). Zaten XIX. yüzyıl başlarından itibaren bu tarz uygulama büyük camilerde de görülmekte olup genel bir uygulama halini aldığını söylemek mümkündür (Taşkın 2017: 300-302).

Devirhan: Devirhân, camilerde namaz vakitlerinden önce Kur'an okumakla görevli olanlarla ilgili kullanılan bir tabirdir (Pakalın 1983: I, 436). Vakfiyeye göre 5 tane devirhanın 1'er akçe ücret aldığı Şekil 3'te görülmektedir. 1805 tarihinde bu cihetin yine 1'er akçe olarak kayıtlara geçtiği anlaşılmaktadır (VGMA. Defter.00674.00040). 1883 yılına ait bir belgeden önceki ve yeni zamlar birlikte devirhanın aylık 12 kuruş vazife aldığı anlaşılmaktadır (IMUF.EHMM.00676.00024). Bu ücret sonraki yıllarda da aynı şekilde kalmıştır (COA.EV.MKT.CHT.00685.00110).

Müezzin: Camilerde ezan ve salâ okumak ve namazlarda kamet ile diğer görevleri yerine getiren personeldir. Vakıf tahrir defterinde kaç tane müezzin olduğu belli değildir. 1797 tarihli bir arşiv kaydında yevmi 4 akçe vazife ile müezzinlik cihetini Hasan ibn-i Mustafa kendi rızasıyla Seyyid İsmail Dede'ye ferağ etmiştir (VGMA. Defter.00676.00018). Bundan sonraki birçok kayıta da yine müezzinlik cihetinin 4 akçe vazifesi olduğu anlaşılmaktadır (COA.EV.MH.00383.00217; COA.EV.MH.01043.00092; COA.EV.MH.01044.00404). Bu durumda Şekil 3'te görüldüğü üzere müezzinler için 8 akçe vazife tahsis edildiğine göre başlangıçta 2 müezzin görevlendirilmiş zamanla bu sayı 5'e çıkmıştır (Şekil 4). Ayrıca ilk

başlarda olmayan sala müezzinliği cihetinin daha sonra tahsis edildiği bunun için de günlük 2 akçe ödeneceği anlaşılmıştır (VGMA. Defter.00680.00090). Birinci, ikinci, üçüncü, dördüncü ve beşinci müezzinlerin ücretlerine 1873 senesinde 50 kuruşluk zam yapıldığı günlük bir çift de fodula istihkaklarının olduğu anlaşılmaktadır (COA.EV.MKT.CHT.00487.00276). XIX. yüzyıl sonlarında 5 kişilik müezzin kadrosuna 500 kuruş ödendiğine göre müezzinlerin aylık vazifelerinin 100 kuruş olduğu sonucu çıkmaktadır (Şekil 4). Bundan başka en son personel listesine göre müezzin-i evvel 50 kuruş üzerine 50 kuruş daha zamlı 100 kuruş maaş, günlük 2 çift fodula, diğer dört müezzinin de aynı şekilde verilen zamlı maaşlarının 100'er kuruş günlük 1'er çift de fodula aldıkları anlaşılmaktadır (VGMA. Defter.00135.00043).

Kayyım: Cami içerisinde temizlik görevini yerine getiren görevlilere verilen isimdir (Pakalın 1983: 223; Özmel 2002: 107). Tahrir defterinde kayyımlık ciheti kaydında kayyımânân yani kayyımlar şeklinde çoğul kaydedildiği halde 4 akçe vazife olması ücretlerin 1'er akçe olduğu anlamına gelmektedir. Ancak bu ücret genel ücret politikası çerçevesinde azdır. Oysa başka arşiv kayıtlarında kayyımlık cihetinin yevmi 5 akçe olduğu görülmektedir (COA.EV.THR.00058.00276; COA.EV.MH.00968.00210). Ayrıca arşiv kayıtlarında kayyım-1 evvel, kayyım-1 Sâni ve kayyım-1 sâlis (COA.EV.MKT.03505.00494; COA.EV.MKT.03505.00498) olmak üzere üç cihetten başka bir de yevmi 1 akçe vazife ile Rahime Hatun Türbesi kayyımlık ciheti bulunmaktadır (COA.EV.MKT.03505.00485; COA.EV.MH.01314.00486). 1890 tarihinde türbe kayyımının aylık 20 kuruş maaşı ve günlük iki çift fodula istihkakı olduğu anlaşılmaktadır. Kayyım-1 evvel ve sâninin ayrı ayrı 80 kuruş, kayyım-1 sâlisin ise 70 kuruş maaş aldığı görülmektedir (VGMA. Defter.01837.00172). Buna ilave olarak son dönem personel defterinde de 70 kuruş maaşlarıyla birlikte 12 kuruş da fodula bedeli aldıkları görülmektedir (VGM. Defter.00135.00043).

Siracî: Aydınlatma aracı olarak kandil ve mum kullanıldığı için bunları yakanlara kandilci manasından siracî denilmiştir (Pakalın 1983: 236). Camide vakıf tahrir defterine göre bir siracî olduğu ve günlük 2 akçe vazife aldığı anlaşılmaktadır (Şekil 3). Minarede kandil yakılmaya başlanmasından sonra bunun için de ayrı bir cihet tahsisi yapıldığı görülmektedir. XIX. yüzyıla ait kaynakta görevli *sirac-yi minare* olarak geçmekte ve aylık 50 kuruş maaş almaktadır (Şekil 4). Bu iki cihet ayrı kişilerin uhdesine verildiği gibi bir kişinin uhdesine de verilmiştir (COA.EV.THR.00040.00064). Mesela günlük iki akçelik cami içi (derûn-ı cami-i şerif) diğeri iki akçelik *sirac-yi minare* cihetleri Esseyid Mahmud'un tasarrufuna verilmiştir (VGMA. Defter.01808.0003.00048). Daha sonra bu cihet imam, müezzin, kayyım ve mahzenî cihetleriyle birlikte başka birinin tasarrufunda olduğu görülmektedir. Bu tür cihetler cami ve çevresi için vazgeçilmez görevler olduğundan XX. yüzyıla kadar devam etmiştir (COA.EV.MKT.CHT.00814.00003).

İmaret (Aşevi)

İstanbul Tahrir Defteri'nde yer alan vakfiye kaydına göre imaret, çifte hamamın yanında yer alıyordu. Hangâh ile imaretin yerinin karıştırılması hususunda Nazif Öztürk imaretin kuzey giriş kapısının sağında zâkir başı odasının arkasında yer aldığını söyler ki doğrusu da budur (Öztürk 2004: 31; Vakıf Tahrir 1970: 366; Şekil 1). Bilindiği üzere imaret, külliye personeli, misafir ve hangâh dervişleri ile medrese öğrenci ve hocalarına günlük ekmek ve yiyeceklerinin pişirildiği aşevi idi. Kapasitesine bakacak olursak imarete

günlük 1000 fodula (ekmek) pişirilmekteydi. 6,5 kg et, kişi başına 150 g bal tüketildiği anlaşılmaktadır. İmarete ayrılan tahılların miktarına bakılırsa; görevli personel, öğrenci, hangâh müritleri ve misafirler için olmak üzere günlük 500 kişilik yemek yapıldığı tahmin edilmektedir (Öztürk 2004: 2).

Vakıf tahrir defterinden anlaşıldığı kadarıyla imaret için 15 ayrı cihet tahsis edilmiştir. Bunlar için günlük 46,5, yıllık 16.740 akçe tahsisat ayrılmıştır (Şekil 5).

Şekil 5. İstanbul Vakıfları Tahrir Defterine Göre İmaret Personeli ve Ücretleri (Vakıf Tahrir 1970: 368)

Sıra	Görevli	Günlük Ücret (Akçe)
1	Cihet-i Meşihat	5
2	Cihet-i Vekilharç	4
3	Cihet-i Kılârî	3
4	Cihet-i Niyâbet	2
5	Cihet-i Ferrâş	2
6	Cihet-i Tabbaheyn (2 neferen)	6
7	Cihet-i Bevâb	2
8	Cihet-i Habbazeyn (2 neferen)	6
9	Cihet-i Gendüm-kûb	2
10	Cihet-i Âhurî	1
11	Cihet-i Kâse-şûy	0,5
12	Cihet-i Ferrâş-ı Helâ	1
13	Cihet-i Meremmetî	7
14	Cihet-i Bağcevân	3
15	Be cihet-i behâ-i revân ve buriya ve kanâdil	2
Toplam		46,5

Kendine has bir çalışma düzeni olan imaretin her gün düzenli yemek ve ekmek pişirmek zorunda olduğunu herhalde söylemeye gerek yoktur. İmaret, günlük öğünler için gerekli malzemenin alımından nakliyesine her türlü işler ile hazırlık ve pişirme süreci olmak üzere başlı başına bir işletme gibidir. Bu işleyişin başında sorumlu müdür diyebileceğimiz bir yönetici olan şeyh-i imâret bulunuyordu. Ancak Tahrir defterinde buna yer verilmemiştir. Bunun yerine *cihet-i meşîhât* için 5 akçe günlük ücret tahsis edilmiş olduğu görülür. Ancak arşiv kaynaklarında şeyh-i imaret'in günlük 3 akçe ücret aldığı tespit edilmiştir. Ayrıca şeyhi imaret cihetinin daha çok hangâh sakinlerine (hücrenişinlere) verildiği anlaşılmaktadır (COA.EV.MH.00511.00162.; COA.EV.MKT.CHT.00203.00277; VGMA. Defter.00676.00018). Öte yandan şeyh-i imaret ciheti ilmi bir seviyeye sahip alim ve züht sahibi kişilere verildiğini belirtmek yerinde olacaktır. Hatta bu görevlilerin yemeklerden sonra dua etmek gibi bir vazifesinin de olduğu anlaşılmaktadır. Bundan dolayı kayıtlara “pılav-zerde duacı” olarak geçmiş olduğuna da rastlanmıştır (Taşkın 2017: 338).

Vekilharç: İmarete lazım olan her türlü malzeme alım ve satımını gerçekleştiren bir görevlidir. Tahrir defterine göre günlük 4 akçe aldığı görülmektedir. **Kılârî** ise imaret erzakının deposu olan kilerden sorumlu olan görevliye verilen bir isimdir. Tahrir defterine göre günlük 3 akçe vazife almaktaydı. **Ferrâş**, her türlü halı kilim vesairenin serilmesi kaldırılması yanında temizlik işlerini gerçekleştiren bir görevlidir. Bunun için vakıftan 2 akçe alırdı. Ayrıca imarete yemek yapmakla görevli iki tane **tabbâh** (aşçı) iki tane de **habbâz** (ekmekçi) bulunmaktaydı. Tahrir defterine göre bunların her birinin 3'er akçe verildiği anlaşılmaktadır (Şekil 5). Ayrıca **habbâzlık** ciheti imaretin en gerekli işi olan ekmek yapımıyla

ilgili olduğu için XX. yüzyıla kadar aktif olarak görev tevcihleri yapılmıştır (VGMA. Defter. 00659.00134; VGMA. Defter. 00664.00062; COA.EV.MH.00162.00361; COA.EV.MH.01051.00324). Hatta hizmetinde uzun süre ayrı kalanların elinden alınarak cihet başka birilerine tevcih edilmiştir (VGMA. Defter. 00688.00028). Bu da imarete ekmek yapımının XX. yüzyıl başlarına kadar sürdüğünü göstermektedir (COA.EV.MKT. CHT.00514.00178).

Bunlardan başka imarete görev yapan çeşitli görevliler de bulunuyordu. Bunlar; kapılarının açılıp kapanması hizmetini yapan *bevvâb*, buğday dövücü *gendüm-kûb*, imaret ahırından sorumlu âhurî, bulaşık yıkayıcısı *kâse-şûy*, tuvaletlerin temizliğini yapan *ferrâş-ı helâ*, küçük çaplı yapılması gereken tamiratlar için bakım ve onarımcı *meremmetî* ve muhtemelen bahçenin peyzaj işleri ile genel temizlik ve düzene bakan *bağçevan* dır (Şekil 5). Bunların dışında imaretin günlük aydınlatılması için yağ ve kandil ile ortamın güzel kokması için gerekli olan koku masrafı için tahrir defterine göre 2 akçe ayrılmıştır (Vakıf Tahrir 1970: 368).

Medrese

Cami ile köşeden birleşecek şekilde külliyein güney batı ucundadır. Medrese bir duvarla camiden ayrılmıştır. Ön cephe kesme taştan diğer cepheler moloz taştan yapılan bu yapı günümüze kadar ayakta kalmış ve halen erkek kuran kursu olarak hizmet vermektedir (Eyice 2002: 135; Kütükoğlu 1977: 76-77; Hadika 2001: 221; Şekil 1). Kare planlı medresenin avlusunu etrafını çevreleyen revakların arkasında doğu batı ve güney kısımları boyunca sıralanmış 14 odası mevcuttur (Kütükoğlu 2000: 293-294). 1792'de medresede 15 öğrenci olduğu ve ikisinin hücre sahiplerinin hizmetini gören molla olduğu anlaşılmaktadır. 1869 yılında bir dersiam, bir mezun 16 talebe vardır (Kütükoğlu 2000: 294). 1892 tarihli arşiv kaydına bakılırsa devlet medreseye her kurban bayramda kurban bağışlamaktaydı (COA.EV.MKT.01839.00104). 1914 yılında yetkililerce yapılan incelemelere göre 20 kişinin kalmasına müsait olduğuna bakılırsa kullanıldığı görülmektedir. 1918'de muhacirlerin birçok medresede olduğu gibi burada da iskân edilmiş olduğu anlaşılmaktadır (Kütükoğlu 2000: 294-295).

Vakfiyede müderris efendiye 40 akçe verilmesi ancak "âli kâdir kimesne" müderris olursa 50 akçe verilmesi istenmiştir. Tahrir defterinde 50 akçe verildiğine bakılırsa Ellili medrese sınıfına dahil olduğunu söylemek mümkündür (Vakıf Tahrir 1970: 368). Osmanlı medrese sınıflandırmasında bu medrese "mûsile-i Süleymaniye" sınıfında yer almıştır (Öztürk 2004: 29). Medresede müderris efendi ve öğrencilerden başka bir de *bevvâb* yani kapının açılıp kapanmasından sorumlu kapıcı bulunmaktaydı. *Bevvâb* günlük 2 akçe vazife alırken talebeler için günlük 26 akçe harcanacağı vakfiyesinde belirtilmiştir (Vakıf Tahrir 1970: 368).

Medresede Şakâ'iku'n-nu'mâniye yazarı Taşköprü-Zâde İsâmüddin Ahmed gibi ünlü müderrisler de görev yapmıştır (Yavuz 2011: 151). XVII. yüzyıl başlarına kadar Koca Mustafa Paşa Medresesi'nde görev yapan müderrisler şunlardır: Nikânî Efendi, Leys-Zâde Pir Ahmed Efendi, Cürceyn Alâeddîn Ali Efendi, Pîrî Paşa-Zâde Muhyiddin Mehmed Efendi, Kocaelili Muhyiddin Efendi, Samsunî-zâde Ahmed Efendi, Pîrî Çelebi, Koca Mustafa-Zâde Mehmed Efendi, Hoca Hayreddin-Zâde Muhyiddin Mehmed Efendi, Muhyiddin Mehmed Efendi, Taşköprü-Zâde İsâmüddin Ahmed, Küçük Bedreddîn Efendi, Bedreddîn

Mahmud Efendi, Nihâli Ca'fer Çelebi, Mehmed Bey, Emir Hasan Çelebi, Kâf Ahmed Çelebi, Kâmî Çelebi, Pepkî Latif Efendi, Babakûşî Abdurrahman Efendi, Kutbüddin Acemî, Abdülganî b. Şah Efendi, Ağa-Zâde Mehmed Efendi, Sipâhî-Zâde Mehmed Efendi, Ma'ruf-Zâde Mehmed Efendi, Hasîbi Hüseyin Efendi, Muzaferüddîn Ali Şîrâzî Efendi, Nakîb Efendi Şâhî Mehmed Efendi, Koca Hayreddin Efendi, Abdullah b. Mustafa Efendi, Karamânî Veli Efendi, Pepkî Lâtif-Zâde Mehmed Efendi (öl.1022/1613) (*Baltacı* 1982: 27, 28).

Hangâh

Manevi bir iklimin varlığı külliye'nin en canlı merkezi olan hangâh sakinleriyle mümkün olmuştur. Kuruluşundan beri cami ve avlusunda sürekli bir hareketlilik söz konusu olmuştur. Toplumun dini ve manevi eğitim merkezi olarak bir anlamda kültür merkezleri fonksiyonu icra eden külliye yerli ve yabancı gözlemcilerin dikkatini çekmiştir. Latîfî Allah ehli insanların vasıfları ve hangâh erbablarının hallerini anlatırken İstanbul'daki tasavvuf hayatını şu şekilde nakletmektedir: İstanbul'un her köşesindeki zaviyeler, bu'kalar, hangâhlar her zaman zikredenlerle doludur. Bunlar ilmin ve ibadet etmenin lezzetine ermiş ve nefislerini terbiye etmiş kalplerini kötü şeylerden arındırmışlardır. Ruhlarına ruhaniyet ve kalplerine nurâniyet doldurmuş ve ilahi cezbeye tutularak makam-ı kurba ermişlerdir (*Lâtîfî* 1977: XVIII).

Bu şekilde bir hayat süren tekke şeyhleri halk nezdinde olduğu gibi devlet yöneticileri nazarında da önemli bir konumda yer almıştır. Son yıllarda bu yönde yapılan akademik çalışmalar da göstermiştir ki tekke şeyhi ile padişahlar ve devlet yöneticileri arasında yakın bir ilişki bulunmaktaydı (*Yılmaz* 2000: 389-403). Yeri geldiğinde önemli meselelerde istişare edilmek üzere meşveret meclislerine çağrılmışlardır (*Es'ad Efendi Tarihi* 2000:648-649; *Tarih-i Cevdet* 1974: 236). Tekke şeyhlerinin cenaze merasimlerinde de Şeyhülislam başta olmak üzere İstanbul uleması ile sadrazamlar ve tüm devlet ricalinin katıldıkları görülmektedir (*Şem'dânî-zâde Tarihi* 1976: 131).

İstanbul'un en itibarlı ve mali imkânları en geniş dergâhlardan birisi olan Sünbül Efendi Hangâh'ı külliye'nin kuzeyine konumlanmıştır (Şekil 1; *Kafadar* 2012: 59). Şeyhin meşrutası olan konak ve günümüzde kız Kur'an kursu olarak kullanılan zaviye bölümü külliye'nin en belirgin mekanlardandır. Hadikatü'l Cevâmî'de zaviye'nin kırk hücreli olduğu yazılmış ise de sadece 22 bölümün varlığı tespit edilmiştir (*Hadika* 2001: 221; *Öztürk* 2004: 30). Sünbül Sinan'a ait olduğu söylenen çilehane hangâhın kuzey koridorunda bulunmaktadır (Şekil 1). Nazif Öztürk'ün, Hüseyin Vassaf'ın sergilendiğinden bahsettiği Sünbül Sinan'a ait taç ve sair emanetlerin hiç birisinin sergilenen eşyalar arasında olmadığını ifade ettiği emanetlerin XX. yüzyıl başlarında muvakkithanede muvakkit efendinin zimmetinde olduğu anlaşılmaktadır. Zira 04.05.1902/1318 tarihli bir kayıta; muvakkithanede mevcut eşyanın yeniden kayıt ve devir-teslimi için gereken evrak muhasebat idaresine gönderilmiştir (COA. EV. MKT.CHT. 00855.00032). Vassaf'ın bahsettiği teberrükât eşyasının muvakkithanede muvakkit efendinin zimmetinde saklandığı anlaşılrsa da Öztürk'ün ifade ettiği gibi tekkelerin kapatılmasından sonra toplanan müzelik eşyaların birçoğu çürütülmüş ve yok edilmiştir. Diğer taraftan tekkelerin kapatılmasından sonra tekke odalarının bir kısmı yıkılmış diğer bir kısmı ise bir zaman yoksullar tarafından ev olarak kullanılmıştır (*Öztürk* 2004: 30).

Hangâh sakinleri; dergâh şeyhi, ailesi ve şeyhin dervişlerinden (hücrenişinden) oluşmaktadır. Vakıf tahrir defterine göre *cihet-i meşihat* yani dergâh *postnişin*/şeyh efendiye günlük 5 akçe, hangâhta kalacak *sufiler* için de 20 akçe nafaka tahsis edilmiştir (Vakıf Tahrir 1970: 368). 1843 yılına ait bir kaynakta tekke şeyhi es-Seyyid eş-Şeyh Mehmed Emin Eendi'nin 30 kuruş, zâkirbaşı efendinin yine 30 kuruş maaş aldıkları görülmektedir (Galitekin 2003: 396). Gerek şeyh efendi ve gerekse hangâh dervişleri sadece bu nafakayla değil aynı zamanda külliye çeşitli görev karşılığında aldıkları ücretlerle geçimlerini sağlamışlardır.

Yaptığımız bu çalışmayla da daha net görülmüştür ki, başta dergâh şeyhi olmak üzere dergâh dervişlerinin külliye birçok vazife icra etmesiyle külliye idaresinde hangâhın önemini artırmıştır. Mesela; şeyh efendi vakıf nazırı olarak vakfın mali ve idari denetimi ve personel görevlendirmelerindeki (cihet tevcihlerindeki) yetkisiyle işleyişin başında bulunurken külliye de dergâhtaki sûfilere verilmiştir (VGM.Deft.00703.00132; COA.EV.MH.00567.00719; COA.EV.MH.01044.00404).

Yukarda da ifade edildiği gibi hangâh İstanbul'da ilk Halvetî tekkesinin merkezi olmuş İstanbul'da bulunan bütün kollarınca burası tarikatın âsitânesi kabul edilmiştir. Sadrazam Koca Mustafa Paşa 1486'da cami ve tekkeye dönüştürdükten sonra burayı Cemâl-i Halvetî'ye tahsis etmiştir. Cemâl-i Halvetî kendisinden sonra şeyhlik makamını Sünbül (Sümbül) Sinan Efendi'ye bırakmıştır. Sünbül Sinan Efendi'nin irşad faaliyetine başlamasıyla Sünbüliyye kuruluş sürecine başlamış ve zamanla Fatih ilçesi sınırları içerisinde yirmi altı dergâhta temsil edilmiştir. Medrese kökenli bir müfessir ve vâiz olan Sünbül Sinan'ın bu özelliği kendisinden sonra gelen postnişinlere de tesir etmiştir. Birçok Sünbülî şeyhi selâtin camilerinde kürsü şeyhliği ve vaizlik yapmıştır (Yücer 2010: 136-137). Buna ek olarak Koca Mustafa Paşa Vakfı'nın vakıf yönetiminde nazırlık görevini üstlenmişlerdir (VGMA. Defter . 00676.00099; VGMA. Defter.00674.00030; VGMA. Defter. 00703.00132). Şart-ı vâkıf gereği imamet ve cüzhanlık gibi bazı cihetler sadece sûfiyûna; yani dergâhta hücre sahibi dervişlere tevcih edilmiştir (COA.EV.EMH.00186.00165; COA.EV.MKT.03505.00494). Şeyh ve dervişlerin medrese kökenli olmaları geleneği hatiplik, imamet, müezzinelik, cüzhanlık gibi dini hizmet alanı içerisine giren ve belli bir ilmi düzey gerektiren cihetlerin rahatlıkla kendilerine verilmesinde etkili olmuştur (COA.EV.MH.01044.00404). Vakfiyenin tam metni elimizde olmadığından bunu teyit edemiyoruz ancak arşiv kayıtları vakfiye temelli uygulamaları yansıtan birinci derecede güvenilir kaynaklar olduğu için vâkıfın şartının bu yönde olduğunda şüphe yoktur.

Mektebhane

Vakıf tahrir defterinde mektebhane vakfiyede ise muallimhane olarak kaydedilmiştir. Mektep binası, külliyein doğusunda giriş kapısına yakın sokak üzerinde ve kullanılır durumdadır. 78 m² bir alana sahiptir (Vakıf Tahrir 1970: 366; Hadika 2001: 221; Öztürk 2004: 31; COA.EV.MKT.CHT. 00369.00158). Tahrir defterinde cami ve hangâh sufileri ile aynı başlık altında "talim için" yani eğitim için 4 akçe, halife için ise 1 akçe vazife verileceği kaydedilmiştir. Halife Muallim Efendi'nin vermiş olduğu dersleri tekrar ettiren yardımcısıydı. Anlaşıldığı gibi muallim efendinin ücreti 4 akçeydi. Arşiv kayıtlarında muallim-i mektep ve halife-i mektep olarak kaydedilmiştir. Zamanla muallim efendinin ve mekteb halifesinin ücretlerinde iyileştirmeler yapılmıştır. XIX. yüzyıl ikinci yarısına ait kayıtlarda muallim-i mektep günlük 10 akçe, halife-i

mekteb ise günlük 2 akçe vazife alıyordu (COA.EV.MKT.CHT.00521.00104; COA.EV.MH.01023.00060; COA.EV.MKT.CHT. 00520.00118). Mektebe gelen çocuklara günlük dersleri mektep muallimi verirken mektep halifesi de çocukların derslerinde yardımcı olmakta ve anlamadıkları yerleri tekrar ettirirdi. Dersleri tekrar anlattığı gibi eğitim öğretimin içerisinde tecrübe kazanarak ehliyeti ve kabiliyeti olduğu görülen mekteb halifeleri zamanla mektep muallimliğine terfi ettirilmişlerdir. Mektebhanede eğitim öğretim hizmeti içerisinde mesleğinde yeterlilik kazanmış bir öğretmen yetişirken aynı zamanda yaparak öğrenme modelinin benimsendiğini söylemek de mümkündür (COA.EV.THR. 00327.00146).

Muvakkithane

Muvakkithaneler, Devlet-i Aliyyenin birçok cami ve külliyesinde olduğu gibi bağımsız bir şekilde de yapıldığı olmuştur. Son dönemlere kadar padişahlar bu yapılara büyük önem vermiş ve birçok muvakkithaneler yaptırmışlardır. Muvakkit; namaz vakitlerinin belirlenmesinde kullanılan çeşitli saatleri düzenleyen, bunların ayarlarına ve tamirlerine bakan kişidir. Görev yaptığı yere de muvakkithane denilmiştir (Aydüz 2006: 413). Külliye'de muvakkithane Hadikatü'l- Cevâmi'ye göre avlu kapısı üzerine Veliyyüddin Efendi tarafından yaptırılmıştır (Hadika 2001: 221; Şekil 1). Veliyyüddin efendi ilk kez 1759 tarihinde şeyhülislam olmuş muvakkithaneyi de ikinci defa şeyhülislam olduğu zaman yaptırmıştır. 1768 yılında öldüğüne göre III. Mustafa zamanında 1760'lı yıllarda yaptırdığı ortaya çıkmaktadır (Köseoğlu 1953: 15, 17).

Muvakkit Efendi'nin 1843 yılında 30 kuruş maaşı olduğu görülmekle birlikte (Galitekin 2003: 396) 1867 yılında muvakkitlik cihetinin yevmi 15 akçe ile Esseyid Mehmed Nesib efendiye tevcih edildiği anlaşılmaktadır (VGMA. Defter. 00892.00043). Bundan sonraki süreçte muvakkitlik maaşı önce 50 kuruş daha sonra 50 kuruş artırılarak 100 kuruş olmuştur. Günlük 1 çift de fodula hakkı olduğu kayıtlardan anlaşılmaktadır (VGMA. Defter.00135.00043; COA.EV.MKT.CHT. 00514.00170; COA.EV.MKT.CHT. 00855.00032; COA.EV.MKT.CHT. 00855.00033; IMUF.EHMM. 00740.00036).

Türbeler ve Hazire

Koca Mustafa Paşa, kendisi için caminin doğu tarafında kesme taştan çokgen planlı kubbeli bir türbe yaptırmıştır. Kitâbe yeri boş olan türbenin kapı basık kemerlidir. Önünde iki sütuna dayanan kubbeli küçük bir sundurma vardır. İçleri hatayi oymalarla süslü bir ahşap kapısı vardır. Bunun dışında Rıfat Paşa Sebili'nin yanında Sünbül Efendi Dergâhı'nın şeyhlerine ait birçok türbe bulunmaktadır (Eyice 2002: 135-136; Şekil 1).

Sünbül Efendi Türbesi doğudan, camiye girişte sağdadır. Bu türbe 1765 depreminde yıkıldıktan sonra Müstakimzade Süleyman Efendi'nin şu tarih beyti 1767 yılında yeniden yaptırılmış olduğunu göstermektedir: *Bu emced kâbe-i uşşak-ı sünbül oldu hep mamur/Bulur Sofi safa elhak makam-ı evliyadır bu /1181 H.* Türbenin dışında yan duvarı üzerinde çini üzerine yazılmış kitâbesi de meşhur şair Şeyhülislam İbn-i Kemal'e aittir: *"Nur ola Sünbül Sinanın kabri hep 936"* (Köseoğlu 1953: 13-14).

Cami avlusunda Sünbül Efendi Türbesi yanında Şeyh Yakup Efendi, Şekerciler Kapısı'na yakın Şeyh Adlî Hasan Efendi, Şeyh Seyyid M. Nureddin, Şeyh el-Hac Seyyid M. Haşim türbeleri bulunmaktadır. Bunların dışında diğer şeyhler de bu türbelere ve çevresine defnedilmiştir. Ancak dergâhın son şeyhi

M. Razi Efendi, türbede yer kalmadığı ve defin için zamanın Bakanlar Kurulu'ndan onay gerektiğinden Kozlu Mezarlığı'na defnedilmiştir (Öztürk 2004: 32, 33).

Külliyenin avlusunda bulunan sekizgen planlı kubbeli kesme taştan yapıli Safiye Sultan Türbesi olarak bilinen bir türbe daha vardır ki bu arşiv kayıtlarında Rahime Hatun Türbesi olarak geçmektedir. Türbenin yevmi 1 akçe olan kayyımlik cihetinin eski ve yeni zamlı birlikte 1890'da maaşının 20 kuruş olduğı günlük bir çift de fodula hakkı bulunduğı görölmektedir (VGMA. Defter.01837.00172; COA. EV.MH.01314.00486; COA.EV.MKT.CHT.00279.00082). Son dönem personel defterinde ise kayyım-ı türbenin vazifesi aylık 40 kuruş olarak kayıtlıdır (Şekil 4). Adı geçen bu iki türbeyle ilgili bir isim karmaşası olduğı anlaşılmaktadır. Baltacı, Sünbül Efendi ve Şeyh Yakup Efendi türbeleri arkasında bugünkü Kuran Kursu avlusunda sandukası kaldırılmış süslü bir tavana sahip türbenin dergâhın ilk şeyhi Muhammed Cemaleddin Halvetî'nin kızı ve Sünbül Sinan'ın hanımı Safiye Hatun'a ait olduğunu ifade etmektedir. Ancak Öztürk, Hüseyin Vassaf'ın eseri *Sefînetü'l-Evliya*'da Safiye Hatun'un nerede ve ne zaman defnedildiğinin bilinmediğı ifadesine dayanarak bunun bir tahminden ibaret olduğunu söylemektedir (Vassaf 1341: 241'den naklen Öztürk 2004: 33; Baltacı 1982: 10). Kanaatimizce Baltacı'nın tahmini doğrudur. Bunun şu şekilde izah etmek mümkündür: Yukarıda zikrettiğimiz bilgiler ve arşiv kayıtlarını göz önüne aldığımızda öncelikle Safiye Hatun Türbesi ve Rahime Hatun Türbesi gibi iki farklı türbenin de varlığını kabul etmemiz gerekecektir. Birincisi yukarıda bahsedilen ve kesme taştan yapılan birinci türbe Rahime Hatun Türbesi olarak resmi kayıtlara geçmiş ve personel defteri (VGMA. Defter. 00081.00004) ve tevcih beratlarında yer aldığı görölmüştür. İkincisinin de doğal olarak Safiye Hatun türbesi olduğu anlaşılmaktadır. Netice itibarıyla külliye de Safiye Hatun Türbesi olarak bilinen türbenin aslında arşiv kayıtlarında olduğu gibi Rahime Hatun Türbesi olduğu, aslında Safiye Hatun Türbesi'nin de Baltacı'nın belirttiğı Kuran Kursu avlusundaki sandukası kaldırılmış tavanı süslü türbe olduğu ortaya çıkmaktadır (VGMA. Defter. 01837.00172).

Hüseyin Vassaf'ın hangâh avlusu ortasında, demir parmaklıklarla ayrılmış kabrin bir rivayete göre ashâb-ı kiramdan iki zatın, bir rivayete göre ise, Hz. Cabir (R.A.)'ın harem-i muhteremleri olduğu ve bu duygularla ziyaret edildiğini söylediğı türbe ise Çifte Sultanlar Türbesi olarak şöhet bulmuştur (Vassaf 1341: 241'den naklen Öztürk 2004: 33).

Zincirli Servi

Küllie ortasında çifte sultanlar olarak bilinen türbenin yanında ve Osmanlı resmi kayıtlarında vakfın adıyla bir bütün olan sürekli birlikte anılan *zencirli servi* de külliye ile özdeşleşmiştir. Resmi kayıtların büyük ekseriyeti, "İstanbul'da *zencirli servi nezdinde Koca Mustafa Paşa ...*" ifadesiyle başlamaktadır (COAC.EV. 111/5505; COAC.EV. 78/3894).

Servinin, Çifte Sultanlar'ın mezarı başına dikildiğı rivayet edilmiştir. Ağaç kurduktan sonra dalları kırılıp düşmesin diye zincir dolanmıştır. Bu nedenle Zencirli Servi olarak meşhur olmuş ve devlet nezdinde de kabul görmüş resmi kayıtlara geçerek külliye ile bütünleşmiştir. Servinin beden kısmı duvarla koruma altına alınmıştır. Hafız Ahmed Sünbülî'ye ait 1803 tarihli bir hattta zincirli serviye manevi bir kimlik atfedildiğı görölr;

Bu servin zılli Sünbül, saray-ı cennetten ibarettir /

Bu servin sâye endâz olduğu yer bâğ-ı cennettir.

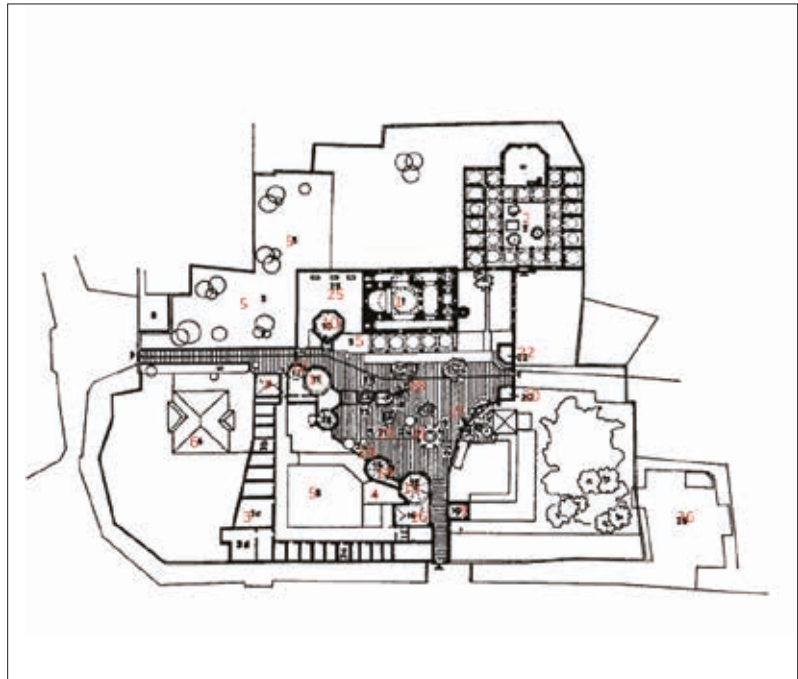
Bu servi sâl-horde çile çekmiş pîr-i fânîdir /

Kıyâmen vecdile zikr-i hüda kendiye âdettir (Köseoğlu 1953: 16; Öztürk 2004: 33,35; Baltacı 1982: 9).

Külliye Suyolu ve Şadırvan

Külliye'nin ihtiyacı olan su, Halkalı Suyolu'ndan temin edilmiştir. 1930'lara kadar da faal durumda kalmıştır. Çeçen'e göre Koca Mustafa Paşa suyolları şu şekildedir: Topkapı ile Edirnekapı arasındaki İbrahimpasha'da Yahudi Maşatlığı civarında yaklaşık 55 metre kotundaki kaynaktan çıkar. Beylerbeyi Çeşmesi bitişiğinde diğer bir kol ile birleşerek, Mevlanakapı ile Silivrikapı arasındaki Lağımazgı Maslağı'nda Takyeci Mahallesi civarında bir bahçe içerisinde hasıl olan su ile birleştikten sonra künkli bir kanaldan içeri girer ve Akarca'daki maslaktan Koca Mustafa Paşa Camii'ne akar (Çeçen 1984: 40; Şekil 6). Mahalledeki çeşme ve şadırvanları besleyen Koca Mustafa Paşa suyu, cami içi şadırvana 1 masura, iki musluğa 2 lüle, dergâha 1 masura, çeşmeye ise 2 lüle olacak şekilde akıtılmıştır (Çeçen 1984: 256).

Arşiv kayıtlarında külliye suyunun ihmal edilmediği ve sürekli su sağlanması hususunda hassas davranıldığı anlaşılmaktadır. Külliye avlusunda güney kapısından camiye ilerlerken ortada üstü ahşap çatı ile kapatılmış abdest almak için yapılmış şadırvan başta olmak üzere suyunun gerekli tamir ve bakımlarının sürekli yapıldığı görülmektedir (COA. A.AMD. 00085.00024.001.001). Ayrıca şadırvanın etrafı tellerle çevrilmiş tamir gerektiğinde de ihmal edilmeden tamiri gerçekleştirilmiştir (COA. EV.MKT.01769.00150).

Şekil 6

Koca Mustafa Paşa
Külliyesi, vaziyet planı.

Çeşme ve Sebiller

Külliye avlusunda şadırvanın yanında sütun şeklindeki çeşmeyi 1737 yılında Hacı Beşir Ağa yaptırmıştır (*Baltacı 1982: 10; Egemen 1993:194,195*). Cami avlusunda bulunan iki sebilden biri XIX. yüzyılda Rıfat Paşa tarafından 1855'te vakfedilmiş, diğer, ise Karesi Mutasarrıfı Behçet Paşa'nın kız kardeşi Hacı Emine Hanım tarafından vakfedilmiştir (*Müller-Wiener 2001: 175*). XIX. yüzyıl sonlarına ait bir arşiv kaydında şadırvan ve çeşmelere bir su dolabı yapıldığı anlaşılmaktadır. Suyolunun bazı nizalara da sebep olduğu yazışmalardan anlaşılmaktadır. Bu sorunlardan bir tanesi gelen suyla bostan sulanması meselesi ki bir belgede dergâh postnişini gelen suyla bostan sulayanların olduğunu şikâyet etmesi üzerine tahkik başlatıldığı anlaşılmaktadır (*VGMA. Defter. 01809.00027*). Öte yandan Osmanlı merkezi yönetimi camilerin susuz kalmaması için çaba harcamış birçok arşiv kaydına da bu yansımıştır. 1865 tarihli bir belgede suyu akmayan camilerin suyollarının muayene ve tespit edilmesi istenmiştir (*COA. EV.d.19298*).

Hamam

Külliye'nin önemli gelir kaynaklarından ve birimlerinden birisi olan hamam, kadın ve erkek olmak üzere iki kısımdan ibarettir. XVII. yüzyılda şehrin önemli hamamları arasında zikredilen yapının XIX. yüzyıl sonlarında hala önemini koruduğu görülmektedir (*Kömürçüyan 1988: 249; Galitekin 2003: 116*). Kare planlı olup, 123 m² bir alana sahiptir. Vakıf tahrir defterinde "hammâm-ı bozorg-i çifte der- kurb-i imâret-i vakf-ı mezbûr" şeklinde tarif edilmiştir (*Vakıf Tahrir 1970: 366*). İlk başlarda vakfa yıllık 65.000 akçe daha sonra 85.000 akçe gelir getirdiği görülmektedir (*Öztürk 2004: 34*).

KÜLLİYENİN OLUŞUMU VE GEÇİRDİĞİ ONARIMLAR

Külliye'nin tarih sürecinde geçirmiş olduğu tamirlara dair ulaşabildiğimiz kaynakların çoğunluğu XIX. yüzyılda önemli tamiratlar geçirdiğini göstermiştir. Ancak daha önceki yüzyıllarda da yangın ve deprem gibi afetlerden zarar görmüş ve bu yüzden birçok tamirat geçirmiştir. Elde edilen kaynaklar çerçevesinde toplu veya külliye'nin bir bölümünde yapılan tamir ve bakımlar hakkında bazı verilere ulaşmak mümkün olabilmektedir.

Caminin ilk yapısını oluşturan Havarî Andreas'a adanmış olan kilisenin I. Basileios (867-886) tarafından onarıldığı bilinir. 1284'lerde İmparator VIII. Mikha'il'in yeğeni Prenses Theodora (ö. 1300) kentin kültür yaşamının merkezi olan manastırı onartarak buraya çekildiği söylenmektedir. XV. yüzyılın başlarında çevresinde birçok üzüm bağları olan terkedilmiş bir durumda olduğu bilinen kilisenin 1453'de ayakta olduğu ve Osmanlı kaynaklarında, *Kızlar Kenîsesi* olarak anıldığı belirtilmektedir (*Müller-Wiener 2001: 172-173*).

Sözü edilen kilise Koca Mustafa Paşa (ö. 1512) tarafından 1486 yılında camiye çevrilmiş geniş çaplı tadilatla hangâh ve türbe eklenmiştir. Vakfiyesinde de belirtildiği üzere çifte hamam yaptırılmıştır (*Vakıf Tahrir 1970: 366; Müller-Wiener 2001: 173*). Yaptırılan hangâh, İstanbul'a yerleşmiş olan Halvetî Şeyh Çelebi Efendi'ye verilmiştir. Külliye, yapıldıktan sonra ilk defa 1488 yılında depremle karşılaştığı anlaşılmaktadır.

Bu deprem İstanbul'a büyük zarar vermişti ama bu camide hasar var mı? Yok mu? veya bunun ne kadar hasar bıraktığını, mevcut verilerle bilemiyoruz (*Bayrak 1996: 51*). Bundan sonraki ilk yüzyılında da geçirmiş olduğu tamirleri hakkında şimdilik pek fazla bilgi yoktur. Ancak XVII. yüzyılın başlarında ölen Defterdar Ekmekçizâde Ahmed Paşa'nın katkılarıyla caminin sağ tarafına cami kadar bir mahal daha yaptırdığı külliyei oldukça genişleterek medrese, anıtsal kapı, mahfil, zaviye, mektep ve başka yapılar inşa ettirdiği bilinmektedir. Bu inşaatların bir taraftan geniş çaplı bir tamirat ve bazı eklemelerden ibaret olduğu anlaşılmaktadır. Hekimbaşı Giritli Nuh Efendi (ö.1707) yapı gurubunun yanına, eski tekkenin yerine bir medrese inşa ettirdiğinden bahsedilir. 1737'de Darüssaade ağası Beşir Ağa avlu ortasına sütun şeklinde bir çeşme yaptırmıştır. Daha sonra Şeyhülislam Veliyyüddin Efendi'nin cami haricinde büyük bir mahfil ile avlu kapısı üzerine 1760'larda bir muvakkit odası yaptırmış olduğu anlaşılmaktadır. Bu eklemeler de yine bir tamiratlar manzumesinin bir parçası olarak gerçekleştirildiğini söylemek mümkündür. 22.05.1766 tarihinde Kurban bayramının üçüncü günü gerçekleşen depremde, cami kubbesi zarar görmüştür. Ayvansarâyî Hadika'da, depremde kubbe ve bazı mahallerinin harap olduğunu ve toplu bir tamirat yapıldığından bahsetmiş ve Mütakimzâde'nin tamirle ilgili şu beytini nakletmiştir:

Bu emced Kâ'be-i uşşâk-ı Sünbül oldı heb ma'mûr 1181(1767/1768)

Bulur sofî safâ el-hakk makâm-ı evliyâdır bu 1181 (1767/1768) (Hadika 2001: 227).

Eyice bu tahribatın kubbenin neresinde olduğu hususunda Ayvansarâyî'nin açıklayıcı olmadığını ifade ederek olsa olsa kubbe ve yarım kubbelerin kalot kısımlarına ait olabileceğini ileri sürmektedir. Zira kasnak ve kaide kısımlarının bariz bir şekilde XV. yüzyıl özelliklerini taşıdığını ifade etmektedir. Sonuçta kısmen yıkılan cami kubbesi ve diğer kısımlar depremden sonraki yılda 1768-69/1181 yılında yeniden yapılmıştır. Yaklaşık iki dakika süren ve IX şiddetinde olduğu tahmin edilen bu şiddetli depremde İstanbul'da çok büyük tahribat olmuştur. Sultan Selim, Şehzade, Süleymaniye, Nuruosmaniye, Aya Sofya camileriyle Yeni Cami büyük zararlara uğramış, birçok yerler harap olmuş ve birçok telefât meydana gelmiştir. Eğrikapı'dan Yedikule Kapsı'na kadar sur duvarlarıyla birlikte Bahçekapı, Odun Kapısı ve Vezirhanı harap olmuştur (*Sakin 2002: 36; Hadika 2001: 226-227; Eyice 1953: 159 dipnot 22; Müller-Wiener 2001: 174*).

XIX. yüzyılda ise avlunun kuzey kapısının iki yanına biri Rıfat Paşa diğeri Karesi Mutasarrıfı Behçet Paşa'nın kız kardeşi Hacı Emine Hanım tarafından iki ayrı sebil yaptırılmıştır (*Hadika 2001: 221; Müller-Wiener 2001: 173-174; Eyice 2002: 134-135*).

Cami avlusundaki iki kitâbeden 1834 yılında II. Mahmud tarafından oldukça harap olan külliyeinin tamirinin yapıldığı anlaşılmaktadır. Ancak yaptığımız arşiv taramalarında yapılan bu tamiratların ayrıntılarını ihtiva eden arşiv kayıtlarına ulaşamamıştır. Sadece 1837 yılında Koca Mustafa Paşa vakfına ait Ayvansaray'da Koca Mustafa Paşa Camii için 4304 kuruş tamir masrafı yapıldığı görülmektedir (*COA.EV.SRG.00105.00200*). Yine tarihsiz ancak XIX. yüzyıl ortalarına ait olduğu anlaşılan bir belgede cami kubbesi için 3462 kuruş harcandığı anlaşılmaktadır (*COA.EV.d. 13583. 00002*).

10 Ağustos 1847 günü un değirmeninden kaza ile çıkan yangın kısa zamanda etrafı sarmış civarda bulunan hamam, karakolhane, on dokuz kadar dükkânı yaktıktan sonra cami içinde bulunan Hacı Dede ve Nureddin Efendi, Haşim Efendi türbeleri ile yanında bulunan konağın bir kısmını ve zincirli serviye kadar uzanarak mahallenin baş tarafındaki evleri de tamamen yakmıştır (Dırağ 1977: 85). Bu yangından sonra olduğu anlaşılan ve camide yer alan iki kitâbeden 1847-1848 yılına ait tamiratla ilgili tamir defterleri elimizde mevcuttur. Abdülmecid tarafından gerçekleştirilen bu tamirata ait defterlerden külliye'nin tüm alanlarına yönelik bir tamirat gerçekleştirildiği anlaşılmakla birlikte genelde yangından harap olan dergâhın ve derviş hücrelerinin yeniden yapıldığı görülmektedir. Külliye'yi içine alan bir duvar da bu dönemde yaptırılmıştır (Müller-Wiener 2001: 175). Defterlerin başında; *Koca Mustafa Paşa cami, imareti ve çeşitli mahalleri ile Sünbül Sinan hazretlerinin dergâhı şeyh dairesinin ihtiyacı olan tamirâtı, yanmış derviş hücrelerinin tamiri, yeniden inşası için alınan eşya ile işçilere ödenen ücretlerin haftalık özetleridir* şeklinde standart diyebileceğimiz bir başlık mevcuttur (CAO. EV.d.13467.00003; COA.EV.d.13464.00001). Bu defterler; tamiratın 11. haftasından 35. haftasına kadar olan kısmını içermektedir. Tamiratın kaç hafta sürdüğünü kesin olarak bilemiyoruz ancak yılın sonlarına kadar yapıldığına göre pek fazla uzamadığını söylemek mümkündür. Külliye'nin genelinde neler yapıldığı hakkında özet bilgiler vermek gayesiyle harcama kalemleri aşağıda tablolarda verilmiştir. Ayrıntılara girmek çalışmanın çerçevesini aşacağı için bu bilgiler tablolar şekline dönüştürülerek okuyucuya bir fikir vereceği düşünülmüştür. Masraf defterlerinin sonunda yer alan mühürden anlaşıldığı kadarıyla tamirat ve yeniden yapımdan sorumlu mimar-kalfanın Artin Kalfa olduğu görülmektedir (COA.EV.d.13450.00003; COA.EV.d.13461.00003; COA.EV.d.13464.00001).

35 haftalık tamirat ve yeniden yapma kapsamında toplam 219.161 kuruş harcandığı görülmektedir. 1853-1854 yılında yapılan Teşvikiye Camii'ne yapılan ilk tahmini bütçenin 265.191 kuruş olduğunu düşündüğümüzde azımsanmayacak bir miktar olduğu ortaya çıkmaktadır. Üstelik yeniden yapılan bu cami bir yıl gibi kısa bir sürede bitirilmiştir (Deniz 2016: 168). Külliye'nin tamiratının 1848 yılı mayıs sonlarında başladığını varsayarsak tamiratın yıl sonuna kadar sürdüğü anlaşılmaktadır. Tamirat için yapılan masraflar üzerinden yapacağımız ilk değerlendirmeye göre harcamaların %55'i 20. hafta ile 35. hafta arası yapıldığı görülmektedir. Yazın başlarında başladığı anlaşılan tamiratın yıl sonuna doğru kış ayının yaklaşmasından ötürü ilk yirmi ayından sonra inşaatın bir nebze daha hızlandırıldığını söylemek mümkündür. Bundan önceki haftalarda ise harcamaların % 45'inin şu şekilde gerçekleştiği görülmüştür; 11. haftada % 6, 12. hafta % 6, 13. hafta % 4, 14. hafta % 5, 15. hafta % 5, 16. hafta % 7, 17. hafta % 6, 18. hafta % 3 ve 19. hafta % 3 olarak gerçekleşmiştir (Şekil 7-14).

35 haftalık sürede gerçekleşen 219.161 kuruş harcamanın 146.596,5 kuruşu yani toplam masrafın % 67'si kereste, boya, cam, kurşun ile kapı aletleri, kilit, çilingir masrafları ile yaldız ve doğrama gibi temel inşaat malzemesine harcanmıştır. 13.241,5 kuruşu (% 6'sı) ise kiremit, tuğla, kireç ve sair eşya için sarf edilmiştir. Geriye kalan 59.323 kuruşu yani toplam masrafın % 27'si de inşaatta çalışan usta ve işçilere el emeği olarak ödenmiştir (Şekil 7-15).

İnşaatta çalışan esnaf gurubuna bakacak olursak; *neccârân* yani marangozlar, duvar ya da tavan süsleme ustası diyebileceğimiz *nakkaşlar*, su yolu veya çeşme ve sebil gibi külliye'nin temel ihtiyacı olan suyun salim bir şekilde temini için çalışan *sebilciyân*, kagir yapı ustası taşçı esnafı yani *taşçıyân*, su yalıtımı ustaları diyebileceğimiz *hamamciyân*, sıva ustası *sıvacıyân*, günümüzde inşaat amelesi olarak bildiğimiz inşaat işçileri *rençberân* ve kubbe veya çatı örtüsü olarak kullanılan kurşun levhaların yapımında usta olan *kurşuncıyân* esnafı oldukları görülmektedir (Şekil 7-15).

Şekil 7. Külliye'nin tamiri ve yeniden inşa edilen kısımları için 30.07.1848-05.08.1848 tarihleri arasında yapılan 5 günlük masraf (COA.EV.d.13450.00004)

11.Hafta	30.07.1848-05.08.1848 (1264 Ş.28-N.4)	5 günlük (kuruş)
1	Mübâyâ olunan kereste behâsı	800
2	Mübâyâ olunan kiremit ve kireç ve esya bâ sâire	1566
3	Ücürât-ı amale ve masârifât-ı müteferrika	
4	Behâ-i neccerân	999
5	Behâ-i sebilciyân	394
6	Behâ-i nakkâşân	378
7	Behâ-i taşçıyân	207
8	Behâ-i hamamciyân	878
9	Behâ-i sıvacıyân	999
10	Behâ-i rençberân	1185
11	Masârifât-ı müteferrika ve alelhesâb	4953,5
	Toplam	12.359,5
	Genel Toplam	
1	Mübâyâ olunan kereste behâsı	800
2	Kiremit ve saire behâsı	1566
3	Ücürât amele ve masârifât-ı müteferrika	9993,5
	Toplam	12.359,5

Şekil 8. Külliye'nin tamiri ve yeniden inşa edilen kısımları için 14-19.08.1848 tarihleri arasında yapılan 6 günlük masraf (COA.EV.d.13450.00003)

13. Hafta	14-19.08.1848 / 13-18 N. 1264	6 günlük (kuruş)
1	Mübâyâ olunan kereste cinsleri behâsı	2805
2	Mübâyâ olunan kireç ve sâire behâsı	2847,5
3	Ücürât-ı amale ve masârifât-ı müteferrika	
4	Behâ-i neccerân	936
5	Behâ-i sebilciyân	444
6	Behâ-i nakkâşân	438
7	Behâ-i taşçıyân	366
8	Behâ-i kurşuncıyân	312
9	Behâ-i sıvacıyân	1266
	Toplam	3762

Şekil 9. Külliye'nin tamiri ve yeniden inşa edilen kısımları için 21-26.08.1848 tarihleri arasında yapılan 6 günlük masraf (COA. EV.d.13461.00003)

14. hafta	21-26.08.1848 / 20-25 N. 1264	6 günlük (kuruş)
1	Mübâyâ olunan mismar behâsı	557,5
2	Mübâyâ olunan ecnâsı boya behâsı	470
3	Mübâyâ olunan ecnâs-ı eşya behâsı	3425,5
4	Çilingirden mübâyâ olunan levâzımât	1197,5
	Ücûrât-ı amale ve masârifât-ı müteferrika	
1	Behâ-i neccârân	1092
2	Behâ-i sebilciyân	372
3	Behâ-i nakkâşân	438
4	Behâ-i taşçıyân	258
5	Behâ-i kurşuncıyân	360
6	Behâ-i sıvacıyân	1258
7	Behâ-i hamamcıyân	810
8	Behâ-i rençberân	1329
9	Masârifât- müteferrika ve hammâliye	477,5
	Toplam	6394,5
	ARA TOPLAM	
1	Mismar ve saire behâsı	557,5
2	Ecnâsı yevmiye behâsı	470
3	Ecnâsı eşya behâsı	3425,5
4	Ecnâsı kilid ve saire behâsı	1197,5
5	Ücûrât-ı amale ve masârifât-ı müteferrika	6394,5
	Genel Toplam	12045

Şekil 10. Külliye'nin tamiri ve yeniden inşa edilen kısımları için 28-31.08.1848 tarihleri arasında yapılan 5 günlük masraf (COA. EV.d.13464.00003)

15. Hafta	28-31. 08.1848/ 27-Aysonu N. 1264	5 günlük (kuruş)
1	Mübâyâ olunan ecnâsı kereste	6314,5
2	Mübâyâ olunan ecnâsı boya behâsı	2120,5
3	Ecnâs-ı eşya behâsı	140,5
	Ücûrât-ı amale ve masârifât müteferrika	
1	Behâ-i neccerân	507
2	Behâ-i sebilciyân	263
3	Behâ-i nakkâşân	183
4	Behâ-i sıvacıyân	525
5	Behâ-i hamamcıyân	363
6	Behâ-i rençberân	613
7	Masârifât- müteferrika ve hammâliye	374
	Toplam	2828
1	Ecnâs-ı eşya behâsı	6314,5
2	Ecnâsı boya	2120,5
3	Ecnâs-ı levazımât	140,5
4	Ücûrât-ı amale ve masârifât-ı müteferrika	2828
	Toplam	11403,5
		0,5
	Genel Toplam	11404

Şekil 11. Külliye'nin tamiri ve yeniden inşa edilen kısımları için 31.08.1848-05.09.1848 tarihleri arasında yapılan 6 günlük masraf (COA.EV.d.13467.00003)

16. Hafta	31.08.1848-05.09.1848/ Gurre-6. L. 1264	6 Günlük (kuruş)
1	Mübâyâ olunan ecnâs cam behâsı	2338
2	Mübâyâ olunan ecnâsı eşya behâsı	890
3	Mübâyâ olunan ecnâsı tuğla ve sâire	2050,5
4	Kapualancıdan mübâyâ olunan ecnâsı eşya behâsı	3360
	Ücürât-ı amele ve masârifât müteferrika ve maas-ı memûrîn	
1	Yevmiye-i neccârân	954
2	Yevmiye sebilciyân	372
3	Yevmiye-yi nakkâşân	644
4	Yevmiye-yi hamamciyân	666
5	Yevmiye-yi sıvacıyân	978
6	Yevmiye-yi rençberan	1205,5
7	Masârifât-ı müteferrika ve hammâliye	660
8	Maas-ı memûrîn	1750
		7229,5
	Genel Masraf Toplamı	
1	Ecnâs-ı kereste	2378
2	Ecnâs-ı eşya behâsı	890
3	Ecnâs-ı tuğla ve sâire behâsı	2238,5
4	Kapualanı ve sâire	3384
5	Ücürât-ı amele ve masârifât	7229,5
6	Şehrî tenzil	205
	Genel Toplam	85912

Şekil 12. Külliye'nin tamiri ve yeniden inşa edilen kısımları için 07-12.09.1848 tarihleri arasında yapılan 6 günlük masraf (COA.EV.d.13472.00003)

17. Hafta	07-12.09.1848/ 8-13. L. 1264	6 günlük (kuruş)
1	Mübâyâ olunan ecnâsı eşya behâseı	1783,5
2	Mübâyâ olunan ecnâsı boya behâseı	1905,5
3	Mübâyâ olunan ecnâsı eşya behâsı	1056,5
4	Mübâyâ olunan ecnâsı kilid ve saire	1611,5
	Ücürât-ı amale ve masârifât müteferrika ve hammaliye	
1	Yevmiye-i neccârân	1178
2	Behâ-i sebilciyân	396
3	Yevmiye-i nakkâşân	475
4	Yevmiye-i sıvacıyân	1404
5	Yevmiye-i hamamciyân	776
6	Yevmiye-i neccârân	1234,5
7	Masârifât-ı müteferrika ve hammâliye	429,5
	Toplam	5896
	Masrafların Toplamı	
1	Ücürât-ı kereste	1783,5
2	Ecnâs-ı boya behâsı	1905,5
3	Ecnâs-ı eşya behâsı	1056,5
4	Ecnâs-ı kilid ve sâire	1611,5
5	Ecnâs-ı amele ve masârifât	5896
	Genel Toplam	12253

Şekil 13. Külliye'nin tamiri ve yeniden inşa edilen kısımları için 14-18.09.1848 tarihleri arasında yapılan 5 günlük masraf (COA.EV.d.13481.00003)

18. Hafta	14-18.09.1848/ 19-15 L. 1264	5 Günlük (kuruş)
1	Mübâyâ olunan ecnâs-ı cam	367
2	Mübâyâ olunan ecnâs-ı eşya	1518
3	Kapualancıdan Mübâyâ olunan eşya	1451
	Ücürât-ı amel ve masârifât müteferrika	
1	Yevmiye-i neccârân	380
2	Yevmiye-i sebilciyân	195
3	Yevmiye-i nakkâşân	273
4	Yevmiye-i kurşunciyân	330
5	Yevmiye-i hamamciyan	217
6	Yevmiye-i sıvacyân	380
7	Masârifât-ı müteferrika	361,5
8	Yevmiye-i rençberân	890
	Toplam	3026,5
	Masraflar Toplamı	
1	Ecnâs-ı cam behâsı	367
2	Ecnâs-ı eşya	1518
3	Ecnâs-ı tuğla	2451
4	Ücürât ve masârifât	3026,5
	Toplam	7362,5

Şekil 14. Külliye'nin tamiri ve yeniden inşa edilen kısımları için 20-24.09.1848 tarihleri arasında yapılan 5 günlük masraf (COA.EV.d.13488.00003)

19. Hafta	20-24.09.1848 / 21-25. L. 1264	5 gün zarfında
1	Ecnâs-ı boya	360
2	Mübâyâ olunan kiremid vesaire	443,5
3	Mübâyâ olunan kapu alatı	2470
	Ücürât-ı amele ve masârifât müteferrika	
1	Yevmiye-i neccârân	385
2	Yevmiye-i nakkâşân	448
3	Yevmiye-i hamamciyân	178
4	Yevmiye-i sıvacyân	260
5	Yevmiye-i rençberân	748
	Toplam	2019
	Masraflar Toplamı	
1	Masârifât müteferrika ve hammâliye	206
2	Boya behâsı	360
3	Kiremid ve saire	443,5
4	Ecnâs-ı kapu âlâtı	2470
5	Ücürât-ı amele	2019
6	Masârifât-ı müteferrika	206
	Toplam	5498,5

Şekil 15. Külliye'nin tamiri ve yeniden inşa edilen kısımları için 28.08.1848-26.12.1848 tarihleri arasında 20. haftadan 35. haftaya kadar 4 ay 3 gün zarfında 16 haftalık masraf (COA.EV.d.13465.00003)

20.-35. Hafta	28.08.1848-26.12.1848/ 27 N. 1264- 29 M. 1265	4 ay 3 günlük (kuruş)
1	Ecnâs-ı kereste behâsı	4809
2	Boya behâsı	117
3	Ecnâs-ı cam behâsı	809,5
4	Mübâyâ olunan yaldız ve ecnâs-ı doğrama behâsı	15717,5
5	Kurşuncu Mustafa Efendi tarafından Mübâyâ olunan cedid kurşun behâsiyle atik kurşun	29849,5
6	Ecnâs-ı kerestenin rende ücreti	1146
7	Kapualancidan Mübâyâ olunan esya behâsı	864
8	Tuğla ve kiremit nakliyesi	847,5
9	Ecnâs-ı esyâ behâsı	4185,5
10	Götürü verilen mahallerin miktarı	18777
	Ücürât-ı amale ve maas-ı memûrin ve masârifât-ı müteferrika	
1	Behâ-i neccârân	877
2	Behâ-i nakkâşân	1085
3	Behâ-i hamamcıyan	528
4	Behâ-i kurşuncıyan	482
5	Behâ-i sıvacıyan	471
6	Behâ-i rençberân	541
	Toplam	3984
	Maas-ı memûrin ve masârifât müteferrika ve hammâliye	6014,5
1	Ecnâs-ı kereste	4809
2	Boya behâsı	118
3	Ecnâs-ı cam behâsı	806,5
4	Yaldız ve doğrama behâsı	16717,5
5	Kurşun behâsı	49401
6	Rendeci ücreti	1646
7	Ecnâs-ı kapı alayı	864
8	Tuğla ve kiremid nakliyesi	847,5
9	Ecnâs-ı esya behâsı	4245,5
10	Maktu' virilen mahallerin semeni	31277
11	Ücürât-ı amale	3989
12	Maas-ı memûrin ve masârifât	6014,5
	Genel Toplam	120735,5
Alınan	Bervech-i bâlâ aelhesâb alınan	33551,5
Kalan	Yalnız seksenyedibinyüzseksenüç kuruş	87183

1848 yılında 80.000 kuruşu aşkın kurşun harcamalarına bakılırsa kubbe örtüsünde de önemli bir tamirat gerçekleştirildiği söylenebilir (Şekil 8, 9, 11, 13). Diğer yandan 1848 yılı Ekim ortalarında medrese talebelerinin isteği üzerine medresede de bir tamirat olduğu anlaşılmaktadır. Medresede kalan talebelerin vermiş olduğu arzuhallerinde medresenin uzun süreden beri tamir yüzü görmediği ve oldukça harap olduğu, kâgir bulunduğu cihetle yağmur yağdıkça içeride oturmanın zahmet ve sıkıntı verdiği bundan ötürü tamirat gerektiği belirtilmiştir. Ebniye meclisince gerçekleştirilen keşif defteri gereğince medresenin tamiratının 16.148,5 kuruşa ulaşacağı ancak medresenin 1260 senesi sonuna kadar hazineye oldukça borcu olduğu anlaşıldığından tamiratın daha sonra yapılmak üzere ertelenmesi kararı çıkmıştır. Ardından talebelerin tüm gün ikamet etmeleri nedeniyle sıkıntılarının büyük olduğu anlaşıldığından ve toplu istekleri uygun görülerek yine onların istedikleri gibi Hangâhla birlikte yapılması kararı çıkmıştır (COA.EV.THR.00016.00337).

1 Kasım 1854 günü Koca Mustafa Paşa imaretinin fırınından çıkan ateşten fırını kurtarmak mümkün olmamıştır (*Dırağ* 1977: 96).

1864 ocak ayı sonlarında dergâh şeyhinin tamirat için vermiş olduğu arzuhal uygun görüldükten sonra tamirat işlemleri başlamıştır. Tamirata postnişin efendi nezaret etmiş masraflar Evkaf Nezaretince karşılanmıştır (*COA. EV. MH. 01027.00172*). Burada dikkatimizi çeken bir husus da Cihangir Camii'nin yeniden yapılmasını üstlenen müteahhitle karşılaşmış olmamızdır. Cihangir Camii'nin yeniden yapılmasını üstlenen müteahhit Sarı Heci Yani Kalfa ilk keşif işlemini yaparak keşif sonucunda külliye'nin tamire muhtaç yerlerini ayrıntılarıyla kaydetmiştir. Buna göre 4299 kuruş gerektirecek işlemler şu şekilde sıralanmıştır: Başta cami içinde bulunan meşeden yapılmış cam çerçevelerin harap olduğu yeniden yapılması, kırkılık ve doksanlık camların eksiklerinin tamamlanması, büyük cami tavanının tamiri, son cemaat yerinin döşeme ve söve tamiri, cami ve türbenin üzerindeki harap olan kurşunların değişmesi, kapıların etrafına halis horasan harcı uygulanması, kabristanın etrafındaki parmaklıkların tamiri, hücrelerin noksan olan tepe camlarının tamamlanması ve etrafına halis horasan harcı uygulanması, dergâh halılarının tamiri, şadırvan ve hela vesaire yerlerin ihtiyacı olan kurşun boru, musluklar ve eksik muslukların ikmali, şadırvan ve su hazinesinde su kalmamış olduğunda yağlı lagün tılası, tamiri ve badanası ile hazinenin temizlik ve dezenfekte edilerek yenilenmesi ve çevresine halis horasan derzi uygulanması, cami şerifin çürümüş muhafaza kapı doğramasının yeniden yapılması, su taksiminin yapılması, camiye ait yedi adet çökmüş helasının döşeme ve basamak taşlarının tamiri ile içlerine söve ve badana uygulanması, tılasının yapılması, ayrıca iki adet kapı inşası ile külliye sularının biriktiği su hazinesinin tamiri ve son olarak bütün bunlar için gereken nakliye ücreti (*COA.EV.MH.01027.00168*). Bunların yapılmasından sonra gerçekleştirilen ikinci keşif defteri tarihine bakılırsa 1864 ilkbahârında yukarıda bahsedilen eksikler giderilmiş ve toplamda 4403 kuruş harcama yapılmıştır (*COA.EV.MH.01027.00174; COA.EV.MH.01027.00170; COA.EV.MH.01027.00171*).

Mabeyn-i Hümayun başkitâbetine yazılan 1873 tarihli bir belgede şifahi verilen emirle Sümbül Efendi Dergâhı'nın tamire ihtiyacı olan yerlerin keşfiyle hemen başlanması istenmiştir. Aynı belgede iki üç sene önce şeyh efendi dairesinin 168.000 kûsur kuruş harcanarak mükemmel bir şekilde yeniden inşa edildiği belirtilerek semâhâne ittihaz olunan Koca Mustafa Paşa Cami-i Şerifi ile etrafında bulunan derviş odalarının kâgir olması hasebiyle tamire muhtaç olmadığı ancak birkaç gün önce gerçekleşen fırtınalarda cami ve derviş odalarının kurşunlarının zarar gördüğü ve onların tamiri gerektiği belirtilmiştir (*COA.EV.MKT.01433.00148*).

Yine 19.08.1873 tarihli bir başka belgede cami yanında bulunan medresenin tamire muhtaç olduğu ve kırk elli seneden beri tamir edilmediği belirtilmiştir. Uzman kişilerden birisi olan Kalyos Kalfa'nın görevlendirilmesinden sonra yapılan keşif ve muayenesinden sonra batı cephesi odalarının kemerlerinde yarıklar oluştuğu ve duvarları arsında açıklık bulunduğu anlaşılmıştır. Keşf-i evvel defterinde gösterilen meblağ üzerinden usul üzerine münâkasa yöntemiyle meblağ üzerinden 465 kuruş noksanıyla 4150 kuruş yapılması kararlaştırılmıştır (*COA.EV.MH.01705.00345*).

04.03.1876 tarihli bir başka arşiv kaydına göre Koca Mustafa Paşa Camii minaresinin 11.631,5 kuruş harcanarak tamirinin gerçekleştirildiği anlaşılmaktadır (*COA.İ.DH.717.50140*).

Yine 18 Nisan 1884 tarihli ve Şehremânetine yazılan bir belgede KocaMustafa Paşa'da bulunan Sünbül Efendi Hazretleri Dergâhı müştemilatından bazı mahallerin tamiri için dergâh postnişini Mehmed Rıza Efendi tarafından takdim edilen arzuhalin padişah tarafından görüldüğü ve gereğinin yapılması için Mabeyn-i Hümayun başkitâbetine gönderildiği anlaşılmaktadır (COA.EV.MKT.01223.00308). Ancak bina kalfalarının evkaf hazinesinden alacaklarını zamanında alamamaları ve birinci keşifte esas alınan bina resminden farklı olarak şeyh dairesine bodrum kat eklenmesi ve orta kat süslemelerinde değişiklik ve hamamın tamiri nedeniyle 51.720 kuruş ilave yapıldığı anlaşılmaktadır. Şura-yı Devlet Dahiliye Dairesi'nden Evkaf Nezareti'ne yazılan bir yazıda da dergâh postnişini efendinin arzuhalinde, bina resminde odaların küçük gösterildiği yük, dolap ve sandık odalarının keşfe dahil edilmediği, bunların dahil edilerek tamiratın biran evvel bitirilmesini talep ettiği belirtilmektedir. 17.03.1884 tarihli bu belgede inşaatın sonlara yaklaşmış olduğu da ayrıca belirtilmektedir (COA.ŞD.108/18).

12.03.1885 tarihinde de İstanbul'daki birçok vakıf camileriyle birlikte kaime yüz otuz kuruş hesabıyla 72 kuruş gibi küçük çaplı bir tamir gerçekleştirildiği görülmektedir. Ancak harcamanın nereye yapıldığı belirsizdir (EV.d. 24759).

11.07.1885 tarihli bir arşiv kaydında ise Müderris Mahmud Saffet Efendi tarafından verilen bir arzuhalde medresenin harap olmasından dolayı tamiri talep edilmektedir. Tamirinin şehremaneti marifetiyle yapılmasına ve gümüş mecdiye 20 kuruş hesabıyla 29.108 kuruşa 1301 senesi maliyesinden ödenmesine karar verilmiştir (COA.İ.ŞD.75/4444).

21.05.1888 tarihli bir başka arşiv belgesinde yine şeyh evinin 168.000 küsur kuruşa yeniden yapıldığı bu evin ve dervişlerin hücrelerinin kagir olmasından dolayı fazla zarar görmediği ve ancak çıkan fırtınadan cami ve Sünbül Efendi Hazretleriyle on iki imamdan Zeynelabidin hazretleri kerimelerinin şerefli türbesi üzerlerindeki kurşunların zarar gördüğü ve bunların tamir edildiği anlaşılmaktadır (COA.EV.MKT.01433.00150).

07.07.1891 tarihli Evkaf Hazinesi Keşif Dairesi'nin yazmış olduğu bir tezkirede de cam-i şerif tuvaletlerinin tamir ve temizliği hakkında daha önce düzenlenen keşif defterinin evraka eklenerek ikinci keşfinin dahi yapıldığı, Şehremânetine ait tezkeresinde tamir ve temizlik yapılan tuvaletlerin hangileri olduğunun bildirilmesi istenmiştir (COA.EV.MH.TIK.00062.00146).

02.10.1891 tarihli bir tamir özet defterine göre yine KocaMustafa Paşa'da Sünbül Efendi Dergâhı Şerifi'nin şadırvan tamiriyle etrafındaki tellerin tamiri için mecdi 661 kuruş harcandığı anlaşılmaktadır. Bu para kireç tuğlası ve nakliyesi dışında kıyyesi 10 kuruştan kurşun boru ve kaldırımcı ücreti, şadırvan teli ve işçilik için sarf edilmiştir (COA.EV.MKT.01769.00150; COA.EV.MKT.01769.00152).

10.10.1891 tarihli bir belge de yine Sünbül Efendi Dergâhı Şerifleri'nin suyu için 229 kuruş harcaması yapıldığı görülmektedir. Bu para kurşun boru, kaldırımcı ücreti, kireç, kantar ve şadırvana gerekli malzemeler ve hamaliyesine harcanmıştır (COA.EV.MKT.01769.00146). Ayrıca başka bir belgede dergâhın tamirinde çalışan usta ve amelelerin yevmiyelerini net olarak öğrenmek mümkün olmaktadır. Buna göre kazı işlerini için lağımçı Hüseyin'e günlük 16 kuruştan 6 gün için 78 kuruş; duvarcı Nasım'a günlük 18 kuruş üzerinden 5 gün için 90 kuruş; rençber ya da amele Abdulla'ha yevmiyesi 8 kuruştan 6 gün için

48 kuruş, rençber Ali'ye de yine 8 kuruştan 2 gün için 16 kuruş toplamda hepsine 232 kuruş ödeme yapılmıştır (COA.EV.MKT.01769.00148).

28.12.1891 tarihli Babıâli sadaret dairesi amedî kalemi evrakına göre Sünbül Efendi Dergâhı Camii Şerifi ile şadırvanı ve şeyh dairesiyle dergâh odalarının gezinti mahallerinin tamirinin yapıldığı anlaşılmaktadır. Ancak belgede daha önce padişahın emriyle müsaade edilmiş ise de tamirata başlanmamış ve aradan zaman geçmiş olduğundan yeniden keşif yapıldığı görülmektedir. Buna göre masrafın mecidî 19 kuruş hesabıyla 16.046 kuruşa mâl olacağı anlaşılmıştır. Gereken tamiratın emaneten yapılması ve 1307 evkaf bütçesi tertibinden ödenmesi için şuray-ı devlet dahiliye dairesinden kararın çıktığı buna göre padişahın izni olursa gerekenin yapılacağı belirtilmiştir (COA.İ.ŞD.113/6779).

1893-1894 yılı mart başından şubat sonuna kadar süren külliye'nin ihtiyacı olan suyun sur içi ve sur dışında bulunan ana hattında önemli bir tamirat gerçekleştirilmiştir. Ana su yolu hattı için gerekli malzemelerin ve gönderilen kazı elemanlarının yevmiyesinin beyan edildiği pusulaya göre sur dışında Bayrampaşa'da hendekler kazılmış ayrıca yine sur dışında Mevlana Kapısı'nda hendek içinde eski borular tamir edilmiştir. Sur içinde şadırvan yolu tamir edilmiş ve ayrıca kaldırım yapılmıştır (COA.EV.MKT.CHT.00330.00115). Bunların dışında Suriçi'nde *Efrace* denilen yerde tamiratlar yapılmış, musluk kuşağı tamiri kilit ve kol masrafı gerçekleştirilmiştir (COA.EV.MKT.CHT.00330.00117; COA.EV.MKT.CHT.00330.00119; COA.EV.MKT.CHT.00330.00121; COA.EV.MKT.CHT.00330.00123). Külliye su yolu tamiri için bir yılda toplam 265 kuruş harcama yapıldığı anlaşılmaktadır (COA.EV.MKT.CHT.00330.00127).

Külliye 1894 İstanbul depreminde de zarar görmüştür. Tamiratın ayrıntılarını bilmesek de 18 Nisan 1311 tarihli Evkaf-ı Hümayun Hazinesi Keşif idaresi evrakında 1894 depreminde gördüğü zararın muayenesinin yapılarak tamiratının yapılmakta olduğu belirtilmektedir (COA.EV.MH.TIK.00056.00098). Bir başka kaynakta kassam ve dervişân odalarının tamamen yıkıldığı medresenin de harap olduğu belirtilmektedir (COA.AYN.d. 1661/445; COA.EV.d. 28331/11,47'naklen Özkılıç 2015: 546).

14.09.1905 tarihli Evkaf-ı Hümayun Cihat Kalemi'ne ait bir evrakta Koca Mustafa Paşa Mektebinin tamirinin gerçekleştirildiği anlaşılmaktadır. Ancak belgede tamir ayrıntısı mevcut değildir. Anlaşıldığı kadarıyla tamiratın gerçekleştirilmesi sürecinde cihat kaleminden vakf kaydı bilgisi istenmiştir. Buna istinaden yapılan incelemeden sonra vakfın mazbut vakıflardan olduğu bilgisi ilgili yerlere iletilmiştir (COA.EV.MKT.CHT.00613.00326).

1930-1933 yıllarında kullanılmayan medresenin VI. yüzyıldan kalan işlemeli kapısının Arkeoloji Müzesi'ne götürüldüğü ifade edilmektedir. Ayrıca Müller, 1936 yılında bir kazı amaçlandığı ancak gerçekleşmeyen bu kazının ne kazısı olduğu hakkında bilgi vermemektedir. Bunun dışında 1953 yılında cami restore edilmiştir (Müller-Wiener 2001: 175-176).

1981 yılında cami, koruma derneği tarafından büyük bir onarıma tabi tutulmuş ve dört milyon lira ya yakın harcama yapılarak cami iç sıvası, süslemeleri ve mezarlıklar onarılmıştır. 2004 yılında cami ve türbelerden bir kısmı hariç perişan bir vaziyette olduğu özellikle yanlış müdahaleler ve ilave inşaatlarla külliye'nin orijinal bütünlüğünü kaybetmekle yüz yüze kalmıştır (Öztürk 2004: 35). Nihayet bu satırların

okunduğu günlerde külliye'nin ihtiyacı olan ve Vakıflar Genel Müdürlüğü tarafından gerçekleştirilen restorasyon çalışmaları da bitirilmiş olacaktır.

KOCA MUSTAFA PAŞA VAKIF YÖNETİMİ ve BU YÖNETİMDE SÜNBÜL SİNAN HANGÂHI'NİN ROLÜ

Koca Mustafa Paşa Vakfı, yukarda bahsedildiği üzere külliye'nin kurulmasıyla birlikte Devlet-i Aliyye'nin vakıf sistemine dahil olarak beş yüz yılı aşkın bir süredir kültürel ve manevi hayatımızın bir parçası olmuştur. Bu uzun sürede kuruluş amacı pek bir değişim yaşamasa da işleyişinde birçok değişiklikler olmuştur. Bu kısımda vakfın yönetim standartlarını ve şartlarını belirleyen vakfiye, vakıf yönetimi ve vakfın mali durumu hakkında kısa bilgiler verilecektir.

Vakfiye hakkında yukarda bahsi geçtiği üzere öncelikle belirtmek isteriz ki vakfiyenin arşiv belgeleri içerisinde çıkması nerdeyse mümkün gözükmemektedir. Çünkü XIX. yüzyılın başından başlamak üzere bu yüzyıla ait birçok belgede vakfiye kaydının olmadığına dair notlar vardır. Vakıfla ilgili yazışmalarda vakıf kaydının olmadığı açıkça belirtilmiştir (VGMA.Defter.00680.00018; VGMA.Defter.00279.00132; COA.EV.MKT.CHT.00206.00050; COA.EV.MKT.02783.00338; VGMA.Defter.04617.00167; COA.EV.MKT.03505.00485). Bunun yanı sıra vakıfla ilgili yapılan bir çalışmada Koca Mustafa Paşa'nın mevkufatına ait müstakil defterin genelde vakfiyelerin yer aldığı baş kısmının eksik olduğu belirtilmiştir (Öztürk 2004: 13). Netice itibarıyla vakfiye'nin tam metninin XIX. yüzyıla gelmeden devlet memurlarının dahi bulamadığı bir şekilde kaybedilmiştir. Bunun sebebini bilme imkânı elbette yoktur. Ancak vakıfların bağlı oldukları yönetim birimleri ve teftiş birimlerinin değişmesi veya yönetimle ilgili yeni düzenlemeler sırasında başına bir iş geldiği gayet açıktır.

Vakıf yönetimi hususuna gelecek olursak şunları söyleyebiliriz. Osmanlılar'da 1826'da Evkâf-ı Hümayun Nezâreti'nin kurulmasına kadar vakıflar yönetimi bakımından beş kısma ayrılmıştır. Lütü Efendi Tarihi'ne göre birincisi Haremeyne merbut vakıflardı (Lütü Tarihi 1999: 150-151). İkincisi vezir nezareti, üçüncüsü şeyhülislam nezareti, dördüncüsü Darbhâne nezareti, beşincisi ise İstanbul kadıları nezaretidir. Tüm evkâf-ı meşrutaya İstanbul kadıları nezaret ederdi (Kahraman 2006: 2). Evkaf Nezâreti teşkil edildiğinde Haremeyn'den başkası birleştirilmişti (Lütü Tarihi 1999: 151). Bu noktada Koca Mustafa Paşa Vakfı'nın arşiv kayıtlarına da yansıdığı gibi beşinci grupta İstanbul kadılığı nezaretinde küçük evkaf muhasebesine tabi bir vakıf olarak yönetilmekteydi (VGMA.Defter.00659.00045; VGMA.Defter.00659.00047; VGMA.Defter.00676.00102; VGMA.Defter.00674.00023; VGMA.Defter.00674.00030; VGMA.Defter.00674.00069). Ardından II. Mahmud vakıfları olan Mahmudiye vakıflarına dahil edilmiştir. Evkaf Nezâreti'nin kurulmasından sonra toplu halde Evkaf Nezâreti'ne bağlanmış olsa da gelir gider ve borç alacak ve benzeri konularda vakıf tüzel kişilikleri devam etmiştir (Öztürk 2004: 21). 1870 yılından sonra ise mazbut vakıf statüsünde yine Nezaret tarafından idare edilmeye başlanmıştır (COA.EV.THR.00016.00337; COA.EV.MH.00775.00242; VGMA.Defter.00892.00043; COA.EV.THR.00330.00032; COA.EV.MKT.CHT.00022.00458). 1924 yılından beri de günümüzdeki statüsüyle idare olunmaktadır.

Vakfiyenin aslı bulunmasa da bazı defterlerde yer alan vakfiye özetinden vakıf yönetimi konusunda bilgiye sahip olabilmekteyiz. Ayrıca arşiv kayıtlarında bulunan uygulamalar ve bazı açıklamalar vakıf

yönetimi ve personel yönetimi hakkında bize önemli bilgi sunmaktadır. Vakfın tüm işlerinden sorumlu olacak makamı temsil eden tevliyet meselesi vakfiye özetinde açıklanmıştır. Buna göre vakıf mütevellisi Koca Mustafa Paşa'nın soyuna şart koşulmuştur. Kadın ve erkek ayrımı yapılmadan nesilden nesile devam ettirilmesi istenmiştir. Soyunun sona ermesi durumunda kölelerine ve onların çocuklarına onların soyunun tükenmesi durumunda da müteveli tayin etme yetkisi devlet başkanına bırakılmıştır (Öztürk 2004: 13; Vakıf Tahrir 1970: 369).

Vakıf yönetiminde vakfiye şartı gereği Koca Mustafa Paşa nesline ve onun kölelerine ve onların nesli tükeninceye kadar devam etmiş olsa da arşiv kayıtlarında çokça rastlandığı üzere birçok cihet külliye içerisinde bulunan Sünbül Sinan Efendi Dergâhı şeyh ve dervişlerine tevcih edilmiştir. Özellikle vakıf yönetiminde yapılan tüm işlemlerin denetim ve kontrolünü gerçekleştirecek önemli bir görev olan vakıf nazırlığı dergâh şeyhinin uhdesine verilmiştir (VGMA.Defter.00674.00030; VGMA.Defter.00674.00033; VGMA.Defter.00674.00069; VGMA.Defter.00688.00028; VGMA.Defter.00676.00099). Aslına bakılırsa vakfiyede hangâh şeyhine veya dervişlere her gün yemek bedelleri olan yirmi akçe verilmesi dışında vakıf yönetiminde görev almaları için bir şart var mıdır bilmiyoruz ama vakıf yöneticisi olarak görevlendirilebilmeleri veya külliye bulunan cihetlerin dervişlere tevcih edilebilmesi için ucu açık bir şart vardı ki o da şudur; “*kendi ahfâdım veya kölelerim ya da kölelerimin çocukları arasında gerek idarî ve gerekse hizmet personeli için istenilen vasıf ve liyakatte kimselerin bulunması durumunda, kadrolara bunlar atansın. Bu kimseler arasında arzu edilen vasıfta şahısların mevcut olmaması halinde ise, dışardan ehil kimseler göreve getirilsin,*” deniyordu ve aynı zamanda vâkıfın ve kölelerinin neslinin kesilmesinden sonra kadrolara atamada devlet başkanına yetki bırakılmıştı (Öztürk 2004: 13). Bu sebeple bazı cihetlerin; örneğin müezzinlik cihetleri, padişah tarafından sadece dergâh sofilerine verilmesi şartının getirilmiş olduğu görülmektedir. Örneğin bir belgede cüzhanlık cihetinin sofilere meşrut olduğu açıkça belirtilmektedir (COA.EV.EMH.00186.00165). Ama ne olursa olsun dergâh ehlinden olsun şeklinde değil bunların da ehil olanlarına verildiği anlaşılmaktadır (IMUF.EHMM.00740.00049). Sonuç olarak söyleyebiliriz ki; ister vakfiyede isterse padişahın emri gereği olsun külliye yönetiminde ve külliye'deki görevlerin gerçekleştirilmesinde dergâh şeyhi ve dervişleri aktif rol almışlardır. Dergâh şeyhi veya postnişin efendinin yaptığı iş ve işlemlere baktığımızda *vakıf nazırı* olarak vakıf yönetiminde devletle ilişkilerin merkezinde yer almıştır. Her türlü cihet tevcihlerinde ve külliye'nin ihtiyacı olan her türlü tamir bakım ve onarım işlerinde bizzat işlere nezaret etmiş tamir gerektiğinde de keşif defteri gereğince takibini gerçekleştirmiştir (COA.EV.MH.01027.00172; COA.EV.MKT.00626.00226).

Girişte bahsi geçtiği üzere iki isimli anılmasında Sünbül Sinan Dergâhı şeyh ve dervişlerinin camide din hizmetlerinde ve külliye'nin diğer hizmetlerinde aktif görev almalarının etkili olduğu açıkça görülmektedir. Bundan öte devletle ilişkilerde dergâh postnişini efendilerin vakıf yöneticisi olarak birinci dereceden sorumluluk makamında bulunarak devlet kurumlarıyla yazışmışlar “*Sünbül Sinan Camii ve Dergâhı*” şeklinde adlandırılmasına sebep olmuş ve halk nezdinde de bu şekilde doğal olarak yer etmiştir (COA.İŞD.75/4444). Bunun aksine Cihangir Camii ve avlusunda bulunan Cihangirî Tekkesi ile cami ilişkilerinde tam tersi bir durum söz konusu olduğu görülmüştür. Tekke şeyh ve dervişleri camide bulunan cihetlere mutasarrıf olamamışlardır (COA.EV.MKT.1878/76). Sünbül Efendi Dergâhı'ndaki bu

farkın temelinde ilk kuruluştan beri dergâhın külliyesinin bir parçası olması ve vakfiyenin buna imkân vermiş olması olduğunu belirtmek yerinde olacaktır.

Vakıf Gelir ve Giderleri: Vakfın gelirleri ve giderleri ile ilgili uzun dönemi kapsayan ayrıntılı bir çalışma yapılmamış olsa da bu konuda yapılan çalışmalar genel bir fikir vermektedir. Vakıf kurucusu Koca Mustafa Paşa, vakıf giderlerini karşılamak üzere yüzlerce dükkân, işhanı ve evler yaptırmış arazi gelirleri bağışlamıştır (*Vakıf Tahrir 1970: 366-368; Öztürk 2004: 16-18*). İstanbul dışında olan vakıf mallarının en çok olduğu ve bugün milli sınırlarımız dışında kalmış Balkanlarda birçok köy ve mezra vakfetmiştir. İstanbul'da KocaMustafa Paşa, Aksaray, Beyazıt, Eyüp, Edirnekapı semtlerinde vakıf malı bırakmıştır. Ayrıca Bolu ve Trakya'da da birçok vakıf malı bulunmaktadır. Buralardan elde edilen gelirlerle külliye personeli dışında her gün beş yüz misafir için yapılan yemeğin masrafları karşılanmıştır. Ayrıca her yıl Medine'ye 300 sikke-i şerefiye gönderilmiştir. Ancak ne var ki diğer vakıfların başına gelen bu vakfın da başına gelmiştir. Örneğin Nuruosmaniye Külliyesi'nde olduğu gibi zamanla gelirleri azalmış giderlerini karşılayamaz hale gelmiştir (*Taşkın 2017: 259-265*). 1813'lere gelindiğinde parasızlık yüzünden imareti kapanmış medrese ve dergâh mutfağında çorba kaynamaz olup sıkıntılar yaşanmıştır. Vakıf giderlerini karşılamak üzere dışardan borç almak zorunda kalmış ancak gelirleri giderlerinden az olduğu için borçlarını ödemekte zorlanmıştır. 1822-1824 yıllarına ait üç yıllık toplam gelirleri 91.816,6 kuruş iken giderleri 110.582,5 kuruş olarak gerçekleşmiştir (*Öztürk 2004: 2, 16, 17*).

Personel Sayısı: Vakfın kurulduğu yıllarda külliye 108 personel çalışırken 1835 yılında 35 kişinin çalıştığı görülmektedir. 1925 yılında bu sayı 15 kişiye düşmüştür (*Vakıf Tahrir 1970: 368; Öztürk 2004: 8*). Personel sayısındaki bu düşüşün birçok nedeni olsa da sebeplerin başında vakıf gelirlerinin azalması sonucu çalışanların nicelik olarak aynı ancak nitelik olarak değeri kalmayan ücret almaları yatmaktadır. Zira vakfiyede vakıf bütçesi öncelikle bakım ve onarıma ayrılmış personel ücretlerinin ödenmesi daha sonraya bırakılmıştır (*Öztürk 2004: 13*). Ücretlerdeki niteliksel azalış birden fazla ciheti bir arada yaparak alınacak paranın kayda değer bir karşılığı olması beklenmiştir. Bu sebeple birçok cihet düşük ücret nedeniyle boşta kalınca ya ek olarak talep edilmiş ona verilmiş veya ferağ yoluyla devredilmiştir. Böylece birden fazla cihet bir kişinin uhdesinde birikerek hizmetlerin görülmesi sağlanabilmiştir. Böylece gerek çalışanlar açısından alınacak ücret artırılmış olmakta gerekse külliye hizmetlerinin devamlılığı için bir çözüm yolu olmuştur. Örneğin; müezzinlik, şeyh-i imaret ve cüzhanlık cihetlerine mutasarrıf olan Hasan İbn-i Mustafa, müezzinlik cihetini kendi rızasıyla başkasına ferağ etmiş ve şeyh-i imaret ciheti ile cüzhanlık ciheti üzerinde kalmaya devam ettiğinden ayrı berat verilmesini istemiştir (*VGMA.Deft.00676.00018*). Ayrıca yevmi 10 akçe vazife ile imamet, yevmi 5 akçe ile vakt-i subhda yasinhan, yevmi 1,5 akçe ile sofiyuna meşruta vakt-i zuhrda cüzhan, yevmi 1,5 akçe ile cüzhan, yevmi 1,5 akçe ile camide cüzhanlık cihetlerinin yarısına mutasarrıf olan Esseyid Osman Halife'nin ölmesiyle oğluna intikal etmiştir (*COA.EV.EMH.00186.00165*). Bu örnekten de anlaşılacağı gibi oldukça karmaşık bir hal alarak hem birden fazla cihet hem de müşterek bir mutasarrıflık söz konusu olmaktadır. Bu durumda personel sayısı da netlik kazanmamaktadır. Sonuç olarak, başlangıçta 100'ü aşkın olan personel sayısı vakıf gelirlerinin azalması sonucu birden çok cihet bir personel uhdesinde toplanarak gerçek çalışan sayısı azalmıştır. Bu durum

bir bakıma Tanzimat'tan sonra geçilecek olan maaş sisteminin bir geçiş süreci olmuştur. Birçok görevi bir arada yapan ve aylık maaş alan personel sistemi, aslında vakıflarda bir kişiye birden fazla cihet verilmesiyle gerçekleşen bir uygulamanın doğal bir sonucuydu. Bir bakıma maaş sistemine geçiş bir açıdan sahadaki uygulamanın prosedürünü yerine getirmek olmuştur (*Taşkın 2017: 300-302*).

SONUÇ

Bu çalışmayla Koca Mustafa Paşa Camii ve Sünbül Sinan Dergâhı'na ait orijinal vakfiyesinin XIX. yüzyıl başlarından beri kayıtlarda olmadığı kesin olarak ortaya konmuştur. Caminin iki isminden birisi olan *Sümbül Efendi Camii* şeklinde anılmasında dergâh şeyhinin vakıf işlerinin başında vakıf nazırı sıfatıyla devletin resmî kurumlarıyla, dergâh şeyhi olması münasebetiyle de camiye gelen halkla iç içe olmasının etkisi olduğu arşiv kaynaklarına dayalı olarak ortaya konmuştur. Buna ilave olarak külliye dini hizmet alanı içerisine giren birçok cihetin dergâh şeyhi ve dervişleri tarafından yapılmasının da dergâh ile cami isminin bütünleşmesinde ve yerleşmesinde etkili olduğu yine belgelere dayandırılarak izah edilmiştir. Ayrıca arşiv kayıtlarından caminin dergâhın bir parçası olarak semâhâne ittihaz olunduğu ve zikir halkalarının cami içinde gerçekleştirildiğini kesin olarak söylemek mümkün olmuştur. Bununla birlikte edinilen arşiv kaynakları çerçevesinde külliye birimlerinde önemli ölçüde bir değişim olmuşsa da merkez yapı olan caminin ana yapısında son cemaat yeri ve kubbesinin bazı bölümleri dışında büyük değişimlerin yaşanmadığı anlaşılmıştır. Bunlara ilave olarak Koca Mustafa Paşa Vakfı yönetiminde Sünbül Sinan Dergâhı'nın önemli bir rol üstlendiği ilk defa olarak ortaya konulmuştur. Vakıf nazırlığını yapan dergâh şeyhinin aynı zamanda cihet tevcihlerinde imza yetkisini elinde bulundurması külliye personeli üzerinde idari ve manevi bir amirlik misyonu üstlendiği anlaşılmıştır. Son olarak külliye fiziki yapısı yanında bu birimde çalışan personel ve bunların günlük ücretleri de ele alınarak külliye insanî yönü de hatırlatılarak gerçek hayata dair izler canlandırılmaya çalışılmıştır. Böylece külliye ile ilgili tüm yönler ilk kez olarak bir çalışma çerçevesinde toplu bir şekilde değerlendirilmiş olmaktadır. Ancak külliye ile ilgili söylenecek her şeyin söylenmiş olması mümkün olmadığı gibi çalışmanın çerçevesinin de buna müsaade etmediğini belirtmekte yarar vardır. Konuyla alakalı detaylı bilgiler geniş çaplı yeni çalışmalarla mümkün olabilecektir.

KAYNAKLAR

VAKIFLAR GENEL MÜDÜRLÜĞÜ ARŞİVİ (VGMA)

Defterler (VGMA. Defter.) 00680.00018; 00081.00004; 00135.00043; 00279.00132; 00659.00045; 00659.00047; 00659.00134; 00664.00062; 00674.00023; 00674.00030; 00674.00030; 00674.00033; 00674.00069; 00676.00018; 00676.00098; 00676.00099; 00676.00102; 00680.00018; 00688.00028; 00703.00132; 00892.00043; 01808.0003.00048; 01809.00027; 01837.00172; 04617.00167; 00674.00030; 00674.00040; 00680.00090; 00900.00099; 00676.00099.

İstanbul Mütürlüğü Evkaf-ı Hümayun Müfettişliği (IMUF. EHMM)
00740.00036; 00740.00036; 00676.00024; 00740.00049.

Osmanlı Arşivi (BOA)

Bâb-ı âli Sadâret Âmedi Kalemî (A.}AMD.)
00085.00024.001.001).

Cevdet Evkaf (C.EV.) 275/14033; 111/5505; 78/3894;

Evkaf Defterleri (EV.d.) 13467.00003; 19298; 13583.00002; 18437.00017; 18437.00017; 24759; 13450.00003; 13450.00003; 13450.00004; 13461.00003; 13464.00001; 13464.00003; 13465.00003; 13467.00003; 13472.00003; 13481.00003; 13488.00003.

Evkaf Muhasebe (EV.MH.)
00162.00361; 00511.00162; 00511.00162; 00511.00162; 00567.00719; 00775.00242; 00968.00210; 01023.00060; 01027.00168; 01027.00170; 01027.00172; 01027.00172; 01027.00174; 01027.00176; 01043.00092; 01044.00404; 01051.00322; 01051.00324; 01314.00486; 01705.00345; 00383.00217;

Evkaf Nezareti Muhasebe Kalemî Tamiyat ve İnşaat Kalemî (EV.MH.TİK)
00056.00098; 00062.00146.

Evkaf Sergi Halifeliği (EV.SRG.)
00105.00200.

Evkaf-Evkaf Muhasebesi (EV.EMH.)
00186.00165;

Evkaf-Tahrirat (EV.THR.)
00016.00337; 00040.00064; 00058.00276; 00327.00146; 00330.00032.

İrade Dahiliye (İ.DH.)
717/50140.

Şura-yı Devlet (ŞD): 108/18.

İrade Şura-yı Devlet (İ.ŞD.)
75/4444; 5/4444; 113/6779; 113/6779; 75/4444).

Mektubi Kalemî Cihat (EV. MKT. CHT.)
00022.00458; 00203.00277; 00206.00050; 00279.00082; 00330.00115; 00330.00117; 00330.00119; 00330.00121; 00330.00123; 00330.00127; 00369.00158; 00487.00276; 00514.00170; 00514.00178; 00520.00118; 00521.00104; 00613.00326; 00685.00110; 00814.00003; 00855.00032; 00855.00032; 00855.00033;

Mektubi Kalemî (EV.MKT.)
00626.00226; 01223.00308; 01433.00148; 01433.00150; 01433.00150; 01769.00146; 01769.00148; 01769.00150; 01769.00150; 01769.00152; 01839.00104; 02783.00338; 03505.00485; 03505.00494; 03505.00498; 1878/76).

Zabtiye (ZB): 380/133)

ARAŞTIRMA ESERLERİ

Kitaplar ve Tezler

- Ali Rıza Bey 2001 Balıkhane Nazırı Ali Rıza Bey, *Eski Zamanlarda İstanbul Hayatı*, Haz. Ali Şükrü Çoruk, İstanbul: Kitâbevi.
- Baltacı 1982 Cahit Baltacı, *Sünbül Efendi, Merkez Efendi, Ramazan Efendi*, Sünbül Sinan Koruma Derneği Yayınları, İstanbul: Dilek Matbaası.
- Bayrak 1996 M. Orhan Bayrak, *İstanbul Tarihi*, İstanbul: İnkılap.
- Cezar 2011 Mustafa Cezar, *Mufasssal Osmanlı Tarihi Resimli-Haritalı*, C. II, Ankara: TTK.
- Çeçen 1984 Kazım Çeçen, *İstanbul'da Osmanlı Devrindeki Su Tesisleri*, İstanbul Teknik Üniversitesi İnşaat Fakültesi Matbaası, İstanbul.
- Dırağ 1977 Havanen Dırağ, *1831-1900 Yılları Arasındaki İstanbul Yangınları*, Basılmamış Mezuniyet Tezi, İstanbul Üniversitesi (İÜ), İstanbul.
- Egemen 1993 Affan Egemen, *İstanbul'un Çeşme ve Sebilleri (Resimleri ve Kitâbeleri İle 1165 Çelme ve Sebil)*, İstanbul: Arıtan Yayınevi.
- Es'ad Efendi 2000 Sahhaflar Şeyhi-Zâde Seyyid Mehmed Es'ad Efendi, *Vak'a-Nüvis Es'ad Efendi Tarihi Bâbir Efendi'nin Zeyl ve İlâveleriyle 1237-1241/1821-1826*, Neşre Hazırlayan: Ziya Yılmaz, İstanbul: Osmanlı Araştırmaları Vakfı (OSAV).
- Eyice 1962 Semavi Eyice, *İstanbul Minareleri*, İstanbul: Berksoy Matbası.
- Galitekin 2003 Ahmed Nezihi Galitekin, *Osmanlı Kaynaklarına Göre İstanbul Câmi, Tekke, Medrese, Mekteb, Türbe, Hamam, Kütübhâne, Matbaa, Mahalle ve Selâtin* İmâretleri, İstanbul: İşaret Yayınları.
- Hadika 2001 Ayvansarâyî Hüseyin Efendi, *Hadikatü'l-Câvâmi*, haz. Ahmed Nezihi Galitekin, İstanbul: İşaret Yayınları.
- Hadikatü'l- Vüzerâ 1271 *Osmanzâde Ta'ib Ahmed, Hadikatü'l Vüzerâ*, İstanbul.
- Kafadar 2012 Cemal Kafadar, *Kim var imiş biz burada yoğ iken Dört Osmanlı: Yeniçeri, Tüccar, Derviş ve Hatun*, Metis.
- Kahraman 2006 Seyit Ali Kahraman, *Evkâf-ı Hümayûn Nezâreti*, İstanbul: Kitâbevi.
- Kömürçiyân 1988 Eremya Çelebi Kömürçiyân, *İstanbul Tarihi XVIII. Asırda İstanbul*, İstanbul: Eren Yayınları.
- Kuban 1996 Doğan Kuban, *İstanbul Bir Kent Tarihi Bizantion, Konstantinopolis, İstanbul*, İstanbul: Türkiye İş Bankası Yayınları.
- Kumbaracılar 1938 İzzet Kumbaracılar, *İstanbul Sebilleri*, Ankara: Kültür Bakanlığı.
- Kütükoğlu 1977 Mübehâr S. Kütükoğlu, *1869'da Faal İstanbul Medreseleri*, İstanbul: Edebiyat Fakültesi Matbaası.
- Kütükoğlu 2000 Mübehâr S. Kütükoğlu, *XX. Asra Erişen İstanbul Medreseleri*, T.T.K. XXVII. Dizi, Sayı 4, Ankara.
- Lâtîfî 1977 Lâtîfî, *Evsâf-ı İstanbul*, haz. Nermin Suner (Pekin), İstanbul Fetih Cemiyeti 77. kitabıdır. İstanbul: Behâ Matbaası.
- Lüfî Tarihi 1999 Ahmed Lütfî Efendi, *Vak'anüvis Ahmed Lütfî Efendi Tarihi 1*, Yeniz Yazıya Aktaran: Ahmet Hezarfen, İstanbul: Tarih Vakfı-Yapı Kredi Yayınları, 1. Baskı.
- Müller-Wiener 2001 Wolfgang Müller-Wiener, *İstanbul'un Tarihsel Topoğrafyası, Çeviren Ülker Sayın*, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Öz 2015 Tahsin Öz, *İstanbul Camileri*, C. I-II, Ankara: TTK, Ankara.
- Özkılıç 2015 Sema Küçükalioglu Özkılıç, *1894 Depremi ve İstanbul*, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Pakalın 1983 Mehmet Zeki, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, C. I, İstanbul: MEB.
- Pakalın 1983 Mehmet Zeki, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, C. II, İstanbul: MEB.
- Sakin 2002 Orhan Sakin, *Tarihsel Kaynaklarıyla İstanbul Depremleri*, İstanbul: Kitâbevi.

- Şem'dânî-zâde 1976 Şem'dânî-zâde Fındıklılı Süleyman Efendi Tarihi, Müri't-tevârih I., Haz. M. Münir Aktepe, İstanbul: İstanbul Edebiyat Fakültesi Matbaası.
- Tarih-i Cevdet 1974 Ahmet Cevdet Paşa, *Tarih-i Cevdet*, C.XII., İstanbul: Üçdal Neşriyat.
- Taşkın 2017 Osman Taşkın, *Nuruosmaniye Külliyesi'nin Fiziki, İdari, Mali ve Sosyo-Ekonomik Yapısı*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Vakıf Tahrir 1970 Ömer L. Barkan-Ekrem Ayverdi, İstanbul Vakıfları Tahrir Defteri 953 (1546) Tarihli, İstanbul: Behâ Matbaası.
- Yılmaz 2000 Necdet Yılmaz, *XVII. Asırda Anadolu'da Tasavvuf*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Temel İslam Bilimleri Ana Bilim Dalı Tasavvuf Bilim Dalı, İstanbul.

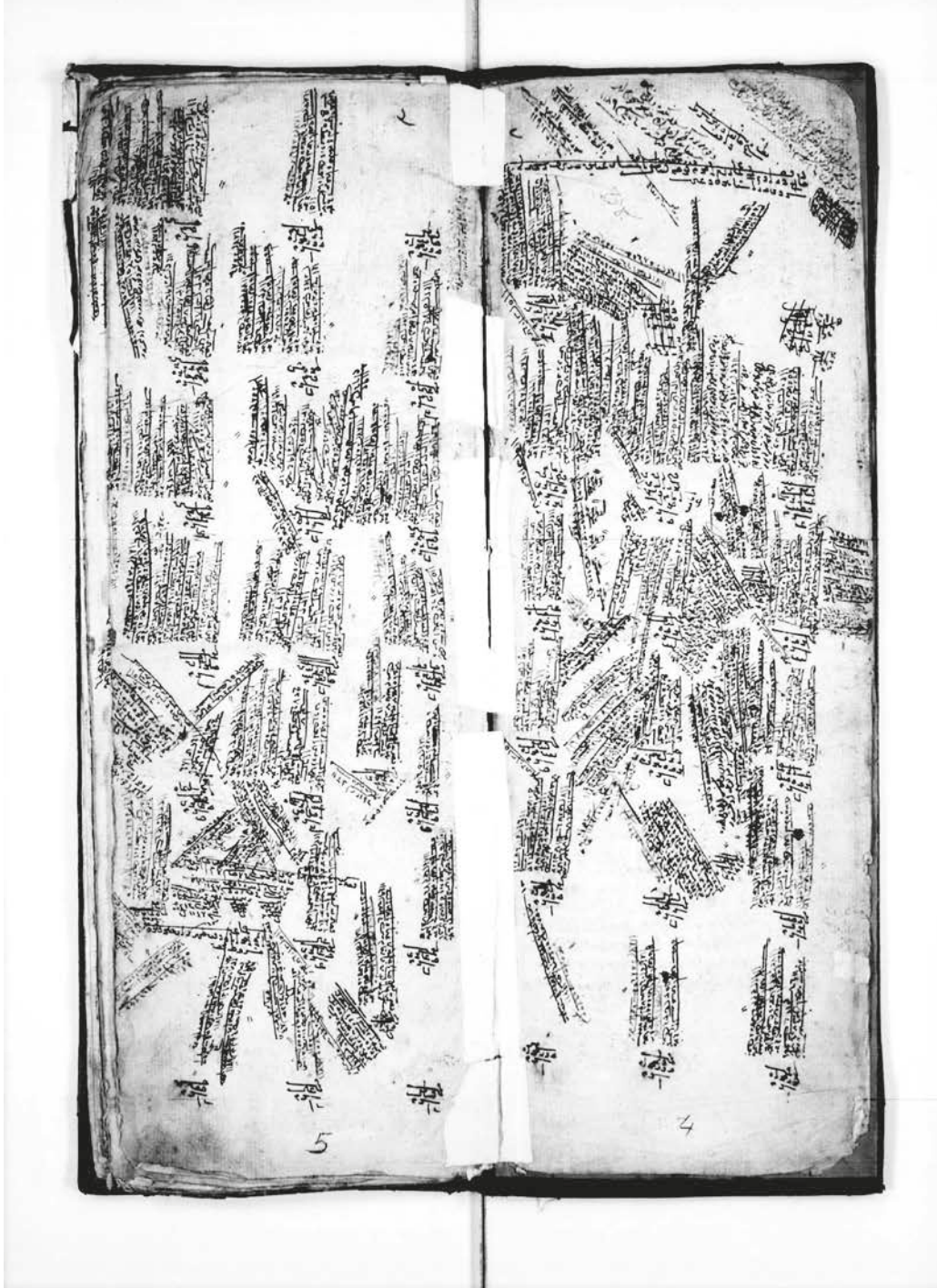
Makale ve Kitap Bölümü

Ansiklopedi Maddesi

- Aydüz 2006 Salim Aydüz, Muvakkithâne, *Diyanet İslam Ansiklopedisi (DİA)*, C. XXXI, İstanbul, s. 413-415.
- Deniz 2016 Şefaattin Deniz, Teşvikiye Camisi'nin İnşaatı (1853-1854), *Türk Dünyası Araştırmaları*, S. 221, s. 163-189.
- Deniz 2017 Şefaattin Deniz, Sultan Abdülmecid'in İnşa Ettirdiği Muvakkithanlar, *Osmanlı Araştırmaları*, S. 49, 2017, s. 267-291.
- Emecen 1996 Feridun Emecen, Fodula, DİA, c. XIII, İstanbul, 1996, s. 167-168.
- Emecen 2002 Feridun Emecen, Koca Mustafa Paşa (ö.918/1512), *Diyanet İslam Ansiklopedisi (DİA)*, C. XXVI, İstanbul, s. 131-133.
- Eyice 1953 Semavi Eyice, İstanbul'da Koca Mustafa Paşa Camii ve Onun Osmanlı-Türk Mimarisindeki Yeri, *Tarih Dergisi*, S.8, s.153-182.
- Eyice 2002 Semavi Eyice, Koca Mustafa Paşa Camii ve Külliyesi (DİA), C. XXVI, İstanbul, s. 133-136.
- Göregen 2014 Mustafa Göregen, İkonoklastik Konsil ve Yahya Dimeşki (Iconoclastic Council and John of Damascus), *Kafkas Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi Kafkas University Journal of the Institute of Social Sciences*, Sayı Number 14, Sonbahar Autumn 2014, s. 59-74.
- Köseoğlu 1953 Neşet Köseoğlu, Sünbül Efendiye Ziyaret, *Türkiye Turing ve Otomobil Kurumu Belleteni*, Avril, No: 135, s. 132-143.
- Özmel 2002 İzzet Özmel, Kayyım, *Diyanet İslam Ansiklopedisi (DİA)*, C. XXV, İstanbul, s. 107-108.
- Öztürk 2004 Nazif Öztürk, Koca Mustafa Paşa Vakıfları ve Külliyesi, *Vakıflar Dergisi C. XXVIII*, 30.
- Yavuz 2011 Yusuf Şevki Yavuz, Taşköprüzâde Ahmed Efendi, *Diyanet İslam Ansiklopedisi (DİA)*, C. XL, İstanbul, s. 151-152.
- Yücer 2010 Hür Mahmut Yücer, Sünbül Sinan, *Diyanet İslam Ansiklopedisi (DİA)*, C. XXXVIII, İstanbul, s. 135-136.
- Yücer 2010 Hür Mahmut Yücer, Sünbülüyye, *Diyanet İslam Ansiklopedisi (DİA)*, C. XXXVIII, İstanbul, s. 136-140.

EKLER

Belge 1
Vakıf Hazine
Defteri (VGMA.
Defter:00081.00004).

Belge 2

Vakıf Hazine

Defteri (VGMA.

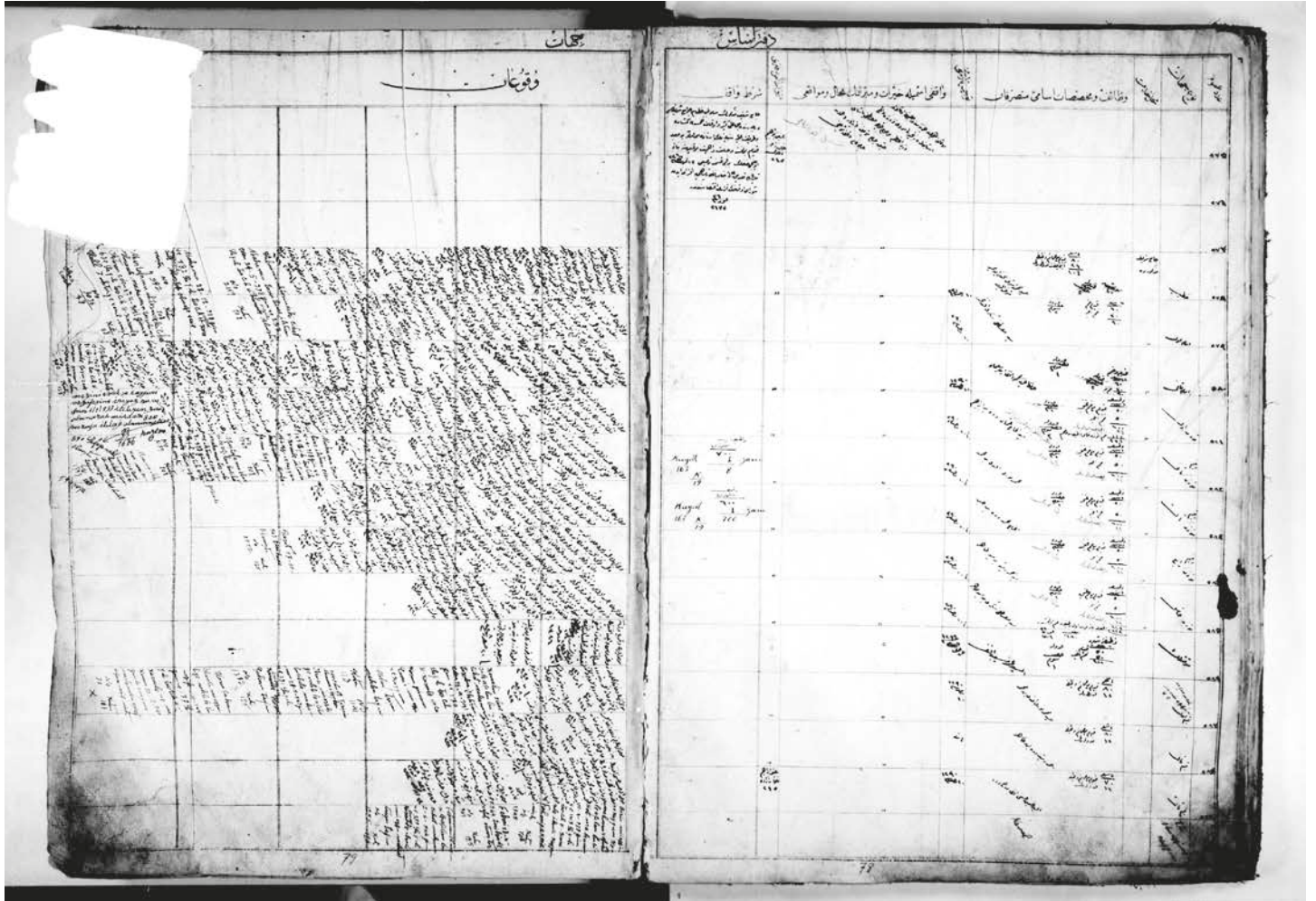
Defter.00081.00005).

Belge 3
Vakıf Hazine
Defteri (VGMA.
Defter.00081.00006).

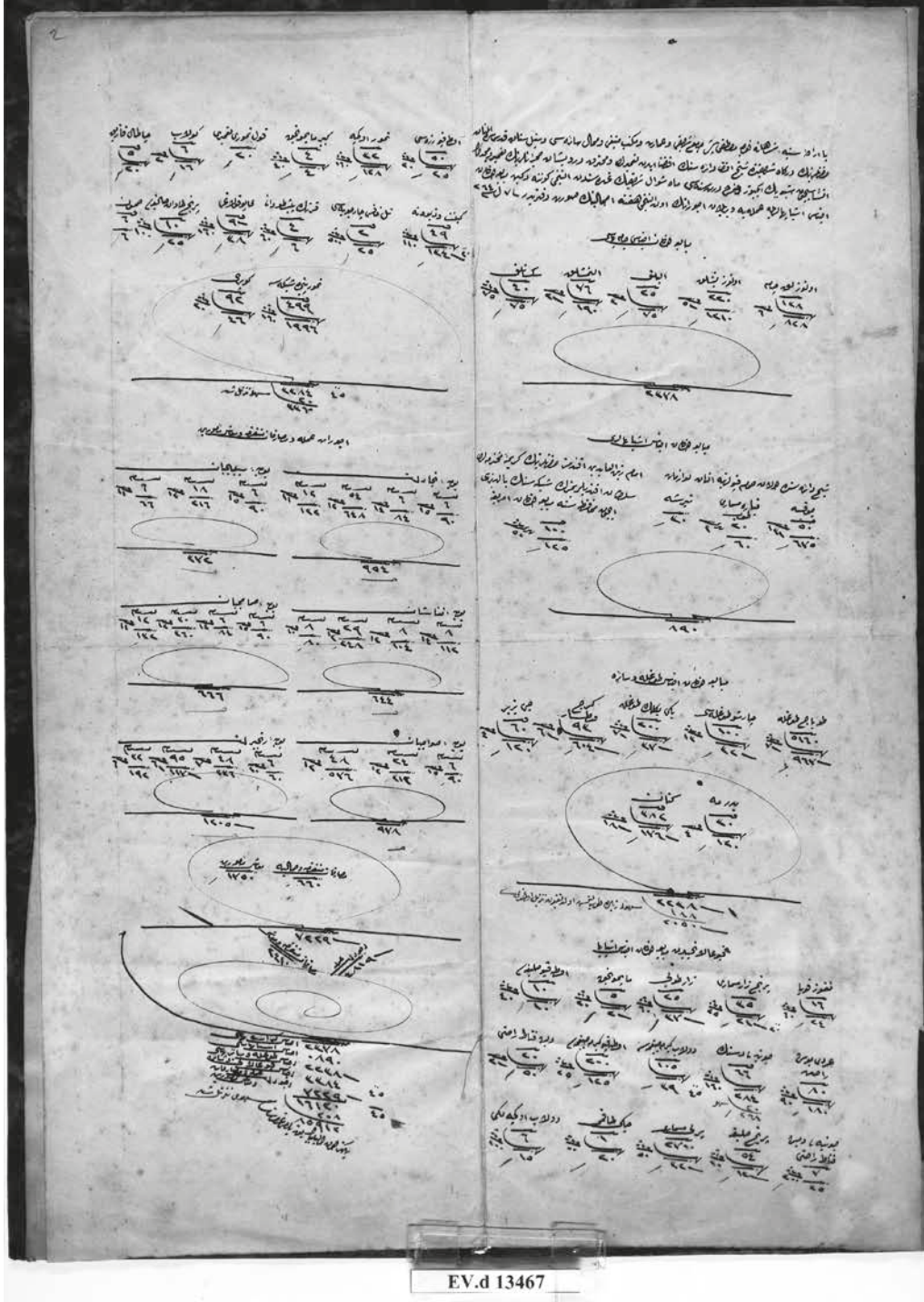

Belge 4

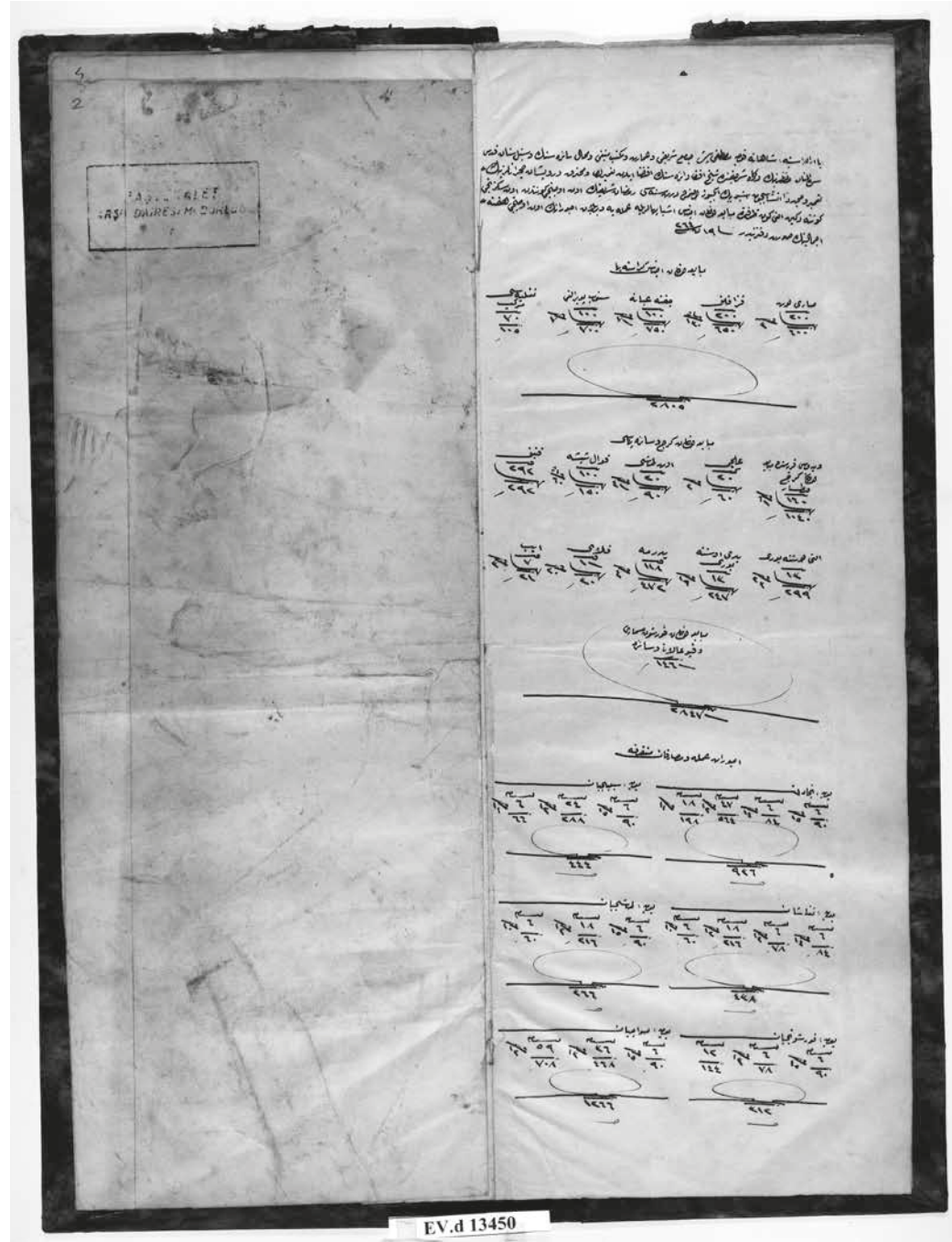
Personel Defteri (Defter-i
Esâs-ı Cihât) (VGMA.
Defter.00135.00043).

Belge 5

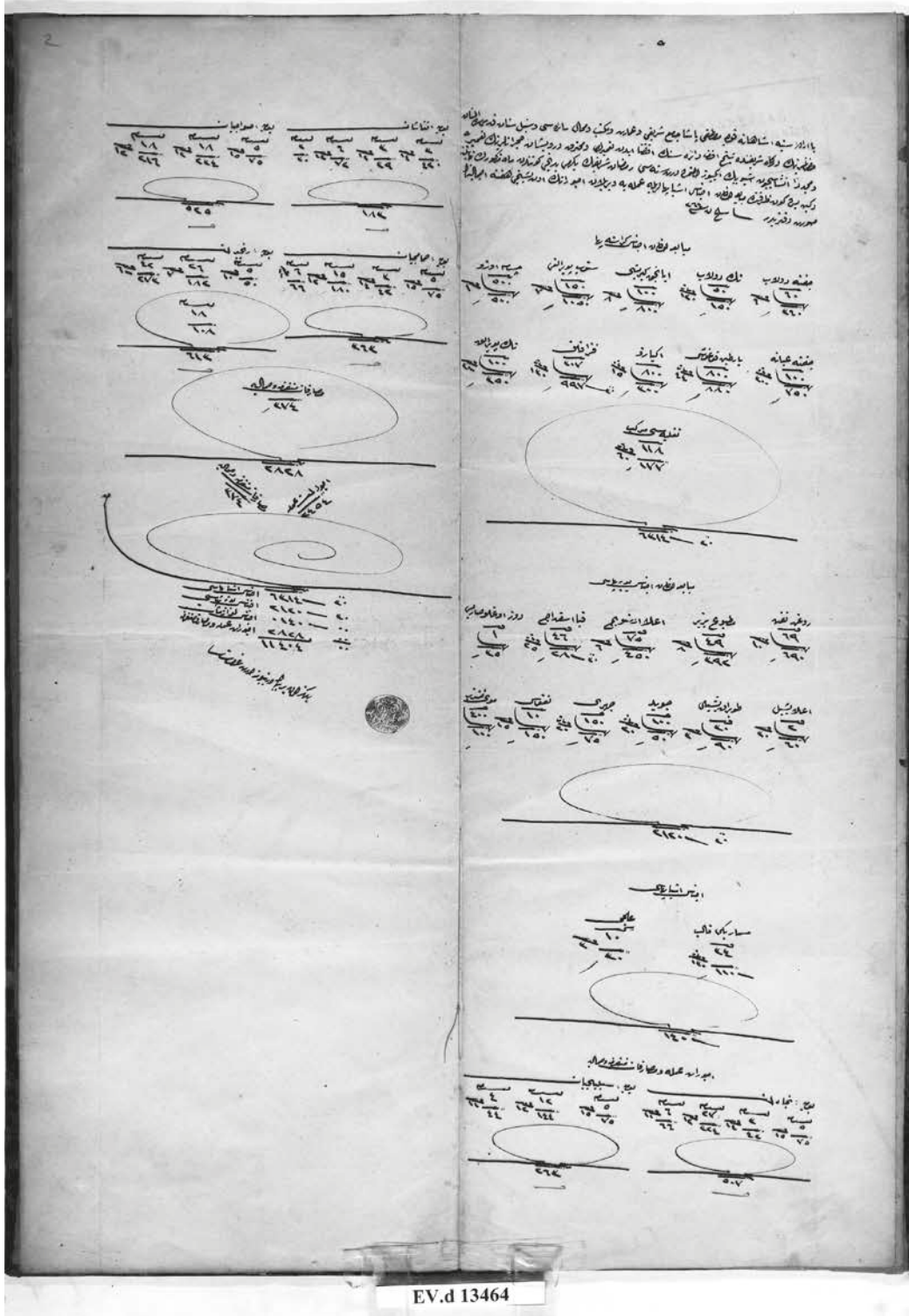
Külliye'nin tamiri ve yeniden inşası ile ilgili (COA. EV.d.13467.00003).

Belge 6

Külliyenin tamiri ve yeniden
inşası ile ilgili (COA.
EV.d.13450.00003).

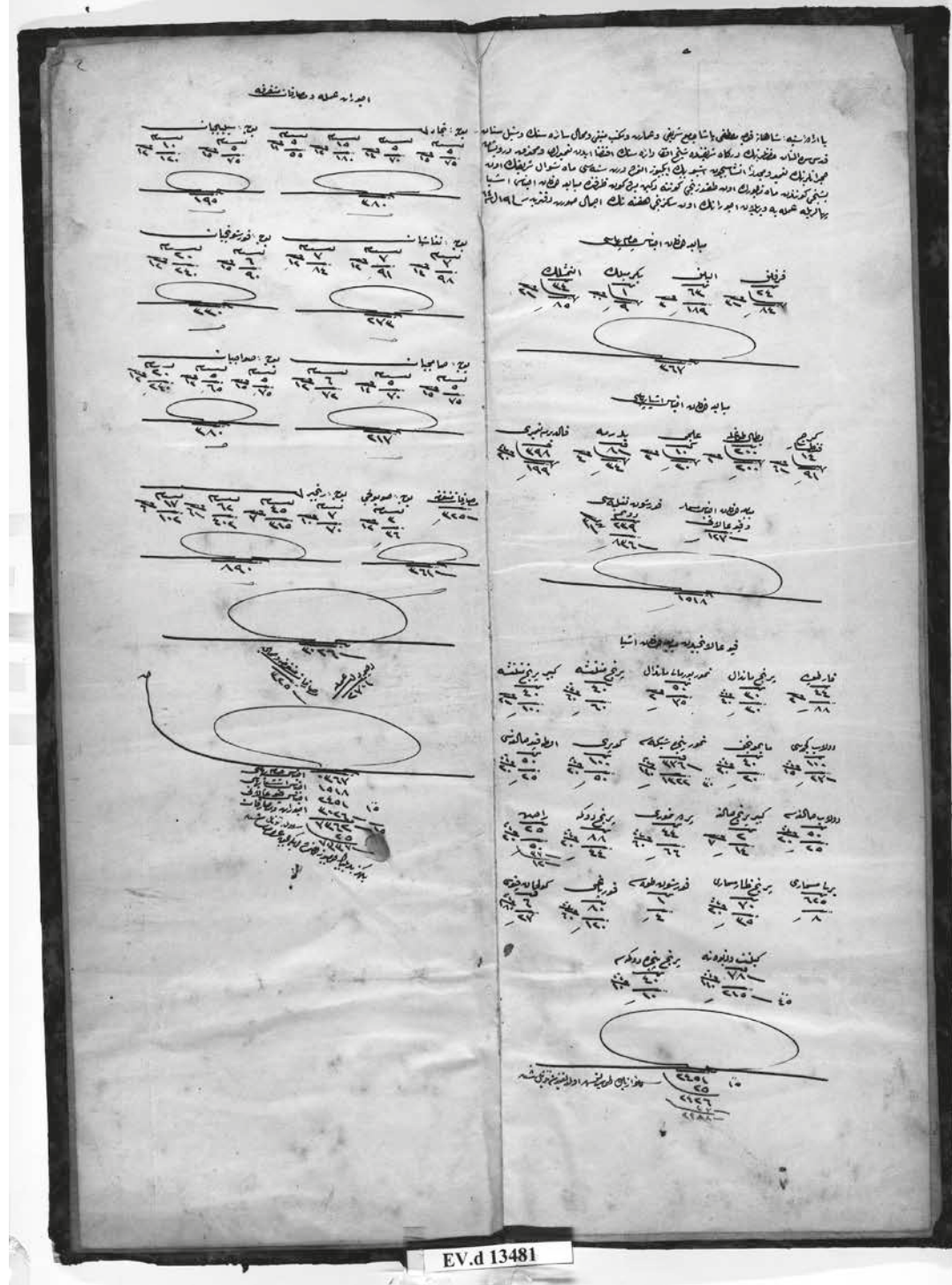

Belge 7

Külliyenin tamiri ve yeniden
inşası ile ilgili (COA.
EV.d.13464.00003).

Belge 9
Külliye'nin tamiri ve yeniden
inşası ile ilgili (COA.
EV.d.13465.00003).

Dergâh postnişin
efendinin tamire nezaret
edeceğine dair belge (COA.
EV.MH.01027.00172).

Belge 10

Koca Mustafa Paşa Medresesinde ve çevre medreselerde bulunan talebelerin fodula istihkaklarının medresede kaldıkları sürece kesilmemesi, memleketlerinden döndükleri andan itibaren haklarından yararlanmaları hususunda (VGMA. Defter.00680.00018).

SÜNBÜL EFENDİ TEKKESİ'NİN İNŞAASI ve TADİLATINA DAİR YENİ TESPİTLER

DR. ZEYNEP EMEL EKİM

SÜNBÜL EFENDİ TEKKESİ'NİN KURULUŞU VE HALVETİLİĞİN GELİŞİMİ

Koca Mustafa Paşa, Bizans dönemine ait Agios Andreas en te Krisei Manastırını, Sultan II. Bayezid döneminde, sarayda kapıcıbaşı iken (1486-1491) cami ve tekkeye dönüştürmüştür. Devşirme olan Kapıcıbaşı Koca Mustafa Paşa, Sultan Bayezid ve Cem arasındaki taht mücadelesinde Sultan II. Bayezid'i desteklemiş, Roma'da Papa ile anlaşarak Cem'in öldürülmesini sağlamıştır (1495). 1511 senesinde Rumeli Valiliği'ne tayin edildikten sonra aynı sene içinde sadrazamlığa getirilmiştir. Yavuz Sultan Selim, tahta geçtikten sonra Şehzade Ahmed'e olan desteğini gizli olarak devam ettirdiği için Bursa'da idam ettirilmiştir.

Sultan II. Bayezid kardeşi Cem ile olan taht mücadelesinde, Amasya'daki şehzadelikte bağlı bulunduğu, Halveti şeyhi Çelebi Halife'nin büyük desteğini görmüştür. Bu sebeple tahta çıkışının ardından Amasya'daki Çelebi Halife (Şeyh Cemâleddin-i Halveti) ve yüz kadar müridini İstanbul'a davet etmiştir. Bu davetin ardından dervişleri ile İstanbul'a gelen Çelebi Halife, Koca Mustafa Paşa'nın, Gül Camii civarındaki sarayına misafir olmuş, kendi arzusu üzerine Koca Mustafa Paşa Camii, Çelebi Halife ve dervişlerine tahsis edilmiştir. Böylece, II. Bayezid'in hamiliğinde İstanbul'da yayılmaya başlayan Halvetilik,

XVI. yüzyıl boyunca saray halkı tarafından da büyük destek görerek Osmanlı tarihinin en etkili ve yaygın tarikatlarından biri olmaya başlamıştır (Şekil 1).

İstanbul'da, Halvetiliğin ana damarlarından olan Sümbül Tekkeleri, Sümbül asitanesi olan Koca Mustafa Paşa Tekkesi etrafında onun şubeleri niteliğinde yoğunlaşmıştır. Bu devirde kiliseden döndürülmüş camilerden Koca Mustafa Paşa, Küçük Aya Sofya ve İmrahor İlyas Bey külliyelerinde aynı zamanda Halvetî tekkelerinin olması, Halvetiliğin İstanbul'da hızla yayılıp güçlendiğinin kanıtıdır (Bölükbaşı 2015: 14-15). Koca Mustafa Paşa, XVI. yüzyılda Halvetilere tekke yaptıran baniler arasında önemli bir yere sahiptir.

Sekil 1

Çifte Sultanlar ve Zincirli Selvi, Sümbül Efendi Tekkesi (Max Fruchtermann kartpostalı-Zeynep Emel Ekim Arşivi).

Sekil 2

Koca Mustafa Paşa Külliyesi kartpostalı (20. yüzyılın başları, Zeynep Emel Ekim Arşivi).

Sultan II. Bayezid devrinde saray ve çevresine mensup kimselerin inşa ettirdiği Halvetî tekkelerinin hepsi büyük külliyeler içindedir (Şekil 2).

Koca Mustafa Paşa, Amasya'da, Sultan II. Bayezid'in şehzadelğinde hizmetindeyken Halvetiliğe bağlanmış, Sultan II. Bayezid'in cülusunun ardından, Çelebi Halife'ye yaptırdığı tekke ve sağladığı destek ile Halvetilik eyaletlere yayılmıştır. Sümbüliliğin asitanesi ve Halvetiliğin merkezi olan Koca Mustafa Külliyesi'nin, Koca Mustafa Paşa'nın adı ile anılmaması, Sümbül Efendi Tekkesi olarak bilinmesi XVI. yüzyıl İstanbul'unda Halvetilik tarikatının ne kadar güçlü ve etkili olduğunu göstermektedir (Şekil 3) (Bölükbaşı 2015: 46-47, 140).

Koca Mustafa Paşa şeyhi Sümbül Sinan'dan sonra diğer şeyhlerin hepsi kendi tekkelerini bırakarak, Koca Mustafa Paşa Tekkesi'ne geçmişlerdir. Koca Mustafa Paşa Külliyesi'ne, Sümbülilik tarikatına mensup şeyhlerin defnedilmesi, külliye daha da büyük bir önem kazandırmıştır (Bölükbaşı 2015: 46, 62). Meclis-i Meşâyih, görevde iken şeylik seçimlerinde yapılan uygulama, Sümbül Sinan Dergâhı Şeyhi'nin seçeceği birinin söz konusu meclisin görüşünün alınması şeklinde olmuştur. Bu konu ile ilgili olan bir belge şu şekildedir: 1891 senesinde, Halvetiye tarikatının Sümbüliye kolunda yapılacak şeyh seçiminin, Koca Mustafa Paşa'daki Sümbül Sinan Dergâhı şeyhleri tarafından yapılarak bildirilecek kimseye Meclis-i Meşâyih tarafından mazbata düzenlenmesi ve 1257 senesinde verilen fermanın yenilenmesi için dergâh

şeyhi tarafından verilen arıza, Şeyhülislam tezkiresi ve Meşihat Meclisi mazbatasının, Meclis-i Vükelada mütalaası sonucunda; bu durumun Meclis-i Meşayihin görevini zorlaştıracak derecede sakıncalı ve dağınıklığa sebep olacağı belirtilmiş, Meşihat Meclisi de mazbatasında aynı şekilde görüş bildirdiğinden, bu usul uygun bulunmamıştır. Ancak Sünbül Sinan Dergâhı Şeyhi, devlete duacı olduğundan kalbinin hoş tutulması için seçeceği birinin söz konusu meclisin görüşü de alınarak şeyhliğe tayininin uygun bulunduğu karar verilmiştir (Belge 1). Bu konu, dergâha ve Fetvahaneye bildirilerek padişaha arzına dair Sadaret tarafından da yazı yazılmıştır (Belge 2).

Koca Mustafa Paşa'nın dışında dergâhın kurulduğu bu yüzyılda, Yavuz Sultan Selim'in kızı Şah Sultan da Halvetî tekkesi banileri arasındadır. Şah Sultan Lütü Paşa'yla evlendikten sonra eşinin vali olarak görevlendirildiği Yanya'ya yerleşerek Yanyada Halvetî/Sünbülü şeyhi Yakub Efendi ile yakın temaslarda bulunmuştur. Balkanlarda da Halveti tarikatının 19. yüzyılda etkili olduğunu arşiv belgelerinden öğrenmekteyiz. 1897 senesinde Preveze'de, Sünbülüye tarikatına mensup Ömer Paşa Dergâhı'nın Şeyhi Sabri, Mason cemiyetine girerek ahaliyi ifsat ettiğinden, ecneblerle gizli ilişkilerde bulunduğu ve Mason kıyafetiyle fotoğraf çektiğinden ötürü bu kişinin şeyhliği iptal edilerek Trablusgarp'ta, sahilten uzak bir yere sürülmüştür (Şekil 4).

Yapılan araştırma sonucunda ondokuzuncu yüzyıl ve yirminci yüzyıl başlarına ait Sünbül Efendi Dergâhı ile ilgili bazı arşiv belgelerine rastlanılmıştır. Bazı arşiv belgeleri talepler ve bu isteklerin kabulü şeklinde olduğundan birbirinin devamı niteliğindedir.

Belgelerin bir kısmı dergâha gönderilecek buğday ve pirinç ile ilgilidir. 1810 senesinde, İstanbul'da Koca Mustafa Paşa Hangah'ındaki fukara dervişlerin yiyecekleri pirinç tahsisatları bulunmadığı için Edirne ve İstanbul'daki diğer tekkelere yapıldığı gibi buraya da pirinç tahsis edilmiştir. 1821 yılında ise,

Şekil 3

Koca Mustafa Paşa
Külliyesindeki Türbeler,
(Zeynep Emel Ekim Arşivi).

Şekil 4

COA. Y.A. Res. 88_91.

Sekil 5
Koca Mustafa Paşa
Camii avlusu
(Zeynep Emel Ekim Arşivi).

Yusuf Sünbül Sinan hazretlerinin, hangahındaki fakir ve dervişlerin yiyecekleri fodula ekmeği için gerekli olan buğday geçmişte tersane ambarından verilmekte iken halen gerekli olan 500 kile Akdeniz buğdayı verilmesi hususunda Şeyh el-Hac Hafız Mehmed Efendi'nin talebi söz konusu olmuş ve bu talep uygun görülerek yerine getirilmiştir (Belge 3). XIX. yüzyıl sonlarında, Sünbül Efendi Dergâhı için tahsis edilen yiyecek gelirinin yetersiz kaldığı belgelerden anlaşılmaktadır. 1896 senesinde, Sünbül Efendi Dergâhı için tahsis edilen yiyecek geliri yetersiz kaldığından fakir ve dervişlerin geçinme ve yedirmelerinde zorluk yaşanmış ve tahsis payının artırılmasına dair Şeyh Kutbeddin Efendi talepte bulunmuştur (Belge 4). Talep üzerine, Sultan II. Abdülhamid'in iradesi ile tahsisat aylık 600 kuruşa çıkarılmıştır. Ödenek mesalesinin ilerleyen yıllarda da devam ettiği görülür. 1901 senesinde ise, Sünbül Efendi Dergâhı ödeneğinin arttırılması hususunda padişah iradesi bulunduğundan gereğinin yapılmasına dair Sadaret'ten Maliye Nezareti'ne tezkire yazılmıştır. Bunun üzerine aylık olarak tahsis edilen 500 kuruşun 2.000 kuruşa çıkarılması uygun bulunmuştur.

Koca Mustafa Paşa İmaret'i'nde aşure günlerinde, Ramazan ve Cuma gecelerinde pişirilen yemeklerde hangi malzemeden ne kadar kullanılacağı ve bunlar için ne kadar harcama yapılacağı vakıf belgelerinde kayıtlıdır (*Bölükbaşı 2015: 100*). Muharrem ayının onuna rastlayan 1907 senesinin, Cumartesi günü, Koca Mustafa Paşa'daki Sünbül Sinan Dergâhı'nda önceki senelerde olduğu gibi ahaliye su dağıtılacağı için kalabalık olacağından, gerekli güvenlik önlemlerinin alınması hususunda, İstanbul Merkez ve Birinci Fırka Kumandanlığı'na Sadaret tarafından yazı yazılmıştır. Ardından Sadaret makamından, Polis Müdürlüğü'ne yazı yazılarak söz konusu durum bildirilmiş, güvenlik talebinde bulunulmuştur. Bir sonraki sene bu törenlerin aynı şekilde tekrarlanarak gerekli güvenlik önlemlerinin alındığı ve ahaliye su dağıtıldığı görülür (Belge 5).

Koca Mustafa Paşa Tekkesi, içinde tarikat kurucusunun gömülü olduğu bir hangahtır. Ayvansarâyî, Koca Mustafa Paşa Külliyesi'nden "Câmi'-i şerîfe muttasıl bir medrese ve kırk hücreli zâviye ve şâdurvân ve mektep ve imâret dahi vardır" şeklinde bahsetmektedir (Şekil 5) (*Ayvansaray 2001: 221*). Nazif Velikâhyaoğlu, yıllar önce yaptığı bir tespiti dayanarak, konak avlu duvarına ve Kocamustafapaşa Caddesi'nde yer alan dükkânlara sırtını dayamış "L" şeklinde çilehane ve odaların 40 oda yerine 22 odadan oluştuğunu ve Kız Kuran Kursu tarafından kullanıldığını söylemektedir.

SÜNBÜL EFENDİ TEKKESİ

Sünbül Efendi Tekkesi'nin Mimarisi

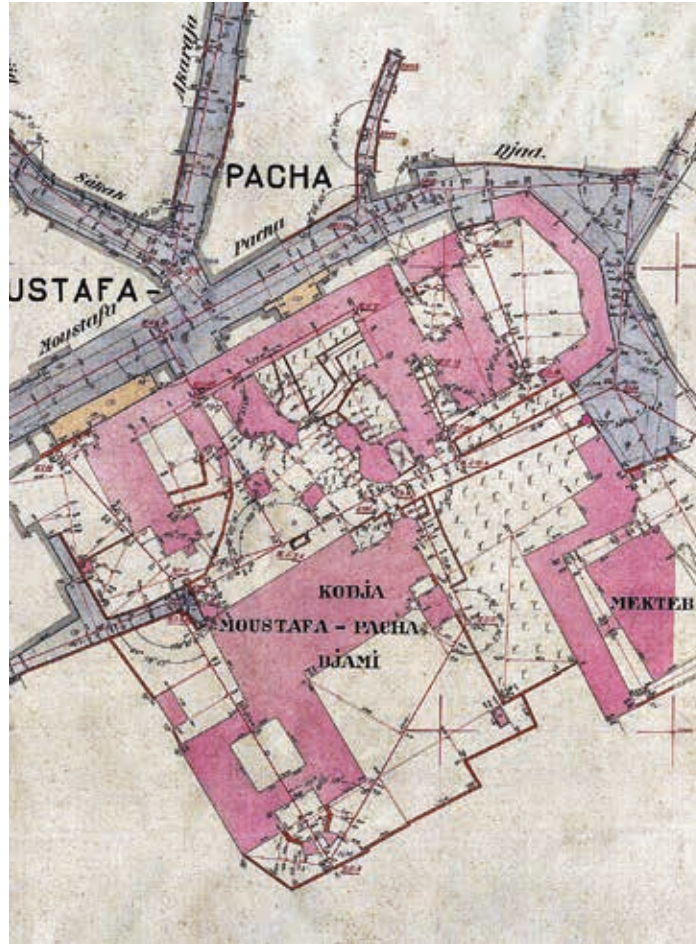
Külliyenin kuzeydoğu kısmında, önünde hazire yer alan müstakil bahçe içinde, harem binası bulunur. Cumhuriyet Devrinde, harem bölümü son postnişin Şeyh Razi Efendi ile ailesi efradına mesken olarak tahsis edilmiştir. Diğer tekke müştemilatları ise Kız Kuran Kursu tarafından kullanılırken bilinçsizce tadil edilmiş özgün halini yitirmiştir (*Tanman 1990: 798*). Haremlik olarak kullanılan şeyh konağı ve hanığahın oturduğu saha 1422 m² dir (*Velikâhyaoğlu 2000: 161*).

1177 ada, 77 parsel de bulunan Sünbül Sinan Tekkesi'nin rölöve, restitüsyon, restorasyon raporunda tekleden ayrıntılı olarak şu şekilde bahsedilmektedir: "Şeyh konağı olarak kullanılan harem, iç sofalı

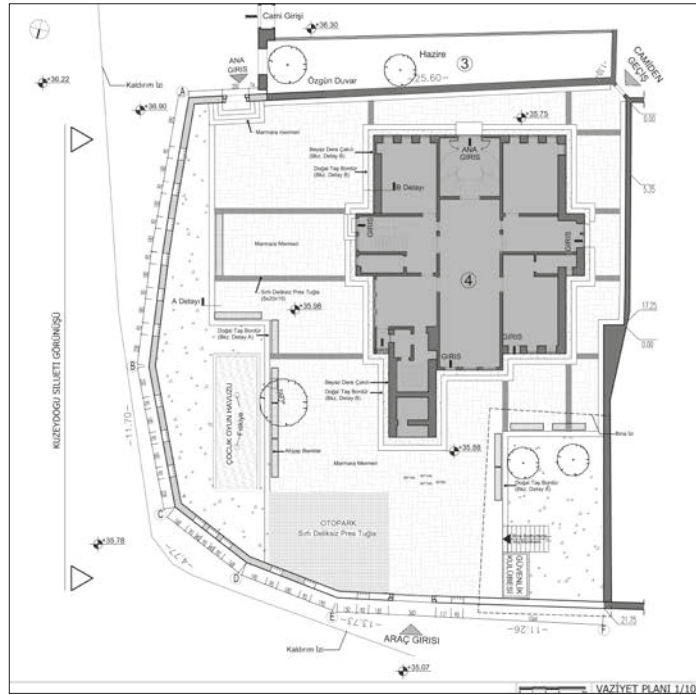
Şekil 6
Sünbül Efendi Tekkesi,
restorasyon öncesi
(www.fatihhaber.com).

Şekil 7

Alman Mavileri, 1911-1913 seneleri (İbrahim Hakkı Yiğit Arşivi).

Şekil 8

Sümbül Efendi Tekkesi vaziyet planı (İbrahim Hakkı Yiğit Arşivi).

geleneksel Türk evi özelliklerini taşımaktadır. Konak üç katlı olup, zemin kat kısmen kagirdir. Yapının taşıyıcı sistemi ahşap karkastır. Yapının taşıyıcı sistemindeki bozulmalar, mevcut taşıyıcı ahşap karkas sistemi yeniden kullanılamaz bir hale getirmiştir (Şekil 6). Ayrıca yapının bahçesinde sonradan inşa edilmiş betonarme eklentiler yer almaktadır. Bahçeye açılan ana giriş mekânı (mabeyin girişi) ve çift kollu merdivenlerin dışında beş adet daha giriş ve iki adet merdivenle katlar arası bağlantı sağlanmaktadır. Bu merdivenlerden sağ kısımda yer alan selamlık, sol kısımdaki merdiven ise haremlik merdiveni olarak kullanılmıştır. Konağın sağ arka kısmında kâgır bir hamam, sol arka kısmında ise ahşap muhdes iki katlı bir yapı bulunmaktadır. 1911-1913 yılları arasında hazırlanan Alman Mavileri'nde, Şeyh konağı olarak kullanılmış olan mevcut bina ile imaret ve hücreleriyle birleşimini sağlayan ilave bağlantı binalarının bulunduğu görülmektedir. Alman Mavileri'nde Şeyh konağının doğu cephesinde avlu sınırını kuşatan U şeklindeki leke ile kuzey yönünde görülen girişler ve lekeler de günümüze ulaşmamıştır (Şekil 7). Restitüsyonda, binaya yapılmış tüm eklentiler ve parsel içerisinde yer olan tüm muhdes yapılar kaldırılmıştır" (Şekil 8).

Arşiv Belgelerine göre Sünbül Efendi Tekkesi'nin İnşası ve Tadilatları

Tanman, Cami-tevhidhane ve ile diğer tekke bölümlerinin, 1834'te Sultan II. Mahmud ve 1848'de Sultan Abdülmecid tarafından tamir ettirilmesinden bahsetmektedir (*Tanman 1990: 798*). Osmanlı arşiv belgeleri de bu konuyu doğrulamaktadır. 1834 senesindeki bir belgede; Sultan II. Mahmud'un Koca Mustafa Paşa Hangahı'nı ziyaretlerinden Sünbüliye dervişlerinin çok memnun kaldığından, hangahın ve şeyh dairesi yapılırken padişahın ziyaretlerinde lazım olur düşüncesiyle müstakil daire yaptırılması gibi masrafa sebep olacak gereksiz işlerden kaçınılarak, tamiratın dayanıklı ve bina usulüne uygun şekilde vakfın menfaatleri de gözetilerek vakıf gelirlerinden yapılmasından bahsetmektedir (Belge 6). Sultan I. Abdülmecid Dönemi'nde ise, bir belgeden, 1848 yılında, Koca Mustafa Paşa Camii avlusunda bulunan ve daha önce yanan Şeyh Yusuf Sünbül Sinan Hazretlerinin dergâhı ile diğer odaların inşasının bitmeye yaklaştığı ancak şeyh efendi dairesindeki padişaha mahsus daire ile diğer odaların tefrişatının 24.654 kuruş, caminin bazı yerlerinin tamiriyle hasırlarının yenilenmesi ile şeyhin sandukası üzerine yaptırılan demir şebekenin yıldızının tamirinin ise 8.700 kuruş tutacağı, toplamda tüm bu masrafların 33.354 kuruş olmasından dolayı, belirtilen miktarın harcanmasına izin verildiğine dair irade çıktığını öğrenmekteyiz. Tadilatın, aynı sene içinde Koca Mustafa Paşa Camii, imareti, mektebi ve bazı kısımlarını da kapsayacak şekilde devam ettiği, hesap defterlerinden anlaşılmaktadır.

Sultan II. Abdülhamid döneminde ise, Koca Mustafa Paşa Camii'nde Yusuf Sünbül Sinan Hazretleri Dergâhı şeyhine ait yıkılmaya yüz tutmuş harem dairesinin yeniden yapılması için sadır olan irade üzerine 27 Teşrinievvel 1299 (9 Kasım 1883) günü ulema, şeyhler, memurlar, dervişler ve bütün duacıların katılımıyla, dualar okunarak, kesilen kurbanlar fukaraya dağıtılarak temel atma merasimi yapıldığına dair Şeyh Seyyid Mehmed Rıza Efendi'nin saraya arzı söz konusu olmuştur (Belge 7 ve 8). Sünbül Efendi Dergâhı ile şeyhe ait harem dairesinin tamirinin yapılan keşif sonucunda 106241 kuruşa mal olacağı hesaplanmış fakat işe başlandıktan sonra enkazın beklenen değeri etmemesi, inşaata zemin üzeri bodrum kat ilavesiyle binanın yüksekliğinin artması, orta kat döşemelerinin şeklinin değişmesi ve hamamın tamiri gibi ilaveler sebebiyle inşaatın maliyetine 51720 kuruş daha eklenmesi gerekmiştir. Tamiratın bitiminde inşaatın memuru tarafından kontrol edilmesi ve inşaat bedelinin tamamı Evkaf Hazinesi'nin 1299 senesi (1883) bütçesinden ödenmesi Koca Mustafa Paşa Vakfının belirtilen yıl hanesine masraf olarak kaydedilmesine dair Şura-yı Devlet mazbatası üzerine irade çıkarılmıştır.

Şura-yı Devlet mazbatası üzerine irade çıkarılan ve tamirine izin verilen Sünbül Efendi Dergâhı ile Şeyh Efendi dairesinin tamirinde, bina kalfalarının, Evkaf Hazinesi'nden alacaklarını zamanında alamadıklarından ötürü bu tür hayrat tamirâtı eksiltmelerine talip olmamaları ve bu konu ile ilgili Şehremaneti'yle yapılan yazışmalardan da sonuca ulaşamaması gibi sebeplerden, tamiratın da bir an önce yapılması gerektiğinden inşaata eksiltme yapılmaksızın başlanmıştır. Tamirat, işe başladıktan sonra satıh üzeri bodrum kat ilavesiyle binanın yüksekliğinin artması, orta kat döşemelerinin değişmesi, hamamın tamiri gibi ilaveler ve enkazdan beklenen gelirin tahmin edilenden eksik kalması sebebiyle 51720 kuruş ilave masrafla tamamlanmıştır. Ayrıca keşfe göre Evkaf Nezareti Tamirat Memuru vasıtasıyla inşaata başlanacağı gün bazı şeyhlerin ve diğer bazı ileri gelenlerin, odaların küçük gösterildiği, yük

ve dolap sandık odalarının keşfe dahil edilmediği için genişletilerek eklenmesi ve inşaatın bir an önce tamamlanmasını istemeleri sebebiyle inşaaata hemen başlanmıştır. 1884 senesinde artık dairenin inşası tamamlanmış ancak iç kısmının sıvaları kalmışsa da havaların ısınması ile onun da tamamlanacağı söz konusu raporda belirtilmiştir.

Yaklaşık onbeş sene sonra, Sünbül Efendi Dergâhı'nda tadilat işlemlerinin başlandığı görülür. 1898 tarihinde, Koca Mustafa Paşa Vakfı'ndan Sünbül Efendi Dergâhı ile teferruatının tamiri için yapılan keşif

Sekil 9

Sünbül Efendi Türbesi ve etrafı (sene, 1917, www.gallica.bnf.fr)

Sekil 10

Sünbül Efendi Tekkesi
(Fotoğraf, Zeynep Emel
Ekim, 2018).

neticesinde 16.046 kuruşla yapılmasına dair irade çıkmışsa da tamirat memuru vasıtasıyla yapılan tamirat sonucunda hazırlanan masraf defterinin, Şehremaneti Hendesehanesi'nce incelenmesi sonucu tamiratın 9650 kuruşla mal olduğu tasdik kılınmış ve kurşun masrafı olarak da 7527 kuruş harcanmasıyla tamiratın tamamı 17.177 kuruşla ulaştığı tespit edilmiştir. Harcanmasına izin verilenden fazla olarak harcanan 1131 kuruşun 1314 senesi bütçesinden ödenmesi uygun görüldüğünden gereğinin yapılması için Sadaret'ten Evkaf Nezareti'ne yazı yazılmıştır (Belge 9). Söz konusu tadilatın, 1314 senesi bütçesinin tamirat tertibinden ödenmesi ile ilgili Evkâf-ı Hümayûn nazırının da bir yazısı bulunmaktadır (Belge 10).

1891 senesinde ise tekrar bakım ve onarım çalışmalarının yapıldığı görülmektedir. KocaMustafa Paşada bulunan Sümbül Sinan Dergâhı dedelerine ait odaların gezinti mahalli, çatısı, kurşunları ile tamire muhtaç yerlerinin bakım ve onarımlarının yapılan keşif sonrasında 9437 kuruşla mal olacağı tespit edildiğinden, tamiratın Evkaf Nezareti Tamirat Memuru vasıtasıyla emanet usulü ile yapılması ve tamirat sonucunda ortaya çıkan meblağın vakfa masraf kaydedilerek 1306 senesi bütçesinden ödenmesine dair Şura-yı Devlet kararı üzerine Sultan II. Abdülhamid'in irâdesi bulunmaktadır (Belge 11). Aynı sene içinde cami ve şadırvanın da tadilatı söz konusu olmuştur (Şekil 9).

Sultan II. Mahmud, Sultan Abdülmecid ve Sultan II. Abdülhamid Dönemi'nde, sırasıyla tadilatı gerçekleşen Şeyh Evi'nin 2008 senesinde restorasyonu tamamlanarak yıkılmaktan kurtulmuştur (Şekil 10 ve 11). Günümüzde İnsan ve İrfan Vakfı tarafından kullanılmaktadır.

Şekil 11

Sümbül Efendi Tekkesi ve Hamamı (Fotoğraf, Zeynep Emel Ekim, 2018).

KAYNAKLAR

I. ARŞİVLER

A. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri (COA)

COA. BEO. 725/54338; 744/55757; 1720/128942; 1189/89140.

COA. C. EV. 152/7570.

COA. EV. d. 13488.

COA. HAT. 720 / 34347; 1588/30.

COA. HR. İD. 78/96.

COA. İ. DH. 183/10086; 1122/87741.

COA. İ. ML. 16/56; 46/43.

COA. İ. ŞD. 105/6285; 113/6779; 68/3971.

COA. MV. 61/50.

COA. ŞD. 108 / 18; 146 / 7.

COA. Y. A. HUS. 243/113.

COA. Y.A. RES. 88/91.

COA. Y. MTV. 13/5.

COA. ZB. 473 / 75; 380 / 133; 382/100.

II. ESERLER

A. Kitaplar

Ayvansarayî Hüseyin Efendi, Ali Sâtî' Efendi, Süleymân Besim Efendi, *Hadikatü'l-Cevâmi*, İstanbul Camileri ve Diğer Dini-Sivil Mi'mârî Yapılar, (Haz. Ahmed Nezih Galitekin), İşaret Yayınları, İstanbul 2001.

Çalıkoğlu 1957 M. Asım Çalıkoğlu, *Sünbül Efendi ve Merkez Efendi'nin Resimli Hayatı ve Hüviyetleri*, İstanbul: Nurgök Matbaası.

Eren Ali Eren, *İstanbul Evliyalarından Sünbül Efendi ve Merkez Efendi Hazretleri*, İstanbul.

Toker 2001 Ali Toker, (Hazırlayan, Düzenleyen ve Zeyl), *Sünbül Efendinin Sema Vecd Devran Zikrullah Hakkındaki Görüşleri*, Fulya Yayınları, İstanbul 2001.

Velikâhyaoğlu 2000 Nazif Velikâhyaoğlu, *Sünbülüyye Tarikatı ve Koca Mustafa Paşa Külliyesi*, İstanbul: Çağrı Yayınları.

B. Makaleler

Yazıcı 1956 Tahsin Yazıcı, Fetih'ten sonra İstanbul'da İlk Halveti Şeyhleri: Çelebi Muhammed Cemaleddin, Sünbül Sinân ve Merkez Efendi, *İstanbul Enstitüsü Dergisi* II, İstanbul Matbaası, 1956, s.87-113.

C. Ansiklopedi Maddeleri

Emecen 2002 Feridun Emecen, Koca Mustafa Paşa, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, C.26, İstanbul 2002, s. 131-133.

Eyice 2002 Semavi, Koca Mustafa Paşa Camii ve Külliyesi, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, C.26, İstanbul, s. 133-136.

D. Tezler

Bölükbaşı 2015 Ayşe Bölükbaşı, *XVI. Yüzyılda İstanbul'daki Halveti Tekkeleri*, İstanbul Teknik Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, Mimarlık Anabilim Dalı- Mimarlık Tarihi Programı, Doktora Tezi, İstanbul.

- Dişören 1991 N. Esra Dişören, *Koca Mustafa Paşa Camii ve Külliyesi*, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, Arkeoloji ve Sanat Tarihi Bölümü, Bizans Sanatı Araştırmaları Dönem Ödevi, İstanbul.
- Tanman 1990 M. Baha Tanman, *İstanbul Tekkelerinin Mimari ve Süsleme Özellikleri Tipoloji Denemeleri*, İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Sanat Tarihi Doktora Tezi, İstanbul.

E. Özel Arşivler ve Raporlar

İbrahim Hakkı Yiğit Arşivi, Sünbül Sinan Tekkesi'nin Rölöve, Restitüsyon ve Restorasyon Raporu- *Mimarlık*.

Zeynep Emel Ekim Arşivi

F. İnternet

www.fatihhaber.com

www.gallica.bnf.fr

METİNDE BAHSİ GEÇEN ARŞİV BELGELERİ METİNDEKİ SIRASI İLE ŞU ŞEKİLDEDİR

Belge 1: Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri, COA. / MV. 61/50

Meclis-i Vükelâ Müzâkerâtına Mahsûs Zabıt Varakasıdır.

Hulâsa-i Meâli

Tarîkat-ı Aliyye-i Halvetiye'nin Sünbülî kolunda vukû' bulacak meşîhat tevcîhâtının KocaMustafa Paşa'da vâ-ki' Sünbül Sinan Hazretleri Dergâh-ı Şerîfi post-nişînleri cânibinden olunacak inhâ üzerine Meclis-i Meşâyih'dan mazbata tanzîmi sûretiyle icrâsı için bin iki yüz elli yedi senesinde ısdâr buyurulan fermân-ı âlînin ol vechile tecdîdi istid'âsına dâir hânkâh-ı mezkûr post-nişîni efendi hazretleri cânibinden takdîm olunup manzûr-ı âlî buyurulan arıza üzerine şeref-müteallik buyurulan irâde-i seniyyeden bahisle taraf-ı vâlâ-yı Fetvâ-penâhîden meb'ûs tezkire Meclis-i Meşâyih'dan tanzîm ve i'tâ olunan mazbata ile berâber kırâat ve mütâlaa edildi.

Karârı

Tezkire-i mezkûrede ber-vech-i istid'â fermân-ı âlî i'tâsı Meclis-i Meşâyih'in vazîfesini işkâl edecek derecede mehâzîr vukûuna bâis olacağı izbâr olunmuş ve mazbata mündericâtı dahi bu merkezde bulunmuş olmasına ve vâkıâ turuk-ı Aliyye meşâyihinin intihâbı bâ-irâde-i seniyye Meclis-i Meşâyih'e mevdû' ve müfavvaz ve tevcîh-i meşîhat husûsu dahi bi't-tab' meclis-i mezkûra âid vezâif cümlesinden olarak binâenaleyh mu'âmele-i istisnâiye icrâsı teşettüt-i mu'âmelâtı ve emsâline sirâyet mahzûrunu dâ'î olacağına nazaran ol vechile fermân-ı âlî i'tâsı münâsib olmayıp ancak şeyh-i müşârun ileyhın du'âgûyân-ı Saltanat-ı Seniyye'den olması cihetle tatyîb-i kalbi maksadıyla rağbet etdikleri hâlde meclise devâm ve yâhûd taraflarından birini tevkîl ve intihâb ile i'zâm etmelerinin ve lede'l-hâce tarîkat-ı Aliyye-i mezkûre tevcîhâtınca re'ylerine mürâcaat olunacağını bâ-tezkire-i Meşîhat-penâhî şeyh-i müşârun ileyhe teblîği tensîb olunduğundan ona göre teblîgât-ı mukteziye icrâsı husûsunun cevâben taraf-ı Fetvâ-penâhî'ye iş'ârı ve sûret-i karârın atebe-i seniyye-i mülûkâneye arzı tezekkür kılındı.

1 Cemaziyelahir sene 1308 / 12.01.1891

Belge 2: Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri / COA. Y. A. HUS. 243/113

Bâbîâli

Dâire-i Sadâret

Âmedî-i Dîvân-ı Hümâyûn

3

Tarîkat-ı Aliyye-i Halvetiye'nin Sünbülî kolunda vukû' bulacak meşihat tevcihâtının KocaMustafa Paşâda vâki' Sünbül Sinan Hazretleri Dergâh-ı Şerîfî post-nişînleri cânibinden vukû' bulacak inhâ üzerine Meclis-i Meşâyıhdan tanzîmî sûretiyle icrâsı için bin iki yüz elli yedi senesinde ısdâr buyurulan fermân-ı âlînin ol vechile tevdîdi istid'âsına dâir hânkâh-ı mezkûr post-nişîni efendi hazretleri cânibinden takdîm olunup manzûr-ı âlî buyurulan arıza üzerine şeref-müteallik buyurulan irâde-i seniyye-i hazret-i Padişahîden bahisle taraf-ı vâlâ-yı Fetvâ-penâhî'den meb'ûs tezkire Meclis-i Meşâyıhdan tanzîm ve i'tâ olunan mazbata ile berâber Meclis-i Mahsûs-ı Vükelâda kırâat ve mütâlâa olundu. Tezkire-i mezkûrede ber-vech-i istid'â fermân-ı âlî i'tâsı Meclis-i Meşâyıh'ın vazîfesini işkâl edeceği izbâr olunmuş ve mazbata mündericâtı dahi bu merkezde bulunmuş olmasına ve vâkıâ turuk-ı aliyye meşâyıhının intihâbı bâ-irâde-i seniyye Meclis-i Meşâyıh'a mevdû' ve müfavvaz ve tevcih-i meşihat husûsu dahi bittab' meclis-i mezkûra âid vezâif cümlesinden olarak binâen aleyh mu'âmele-i istisnaiye icrâsı teşettüt-i mu'âmelâtı ve emsâline sirâyet mahzûrunu dâ'î olacağına nazaran ol vechile fermân-ı âlî ısdârı münâsib olmayıp ancak şeyh-i müşârun ileyhin duâgûyân-ı Saltanat-ı Seniyye'den olması cihetiyle tatyib-i kalbi maksadıyla istedikleri hâlde meclise devâm ve yâhûd taraflarından birini tevkîl ve intihâb ile i'zâm etmelerinin ve lede'l-hâce tarîkat-ı aliyye-i mezkûre tevcihâtınca re'ylerine mürâcaat olunacağını bâ-tezkire-i Meşihat-penâhî şeyh-i müşârun ileyhe tebliği tezekkür ve tensîb olunarak ona göre tebliğât-ı mukteziye icrâsı taraf-ı vâlâ-yı Fetvâ-penâhî'ye iş'âr kılınmış olmağla keyfiyetin atebe-i ulyâ-yı mülûkâneye arzı mütemennâdır, efendim.

Fî Cumadelahire sene 1308 Fî Kanunısani sene 1306 /Aralık 1890

Sadria'zam

Kâmil

Belge 3: Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri / COA. Y. A. RES. 88/91

Bâbîâli

Dâire-i Nezâret-i Dâhiliye

Aded

2306

Huzûr-ı Âlî-i Cenâb-ı Sadâret-penâhî'ye

Ma'rûz-ı çâker-i kemîneleridir ki,

Preveze'de Şeyh Sabri nâmında birinin ehl-i İslâm'ı ıdlâl etmekde olduğu ve ecnebîlerle mu'âmelât-ı hafîyye-si bulunduğ u cihetle tahkîkât-ı lâzîme icrâ ve netîcenin inbâsı Yanya Vilâyeti'ne yazılmışıdı. Gelen cevâbnâmede merkûm orada tarîkat-ı Sünbûliye'ye mensûb Ömer Paşa Dergâhı'nın şeyhi olup Mason cem'iyet-i müfsidesine dâhil bulunduğ undan şeyhlik sıfatıyla ahâlîyi ifsâd ve ecânible mu'âmelât-ı hafîyyeyi i'tiyâd etmekle berâber hattâ o gürûha mahsûs kıyâfete de girerek ve fakat yanındaki hempâlarının çehreleri gösterilmemiş ise de onların ellerini kendi omuzlarında irâe ederek aldır dığ ı fotoğraf ırsâl kılındığ ına mebnî hakkında lâzım gelen mu'âmelenin ta'yîn ve beyânı iş'âr ve mezkûr fotoğraf leffen huzûr-ı sâmi-i Sadâret-penâhîlerine takdîm ve tesyâr olundu. Derûnunda zikrullah ile âyîn-i tarîkat icrâ ve zât-ı kudsiyet-âyât-ı hazret-i şehriyârîye hayır du'â olunacak bir dergâhda o gibi mülhid ve fâsîdin durdurulması naklen ve aklen gayr-ı câiz ve Yanya cihetince ecânibin menviyyâtı hasebiyle de bu lüzûm-ı emr-i bâriz bulunduğ undan merkûm Sabri'nin Trablusgarb Vilâyeti dâhilinde sâhile ba'îd bir mahalle nefy ü tagrîb edilmek içün iktizâsının ifâ ve emr u inbâ buyurulması merhûn-ı re'y-i sâmi-i vekâlet-penâhîleridir. Ol bâbda emr u fermân hazret-i veliyyü'l-emrindir.

Fî 8 Rebiülahir sene 1315 ve fî 25 Ağustos sene 1313 / 6 Eylül 1897

Nâzır-ı Umûr-ı Dâhiliye

Memduh

Bâbîâli

Dâire-i Sadâret

Âmedî-i Dîvân-ı Hümayûn

1085

Atûfetlü efendim hazretleri,

Preveze'de tarîk-ı Sünbûlî'ye mensûb Ömer Paşa Dergâhı'nın şeyhi Sabri nâmında biri Mason cem'iyet-i müfsidesine dâhil olup şeyhlik sıfatıyla ahâlîyi ifsâd ve ıdlâl etmekde olduğu Yanya Vilâyeti'nden iş'âr ve merkûmun Mason gürûhuna mahsûs kıyâfetle çıkartmış olduğu resmi tesyâr olunmuş olduğ undan bu gibi mülhid ve fâsîdin orada bekâsı gayr-ı câiz olmasıyla merkûmun Trablusgarb Vilâyeti dâhilinde sâhile ba'îd bir mahalle nefy ü teb'îdi husûsuna dâir Dâhiliye Nezâret-i Celîlesi'nin tezkiresi arz ve takdîm olunmuş olmağ la merkûmun ol vechile nefy ve tagrîbi ve uhdesinde bulunan meşihatın nez' u ref'i hakkında her ne vechile irâde-i seniyye-i cenâb-ı Hilâfet-penâhî şeref-müte'allik buyurulur ise mantûk-ı âlisi infâz edileceğ i beyânıyla tezkire-i senâverî terkîm olundu, efendim.

Fî 18 Rebiülahir sene 1315 / Fî 4 Eylül sene 1313 / 16 Eylül 1897

Sadri'zam

Rıfat

Belge 4: Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri / COA. HAT. 720 / 34347

Emsâli ve kuyûd u şurûtuna bi'l-mürâcaa der-kenâr olunup
muktezâsı bâ-takrîr tarafıma ifâde oluna.

Benim saâdetlü mekremetlü meveddetlü karındaş-ı eazzım hazretleri

Dersaâdet'de kâin Koca Mustafa Paşa hânkâhında hücre-nişîn olan fukarâ-yı dervîşânın it'âm-ı taâmı için bir mahalden ürz ta'yînâtı olmadığından bu bâbda zarûretleri ber-kemâl idüğü beyânıyla emsâli vechile Anbâr-ı Âmire'den almak üzere mikdâr-ı kifâye ürz ta'yîn olunması husûsu tahrîr ve istid'â olunmuş olduğundan keyfiyet izzetlü defterdâr efendiye havâle olundukda bu tarafda emsâlinin kaydı bulunmadığından gayrı husûs-ı mezbûr mübârek hatt-ı hümayûn-ı inâyet-makrûn-ı hazret-i Pâdişâhî'ye mevkûf olup hânkâh-ı mezbûr ma'dûd dergâhlardan ve fukarâ ve dervîşânı kesîr olduğundan iâneden lâbüdd idüğü nümâyân ve Dersaâdet'de ve Edirne'de olan tekyelerin ekserinin piriñç ta'yînâtı olduğundan emsâli vechile hânkâh-ı mezkûr fukarasına dahi münâsibi mikdâr piriñç ta'yîn olunarak hânkâh-ı mezkûrda medfûn olan kutbü'l-ârifin Sünbül Efendi hazretlerinin rûhâniyetinden istimdâd olunmak âsâr-ı nâfiadan olmağın keyfiyet atebe-i ulyâ-yı Cenâb-ı kîti-sitâniye arz ve istizân ve ol bâbda müsâade-i seniyye-i Cenâb-ı zıllullâhî istihsâl olunarak hânkâh-ı mezkûra Anbâr-ı Âmire'den olmaz ise Filibe'den mi olur emsâli vechile mikdâr-ı kifâye piriñç ta'yîn ile zât-ı şevket-simât-ı hazret-i tâc-dârî için dahi fukarâ-yı dervîşândan isticlâb-ı daavât-ı hayriyyeye himmet buyurmaları siyâkında kâime-i meveddet-makrûn tahrîr ve fîristâde-i nâdî-i saâdet-masîrleri kılınmıştır. İnşâallâhu Teâlâ lede'l-vüsûl ber-vech-i muharrer himmet buyurmaları me'mûldür.

Fî 27 Muharrem sene 1225 / 4.03.1810

Belge 5: Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri / COA. C. EV. 152/7570

Devletlü inâyetlü efendim sultânım hazretlerine takrîr-i dâ'iyânem oldur ki,

Kutbül-ârifin gavsül-vâsılın Yusuf Sünbül Sinan kuddise sırruhu'l-mennân hazretlerinin hânkâh-ı münîflerinde olan fukarâ ve dervîşânın me'kûlâtı için nân-ı fodulaya iktizâ eden hıntanın Tersâne-i Âmire anbarları mevcûdundan hınta verildiği mesbûk olmağla el-hâletü hâzihî fukarânın me'kûlâtı için şimdilik beş yüz keyl Akdeniz hıntası i'tâ ve icâb eden bahâsı kaleminden hesâb olunup iktizâ eden bahâsı taraf-ı vakıfıdan Zahîre Hazînesi'ne edâ ve teslim olunduktan sonra ol mikdâr keyl hıntanın masrafı için Anbâr-ı Âmire emîni efendi bendelerine sûret i'tâsı bâbında emr u fermân devletlü inâyetlü efendim sultânım hazretlerindir.

Hâdimül-fukarâ eş-Şeyh el-Hâc

Hâfız Mehmed Efendi

Şeyh-i Hânkâh-ı

Koca Mustafa Paşa-yı Atîk

Sâbıkı gösterilerek hesâb oluna.

Zahîre nâzırı saâdetlü atûfetlü efendi

hınta-i mezkûrenin i'tâsı keyfiyeti hesâblarından isti'lâm? verilmiştir.

An-cânib-i es-Seyyid Ahmed Efendi. An hâcegân-ı Dîvânı Hümâyûn Emîn-i Anbâr-ı Âmire in kadar keyl hınta. An mevcûd-ı Anbâr-ı Âmire dâde fermûde. Berây-ı lâzime-i tabh-kerden nân-ı azîz-i fodula. Der imâret-i kutbül-ârifin gavsül-vâsılın Hazret-i Sünbül Sinan kuddise sırruhu'l-azîz. Ber-mûceb-i i'lâm-ı mezbur hazret-i nâzır-ı zehâyir ve bâ-takrîr-i Mehmed Emin Efendi Şeyh-i Hânkâh-ı müşârun-ileyh ve bahâ-eş in-kadar meblağ mahsul ve be-hazîne-i zahîre i'tâ-eş kayd şod ve sûret-dâde fermûde bâ-fermân-ı şerîf. Fî 2 Cemaziyelevvel sene 1236 Hınta-i Akdeniz 500 Keyl fî 150 Bahâsı 1875 1875 oooo Teslîm be-Hazîne-i Zahîre Sâbıkı minvâl-i muharrer üzeredir. Fermân devletlü inâyetlü sultânım hazretlerindir. Fî 15 Receb sene 1236	İcâb eden bahâsı Zahîre Hazînesine ba'de't-teslîm masrafiçün sûret i'tâsı husûsuna Ber-mûceb-i fermân-ı şerîf hesâb-şod Hınta-i mîrî Keyl 500 fî 150 Bahâsı 1875 kuruş Hesâb olunduğu üzere bahâsı bu mikdâr kuruşa bâliğ olmuştur. Fermân devletlü inâyetlü sultânım hazretlerindir. Fî 15 Receb sene 1236
--	---

Sa'âdetlü atûfetlü zahîre nâzırı efendi hazretleri iktizâsını i'lâma himmet buyurular.

Ma'rûz-ı bendeleridir ki,

Hânkâh-ı müşârun ileyhde sâkin fukarâ ve dervîşânın me'kûlâtları için iktizâ eden hınta Anbâr-ı Âmire'den verileğeldiği mesbûk olduğuna binâen şimdilik beş yüz keyl Akdeniz hıntasının îcâb eden bahâsı verilmek üzere i'tâsı istid'â olunduğu işbu takrîr meâlinden müstebân olmağla el-hâletü hâzihî vâridâtın inkıtâ'ı hasebiyle cedîd hıntanın killeti derkâr olduğuna binâen hesâb olunduğu üzere îcâb eden bin sekiz yüz yetmiş beş kuruş bahâsı Zahîre Hazînesi'ne ba'de't-teslîm Anbâr-ı Âmire mevcûdundan ol mikdâr hıntanın masrafı için anbâr emîni efendi kullarına sûret i'tâsı husûsunda emr u fermân devletlü sa'âdetlü sultânım hazretlerindir.

(Mühür)

Mûcebince Zahîre Hazînesine ba'de't-teslîm sûret i'tâ oluna.

Sûret dâde.

Îmâret-i âmire-i mezkûre için Anbâr-ı Âmireden i'tâsı fermân buyurulduğu ve Mevkûfâtdan hesâb olduğu üzere beş yüz keyl hıntanın bahâsı olan bin sekiz yüz yetmiş beş kuruş Zahîre Hazînesine teslîm olunmuşdur. Fermân devletlü inâyetlü sultânım hazretlerindir.

Fî 25 Receb sene 1236 / 28 Nisan 1821

Belge 6: Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri / COA. HR. İD. 78/96

Devlet-i Aliyye-i Osmaniye

Cenevre Başşehbenderliği

Numara

Umûmî: 3700

Husûsî: 68

Hâriciye Nezâret-i Celîlesi Cânib-i Âlisine

Devletlü efendim hazretleri,

KocaMustafa Paşa'da Sünbül Efendi Dergâh-ı Şerîfi Post-nişîni merhûm Kutbeddin Efendi'nin mahdûmu olup Cenevre'de Maârif-i Umûmiye Nezâret-i Celîlesi hesâbına tahsilde bulunan 1308 tevellüdlü Rıza Kutbi Efendi üç yaşındaki mahdûmunu getirmek üzere Dersaadet'e azîmet için bir kıt'a pasaport i'tâsını talep eylemiştir. İktizâsının îfâsıyla mûmâ ileyhe pasaport i'tâsı câiz olup olmadığının emr u iş'ârı merhûn-ı irâde-i aliyyeleridir. Ol bâbda emr u fermân hazret-i men lehül-emrindir.

Fî 6 Cemâziyelevvel sene 1336 / Fî 18 Şubat 1918

Cenevre Başşehbenderliği'ne me'mûr

Başşehbender

İmza

Bâbîâli

Hâriciye Nezâreti

Umûr-ı İdâriye Müdüriyet-i Umûmiyesi

Hulâsa: Talebeden Rıza Kutbi

Efendi'nin Dersaadet'e azîmeti

Hâriciye Nâzırı vekîli Halil Beyefendi hazretlerinden

Dâhiliye Nezâret ve Başkumandanlık Vekâlet-i Celîlesine

Maârif Nezâret-i Celîlesi hesâbına Cenevre'de tahsilde bulunan KocaMustafa Paşa'da Sünbül Efendi Dergâhı Post-nişîni merhûm Kutbeddin Efendi mahdûmu 1308 tevellüdlü Rıza Kutbi Efendi'nin üç yaşındaki oğlunu almak üzere Dersaadet'e azîmet arzusunda bulunduğundan bahisle pasaport i'tâ edilip edilemeyeceği Cenevre Başşehbenderliği'nden isti'lâm edilmiş ve keyfiyet ... Celîlesi'ne de yazılmışdır. İfâ-yı muktezâsı bâbında/manût-ı irâde-i aliyye-i nezâret-penâhileridir.

Fî 5 Mart sene 1334 / 05.03.1918

Belge 7: Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri / COA. BEO. 725/54338**Sadâret Mektûbî Kalemi**

Mâliye Nezâret-i Behiyyesi'ne tezkire

Post-nişîni bulunduğ u Sünbül Efendi Dergâh-ı Şerîfî taâmiyesinin adem-i kifâyesine mebnî aceze ve dervîşânın infâk ve iâşesinde müşkilât görölmekde olduğundan bahisle tezyîdi istid'âsını hâvî Şeyh Kutbeddin Efendi tarafından verilen arzuhâl leffen tesyîr-i savb-ı vâlâları kılınmış olmağ la iktizâsının ifâ ve inbâsına himmet.

20 Receb sene 1313 / 25 Kânûn-ı Evvel sene 1311 [6 Ocak 1896]

Bâ-işâret-i cenâb-ı müsteşârî.

Belge 8: Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri / COA. BEO. 744/55757**Sadâret Mektûbî Kalemi**

Mâliye Nezâreti'ne buyuruldu

Sûretleri bâlâda muharrer tezkire-i ma'rûza ve şeref-sâdır olan irâde-i seniyye-i hazret-i Hilâfet-penâhî müce-
bince Mâliye Nezâret-i Celîlesi'nden icrâ-yı îcâbına himmet buyurulmak.

Fî 29 Şaban sene 1313 ve fî 1 Şubat sene 1311 / 13 Şubat 1896

Sünbül Efendi Dergâhı'na muhassas maâşın altı yüz kuruşa iblâğ ı hakkında.

Atûfetlü efendim hazretleri,

Post-nişîni bulunduğ u Sünbül Efendi dergâh-ı şerîfî taâmiyesinin adem-i kifâyetinden bahisle tezyîdi istid'âsını hâvî Şeyh Kutbeddin Efendi tarafından verilen arzuhâlin leffiyile sebk eden istifsâra cevâben Mâliye Nezâret-i Celîlesi makâmından vârid olup leffen arz ve takdîm kılınan tezkirede muhtâcîn maâşâtı münhallâtından karşılık bulunduğ u gösterilen iki yüz yirmi dokuz kuruşun dergâh-ı mezkûrun Hazîne-i Celîle'den muhassas olan şehri üç yüz yetmiş bir kuruş taâmiyesine zammıyla altı yüz kuruşa iblâğ ı hakkında her ne vechile irâde-i seniyye-i hazret-i Hilâfet-penâhî şeref-sudûr buyurulur ise mantûk-ı münîfî infâz edileceğ i beyânıyla tezkire-i senâverî terkîm kılındı, efendim.

Fî 19 Şaban sene 1313 ve fî 22 Kanunısani sene 1311 / 3 Şubat 1896

Sadriâ'zam

Rıfat

Ma'rûz-ı çâker-i kemîneleridir ki,

Resîde-i dest-i ta'zîm olup melfûfuyla manzûr-ı âlî buyurulan işbu tezkire-i sâmiye-i Sadâret-penâhîleri üzeri-
ne mücebince irâde-i seniyye-i cenâb-ı Hilâfet-penâhî şeref-müte'allik buyurulmuş olmağ la ol bâbda emr u fermân
hazret-i veliyyül-emrindir.

Fî 24 Şaban sene 1313 ve fî 27 Kanunısani sene 1311 / 8 Şubat 1896

Serkâtib-i Hazret-i Şehriyârî

Tahsin

Belge 9: Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri / COA. İ. ML. 16/56

Nezâret-i Umûr-ı Mâliye

Muhâsebe-i Umûmiye

Aded

1518

Ma'rûz-ı çâker-i kemîneleridir ki,

Post-nişîni bulunduğu Sünbül Efendi Dergâh-ı Şerîfî taâmiyesinin adem-i kifâyetine mebnî hücre-i dervîşânının infâk ve iâşesinde müşkilât görülmekte olduğundan bahisle tezyîdi istid'âsını hâvî Şeyh Kutbeddin Efendi tarafından takdîm olunan arzuhâlin leffiyle iktizâsının îfâ ve arz ve inbâsı şeref-vârid olan 25 Kânûnevvel sene 1311 târîhli ve iki bin yedi yüz otuz altı numaralı tezkire-i sâmiye-i fahîmânelerinde emr u iş'âr buyurulmuştur. Dergâh-ı mezkûrun Hazîne-i Celîleden şehîrî üç yüz yetmiş bir kuruş taâmiyesi olduğu kayden anlaşılıp hâlbuki taâmiye muhassasâtının mahlûlâtı olamayacağı ve muhtâcîn maâşâtı münhallâtından iki yüz yirmi dokuz kuruş bulunabildiği Muhâsebe-i Umûmiye-i Mâliye'den îfâde kılınmağla meblağ-ı mezbûrun zammıyla taâmiye-i mezkûrenin altı yüz kuruşa iblâğı rehîn-i tensîb-i âlî buyurulduğu takdirde buyuruldu-i âlisinin irsâl buyurulması bâbında emr u fermân hazret-i veliyyü'l-emrindir.

Fî 12 Şaban sene 1313 ve fî 15 Kanunısani sene 1311 / 27 Ocak 1896

Mâliye Nâzırı

(İmza)

Bâbîâli

Dâire-i Sadâret

Âmedî-i Dîvân-ı Hümâyûn

2026

Atûfetlü efendim hazretleri,

Post-nişîni bulunduğu Sünbül Efendi Dergâh-ı Şerîfî taâmiyesinin adem-i kifâyetinden bahisle tezyîdi istid'âsını hâvî Şeyh Kutbeddin Efendi tarafından verilen arzuhâlin leffiyle sebk eden istifsâra cevâben Mâliye Nezâret-i Celîlesi makâmından vârid olup leffen arz ve takdîm kılınan tezkirede muhtâcîn maâşâtı münhallâtından karşılık bulunduğu gösterilen iki yüz yirmi dokuz kuruşun dergâh-ı mezkûrun Hazîne-i Celîleden muhassas olan şehîrî üç yüz yetmiş bir kuruş taâmiyesine zammıyla altı yüz kuruşa iblâğı hakkında her ne vechile irâde-i seniyye-i hazret-i Hilâfet-penâhî şeref-sudûr buyurulur ise mantûk-ı âlîsi infâz edileceği beyânıyla tezkire-i senâverî terkîm kılındı efendim.

Fî 19 Şaban sene 1313 / Fî 22 Kanunısani sene 1311 / 3 Şubat 1896

Sadrıa'zam

Rıfat

Ma'rûz-ı çâker-i kemîneleridir ki,

Resîde-i dest-i ta'zîm olup melfûfuyla manzûr-ı âlî buyurulan işbu tezkire-i sâmiye-i Sadâret-penâhîleri üzerine mücebince irâde-i seniyye-i cenâb-ı Hilâfet-penâhî şeref-müte'allik buyurulmuş olmağla ol bâbda emr u fermân hazret-i veliyyü'l-emrindir.

Fî 24 Şaban sene 1313 / Fî 27 Kanunısani sene 1311 / 8 Şubat 1896

Serkâtib-i Hazret-i Şehriyârî

Tahsin

Belge 10: Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri / COA. BEO. 1720/128942

Sadâret Mektûbî Kalemi

Mâliye Nezâret-i Celîlesi'ne

Ber-mûceb-i irâde-i seniyye-i cenâb-ı Hilâfet-penâhî Mâliye Nezâret-i Celîlesi'nden ifâsı muktezâsına himmet buyurulmak.

Sünbül Efendi Dergâhı muhassasâtının tezyîdi hakkında.

2 Cemaziyelahir sene 1319 / 2 Eylül sene 1317 / 15 Eylül 1901

Belge 11: Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri / COA. İ. ML. 46/43

Yıldız Sarây-ı Hümayûnu

Başkitâbet Dâiresi

3827

Ma'rûz-ı çâker-i kemîneleridir ki,

Sünbül Efendi Dergâh-ı Şerîfi'nin muhassasât-ı şehriyesi olan beş yüz kuruşun mâh-ı hâl-i Rumînin yirmi yedinci gününden itibaren iki bin kuruşa iblâğı şeref-sudûr buyurulan irâde-i seniyye-i cenâb-ı Hilâfet-penâhî icâb-ı âlîsinden olmağla ol bâbda emr u fermân hazret-i veliyyül-emrindir.

Fî 27 Cumâdelûlâ sene 1319 ve fî 28 Ağustos sene 1317 / 10 Eylül 1901

Serkâtib-i Hazret-i Şehriyârî

Tahsin

Belge 12: Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri / COA. ZB. 473 / 75

Mektûbî Kalemine Mahsûs

Dersaadet Merkez ve Birinci Fırka-i Hümayûn Kumandanlığına

Önümüzdeki Cumartesi gecesi aşer-i Muharreme müsâdif olmasıyla icrâ-yı mâtem olunacağından cihet-i nizâmiyeden tertîbi mu'tâd olan kolların alelâde tertîb ve irsâliyle te'yîd-i takayyüdât olunması ve Muharrem'in onuncu günü Koca Mustafa Paşa'da kâin Sünbül Sinan Dergâh-ı Şerîfinde sevâbıkı misillü ahâlîye su tevzî' edileceği ve bu münâsebetle mahall-i mezkûr galabalık olacağı cihetle zâbitaca cereyânı tabîi olan takayyüdât-ı inzibâtıyyeyi te'yîden cihet-i askeriyeden de fazla olarak üç kol tertîb ve dergâh-ı mezkûr civârında geşt ü güzâr etdirilmesi ve keyfiyetin emr ü iş'ârı husûsuna müsâade

7 Şubat sene 1322 / 20.02.1907

Belge 13: Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri / COA. ZB. 380 / 133**Mektûbî Kalemine Mahsûs**

Polis Müdüriyetine

Önümüzdeki Cumartesi gecesi aşer-i Muharreme müsâdif olmasıyla icrâ-yı mâtem olunacağından cihet-i nizâmiyeden tertîbi mu'tâd olan kolların alelâde tertîb ve irsâliyle te'yîd-i takayyüdât olunması ve Muharrem'in onuncu günü Koca Mustafa Paşâda kâin Sünbül Sinan Dergâh-ı Şerîfinde sevâbıkı misillü ahâlîye su tevzî' edileceği ve bu münâsebetle mahall-i mezkûr galabalık olacağı cihetle zâbitaca cereyânı tabîi olan takayyüdât-ı inzibâtiyyeyi te'yîden cihet-i askeriyeden de fazla olarak üç kol tertîb ve dergâh-ı mezkûr civârında geşt ü güzâr etdirilmesi Dersaadet Merkez ve Birinci Fırka-i Hümâyûn Kumandanlığı'na iş'âr edilmiş olmağla taraf-ı behiyyelerinden de sinîn-i sâbıkada olduğu vechile takayyüdât-ı kâfiye icrâsıyla mugâyir-i rızâ-yı âlem-i ahvâl vukûuna meydan verilmemesi ve yevm-i mezkûrda Üsküdar cihetinde dahi icrâ-yı mâtem olunacağından Üsküdar için de ber-mu'tâd mikdâr-ı kâfi polis me'mûrları tertîb ve irsâli husûsuna himem ...

7 Şubat sene 1322 / 20.02.1907

Belge 14: Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri / COA. ZB. 382/100**Mektûbî Kalemi'ne Mahsûs**

Polis Müdüriyeti'ne

Aşer-i Muharrem gecesi İranîler tarafından ber-mu'tâd icrâ-yı mâtem olunacağından cihet-i nizâmiyeden tertîbi mu'tâd olan kolların alelâde tertîb ve irsâliyle te'yîd-i takayyüdât olunması ve Muharrem'in onuncu günü Koca Mustafa Paşâda kâin Sünbül Sinan Dergâh-ı Şerîfi'nde sevâbıkı misillü ahâlîye su tevzî' edileceği ve bu münâsebetle mahall-i mezkûr kalabalık olacağı cihetle zâbitaca cereyânı tabîi olan takayyüdât-ı inzibâtiyyeyi te'yîden cihet-i askeriyeden de fazla olarak üç kol tertîb ve dergâh-ı mezkûr civârında geşt ü güzâr etdirilmesi Dersaadet Merkez ve Birinci Fırka-i Hümâyûn Kumandanlığı'na iş'âr edilmiş olmağla taraf-ı behiyyelerinden de sinîn-i sâbıkada olduğu vechile takayyüdât-ı kâfiye icrâsıyla mugâyir-i rızâ-yı âlî ahvâl vukû'una meydân verilmemesi ve yevm-i mezkûrda Üsküdar cihetinde dahi icrâ-yı mâtem olunacağından Üsküdar için de ber-mu'tâd mikdâr-ı kâfi polis me'mûrları tertîb ve irsâli husûsuna himem.

26 Kanunısani sene 1323 / 8 Şubat 1908

Belge 15: Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri / COA. HAT. 1588/30

Devletlü âtufetlü re'fetlü mürüvvetlü mehâsin-şiyem oğlum efendim hazretleri,

Ma'lûm-ı âlî buyurulduğu vechile geçen gün bi'l-yümni veş-şevketi ve'l-iclâl Koca Mustafa Paşa Hânkâhı teşrîf-i meyâmin-redîf-i hazret-i şâhâneleri erzânıyla kâffe-i fukarâ-yı Sünbûliye kulları mesrûr u handân ve ta'mîrine emr u fermân-ı kerâmet-unvân-ı hazret-i şehinşâhâneleri ihsân buyurulmuş olduğu du'â ve teşekkürünü mübeyyin şeyhi abd-i dâîlerinin takdîme ictisâr eylediği bir kıt'a arzuhâli manzûr-ı merâhim-nüşûr-ı hazret-i tâcdârâne buyurulmak için işbu arıza-i ubeydâneme mevzû'an takdîme ictisâr kılındı. Ol bâbda niyâz-ı ubeydânelerine müsâade-i seniyye-i ihsân-âde-i hazret-i şehinşâhâneleri erzân ve şâyân buyurulması emrinde ve her hâlde emr u fermân efendimizin idüğü ifâdesine ictisâr olundu, efendim.

Devletlü inâyetlü âtufetlü übbetlü veliyyü'n-ni'am kesîrül-kerem efendim hazretleri,

Enâmil-pîrâ-yı tekrîm olan işbu tezkire-i sâmilîleriyle efendi-i mûmâ-ileyh dâîlerinin mârru'l-beyân irsâl buyurulan teşekkürnâme-i dâ'iyânesi mübârek ve mu'allâ hâk-i pâ-yı hâcet-revâ-yı cenâb-ı Hilâfet-penâhiye arz ve takdîm birle meşmûl-ı lihâza-i mekârim-ifâza-i hazret-i Padişahî buyurulmuştur. Hak Teâlâ hazretleri üss-i esâs-ı cihânın bâis-i i'mâr ve istikrârı ve dâiyân-ı ihlâs-gûyân ve bendegân-ı şâkirül-ihsânânın sebep-i feyzi ve i'tibârı olan veliyy-i ni'metimiz veliyy-i ni'met-i âlem efendimiz hazretlerinin eyyâm-ı ömr ü şevket ve ikbâl-i şâhânelerini efvân ve sâye-i tûbâ-vâye-i pâdişâhânelerinde dâimâ bu misillü dâiyân ve bendegân-ı zikrül-ihsânlarını telattufât-ı celîlelerine mazhariyetle mübâhî ve memnûn buyura, âmîn. Mahsûs-ı zât-ı ferîşte-sıfât-ı şâhâneleri olan şîme-i kerîme-i müstahak-nevâzı ve kemâl-i eltâf-ı aliyye-i inâyet-sâzîleri iktizâsınca eltâf ve hayrât-ı bî-gâyât-ı celîle-i mülûkânelerine ilâve ve zeyl olmak ve bu bâbda dahi efendi-i mûmâ ileyh dâîleriyle fukarâ-yı dervîşândan taraf-ı eşref-i pâdişâhânelerine be-tekrâr daavât-ı hayriye isticlâb olunmak irâde-i merâhim-mu'tâde-i kerîmânesiyle hânkâh-ı mezkûrun ve mûmâ ileyh şeyh efendi dâîlerinin sâkin olduğu hânenin hânkâh-ı mezkûr evkâfı gallesinden Evkâf-ı Hümâyûn nâzırı atûfetlü efendi bendeleri ma'rifetiyle ta'mîr ve termîmiyle ihyâsı husûsuna müsâade-i mekârim-mu'tâde-i hazret-i mülkdârî erzân buyurulmuş olup ancak şu vechile ki evkâf-ı mezkûre himâyesine dahi dikkat ve ri'âyet olunarak meselâ teşrîf-i hümâyûn vukûunda lüzûmu olur mütâlaasıyla müstakil dâire-i şâhâne yapılmak gibi bir takım ilâve ve masârif-ı zâide-i kesîreyi mücib olur şeylerden sarf-ı nazar kılınarak hânkâh-ı mezkûrun ve hâne-i mezbûrun şöyle inhidâm ve tehlikeden vâreste ve masûn olacak sûretle ta'mîr ve termîmi ve hânkâh-ı mezkûrun kanâdîl ve sâiresi gibi şeylerinin tanzîmi husûsunun mûmâ ileyh nâzır efendi bendeleri tarafından dervîş-nihâd ve usûl-i ebniyye âşinâ münâsib ve müntehab bir bende-i sadâkat-i'tiyâda ihâlesi ve nâzır-ı mûmâ ileyh bendelerine husûs-ı mezkûrun bu taraftan iş'âr ve ifâdesi tekrârı tekellüfüne hâcet olmadığından sâlifüz-zikr teşekkürnâmenin cânib-i maâlî-menâkıb-ı âsafânelerinden tezkire-i sâmilîleri tahrîriyle irsâl buyurularak bi'l-etrâf beyân ve inbâ buyurulması irâde-i kerâmet-ifâde-i şâhâne buyurulmuş ve zikrolunan teşekkürnâme derûn-ı cevâbnâmeye leffen i'âde kılınmış olmağla ol vechile sûret-i irâde-i seniyye-i şâhânenin mûmâ ileyh nâzır efendi bendelerine beyân ve iş'ârı ile ihâlesi husûsuna himmet-i âlîleri derkâr buyurulmak bâbında emr u himem hazret-i veliyyül-emrindir.

Tarih: 15. Şevval 1249 / 25.02.1834

Belge 16: Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri / COA. İ. DH. 183/10086

Atûfetlü efendim hazretleri,

Koca Mustafa Paşa Câmi'-i Şerîfi avlusunda kâin kutbü'l-ârifin Şeyh Yusuf Sünbül Sinan kuddise sırruhu'l-men-nân hazretlerinin mukaddemce muhterik olup sâye-i müberrât-vâye-i cenâb-ı Pâdişâhîde inşâ olunmakda olan der-gâh-ı şerîf ve hücrât ve sâiresinin itmâmı kuvve-i karîbeye gelmiş ise de şeyh efendi dâiresinde zât-ı hümayûn-ı hazret-i şâhâneye mahsûs dâire ile sâir odaların ve pîş-kadem dâiresinde bulunan hücrât mefrûşâtının dahi tan-zîmi lâzımeden olarak masârıfı yirmi dört bin altı yüz elli dört ve câmi'-i şerîf-i mezkûrun bazı mahalleri ta'mîriyle hasırlarının tecdîdi masârıfı ve müşârun ileyh hazretlerinin sandukası üzerine yapıdırılan demir şebîkenin yaldız bahâsı sekiz bin yedi yüz kuruş ki, cem'an otuz üç bin üç yüz elli dört kuruşla vücûda geleceği anlaşılmış olduğu beyânıyla icrâ-yı îcâbı istîzânına dâir Evkâf-ı Hümayûn nâzırı atûfetlü beyefendi hazretlerinin iki bendli bir kıt'a takrîri manzûr-ı âlî buyurulmak üzere arz ve takdîm kılınmış olmağın ber-mûceb-i takrîr tesviye-i iktizâsı muvâfık-ı irâde-i ihsân-âde-i cenâb-ı Pâdişâhî buyurulur ise nâzır-ı müşârun ileyh hazretlerine havâle olacağı beyânıyla tezkire-i senâverî terkîm kılındı, efendim.

Fî 14 Cemaziyelevvel sene 1264 / 18 Nisan 1848

Ma'rûz-ı çâker-i kemîneleridir ki,

Esâbi'-zîb-i tefhîm olan işbu tezkire-i sâmiye-i âsafâneleriyle zikrolunan takrîr manzûr-ı me'âlî-mevfûr-ı cenâb-ı Hilâfet-penâhî buyurulmuş ve iş'âr ve istîzân buyurulduğu vechile zikrolunan mahaller ile mefrûşât ve sairenin ol mikdâr masrafla tanzîm ve tesviyesi zımnında ber-mûceb-i takrîr icrâ-yı iktizâsı nâzır-ı müşârun ileyh hazretlerine havâle olunması şeref-pîrâ-yı sünûh ve sudûr buyurulan irâde-i seniyye-i hazret-i Padişahî muktezâ-yı kerâmet-ihativâsından bulunmuş ve mezkûr takrîr yine savb-ı sâmi-i âsafîlerine i'âde ve tesyâr kılınmış olmağla ol bâbda emr u fermân hazret-i veliyyü'l-emrindir.

Fî 16 Cemaziyelevvel sene 1264 / 20 Nisan 1848

Belge 17: Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri / COA. EV. d. 13488

Bâ-irâde-i seniyye-i şâhâne Koca Mustafa Paşa Câmî-i Şerîfî ve imâret ve mekteb-i münîfî ve mahâll-i sâire-nin ve Sünbül Sinan kuddise sırruhu'l-mennân hazretlerinin dergâh-ı şerîfinde şeyh efendi dâiresinin iktizâ eden ta'mîrât ve muhterik dervîşân hücrâtlarının ta'mîr ve müceddeden inşâsı içün işbu bin iki yüz altmış dört senesi mâh-ı Şevvâl-i şerîfinin yirmi birinci gününden mâh-ı mezbûrun yirmi beşinci gününe değin beş gün zarfında mübâyaa olunan ecnâs-ı eşyâ bahâlarıyla amele verilecek ücrâtın on dokuzuncu hafta icmâlinin sûret-i defteridir.

Fî 25 Şevval sene 1264 / 24.09.1848

Ecnâs-ı boya bahâsı

A'lâ isfirâc		Revgan-ı bezîr	
Kıyye	25	Kıyye	42
Bahâ	fî 6 kuruş	Bahâ	fî 5 kuruş
	150 kuruş		210 Kuruş
Yekûn 360 kuruş			

Mübâyaa olunan kiremid ve sâire

Kiremid		Yeni Beylik tuğla		Parça tuğla	
Aded 4000		Aded 200		Kûfe 23	
Bahâ	fî 90 kuruş	Bahâ	fî 7,5 para	Bahâ	fî 2 kuruş
	360 Kuruş		37,5 Kuruş		46 kuruş
Yekûn 443,5 kuruş					

Mübâyaa olunan ecnâs-ı kapı âlâtı

Sünbül Sinan küddise sırruhu'l-mennân hazretlerinin merkad-i şerîfinin etrafına müceddeden inşa olunan demir şebeke Kıyye 240 Bahâ 6 kuruş 1440 kuruş			Şadırvan etrafına demir kafes Kıyye 25 Bahâ 4 kuruş 100 kuruş		Dolab topu Aded 1 1,5 kuruş		Zar mismârı Aded 8 bahâfî 10 para 2 kuruş		
Kînet ve zivana Aded 14 Bahâfî 110 para 38,5 kuruş		Oda kapı halkası Aded 16 Bahâfî 1 kuruş 16 kuruş		Mâbeyn halkası 4 aded Bahâ 2 kuruş 8 kuruş		Pirinç sokak halkası Aded 1 Bahâ 4 kuruş		Demir kapı halkası Aded Para 2 120 2 360 2 460 6 47 kuruş	
Raht Aded 15 Bahâfî 80 para 30 Kuruş		Mismâr Aded 400 5 kuruş	Göz rahtı Aded 8 Baha 3 kuruş	Pirinç mandal Aded 8 fî 6 kuruş 48 kuruş	Kurbağa Aded 8 fî 1 kuruş 8 kuruş	Kapı menteşesi Aded 8 fî 80 para 16 kuruş			
Kapı geçmesi Aded 8 fî 2,5 kuruş 20 kuruş		... Aded 4 Baha 5 kuruş	Semer-i? Kandil Kıyye 2,5 Baha fî 4 kuruş 10 kuruş		Perde demiri Aded 16 Baha fî 60 para 24 kuruş		Pencere düğmesi Aded 32 Baha fî 10 para 8 kuruş		Cami kapısına demir kapı Kıyye 183 Baha fî 6 krş 1098 kuruş
Oda kapı rezesi Aded 6 Baha fî 3 kuruş 18 kuruş									
Yekûn kuruş 2950 -0480 zuhûr eden atik demir bahâsı 240 kıyye fî 80 para 2470 kuruş									

Ucûrât-ı amele ve masârifât-ı müteferrika

Yevmiye-i neccârân 385 kuruş	Yevmiye-i nakkâşân 448 kuruş
Yevmiye-i hamamcıyân 178 kuruş	Yevmiye-i sıvacyân 260 kuruş
Yevmiye-i rencberân 748 kuruş	
Yekûn 2019 kuruş	

Masârifât-ı müteferrika ve hammâliye

206 kuruş	
Cem'an yekûn	
Kuruş	
0360	Boya bahâsı
0445,5	Kiremid ve sâire
2470	Ecnâs-ı kapı âlâtı
2019	Ücûrât-ı amele
0206	Masârifât-ı müteferrika
5498,5	

Yalnız beş bin dört yüz doksân sekiz buçuk kuruşdur.

Belge 18: Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri / COA. İ. DH. 1122/87741

Yıldız Sarây-ı Hümayûnu

Başkitâbet Dâiresi

Sünbül Efendi Dergâh-ı Şerîfî Post-nişîni Mehmed Rıza Efendi'nin dâmâdı Bâb-ı Seraskerî ketebesinden Seyyid Efendi'nin vefâtı cihetiyle âilesi hâl-i müzâyakada kalmış olduğundan mûmâ ileyh Mehmed Rıza Efendi'nin atebe-i ulyâ-yı mülûkânenen vukû' bulan istid'âsı vechile müteveffânın mahdûmu Defter-i Hâkânî ketebesinden Sinan Efendi'nin yetmiş kuruşdan ibâret olan maâşının beş-altı yüz kuruş râddesine iblâğ şeref-sâdır olan irâde-i seniyye-i cenâb-ı Hilâfet-penâhî iktizâ-yı celîlinden olmağla ol bâbda emr u fermân hazret-i veliyyü'l-emrindir.

Fî 26 Cumâdelâhire sene 1306 / Fî 15 Şubat sene 1304 / 27 Şubat 1889

Serkâtib-i Hazret-i Şehriyârî

Süreyya

Belge 19: Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri / COA. Y. MTV. 13/5

Mâbeyn-i Hümayûn Başkitâbet-i Celîlesi Cânib-i Âlîsi'ne

Ma'rûz-ı dâ'îleridir ki,

Cenâb-ı müessis-i bünyân-ı kâinât, zât-ı mes'ûd-ı cenâb-ı şehinşâhîyi bu kevn ü mekân durdukça bâ'is-i um-rân-ı memâlik ve büldân buyursun, âmîn.

Koca Mustafa Paşa Câmi'-i Şerîfî'nde gunûde-i refref-i zemîn olan kutbül-ârifin gavsül-vâsılın hazret-i pîr Yusuf Sünbül Sinan kuddise sirruhu'l-mennân efendimiz hazretlerinin hânkâh-ı âlîleri post-nişînliğine mahsûs olan harem dâiresinin mâil-i inhidâm olmasından dolayı müceddeden inşâsı hakkında şeref-sudûr buyurulan irâde-i celîle-i cenâb-ı şehinşâhî üzerine mâh-ı hâl-i Rumînin yirmi yedinci Perşembe günü dört saat elli dakîkaya tesâdüf eden eşref bir vakt ü zamânda ulemâ ve meşâyıh ve me'mûrîn ve dervîşân ve bi'l-cümle duâgûyân-ı hazret-i cihân-bânî hâzır ve mevcûd oldukları hâlde duâ-yı i'tilâ-yı şân u şevket ve dîrûd-ı izdiyâd-ı ömr ü âfiyet-i hazret-i zıllullahî bi-hulû-si'l-bâli tekrâr ve tilâvet kılınarak ve dört köşesinde zebh olunan kurbânlar fukarâ ve zuafâyâ dağıtılarak vaz'-ı esâs edilmiş olduğunun ma'raz-ı teşekkürde arz u beyânına ibtidâr ve bir vakt-i neşât-ı âlem-âbâd-ı cenâb-ı tâcdârîde arz buyurulması ricâsına ictisâr kılınmış olmağla ol bâbda ve kâtibe-i ahvâlde emr u fermân hazret-i veliyyü'l-emrindir.

Fî 8 Muharrem sene 1301 ve fî 28 Teşrinievvel sene 1299 / 9 Kasım 1883

Ed-Dâ'î

Hâdimü'l-fukarâ

Post-nişîn-i Hânkâh-ı

Sünbülüye

(Mühür)

Es-Seyyid Mehmed Rıza

Belge 20: Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri / COA. İ. ŞD. 68/3971

Nezâret-i Evkâf-ı Hümâyûn

Masârifât-ı Umûmiye Dâiresi

Aded 371

Huzûr-ı Meâlî-mevfûr-ı Cenâb-ı Sadâret-penâhiye

Koca Mustafa Paşada vâkı' Sünbül Efendi dergâh-ı şerîfiyle post-nişini reşâdetlü efendiye mahsûs olan harem dâiresinin icrâ-yı ta'mîri muktezâ-yı irâde-i seniyyeden olarak keşfi bi'l-icrâ tanzîm kılınan resmi mücebince masârif-ı ta'mîriyyesi yüz altı bin kûsûr kuruşa bâliğ olacağı anlaşılmış ve mevcûd enkâzın sağıamlarından isti'mâle kâbiliyeti olanların esmânı masârif-ı keşfiyye-i mezkûreden tenzîl olunmak üzere yirmi dört bin kûsûr kuruş tahmîn olunarak dergâh-ı mezkûrun harem dairesinden bed' ile icrâ-yı ta'mîrine mübâşeret olunmuş ise de dâire-i mezkûrenin hedminde bi'l-cümle bölmelerinin dolma idüğü ve binaenaleyh enkâz-ı mezkûrenin esmânı tahmîn olunan dereceyi tutmayacağı nümâyân olduğu gibi resminin hâricinde olarak dâire-i mezkûreye daha seksen arşun yer ilâve olunduğundan bahisle enkâz-ı mezkûre ile ilâve olunan mahallin tekrar icrâ-yı keşf ve muâyene olunması lüzûmu Evkâf-ı Hümâyûn Ta'mîrât Me'mûriyetinden bâ-müzekkere beyân ve ifâde olunması üzerine ol bâbda vukû' bulan iş'âra mebnî Şehremânet-i Celîlesi Hendesehâne'sinden bi't-tanzîm tesyâr kılınan bir kıt'a defterde gösterildiği vechile zikr olunan harem dâiresinin kable'l-fesh hey'et-i hazırasına nazaran beş zirâ'-ı cedîd murabbına ez-gayr-ı feshiye vaz' olunan fiyât ile bi'l-hesâb yirmi dört bin kûsûr kuruş enkâz-ı bahâ olarak keşf-i evvel yekûnundan tenzîl kılınmış ise de dâire-i mezkûreden ba'de'l-fesh hâsıl olan enkâz takdîr ve tahmîn olunan kıymet nisbetinde ve isti'mâle kâbil derecede sağlam olmadığı bu kere icrâ olunan muâyenede tebeyyün ederek enkâz-ı mezkûreden isti'mâle kâbiliyeti olanların derecesi nisbetinde yeniden takdîr-i kıymetle bahâsı ancak on üç bin yedi yüz on beş kuruşdan ibâret olduğu cihetle kûsûr on bin iki yüz seksen altı kuruşla dâire-i mezkûrenin keşf ve resminden hâric olarak ilâveten yapılmakda olan mahaller masârifından dolayı kırk bir bin dört yüz otuz dört kuruşla Osmanlı lirası yüz kuruş hesabıyla cem'an elli bir bin yedi yüz yirmi kuruşun daha keşf-i evveline zam ve ilâvesi lazım geleceği anlaşılmış ve dâire-i mezkûreye muahharan ilâve olunan mahallin dahi post-nişin-ı mûmâ ileyh tarafından olunan ifade ve ısrâr üzerine ilâve kılındığı lede'tahkîk me'mûrîn-i mezkûreden şifâhen ifâde kılınmış ve ber-vech-i ma'rûz dergâh-ı şerîf-i mezkûr ile müteferriâtının mukaddemâ icrâ olunan keşif ve resmi mücebince masârif-ı muhammenesi olan yüz altı bin iki yüz kırk bir kuruş Hazîne-i Evkâf-ı Hümâyûnun Mâliye Hazîne-i Celîlesinden olan tahsîsâtına mahsûben hafta be-hafta on bin kuruşun Hazîne-i Evkâfa irsâli kararlaştırılarak ol vechile Hazîne-i Celîle-i müşârun ileyhâdan gönderilen mebâliğden tesviye olunmakda bulunmuş olduğundan bu halde zikr olunan enkâz bahâsından dolayı hâsıl olan tefâvût ile hâric ez-keşf yapılan mahallin masârif-ı inşâiyyesi olan cem'an elli bir bin yedi yüz yirmi kuruşun tesviyesi zımnında dahi karâr-ı sâbık vechile muhassasât-ı mebhûseden olarak Hazîne-i Celîle-i Mâliyeden gönderilmekde olan on bin kuruşun hitâm-ı ta'mîrâta kadar Hazîne-i Evkâfa irsâli ve mezkûr elli bir bin yedi yüz yirmi kuruşun dergâh-ı mezkûrun mukaddem ki keşfi olan yüz altı bin iki yüz kırk bir kuruşa zam ve ilâvesiyle hitâm-ı ta'mîrâtda me'mûru tarafından i'tâ olunacak defter üzerine usûl ve nizâmına tevfikkan emânet-i müşârun ileyhâ ma'rifetiyle icrâ olunacak keşf-i sânisî vechile mecmû'-ı masârifât-ı vâkıanın hazîne-i evkâfın doksan dokuz senesi bütçesi tertîbinden olarak tesviyesiyle müşârun ileyh Koca Mustafa Paşa Vakfının sene-i merkûme mahalline masraf kayd ve imlâ olunması zımnında keyfiyetin arz ve istîzânı lüzûmu masârifât-ı umûmiye idâresinden ifâde olunmuş ve sâlifü'l-arz keşif defteri dahi leffen arz ve takdîm kılınmış olmağla re'y ve irâde-i aliyye-i Cenâb-ı âsaf-ı a'zamîlerine tevâfuk eylediği halde hazînece muâmele-i muktezîyenin ifâsı husûsunun savb-ı kemterîye havâle buyurulması bâbında ve her hâlde emr u fermân hazret-i veliyyü'l-emrindir.

Fî 22 Rebiülevvel sene 1301 ve fi 9 Kanunîsani sene 1299

Mühür

Evkâf-ı Hümâyûn Nezâretinin Şûrâ-yı Devlete havâle buyurulan işbu takrîri melfûfuyla Dâhiliye Dâiresinde kırâat ve nezâret-i müşârun ileyhâ ile muhâbere olundu. Sünbül Efendi dergâh-ı şerîfiyle post-nişini efendiye mahsûs olup harem dâiresine keşf ve resminden hâric ilâve olunan şeyler ber-sath bodrum kat ilâvesiyle ebniyenin zirâi tezâyüd ve orta kat döşemeleri eşkâlinin tagyîrinden ve hamamın ta'mîrinden ibâret olduğu ve bilâ-ruhsat inşâsı dergâh-ı şerîf-i mezkûrun sür'at-i inşâsı muktezâ-yı irâde-i seniyyeden bulunması cihetle inşâata devam olunmasından neş'et eylediği ve dâire-i mezkûrenin dahi inşâsı ikmâl olunup yalnız derûnunun sıvaları kalmış ise de onun da havaların kesb-i i'tidâl etdiğinde ikmâl edileceği nezâret-i müşârun ileyhânın cevâbında gösterilmiş ve masârıf-ı merkûmenin kabûlü umûr-ı zarûriyeden bulunmuş olduğundan ber-mûceb-i istizân ilâve olunan mahaller masârıfı olan elli bir bin yedi yüz yirmi kuruşun keşf-i evvel masârıfı bulunan yüz altı bin iki yüz kırk bir kuruşa zam ve ilâvesiyle mecmû'-ı masârıfât-ı vakı'anın hazîne-i evkâfın doksan dokuz senesi muvâzenesi tertibinden tesviyesiyle vakf-ı mezkûrun sene-i merkûme mahalline masraf kaydı zımında hazînece îfâ-yı muktezâsının nezâret-i müşârun ileyhâya havâlesi tezekkür olunarak keşif defteri leffen takdîm kılındı. Emr u fermân hazret-i men lehül-emrindir.

Fî 6 Cemaziyelahir sene 1301 ve fî 22 Mart sene 1300

Şûrâ-yı Devlet ve âzâlarının mühürleri

Devletlü efendim hazretleri,

Evkâf-ı Hümâyûn Nezâreti'nin Şûrâ-yı Devlet Dâhiliye Dâiresi'nden bâ-mazbata tezyîl olunup keşif defteriyle beraber arz ve takdîm olunan takrîri mütâlaasından müstebân olduğu üzere Sünbül Efendi Dergâh-ı Şerîfi'yle post-nişini efendiye mahsûs olan harem dâiresinin icrâ-yı ta'mîri irâde-i seniyye-i hazret-i Padişahî muktezâ-yı münîfinden olarak lede'l-keşf resmi mûcebince masârıfı yüz altı bin kûsûr kuruşa bâliğ olacağı anlaşılarak ta'mîrâta mübâşeret olunmuş ise de enkâz esmânı tahmîn olunan dereceyi tutmayacağı ba'de'l-hedm tebeyyün etdiğî ve muahharan bazı mahaller dahi ilâve olduğu cihetle keşf-i evvele elli bir bin yedi yüz yirmi kuruşun daha ilâvesi lâzım gelip evvelki keşif ve resminden hâric olarak mezkûr harem dâiresine ilâve olunan şeyler ber-sath bodrum kat ilâvesiyle ebniyenin zirâi tezâyüd etmesinden ve orta kat döşemeleri eşkâlinin tagyîrinden ve hammâmın ta'mîrinden ibâret bulunmuş olduğundan mezkûr elli bir bin yedi yüz yirmi kuruşun keşf-i evvel masârıfı bulunan yüz altı bin iki yüz kırk bir kuruşa zam ve ilâvesiyle Hazîne-i Evkâfın Mâliye Hazîne-i Celîlesi'nden olan tahsisâtına mahsûben hafta be-hafta on bin kuruşun hitâm-ı ta'mîrâta kadar Hazîne-i Evkâfa irsâliyle hitâm-ı ta'mîrâtda me'mûru tarafından i'tâ olunacak defter üzerine usûl ve nizâmına tevfikân Şehremâneti ma'rifetiyle icrâ olunacak keşf-i sânisî vechile mecmû'-ı masârıfât-ı vakı'anın Hazîne-i Evkâfın doksan dokuz senesi muvâzenesi tertîbinden tesviyesiyle Koca Mustafa Paşa Vakfı'nın sene-i merkûme mahalline masraf kaydı zımında hazînece îfâ-yı muktezâsının nezâret-i müşârun-ileyhâya havâlesi tezekkür kılınmış olmağla ol bâbda her ne vechile emr u fermân-ı hümâyûn-ı hazret-i mülûkâne şeref-müte'allik buyurulur ise mantûk-ı münîfi infâz edileceği beyânıyla tezkire-i senâverî terkîm olundu, efendim.

Fî 10 Cemaziyelahir sene 1301 / Fî 26 Mart sene 1300 / 7 Nisan 1884

Said

Ma'rûz-ı çâker-i kemîneleridir ki,

Resîde-i dest-i ta'zîm olan işbu tezkire-i sâmiye-i Sadâret-penâhîleriyle melfûf takrîr-i müzeyyel ve defter manzûr-ı âlî buyurulmuş ve ber-vech-i istizân muâmelât-ı lâzîminin îfâsı husûsuna irâde-i seniyye-i cenâb-ı Pâdişahî müteallik ve şeref-sudûr buyurularak mezkûr takrîr ve defter îade kılınmış olmağla ol bâbda emr u fermân hazret-i veliyyül-emrindir.

Fî 12 Cemaziyelahir sene 1301 ve fî 28 Mart sene 1300 / 9 Nisan 1884

Ali Rıza

Belge 21: Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri / COA. ŞD. 108 / 18

Şûrâ-yı Devlet
Dâhiliye Dâiresi
Aded 56

Evkâf-ı Hümâyûn Nezâret-i Celîlesine

Devletlü efendim hazretleri

Sünbül Efendi Dergâh-ı Şerîfiyle post-nişini efendiye mahsûs olup ta'mîri muktezâ-yı irâde-i seniyyeden olan harem dâiresine keşif ve resminden hâric ilâve olunan mahaller masârîfından dolayı elli bir bin yedi yüz yirmi kurşun keşf-i evvele zamm ve ilâvesi istizânına dâir Şûrâ-yı Devlet'e havâle buyurulan takrîr-i âlî-i âsafâneleri Dâhiliye Dâiresi'nde lede'l-kırâe bu misillü ta'mîrâtın icrâ olunacak keşfi üzerine usûlen ve nizâmen münâkasası icrâ edilmek ve bir şey ilâvesi lüzûmunda icrâ-yı keşfiyle beraber istizân olunmak icâb ederken bunun evvelki keşfinin münâkasaya konulmaması ve ilâvenin bilâ-ruhsat yapılması neden neş'et etmiştir ve keşif ve resminden hâric ilâve olunan şeyler neden ibâretdir buralarının izâhen iş'arı husûsunun savb-ı âlî-i âsafânelerine tebliği ifâde ve mezkûr takrîr iâde buyurulmak leffen irsâl kılınmağla emr u fermân hazret-i men lehül-emrindir.

Fî 9 Rebiülahir sene 1301 ve fî 26 Kanunısani sene 1299

İmza

Devletlü efendim hazretleri

Müfâd-ı iş'âr-ı âlî-i Cenâb-ı Pâdişâhîleri rehîn-i ikân-ı âcizî olmuştur. Dergâh-ı şerîf-i mezkûr ile harem dâiresinin evvelki keşfi mücebine münâkasasının adem-i icrâsı ebniye kalfalarının Hazîne-i Evkâfda olan matlûblarını vaktiyle istifâ edememelerinden nâşî hayrât-ı şerîfe inşâât ve ta'mîrâtı münâkasalarına girişmemekte olduklarından ve bu bâbda Şehremânet-i Celîlesiyile cereyân etmekte olan muhâberenin dahi henüz netîce-pezir olamamasından ve emr-i ta'mîrin sür'at-i icrâsı ta'cîl buyurulmasından neş'et ettiği ve hâric ez-keşf ilâve olunan mahaller dahi meb'ûs takrîr-i âcizî ile melfûfu bulunan keşif defteri mütâlaasından müstebân olacağı üzere ber-satıh bodrum kat ilâvesiyile ebniyenin zirâi tezâyüd ve orta kat döşemelerinin eşkâlinin tegayyüründen ve hamamın ta'mîrinden ve sâireden ibâret olduğu gibi kable'l-istizân ilâve olunan mahallerin inşâsına mübâşeret olunması da dergâh-ı mezkûrun keşf-i evveli mücebine harem dâiresinin hîn-i hedminde bölme ve döşemeleri ve sâir enkâzı çürük ve ekseri nâ-kâbil-i isti'mâl bir halde zuhûr etmesinden dolayı enkâz-ı mezkûre bedeli olarak keşf-i evvel yekûnundan tenzîl kılınan yirmi dört bin küsur kurşun enkâz-ı mezkûreden isti'mâle kâbiliyeti olanların derecesi nisbetinde takdîr-i kıymetle hadd-i nisâbına tenzîli zımnında yeniden keşif ve muâyenesine lüzûm görüldüğü ve ber-müceb-i keşf-i evvel Evkâf-ı Hümâyûn Ta'mîrât Me'mûru ma'rifetiyle emr-i inşâata mübâşeret olunacağı gün bazı meşâyih ve zevât-ı kirâm hâzır oldukları halde zebh-i karâbîn ile vaz'-ı esâs edileceği sırada post-nişin-i mûmâ-ileyhin dâire-i mezkûrenin evvelce yapılan resminde odaların küçük gösterildiğini ve yük ve dolab ve sandık odaları da dâhil-i keşf edilmediğini beyân ile bunların tevsî' ve ilâvesini arzu ve iş'âr etmesine ve dergâh-ı şerîf-i mezkûrun sür'at-i inşâ ve ikmâli de muktezâ-yı irâde-i seniyye-i cenâb-ı Pâdişâhîden bulunmasına mebnî ber-vech-i muharrer bir taraftan enkâz-ı mebhûsenin takdîr-i kıymeti ve bir taraftan ilâvesi taleb olunan mahallerin inşâsı masârîfinin anlaşılması zımnında emânet-i müşârun ileyhâ ile bi'l-muhâbere keşif ve muâyenelerinin icrâsına ikdâm ve bir taraftan dahi inşâata devam olunmasından ileri geldiği ve dâire-i mezkûrenin dahi inşâsı ikmâl olup yalnız derûnunun sıvaları kalmış ise de onun da havaların kesb-i i'tidâlinde itmâm edileceği bi'l-havale me'mûriyet-i mezkûreden verilen rapor üzerine Masârîfât-ı Umûmiye İdâresinden ifâde ve meb'ûs takrîr ve keşif defteri leffen takdîm ve iâde kılınmış olmağla beyân-ı hâle ibtidâr kılındı. Ol bâbda emr ü fermân hazret-i men lehül-emrindir.

Fî 20 Cemaziyelevvel sene 1301 ve 7 Mart sene 1300

Belge 22: Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri / COA. BEO. 1189/89140**Sadâret Mektûbî Kalemi**

Evkâf-ı Hümâyûn Nezâret-i Celîlesi'ne

Ber-mûceb-i mazbata Evkâf-ı Hümâyûn Nezâret-i Celîlesi'nden icrâ-yı îcâbına himmet buyurulmak.

Şûrâ-yı Devlet Mâlîye Dâiresi'nin 1583 numaralı mazbatası sûretidir.

Evkâf-ı Hümâyûn Nezâreti'nin Şûrâ-yı Devle'te havâle buyurulan 19 Rebiülevvel sene 1316 târîhli ve 332 numaralı takrîri Mâlîye Dâiresi'nde kırâat olundu.

Meâlinde Koca Mustafa Paşa Vakfı'ndan Sünbül Efendi Dergâhı'yla teferruâtının ber-mûceb-i keşf on altı bin kırk altı kuruşla icrâ-yı ta'mîri husûsuna bi'l-istizân irâde-i seniyye-i hazret-i Pâdişâhî şeref-sudûr buyurulmasına mebnî ta'mîrât-ı mezkûre ta'mîrât me'mûru ma'rifetiyle icrâ etdirilerek ol bâbda me'mûr-ı mûmâ ileyh tarafından masârıf-ı vâkı'ayı mübeyyin i'tâ olunan icmâl defteri üzerine Şehremâneti Hendesehânesince tanzîm kılınan keşf-i sânisinde Mecidî on dokuz kuruşdan dokuz bin altı yüz elli kuruş masraf vukûu tasdîk kılınmış olduğundan ve kurşun masârıfı olarak sarfı tahakkuk eden yedi bin beş yüz yirmi yedi kuruşun mukaddemâ muâmele-i mahsûbiyesi icrâ edilmiş olup şu hâlde kurşun esmânıyla masârıf-ı ta'mîriyenin mecmûu on yedi bin yüz yetmiş yedi kuruşla bâliğ olmasına göre me'zûniyet hâricinde bin yüz otuz bir kuruşun fazla sarf olunduğu anlaşılmış olduğundan meblağ-ı mezbûrun üç yüz on dört senesi bûdcesi ta'mîrât tertîbinden tesviyesi istizân olunmuş ve tervîc-i iş'âr münâsib görünmüş olmağla ber-mûceb-i istizân icrâ-yı iktizâsının nezâret-i müşârun ileyhâya havâlesi tezekkür kılındı. Ol bâbda emr u fermân hazret-i men lehül-emrindir.

Fî 12 Rebiülahir sene 1316 fî 18 Ağustos 1314 / 30 Ağustos 1898

Belge 23: Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri / COA. ŞD. 146 / 7

Nezâret-i Evkâf-ı Hümâyûn

Mektûbî Kalemi

Aded 332

Koca Mustafa Paşa Vakfından Sünbül Efendi Dergâhıyla teferruâtının keşfi mücebince on altı bin kırk altı kuruşla icrâ-yı ta'mîri husûsuna bi'l-istizân irâde-i seniyye-i hazret-i Pâdişâhî şeref-sudûr buyurulmasına mebnî ta'mîrât me'mûru ma'rifetiyle icrâ etdirilen mezkûr ta'mîrât dâir me'mûr-ı mûmâ ileyh tarafından masârıf-ı vâkı'ayı mübeyyin i'tâ kılınan icmâl defteri üzerine Şehremânet-i Celîlesi Hendesehânesince tanzîm olunan keşf-i sâni'de masârıf-ı ta'mîriyenin Mecidî on dokuz kuruş hesabıyla dokuz bin altı yüz elli kuruşla bâliğ olduğu tasdîk kılınmış ve kurşun masârıfı olarak sarfı tahakkuk eden yedi bin beş yüz yirmi yedi kuruşun mukaddemâ muâmele-i mahsûbesi icrâ edilmiş olup şu halde kurşun esmânı ile masârıf-ı ta'mîriyenin mecmûu on yedi bin yüz yetmiş yedi kuruşla bâliğ olmasına göre me'zûniyet hâricinde bin yüz otuz bir kuruşun fazla sarf olunduğu anlaşılmış olduğundan meblağ-ı mezbûrun üç yüz on dört senesi bûdcesi ta'mîrât tertîbinden tesviyesi zımnında keyfiyetin huzûr-ı sâmi-i Cenâb-ı Sadâret-penâhîlerine arzı Masârıfât İdâresinden ifâde kılınmağın ol bâbda emr u fermân hazret-i veliyyül-emrindir.

Fî 19 Rebiülevvel sene 1316 ve fî 26 Temmuz sene 1314 / 7.08.1898

Nâzir-ı Evkâf-ı Hümâyûn

Mühür

Belge 24: Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri / COA. İ. ŞD. 105/6285

Şûrâ-yı Devlet

404

Evkâf-ı mazbûtadan Koca Mustafa Paşa'da vâkı' Hazret-i Sünbül Sinan kuddise sırruhu'l-mennân dergâh-ı şerîfi dedegânına mahsûs odaların gezinti mahalli ile sakfı ve kurşunları ve sâir mahalleri muhtâc-ı ta'mîr olmasına mebnî Hazîne-i Evkâfca icrâ kılınan keşfini mübeyyin tanzîm ve leffen takdîm olunan deftere nazaran ta'mîrât-ı muktezîyenin Mecîdî on dokuz kuruş hesâbıyla dokuz bin dört yüz otuz yedi kuruş masrafla vücûda geleceği anlaşılmış olduğundan kâide-i tasarrufâta bi'r-riâye keşfinden noksanıyla ve kemâl-i metânet ve rasânetle vücûda getirilmeye sa'y ü gayret olunmak üzere ta'mîrât-ı merkûmenin Evkâf-ı Hümâyûn Ta'mîrât Me'mûru ma'rifetiyle emâneten icrâsıyla hitâmında masârîf-ı vâkıanın vakfına masraf kayd zımında meblağ-ı mezbûrun üç yüz altı senesi bûdcesi tertîbinden sarfına me'zûniyet i'tâsı husûsunun huzûr-ı sâmi-i Sadâret-penâhîlerine arzı Masârîfât İdâresinden ifâde olunmağın ol bâbda emr u fermân hazret-i veliyyü'l-emrindir.

Fî 18 Cemaziyelahir sene 1308 ve fî 17 Kanunısani sene 1306

Nâzır-ı Evkâf-ı Hümâyûn

Mühür

Evkâf-ı Hümâyûn Nezâret-i Celîlesinin Şûrâ-yı Devlet'e havâle buyurulan işbu takrîri Dâhiliye Dâiresinde lede'l-kırâe evkâf-ı mazbûtadan Koca Mustafa Paşa'da vâkı' Hazret-i Sünbül Sinan kuddise sırruhu'l-mennân dergâh-ı şerîfi dedegânına mahsûs odaların gezinti mahalli ile sakfı ve kurşunları ve sâir mahallerinin istîzân kılındığı vechile Hazîne-i Evkâfca icrâ olunan keşfi mücebince Mecîdî on dokuz kuruşdan dokuz bin dört yüz otuz yedi kuruşla ve Evkâf-ı Hümâyûn Ta'mîrât Me'mûru ma'rifetiyle emâneten icrâ-yı ta'mîrâtıyla hitâmında masârîf-ı vâkıa vakfına masraf kayd edilmek üzere meblağ-ı mezbûrun üç yüz altı senesi bûdcesi tertîbinden tesviyesi husûsunun nezâret-i müşârun ileyhâya havâlesi tezekkür ve melfûf keşif defteri iâde kılındı. Ol bâbda emr u fermân hazret-i men lehül-emrindir.

Fî 10 Receb sene 1308 ve fî 7 Şubat sene 1306

Şûrâ-yı Devlet ve azalarının mühürlere.

Bâbiâli

Dâire-i Sadâret

Âmedî-i Dîvân-ı Hümâyûn

Devletlü efendim hazretleri,

Evkâf-ı mazbûttadan Koca Mustafa Paşa'da vâki' Sünbül Sinan hazretlerinin dergâh-ı şerîfî dedegânına mahsûs odaların gezinti mahalli ile sakfı ve kurşunları ve sâir mahallerinin muhtâc-ı ta'mîr olmasına mebnî keşfi mücebin-ce Mecidî on dokuz kuruş hesâbıyla dokuz bin dört yüz otuz yedi kuruşla ve Evkâf-ı Hümâyûn Ta'mîrât Me'mûru ma'rifetiyle emâneten icrâ-yı ta'mîrâtı ve hitâmında masârıf-ı vâkı'a vakfına masraf kaydedilmek üzere meblağ-ı mezbûrun üç yüz altı senesi bûdgesi tertîbinden tesviyesi husûsuna dâir Evkâf-ı Hümâyûn Nezâret-i Celîlesi'nin Şûrâ-yı Devlet Dâhiliye Dâiresi'nden bâ-mazbata tezyîl olunan takrîri leffen arz ve takdîm kılınmış olmağla ol bâbda her ne vechile irâde-i seniyye-i hazret-i Padişahî şeref-müte'allik buyurulur ise mantûk-ı münîfî infâz olunacağı beyânıyla tezkire-i senâverî terkîm kılındı, efendim.

Fî 19 Receb sene 1308 Fî 16 Şubat sene 1306 /28 Şubat 1891

Sadri'zam

Kâmil

Ma'rûz-ı çâker-i kemîneleridir ki,

Resîde-i dest-i ta'zîm olup melfûflarıyla manzûr-ı âlî buyurulan işbu tezkire-i sâmiye-i Sadâret-penâhîleri üzerine mücebince irâde-i seniyye-i cenâb-ı Pâdişahî şeref-müte'allik buyurulmuş olmağla ol bâbda emr u fermân hazret-i men lehül-emrindir.

Fî 21 Receb sene 1308 Fî 18 Şubat sene 1306 /2 Mart 1891

Serkâtib-i Hazret-i Şehriyârî

Süreyya

Belge 25: Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri / COA. İ. ŞD. 113/6779

Şûrâ-yı Devlet

Dâhiliye Dâiresi

337

Koca Mustafa Paşa hayratından Sünbül Efendi Dergâhı Câmi'-i Şerîfi ile şadırvanı ve şeyh dâiresiyle dedegân odalarının gezinti mahalleri muhtâc-ı ta'mîr olmasıyla tevârih-i muhtelifle ile üç def'a keşf yapıp ve her birinde masârîf-ı ta'mîriyye yekdiğerine mübâyin sûrette makâdîr-i muhtelifede gösterilip keşfinin ikisinde dahi ta'mîr masrafı me'zûniyet fevkinde gösterilmekle onlar için dahi bi'l-istîzân irâde-i seniyye istihsâl kılınmış ise de bu keşiflerin hiç biri üzerine ta'mîrâtâ başlanılamamış ve aradan zaman mürûru hasebiyle eski keşiflerin keen lem-yekûn hükmünde addiyle muhtâc-ı ta'mîr mahallerin mecmûu üzerine yeniden keşif icrâsı iktizâ eylemiş olduğundan ol vechile keşf-i sâbıklar hükümsüz tutularak yeniden icrâ kılınan keşifleri mübeyyin tanzîm ve leffen takdîm olunan iki kıt'a deftere nazaran câmi'-i şerîf ile şadırvanın altı bin dört yüz on dokuz ve mahall-i sâirenin dokuz bin altı yüz yirmi yedi kuruş ki min haysül-mecmû' on altı bin kırk altı kuruşla ta'mîrât-ı mukteziyenin vücûda geleceği anlaşılmış olduğundan kâide-i tasarrufa bi'r-riâye keşfinden noksanıyla ve kemâl-i metân ve rasânetle vücûda getirilmeye sa'y ü gayret olunmak üzere ta'mîrât-ı merkûmenin Evkâf-ı Hümâyûn Ta'mîrât Me'mûru ma'rifetiyle emâneten icrâsı zımnında keşfi mücebince Mecîdî on dokuzdan olmak üzere mezkûr on altı bin kırk altı kuruşun üç yüz yedi senesi evkâf bûdcesi tertîbinden sarfına me'zûniyet i'tâsı husûsunun huzûr-ı sâmi-i Sadâret-penâhîlerine arzı Masârîfât İdâresinden ifâde olunmağın ol bâbda emr u fermân hazret-i veliyyü'l-emrindir.

Fî Rebiülahir sene 1309 ve fî 10 Teşrinisani sene 1307

Nâzır-ı Evkâf-ı Hümâyûn

Mühür

Evkâf-ı Hümâyûn Nezâretinin Şûrâ-yı Devlete havale ile Dâhiliye Dâiresinde kırâat olunan işbu takrîrinde istîzân olunduğu üzere muhtâc-ı ta'mîr bulunan Koca Mustafa Paşa hayratından Sünbül Efendi Dergâhı Câmi'-i Şerîfi ile şadırvanı ve şeyh dâiresi ile dedegân odalarının gezinti mahallerinin icrâ kılınmış olan keşifleri mücebince emâneten icrâ-yı ta'mîrâtıyla masârîfı olan Mecîdî on dokuz kuruşdan on altı bin kırk altı kuruşun üç yüz yedi senesi bûdcesi tertîbinden sarfı husûsunun nezâret-i müşârun ileyhâya havâlesi tezekkür ve melfûfu bulunan keşif defteri leffen takdîm kılındı. Ol bâbda emr u fermân hazret-i men lehül-emrindir.

Fî 15 Cemaziyelevvel sene 1309 ve fî 5 Kânûnievvel sene 1307

Şûrâ-yı Devlet ile Dâhiliye Dâiresi ve diğr a'zâların mühürleri

Bâbîâli

Dâire-i Sadâret

Âmedî-i Dîvân-ı Hümâyûn

Devletlü efendim hazretleri,

Koca Mustafa Paşa hayrâtından Sünbül Efendi Dergâhı Câmi'-i Şerîfi ile şadırvanı ve şeyh dâiresiyle dedegân odalarının gezinti mahallerinin ta'mîrine mukaddemâ müsâ'ade-i seniyye-i hazret-i Padişahî şâyân buyurulmuş ise de ta'mîrâta başlanmamış ve aradan zamân geçmiş olduğundan yeniden keşfi bi'l-icrâ masârıf-ı lâzımenin Mecîdî on dokuz kuruş hesâbıyla on altı bin kırk altı kuruşa bâliğ olmuş olduğu beyânıyla ta'mîrât-ı mukteziyenin emâneten icrâsıyla meblağ-ı mezkûrun üç yüz yedi senesi evkâf bûdcesi tertîbinden sarfına me'zûniyet i'tâsı hakkında Evkâf-ı Hümâyûn Nezâret-i Celîlesi'nin Şûrâ-yı Devlet Dâhiliye Dâiresi'nden bâ-mazbata tezyîl olunan takrîri melfûfuyla arz ve takdîm kılınmağla ol bâbda her ne vechile emr u fermân-ı hümâyûn-ı hazret-i Padişahî şeref-müte'allik buyurulur ise mantûk-ı münîfi infâz edileceği beyânıyla tezkire-i senâverî terkîm kılındı, efendim.

Fî 26 Cumâdelûlâ sene 1309 Fî 16 Kanunievvel sene 1307 / 28 Aralık 1891

Sadria'zam

Cevad

Ma'rûz-ı çâker-i kemîneleridir ki,

Resîde-i dest-i ta'zîm olan işbu tezkire-i sâmiye-i Sadâret-penâhîleri üzerine mücebince irâde-i seniyye-i hazret-i Hilâfet-penâhî şeref-sudûr buyurulmuş olmağla ol bâbda emr u fermân hazret-i veliyyü'l-emrindir.

Fî 27 Cumâdelûlâ sene 1309 Fî 17 Kânûnevvel sene 1307 / 29 Aralık 1891

Serkâtib-i Hazret-i Şehriyârî

Süreyya

RESTORASYONA HAZIRLIK: PROJE ve ANALİZLER

PROJE AŞAMASINDA KOCA MUSTAFA PAŞA “SÜNBÜL EFENDİ CAMİİ VE KÜLLİYESİ”

ACAR AVUNDUK

*Dünyada iki somunum kalsa birini yer, diğerini satar
ruhumu beslemek için Sünbül çiçeği alırdım...
Hz. Muhammed*

GİRİŞ

Ünlü bir Amerikalı botanikçi yazdığı kitabın önsözünde İslam peygamberi Hz. Muhammed'in yukardaki cümleyi kurduğunu ifade ediyor...

Sümbüle ya da çiçeklere padişahların, saray mensuplarının ve ileri gelen Osmanlı devlet adamlarının düşkünlüğünü hepimiz biliriz. Lale, bir dönemin simgesi olmuş, karanfil, gül, mor salkım ve her türlü çiçek ise hem Osmanlı bahçelerinin ve hem de evlerin baş süsü olmuştur. İşte İstanbul Koca Mustafa Paşa'da bulunan ve sonradan adını Sünbül çiçeğinden alan bu külliye de bir dönem şeyhinden/müritlerine kadar Sünbül çiçeğinin çok sevildiğini, etraftaki boş tarlalarda bu çiçeğin yetiştirildiğini ve adeta kutsandığını görmekteyiz. Tarikat şeyhi, ilkbaharda her sabah camiye giderken mutlaka sarığına bir Sünbül takarmış. Bugün cami ve türbeleri gezerseniz her yanda, bezemelerde, kabartmalarda bol bol Sünbül çiçeğinin izlerine rastlarsınız. Yıllar içerisinde Koca Mustafa Paşa Camii halk arasında *Sümbül Efendi Cami ve Tekkesi* diye anılır olmuştur (Şekil 1, 2).

Şekil 1

Vaziyet Planı.

1. Cami,
2. Sarnıç,
3. Medrese,
4. Türbeler,
5. Kız Kuran Kursu,
6. İmam Lojmanları,
7. Sadırvan,
8. Kütüphane

Şekil 2

Hava fotoğrafı.

KISA TARİHÇE

Şimdi gelelim değerli sanat tarihçi ve mimar Prof. Dr. Baha Tanman'ın kalemi ile külliye'nin tarihçesine: İstanbul'da Fatih İlçesi'nde, kendi adını verdiği semtte, Ali Fakih Mahallesi'nde yer alan Koca Mustafa Paşa Külliyesi, kentin Bizans döneminden günümüze uzanan kültür tarihinde süreklilik arz eden, önemli bir yapı topluluğudur.

Bizans Dönemi

Koca Mustafa Paşa Camii adıyla bilinen kilisenin yerinde, Bizans halkına Hristiyanlığı kabul ettirdiğine inanılan havarilerden, “Agios Andreas en te Krisei” adıyla tanınan bu yapı topluluğunun ne zaman inşa edildiği tespit edilememektedir. Ancak bugünkü caminin içinde ve etrafında VI. yüzyıla ait oldukları tahmin edilen işlenmiş bazı mimari parçaların, özellikle sütun başlıklarının bulunması, burada VI. yüzyıla doğru inşa edilmiş bir dini yapının varlığına işaret eder.

Agios Andreas Manastırı'nın Konstantinopolis'in fethine (1453) kadar faaliyette olduğu bilinmektedir. 1420'li yıllarda Cristoforo Buondelmonti'nin yaptığı ve İstanbul'a ilişkin en eski görsel belgeyi oluşturan resimlerde de manastırın adı ve yeri belirtilmiştir (Şekil 3).

Osmanlı Dönemi

Koca Mustafa Paşa Camii'nin kitâbesinden ve çeşitli kaynaklardan öğrenildiğine göre, manastırın kilisesi 891/1486'da, II. Bayezid dönemi ricalinden Sadrazam Koca Mustafa Paşa (ö. 1512) tarafından camiye çevrilmiştir. Camiye dönüşen sabık manastır kilisesinin çevresi derviş hücreleri, imaret, sıbyan mektebi, medrese ve hamam gibi çeşitli bölümlerde kuşatılarak, bir külliye oluşturulmuştur.

Koca Mustafa Paşa Külliyesi'nin İstanbul'un gündelik hayatında, dini folklorunda, özellikle Osmanlı başkentinin kendine özgü tasavvufi kimliğinin gelişiminde önemli bir yeri vardır. Külliye'nin bu ayrıcalıklı yeri, bünyesinde barındırdığı, kaynaklarda “Koca Mustafa Paşa Tekkesi”, halk arasında ise daha çok “Sünbül Efendi Tekkesi” olarak anılan tarikat tesisinden kaynaklanır.

Diğer taraftan, aynı külliye'nin avlusunda Çifte Sultanlar Türbesi, Zincirli Servi ve Daye Hatun Türbesi de çeşitli halk inançlarının odak noktasını teşkil eden önemli ziyaret ve adak yerleridir.

Sünbül Efendi Tekkesi'nin Osmanlı çiçekcilik tarihinde de önemli bir yeri vardır. Şeyh Yusuf Sinan Efendi'nin, “Sünbül Efendi” lakabını alması en azından halk rivayetlerinde söz konusu çiçeğe olan düşkünlüğüne bağlıdır (Şekil 3).

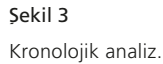
Cumhuriyet Dönemi

Cumhuriyet döneminde, revakların arasındaki bölmeler, caminin etrafındaki müştemilat binaları ve içindeki ahşap aksam kaldırılmış, 1950'lerin başlarında yapılan daha ciddi bir tamirle de kubbe ve yarım kubbeler restore edilmiştir. 1953 yaz aylarında da caminin içindeki sıva ve kalemleri yenilenmiştir. 1980'li yıllarda da caminin nakışlarında, minberinde değişiklikler yapılmıştır. Bu arada, tekkelerin kapatılmasından (1925) sonra işlevini yitiren mutfak, kiler, şeyh dairesi türünden bazı birimler bakımsız kalmış

2006 YILINDA KÜLLİYENİN HALİ HAZIR DURUMU (RÖLÖVESİ)

Külliye'nin çevresi İstanbul'daki son 50 yılda yaşanan çarpık kentleşmeden fazlasıyla nasibini almıştır. Ruhsatlı, ruhsatsız veya kural dışı birçok yapının kargaşa halinde çevrelediği Külliye'nin kendi yapılarında da ne gariptir ki bu durum göze çarpmaktadır. Örneğin, birinci dereceden tarihi eser külliye'nin özellikle kız *Kuran kursu* ve *müezzin lojmanları* diye tanımlanan bölümlerinde mevcut yapıların oturma alanlarının neredeyse iki-üç katı büyüklüğünde ilave (muhdes), illegal (onaysız, izinsiz) yapılar yapılmıştır (Bkz. Rölöve vaziyet planı). Kısacası, külliye'yi günümüzde kullananlar (dernek, cami hocaları, medrese ve Kuran kursu yöneticileri vs. gibi) kendi ihtiyaçları doğrultusunda ne gerekiyorsa (lojman, depo, buzhane, yemekhane, WC vs. gibi) onu inşa etmişlerdir.

138

Çalışma kapsamımızda kalan ve avluda yer alan şu yapıların rölövesi hazırlanmıştır;

- Külliye'nin genel konumu (İstanbul'daki yeri, vaziyet planı, çevre silüet ve görünüşleri)
- Cami (1/50 ölçekli plan, kesit, görünüş ve tüm detaylar)
- Bizans sarnıcı (1/50 ölçekli plan, kesit, sütun detayları)
- Medrese (1/50 ölçekli plan, kesit, görünüş ve tüm detaylar)
- Tüm türbeler (1/20 ölçekli plan, kesitler, görünüşler ve tüm detaylar)
- Kız Kuran kursu yapıları ve ekleri (1/50 ölçekli plan, kesit, görünüş ve tüm detaylar)
- Müezzin lojmanları, imam ofisi, kıraathane, WC (1/50 ölçekli plan, kesit, görünüş ve tüm detaylar)
- Şadırvan (1/20 ölçekli plan, kesit, görünüş ve tüm detaylar)
- Çeşmeler (3Adet) (1/20 ölçekli plan, kesit, görünüş ve tüm detaylar)
- Sebiller (2 Adet) (1/20 ölçekli plan, kesit, görünüş ve tüm detaylar)
- Anıt ağaç ve ahşap kulübesi (1/20 ölçekli plan ve görünüş)
- Avlu giriş kapıları (1/20 ölçekli plan, kesit, görünüş ve tüm detayları)
- Kütüphane (1/50 ölçekli plan, kesit, görünüş ve tüm detayları)

Külliyede bulunan tüm bu yapıların rölövesi, arazi plan kotesi ve tespitleri öncelikle lazerli total station nokta okumaları ile yapılmış (x, y, z koordinatları ile) aletin kurulamadığı alanlarda ise geleneksel ölçüm tekniklerinden (düz, çapraz ölçüler, mulaj, stampaj vs. gibi) ve dijital fotogrametri yöntemlerinden yararlanılmıştır. Bu çalışma sırasında toplam olarak 49.270 adet nokta okunmuş ve 4.242 adet dijital fotoğraf çekilmiştir. Fotoğrafik tespitleri jeodezi ve fotogrametri mühendisleri tarafından yapılan külliye'nin rölöve çalışmaları çeşitli disiplinlerden (üç adet sanat tarihçisi, iki adet yüksek mimar, dört adet mimar, dört adet restoratör ve tezhip ressamı, üç kişilik ölçü ekibi olmak üzere vs. gibi) yaklaşık 20 kişilik bir ekip tarafından, 16 aylık bir sürede hazırlanmıştır. 18 adet malzeme, harç ve sıva analizi de ilgili laboratuvarlarda incelettilerilerek, bu kapsamda raporları hazırlanmıştır.

Yapılar üzerinde gözlenen strüktürel hasarları içeren, statik teknik durum raporu ise İTÜ Mimarlık Fakültesinden Sn. Prof. Dr. Feridun Çılı, Doç. Dr. Oğuz Çelik, Araş. Gör. Haluk Sesigür ekibince hazırlanmıştır.

Külliyenin avlusunda, şadırvan önünde ± 0.00 kotu = + 35.46 (deniz kotu) olarak alınmış ve avlu kot düzenlemesi buna göre yapılmıştır. Yapıların her birinde ise ayrı ayrı (± 0.00) kotu tanzim edilerek, rölöve kontrollerinin kolayca yapılabilmesi sağlanmıştır.

Kültür ve uygarlık tarihimizde bunca önemli yer tutan ve asırlardır hem Bizans, hem Osmanlı hem de Türk insanına hizmet sunan Koca Mustafa Paşa Külliyesi günümüzde de çok yoğun ilgi görmekte ve kutsal günlerde dolup, taşmaktadır. Bu yoğun kullanımın sonucu Koca Mustafa Paşa Külliyesi Koruma, Yaşatma ve Güzelleştirme Dernek yöneticileri, belki de özde iyi niyetli, ancak bilim dışı, ulusal ya da uluslararası koruma kabul ve anlayışlarına aykırı, günün gereksinmelerine yönelik kararlar almakta ve külliye yapıları üzerinde tasarrufta bulunmaktadır.

Cami

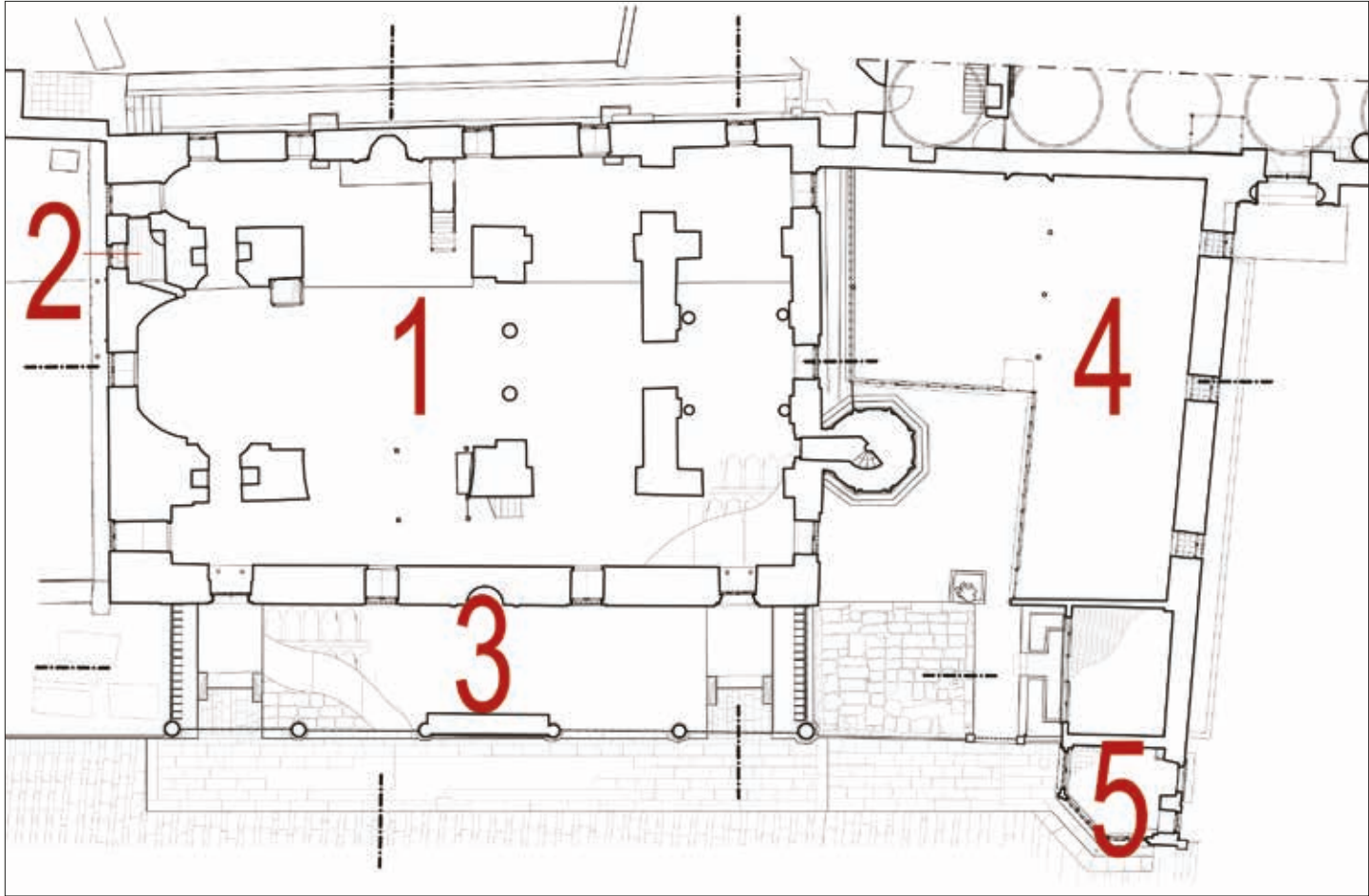
Eski Bizans Manastır Kilisesinden tadil edilerek, XV. yüzyılda cami haline dönüştürülen yapı, dar kenarı 16, 82 metre; uzun kenarı, 25,67 metre olmak üzere yaklaşık 431,77 m²'lik dikdörtgen bir alana oturmaktadır (Şekil 4). Osmanlı döneminde ilave edilen son cemaat yeri ise 4,50 × 23,35 = 105,08 m²'lik bir alanı kaplamaktadır.

Caminin dış cephesi küfeki kesme taş kaplı olup, iç duvarlar sıvalıdır. Ana taşıyıcı duvar kalınlığı (95 cm–110 cm) arasında değişen, dışı küfeki kaplama, içi moloz taş dolgu duvardır. Revaklı son cemaat mahalli ise, üzerindeki izlerden devşirme olduğu anlaşılan altı adet granit sütun tarafından taşınmaktadır. Sütun başları beyaz mermerden ve mukarnaslıdır. Son cemaat mekânı bugün demir doğramalı bir camekan ile çirkin biçimde kapatılmıştır. Tavan ve duvarlarında bezeme yoktur. Son cemaat mihrabı yağlı boya ile mermer taklidi verilerek, sarı ve yeşil olarak boyanmıştır. Son cemaat mahallinin cami giriş cephesinde, tuğralarını da içeren mermer onarım kitâbeleri (Abdülmecid ve II. Mahmud kitâbeleri) bu bölümün en dikkat çekici köşesidir. Özgün yer döşemesinin küfeki olduğu dış cepheden anlaşılan son cemaat mahallinin bugünkü döşemesi kadronejli ahşap döşemedir. Bu mekânı işgal eden ayakkabı dolap ve rafları (eklent) ciddi biçimde görüntü kirliliğine yol açmaktadır (Şekil 5, 6, 7, 8, 9).

Şekil 4

Cami planı.

1. Sahın
2. Çilehane
3. Son cemaat mahalli
4. Hanımlar kısmı
5. Hacı Emine Hanım Sebili

Sekil 5
Giriş cephesi.

Sekil 6
Son cemaat mahallinin
kapatılan kemerleri.

Cami içinde ana kubbe yüksekliği 13,44 metre olup, kubbe çapı kasnaktan kasnağa iç ölçü olarak 6,09 metredir. Son cemaat bölümündeki iç kubbe yüksekliği ise 8,44 metredir (Şekil 10).

Cami plan şemasının kilise plan şeması ile tıpatıp uyduğunu söyleyebiliriz. Bugün minare bulunan yöndeki (batı) dış narteksten kiliseye giriliyor; dış narteks, iç narteks, yan nefler, ortada ana ibadet mekânı, bema ve nihayet apsis bölümü ile plan şeması son buluyordu. Kilise, camiye çevrildikten sonra bu plan şemasına genelde pek dokunulmamış, sadece ana ibadet bölümündeki 4 (dört) sütun kaldırılarak, namaz kılacak cemaatin mihraba yönlendirilmesi ile yetinilmiştir. Dış narteks önüne ise günümüzde cami minaresi yerleştirilmiş, cami girişleri Son cemaat tarafından verilmiştir (Şekil 11, 12, 13, 14).

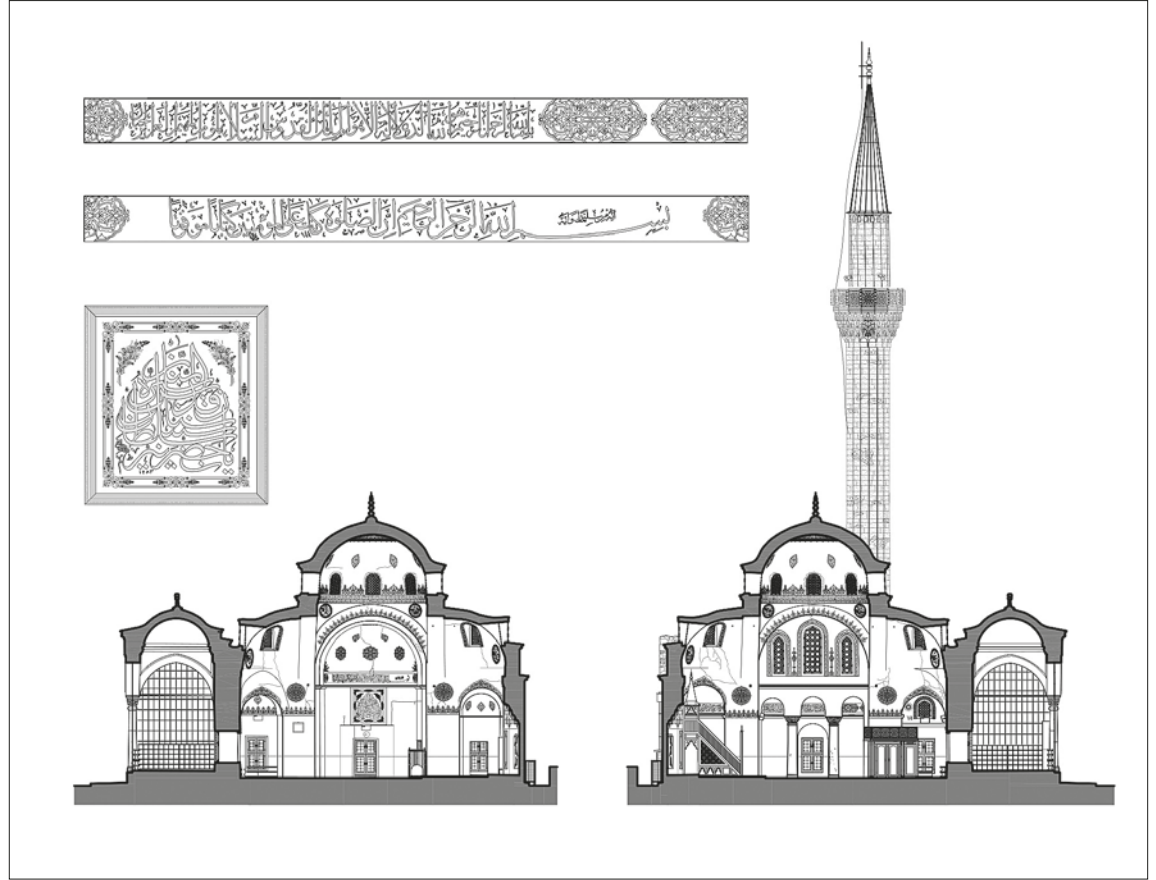
Caminin içinde, günümüzde altı adet sütun bulunmaktadır. Bu sütunların dördü dış narteks diye nitelendireceğimiz bölümde yer almaktadır. Bu dört mermer sütunun üzerlerindeki izlerden devşirme olduğu anlaşılmakta ve burada sonradan kullanıldığı izlenimini vermektedir. Yine caminin iç kısmında yer alan iki adet sütunun ise (bir tür granit-serpantin breşi) yine Bizans döneminden kalma (VI. yüzyıl) olduğu ifade edilmektedir. Tüm bu sütunlar kısmen zedelenmiş olup, üzerleri yer yer kazınmış veya haç sembolleri olan kısımlar sıva ile örtülmeye çalışılmıştır. Sütun başlıkları da özenli bir işçiliği sahip olup, Aya Sofya sütun başlıklarını üslup olarak andırmaktadır (Şekil 15, 16, 17, 18).

Sekil 7
Son cemaat mahalli
kuzey duvarı.

Sekil 8
Giriş cephesi.

Sekil 9
Özgün döşeme.

Sekil 10
Cami kesitleri.

Sekil 11
Dış narteks.

Sekil 12
İç narteks.

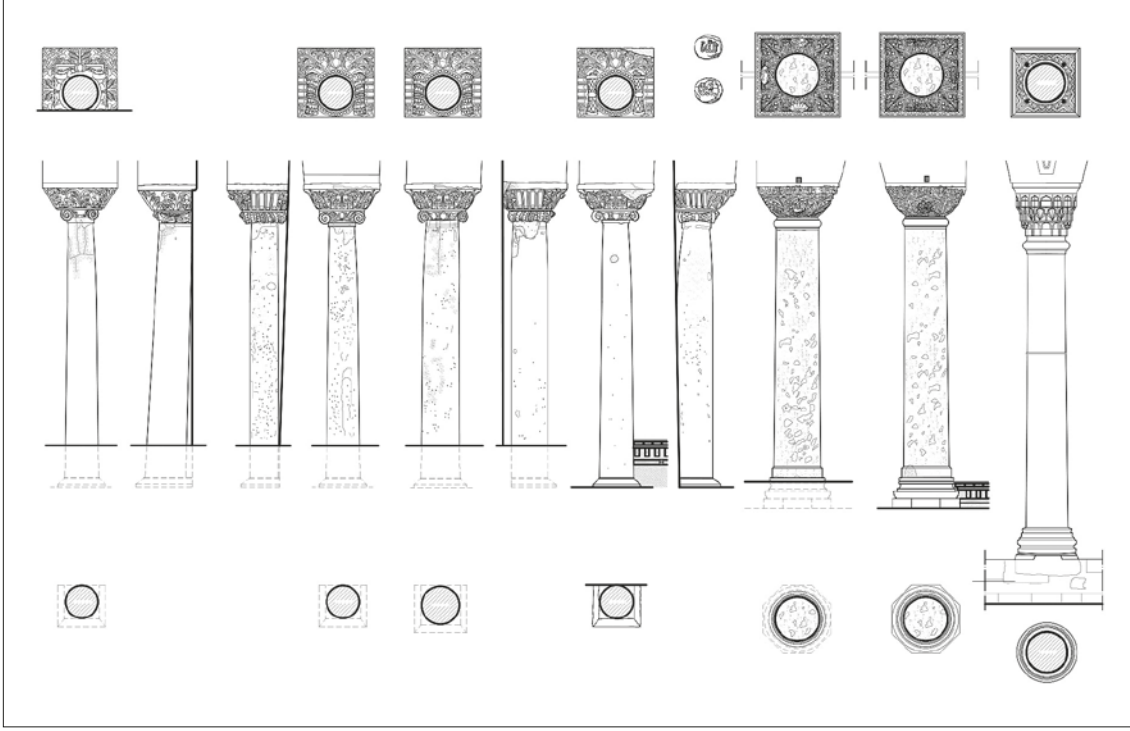

Sekil 13
Naostan nartekse bakış.

Sekil 14
Apsis.

Şekil 15
Sütunlara ait rölöve
çizimleri.

Şekil 16-18
Sütün başlıklarının
görünüşleri.

Cami içindeki bu sütunlardan başka Bizans'a ait olduğunu düşündüğümüz iki mermer giriş kapısı sövesi İstanbul Arkeoloji Müzesi'ndedir. Özgün halinde son cemaat tarafında yer alan bu kapıların silme profilleri ve biçimi Bizans Mimarisi'nin üslubunu çağrıştırmaktadır (Şekil 19, 20, 21).

Caminin tavan örtüsünü, orta kısımda yüksek ve hem de çift kasnaklı bir kubbe, yanlarda üç yarım kubbe ve diğer kısımlarda ise irili ufaklı kubbeler, yer yer çapraz tonoz, bir de beşik tonoz oluşturmaktadır.

Sekil 19

Kapı sövesinin eski fotoğrafı (Encümen Arşivi).

Sekil 20

Kapı sövesi, İstanbul Arkeoloji Müzesi'ne taşındıktan sonra.

Sekil 21

Kapı sövesi detayı (İstanbul Arkeoloji Müzesi).

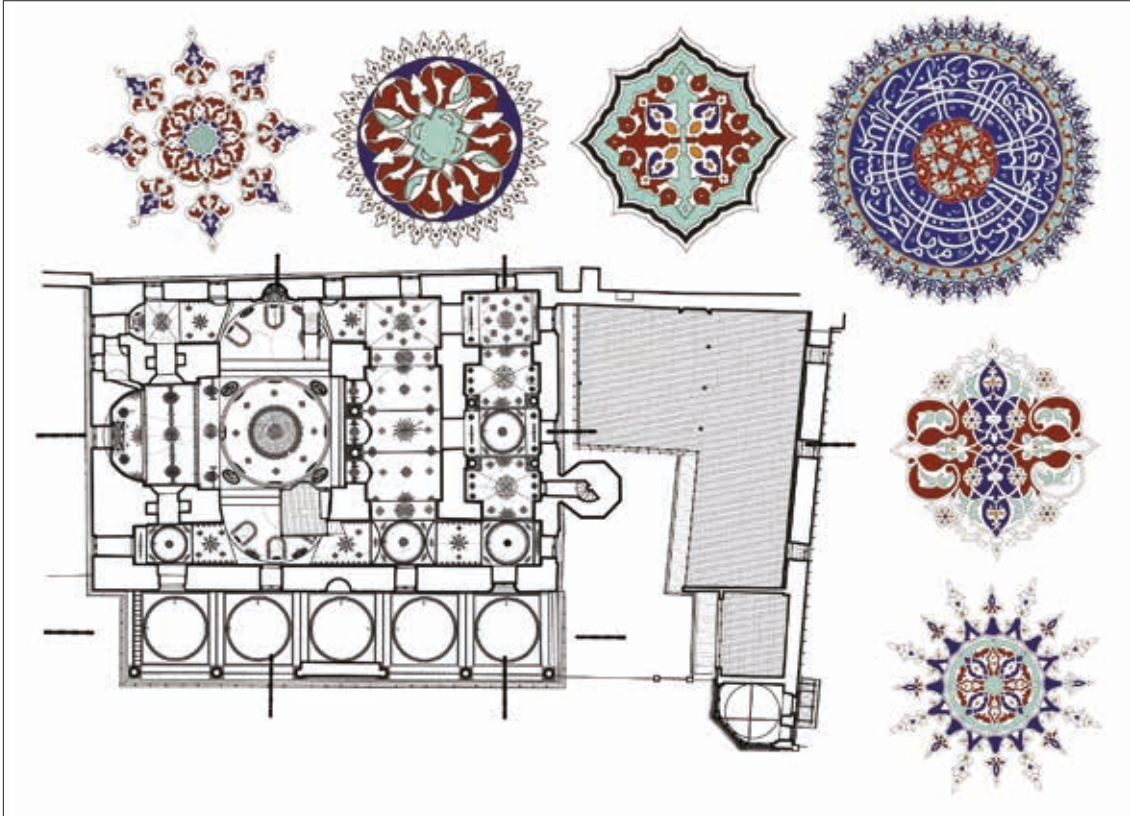
Bu örtüde, bugün görünürde ciddi bir strüktür hasarı yoktur. Yüzeyde görülen kılcal sıva çatlakların ise onarım aşamasında açılarak derine işleyip, işlemediğine bakılması yararlı olacaktır (Şekil 22, 23).

Caminin mihrabı alçıdan, mukarnaslı olarak yapılmış ve son dönem ürünüdür (XIX. yüzyıl). Bugün için temiz ve hasarsız durumdadır. Kenar silmelerindeki mermer taklidi boyama tekniğinin bu mihrap süslemesine hiç yakışmadığı düşünülmektedir (Şekil 25). Yine caminin ahşap minberi ve bilhassa vaaz kürsüsünün özgün olmadığı, yakın dönemlerde (minber XIX. yüzyıl, vaaz kürsüsü 1980'li yıllar) yaptırılıp, buraya konduğu bilinmektedir. Ahşap minber sağ ve sol göbek kısmında görülen oyma ahşap bezemenin oldukça eski, belki de özgün minberden alınan bir bölüm olduğu düşünülmektedir (Şekil 26).

Caminin orta kısmında yer alan ve özenli bir işçiliği sahip ahşap müezzin mahfili ise yakın yıllarda (1970'li yıllar) yaptırılarak, camiye yerleştirilmiştir.

Ana mekânın ilgi çeken bir bölümü ise mihrabın sol tarafında yer alan pencere üstündeki çini bezemedir. Camide bir tek bu pencerede yer alan çinilerin, İznik'te ve XVI. yüzyılda üretildiği söylenebilir. Üzerinde ise Yunus Süresi'nin, *Allahın dostlarına (velilere) ne korku ne de hüznü vardır* mealindeki 62. âyeti yazılıdır (Şekil 24).

Şekil 22
Cami tavan planı.

Şekil 23
Ana mekân kubbe ve
pandantiflerinde kalem işi
bezemeler.

Şekil 24
Ana mekân pencere kemer
aynasındaki çini bezeme.

Şekil 25

Mihraptan genel görünüş.

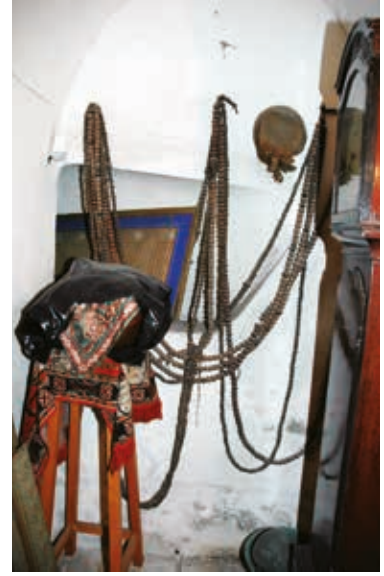
Şekil 26

Minberin görünüşü.

Şekil 27

Halvethanenin içinden detay.

Şekil 28

Osmanlı dönemi
döşemesi.

Şekil 29

Bizans dönemi
döşemesi.

Yine bu bölümde, ana taşıyıcı duvar içinde yer alan, tekke dervişlerinin kutsal emanetlerinin (sarık, tesbih, kuran-ı kerim vb. gibi) saklandığı bir küçük oda mevcut olup, caminin önem arz eden bölümlerinden biridir (Şekil 27). Bildiğim kadarıyla bu küçük oda Şeyh Yusuf Sünbül Sinan'ın hayatta iken kullandığı halvethane birimidir ve onun karşısına denk gelen pencerenin üzerinde velilere ilişkin âyetin yer alması çok anlamlıdır.

Cami içinde bezeme olarak bugün çok yakın dönemde yenilenmiş kalemişi bezemeleri görmekteyiz. Klasik dönem üslubu ile yapılan bu bezemeler yeni oldukları için iyi durumdadır. Giriş kapısı üstlerinde ve mihrap üstünde yer alan kitâbeler, bezemeye oranla daha eski ve özgündür (Geç Osmanlı dönemi, XVIII-XIX. yüzyıl). Duvar yüzeylerinde, bezemeli alanların dışında kalan kısımlar yağlı boya ile çift renk olarak boyanmış durumdadır.

Cami döşemesi, Bizans kilisesinden camiye dönüştürülmesi sırasında yaklaşık 60 cm doldurulmuş ve kilise dönemindeki döşeme kapatılmıştır. Günümüzde ise araştırmalarımız sırasında altıgen petek tuğla olarak tespit ettiğimiz Osmanlı özgün döşemesi de sunta, mdf ve ızgaralı ahşap döşeme ile tamamen örtülmüş durumdadır (Şekil 28, 29). Yapının iç döşemesi günümüzde ahşap kadronajlı, mdf kaplama yapılmış, üzeri ise halı kaplanmıştır.

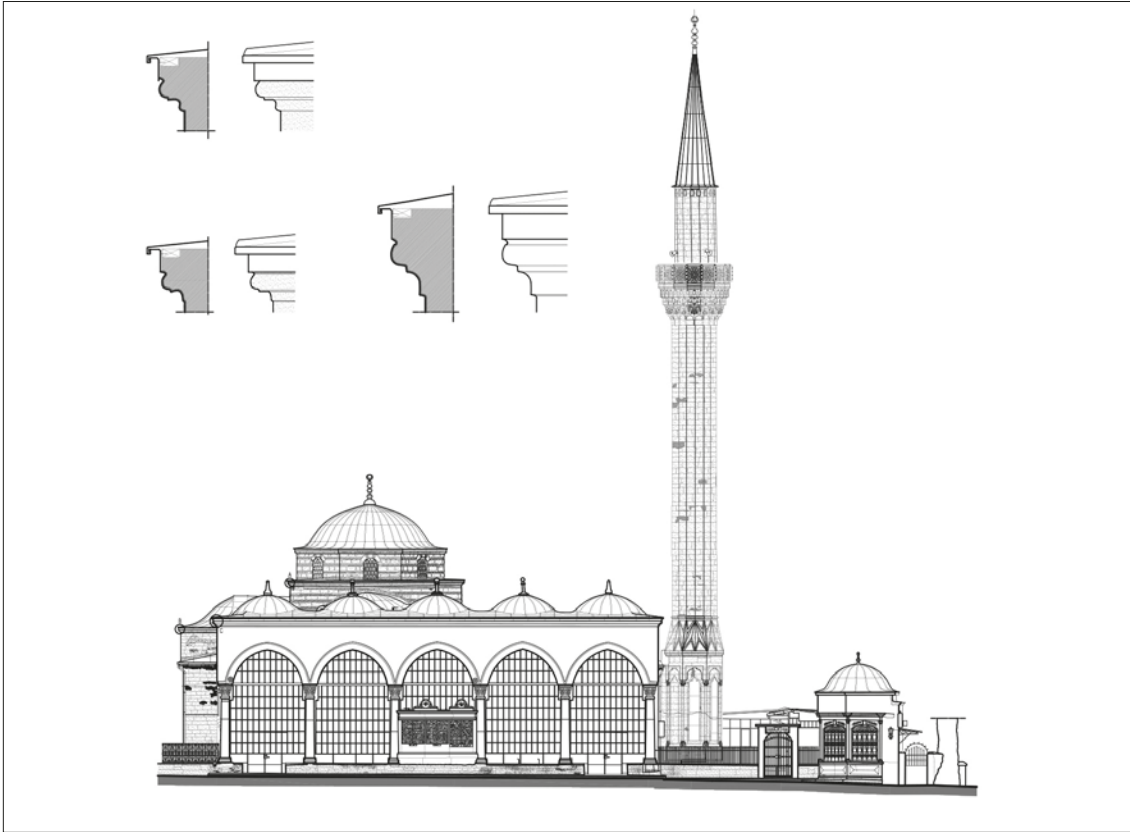
Caminin pencereleri mermer söveli, lokma parmaklıklı, ahşap doğramalı ve sonradan dıştan yapılan (eklenti) tel kafeslidir. Mermer söve ve lentolarda yer yer çatlak ve aşınmalar mevcuttur. 1990'lı yıllarda yapılan cilalı ahşap doğramalar özgün olmayıp, kalın kesit ve biçimleri ile yapı mimarisi ile bağdaşmamaktadır.

Yine cami içinin ısıtılması ve havalandırılması için yerleştirilen klima cihazları ciddi biçimde görüntü kirliliğine neden olmaktadır.

Caminin Cepheleri

Giriş Cephesi

Giriş cephesi bugün aynı zamanda Son cemaat mekânı olarak kullanılmaktadır ve tümüyle demir doğrama ile kapanmıştır. Kemer üstlerinde yer alan kısımlar ve kemerler sıva ile kapatılmıştır. Bu cephede yer alan en önemli yapısal öğenin onarım kitâbeleri olduğunu daha önce belirtmiştik (Şekil 30).

Şekil 30
Giriş cephesine ait
görünüş çizimi.

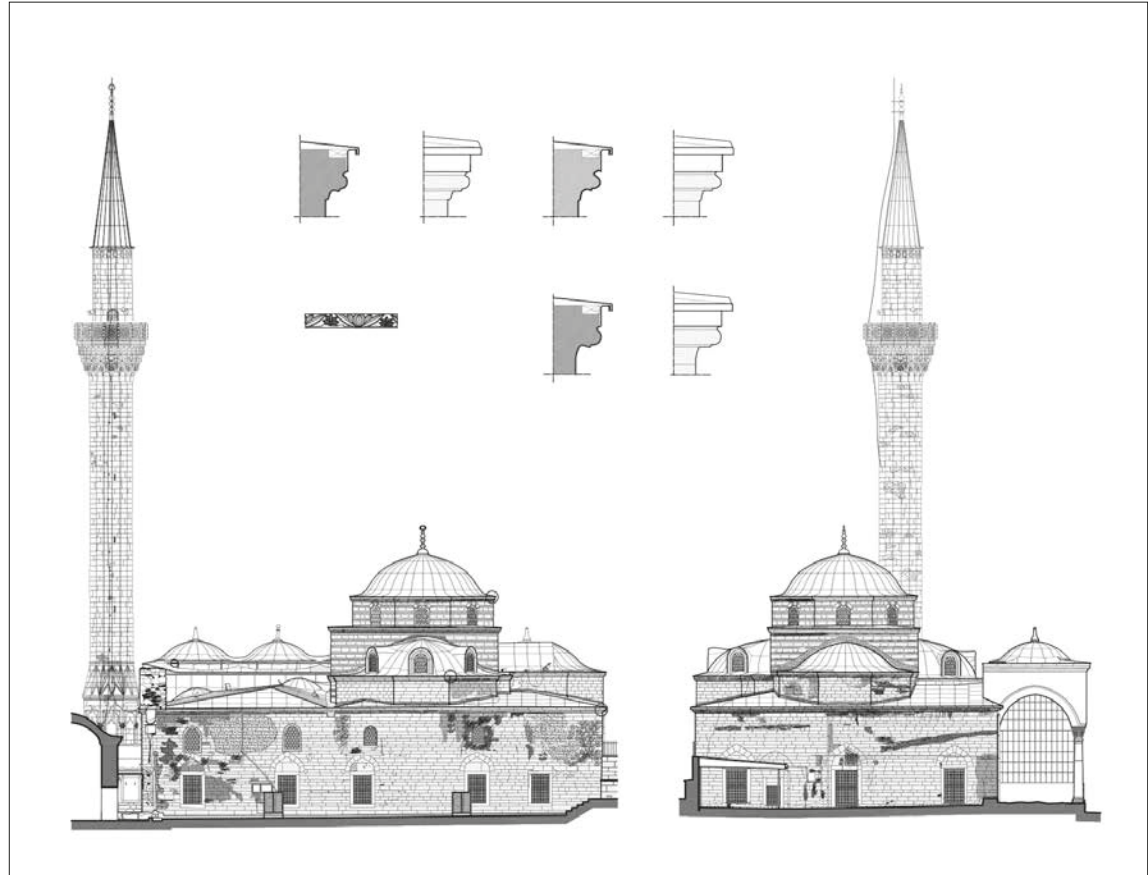
Kuzeydoğu Cephesi

Çatı saçak silmesine kadar olan bölüm ve eski apsinin yer aldığı yarım kubbeli kısım kesme küfeki taşı ile kaplıdır. Bu cephede yer yer taş aşınmaları ve derz bozulmaları görülmektedir. Uyumsuz malzeme ile onarım (çimentolu onarım) yine bu cephede mevcuttur. Saçak hizasında konulan çinko dere, plastik

yağmur iniş borusu yapının tarihselliği ile hiç uyuşmamaktadır. Cephe kirliliği olarak bu cephede is, karbonlaşma ve kısmen zemin bölümlerinde de yosunlaşma mevcuttur. Kuzeydoğu cephesi dikkatle incelendiğinde, cephe üzerindeki izlerden geçmişte bu bölüme bitişik veya ek olarak (muhtes), tekke işleviyle bağlantılı bir takım yapıların yer aldığı anlaşılmaktadır (Şekil 31, 32).

Sekil 31
Kuzeydoğu cephesinin görünüşü.

Sekil 32
Güneydoğu ve kuzeydoğu cephelerin rölövesinden görünüş çizimleri.

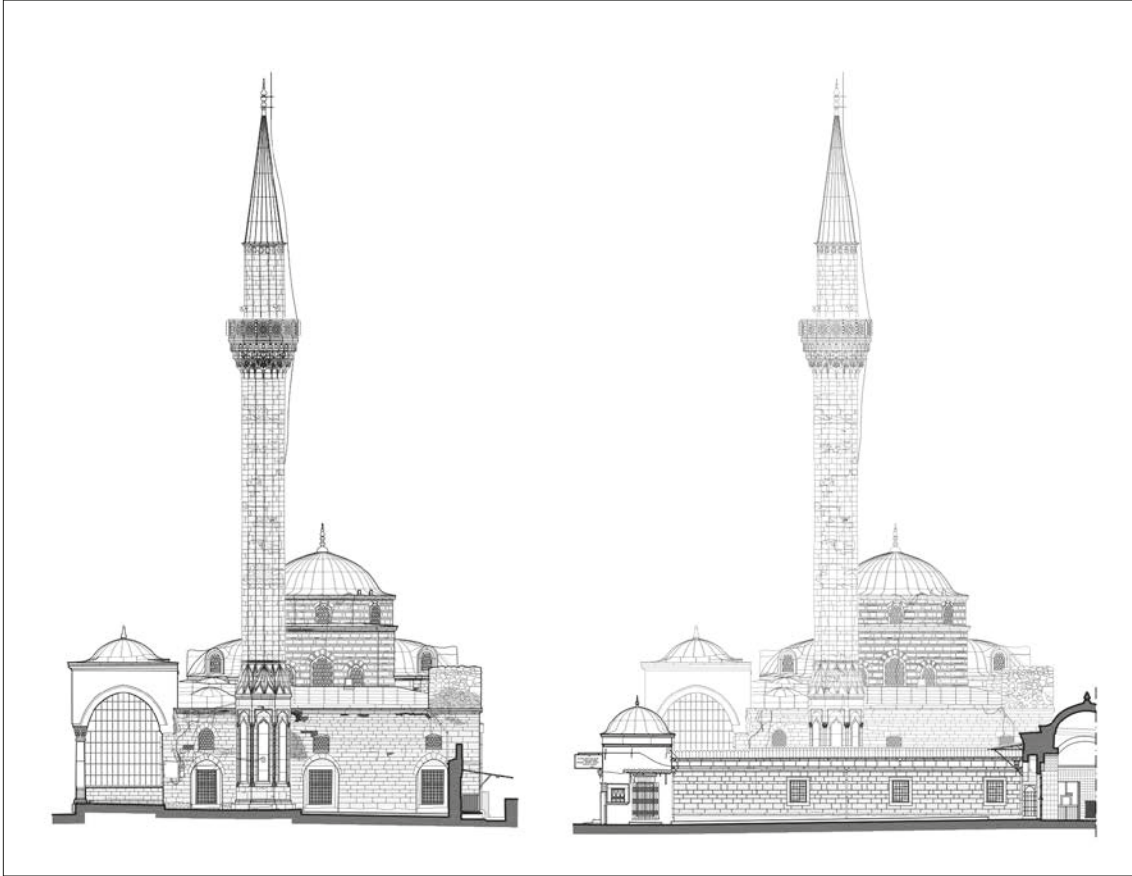
Güneybatı Cephesi

Caminin girişe göre sağ tarafında yer alan cephedir. Minare de bu cephede yer almaktadır. Bu cephede de geçmiş dönem ilave yapılarına ait benzer izler mevcuttur. Yine bu cephede çimentolu onarım izleri bulunmaktadır. Küfeki kesme taş kaplı olan cephede derz bozulmaları, yüzey aşınmaları ve yer yer is, karbon kirliliği görülmektedir.

Çatı saçak bitimine ise diğer cephede olduğu gibi çinko bir dere yerleştirilmiştir. Bu cephede medreseye bitişik köşede, çatı üstünde moloz taş örgü yarım bir duvar yer almaktadır. Tesisat boru ve kutuları görsel kirlilik yaratmaktadır (Şekil 33, 34).

Şekil 33
Caminin güneybatı
cephesinden görünüş.

Şekil 34
Caminin güneybatı
cephesinin görünüş çizimi.

Sekil 35
Kubbe kasnağı duvar
işçiliği.

Güneydoğu Cephesi (Bahçe Cephesi)

Bu cephede benzer şekilde kesme küfeki taşı ile kaplanmıştır. Derz bozulması, yüzey kirliliği ve yer yer aşınması mevcuttur. Özellikle cephede yer alan yağmur teknesi, plastik yağmur iniş boruları ve klima cihazının motorları görüntü kirliliği yaratmaktadır.

Bu cephede ve diğer tüm cephelerde yer alan beton dışlık pencereler son yıllarda yenilenmiş olup, hiçbir ortak üslup birliği taşımamaktadır. Örneğin kubbe kasnağındaki dışlık pencereler fil gözü, cami duvarındaki dışlıklar ise yuvarlak olarak uygulanmıştır.

Ayrıca yapının beden duvarlarının tümü kesme taş kaplı olduğu halde, çatıda kubbenin birinci ve ikinci kasnak duvarlarında iki sıra tuğla + bir sıra kesme taş olmak üzere, almalı bir duvar sistemi uygulanmıştır (Şekil 34, 35).

Üst Yapı

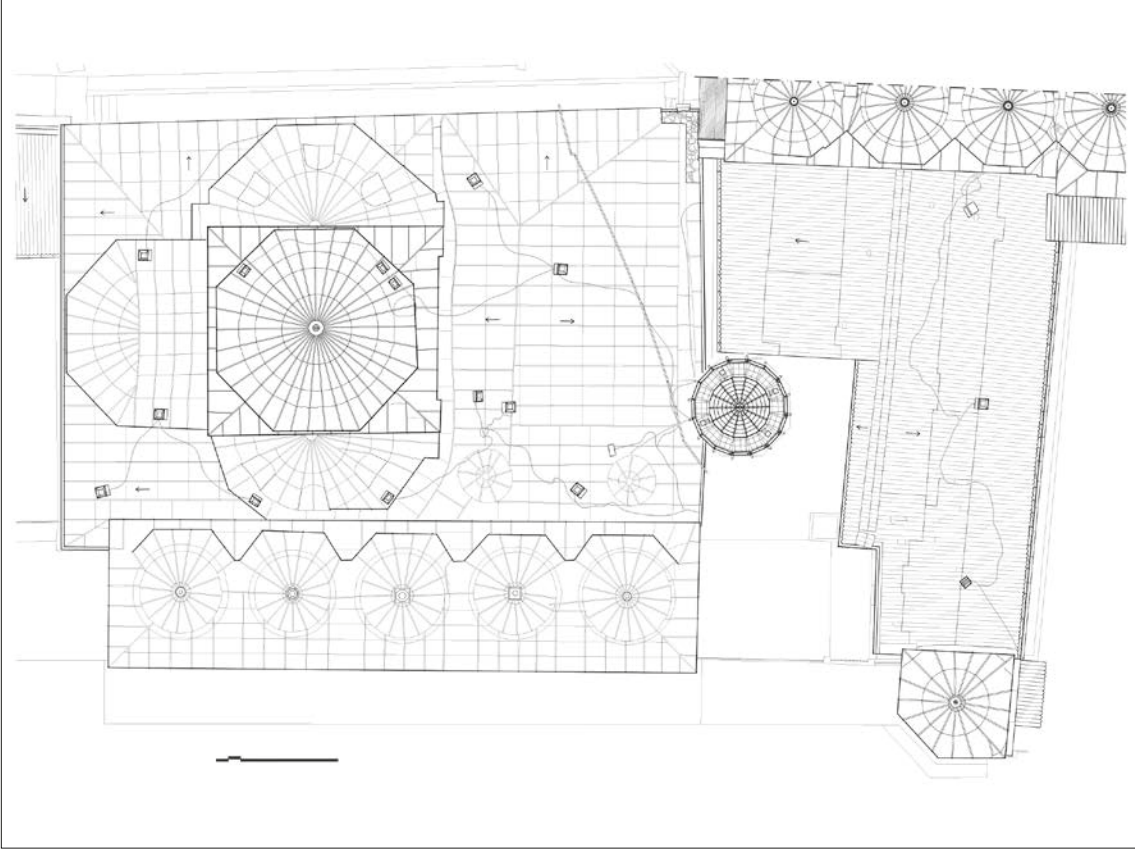
Caminin üst yapısını oluşturan kubbeler ve tonozlar tümüyle kurşun kaplı olup, iyi durumdadır. Sık sık bakım ve onarım yapıldığını anladığımız bu örtü bizlerin rölöve tespit çalışmaları sırasında da (Aralık 2005) tekrar yenileniyordu. Yapılan çalışmanın bizce tek kusurlu, düzeltilmesi gereken bölümü, çimento harçlı kurşun derzlerinin ısrarla uygulanmakta oluşu idi.

Çatı üzerinde bugün ana kubbede bakır bir alem ile son cemaatin üstünü örten küçük kubbelerin üstündeki, hepsi birbirinden farklı beş adet taştan oyma alem bulunmaktadır. Ana kubbedeki bakır alem, oksidasyona uğramış ve yeşillenmiştir (Şekil 36, 37).

Şekil 36
Kurşun üst örtü.

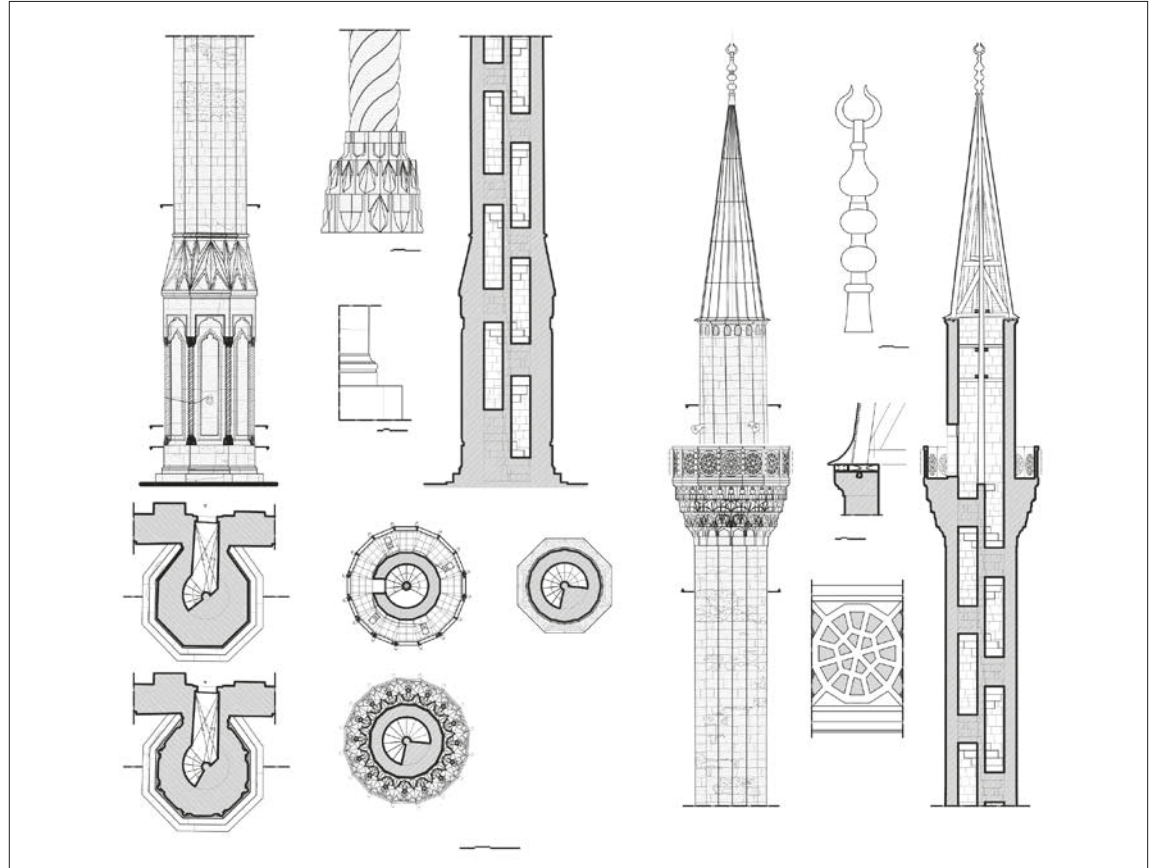

Şekil 37
Üst örtü planı.

Minare

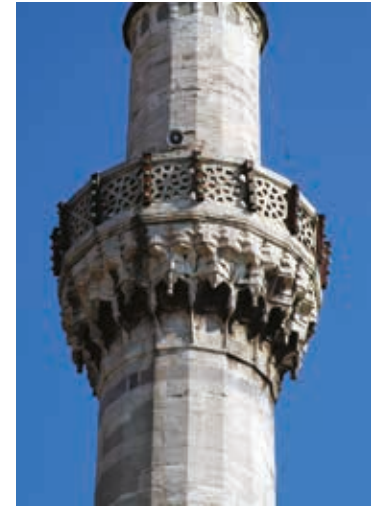
Sünbül Efendi Camii minaresinin özellikle kaidesi ilginç bir mimariye sahip olup, kesme taştan yapılmıştır. Tek şerefeli mukarnaslı bir minareye sahiptir. Kaidesi sekizgen bir plan şemasına oturmaktadır. Bu kaidede yer alan burmalı sütunlar arasında üç tanesi mermer ayna ile kaplıdır. Burmalı sütunlar ve mermer aynalarda yer yer çatlak ve aşınmalar görülmektedir (Şekil 38, 39).

Sekil 38
Minare rölöve
projesinden bazı detaylar.

Sekil 39
Minare kaidesi.

Sekil 40
Minare şerefesi.

Minarede şerefeye kadar 102 basamak mevcuttur ve her basamağın yüksekliği 19/26 cm arası değişmektedir. Minare çıkış kapısı ve şerefe çıkış kapısı yakın dönemde değiştirilmiştir, özgün değildir. Şerefe döşemesinde fayans kaplanmıştır (Şekil 38).

Derz bozulmaları, yüzey kirliliği ve yer yer yüzey aşınmaları dışında iyi durumdadır. Şerefe muarnas ve korkulukları küfekiden olup, aşınma ve kırıkları mevcuttur. Gövde kısmının külâhla bitiştği yerdeki çiniler düşmüş ve yerleri çimento ile sıvanmıştır. Kurşun külâh, şakülünden 8 cm kaymıştır. Bakır minare alemleri oksidasyona uğramıştır.

Minarenin kaide pabuç, gövde ve şerefe kısımlarında yer yer çimentolu onarım görülmektedir. Minare kaidesi, gövdesi ve petek üzerindeki aydınlatma ve ses aygıtları görüntü kirliliğine neden olmaktadır (Şekil 40).

Kadınlar Kısmı

Caminin hemen sağ tarafında eklenti veya geçici olarak yapıldığı her halinden belli olan bir Kadınlar mahfili bulunmaktadır. L şeklinde, 136 m²'lik bir alana oturan kadınlar mahfili çelik konstrüksiyon bir çatı ve demir doğramalı duvarlardan oluşmakta, üst örtüsü ise eternit kaplıdır. Kadınlar mahfilinin bir duvarı (mihrap yönü) medreseye, diğer duvar ise medrese giriş avlusu duvarına bitişiktir. Sonradan yapılan ve hiçbir özelliği olmayan bir alçı mihrabı vardır. Yan duvardaki üç pencere ve bir de girişte yer alan küfeki yer döşemesi, kadınlar mahfilinin bir dönem minare kaidesini de içine alacak şekilde, kalıcı ve kâgır bir yapı olarak burada bulunduğunu düşündürmektedir (Şekil 41).

Şekil 41
Kadınlar kısmındaki mihrap.

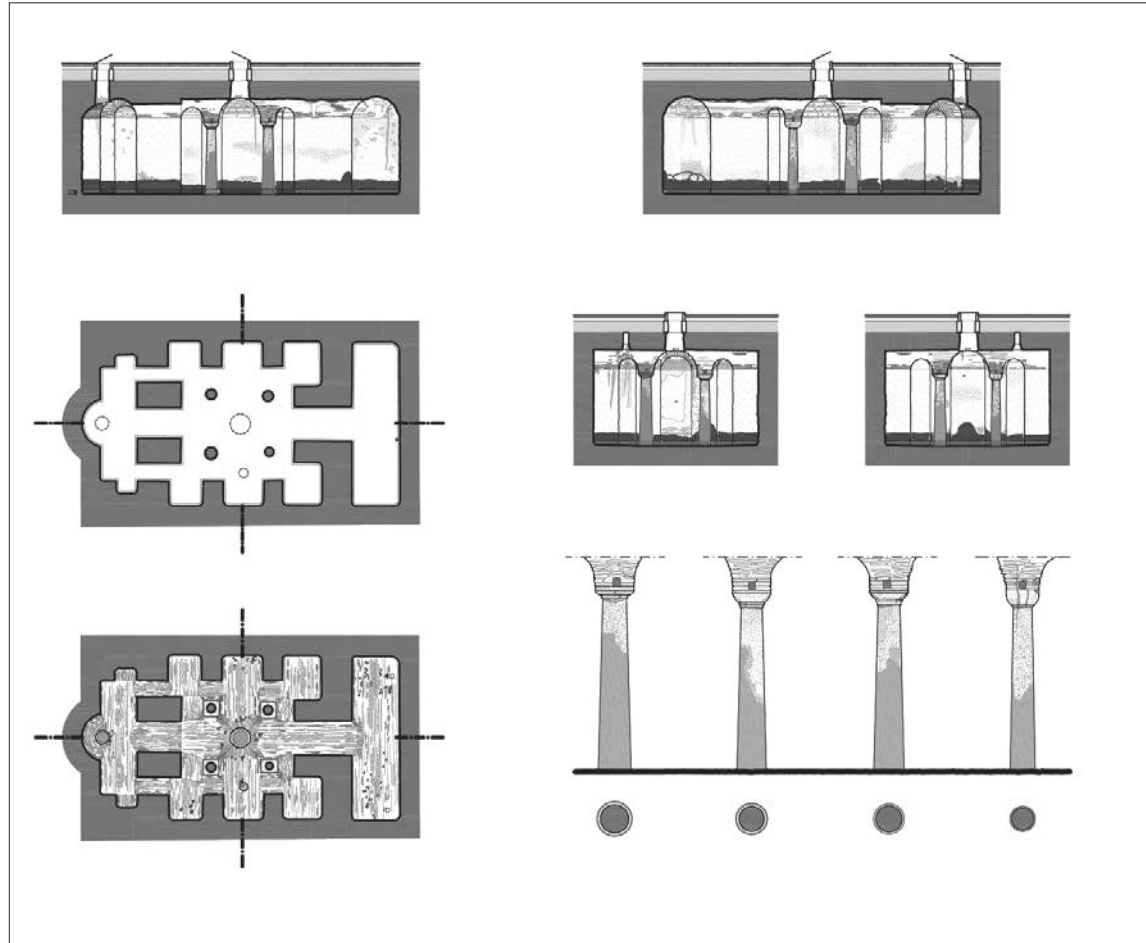

Sarnıç

Sarnıç, caminin güneydoğusunda cami mihrap duvarına yaklaşık 5,40 metre uzaklıkta, hemen hemen camiye paralel olarak ve toprağın yaklaşık 1,50 metre (1,58 metre) altında gömülü durumdadır. Yapının oturma alanı brüt olarak (duvarlar dahil) 107,79 m²'dir. Yüksekliği, döşeme kotundan tavana kadar h=4,30 metre olup, duvar kalınlığı yer yer 90 ile 100 cm arası değişmektedir.

Plan şeması özelliklerinden yola çıkılarak sarnıcın IX-X. yüzyıl yapısı olduğu söylenebilir. Büyük bir olasılıkla üstündeki kilisenin (bugün var olmayan) altyapısı olarak yapıldığı, kilise yıkıldıktan sonra sarnıç olarak kullanıldığı düşünülmektedir.

Sarnıcın plan şeması narteksi, apsisi ve kolonatl ortası ile birlikte adeta küçük bir kiliseyi andırmaktadır. Orta kısımda taşıyıcı olarak kullanılan 4 (dört) adet mermer sütunun ölçülerinin hepsi birbirinden farklı olup, devşirme malzeme olarak kullanıldığı tahmin edilmektedir. Sütunlardan birisinin kaidesi burada tersine bir biçimde sütun başlığı olarak kullanılmıştır. Sütun başlarını birbirine bağlayan ve ahşap olduğunu düşündüğümüz gergilerin bugün hiçbir yerinde yoktur (Şekil 42, 43, 44). Horasan harçlı tuğla tonoz ve kemerlerin oluşturduğu bir üst örtüsü olup, günümüze kadar oldukça iyi durumda gelmiştir (Şekil 45).

Şekil 42

Sarnıç rölövesi.

Sarnıcın bugün içine mermer kuyu bileziği ile hazırlanmış iki kontrol/giriş kapağından girilmektedir. Ayrıca sarnıcın bugün kapatılmış durumda bir havalandırma bacası/deliği bulunmaktadır. Yine sarnıca su getiren pişmiş toprak künkler ile gerektiğinde tahliye/temizlik için kullanılan kurşun borular halen yerlerini muhafaza etmektedirler.

Günümüzde sarnıcın içinde yaklaşık 30–35 cm su bulunmakta, ancak sarnıç suyu kullanılmamaktadır. Yakın zamanda yapılan temizlik ve kısmi onarım sonrası sarnıcın kapakları kilitlenmiş ve unutulmuştur (Şekil 44).

Zamanında sarnıcın iç duvarlarına su geçirmez bir sıva yapılmıştır. Tavanlar sıvasız, horasan derzli tuğladır. Bugün sarnıç dibinde zamanla birikmiş 3–5 cm arasında kalınlığı değişen çamur/balçık bulunmaktadır. Yine sarnıcın tüm duvarlarında yosun, bitki ve çamur kirliliği gözlenmektedir.

Sarnıç, İstanbul şehri ile ilgili araştırmalarda XIX. yüzyılın sonlarında itibaren varlığından bahsedilen, ancak içi görülüp planı çıkarılmayan bir yapıdır. Bu nedenle yapının tarihi ve mimarisi açısından önemi fark edilmemiştir.

Bizans manastırları merkez kiliselerinden başka küçük şapeller, bazen mezar kiliseleri, yemekhane, keşişhane, mutfak, hastane, kütüphane gibi birçok farklı fonksiyonlu yapıdan oluşmaktaydı. İstanbul'da

Şekil 43
Sarnıç, içten.

Şekil 44
Sarnıçtan sütun başlığı.

Şekil 45
Sarnıcın beşik tonozundan detay.

Şekil 46
Sarnıç içinden detay.

bu yapı topluluklarının çoğu kez sadece camiye çevrilmiş, katholikon denilen merkez kiliseleri kalmıştır. Vefa Kilise Camii, Zeyrek Kilise Camii (Pantokrator Manastırı Kiliseleri) gibi yapıların bu ek birimlerini üzerlerinde taşıyan sarnıçlar, kiliselerin etrafında hala görülebilmektedir.

Koca Mustafa Paşa Camii'nin güneyinde bulunan sarnıç ise üzerinde bulunan yapının planını vermesi açısından oldukça ilginçtir. Dikdörtgen şeklinde, doğu-batı doğrultusundaki yapının tonozlarından birine açılan delik sayesinde içersine girilebilmektedir. Üç bölümlü alt yapının batısında uzun dikdörtgen şeklinde bir mekân vardır. Bu bölümden doğuda bulunan yaklaşık 2,5 m'lik bir geçitle ana mekâna ulaşılmaktadır. Ortada, devşirme olarak başka bir yapıdan sökülerek burada yeniden kullanılmış, çapları birbirinden farklı 4 beyaz mermer (muhtemelen Prokennesos) sütun bulunmaktadır. Sütunların üst kısımlarında bulunması gereken silmeler, sütunlar aynı boya getirilirken kesildiğinden, yoktur. Sütun başlıklarından biri, ters çevrilmiş bir sütun kaidesidir. Bu kaideye iki yönden bağlanan korkuluk levhalarının yuvaları görülebilmektedir. Diğer bir başlık, dikdörtgenden, üzerinde bezeme olmayan bir geçişle sütunun üzerine oturulacak bir daire şeklinde silmeye sahip olmuştur. Kalan iki başlık ise birbirinin aynı olup, kare şeklinde bir tabladan başlayıp sütuna oturacağı bölümde dairesel bir silmeyle bitmektedir. Başlık olarak kullanılan malzeme muhtemelen biri hariç, kabaca traşlanarak yerlerine oturulmuşlardır. Sütun başlıklarının üzerinde bulunan kare kesitli ahşap hatıl izlerinden, bu taşıyıcı sistemin birbirine ahşap hatıllar ile bağlandığı anlaşılmaktadır. Ancak bunlar zamanla çürüdüğü için günümüze ulaşamamışlardır. Sütunların doğusunda iki dikdörtgen paye arasından geçilerek ulaşılan yine dikdörtgen şeklindeki üçüncü bölüm bulunmaktadır. Bu bölümün doğu duvarında da yarım yuvarlak şeklinde küçük bir apsis bulunmaktadır. Orta bölümde mekânın içersine doğru çıkan dikdörtgen payeler dikkat çekicidir. Bunların arasında kalan aralıklar planda birer arkosolium gibi görünse de muhtemelen üzerinde taşıdıkları duvarın yükünü desteklemek amacıyla hazırlanmışlardır. İstanbul'da Bodrum Camii olarak kullanılan eski Miraleion Manastırı Kilisesi'nin alt yapısında da benzer payeler görülmekte ancak orada payeler dışarıya doğru da devam etmektedir. Ancak kazı yapılmadığı için bu örneğin dış duvarları tanımlanamamıştır. Sarnıcın ilk inşa edildiği dönemde bir girişe sahip olup-olmadığı belli değildir. Bugün içersine dört sütunun ortasında ve apsisin üzerinde açılmış olan deliklerden girilebilmektedir (Şekil 47, 48). Bunlar, sarnıçtan su almak için açılmış beton kapaklarla kapatılmış deliklere benzemektedir. Sarnıcın örtü sistemine yerleştirilen toprak künklerden sarnıca su alınması mı düşünülmüştür, yoksa günümüze yakın dönemlerde içersine atık suları boşaltabilmek için mi yapılmışlardır? Tayin etmek güçtür. Sarnıcın içerisinde az miktarda su hala bulunmaktadır.

İçerisinin sütun başlıklarının hizasına kadar 3,50 m hidrolik (su sızdırmayan sarnıç sıvası) sıva ile sıvanmış olması gerekir. Tonozların sıvasız olması, tonoz inşaatında kullanılmış olan ahşap iskelenin izlerinin hala fark edilmesi, niteliksiz devşirme malzeme kullanılması gibi nedenlerden ötürü mekânın kriptaya da manastırın nekrohoriası olarak kullanıldığını düşünmek zordur. Görülebilen yapı malzemesi tonozlarda tuğla duvarlarda bir, bazen iki sıra tuğla, bir sıra taş şeklindedir. Taşlar aşağı yukarı iki tuğla kalınlığındadır ve bol kireçli bir horasan harcıdır. Tuğlalar 35×35×5 cm ölçülerindedir.

Bugün sarnıç olarak kullanılan yapı aslında kapalı Yunan haçı formunda bir kiliseyi taşıyan alt yapı olmalıdır. Bu alt yapının batısında nartheksi, ortada dört sütunlu naos'u ve doğuda bir apsis ile biten bema

Sekil 47
Üst örtüye açılan delik.

Sekil 48
Apsis çıkıntısının
tonozuna açılan delik.

bölümü açıkça görülmektedir. IX-X. yüzyıllardan itibaren Bizans mimarisinde çok sevilerek kullanılan bu plan tipi günümüze kadar Bizans kültürüyle ilişkili Ortodoks toplumlarda standart kilise planı olarak uygulamaya devam etmiştir. Plan, ortada ana kubbeyi taşıyan beşik tonozların oturduğu dört köşelerde dört küçük kubbecik ile tamamlanır. Naosun doğu ucu özellikle İstanbul'da bulunan imparatorların bâni olduğu yapılarda biraz uzatılmış, dolayısıyla da haçın doğu kolu diğerlerinden uzun olmuştur. Bema tonozu denilen bu tonoz Anadolu ve Balkanlarda da görülmekle birlikte Bizans İmparatorluğu'nun başkentine özgü bir uygulama olarak kabul edilir ve kapalı Yunan haçı planlı kiliselerde bu özelliğe sahip olanlar başkent üslubundaki tasarımlar olarak değerlendirilir.

İstanbul'da bu plan tipine benzeyen başka alt yapılar da bulunmuştur. Bunlardan biri Fatih Camii avlusunda olan sarnıçtır. Fatih ilçesi İtfaiye yakınlarında, Atpazarı adıyla bilinen mevkide bulunan sarnıç yine üzerinde haç planlı bir yapıyı taşıyor olmalıdır. Topkapı Sarayı sınırları içerisindeki Kimyahane Sarnıcının da planı kapalı Yunan haçı şeklindedir. Samatya Peribleptos Kilisesi'nin alt yapısı, Mangana-Gülhane bölgesinde Aziz Yeorgios Kilisesi gibi örnekler de bunlara eklenebilir. Laleli Bodrum Camii, Fethiye Camii, Eski İmaret Camii, Ayakapı Gül Camii gibi hala ayakta olan Bizans kiliselerinin altında kalan mahzenler gibi hala üzerlerinde mekânlar taşıyan ve üst yapı hakkında bilgi veren mahzen ya da sarnıçlar da vardır. Bu bahsedilen yapılara eklenen son örnek Koca Mustafa Paşa Sarnıcı'dır.

Toprak yüzeyinde, üst yapı ile ilgili hiçbir iz görülmemektedir. Ayrıca bu kilisenin mevcut kilise ile ilişkisini belirlemek de güçtür. Her ikisi arasında 5,40 m mesafe vardır. İstanbul kiliselerinde bazen birbirine yakın dönemde bazen çok farklı dönemlerde kiliselerin bitişik olarak inşa edildiği görülmektedir. Fenari İsa Camii, X. yüzyıl başı ve XIII. yüzyıllarda eklenen iki ayrı kiliselerin yan yana durduğu örneklerle birlikte, Zeyrek Kilise Camii gibi 1124-1136 yılları arasında inşa edilen yan yana 3 kilise de bulunmaktadır. Koca Mustafa Paşa Camii'nin bitişğinde planı yeni tespit edilen sarnıçla Manastır Kilisesi'nin de en az yan yana iki kiliseden oluştuğu anlaşılmıştır. Bu kiliselerin birbirleri ile ilişkisini ise ancak sarnıcın üzerinde yapılacak kazılar gösterecektir.

Sarnıç plan tipine göre, IX. yüzyılın sonu X. yüzyılın başından itibaren kullanılmaya başlanan kapalı Yunan haçı planıdır. Taş işçiliğine de bakılarak yapı, orta Bizans döneminin başlarına tarihlendirilebilir.

Medrese

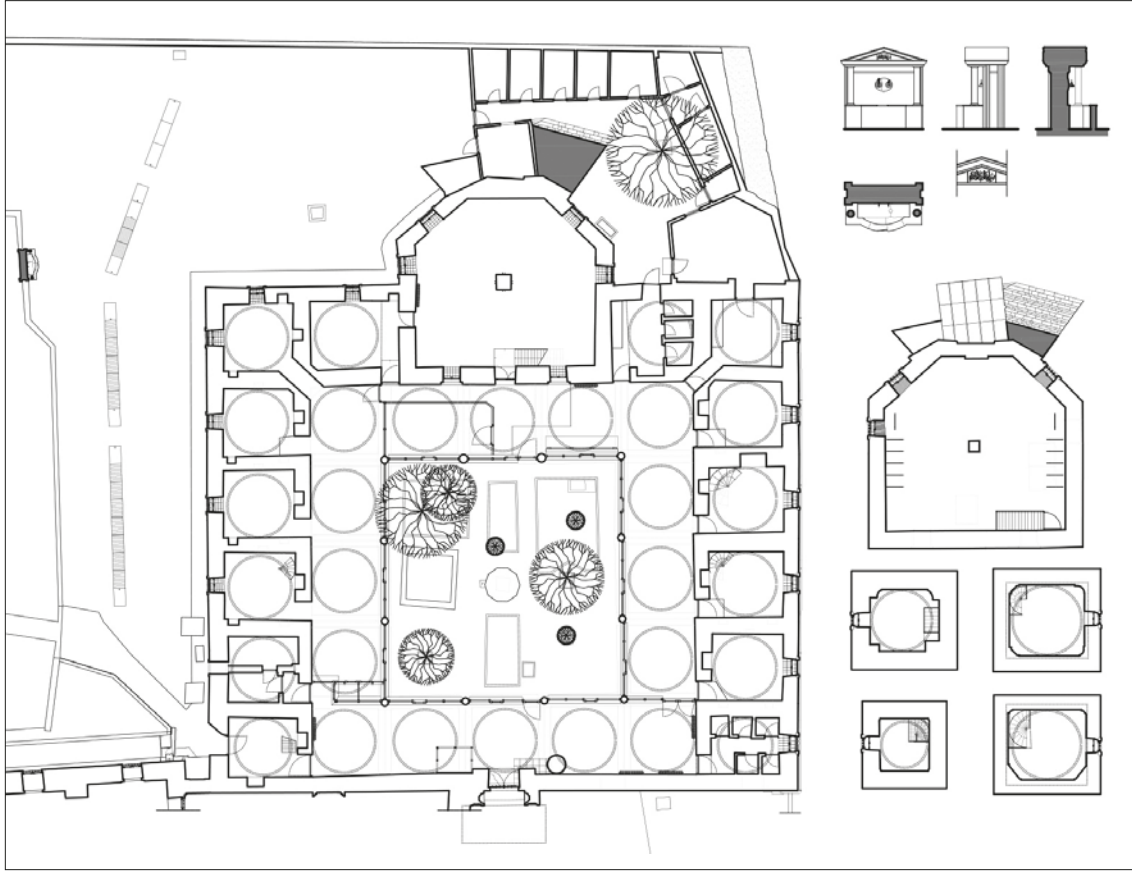
Koca Mustafa Paşa Külliyesi içerisinde günümüzde yatılı Erkek Kur'an Kursu olarak hizmet gören Medresenin, külliye'nin ilk programına dahil olduğu, başka bir deyimle, kiliseden dönme caminin çevresindeki tekke, imaret ve günümüze ulaşmayan mektep ile birlikte inşa edildiği, İstanbul Vakıfları Tahrir Defteri'ndeki vakıf özetinden kesin olarak anlaşılmaktadır.

Yaklaşık olarak 887 m²'lik bir alana oturmakta ve girişin hemen önünde 152 m²'lik revaklı bir avluya sahip olan Medreseye bugün külliye avlusu tarafından tümüyle kesme taş kaplanmış giriş cephesinden, anıtsal bir kapıyla girilmektedir. Çift renk, geçmeli ve basık kemerli bu giriş kapısından direkt olarak revaklı avluya girilmekte, medrese odaları avlu etrafında klasik şema doğrultusunda U şeklinde dizilmektedir. Ana derslik mekânı olan büyük mekân ise simetri ekseninde yer almaktadır. Giriş kapısının üstünü, sonradan yapıma (muhdes) eternit örtülü bir saçak kapatmaktadır. Yine ahşaptan yapılan ve alt kısmı çürüdüğü için metal kaplanan göbekli/tablalı kapının ise özgün olmadığı düşünülmektedir.

Giriş cephesinin bir bölümü bugün eklenti olarak yapılmış olan Kadınlar Mahfili tarafından kapatılmaktadır. Açık olan cephede ise yakın yıllarda kapatıldığı bilinen iki adet kemerli pencere bulunmaktadır. Yine bu cephede görsel kirliliğe yol açan tesisat boruları ve kontrol kutuları/panolar yer almaktadır. Cephede genel olarak derz bozulmaları, yer yer aşınma, yüzey kirliliği gözlenmektedir (Şekil 49, 50).

Medresenin diğer üç cephesindeki duvar örgü sistemi moloz taş ve horasan harçtır. Günümüzde bu duvarların genel durumu iyidir. Derzlerin yakın dönemde yenilendiği anlaşılmaktadır. Üst pencerelerde

Şekil 49
Medresenin planı.

(dışlık) pencere söveleri kemerli ve küfeki taşıdır. Dışlık pencereler ise beton olup, dairesel gözlüdür. Alt pencereler ise mermer söveli, ahşap doğramalı, lokma parmaklıklı ve tel kafeslidir. Tüm bu üç cephenin de ortak özelliği çok çeşitli eklentilerle (klima cihazları, motorlar, çelik boru askılıklar, demir parmaklıklar vs. gibi) müdahale edilmiş olmasıdır (Şekil 49, 50).

Güneydoğu cephesinde ise (büyük dersliğin bulunduğu cephe) bir dönemde muhtemelen deprem hasarı gören derslik kubbesi hiç yapılmamış, yerine marsilya kiremit ile kaplı kırma ahşap çatı önerilmiştir. Yine bu mekâna destek duvarları (payandalar) yapılarak, duvarlar sağlamlaştırılmaya çalışılmıştır. Saçak ucundaki plastik dere oluk ve yağmur iniş boruları ise son dönem eklentileridir. Yine bu cephede kısmen yapıya bitişik olarak inşa edilmiş birçok eklenti (muhdes) baraka türü yapılar bulunmaktadır. Bunların kurbanlık hayvan muhafaza ve kesim yerleri olduğu görevlilerce ifade edilmiştir (Şekil 51, 52, 53).

Medresenin iç kısmında yapıya belirgin müdahalelerde bulunulmuş ve neredeyse koridorların ve hücrelerin (medrese odaları) büyük bir kısmı (döşeme ve duvarlar) seramik ve fayans kaplanmıştır. Z 02 mekânı günümüzde tuvalet olarak, Z 08 bölümü ise duş + banyo olarak düzenlenmiştir. Yine Z 07 mekân ise medresenin mutfağı olarak kullanılmaktadır. Z 15 oda ikiye bölünerek, iki ayrı mekân haline getirilmiştir. Z 04 ve Z 14 mekânlar ve büyük derslik ise (Z 09 nolu mekân) asma kat yapılarak (çelik konstrüksiyon) iki katlı hale getirilmiştir.

Sekil 50
Medresenin giriş cephesi.

Medrese iç mekânındaki diğer önemli değişiklik, PVC (plastik) doğrama ile revaklı avlunun kapatılması olmuştur. Avlu döşemesi karomozaik kaplanmış, avludaki su kuyusu ve ağaçlar nispeten korunmuştur. Yine avluya bakan ve revaklı kısmı taşıyan 12 adet sütun mevcuttur. Üzerlerindeki izlerden tüm bu sütunların devşirme malzeme olduğu anlaşılmaktadır. Sütunların 7'si mermer, 4 pembe granit, 1 adet serpantin breşi cinsidir. Tüm sütunların başlığı şataflı mermer sütun başlığı olup, kısmen çatlamış ve kırılmıştır. Avluya bakan revak kemer ve üstlerinde duvar örgüsünün kesme taş olduğu ve sıvasız olduğu görülmektedir.

Medresenin tüm iç mekânlarında görüntü kirliliği yaratan ve yer yer de yapı strüktürüne zarar veren çok sayıda tesisat boruları ve aygıtları yer almaktadır.

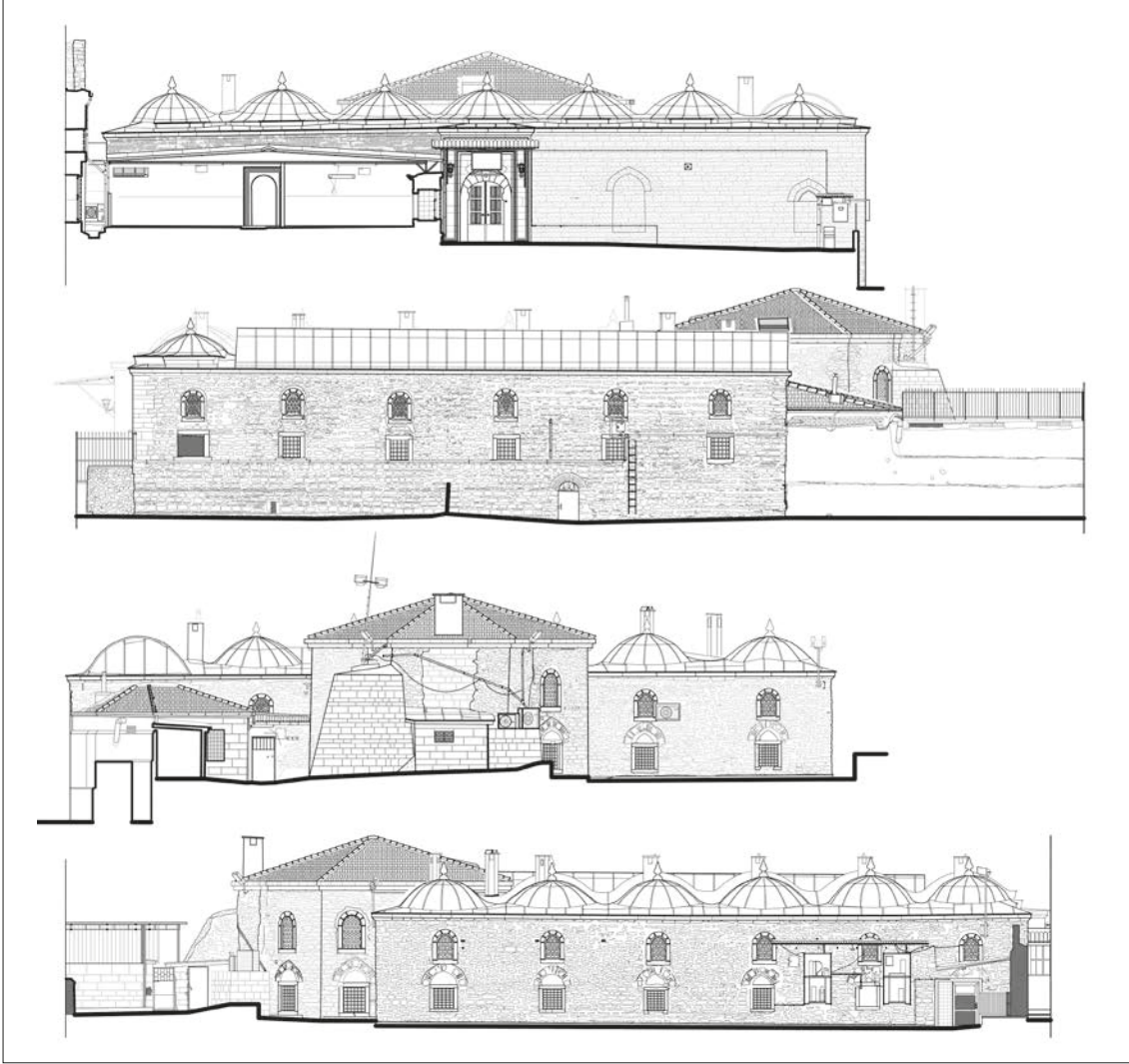
Medresenin tavan ve duvarlarında herhangi bir bezemeye rastlanmamıştır. Derslik dışında neredeyse tüm mekânlar tavana kadar fayansla kaplanmıştır. Derslikte ise orta kısma, çatıyı taşıması için betonarme bir kolon yerleştirilmiş ve tüm duvarlar ahşap lambri ile kaplanmıştır. Mescit olarak da kullanılan bu bölüm yer yer ahşap panolar ile de bölünmüştür (Şekil 54, 55).

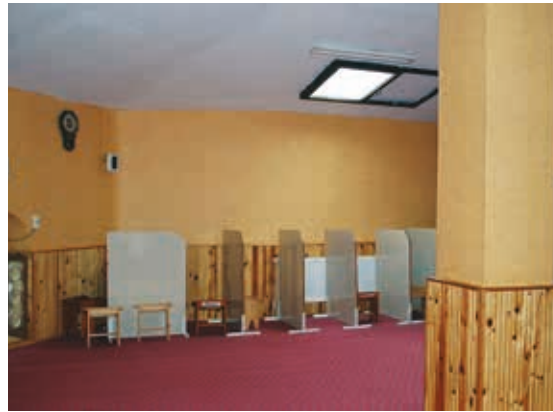
Sekil 51-52
Medresenin diğer cephesi.

Medrese odalarının kubbe iç yüksekliği yaklaşık 6,00–6,10 metre, dersane iç yüksekliği 7,48 metre, tonoz kısmında ise yaklaşık 5,90 metre olarak ölçülmüştür. Medrese oda kapılarında bugün PVC (plastik) kapılar kullanılmakta ve tarihi yapı ile hiçbir biçimde bağdaşmamaktadır.

Şekil 53
Medrese cephelerinin
rölöve çizimleri.

Şekil 54
Medrese revaklarından
görünüş.

Şekil 55
Medrese mescidi, içten.

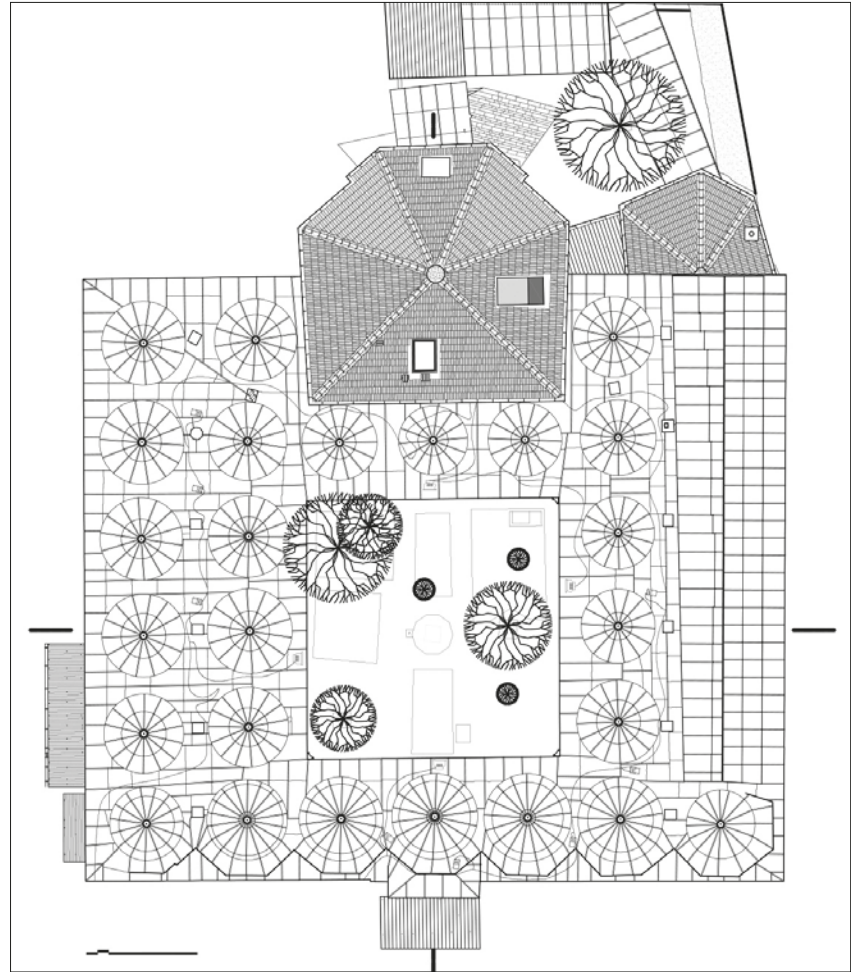

Medrese Üst Yapısı

Medresenin üst yapısını oluşturan kubbe ve tonozların kurşun olup, yakın yıllarda yenilenmiştir. Yer yer eskime, delinme ve saçak alınlarında, eteklerde kopma ve yırtılmalar mevcuttur. Çatı için belirgin bir özellik tüm revak ve hücre üzerleri küçük kubbeler ile örtülü iken, girişe göre sağ taraftaki odaların üstü boydan boya beşik tonoz ile örtülmüştür. Bu görüntü orijinalinde diğer kubbeler gibi bir düzenlemeye sahip olan bu kısmın da onarımlar sırasında beşik tonozla dönüştürüldüğünü göstermektedir. İç mekânda, odaların tavanı incelendiğinde ise bu durum açıkça belli olmakta ve kubbe kasnağının izleri görülmektedir.

Yine büyük dersliğin çatı durumu da ilginçtir. Muhtemelen büyük bir kubbe ile örtülü olması gereken bu mekân bugün marsilya kiremitli ahşap bir çatı ile örtülmüştür ve yapı mimarisi ile de uyuşmamaktadır. Yine çatı üzerinde bugün mevcut olan bacaların (toplam 15 adet) hiçbirisi özgün baca görünümünde değildir. Çimentolu onarım ile büyük ölçüde değişime uğramamışlardır. Bunlardan iki adet altıgen formlu kısmen eski iki bacanın özgün bacalar konusunda bize ışık tutacağını ve yardımcı olacağını düşünüyorum (Şekil 56, 57).

Çatı üzerindeki kubbelerdeki yer alan taş alem sayısı 25 olup, hepsi sağlam durumdadır, ancak üzerleri boyanmıştır.

Şekil 56
Medresenin üst örtü planı.

Türbeler

Safiye Sultan Türbesi

Külliye içerisinde bugün bağımsız biçimde ve caminin hemen sol yanında yer alır. Sekizgen bir plan şemasına oturan türbeye, tek kubbeli iki sütuna oturan (serpantin breşi) revaklı bir saçak ile girilmektedir. Türbenin oturma alanı içte 20 m² olup, kubbe yüksekliği içten içe 8,55 metredir. Tümüyle kesme küfeki taşından yapılmış duvar kaplamaları ile birlikte taşıyıcı duvar kalınlığı 0,81 metredir. Yapı strüktüründe herhangi bir hasar görülmemektedir. Girişteki revak bölümün kemerli kısmının üstü sıva kaplıdır. Devşirme olarak kullanıldığını, üzerindeki izlerden anladığımız giriş sütunları, taş bir kaideye oturmaktadır. Sütun başlıkları, beyaz mermerden oyulmuş şataflı sütun başlığıdır. Özellikle sütun başlıklarında yer yer aşınma ve küçük kırıklar oluşmuştur.

Türbenin giriş kapısı küfeki silmelerle çevrili olup, serpantin breşinden lento ve makaralı basık bir kemerden oluşan özenli bir işçiliğe sahiptir. Özgün olduğunu düşündüğümüz ahşap kündekâri kapı oyma hat ve bezemelere sahipken, yağlı boya ile kötü bir biçimde boyanmış ve yer yer çürüme ve böceklenme gözlenmektedir (Şekil 58, 59).

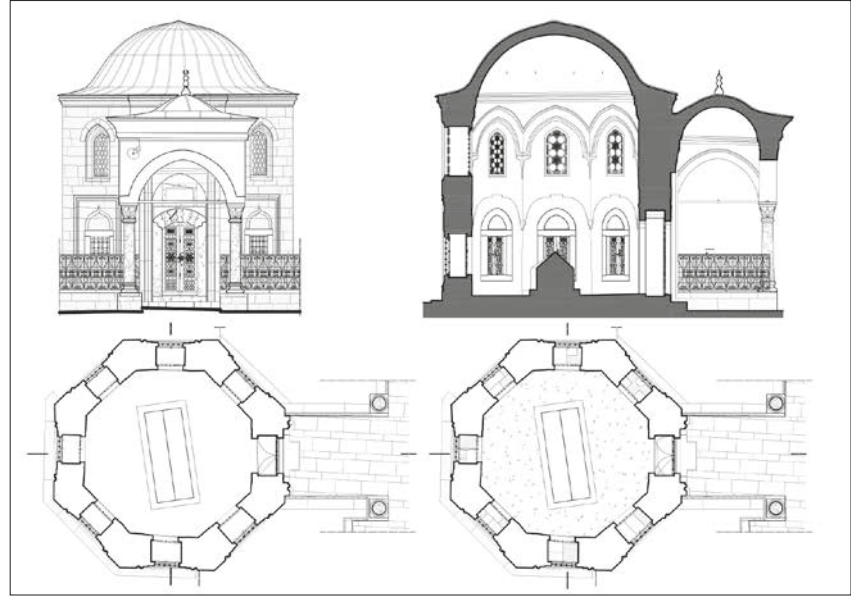
Şekil 57

Medresenin üst örtüsünün minareden görünüşü.

Şekil 58

Safiye Sultan Türbesi'nin
rölövesi.

Şekil 59

Safiye Sultan Türbesi giriş
cephesi.

Şekil 60

Safiye Sultan Türbesi üst
pencereleri.

Bütünüyle küfeki taşı kullanılan dış cephede, alt pencerelerin içte ve dışta söveleri mermerden yapılmış olup, pencerelerinde ahşap doğrama ve lokmalık parmaklık mevcuttur. Alt kat pencerelerinin iç kısmında ise özgün olduğu düşünülen ve kapak göbeklerinde oyma hat bezeme örneklerinin görüldüğü ahşap kapaklar bulunmaktadır. Ahşap kapakların genel durumu iyidir. Üst pencerelerdeki vitraylar özenli bir işçilikle yapılmış ve özgün olduğu düşünülmektedir (Şekil 60). Bu pencereler dışta ise beton dışlık olarak görülmektedir.

Şekil 61

Safiye Sultan Türbesi'nin
cephesinde güneş saatleri.

Türbenin iç kısmında tavan ve duvarlarda herhangi bir bezeme mevcut değildir. Bugün sıva ve kireç badana olan tavan duvarlarında ve özellikle pencere altlarında yer yer rutubet/nem izleri görülmektedir.

Türbenin yer döşemesi günümüzde şap + halı olarak kullanılmaktadır.

Dış cephesinde yer yer aşınma, küçük taş kırılma ve çatlakları, is ve karbondan oluşan yüzey kirlilikleri görülmektedir. Kurşun çatı örtüsü günümüzde iyi durumdadır, taş olduğunu düşündüğümüz alem düşmüştür.

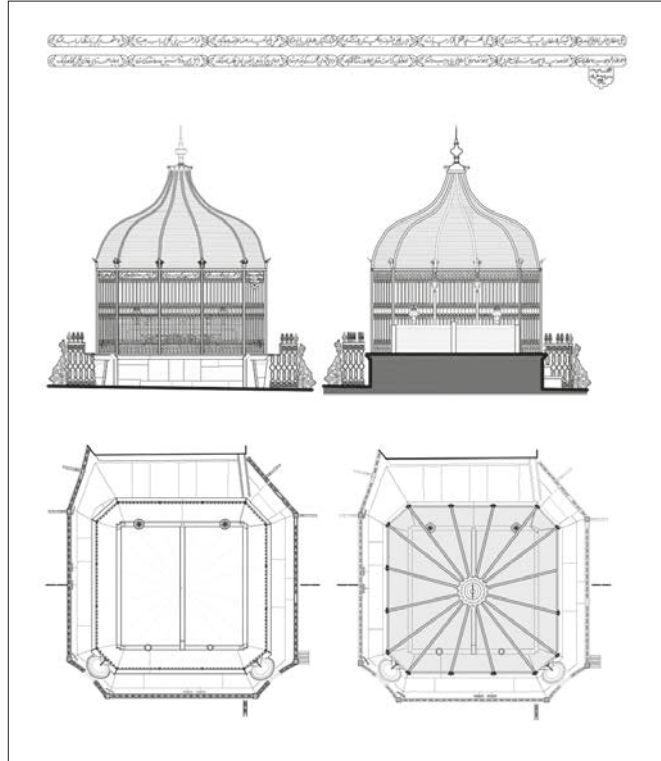
Bu türbenin güneydoğu cephesinde iki adet güneş saati bulunmaktadır. Küfeki cephe kaplaması üzerine oyularak yapılmış olan saatlerin bugün metal pimleri düşmüştür (Şekil 61).

Çifte Sultanlar Türbesi

Çifte Sultanlar adı ile bilinen türbe, külliye'nin orta avlusunda cami ile Sünbül Efendi Türbesi arasında yer alır (Bkz. Vaziyet Planı, Rölöve). Hz. Hasan ile Hz. Hüseyin'in kızlarına ait olduğu ifade edilmektedir. Türbeler içersinde tümüyle döküm demir parmaklıklardan yapılmış, üstü ve yanları açık bir türbedir. Yaklaşık 13 m²'lik bir alana oturan bu türbenin alem yüksekliği 4,77 metredir. Çifte Sultanlar'ın mezar taşları ve lahti beyaz mermerden yapılmış olup, başlıklar mermer oyma başlık, ayakuçlarında ise mermerden iki adet suluk bulunmaktadır. Yine bu türbenin mermerden oyulmuş iki adet çeşmesi türbe kaidesine bitişik olarak yer almaktadır. Metal kenetlerle birbirine bağlanmış kaidede kısmi çatlak ve kenetlerde korozyon görülmektedir.

Türbe parmaklıklarını çepeçevre dolaşan ve açılımı projede yapılan hat bezeme, ince demir levha üzerine altın yaldızla (zerendûd tekniği ile) yazılmıştır. Ünlü hattat Yezârîzade'nin eseri olan bu yazı kuşağının yakın onarımlarda, ehil olmayanlarca üzerinden geçilerek oranları bozulmuştur. Türbe genel olarak iyi durumdadır. Altın yaldız veya varak olması gereken alem ve demir bezemeler bugün kötü bir yağlı boya ile boyanmıştır (Şekil 62, 63, 64).

Şekil 62

Çifte Sultanlar Türbesi'nin rölövesi.

Şekil 63

Çifte Sultanlar Türbesi.

Şekil 64

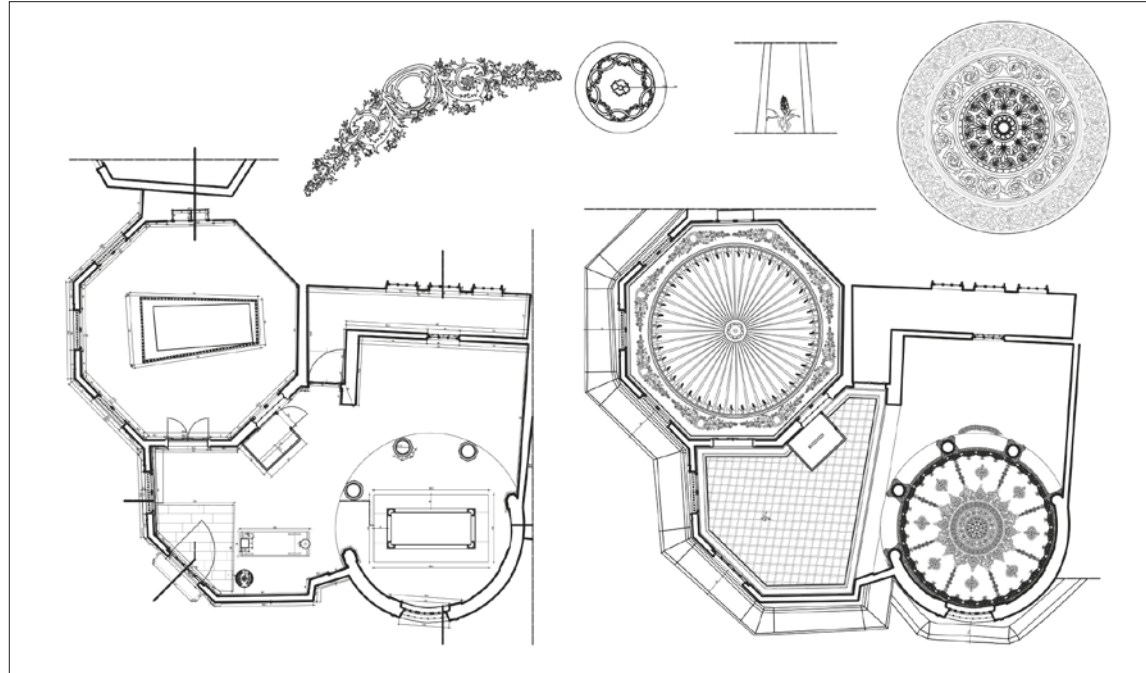
Çifte Sultanlar Türbesi, kitâbe.

Sünbül Efendi ve Serasker Rıza Paşa Türbesi

Külliyeye ismini veren, XVI. yüzyılın ileri gelen sûfilerinden, halk arasında “Sünbül Efendi” olarak tanınan Şeyh Yusuf Sinaneddin Efendi’nin Türbesi külliyeinin merkezinde Kız Kur’an Kursu’na bitişik üçlü bir grup halinde yer alır. Üçgen bir sahanlıktan girilen türbenin sol kısmında, sekizgen bir alana oturan kısmında, Sünbül Efendi’nin sandukası yer alır. Girişe göre sağ kısımda ise dairesel bir alana oturan ve kısmen duvar ve kısmen de kolonlarla taşınan (üç adet oyma mermer sütun başlıklı, pembe granit gövdeli ve mermer kaideli sütuna) Serasker Rıza Paşa’nın sandukası bulunmaktadır (Şekil 65, 66).

Sünbül Efendi Türbesi + giriş holü ve Serasker Rıza Paşa Türbesi, yaklaşık 100 m²’lik bir alana oturur. Ahşap ve kısmen kagir duvar yapısı olan bu türbelerin, Sünbül Efendi’de duvar kalınlığı 16 cm, Serasker’de

Şekil 65
Sünbül Efendi ve Serasker
Rıza Paşa Türbesi, plan.

Şekil 66
Sünbül Efendi ve Serasker
Rıza Paşa Türbesi.

ise 36 cm'yi bulmaktadır. Tavan iç kotları ise (kubbe yüksekliği) Sümbül Efendi'de 5, 29 metre, Serasker'de 5, 29 metredir. Orta kısım, giriş bölümünde ise 3,72 metredir. Sümbül Efendi ve Serasker Rıza Paşa türbelerinin üstünü bugün geniş ve dalgalı saçaklara sahip iki büyük kubbe örter. Kubbelerin üstü kurşun örtü ile kaplı olup, bugün genel olarak iyi durumdadır. Kubbe üstlerinde yer alan alemler bakır olup, okside olmuşlardır. Giriş üstündeki çatı alemi ise betonarme olup, üzeri beyaz boya ile boyanmıştır (Şekil 66).

Sümbül Efendi Türbesi ve bitişiğindeki Serasker Rıza Paşa Türbesi bugün türbeler içinde en bakımlı olanlarıdır. Özellikle Sümbül Efendi Türbesi'nin tüm kubbesi, duvarları, ağırlık olarak Sümbül çiçekleri ile olmak üzere çok yoğun bir bezeme ve dekorasyona sahiptir. Barok formlarda ve mermer söveler ile çevrelenmiş pencereleri yine özenli bir işçilikle yapılmış demir parmaklıklarla kapatılmıştır. Üst tepelik pencereleri ise Sümbül Efendi'den içten ve dıştan nispeten sade olup, dış pencere sövelerinde kabartma Sümbül çiçeği motiflerine yer verilmiştir (Şekil 67, 68, 70).

Serasker Rıza Paşa Türbesi'nin mimari çizgilerinden ve malzeme özelliğinden, daha geç dönemde yapıldığını ve özellikle bezemede çok yoğun bir Barok anlayışının hâkim olduğunu görmekteyiz. Özellikle üst pencerelerde (vitraylarda) alçı ve cam karşımı oldukça özenli bir işçilik kullanılmıştır. Ancak yıllar içerisinde bakım ve onarımlar kapsamında yapılan boya işçilikleri başarısız olup, bu tür vitray bezemeleri önemli ölçüde bozulmuştur. Serasker Rıza Paşa Türbesi'nin sadece tavanlarında kalemişi mevcuttur. Duvarları ise sıva üstü boyadır.

Sümbül Efendi'nin üzeri kumaşlarla örtülü, sarıklı ahşap sandukasına karşılık, Serasker Rıza Paşa sandukası mermerden olup, üzeri kat kat (kademeli) oyma hat bezeme ile süslenmiş muhteşem bir işçiliğe sahiptir (Şekil 67, 69).

Sümbül Efendi ve Serasker Rıza Paşa Efendi türbelerinin giriş döşemeleri mermer olup, üzerleri halı kaplıdır. Girişin hemen sağında yer alan ve Sümbül Efendi'den hemen sonra buraya yerleştirildiği düşünülen Türbedar Hattat Ömer Efendi'nin sandukası da mermerden yapılmış olup, iyi durumdadır. Bu sandukanın yanında baş kısmı kırık, yine mermerden oyma bir tulumba çeşmesi durmaktadır.

Şekil 67
Sümbül Efendi Türbesi sandukası.

Şekil 68
Sümbül Efendi Türbesi'nde bezeme.

Şekil 69

Serasker Rıza Paşa
Türbesi'nin sandukası.

Şekil 70

Serasker Rıza Paşa
Türbesi'nin cephesinden
görünüş.

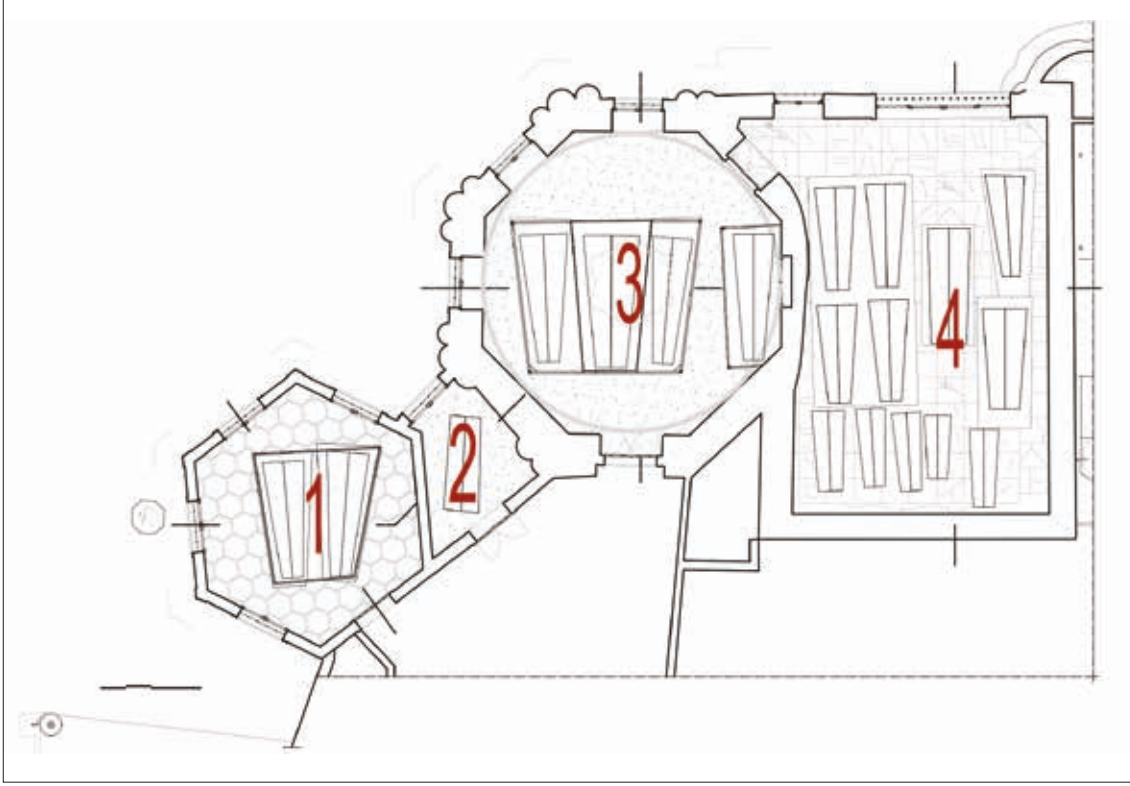
Türbe içinde yer alan ve görevlilerin kullandığı ahşap ofis, (eklenti-muhdes) türbeler ile arka avlu arasında kalan ve çay ocağı/depo olarak kullanılan kısım mekân kurgusunu rahatsız eden unsurlardır. Her iki türbenin (Sünbül Efendi ve Serasker Rıza Paşa Türbesi) dış görünüşü, cepheleri daha öncede değindiğimiz gibi geniş dalgalı saçaklar, eğrisel silmeler ve pencere söveleri ile tipik Barok mimari anlayışını sergilemektedir. Ahşap, yığma ve belki kısmen de betonarmenin bile (Serasker Rıza Paşa bölümünde) kullanıldığı, karışık bir yapım tekniği sergilenen bu türbeler sürekli derneğin (Sünbül Efendi Külliyesi Koruma ve Yaşatma Derneği) bakım ve denetimi altında olduğu için iyi durumdadır. Herhangi bir hasar veya ciddi onarım gerektirecek bir durumu yoktur. Belki cephe renkleri ve boyama işçilikleri tartışılabilir (Şekil 70).

1-2-3 ve 4 No'lu Türbeler

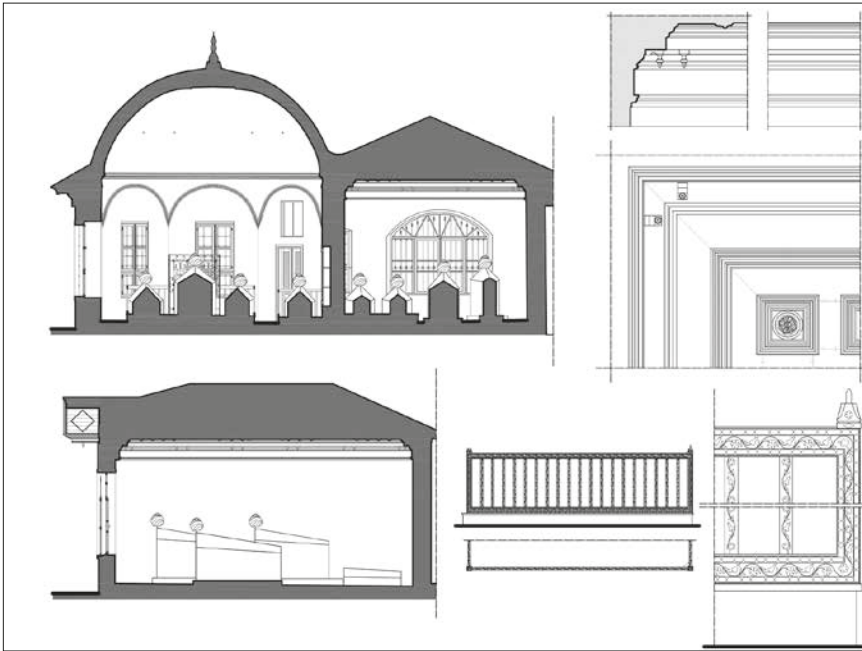
1, 2, 3 ve 4 nolu türbeler külliye avlusuna bakan, avlunun kuzeybatı yönündeki tekke odalarına (bugün kız Kuran kursu) bitişik olarak yer alır. Bunlardan 1 nolu türbe altıgen bir plan şemasına sahip olup, yaklaşık 17 m²'lik bir alana oturmaktadır. Tavan iç yüksekliği 3, 23 metre olup, duvar kalınlığı 21 cm'dir. Yapım sistemi, dolgulu ahşap karkas strüktür ve üzeri ise sıvalıdır. Bu türbe içinde 2 adet ahşap sandukalı mezar bulunmaktadır. Mezarlardan birinde Şeyh Hasan Adli Efendi (ö. H.1026), diğerinde ise Şeyh Eyyabi Mehmed (ö. H.1038) yatmaktadır. Yer döşemesi altıgen petek tuğla olup, türbenin tavanı çıtalı ahşap tavadır. Dış cephesi sıvalı ve boyalıdır. Pencereilerin sövesi ve köşe plastırları ahşap olup, boyalıdır (Şekil 71, 72, 73).

2 nolu türbe, 1 ve 3 nolu türbelerin arasında kalmış bir ara bölümdür. Tek bir ahşap sandukanın yer aldığı bu kısımda, mezarın kime ait olduğu bilinmemektedir. Oturma alanı yaklaşık 5 m² olan bu türbenin tavan iç kotu 3, 63 metre olup, duvar kalınlığı 21 cm ve üzeri sıvalı ahşap karkastır. Yer döşemesi çimentolu şap olup, tavan çıtalı ahşap tavadır.

Şekil 71
1, 2, 3 ve 4 Nolu türbelerin planları.

Şekil 72
3 ve 4 No'lu türbelerin kesitleri.

3 nolu türbe, sekizgen formda ve yaklaşık 30 m²'lik bir alana oturmaktadır. Duvar kalınlıkları yaklaşık 72,5 cm olarak ölçülmekte, tavan iç yüksekliği ise 6,45 metreyi bulmaktadır. Yer döşemesi çimentolu şap olan bu türbenin kubbeli tavanı sıva+boya kaplıdır. Bu türbede 4 adet ahşap sanduka bulunmaktadır. Birinde Şeyh Yakup Germiyani, diğerinde Şeyh Kerametdin Efendi (ö. H.1051) yatmaktadır. Diğer ikisinde yatanların kimliği bilinmemektedir. 3 nolu türbenin ahşap korkuluklu sandukaları özenli bir işçilikle, ahşap oyularak sedef kakmalı korkuluk yapılmıştır. Üzerlerinde çiçek motifleri de olan bu süslemelerin birçok yerinde sedefleri düşmüştür. Korkuluk üzerinde sonradan kötü bir işçilikle yapılan kahverengi yağlıboya bulunmaktadır. Ahşap korkuluk ve bezemelerde de yer yer bozulmalar görülmektedir (Şekil 74, 75).

4 nolu türbe bu grubun en büyük alana oturan ve içinde en fazla sandukayı barındıran türbesidir (Şekil 76). Dikdörtgen bir plana oturan bu türbe yaklaşık 40 m²'lik alanı kaplamaktadır. Duvar kalınlığı 47,5-52-65 cm olmak üzere değişkendir. Türbe, bir taraftan 3 Nolu türbeye yaslanmakta, diğer duvarları avluya ve bugünkü kesimhaneye (kurban kesimi) yaslanmaktadır. Ahşap ve bezemeli bir tavanı olan bu mekânın iç yüksekliği 3,93 metre olup, tavan süslemeleri ve göbekteki alçı kabartmaları ile pasalı, sarkıtlı tavanın kurgusu, yapının yakın dönemde (XX. yüzyıl başı) inşa edildiğini göstermektedir (Şekil 77, 78). Bu mekânda toplam 12 adet ahşap sanduka bulunmaktadır. Bunlardan altısında isim yazmakta, altının ismi ise bilinmemektedir. Bilinenler, Şeyh Gazi Efendi (ö. H.1268), Şeyh Razi Efendi (ö. H.1339), 1. Haşim

Şekil 73
1,2 ve 3 No'lu türbeler.

Şekil 74
3 No'lu türbenin içi.

Şekil 75
3 No'lu türbenin korkuluk detayı.

Şekil 76
4 No'lu türbenin içi.

Efendi (ö. H. 1199), 2. Haşim Efendi (ö. H.1231), Şeyh 3. Haşim Efendi (ö. H.1231), Şeyh Kudbettin Efendi (ö. H.1332)'dir. Bu kubbenin yer döşemesi kare formatlı malta (veya küfeki) taşı olup, kısmen haraptır. İç duvarı sıva + boyalıdır ve zemine yakın bazı bölümlerinde nem oluşumu gözlenmektedir.

Her dört türbenin (1, 2, 3 ve 4 No'lu türbeler) çatı örtüsü 1 ve 2'de piramidal, 3 No'luda kubbe, 4 No'luda ise dört tarafa eğimli kırma çatı olup, tümüyle kurşun kaplıdır. Genel olarak iyi durumda olan bu çatı örtüsünün alemleri ise beton olup, üstleri beyaz boyalıdır (Şekil 79).

Bu dört türbenin cepheleri bugün sıvalı ve boyalı olarak iyi durumdadır. Ahşap doğramalı pencere-leri, ahşap söveleri, ahşap köşe plastırları ve demir parmaklıkları mevcuttur ve iyi durumdadır.

Cephelerdeki onarım kitâbesi ve tuğralar, beyaz mermer üzeri, altın yıldız boyalıdır ve iyi durumdadır. Bu türbelerin, özellikle 4 No'lu türbeye bitişik kısımda (bugün eklenti bir tuvaletin bulunduğu yerde) geçmişte Rıfat Paşa Sebili'nin olduğu anlaşılmaktadır. Üç adet mermer sütuncesi bulunduğu bilinen se-bilin, bugün iki adet sütuncesi ve mermer lavabosunun yerinde olmadığı görülmektedir.

Tek mermer sütunçe duvara gömülmüş ve üstü boyanmıştır. Barok çizgiler taşıyan bu sebin mer-mer bölümlerinde küçük kırık ve çatlaklar bulunmaktadır (Şekil 80).

1 No'lu türbenin önünde, avlu döşemesi üstünde daha önceki dönemlerdeki yapılardan kalma, mer-mer bir sütun kaidesi de yer almaktadır.

Sekil 77

4 No'lu türbenin tavanı.

Sekil 78

4 No'lu türbenin tavan göbeği.

Sekil 79

1, 2, 3 ve 4 No'lu türbeler.

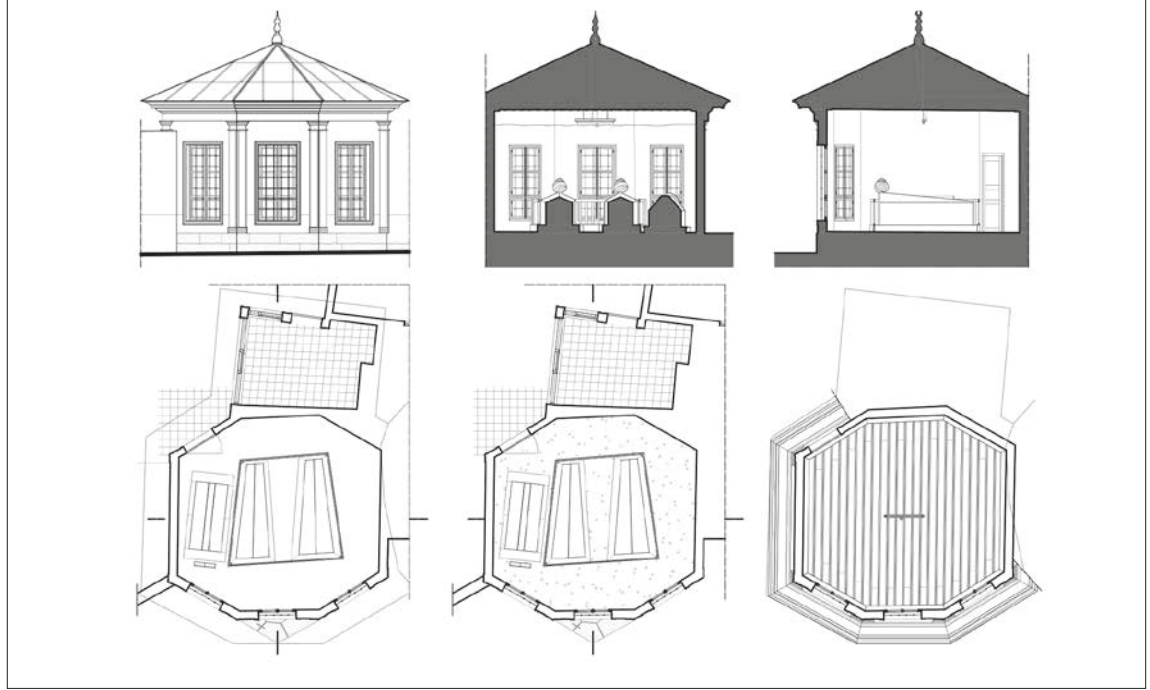
Sekil 80

Rıfat Paşa Sebili.

5 Nolu Türbe

Sünbül Efendi Türbesi'ne bitişik olarak yer alan bu türbede, küfeki taşından bir subasman üzerine ahşap karkas ve dolgu olarak inşa edilmiştir. Yaklaşık 22 m'lik bir alana oturan türbenin duvar kalınlığı 22 cm, tavanı 3,07 metredir. Yer döşemesi çimentolu şap ve üzeri halı olan türbenin duvarı kireç sıvalı, tavanı ise pasalı ahşap tavadır. Türbenin bugün içinde ikisi ahşap, bir tanesi mermer olmak üzere üç adet sanduka vardır. Mermer sandukada yatan Şemsi Tebuzi ve Gazi Şemsi-Sivasi ahfadından H.1330 doğumlu Atabinenoğlu Reşit Saffet yatmaktadır (Şekil 81, 82).

Şekil 81
5 No'lu türbenin rölövesi.

Şekil 82
5 No'lu türbenin cephe görüntüsü.

Kubbenin üstü piramidal formda kurşun örtü ile kaplıdır. Alemler betonarme olup, beyaz boya ile boyanmıştır. Çatı kurşunları iyi durumdadır. Türbenin külliye avlusuna bakan cephesi, yakın dönemde restore edilmiş ve iyi durumdadır. Ancak arka avluya, hazireye bakan kısmında, türbeye bitişik ahşap konstrüksiyonlu eklenti bir yapı yapılmıştır. Yine arka bölümde, cephenin ahşap plastırları, ahşap saçakları çürümüş olup, yer yer cephe sıvaları da dökülmüştür. Arka cephenin onarıma ihtiyacı vardır.

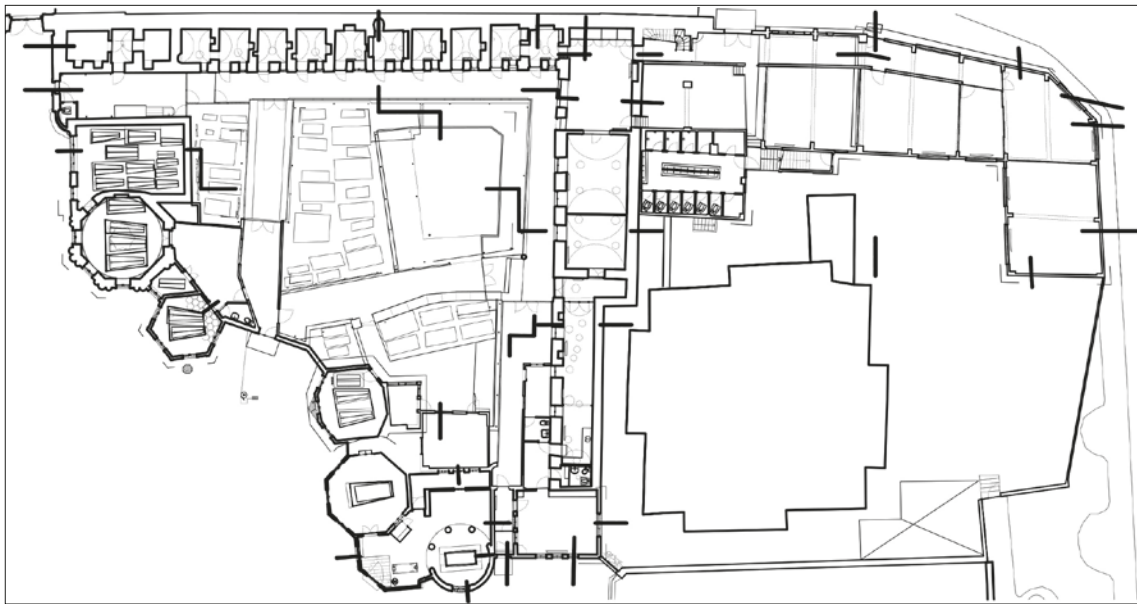
Yine 5 nolu türbe ile Sümbül Efendi Türbesi'nin arka avluya, hazireye bakan kısmında sonradan yapıldığını malzeme ve mimarisinden anladığımız eklenti depo ve barakalar bulunmaktadır.

Kız Kuran Kursu Yapıları

Bugün kız Kuran kursu yapıları olarak kullanılan eski tekke odaları ve müstemilatları külliye'nin kuzeyinde oldukça büyük bir alanı işgal eder (1055 m² kapalı, 343 m²'lik açık alan avlu). Ana şeması L şeklinde hücreli odalardan oluşan bu bölümün, günümüzde birçok ek (muhdes) yapı ile kimliğini ve mimarisini önemli ölçüde yitirmiş olduğunu görmekteyiz (Şekil 83).

Giriş kısmında bugün Kuran kursu Müdiresi Sn. Yaşar Hanım'ın Barok mimari çizgiler taşıyan, Marsilya kiremit örtülü kırma çatılı odası yer alır. Bu bölümden itibaren uzunca bir koridor ve bu koridorunda sağında özgünlükleri büyük ölçüde yitirilmiş tekke odaları yer alır (Şekil 84, 85). Duvarları, kapı ve pencere boşluklarından anlayabildiğimiz kadarı ile 13 tekke odası ve bunlara bağlı üç adet derslik yapısı bulunmaktadır. Nispeten özgünlüğünü koruyabilmiş tek oda bugün "çile odası" diye tanımlanan oda olarak gözükmemektedir (Şekil 88).

Bu bölümün mimarisine göz atacak olursak, tekke odaları yaklaşık 5-5,50 m² alanla tavanları tonozlu, duvar kalınlıkları 75/85 cm'dir. İç tonoz yükseklikleri 3-4 m arası değişmektedir. Kemerli kapı ve pencereleri bugün hiçbir iz kalmayan revaklı avluya açılmaktadır (Şekil 87). Her tekke odasında tavanda

Şekil 83

Kız Kuran Kursu yapılarının planı.

yuvarlak havalandırma bacası ve duvarlarında nişler bulmaktadır. Avluya bakan duvarları moloz taş olarak görülen bu kısmın çok geniş tutulmuş kahverengi boya ile boyanmış bir derz yapısı vardır. Tekke odaların içi ise sıvalı olup, bugün yağlı boya ile boyanmıştır. Avluya (hazireye bakan) ve revaklı avlu olduğunu düşündüğümüz bölüm ise günümüzde PVC (plastik) doğrama ile kapatılmıştır. Girişteki müdür odası ve dersanelerin bulunduğu kısımların büyük bir kısmı bugün ahşap lambri, mdf veya sunta ile tavan ve duvarları kaplanmıştır. Bugünkü kullanım için gereken çok sayıda wc, mutfak, yatak odası ve depo gibi birçok eklenti bölüm yapılmıştır. Yine tekke odaların bitiminde avlunun bitim kısmında kurban kesim yeri, soğuk hava deposu, bir adet wc vs. gibi günümüzün ve Kız Kuran Kursu'nun ihtiyaçlarını karşılayacak birçok ilave tesis ve eklenti yapılmıştır. Kız Kuran Kursu'nun sağ tarafında yer alan ve külliye'nin kuzeydoğusunu tamamen işgal eden derslikler, yatakhane, mutfak, tuvalet gibi tesisler tümüyle betonarme olarak son dönemde (1970'li yıllar) inşa edilmiştir. Yine bu bölüme bitişik bahçe içinde yer alan ve son Sünbül Şeyhi Razi (Yücesünbül) Efendi'nin (1890-1978) Haremi olarak kullanılan ahşap konak ve müştemilatı İstanbul Büyükşehir Büyükşehir Belediyesi tarafından restore edilmek üzere bizim çalışmamızın kapsamı dışında ayrıca başka bir üstleniciye ihale edilmiştir (Bkz. Şekil 86).

Şekil 84

Kız Kuran Kursu.

Şekil 85

Kız Kuran Kursu.

Yaklaşık 52 adet mezarın bulunduğu hazirenin bir bölümü eternit saçaklarla örtülmüş, yer yer beton ve karomozaik ile kaplanmıştır. Bu bölümün (Kız Kuran Kursu) yer döşemesinde çimentolu şap, PVC-vinil döşeme (marley), karomozaik, kadronajlı ahşap döşeme, parke, halı; ıslak hacimlerde seramik ve fayans,

Şekil 86

Kız Kuran Kursu, tonoz ve ahşap konak.

Şekil 87

Kız Kuran Kursu holü.

akla gelen tüm malzemeler kullanılmıştır. Tavan ve duvarlarda benzer şekilde tam bir kaos (kargaşa) şeklindedir (Şekil 89).

Çatı örtüsüne gelince, yeni yapılan betonarme ekler ve müdür odası tümüyle marsilya kiremitli ahşap çatı, eski bölümler (tekke odaları-tonozların üstü) asfalt emdirilmiş pestil veya asfalt/zift sürülmüş halde simsiyahtır. Yer yer, özellikle avlu üstü ve revaklı kısımda ise eternit örtü kullanılmıştır (Şekil 86).

Şekil 88

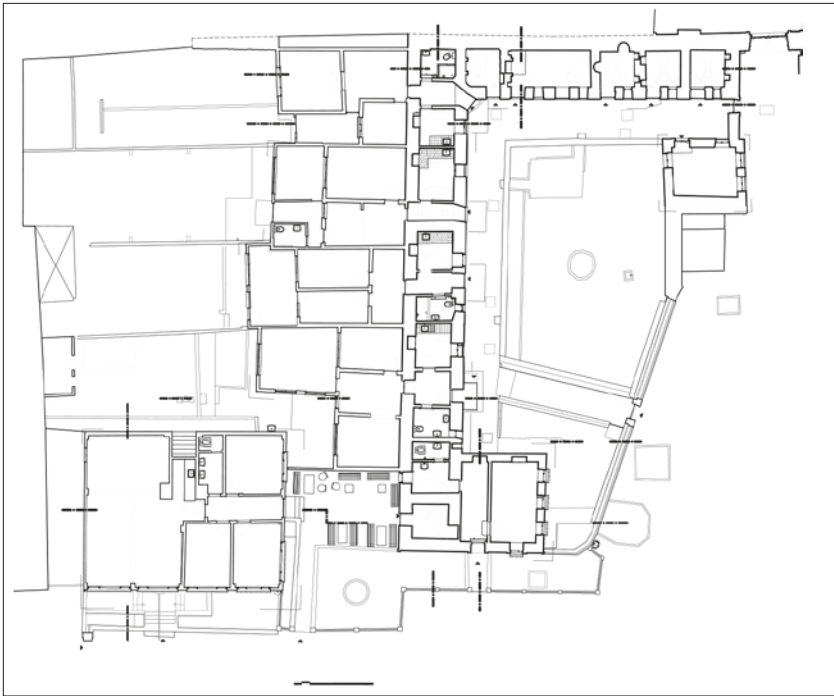
Çile odasının içindeki niş.

Şekil 89

Hazire.

İmam Lojmanları

Kız Kuran kursunun hemen karşısında, külliye'nin kuzeybatısında 570 m²'lik bir alana oturan ve günümüzde çoğunlukla cami, medrese vb. gibi görevlilerce lojman olarak kullanılan bölümdür. Eski tekke odalarının L şeklinde yer aldığı ve önlerinin külliye avlusuna doğru baktığı, plan şemasından

Şekil 90

İmam lojmanlarının planı.

Şekil 91-92
İmam lojmanları.

Şekil 93
Depo 4.

Şekil 94
Tuvalet giriş cephesi.

anlaşılmaktadır (Şekil 90, 91, 92). 16 adet tekke odası ve günümüzde İmam Ofisi olarak kullanılan iki büyük mekân (dershaneden) oluştuğu görülmektedir. Duvar kalınlığı ~ 80-85 cm olan, tonoz yüksekliği 3,30 m olan bu hücreler kız Kuran kursu hücrelerine göre nispeten özgünlüğünü daha iyi korumuştur. Özellikle rölövede depo 1, 2, 3, 4 ve 5 diye gösterilen mekânlar, kapı, pencere, iç sıva, duvar, baca ve ocak yeri gibi mimari unsurlarını bugün bile korumaktadırlar (Şekil 91). Moloz taş duvar sistemi, tonoz çatı örtü sistemi ve kireç harçlı, kıtıklı iç ve dış sıvalı yüzeyleri, bugün kısmen görülebilmektedir. Bu bölümdeki yapıların tümü marsilya kiremitli bir çatı örtüsü ile kapatılmıştır.

Özgün olduğu düşünülen bu mekânların arkasına, lojmanların ihtiyacı olan ve yaptığımız araştırmalarda (Kurul ve Vakıf Arşivlerinde) hiçbir yasal izni/onayı olmadığını tespit ettiğimiz çok sayıda mekân (odalar, salonlar, depolar vs. gibi) eklenti olarak inşa edilmiştir.

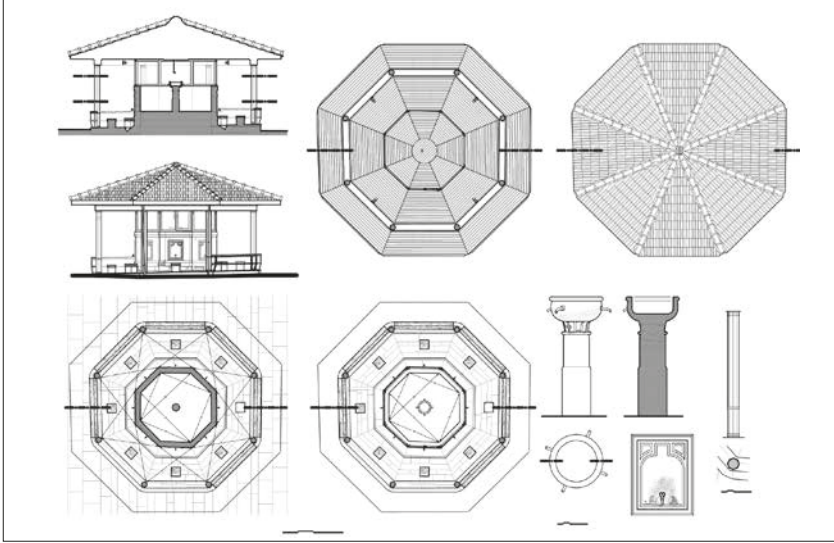
Yine bu bölümde 1990'lı yıllarda yapıldığı (Sn. Saadettin Tantan'ın Fatih Belediye Başkanlığı döneminde) öğrendiğimiz altı tuvalet, üstü kiraathane ve imam/müezzin odası olarak kullanıldığı belirtilen betonarmeden iki katlı binanın da yasal izni bulunmadığı öğrenilmiştir (Şekil 94).

Bir bölüm yapılarda da (imam lojmanları) kısmen tekke odaları korunsun da yapılan ilave ekler (muhdes) ve onaysız-izinsiz eklerle külliye'nin bu bölümde çarpık yapılaşmadan, kargaşadan fazlasıyla nasibini almıştır.

Şadırvan

Sekizgen bir tabana oturan şadırvan ~ 36 m²'lik bir alana oturur ve saçak yüksekliği 2,02 m'dir. Üstü marsilya kiremidi örtülü şadırvanı, sekiz adet ince mermer sütun taşır. Bu mermer sütunların kesiti sekizgen olup, $\varnothing$ 17 cm çapındadır. Yer döşemesi de mermer olan şadırvanın ortasında mermer bir havuzu olan ve her yüzünde Bursa kemerli mermer aynaları olan yine sekizgen bir abdest alma göbeği mevcuttur. Özgün muslukları sökülüp, yerine yeni krom musluklar takılan haznenin yer yer kırık ve çatlakları çimento ile onarılmıştır. Orta kısımdaki havuz bugün PVC doğrama ile kapatılmıştır. Şadırvanın mermer sütunların arası sonradan yapılan çelik konstrüksiyonlu ahşap oturma bankları ile kapatılmıştır. Şadırvan havuzunun mermer kısımları ile mermer sütunçelerde yer yer çatlak, aşınma ve yüzey kirliliği mevcuttur (Şekil 95-96). Cephede yer yer çatıdan indirilen PVC tesisat boruları ciddi biçimde görüntü kirliliği yaratmaktadır.

Şekil 95

Şadırvanın röleve çizimi.

Şekil 96

Şadırvanın iç kısmından görünüş.

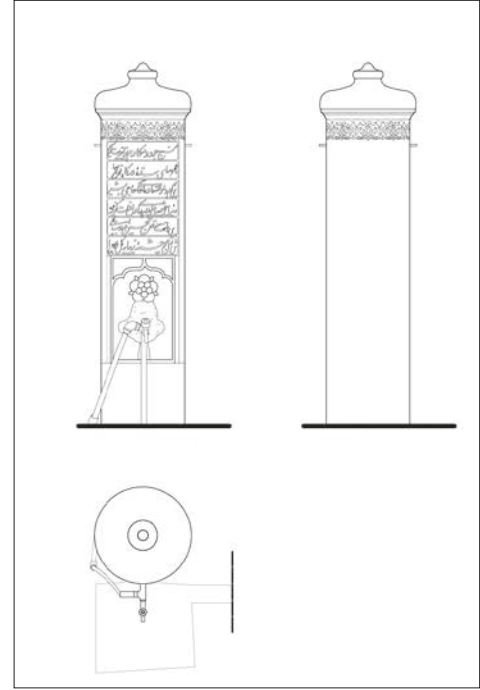

Çeşmeler

Külliye içersinde bugün biri kuşlara ait olmak üzere, toplam 3 (üç) adet çeşme bulunmaktadır. Bunlardan birincisi Çifte Sultanlar Türbesi'nin hemen arkasında yer almakta ve kitâbesinden, 1737 yılında Darüssade Ağası H. Beşir Ağa tarafından yaptırıldığı anlaşılmaktadır. Bir sütun şeklinde olan çeşmenin teknesi yok olmuştur. Çiçek motifleri ile süslü ayna taşına adi bir yeni musluk takılarak, suyu akıtılmıştır. Yer yer çatlak ve çimentolu onarımlı kısımları vardır. Mermer bezemeli kısımlarında yer yer aşınma ve bozulmalar görülmektedir (Şekil 97, 98).

İkinci çeşme, Osmanlı-Türk inşâsının ince düşüncesini ve hayvan sevgisini göstermektedir. Yine mermerden sütun şeklinde yüksekçe yapılan bu çeşme kuşların su içmesi için tasarlanmış ve inşa edilmiştir. Mermer bir yalak ve kurşun fıskiyeyle oluşmaktadır. Çeşmenin şapka kısmı bugün kısmen kırık olup, sütun kaidesinde yer yer çimento onarımları gözlenmektedir. Ne yazık ki bugün çeşmenin suyu akmamakta ve kuşlar su içmemektedir (Bkz. Şekil 99).

Üçüncü ve son çeşme, imam lojmanları önünde yer almakta olup, Barok anlayışta mermerden oyularak yapılmıştır. Üzerindeki kitâbesi olmayan, kim tarafından ve ne zaman yapıldığı bilinmeyen çeşmenin, yer yer kırık ve çatlak aynasından vana şeklinde son derece kötü muslukla suyu akmaktadır. Su gider borusu ise tamamen açıkta ve çok çirkin bir görünüm sergilemektedir (Şekil 100).

Şekil 97

Hacı Beşir Ağa
Çeşmesi'nin rölövesi.

Şekil 98

Hacı Beşir Ağa
Çeşmesi'nin görünüşü.

Şekil 99

Kuş Çeşmesi'nin görünüşü.

Şekil 100

Barok Çeşme.

Kütüphane

Külliyenin kuzeydoğu girişi tarafında yer alan ve girişi avlu dışında, cadde tarafından olan kütüphane yaklaşık 36 m²'dir. Ahşap hatıllı moloz taş duvar ve üstü sıvalı bir yapım tekniği vardır. Önemli ölçüde özgünlüğünü yitirmiş yapının çatı örtüsü marsilya kiremit olup, iç duvarları tümüyle ahşap lambri kaplanmıştır. Külliye'deki talebelerin dini eğitimleri için kullanılan kütüphanede bugün çok sayıda dini kitap ve yayın bulunmaktadır. Yaklaşık 88 cm duvar kalınlığı olan kütüphanenin yer döşemesi 30×30 cm karo mozaik, duvarları ahşap lambri, tavanı ise yine ahşap lambridir. İç düzeni, dekorasyonu iyi durumda olan yapının duvarlardaki ahşap hatıl ve karkaslarında çürüme görülmektedir. Pencere ve kapılar büyük ölçüde özgünlüğünü yitirmiş, yeni ahşap kapı ve pencereler takılmıştır. Pencerelerde demir parmaklık, tel kafes mevcuttur. Dış cephe sıva+-boyalı yüzeydir. Yağmur iniş boruları ve dereler PVC (plastik)'dir. Giriş kapısı üstünde Sümbül Efendi İlim Hizmet Vakfı Kütüphanesi adlı bir tabela bulunmaktadır (Şekil 101, 102, 103).

Sekil 101
Kütüphanenin rölovesi.

Sekil 102
Kütüphanenin girişi.

Sekil 103
Kütüphanenin içi.

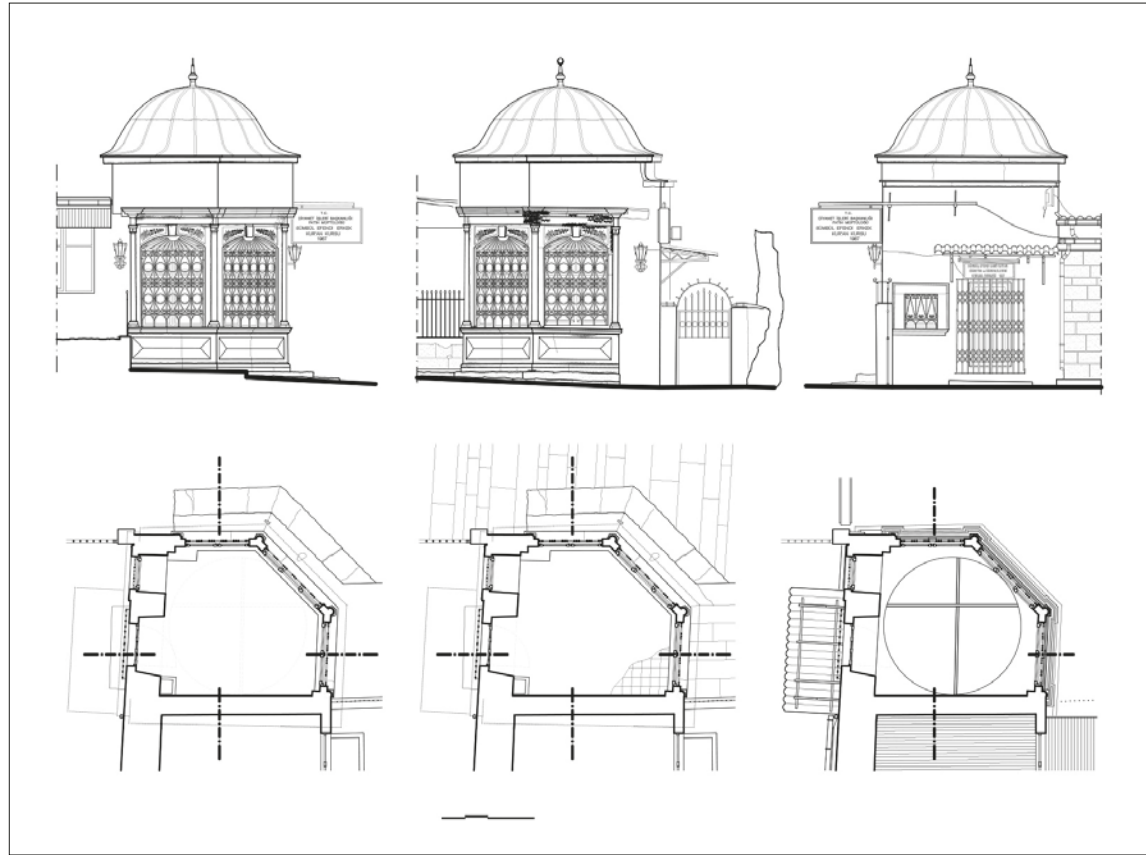

Sebiller

Sünbül Efendi Külliyesi'nde biri neredeyse kaybolmuş, diğeri ise cami ile medrese arasında iyi durumda yer alan iki adet sebil bulunmaktadır. Bunlardan birincisi külliye'nin kuzeybatı girişine göre sol tarafta türbelerin hemen başlangıcında yer alan Rıfat Paşa Sebili'dir. Sadrazam Rıfat Paşa tarafından 1854 yılında yaptırılan sebil günümüzde büyük değişikliğe uğramış, demir parmaklıkları sökülüp ve pencere boşluklarına duvar örülmüştür. Duvara gömülü mermer sütunlardan bir tanesi günümüzde yerinde durmaktadır. Diğerlerinin nerede olduğu ise bilinmemektedir. Pencere üstünde yer aldığı bilinen mermer kitâbe ve bezemelerden ise bugün hiçbir iz kalmamıştır. Barok üslupta eğrisel profillerden oluşan mermer, silme ve alın kaplamaları yerinde durmaktadır. Arka kısmında bugün buzhane / kesimhane ve wc (tuvalet) yapılmıştır (Şekil 104, 105).

Külliye'de yer alan ikinci sebil, cami ile medrese arasında yer almaktadır. Yaklaşık 9 m²'lik bir alana oturan sebil, günümüzde Koca Mustafa Paşa Camii ve Kuran Öğretim Öğrencileri Koruma Derneği tarafından depo olarak kullanılmaktadır. Emine Hanım Sebili diye de bilinen sekizgen prizma biçiminde gövdesi ve h: 5,70 m'lik kubbe yüksekliği ile dikkati çeker. Duvarları moloz taş ve tuğladan karışık örgü sistemi olduğu düşünülen sebilin külliye avlusuna bakan kısımları mermer ile kaplanmıştır.

Sebilin üç yüzünde PVC doğramalı camlı doğramalar ve demir parmaklıklar mevcuttur. Yine bu cephelerde "Toskana" diye nitelendirebileceğimiz başlıklarla süslenmiş dört adet ince mermer sütünce

Şekil 104

Emine Hanım Sebili
rölövesi.

bulunmaktadır. Pencere üstlerindeki mermer alınlarda Sünbül çiçeğini sembolize eden mermer kabartmadan Sünbül çiçeği süslemeleri yer alır.

Sebilin bugün üstü kurşun örtü ile kaplı olup, iyi durumdadır. Bakır alem ise boya ile boyanmıştır. Sebilin içinde bugün döşemesi halı ve seramik kaplı, duvarları sıva+boya ve tavanı ise sıva+boyalıdır.

Bugün sebil işlevinden tamamen uzak bir kullanımda olan (halihazırda depo) yapının giriş kapısındaki eternit saçak, demir parmaklıklar ve ahşap kapı ile PVC pencereleri çok kötü bir görünüm sergilemektedirler. Ayrıca yine bu yapı cephesine asılmış büyük tabelalar ciddi biçimde görüntü kirliliği oluşturmaktaydılar.

Avlu Kapıları ve Avlu Duvarları

Kuzeydoğu avlu girişinde, yanları hazire duvarları ile çevrelenmiş, küfeki taşından kesme taş duvarlı ve lokma parmaklıklı, üstünde kitâbesi ve ışıklı plexi tabelası olan kemerli bir kapıdan külliye girilmektedir. Basık kemerli iki ahşap kanattan oluşan bu kapı, bugün külliye'nin en işlek kapısıdır.

Sol yan duvarda iki pencere boşluğu arasında devşirme olduğu açıkça anlaşılan (muhtemelen eski Bizans yapılarından kalma) Korent başlıklı mermer bir sütun yer almaktadır. Bu sütunun arka taraftan görünüşünde ise özenli bir işçiliğe sahip olduğunu ve bir kısmının hazire toprağına gömülü olduğunu görmekteyiz. Yine girişe göre sol yanda ve muhtemelen Bizans dönemine ait bir sütun kaide parçası (akant yaprak bezemeli) yer almaktadır. Girişin sağında ise lokmalı demir parmaklık ve arkasında hazire görülmektedir (Şekil 106, 107).

Külliye'nin özgün hatlarını en iyi koruyan (tabelalar dışında) girişi olduğunu düşündüğümüz bu girişin üstündeki kitâbe (1847/48) II. Abdülmecid onarımlarına ait olup, kitâbenin ortasına da kaval silmeli çerçeve beyzi bir madalyon içinde II. Mahmud'un tuğrası yerleştirilmiştir. Yeserizade imzasını taşıyan talik hatlı kitâbenin Ziver Paşa'ya ait olan metni şöyledir:

*Kerâmet-pîşe dervîşân-ı nüvâz û dâd endîşe
Şehinşâh-i cihânân-i zamân Abdülmecid Handır
Yapub bu hankâh-ı evliyâyı oldu himmetler
Yani ol şehin gavs ile aktâb û imamândır
Bu tarih-i Güher-fer fâl-i hayr olsun ebed Ziver
Bu râna hankâh el'an binâ-yı Şâh-ı devrândır
Ketebe Yesârîzade Mustafa İzzet gufirelehümâ
1264 (1847/48)*

Sekil 105
Emine Hanım Sebili.

Günümüzde bu kapıda tabelaların yarattığı çok çirkin bir görüntü kirliliği vardır. Ayrıca yabancı bitki oluşumu, is ve karbondan oluşan yüzey kirliliği ve yer yerde kılcal çatlaklar görülmektedir. Yine avlu kapısının özellikle arka yüzeyinde çimento ile sıvanmış yüzeyler mevcuttur (Şekil 108, 109).

Külliyenin “Şekerci Kapısı” diye de bilinen ve kuzeybatıda yer alan diğer kapısı mermerden söveler ve basılı bir kemerle çevrilmiş olup, iki ahşap kanatlıdır. Kapı üstünde yer alan ve kelimelerinin çoğu aşınmış olduğu için okunamayan kitâbenin yine Yeserizade’ye ait olduğu düşünülmektedir. Son bölümdeki, “Abdülmecid Han eyledi dergâhi ihya” ifadesi, 1847/48 yılında buranın (veya külliyesinin) Abdülmecid tarafından onaylandığını bir kez daha belgelemektedir. Bu kapının üstü avluya bakan kısmı ile beraber

Şekil 106

Avlu duvarı ve devşirme sütun.

Şekil 107

Avlu duvarındaki devşirme sütun ve başlık.

Şekil 108-109

Avlu kuzeydoğu girişi.

sivri beşik bir tonozla örtülerek, eyvan haline getirilmiştir. Bu kapıda yer alan aydınlatma elemanlarının yerleri pek iyi seçilmemiş olup, yine duvar, taş yüzlerinde is ve karbondan oluşan kirlilik mevcuttur (Şekil 110).

Şekil 110
Kuzeybatı girişi.

Külliyenin güneybatısında, hamam tarafında yer alan, üçüncü ve son girişi olan özgün avlu girişinden geriye hiçbir şey kalmamış, 1990'lı yıllarda (Saadettin Tantân'ın Fatih Belediye Başkanı olduğu dönemde) bugün mevcut olan kemerli, imitasyon taş kaplı, demir parmaklıklı kapı yapılmıştır. Betonarme olarak yapılıp, üzeri kaplanan ve yine üstü kurşun kaplı bir de betonarme saçığı olan bu kapı, diğer külliye giriş kapılarına göre oldukça yabancı ve uyumsuz durumdadır (Şekil 111).

Şekil 111
Güneybatı girişi.

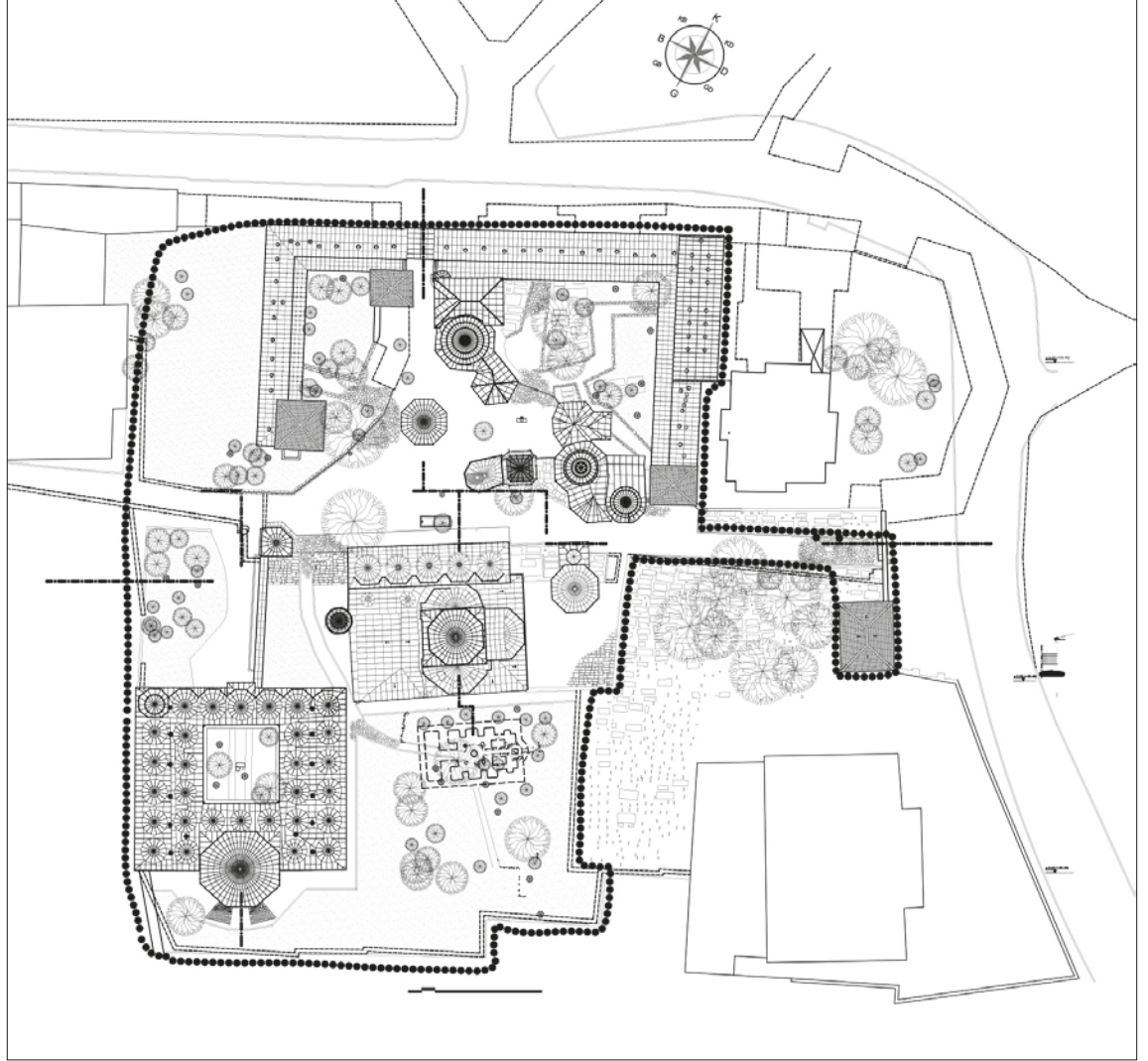
RESTİTÜSYON BELGE VE KAYNAK ARAŞTIRMALARI

Cami

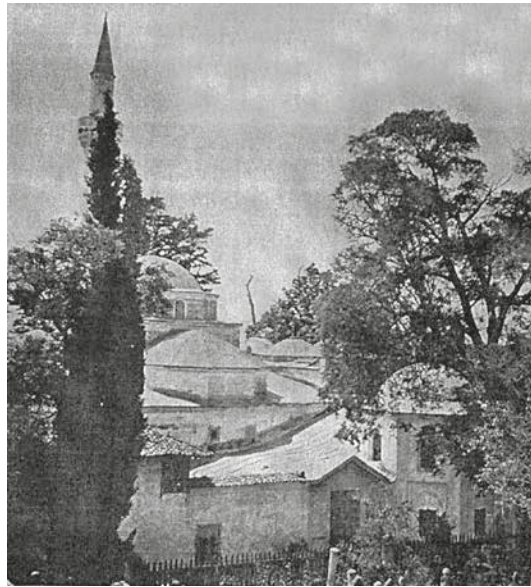
Bizans dönemine ait manastırın kilisesinden camiye dönüştürülmüş ve 1925'e kadar cami işlevinin yanı sıra külliye'nin bünyesindeki tekkenin âyin mekânı (tevhidhanesi) olarak kullanılmış olan yapının taşıyıcı sistemine ve örtü öğelerine ilişkin restitüsyon aşamasında herhangi bir değişiklik ortaya çıkmamıştır (Şekil 112).

Ancak söz konusu yapının doğu (apsis) yönünde, arşiv fotoğraflarında görülen ve günümüze ulaşmamış olan muhdes kanat çizim çalışması yapılırken restitüsyonda dikkate alınmamıştır. Yapının içerdiği tekke işleviyle bağlantılı olduğu, âyinlerden sonra şeyhlerin misafir kabul ettiği ve sohbet meclislerini kurduğu "şeyh odası" türünden bir mekânı ve bununla bağlantılı birtakım tali birimleri barındırdığı tahmin edilebilen bu kanat, cephe oranlarından ve bazı mimari ayrıntılarından anlaşıldığı kadarıyla, son halini II. Mahmud veya Abdülmecid dönemindeki onarımlarda almıştır. Bu muhdes kanadın iç taksimatını

Şekil 112
Restitüsyon projesine göre
Külliye vaziyet planı.

Şekil 113
Apsis yönündeki
muhdes kanat.

Şekil 114
Apsis yönündeki kaldırılan
muhdes kanat.

aydınlatacak herhangi bir belgeye ulaşamamıştır. Esasen özgün olmayan bu ekin külliyesinin iki önemli yapısı (cami ile Safiye Hatun Türbesi) arasında uzandığı, her ikisine de bitişerek, bu yapıların dış görünümünü kötü yönde etkilediği de açıkça görülmektedir (Şekil 113, 114).

Camide, restitüsyon aşamasında üzerinde durulması ve esas/temel alınacak döneme ilişkin bir ilke kararı verilmesini gerektiren tek husus yapının içindeki birtakım ekler, mihrap, minber, çilehane, kalem işi bezemeler ve pencerelerdir.

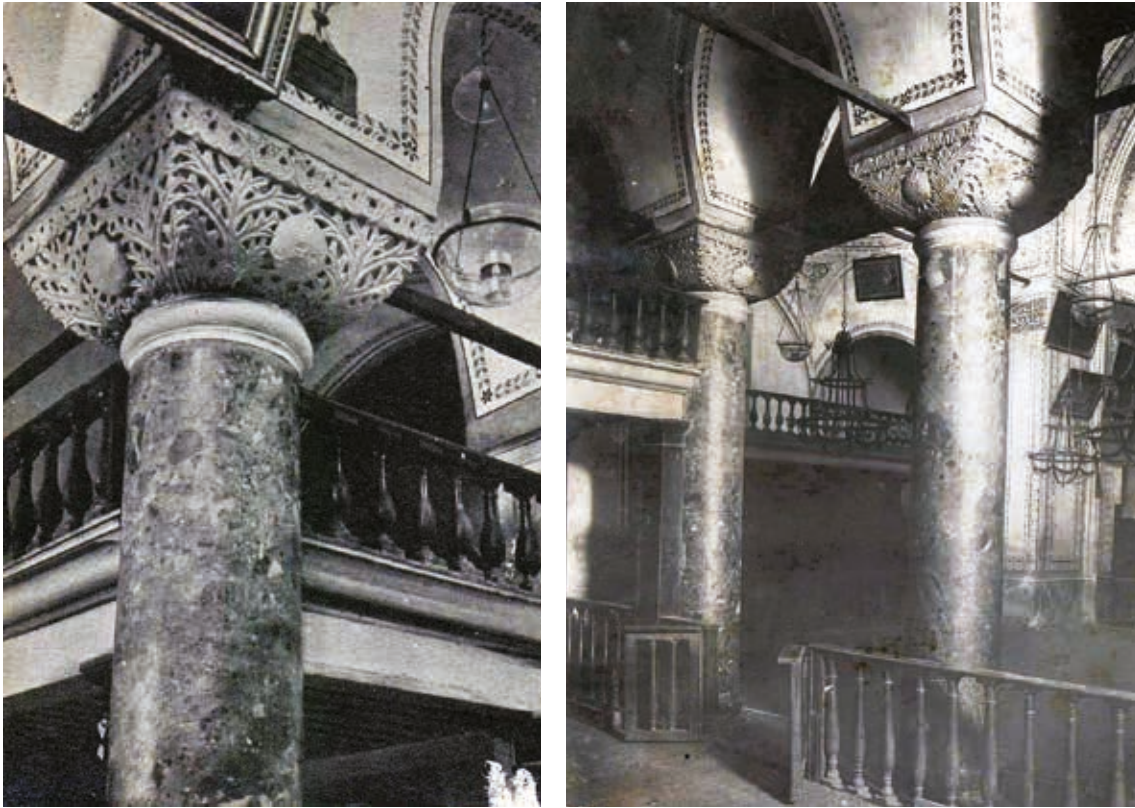
Kadınlar Mahfili

Arşiv fotoğraflarında görülen, yakın tarihli onarımlarda kaldırılmış olan, harimin giriş (kuzey) duvarı boyunca uzanan ahşap kadınlar mahfili, büyük bir ihtimalle son şeklini XIX. yüzyıldaki onarımlar (II. Mahmud veya Abdülmecid onarımı) sırasında almıştır.

Klasik dönem Osmanlı camilerinin vazgeçilmez öğelerinden olan Kadınlar Mahfili'nin yerinde büyük bir ihtimalle yapının camiye dönüştürüldüğü XV. yüzyıl sonlarına ait bir mahfil bulunmaktaydı. Ne var ki bu ilk mahfilin mimari özellikleri bilinmemektedir (Şekil 115, 116).

Mihrap ve Minber

Arşiv fotoğraflarında mihrabın ve minberin XIX. yüzyılda almış olduğu şekil görülmektedir. Ampir üslubunda ayrıntılar içeren bu iki öğe yakın tarihli onarımlarda tamamen değiştirilerek yerlerine klasik üsluba öykünen öğeler konmuştur.

Şekil 115-116
Eski fotoğraflarda
mahfillerden görünüş.

Çilehane

Apsisin sağında (güney yönünde) bulunan payenin içinde yer alan ve bizzat “Sünbül Efendi” lakaplı Şeyh Yusuf Sinaneddin Efendi'nin kullanmış olduğu çilehane yapısı, maddi olarak değil ama mana açısından külliye'nin önemli bir ögesidir. Nitekim harimin güney duvarında, çilehanenin hizasına denk gelen pencerenin üzerindeki hafifletme kemerinin aynasına, XVI. yüzyılın ikinci yarısında İznik'te sıralı tekniğiyle üretilmiş bir çini pano konulmuştur. Panonun içerdiği istifli celi sülüs yazı Allah dostlarının (velilerin) korkudan ve hüzünden beri olduğunu bildiren, dolayısıyla velî olduğuna inanılan Sünbül Efendi'ye gönderme yapan bir ayettir. Ayrıca arşiv fotoğraflarında çilehaneyi barındıran payenin batıya bakan kenarında, Barok kıvrımlı bir çıkma (bir tür şahnişin) göze çarpar.

Kalem işleri

Harimin duvarlarında, payelerinde ve üst yapısında halen yakın tarihli onarımların ürünü olan ve klasik üslubu taklit eden kalem işleri bulunmaktadır. Buna karşılık arşiv fotoğraflarında XIX. yüzyıla ait kalem işleri görülmektedir.

Tepe Pencereleeri

Aynı şekilde tepe pencereleri de yakın tarihte klasik üsluba uygun tarzda yenilenmiştir. Arşiv fotoğraflarında, XIX. yüzyıla ait bezemesiz, basit geometrik taksimatlı, ince kayıtlara oturan şeffaf camlardan oluşan içlikler görülmektedir (Şekil 117).

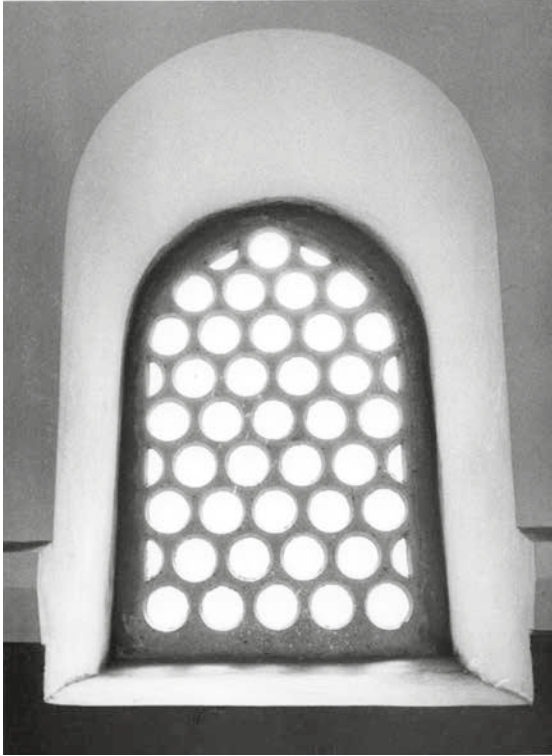
Caminin iç mekânında (hariminde) bulunan formlara ilişkin restitüsyon aşamasında iki farklı ilke kararı alınabilir, başka bir deyişle iki yol izlenebilir:

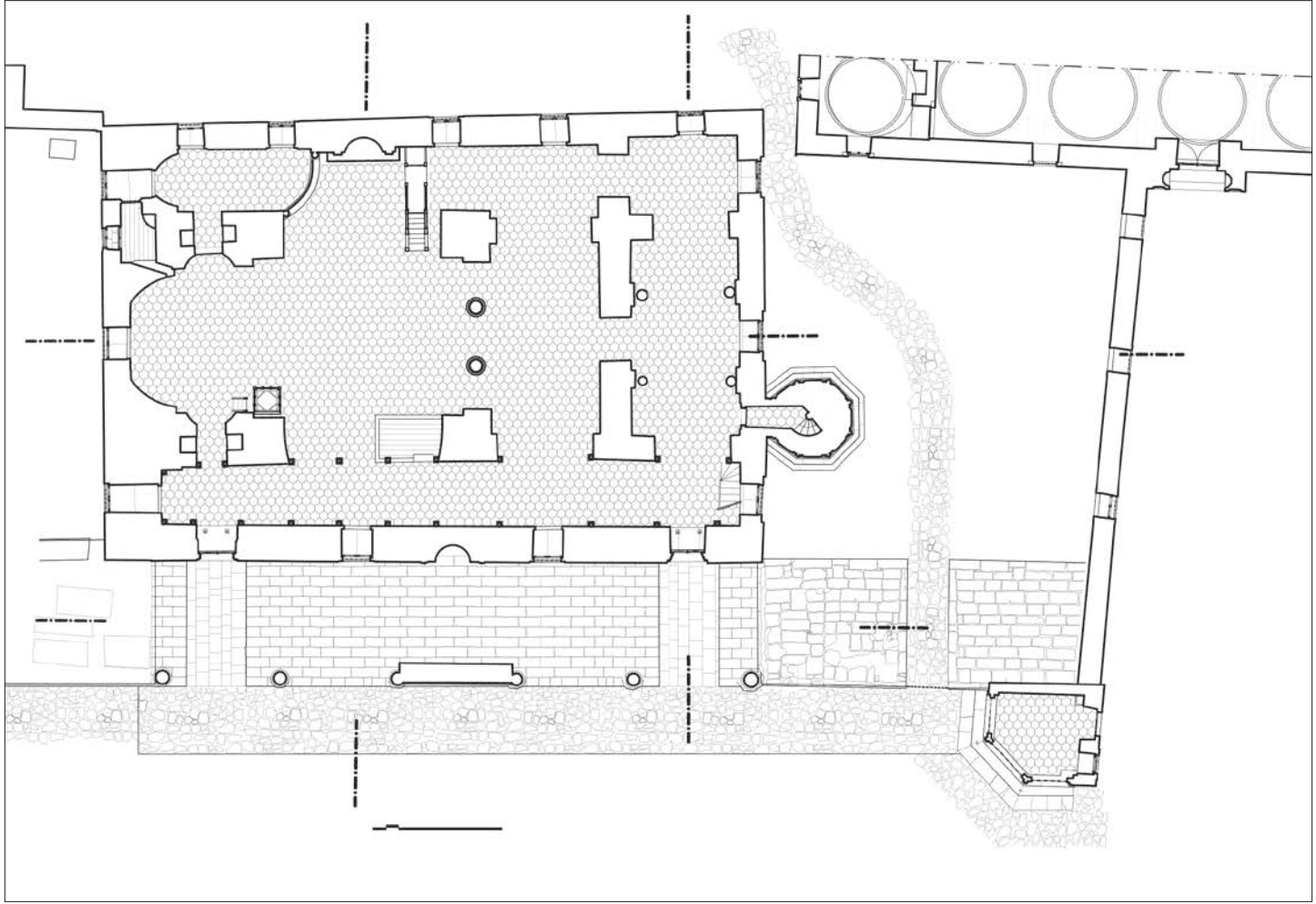
1. Yakın tarihli onarımlar sonucunda ortaya çıkmış olan halihazır durumu korumak. Daha ayrıntılı biçimde ifade edilecek olursa; her ne kadar özgün olmasalar da, klasik üsluba ters düşmeyen mihrabı, minberi, kalemişlerini ve alçı revzenleri muhafaza etmek. Bu arada, XIX. yüzyılda yenilediği anlaşılan kadınlar mahfilini de ihya etmemek.

2. Arşiv fotoğraflarında görülen, II. Mahmud ve Abdülmecid onarımları sırasında değiştirilmiş veya yenilenmiş olan ahşap kadınlar mahfilini, mihrabı, minberi, çilehanenin önündeki çıkmayı, kalemişlerini ve tepe pencerelerindeki basit taksimatlı içlikleri, elde bulunan görsel belgeler ışığında restitüe etmek.

Yukarıda belirtilen seçeneklerden ikincisini tercih etmek daha “gerçekçi” bir yaklaşım olacaktır. Zira her ne kadar yakın tarihli onarımların ürünü olan ayrıntılar Osmanlı mimarlığının klasik dönem üslubuna ters düşmüyorsa da, bunların özgün biçimleri konusunda hiçbir belgeye sahip değiliz. Ayrıca, bu mevcut ayrıntılar daha çok Osmanlı klasik üslubunun “Sinan dönemi” olarak adlandırılan (1538-1588) evresine ve bunun devamı olan XVII. yüzyıla uygun düşmektedir. Oysa kilisenin camiye çevrildiği XV. yüzyıl sonlarında

Sekil 117
Eski bir fotoğrafta
pencere dışlık formu.

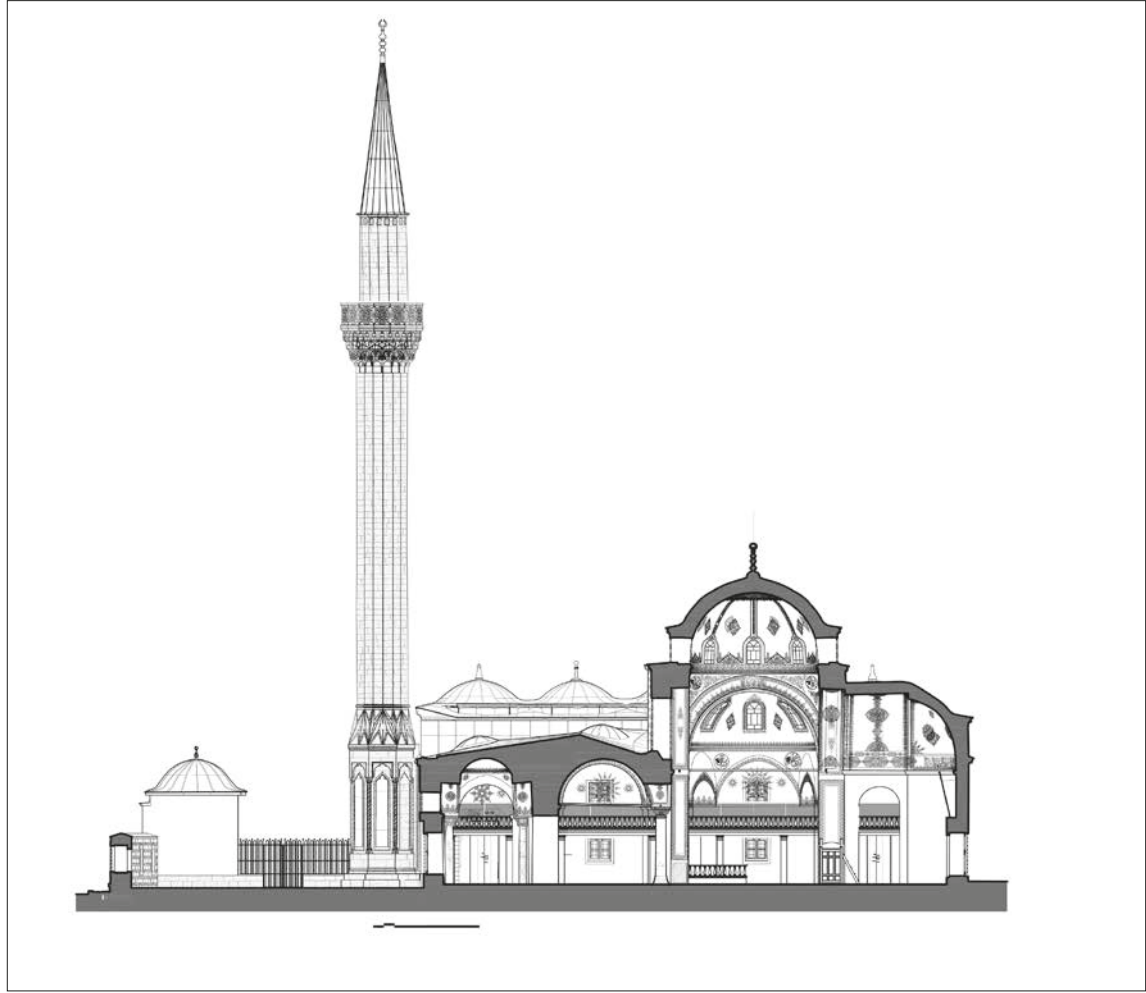
Sekil 118
Caminin restitüsyon planı.

Osmanlı mimarlığına “Sinan öncesi” veya “erken klasik” olarak adlandırabileceğimiz üslup egemendir. Başka bir deyişle, restitüsyonda bugünkü ayrıntıların korunmasını savunmak, yapının özgün mimarisini ihya etmekten çok belgeye dayanmayan, “tahminî ve afakî bir yenileme” ile eşanlamlıdır (Şekil 118, 119).

Buna karşılık restitüsyonda, XIX. yüzyıla ait olan ve görsel malzeme ile belgelenebilen “en eski evreyi” oluşturan ayrıntıları ihya yoluna gitmek çok daha gerçekçi olacaktır. Esasen yüzyıllar boyunca devamlı değişim geçirmiş olan söz konusu yapı, sayısız onarımlar sonucunda teşekkül etmiş “yığışımlı (cumulative)” bir mimari kimliğe sahiptir. Böylesi bir yapıda, yakın tarihli onarımlarda yapıldığı gibi, “özgün olmadıkları” gerekçesiyle birtakım ayrıntıları silmeye yeltenmek bu yığışımlı kimlikle ters düşmektedir. Restitüsyonda yapıdaki ayrıntıları “belgelenebilen” en eski hallerine, başka bir deyişle, XIX. yüzyılda aldıkları ve Osmanlı döneminin sonlarına kadar yaşayan şekillerine kavuşturmak doğru olacaktır.

Öte yandan, cami hariminde bugünkü muhdes zemin kaplamasında yapılan sondajlarda – 0.23 m’de Osmanlı dönemi kotuna, –0.54 m’de Bizans dönemi kotuna, dış nartekslerde (exonarthex’lerde) ise –0.19 m’de Osmanlı dönemi kotuna, 0.30 m’de de Bizans dönemi kotuna ulaşılmıştır. Yapının bugünkü mimari kimliğini, kiliseden camiye çevrilme aşamasında geçirdiği geniş kapsamlı onarımda aldığı göz önünde

Sekil 119
Caminin restitüsyon
projesine göre kesiti.

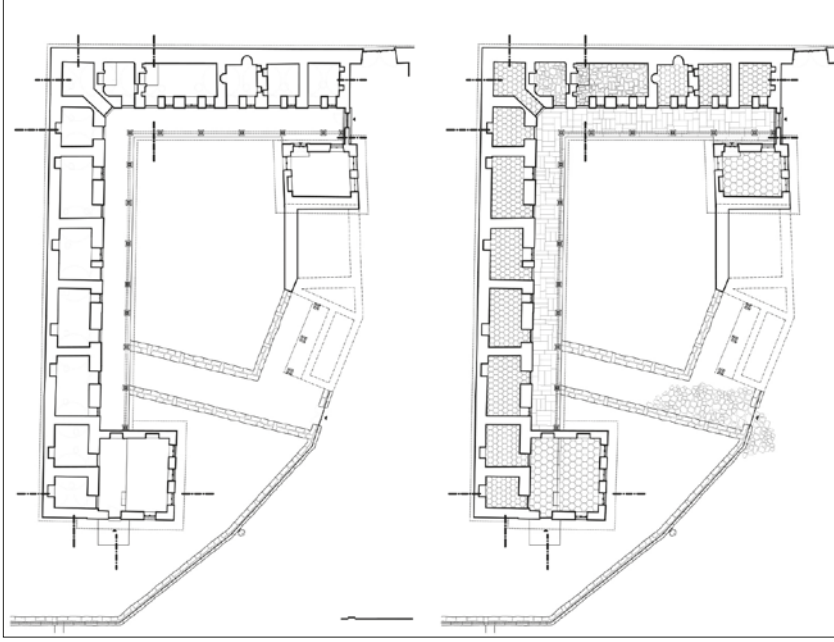
tutularak restitüsyonda Osmanlı dönemi kotlarının esas alınması doğru olacaktır. Buna paralel olarak da zemin kaplaması olarak, söz konusu kotta izlerine rastlanan, “petek tuğla” tabir edilen altıgen biçiminde pişmiş toprak kaplama önerilmektedir.

Koca Mustafa Paşa Külliyesi’ni oluşturan yapılar arasında tekke (derviş) hücreleri, şadırvan ve medrese, restitüsyon aşamasında özellikle üzerinde durulması gereken öğelerdir.

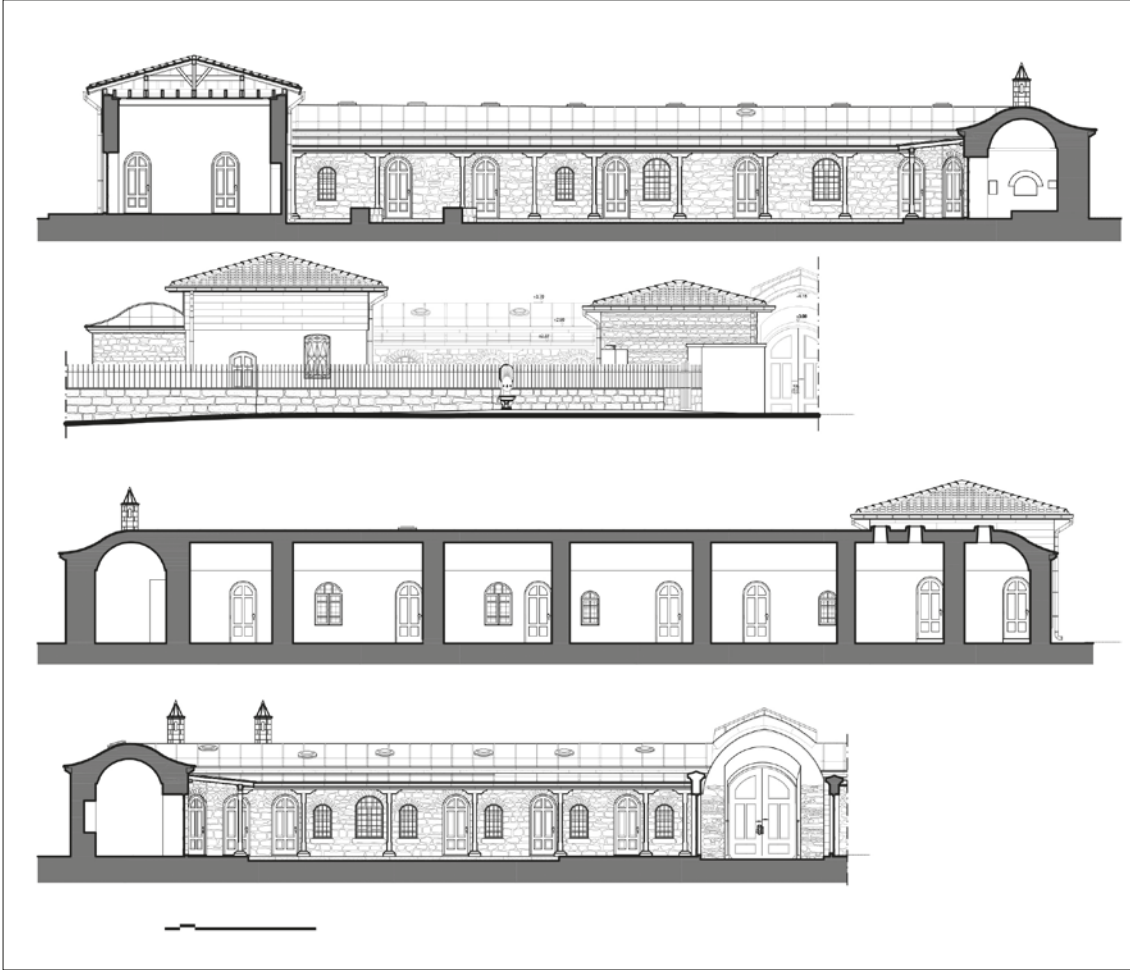
Tekke (Derviş) Hücreleri

Vakfiyede “hanikâh” olarak zikredilen ve başından beri Halvetî tarikatına tahsis edildiği bilinen tekkenin hücreleri, söz konusu tesiste ikamet eden dervişlerin barınması için tasarlanmış küçük yaşama birimleridir. Hücreler, kiliseden dönme olan ve aynı zamanda tekkenin âyin mekânı (tevhidhanesi) olarak kullanılan caminin kuzeyindeki şadırvan avlusunu kuzeydoğu ve kuzeybatı yönlerinden kuşatan “L” biçiminde iki kitle içinde toplanmıştır (Şekil 120, 121). Buna benzer bir yerleşim düzenine, aynen Koca Mustafa Paşa Külliyesi gibi, II. Bayezid döneminde (1502-1505 yılları arasında) bir kiliseden (Aziz Sergios ve Bakhos Kilisesi’nden) cami-tekkeye dönüştürülen Küçük Aya Sofya Külliyesi’nde de rastlanır

Şekil 120
Derviş hücrelerinin
restitüsyon planı.

Şekil 121
Derviş hücrelerinin
restitüsyon projesinden
kesit.

(Yüksel 1983: 273-81, Eyice 1978: 170-185, Tanman 1994: 149-150). Bu iki külliyein tekke hücreleri arasında, yerleşim düzeninden başka, birtakım mimari öğelerin kullanımında da benzerlikler bulunmaktadır ve bunlara aşağıda değinilecektir.

Yüzyıllar içinde, özellikle tekkenin işlevini yitirdiği 1925'ten itibaren çeşitli değişimler geçiren, birtakım ek binalarla kuşatılan tekke hücreleri özgün tasarımlarını büyük ölçüde yitirmiştir. Ne var ki, bazı hususlarda mevcut mimari izlere dayanarak, bazı hususlarda da aynı dönemin benzer işlevli yapılarındaki uygulamaları esas alarak restitüsyondaki sorunları halletmek mümkündür. Bu sorunları iki ana başlık altında toplayabiliriz.

Boyutlar, kapılar, pencereler, ocaklar, üstyapı ve aydınlatma/havalandırma menfezleri

Hücrelerin çoğunluğunda duvarlarla oynanmış, komşu birimler arasında özgün olmayan kapılar açılmış, buna karşılık avluya açılan kapı ve pencerelerin kimisi örülerek kapatılmıştır. Ancak boyutlarını koruyabilmiş olan hücrelerden özgün boyutları tespit etmek mümkündür. Söz konusu birimlerden 3-18, 20-22, 27, 28 numaralı olanların boyutları, 2.10 – 2.25×2.20-2.40 m arasında değişmektedir. Hepsinin avluya açılan birer kapısı ve penceresi vardır. Kuzeybatıdaki L'nin kuzey kanadında yer alan 19 numaralı mekân ile aynı bloğun batı kanadında yer alan 23-26 numaralı hücreler, öte yandan, kuzeydoğudaki L'de bulunan 1 ve 2 numaralı mekânlar diğerlerinin yaklaşık iki misli büyüklüğünde olup 4-6.80×2.25

m boyutlarındadır. Bir ocakla donatılmış olan ve büyük boyutlu olan 19 no.lu mekân büyük ihtimalle “kahve ocağı” veya “meydan odası” türünden bir işleve tahsis edilmişti (Şekil 122). Kuzeydoğudaki L'nin doğu kanadında yer alan mekânın ise, aynı zamanda tekkenin mutfağı olarak faaliyet gösteren külliyein imaretine olan yakınlığından ötürü, yemeklerin yendiği taamhane olduğu kesindir. Kuzeybatıdaki L'nin batı kanadında sıralanan ve geniş tutulmuş olan 23-26 numaralı hücrelerin ise, tekkede önemli görevleri olanlara (zâkirbaşı, pîşkadem, meydancı vs.) tahsis edildiği söylenebilir.

Kuzeybatıdaki L'nin kuzey kanadında yer alan iki hücre dışında, diğerlerinde ocak bulunmamaktadır. Bu birimlerin duvarlarında yer alan, çoğu dikdörtgen, bazıları da yarım daire planlı nişler dolap nişleridir ve üstyapıda gerçekleştirilen incelemelerde de baca izi teşhis edilmemiştir.

Şekil 122

Ocaklı hücre (kahve ocağı veya meydan odası).

Öte yandan hücreleri örten ve her iki kanatta da, köşelerde 90° açı yaparak bir uçtan öbür uca devam eden “mütemadi beşik tonoz” özgündür ve benzerine Küçük Aya Sofya Külliyesi'nin tekke hücrelerinde de rastlanmaktadır.

Koca Mustafa Paşa Külliyesi'ndeki tekke hücrelerini örten beşik tonozun ekseninde, her hücreye birer tane isabet etmek kaydıyla, yuvarlak delikler teşhis edilmektedir. Büyük ihtimalle kendi türlerinin tek örneği olan bu delikler, Osmanlı mimarlığında özellikle hamamlarda, bir de Topkapı Sarayı'nın harem bölümünde, çepeçevre birimlerle kuşatıldığı için penceresi olmayan birtakım mekânların üstyapılarında (kubbelerde ve tonozlarda) kullanılmış olan ışıklıklara oranla daha geniştir ve üstlerinde cam fanus bulunmamaktadır. Yukarıda, ikisi hariç, diğer hücrelerde ocak ve baca izine rastlanmadığı belirtilmişti. Bütün bu verilerden şu sonuca varmak mümkündür: Ocakla donatılmış olan ve büyük ihtimalle “kahve ocağı” veya “meydan odası” gibi işlevlere tahsis edilen iki hücre dışında diğerlerinde ısınma mangallarla sağlanmaktaydı. XIX. yüzyıl başlarına kadar camlı doğramaların olmadığı ve kış aylarında (tam da mangallara ihtiyaç duyulan mevsimde) pencerelerin ahşap kepenklerle kapatıldığı düşünülecek olursa, revzenli tepe penceresi bulunmayan bu hücrelerde, tonozdaki bu deliklerin aydınlatma ve havalandırma menfezleri olarak tasarlandığı söylenebilir.

Söz konusu menfezlerin ne şekilde açılıp kapatıldığına, bu işlevin nasıl bir detayla çözümlendiğine ilişkin herhangi bir iz kalmamıştır. Açıp kapama için her seferinde tonozun üzerine çıkmak makul bir yöntem olmadığına göre, bu menfezlerin üzerinde, aşağı sarkan bir ip veya madeni bir manivela ile kapanıp açılan ahşap klapelerin bulunduğu varsayılabilir.

Sundurma

Tekke hücrelerinin önünde 2.65 m genişliğinde bir kaldırımın izleri tespit edilmekte, ancak, ne kaldırımda ne de hücrelerin avluya bakan cephelerine, bu kaldırımın üzerinde olması muhtemel, sütun veya paye türünden kâgir taşıyıcılara oturan ve tonoz ya da kubbe türünden kâgir örtü öğelerine sahip olan bir revağın herhangi bir izi teşhis edilememektedir.

Bu durumda, Osmanlı mimarlığındaki çağdaş (klasik döneme ait) benzer örneklerle (avluyu kuşatan kâgir birimlere sahip tekkelere) göz gezdirmek gerekmektedir. Daha önce de belirtildiği gibi, Koca Mustafa Paşa Külliyesi'nin tekkesine en yakın örnek olan 1502-1505 tarihli Küçük Aya Sofya Külliyesi'nin tekkesinde, hücrelerin önündeki kaldırım, ahşap dikmelere oturan bir ahşap sundurmayla örtülüdür. Öte yandan, Saraybosna'da XVII. yüzyıl ortalarına ait Hacı Sinan Tekkesi'nde (Ayverdi 1981: 387-389), âyinlerin icra edildiği tevhidhanenin doğu duvarına bitişen ve kahve ocağı, meydan odası, kiler, mutfak türünden kâgir birimleri barındıran, geniş açılı “L” biçimindeki kanadın önünde de böyle bir sundurma uzanmaktadır. Ayrıca İstanbul'da, tasarımı Koca Sinan'a ait olan iki örnekte de, Kadırgâ'daki Sokollu Külliyesi'nin tekkesi (Tanman 1988a: 311-332, Tanman 2005: 319) ile Üsküdar'daki Atik Valide Külliyesi'nin tekkesinde (Kuran 1984: 231-248, Tanman 1988a: 311-332, Tanman 1988b: 3-19, Tanman 1991: 68-73, Tanman 1993: 407-412, Tanman 2005: 319) tekke birimlerinin önünde de taşıyıcı sistemin kâgir (Sokollu Tekkesi'nde kesme taş sütunlar, Atik Valide Tekkesi'nde mermer sütunlara oturan kaş kemerler), fakat örtünün ahşap olduğu sundurmalar mevcuttur.

Eldeki mimari verilerden (daha doğrusu kâgir bir revağın varlığını kanıtlayacak verilerin yokluğundan) ve yukarıda değinilen örneklerden hareketle, Koca Mustafa Paşa Külliyesi'ndeki tekke hücrelerinin önünde de ahşap dikmeli ve ahşap sakıflı bir sundurmanın bulunduğunu varsaymak makul bir restitüsyon kararı gibi görünmektedir.

Avlunun Kuzeybatı Kesimindeki Birimler

Avlunun kuzeybatı kesiminde, bu yöndeki derviş hücreleri kitlesiyle şadırvanın arasında yer alan birimler külliye'nin özgün öğeleri olmayıp geç dönemde (mimari özelliklerinden anlaşıldığı kadarıyla XIX. yüzyıldaki onarımlar sırasında) ihdas edilmiş, tekke işleviyle bağlantılı mekânlardır. Müller-Wiener'in yayınlamış olduğu vaziyet planında görülen iki birimin, cephe özellikleri belgelenemediği için, restitüsyonda ancak plan olarak ele alınması yerinde olacaktır. Restorasyonda ise bu iki birimden mevcut olan korunacaktır.

Avlu Zemini

Eski fotoğraflarda avlunun Arnavut kaldırımıyla kaplı olduğu görülmektedir. Sonradan bu özgün kaplama değiştirilmiş, yerini granit parke taşı ve mermer kaplamaya terk etmiştir. Restitüsyon aşamasında, Osmanlı dönemindeki bütün sokaklarda, meydanlarda ve avlularda kullanılan geleneksel Arnavut kaldırımı önerilmelidir. Ne var ki, zaman içinde değişen ayakkabı biçimleri, daha açık bir ifadeyle, günümüzün ökçeli ayakkabıları Arnavut kaldırımı üzerinde yürümeyi zahmetli kılmaktadır. Bu nedenle restorasyonda avlunun granit parkeyle kaplanması tercih edilmelidir (Şekil 123, 124, 125).

Şekil 123
Kuş Çeşmesi, giriş cephesi
ve avlu döşemesi.

Şekil 124
Türebeler ve
avlu döşemesi.

Şekil 125
Şadırvan ve türebeler.

Şadırvan

Özgün tasarımını büyük ölçüde korumuş olan şadırvanında, sekizgen prizma biçimindeki ahşap çatı günümüzde kiremit kaplıdır. Koca Mustafa Külliyesi'nin sahip olduğu zengin vakıf gelirleri düşünülecek olursa, kiremitlerin yerinde zamanında kurşun kaplamanın bulunduğunu varsaymak ve restitüsyonu buna göre düşünmek daha doğru olacaktır (Şekil 125, 126).

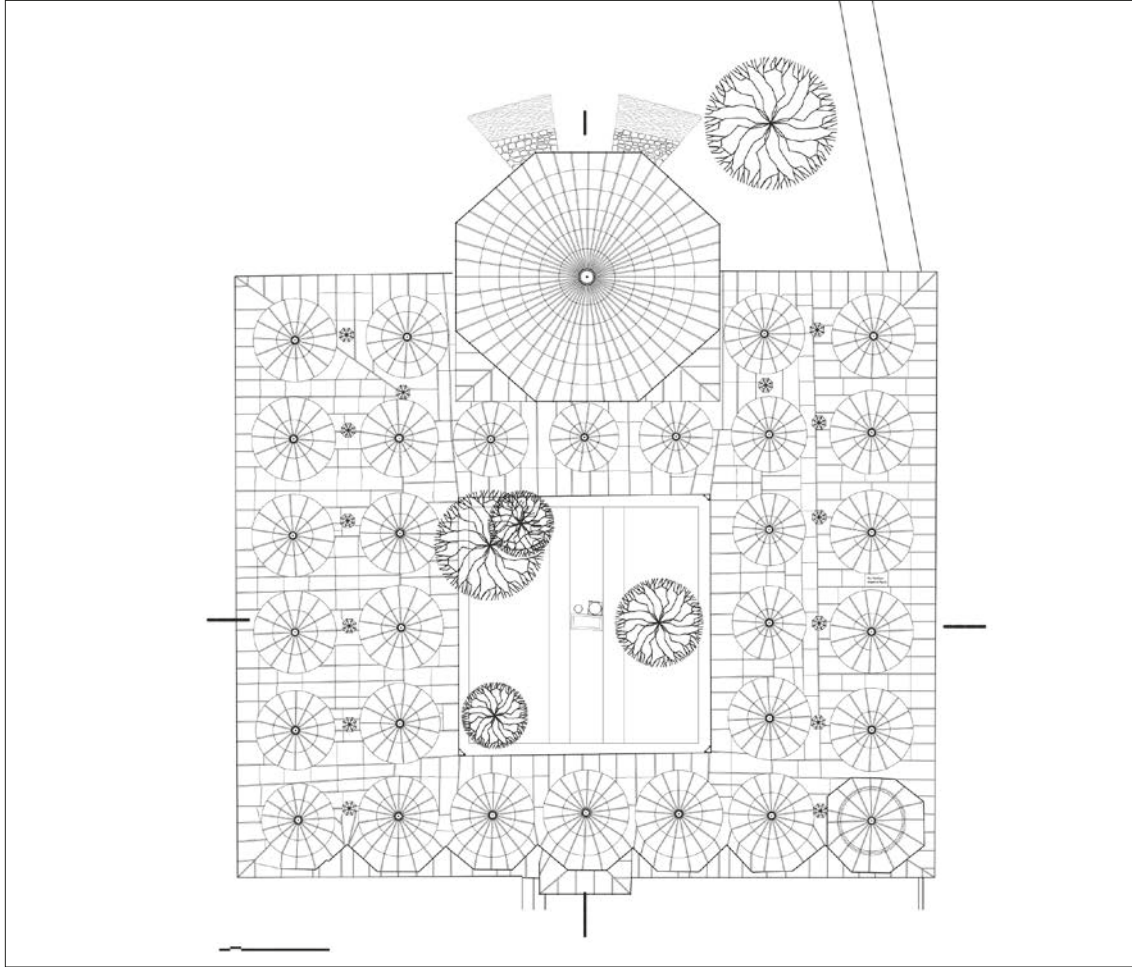

Şekil 126

Şadırvan.

Medrese

Medresede sorgulanması gereken iki husustan biri, avlunun sağ (batı) kanadındaki hücrelerin üzerinde görülen mütemadi beşik tonozdur. Zira sol (doğu) kanadındaki hücrelerin, ayrıca avluyu kuşatan kare planlı revak birimlerinin tümü pandantifli kubbelerle örtülüdür. Ayrıca rölöve çalışmaları sırasında, söz konusu tonozun altında yıkılmış olan kubbelerin izleri bulunmuştur. İstanbul'da hasara yol açan önemli

Şekil 127

Medrese üst örtü planının restitüsyon projesine göre durumu.

Şekil 128

Medrese üst örtüsü
(1940'lar).

Şekil 129

Medrese üst örtüsüne ait
eski fotoğraf (1940'lar).

Şekil 130

Medrese üst örtüsünün
zarar görmüş hali
(1940'lar).

depremlerden birinde, batı hücrelerindeki kubbelerin yıkıldığı ve yerlerine, onarımın süresini kısaltmak ve maliyetini düşürmek için bu mütemadi beşik tonozun yapıldığı anlaşılmakta, batıdaki hücre dizisinin de pandantifli kubbelerle örtülü olduğu kesinlik kazanmaktadır.

Medresede tartışılması gereken diğer bir husus da dershanenin örtü sistemidir. Bu örtünün nasıl olabileceği konusunda bize yol gösterecek hiçbir mimar iz bulunmamaktadır. Dershane mekânı, Doğu-batı doğrultusunda gelişen bir dikdörtgen ile bunun güney yönüne eklenmiş köşeleri 45° pahlı ikinci bir dikdörtgenden oluşur (Şekil 127).

Aynı biçime sahip medrese dershanelerine örnek olarak Diyarbakır'da 1537 tarihli Ali Paşa Medresesi verilebilir. Burada, eyvan şeklinde avluya açılan dershanenin üst örtüsü, dershanenin yan (doğu ve batı) duvarlarına oturan bir beşik tonoz ile buna bağlanan ve köşeleri pahlı (yarım sekizgen biçimindeki) kesimi örten dilimli kubbeden oluşmaktadır (Sözen 1971: 148-150). Bitlis'te 1589 tarihli İhlasiye (Gökmeydan) Medresesi'nde de benzer bir derslane biçimiyle ve aynı örtü sistemiyle karşılaşılır (Uluçam 2002: 96-100).

Biraz farklı olan diğer bir örnek de Diyarbakır'da 1521-1528 arasında, aslında medrese olarak inşa edilen fakat sonra derslane kısmına cami işlevi yüklenen Hüsrev Paşa Medresesi'nde de derslane “^” planlıdır. ^'nin doğu-batı doğrultusuna gelişen alt kısmı, yanlardan birer yarım kubbenin kuşattığı merkezî bir kubbeyle örtülmüş, merkezî kubbeyle güney yönünde saplanan ve mihrabı barındıran köşeleri pahlı (yarım sekizgen biçimindeki) kısım ise dilimli kubbeyle kapatılmıştır (Sözen 1971: 7072). Yine Diyarbakır'da 1489 tarihli Hoca Ahmed (Ayni Minare) Camii ile 1565 civarına tarihlenen İskender Paşa Türbesi'nde de köşeleri pahlı kısımlar dilimli kubbelerle örtülüdür (Sözen 1971: 52-54 ve 177-179).

Hücrelerin ve revak birimlerinin kubbelerle örtülü olduğu Koca Mustafa Paşa Medresesi'nde dershanenin çatılı olduğunu düşünmek hemen imkânsız gibidir. Kaldı ki söz konusu mekânın duvarları kâgir örtü sistemini taşıyacak güçtedir. Bu durumda, benzer örneklerden ilham alarak, ancak mekânın boyutlarını ve dilimli kubbenin sağlamlık/statik açısından arz ettiği sakıncayı göz önüne alarak dershanenin, kible yönündeki 1/2 sekizgen çıkıntıya oturan bir kubbeyle örtülü olduğu varsayılabilir. Beden duvarlarından kubbeyle geçişte, kible yönündeki çıkıntıyla uyuşan sekizgen bir kasnağın bulunduğunu da varsaymak doğru olacaktır (Şekil 127, 128, 129, 130).

Restitüsyon Kapsamı Dışında Kalacak Olan Bölümler

Arşiv fotoğraflarında, külliye'nin kuzeydoğu kesiminde, şeyh ailesinin ikametine tahsis edilen ahşap harem binası ile kuzeydoğu yönündeki hücreler kanadının arasında, XIX. yüzyılın ikinci yarısında, söz konusu kanadın üzerine oturtulduğu anlaşılan bir ahşap kat göze çarpar. Büyük bir ihtimalle, yemek yeme ve belki de misafir ağırlama işlevlerine tahsis edilen bu ek kanadın iç taksimatına ilişkin hiçbir ipucu bulunmamaktadır. Esasen özgün de olmayan bu üst katın restitüsyon kapsamına alınmaması doğru olacaktır.

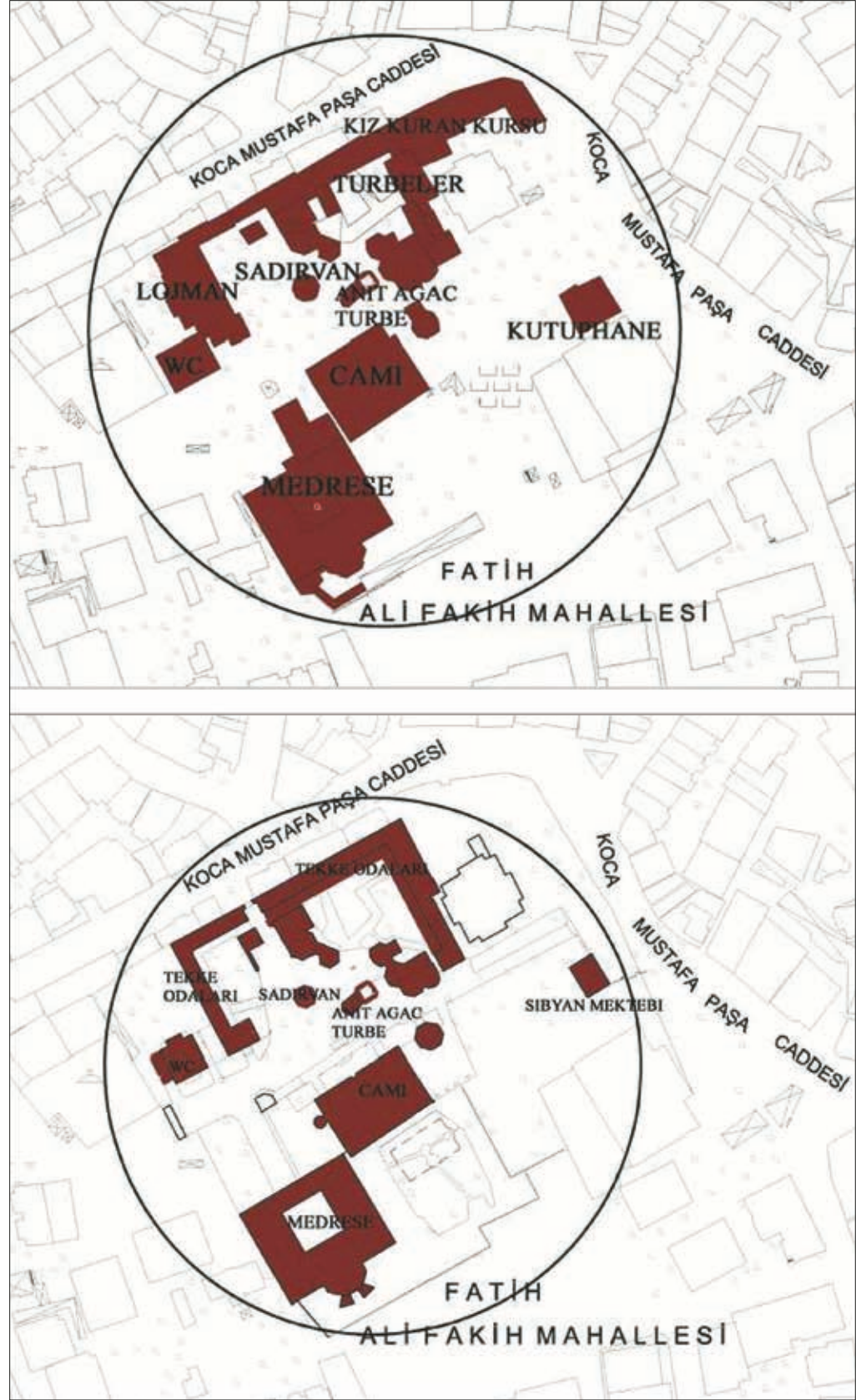
Yine külliye'nin kuzeydoğu kesiminde, harem bölümüyle kuzeydoğu yönündeki hücreler kanadının arasında yer aldığı bilinen imaret bölümünün de tam olarak konumunu, boyutlarını saptamayı ve özgün mimarisini restitüe etmeyi sağlayacak belgeler de bulunmamaktadır.

Sekil 131
Medrese avlusundan
genel görünüş.

Sekil 132
Medrese revaklarından
görünüm.

Sekil 133
Rölöve ve restorasyon
projesinden vaziyet planı.

Keza arşiv fotoğraflarında, aynı zamanda tekkenin âyin mekânı (tevhidhane) olarak kullanılan caminin doğu kesiminde, bu yapıyla Safiye Hatun Türbesi arasındaki alana yayılan, XVIII. veya XIX. yüzyılda son şeklini aldığı anlaşılan bir ahşap kanat dikkati çekmektedir. Mimari programa sonradan eklenmiş olan ve büyük ihtimalle, âyinlerden sonra şeyhlerin sohbet toplantılarını düzenlediği şeyh odası türünden bir işlevi barındıran bu bölümün, külliye'nin en eski ve özgün iki yapısının görünümünü kötü yönde etkilediği görülmektedir. Gerek bu yüzden, gerekse de iç taksimatına ilişkin herhangi bir bilgi bulunmadığından söz konusu kanadın restitüsyonda dikkate alınmaması doğru olacaktır.

RESTORASYON ÖNERİLERİ

Cami

Koca Mustafa Paşa Külliyesi'nin ana yapısı caminin, Bizans kilisesinden ustalıkla XV. yüzyılda camiye dönüştürüldüğünü ve günümüze kadar aynı işlevle değiştirilmeden kullanıldığı bilmekteyiz. Geçen süreç içerisinde restitüsyon araştırmalarda değindiğimiz XIX. yüzyıl ilaveleri ise (tevhidhane, kadınlar kısmı vb. gibi) XX. yüzyıl başlarında "sakıncalı muhdes" olarak kabul edilerek, bence de isabetli bir gö-

rüşle yıkılarak kaldırılmıştır (Şekil 133).

Yapının strüktüründe (iç ve dış duvarlar, üst örtü kubbe ve tonozlar, son cemaatte taşıyıcı sütunlar) restorasyonda herhangi bir değişiklik söz konusu değildir. Sadece son cemaat mahallinde (1970'li yıllarda kapatıldığını bildiğimiz) demir doğramalı camekânlı kısım Yüksek Kurul İlke Kararları doğrultusunda kaldırılacaktır. Yine bu mekânın sonradan sıvanan dış cephesi, sıva raspaşı yapıldıktan sonra

Şekil 134

Son cemaat mahalli (1944).

Şekil 135

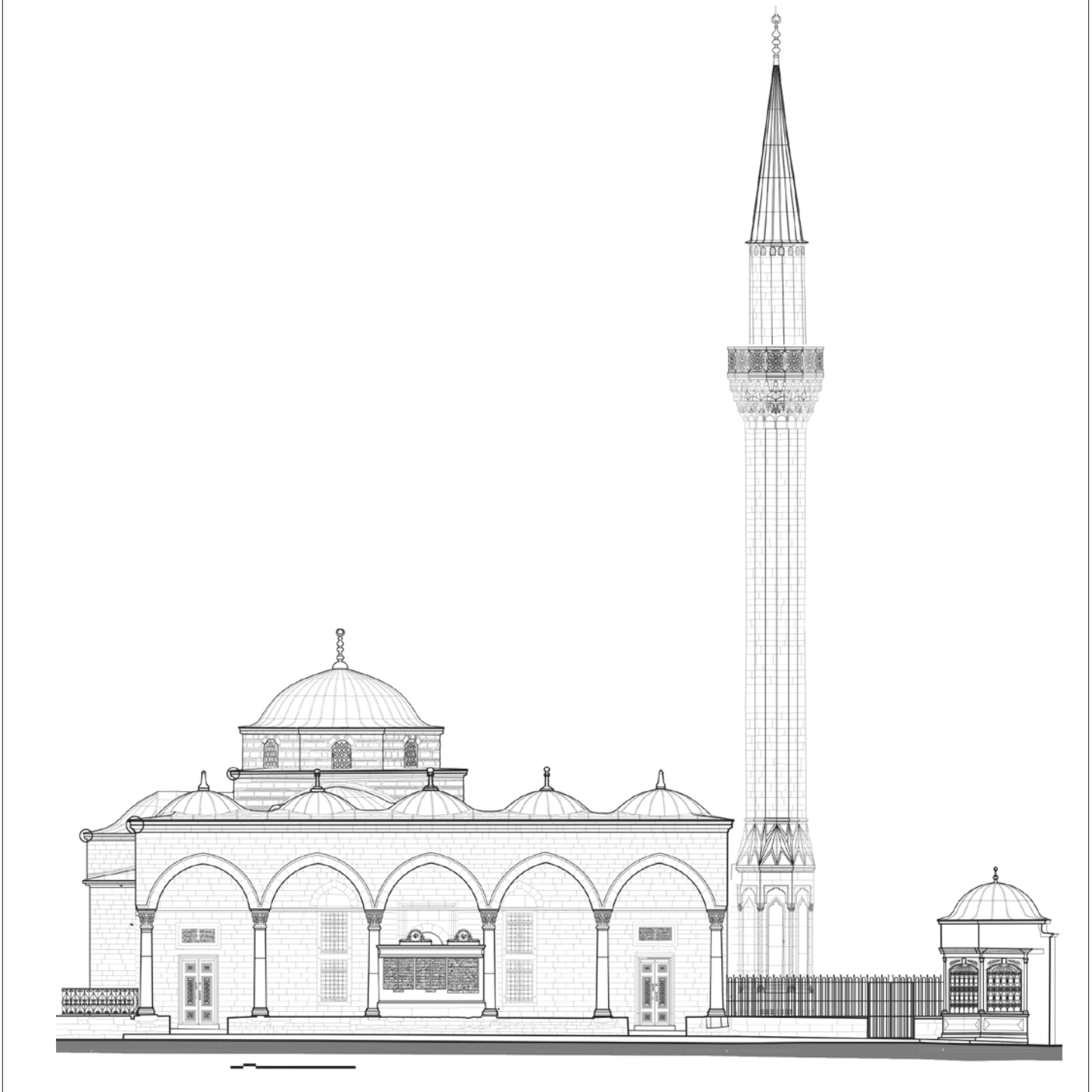
Son cemaat mahalli (1970'ler).

Şekil 136

Giriş cephesine ait
restorasyon projesi.

kesme taş açığa çıkarılacaktır. Son cemaat kısmına bakan ve mihrapçenin sağında ve solunda yer alan cami pencereleri restitüsyon belgeleri doğrultusunda ikişer adet (üst üste) açılacaktır. Son cemaat bölümünde yer alan mihrapçe üzerlerindeki eklenti yağlı boyadan arındırılarak özgün görünümüne (kesme taş kaplama) kavuşturulmaktadır (Şekil 134, 135, 136).

Caminin XIX. yüzyıl sonları ile XX. yüzyıl başındaki durumu gösteren fotoğraf ve belgelerden yararlanılarak tavan bezemeleri yenilenmektedir. Yine bu fotoğraflarda camii içinde yer alan ve ahşap strüktürlü kadınlar mahfili restitüsyon projesi doğrultusunda restorasyonda yeniden yapılacaktır. Caminin ahşap minberi, vaaz kürsüsü ve mihrabı da XX. yüzyıl başındaki verilerden yola çıkılarak yenilenmektedir.

Restorasyonda caminin döşeme kotu, üzerindeki eklenti döşemeler kaldırılarak (kadronajlı ahşap döşeme) Osmanlı döşeme kotuna (altıgen petek tuğla) indirilmektedir. Ancak döşemenin üzerine kullanım konforu sağlamak açısından "ısıtıcı elektrikli şilte" döşenecektir.

Cami içinde, yakın yıllarda (1970'li yıllar) değiştirildiğini bildiğimiz içlik pencereler, restitüsyon belge araştırmalarında ulaştığımız cami içi fotoğraflardaki demir profilli içlik pencereler olarak değiştirilmiştir. Dışlık pencereler ise restorasyonda dokunulmamış, aynen korunmuştur.

Çatı örtüsü olarak kullanılan kurşun örtü genel olarak iyi durumdadır (Rölöve çalışmaları sırasında cami derneği tarafından yenilenmekte idi) Ancak restorasyonda tüm levhaların yeniden gözden geçirilmesi yerinde olacaktır. Çatı üstünde şakülü bozulmuş taş alemlerin, restorasyonda düzeltilmesi önerilmiştir.

Caminin cephelerinde genel olarak makyaj niteliğinde bir temizlik yapılacaktır. Bu temizlikte bitki yosun kirliliği (el veya fırça yardımı ile) giderilecek, sınırlı miktardaki is ve karbon oluşumları ise atomize su (düşük basınçlı) ile yıkanacaktır.

Metal aksam (pencere parmaklıkları, gergi demirleri vb. gibi) korozyon hasarları giderildikten sonra bir kat antipas + iki kat boya yapılacaktır. Son cemaat kısmında yer alan granit sütun bilezikleri (bronz bilezikler) temizlenerek, oksidasyonu giderilecektir.

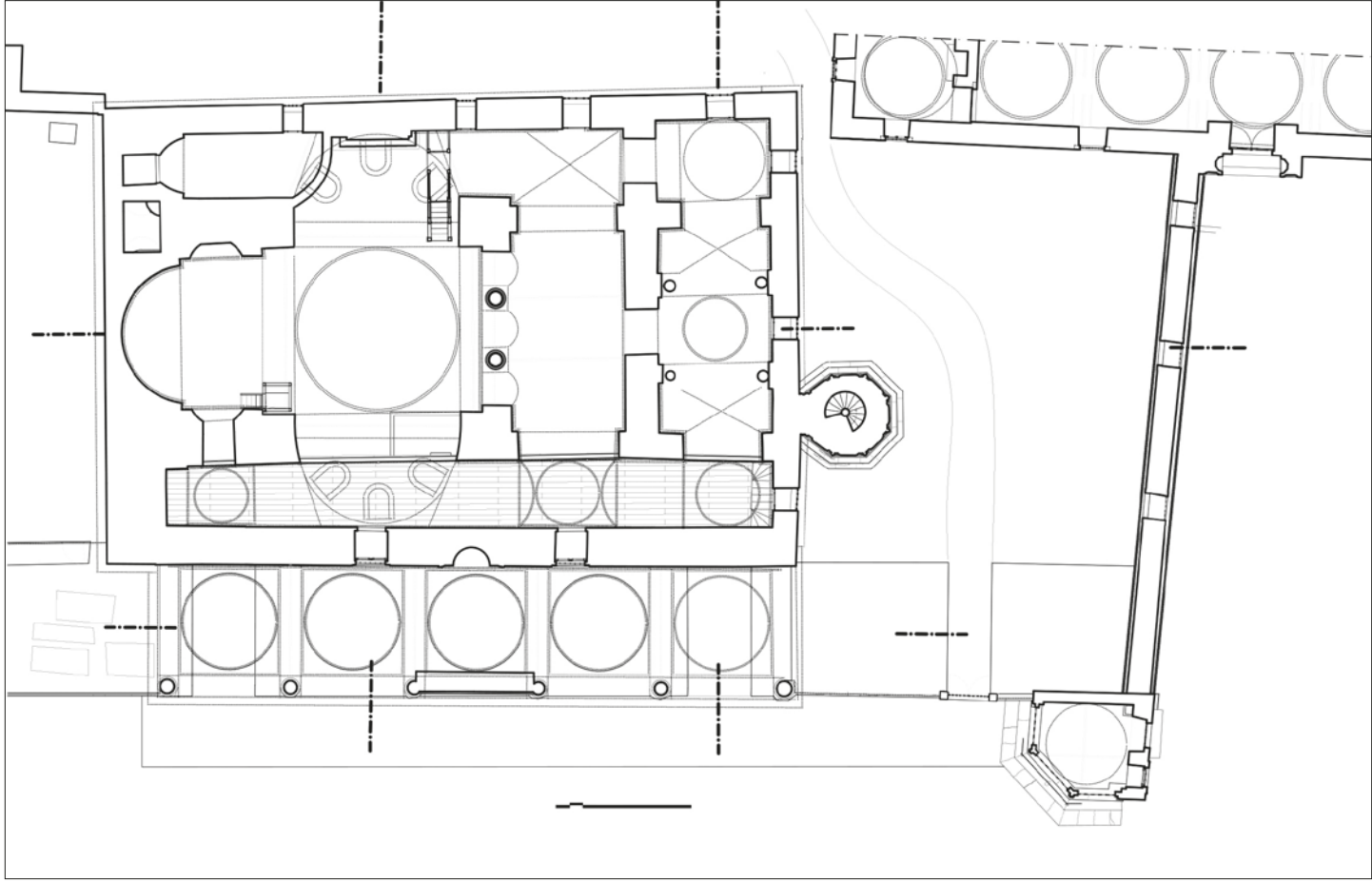
Cami içinde yer alan VI. yüzyıla tarihlenen Bizans sütun ve sütun başlıkları restorasyonda önemle ele alınacak ve özellikle sütun gövde ve başlıklarında daha önceki onarımlarında yapılmış olan çimento esaslı hatalı onarımlar özenli bir biçimde (bistüri, maket bıçağı veya benzer bir yöntemle) mekanik olarak yerlerinden sökülecektir. Boşalan yerlere hidrolik kireç+kil ve aynı sütun taşının (mermer ise mermer, granit ise granit) tozundan hazırlanacak karışım ile dolgu yapılacaktır. Dolgu işleri sırasında yapılacak çalışmanın sütun dokusu ile uyumu göz önünde bulundurulmalıdır. İnatçı ve çıkarılmayan kirler için mermer ve granit yüzeylerin (mermer sütunlar, mermer söve silmeler, granit silmeler gibi) temizliğinde ise piyasada AB 57 ile ürünle kimyasal temizleme yapılabilir.

AB 57 uygulaması için, bu kimyasal pasta yoğun kirlilik olan mermer veya granit yüzeylere fırça ile sürülüp, üstü plastik örtü ile kapatılarak 3/4 saat bekletildikten sonra yine su ve plastik fırça yardımı ile kirler uzaklaştırılmalıdır. Yine kirli taş ve mermer yüzeylerde inatçı kirler için lokal olarak kağıt hamuruna emdirilmiş % 10'luk amonyumkarbonat çözeltisi taş yüzeylerine kompres yapılarak üstü plastik örtü ile kapatılıp, bir iki saat bekletildikten sonra üzeri açılıp su ve plastik fırçalar kullanılarak kirden arındırılmaktadır. Her iki kimyasal yöntemle istenilen temizlik elde edilemez ise bu yöntemler birkaç kez tekrarlanabilir.

Kadınlar Mahfili

Restitüsyon belge araştırmalarında yerini ve biçimini büyük ölçüde saptayabildiğimiz ahşap kadınlar mahfilinin cami içinde restorasyon aşamasında yeniden yapılmasını önermekteyiz. Bu mahfil her ne kadar caminin ilk dönemlerde (XV. yüzyıl) yapılan mahfili olmasa da eldeki belgesi, fotoğrafı olan son

Şekil 137

Caminin restorasyon projesine göre planı.

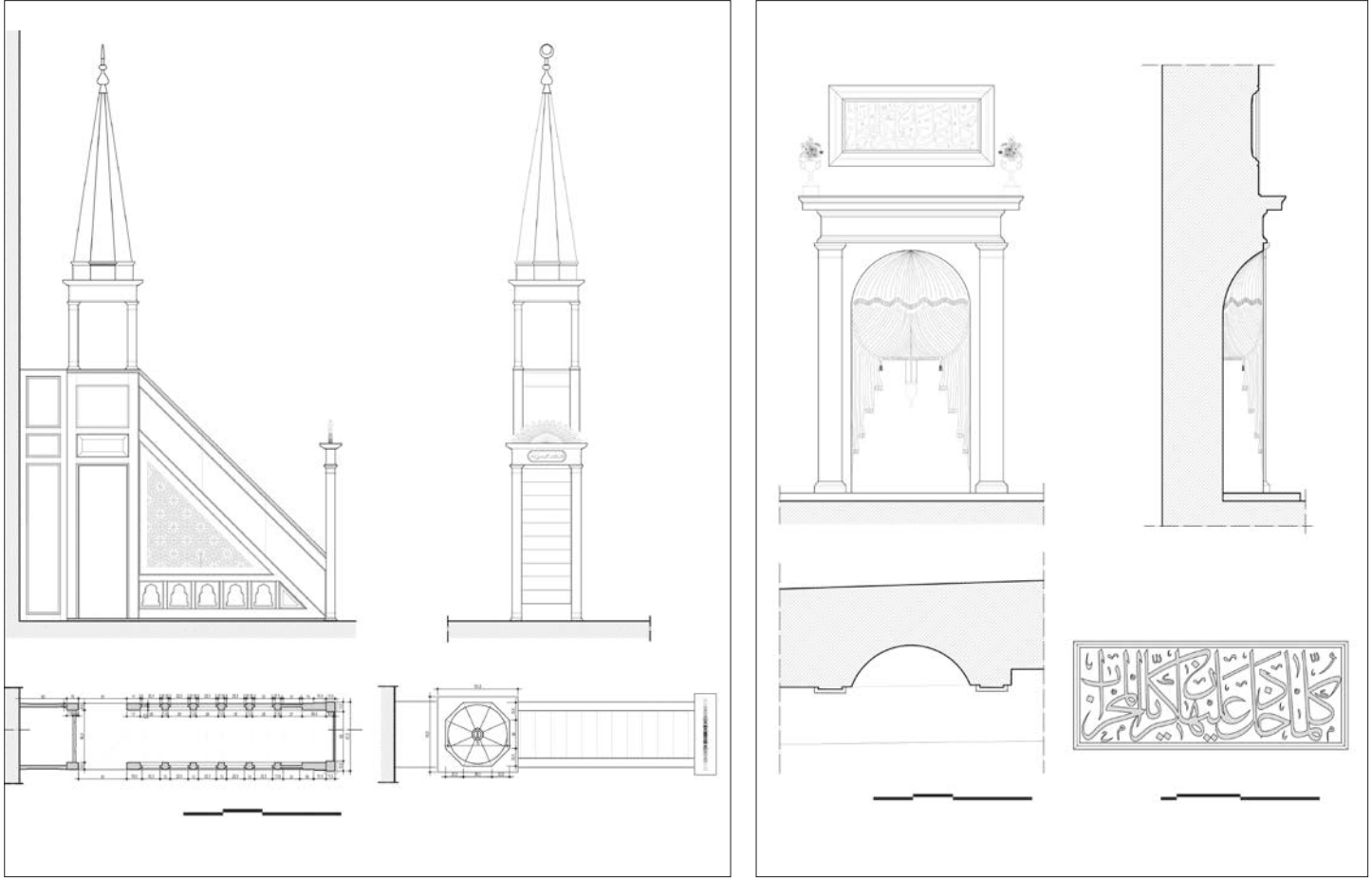
dönem (XIX. yüzyıl ve XX. yüzyıl başı) mahfilidir. Bu mahfilin dönem belgesi olarak yeniden yapılması ve aynı zamanda bir ihtiyacı da karşılanması açısından (bugünkü kadınlar mahfili camii dışında demir barakadan yapılmış, son derece uygunsuz ve yetersiz bir biçimde eklenti olarak caminin sağ tarafında yer almaktadır) son derece gereklidir.

Mahfil katı restitüsyon projesinde de görüldüğü gibi caminin son cemaat duvarına paralel olarak yer almakta, ahşap taşıyıcı sütunlar üzerinde ahşap kirişlemelerden oluşan bir strüktür ve ahşap barok parmaklık ile yine ahşap kafeslerden oluşmaktadır. Mahfil katına caminin sağ giriş kapısının hemen sağından ahşap bir merdivenle çıkılmaktadır (Şekil 137).

Mihrap, Minber ve Vaaz Kürsüsü

Restitüsyon raporunda da değerli Sanat Tarihçi Prof. Dr. Baha Tanman'ın değindiği gibi, arşiv fotoğraf ve belgelerinde mihrap ve vaaz kürsüsünün XIX. yüzyıl almış olduğu mimari biçim ve üslup görünmektedir. Ampir üslubundaki bu öğelerin yerine, yakın yıllarda (1970'li yıllar), klasik döneme öykünen (kötü biçimde taklit eden) ancak hangi bilgi ve belgeye dayandığı belli olmayan yeni mihrap minber ve vaaz kürsüsü konmuştur. Restitüsyon ve restorasyonda bugünkü mihrap, vaaz kürsüsü ve minber kaldırılarak arşiv belgelerinde bulunan XIX. yüzyıl mihrap, minber ve vaaz kürsüleri önerilmiştir. Bugünkü minberin

göbeklerinde yer alan ahşap oyma bezeme özgün olarak bilindiği için muhafaza edilmekte, yeni yapılacak ahşap minberin üzerinde aynen korunmaktadır (Şekil 138).

Mihrap ise yine aynı yerinde, ancak restitüsyon projesi doğrultusunda mermer plastır ve silmelerin çevrelediği ve çilehane ile bütünleşen bir biçimde bugünkü yerinde yer almaktadır. Mihrabın içinde dekoratif bir perde bezeme yer almakta ve camii duvarından bir niş ile öne çıkmaktadır. Mihrabın üstündeki kitâbeye ise dokunulmamıştır (Şekil 139).

Şekil 138

Minberin restorasyon projesi.

Şekil 139

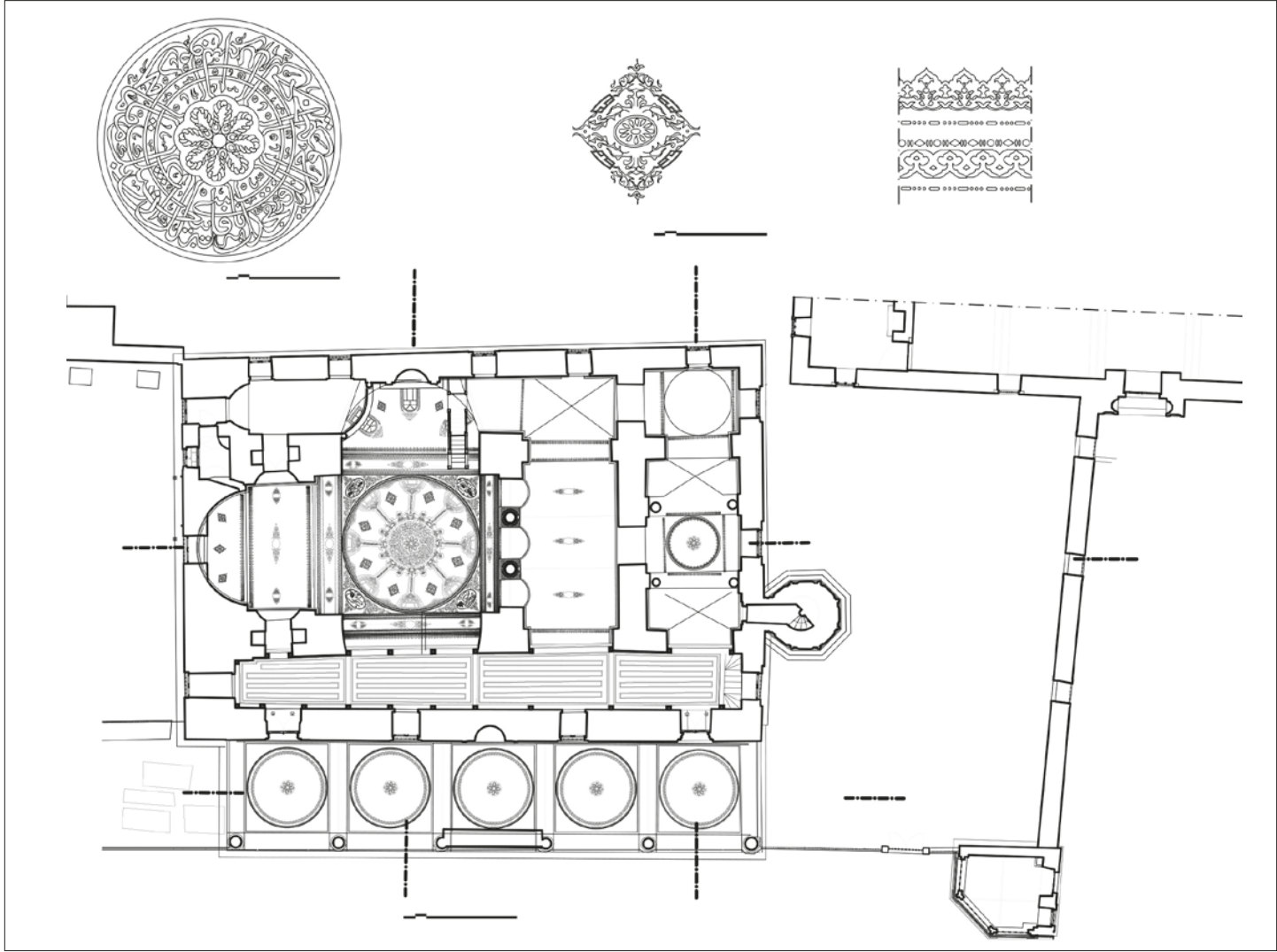
Mihrabın restorasyon projesinden detaylar.

Çilehane

Elimizdeki arşiv belge ve fotoğraflarında görülen (XIX. yüzyılda varlığı anlaşılan) Barok kıvrımlı çıkma mihrabın sol tarafında restorasyonda yeniden yapılacaktır.

Çilehanenin yeniden yapılması, restitüsyon raporlarında da değerli Sanat Tarihçi Prof. Dr. Baha Tanman'a göre tüm külliye adını veren ve yaklaşık 5 asır boyunca toplumsal tarihimizde güçlü bir biçimde yer alan bir tarikatın dinsel ritüellerini kısmen de olsa yansıtmaları ve simgelemesi açısından önem taşımaktadır. Çilehanenin alt ve üst aynaları mermer kaplı, parmaklıkları ise bronz döküm tekniği ile yapılacaktır.

Şekil 140

Caminin restorasyon
projesinde tavan planı.

Bezemeler (Tavan ve Duvar Süslemeleri)

Arşiv fotoğraflarında görülen XIX. yüzyıla ait kalem işlerinin restorasyonda yeniden yapılması önerilmiştir. Bugünkü bezeme lerin hangi belge ve bilgiye dayandığı bilinmemekte ve klasik döneme öykünen (kötü bir taklit) nitelsiz bir düzenleme olarak değerlendirilmektedir. Bu bağlamda kitâbelerin (tavan göbeği, mihrap üstü vs. gibi) hiç değiştirilmeden günümüze kadar geldiği, ancak bezeme unsurlarının neredeyse tümünün değiştirildiği anlaşılmaktadır. Restorasyonda bezemeler eldeki sağlıklı son belge olan XIX. yüzyıl fotoğraflarına uygun olarak yeniden düzenlenecektir (Şekil 140).

Tepe Pencereleleri (İçlik ve Dışlık Pencereleleri)

Restitüsyon raporunda da değindiğimiz gibi yapının içlik pencereleleri de herhangi bir bilgi ve belgeye dayandırılmadan son dönemlerde değiştirilmiş ve yine klasik üsluba öykünen (taklit) tarzda yeni vitray pencereleleri konmuştur. Oysa XIX. yüzyıl arşiv belgelerinde bu vitrayların yerinde, basit geometrik

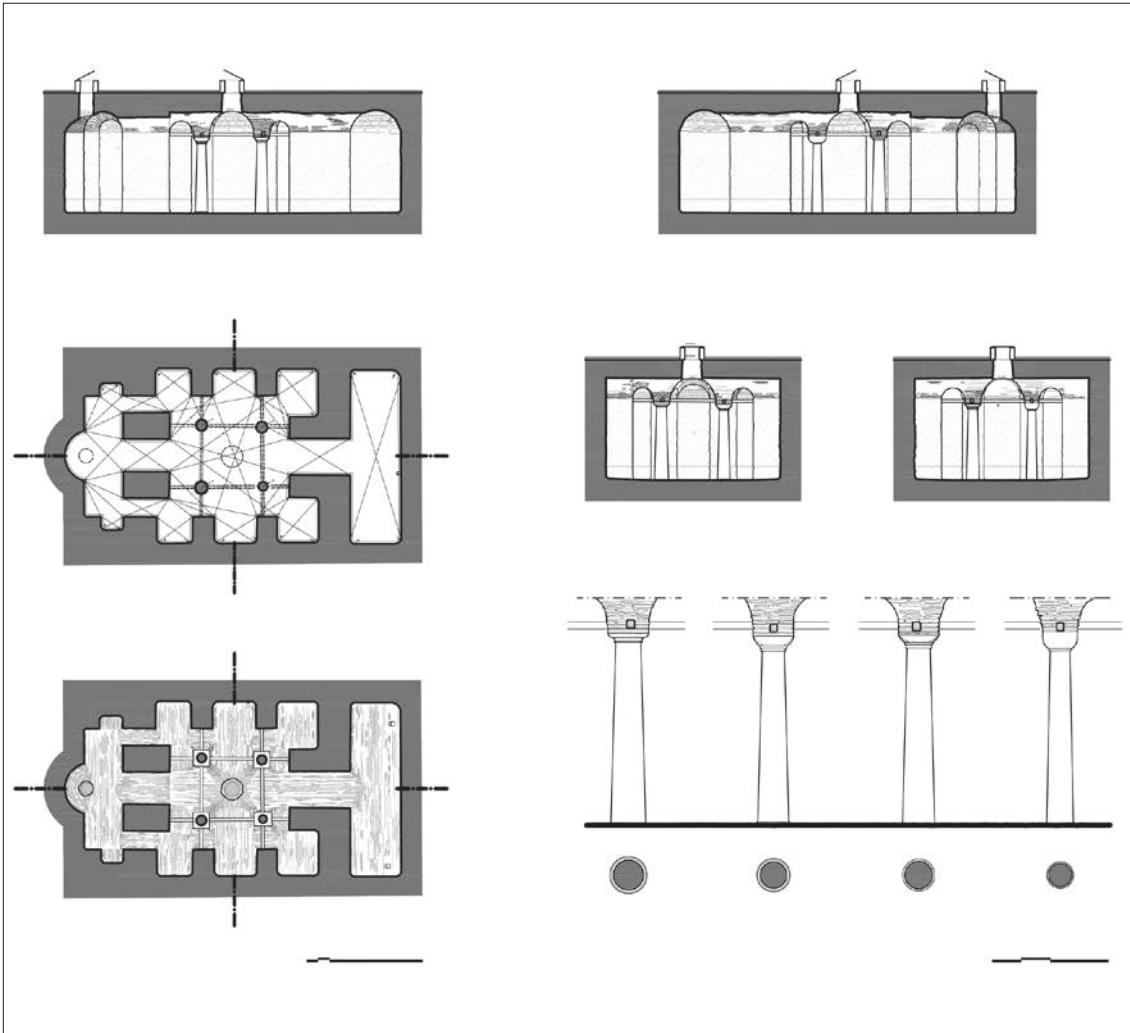
taksimathı, ince kayıtlara oturan şeffaf camlardan oluşan içlikler görülmektedir. Restorasyonda da bu belgelere uyulmuş ve içlik pencereler ince kayıtlı geometrik bölümlü şeffaf pencereler olarak önerilmiştir.

Günümüzdeki mevcut dışlık pencereler ise (arşiv belgelerindeki dışlık pencerelerin çok niteliksiz, basit kurgulu ve eklenti pencereler olduğu anlaşıldığından) restorasyonda aynen korunmuş değiştirilmemiştir.

Sarnıç (Bizans Sarnıcı)

Caminin güneybatısında yer alan ve günümüze kadar literatürde yer almayan ve değerli Sanat Tarihçi Hayri Fehmi Yılmaz'a göre IX. yüzyıla tarihlenen sarnıç, restorasyonda ele alınacak, üst kısmında ağırlık oluşturan kalın toprak tabakası kaldırılacaktır. Yine sarnıcın içinde ve orta kısımda yer alan taşıyıcı sütunları birbirine bağlayan ve ancak günümüzde yerinde olmayan ahşap gergilerin (12×12) restorasyonda yerlerine konulması önerilmiş olup, bunların sert ağaç/meşe olması tercih sebebi olarak sunulmuştur.

Genel olarak sarnıcın içi (yosun, bitki ve çamur) temizlenecek ve metal kontrol kapakları antipas + boya yapılacaktır (Şekil 141).

Şekil 141
Sarnıcın restorasyon
projesi.

Medrese

Rölöve tespitlerinde bugünkü kullanımın (yatılı erkek Kuran kursu) yapıya önemli ölçüde zarar verdiğini ve birçok bölümün (medrese hücreleri, revaklı avlu, dersane, mutfak ve tuvaletler gibi) eklenti ve müdahalelerle özgünlüğünü büyük ölçüde yitirdiğini belirtmiştik.

Restorasyonda öncelikle yapılacak ilk iş yapıya sonradan yapılan ve yapının özgünlüğünü tümüyle ortadan kaldıran bu çirkin eklerin ayıklanması ve yapıdan uzaklaştırılması olacaktır. Bu bağlamda medresenin tüm iç duvarlarını (yer yer döşemelerde dahil) kaplayan seramik ve fayanslar sökülüp kaldırılacaktır.

Zeminden çıkacak sıva analiz edilecek, özgün ise korunacak, özgün değilse, dönem yapılarında kullanılan sıva ve harç örneklerinden yararlanılarak, en uygun olan karışım bulunarak restorasyondaki yeni sıvalarda bu harcın kullanılması önerilecektir (kırıktı kireç harçlı veya horasan harçlı sıva).

Tüm döşemelerdeki çimento harçlı karomozaik ve dökme mozaik kaplama kaldırılacak, arşiv belgelerinde görüldüğü gibi hücre döşemeleri altıgen petek tuğla, revaklı avlu ise küfeki kaplama yapılacaktır.

Revaklı avluda arşiv belgelerinde yer alan oturma sekileri yeniden yapılacaktır. Revaklı avluyu bugün kapatan PVC doğramalar tümüyle kaldırılarak avlu açılacaktır. Yine arşiv belgelerinde görülen Arnavut kaldırımı yürüme yolları eski hali ile yeniden düzenlenecek, kuyu bileziği ve su teknesi restorasyonda avluya yerleştirilecektir.

Medrese hücrelerindeki tüm kapı ve pencereler bugün PVC doğrama ve kısmen özgün olmayan ahşap ve alüminyum pencerelerdir. Restorasyonda tüm hücre kapıları masif ahşaptan ve göbekli olarak yapılacak, pencere doğramaları ise dönem anlayışına uygun örneklerden ve arşiv belgelerinden yararlanılarak klasik ahşap doğrama olarak yapılacaktır.

Hücrelerde bugün fayansla kapatılmış olan özgün ocak yerleri açılacak, tipolojisine uygun olarak yeniden ihya edilecektir. Yine bu ocakların günümüzde var olan ancak özgünlüğü bozulmuş bacaları arşiv belgelerindeki özgün hali ile (kesme taş, kurşun piramidal külahlı şekli ile) yeniden yapılacaktır.

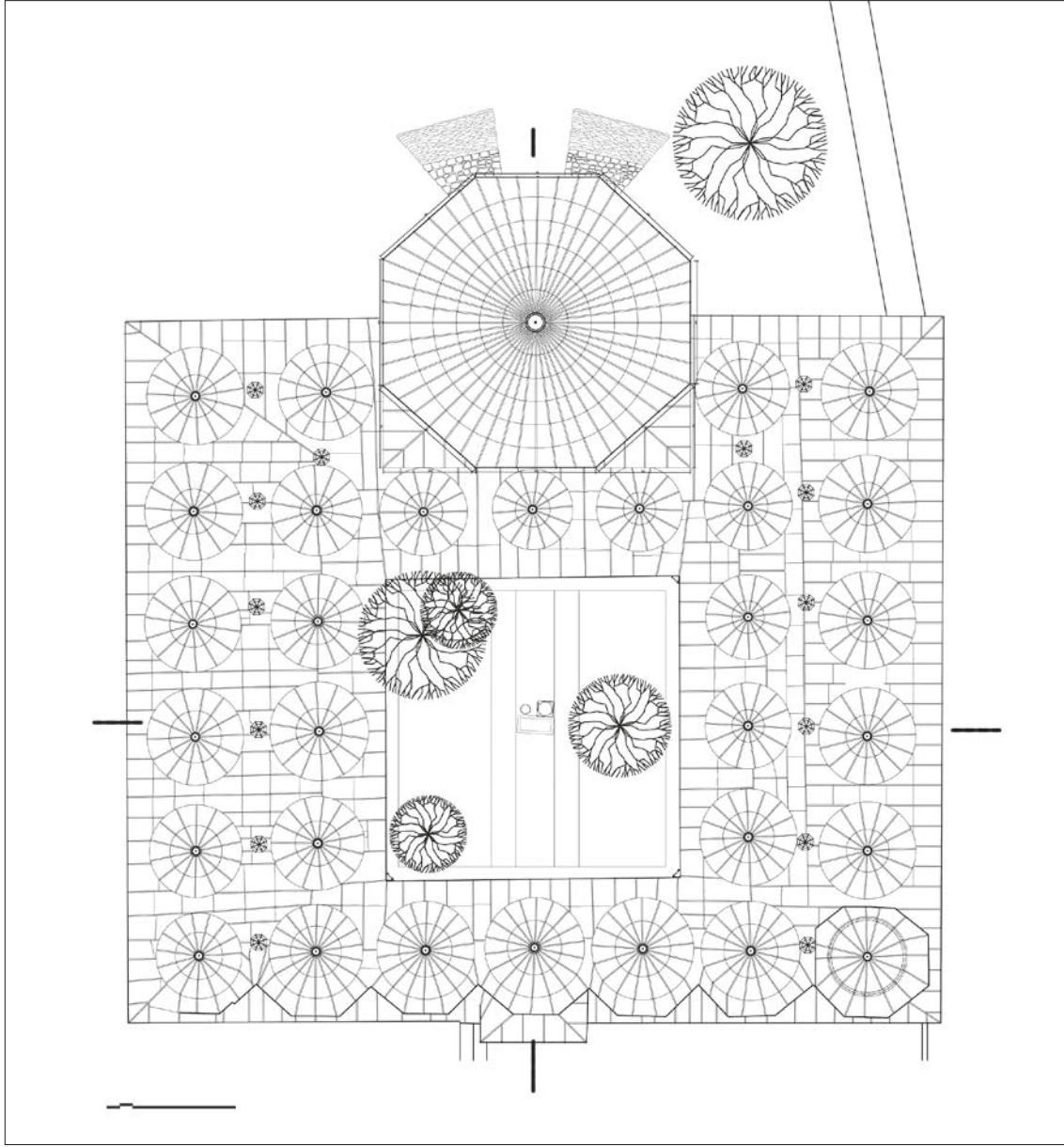
Bir kısım hücrelerde (Zo4, Zo5, Zo9, Z14, Z16) bugün eklenti olarak yapılmış çelik veya ahşap kons-trüksiyonlu asma kat ve merdivenleri restorasyonda kaldırılmaktadır.

Medresenin giriş kapısına göre sağ tarafta yer alan ve günümüzde diğer hücre kubbelerinin aksine, bir dönem mütemadi beşik tonozu olarak örtülmüş olan kısımlar restitüsyon belge araştırmaları ve raporu doğrultusunda (Prof. Dr. Baha Tanman, Restitüsyon Raporu ve Belge Araştırmaları) ve mevcut yerindeki kubbe kasnakları izinden de hareketle özgün şekline (kubbe örtüsü) getirilmektedir.

Yapılacak yeni kubbelerin üst örtüsü ise yine kurşun levha olacak ve özgün bacalarda aynen inşaa edilecektir.

Restitüsyon raporu ve araştırmalarında değindiğimiz gibi Medrese dershanesinin üst örtüsü ve strük-türüde bugün büyük ölçüde özgünlüğünü yitirmiştir. Eklenti olarak yapılan betonarme çatı, betonarme kolon ve kirişler ile çelik asma kat restorasyonda kaldırılacaktır. Restitüsyon verileri doğrultusunda kâgir duvarların taşıdığı, horasan harçlı klasik tuğla ile kasnaklı bir kubbe yeniden inşa edilecektir. İnşaa edilecek bu dersane kubbesinin çatı örtüsü diğer küçük kubbeler gibi kurşun örtüsü ile kaplanacaktır. Dış duvarlar yine arşiv belgelerinde görüldüğü şekli ile kesme taş kaplanacak, muhtemelen 1894 depreminde

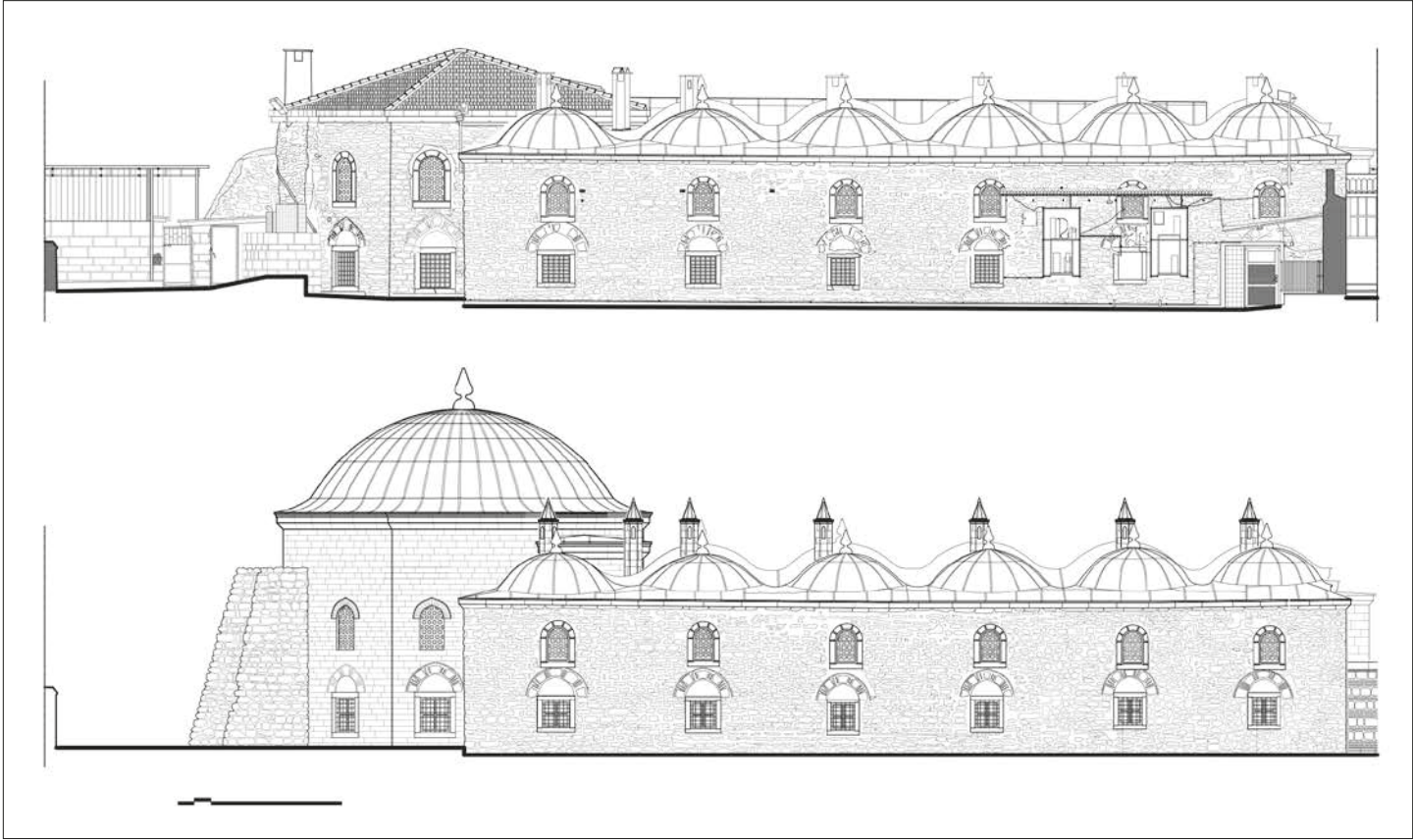
Şekil 142
Medrese üst örtüsünün
restorasyon projesinde
planı.

yıkılan mihrap duvarını desteklemek amacı ile konulan istinat duvarı “dönem belgesi” olarak restorasyonda da korunacaktır. Bu istinat duvarına günümüzde yapılan imitasyon taş kaplama arşiv belgelerine göre hem özgün olmadığı ve hem de estetik durmadığı için restorasyonda kaldırılacaktır.

Dershanenin iç mimarisinde ise yine arşiv belgelerinde görülen mihrap ve üst pencereleri (içlik ve dışlık) dönem anlayışına da sadık kalınarak yeniden yapılacaktır. Dershanenin yine revaklı avluya bakan cephesi arşiv belgeleri ve yerindeki izlerden hareketle bir kapı, iki pencere olarak tanzim edilmiştir (Şekil 142, 143).

Yine dershanenin sağ yanında (girişe göre) yer alan ve günümüzde (wc-duş, banyo, mutfak ve buz-hane olarak) kullanılan tüm hücreler özgün mimari görünümüne kavuşturulmaktadır.

Şekil 143

Medreseye ait restorasyon kesitleri.

Avlu kotunda günümüzde önemli ölçüde yükselme (yaklaşık 20 cm) olmuştur. Bu ilave döşeme katmanları kaldırılarak, avlu özgün kotuna indirilecektir. Yine revaklı avluda yer alan ve devşirme olarak kullanmış revak sütunlarındaki PVC doğramalar söküldükten sonra temizlenerek özgün haline getirilecektir. Yer yer kırık ve kılcal çatlaklar ise özgün ile (aynı malzemenin tozu ve kırığı + hidrolik kireç + kum ve kil ve yeterli oranda su) enjekte edilerek onarılacaktır.

Yine bu aşamada ortaya çıkacak (gergi demiri, kenet vs. gibi) tüm metal aksam antipas + boya ile korunacaktır.

Medresenin tüm cepheleri yakın dönemde ve duyarlı bir onarımla elden geçirilmiştir. Bu nedenle cephelerde genel olarak makyaj niteliğinde bir temizlik yeterli olacaktır. Ancak giriş cephesinde sonradan kapatılan 4 adet pencerenin restitüsyonda açılması önerilmektedir. Yine medrese giriş kapısı arşiv belgelerindeki veriler doğrultusunda (muhtemelen II. Mahmud dönemi restorasyonlarından kalan) masif ahşaptan ve tablalı olarak yenilenecektir.

Medresenin dış avlusuna (bahçeye) günümüzde yapılmış tüm (muhdes) ekler (odunluk, depo, kurbanlık hayvan ahırları vs. gibi) restitüsyonda kaldırılmakta ve bahçe arşiv belgelerindeki görünümüne kavuşturulmaktadır.

Medrese etrafında bugün çok yükseltilmiş olan (~ 1,00 metre) bahçe kotu, eski özgün kotuna indirilmekte ve gövde duvarlarının etrafına yağmur suyu drenajı yapılmaktadır.

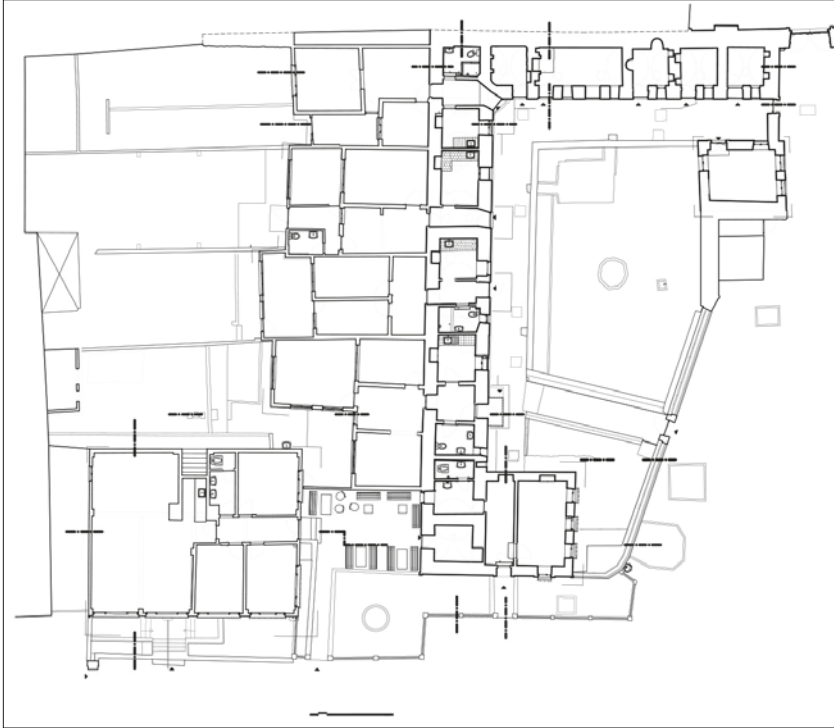

Tekke (Derviş) Hücreleri

Restitüsyon araştırmalarında Sn. Prof. Dr. Baha Tanman'ın da değindiği gibi, tekkeler 1925 yılında kapatılıp, işlevlerini yitirdikten sonra farklı kullanım amaçları doğrultusunda önemli yapısal değişim geçirmişlerdir. Bu tür değişimler Koca Mustafa Paşa Külliyesi'nde tekke odalarında da fazlasıyla görülmektedir. Tekke odalarının bugün neredeyse özgün kalan döşeme veya duvarları yok denecek kadar azdır. Saptayabildiğimiz özgünlüğünü kısmen koruyabilmiş odalar, Tekkelerin batı yönünde yer alan ve bugün cami görevlilerinin lojman olarak kullandığı kısımda kalan 19 ve 20 numaralı mekânlardır (hücrelerdir). Restorasyonda bu hücrelerin mimari görünüm ve yapısal kurgusundan hareketle ve de arşiv belgelerinden de yararlanılarak, restitüsyon kararları doğrultusunda tüm ekler (muhdes) kaldırılmıştır.

Tekke odalarının her iki kol da (batı ve doğu) L şeklindeki özgün olduğunu düşündüğümüz yerleşim formları ortaya çıkarılacaktır. Yine her hücrenin kapı, pencere boşluğu ve biçimi yapı üzerinde yapılan araştırma rasparları sonucu ortaya çıkarılmıştır. Restorasyonda bu verilerden yola çıkılarak yakın dönemde eklenti olduğunu düşündüğümüz duvar yüzeylerindeki çimentolu sıvalar raspa edilecek ve zeminde ortaya çıkan moloz taşlı duvar, horasan harcı ile derzlenerek düzenlenecektir (Şekil 144, 145).

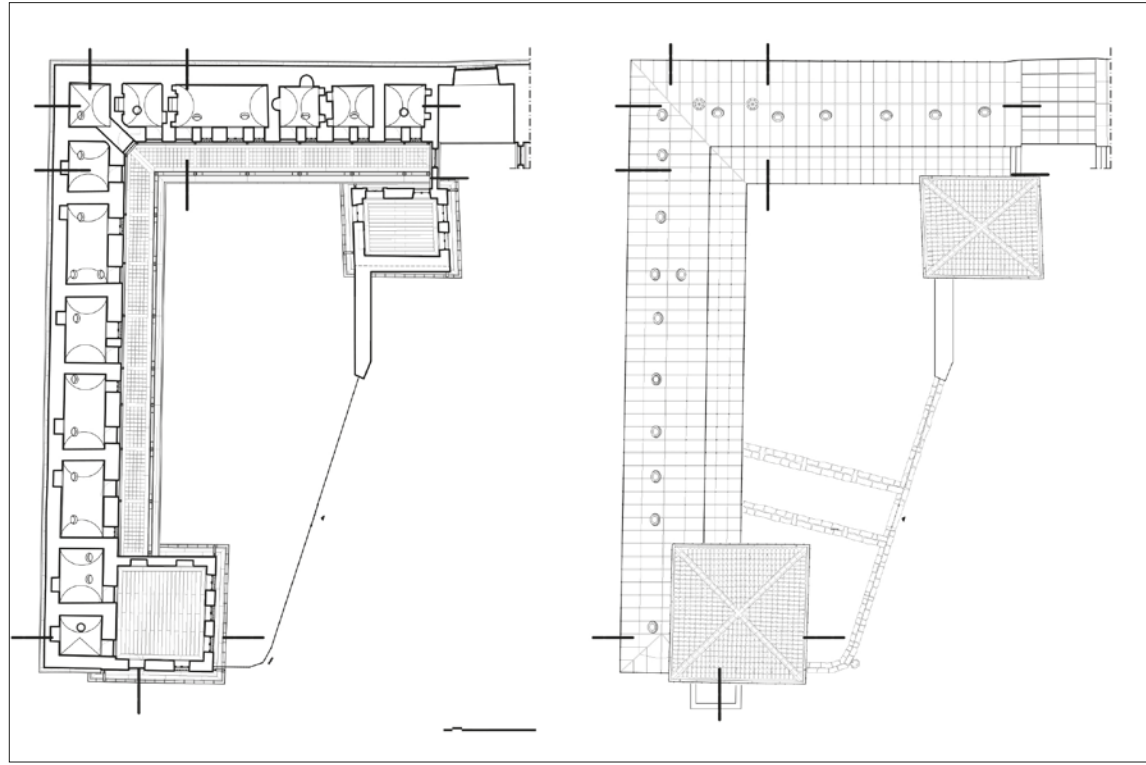
Restitüsyon projesinde önerdiğimiz gibi bugün müezzin lojmanları olarak kullanılan tekke hücrelerinin, 3-18, 20-22, 27 ve 28 numaralı olanlarının boyutları 2,10- 2,25×2,20-2,40 m arasında değişmektedir. Hepsinin avluya açılan bir penceresi ve birer kapısı vardır. Kuzeybatı L'nin kuzey kanadında yer alan 19 numaralı mekân ile 23 ve 26 nolu hücreler ve kuzeydoğu L'de bulunan 1 ve 2 numaralı mekânlar diğerlerinin yaklaşık iki misli büyüklüğünde olup, 4-6,80×2,25 m boyutlarındadır. Tekke hücrelerinin

Şekil 144

Derviş hücrelerinin rölöve planları.

Şekil 145

Derviş hücrelerinin
restorasyon planları.

işlevlerine uygun olarak büyük ve küçük olacağı düşünülerek, restorasyonda da değişik ölçüde düzenlemeler öngörülmüştür. Örneğin, bir ocak ile donatılmış ve nispeten büyük boyutlu olan ve kısmen de özgünlüğünü koruyabilmiş 19 numaralı mekân büyük olasılıkla “kahve ocağı” veya “meydan odası” idi. Restorasyonda bu farklılıklar özenle dikkate alınmıştır (Şekil 146).

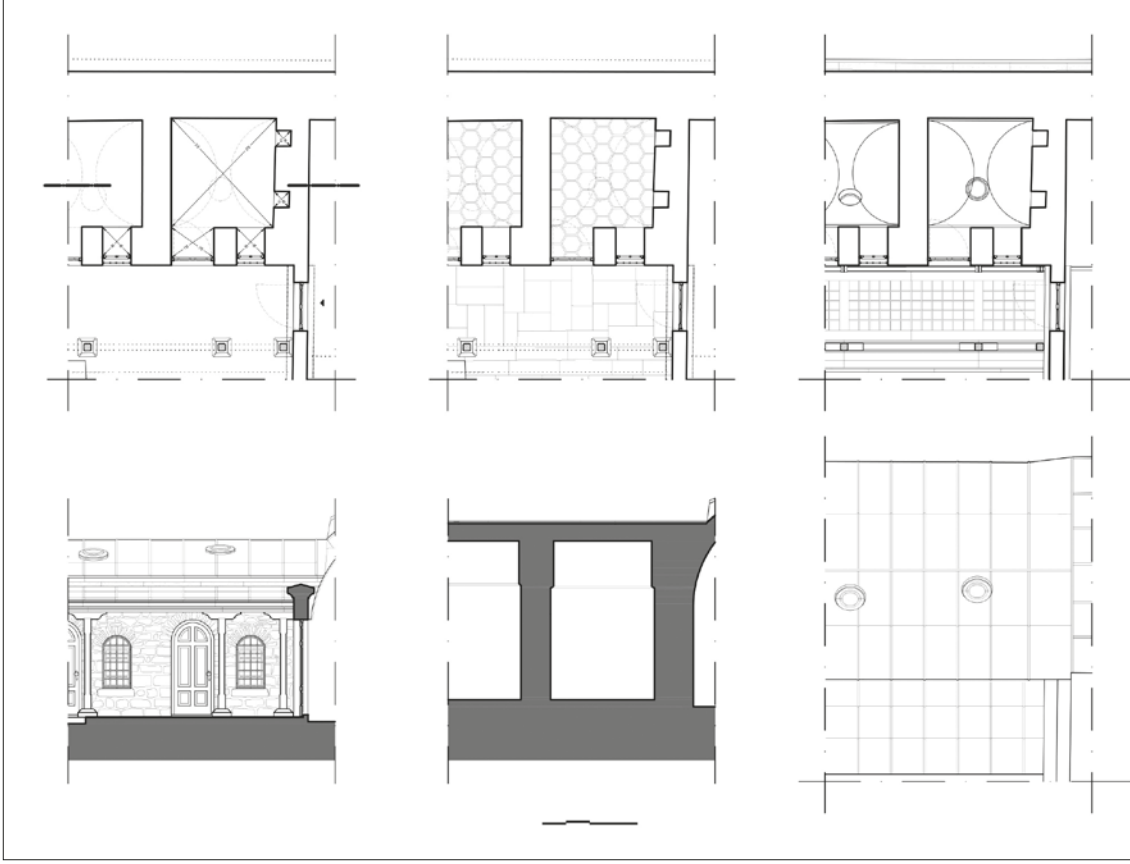
Yine restorasyonda, restitüsyon verilerinden ve rölövedeki mevcut çatı deliklerinden hareketle hücrelere “çatı pencereleri” öngörülmüştür. Havalandırma ve ışık pencereleri olarak düşünülen bu pencereler, ahşap yuvarlak bir doğrama ve camdan oluşmakta ve aşağı sarkan bir ip veya manivela ile açılıp kapanmaktadır.

Hücrelerin pencereleri ve kapıları ahşap doğrama olarak düşünülmüştür. Kapılar göbekli-tablalı masif, pencereler ise camlı doğrama olacaktır. Kullanılacak kereste, doğrama ve kapılarda sert ağaç (meşe-kestane) öngörülmüştür. Kerestenin nitelik ve işleniş biçimi projelerde dipnot olarak belirtilmiştir.

Hücrelerin zemin döşemesi için arşiv belgelerinde ve yerinde yapılan araştırma kazılarında somut bir bilgi ve belgeye ulaşılamamıştır. Dönem yapıları dikkate alındığında, zeminin altıgen petek tuğla (tuğla-i seşhane) önerilmesi uygun bulunmuş ve restorasyonda, bugün döşeme kaplaması değiştirilmiş veya bulunmayan hücre döşemeleri bu şekilde kaplanmıştır.

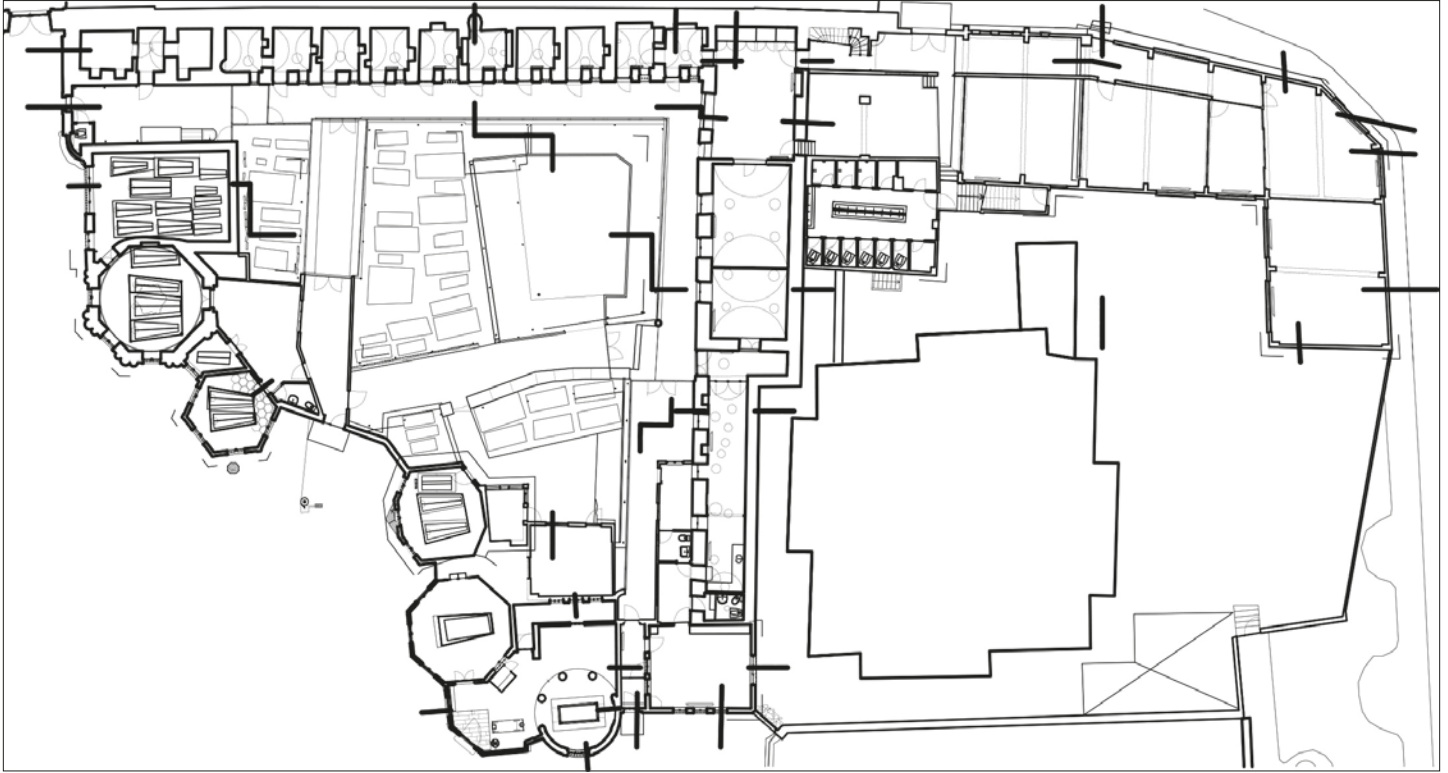
Tekke odalarından mutfak ve kahve ocağı olarak kullanılan ve sık sık temizlik için yıkanacak olan kısımlarda ise zemin döşemesi olarak “sal taşı” önerilmiştir. (Bugün 19 numaralı mekân döşemesinde bu sal taşı örneklerinden de kısmen görülebilmektedir. Güneybatıda yer alan tekke odalarının, Külliye avlusuna bakan kısmında (günümüzde jeneratör odası olarak kullanılan kısım) restorasyonda özgün haliyle

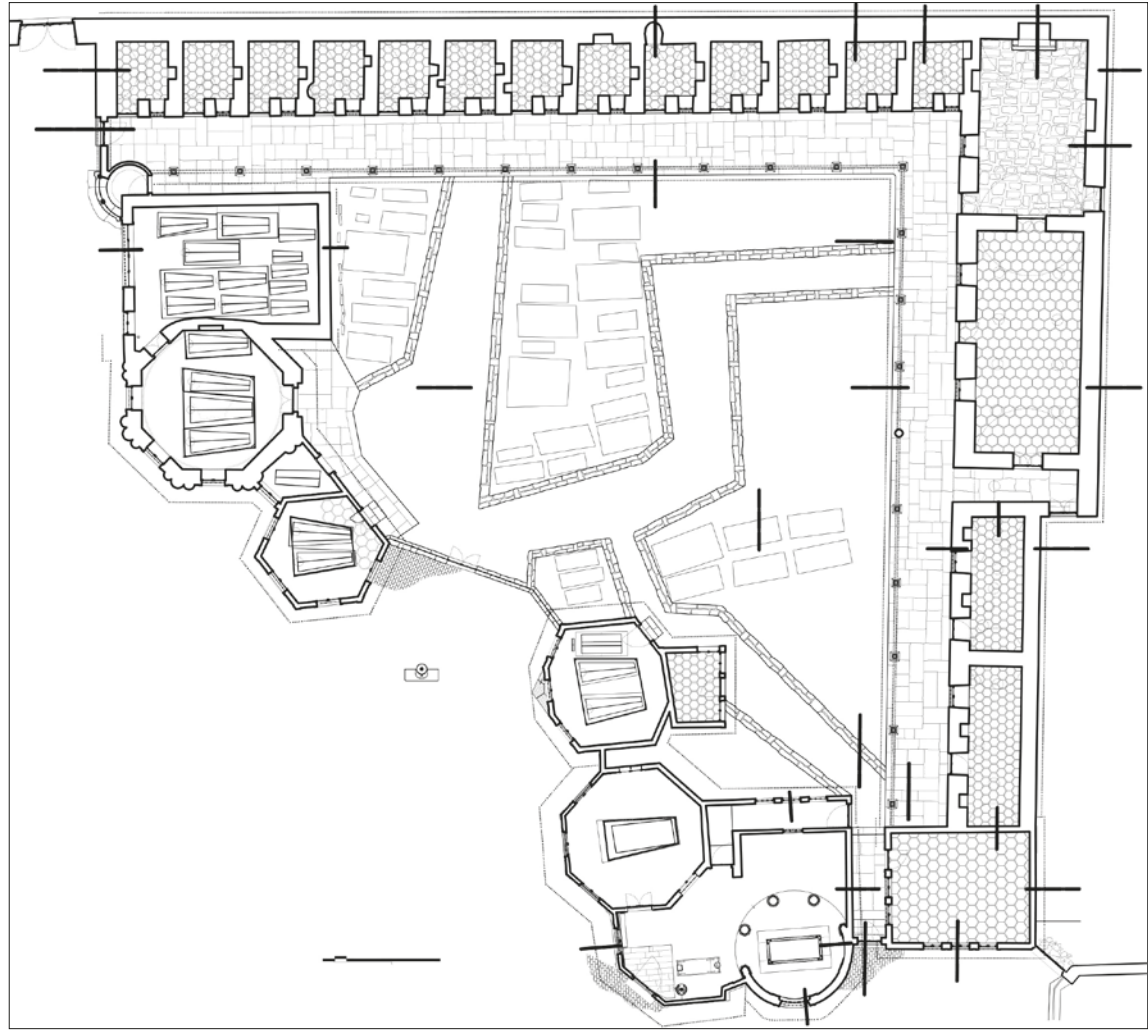

Sekil 146
Derviş hücrelerine ait
restorasyon projesinden
sistem detayı.

Sekil 147
Tekke odaları ve türbelere
ait röleve planı.

Şekil 148

Tekke odaları ve türbelere
ait restorasyon planı.

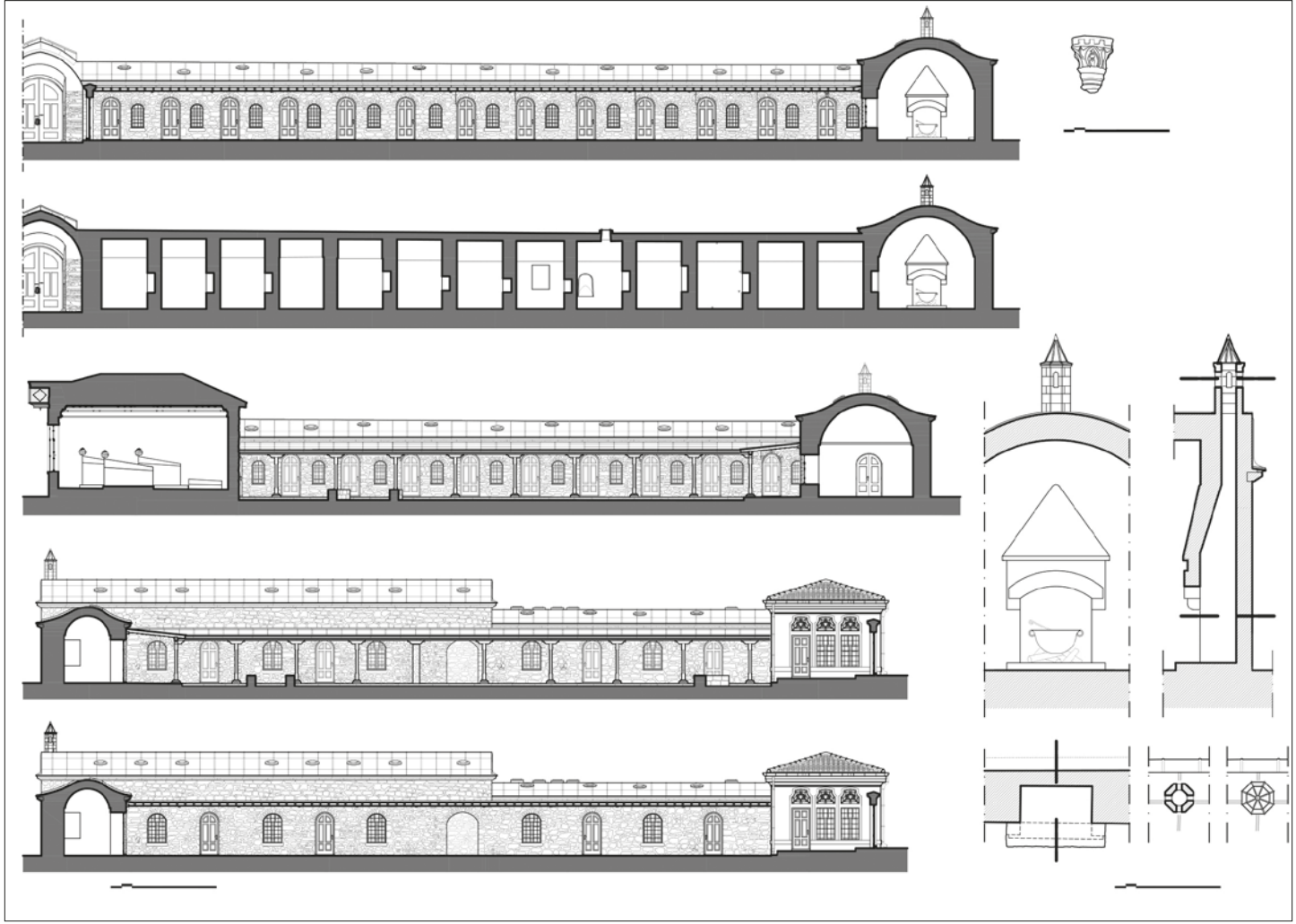
korunmuş, ancak jeneratör kullanımı yapıya zarar verici nitelikte olduğu için bu işlev kaldırılmıştır. Bu yapının bitişiğinde yer alan ve arşiv belgelerinde ise sadece dış duvarları (XIX. yüzyıl hali ile) görünen ve işlevi ne olduğu bilinmeyen yapılar restitüsyon ve restorasyonda tamamlanmamış, sadece bir kısım duvar belgesel anlamda korunmuştur. Tekke odalarının L'nin uç kısmında yer alan ve bugün imam ofisi olarak kullanılan yapı, günümüzdeki çirkin eklentilerinden arındırılarak, özgün hali ile restore edilecektir.

Tekke odalarının kuzeydoğu yer alan ve günümüzde kadınlar Kuran kursu olarak hizmet veren bölüm ise, yine XIX. yüzyıl arşiv verilerine göre restitüe edilmiş, muhdes kısımlar kaldırılarak, özgün görünüm sağlanmaya çalışılmıştır (Şekil 147). Büyük ölçüde hücreler (odalar) ve özellikle “çile odası” bu bölümde fazlaca bozulmamıştır.

Yapı özgün mimarisinin büyük ölçüde değiştirildiği buzhane ve hayvan kesim bölümleri ise, özgün hale dönüştürülmüştür (kuzey kısım, Külliye Şekerci Çıkışı).

Yine kuzeydoğu tarafında yer alan kolda ise, külliye'nin kullanıcıları ve misafirleri için yemek pişirilen bir büyük mutfak – kiler ve bununda yanında yer alan taamhane (toplantı, kahve vs. içilen yer) bölümleri

Sekil 149
Tekke odalarına ait
restorasyon kesitleri.

restorasyonda yeniden önerilmiştir. Her iki kolda da yer alan tekke odalarının günümüzde üst örtüsü her ne kadar tonoz olarak görünse de, çatı örtüleri tümüyle özgünlüğünü yitirmiştir.

Çatının büyük kısmı ahşap strüktürlü kiremit çatı, kısmen eternit ve kısmen de ziftli izolasyon malzemeleri ile gelişigüzel kapatılmıştır. Restorasyonda tüm bu üst örtü elden geçirilecek ve çatı örtüsü kurşun kaplama yapılacaktır. Buna ilişkin saçak detay ve silmeleri yerindeki izlerinden yararlanılarak, restorasyonda sunulmuştur.

Yine tekke odalarının kuzeydoğu tarafında ve en uç kısmında yer alan bugün Kız Kuran Kursu Hocası Sn. Yaşar Hanım tarafından ofis olarak kullanılan ve geçmişte Türbedar Odası olduğunu düşündüğümüz yapı ise özgün mimari biçim ve detayları ile restore edilmektedir. Bu bağlamda çatı örtüsü, saçak, döşeme iç duvarları değiştirilmektedir.

Bu bölümde yer alan (avlude) hazire, mezar taşları ve yolları ile yeniden ele alınacak arşiv belge ve bilgileri doğrultusunda eklerinden arındırılarak, özgün şekline (XIX. yüzyıl) kavuşturulmaktadır (Şekil 148, 149).

Sundurma/Saçaklar

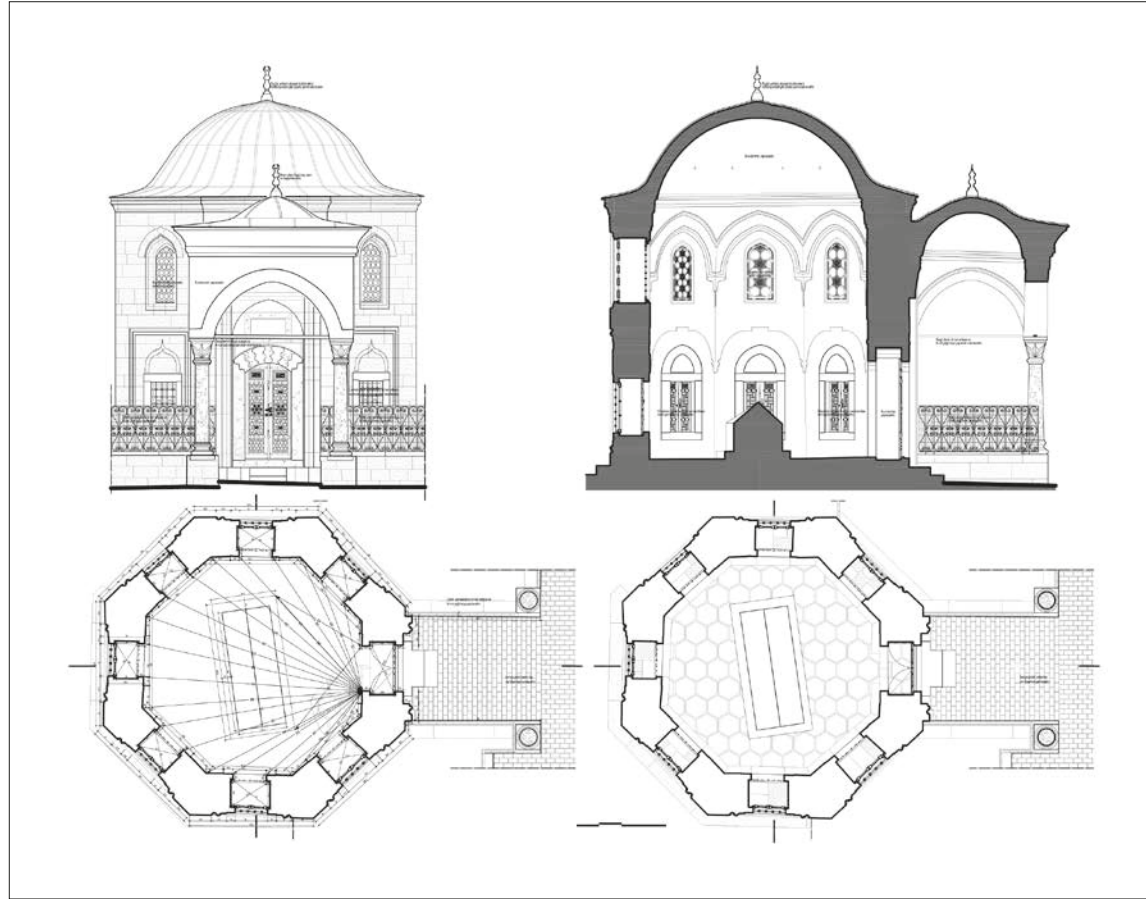
Tekke odalarının önüne, arşiv ve belge araştırmaları sonucunda ulaştığımız restitüsyon kararları doğrultusunda yaklaşık 2,5-3 m eninde taşıyıcı sistemi ahşap dikme ve kirişlere oturan, üst örtüsü kurşun, tavanı ise çıtalı ahşap tavan olarak düşünülen bir saçak/sundurma restorasyonda önerilmiştir. Ahşap olan bu saçak bir tarafta bahçe/avlu tarafında taşıyıcı dikmelere oturmakta diğer tarafta ise tekke duvarlarına yaslanmış/ankre edilmiş bir hatıla basmaktadır.

Taşıyıcı dikmeler sert ağaç (meşe veya kestane) olacak, üst başlıklara geçişte birer yastık ilavesi ile yükler yayılacaktır. Taşıyıcı dikmeler 15×15 cm kesitinde olup, toprağa zemine, taş bir sömel ile gömülecektir (Şekil 149).

Türbeler

Safiye Sultan Türbesi

Ahşap doğrama, ahşap kapaklar ve künde-kâri ahşap kapı restorasyonda aynen korunacaktır. Üstlerine koruyucu olarak gomalak cila sürülmesi önerilmiştir. Pencerele eklenti olarak sonradan takılan tel kafesler ise kaldırılmıştır. Kubbe üstünde bugün yerinde olmayan taş alem, diğer örneklerine uygun olarak hazırlanarak yerine konmuştur.

Şekil 150
Safiye Sultan Türbesi,
restorasyon projesi.

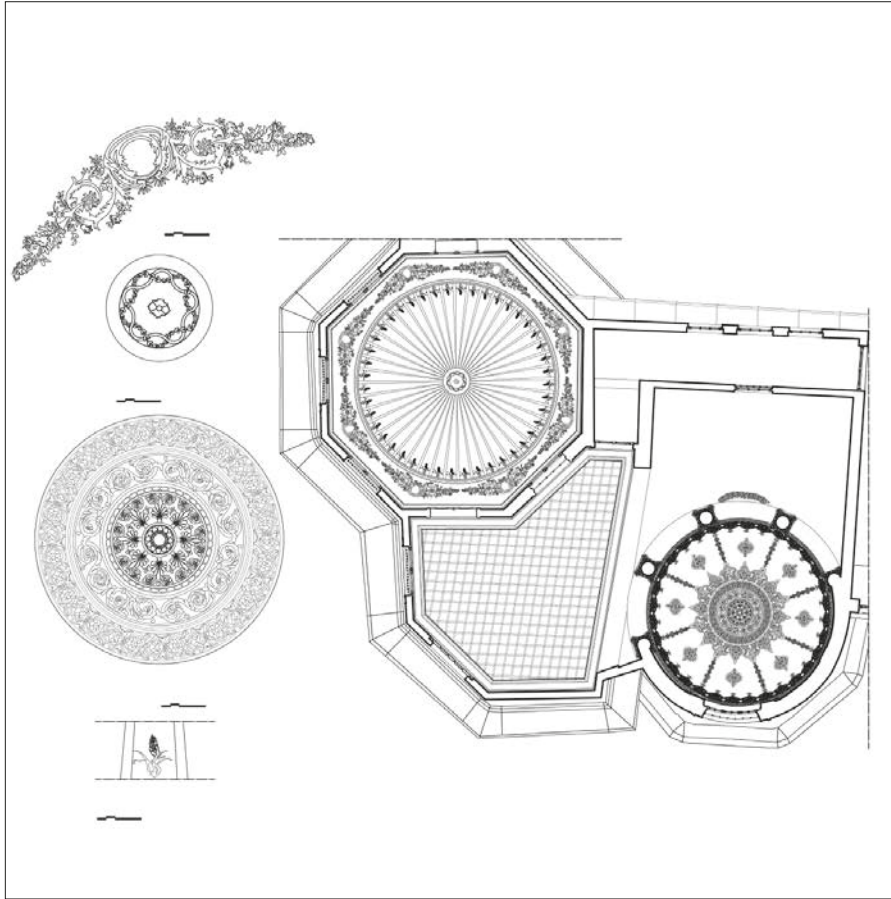
Türbe duvarında yer alan ve bugün pimi kırık güneş saatinin metal pimi yerine takılmıştır. Yapı yüzeyinde is veya karbonlaşmadan oluşan kararmalar için (düşük basınçlı su) ile yıkama önerilmektedir.

Yine pencere sövelerinde görülen yüzeysel çatlakların özgün malzeme harcı+hidrolik kireç ve sudan oluşan bir karışımla doldurularak onarılması uygun görülmüştür. Pencere parmaklıklarına metal koruyucu (antipas + 2 kat boya) sürülecektir. Türbe döşemesinde bugün mevcut olan çimentolu şap kaldırılarak, özgün döşeme olan altıgen petek tuğla döşeme açığa çıkarılacaktır (Şekil 150).

Sünbül Efendi Türbesi

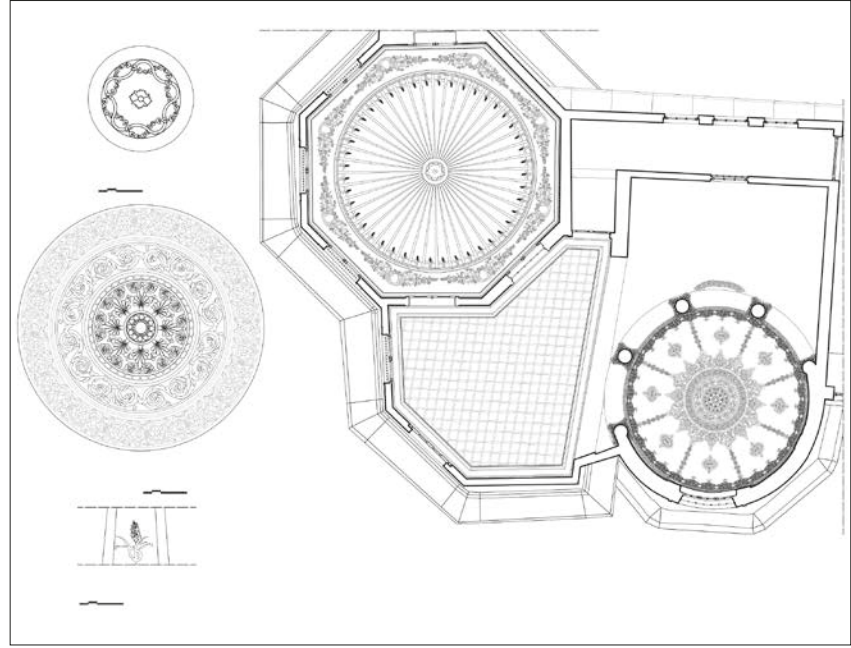
Arşiv belge ve bilgilerinden özgün olduğu anlaşılan ahşap pencere ve kapı doğramaları restorasyonda aynen korunmuştur. Sünbül Efendi Türbesi'nin zemini altıgen petek tuğla, diğerleri ise mermer döşeme olarak düşünülmüştür. Kız Kuran Kursu'na bağlanan kısım küfeki taşı döşeme olarak önerilmiştir. Mermer söve ve parmaklıklarda temizlik yapılması, metal kısımlarda ise metal koruyucu ve boya sürülmesi önerilmiştir.

Ahşap tavanlarda ise nefes alan boyalar ile onarım yapılması ve cephelerdeki üst pencerelerde sünbül motiflerinin renklendirilmesi uygun bulunmuştur. Bu türbelerin çatı örtüsündeki iyi durumda olan kurşunların restorasyonda aynen korunmasına, günümüzde kullanılan ancak özgün olmayan bakır alemlerin ise arşiv belge ve fotoğraflarından yararlanılarak, özgün haliyle yeniden yapılarak değiştirilmesine karar verilmiştir (Şekil 151, 152).

Şekil 151
Sünbül Efendi Türbesi,
restorasyon projesinden
plan.

Şekil 152
Sünbül Efendi Türbesi,
restorasyon projesinden
tavan planı.

1, 2, 3, 4 Nolu Türbeler

Özgün olduğu düşünülen ahşap doğramalar aynen korunmuş, boya ları yenilenmiştir. Ahşap kapılar ise arşiv araştırmalarında ortaya çıkan şekli ile göbekli tablalı olarak yeniden yapılacaktır.

Çimentolu şap dökülen zemin döşemesi (2 ve 3 numaralı türbe) raspa edilerek, özgün döşemeler kare ve altıgen petek tuğla döşemeler açığa çıkarılmaktadır. Çimentolu onarımlar (pencere denizlikleri ve taş derzlerinde görülen) mekanik yöntemlerle zemine zarar vermeden (bisturi, fırça vs. yardımı ile) yapıdan uzaklaştırılacaktır. Tüm türbelerde sıva ve boya tamirâtı yapılacaktır. 4 nolu türbe ahşap tavanında alçı göbeklerinde görülen eksik kısımlar restorasyonda tamamlanacaktır.

3 nolu türbede, sanduka etrafındaki yoğun bezemeli (sedef ve bağa işlemeler) ahşap korkuluklarda ciddi bir onarım ihtiyacı vardır. Düşen ve tahrip olan sedef ve bağa parçacıkları restorasyonda özgün malzeme ve şekli ile tamamlanacaktır. Ahşap kısımlar için ise gomalak cilanın uygulanması önerilmiştir. Cephe kitâbelerindeki yazılar restorasyonda altın varak ile kaplanacaktır.

5 Nolu Türbe

Ahşap türbe kapısı tablalı olarak yeniden yapılacaktır. Ahşap doğramalar özgün olduğu için aynen korunacaktır. Yer döşemesi olarak altıgen petek tuğla düşünülmüş ve önerilmiştir. Ahşap tavan boyalarında nefes alan boyalar ile boya onarım ve yenilemeleri yapılacaktır.

Küfeki su basman kısımlarda is ve kararmalar temizlenecek ve derzler özgün derz harcı ile yenilenecektir.

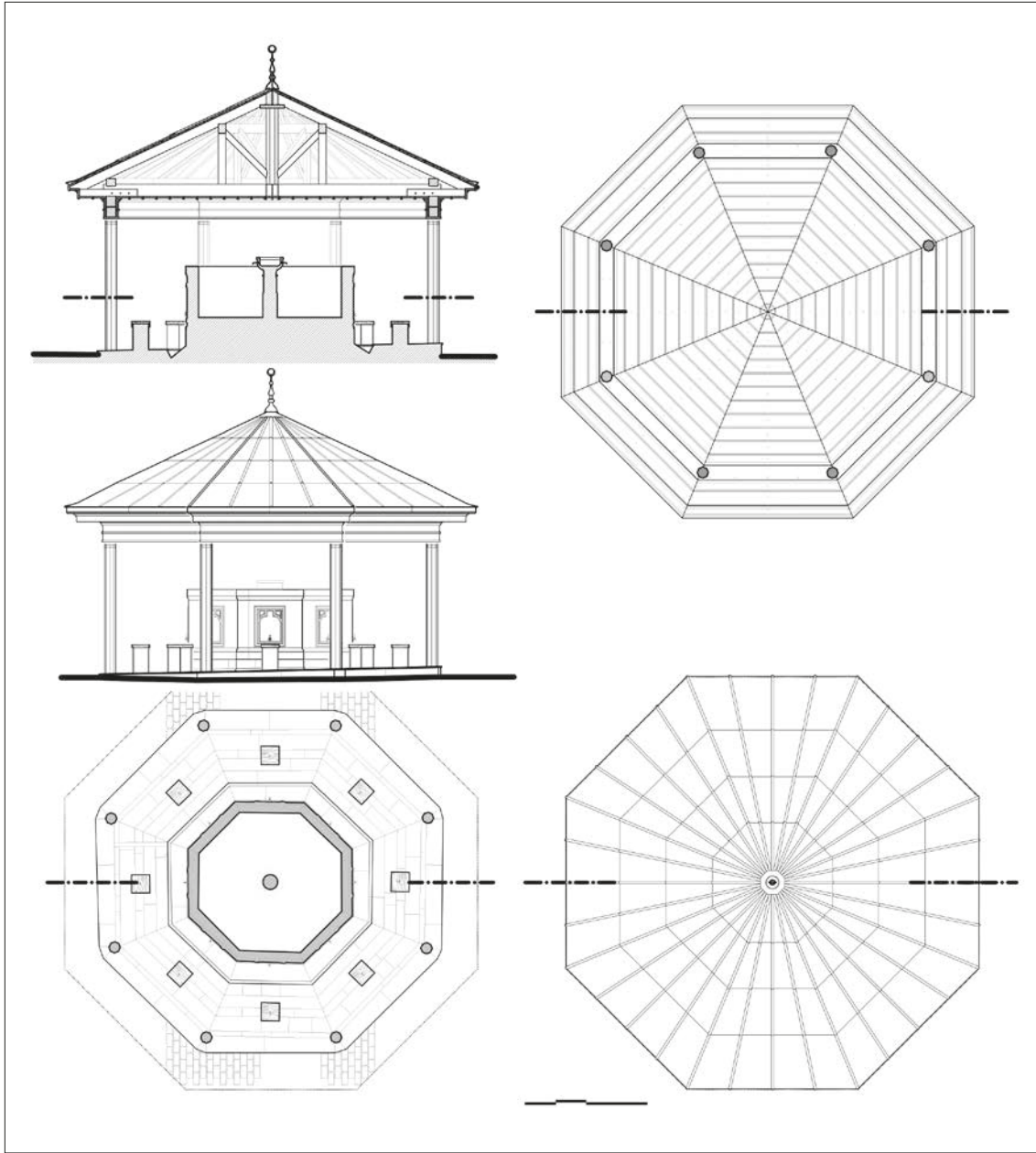
Çifte Sultanlar Türbesi

Bu açık türbe de restorasyonda demir aksam antipas + boya yapılacak, yazı levhaları zemin yeşil harfler altın varak olarak yenilenecektir. Yine demir korkulukların üstünde yer alan alem altın varak yapılacaktır.

Şadırvan

Şadırvanı, arşiv ve belge fotoğraflarında büyük ölçüde özgün hali ile görmekteyiz. Bu belgelerdeki tek eksiklik, belki de şadırvanın üstünün kurşun kaplı olmayışı. Restorasyonda, restitüsyonda ulaştığımız özgün saçak form ve malzemesi, şadırvanın tavan ve çatısı yenilenmektedir. Çatı kaplaması ise kurşun örtü olarak önerilmiş ve üzerine bakır bir alem yerleştirilmiştir. Şadırvan havuzunun üstündeki özgün olmayan ekler ve modern musluklar da restorasyonda değiştirilmiş, yerine klasik musluklar takılmıştır. Yine şadırvanın etrafını çevreleyen ve sonradan yapılan eklenti olarak ve korkuluklar restorasyonda kaldırılmaktadır (Şekil 153).

Şekil 153
Şadırvanın restorasyon projesi.

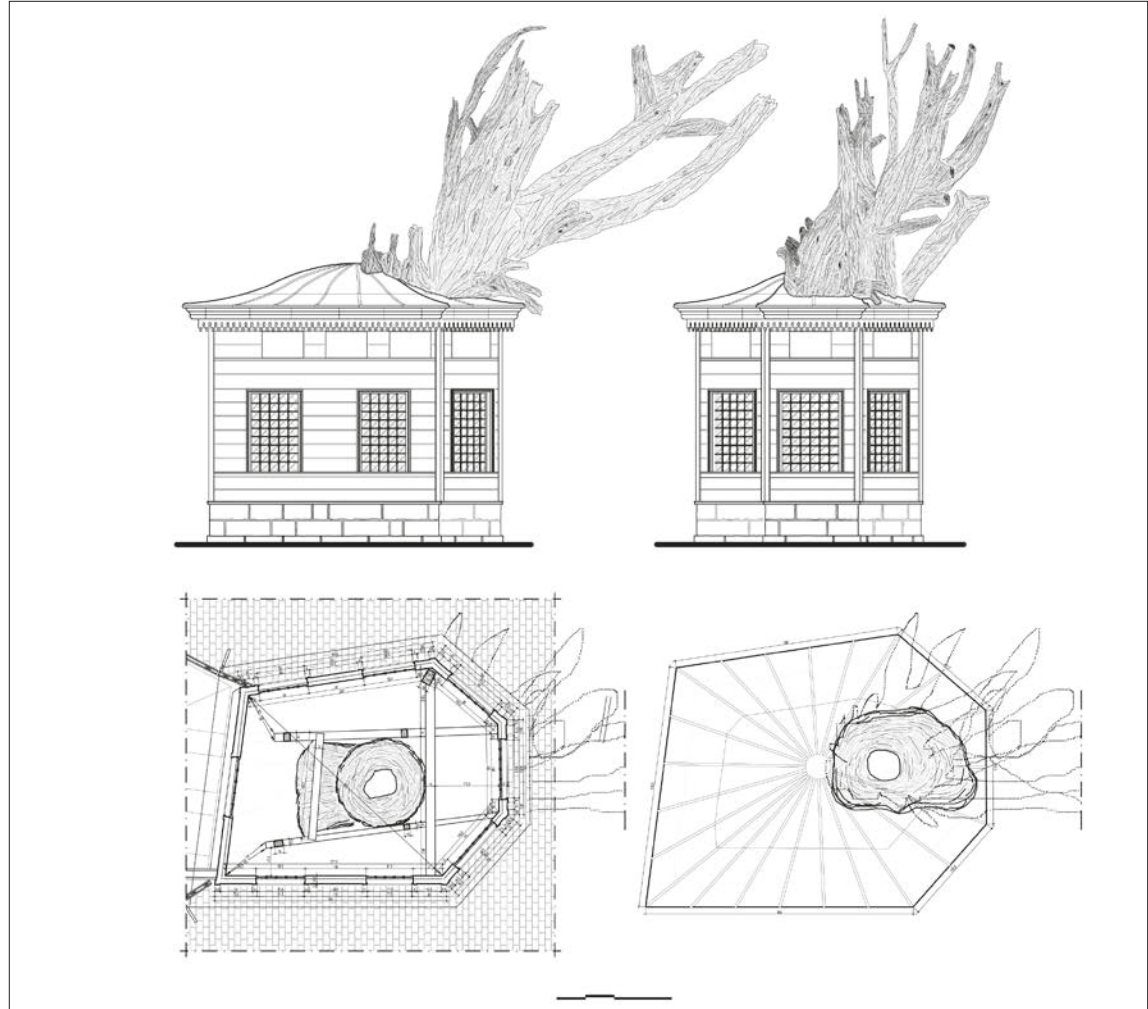

Çeşmeler

Avlu içinde günümüzde biri kuşlara ait olmak üzere, üç adet çeşme bulunmaktadır. Bunlardan Kuş Çeşmesi, kırık kısım (başlık bölümünde) mermer yapıştırıcısı bir malzeme ile yapıştırılarak, yerine konacaktır. Bugün yeşillenmiş olan bakır musluk boruları ile mermer yüzeyleri daha önceleri değindiğimiz yöntemlerinin herhangi biriyle temizlenecektir (Bkz. Mermer temizleme). Diğer iki çeşmeden biri olan Hacı Beşir Ağa Çeşmesi ise restorasyonda bir yalak ilavesi ile korunmaktadır. Yine bu çeşmenin plastik su boruları ve modern musluğu değiştirilerek ve kitâbesindeki yazılar altın varak kaplanarak, ortaya çıkarılacaktır. Üçüncü ve son çeşmenin ise son derece çirkin olan plastik/spiral giderleri restorasyonda kaldırılarak ve çeşmeye klasik bir musluk takıldıktan sonra çeşmede genel bir temizlik yapılacaktır.

Anıt Ağaç ve Ahşap Kulübesi

Birçok efsaneyi kimliğinde barındıran bu anıt ağacın bu günkü desteklerle korunması, restorasyonda da aynen benimsenmiştir. Ancak ağacın gövdesini saran ve adeta bir türbe işlevi de gören ahşap kulübenin,

Sekil 154

Anıt ağaç ve ahşap kulübenin restorasyon projesi.

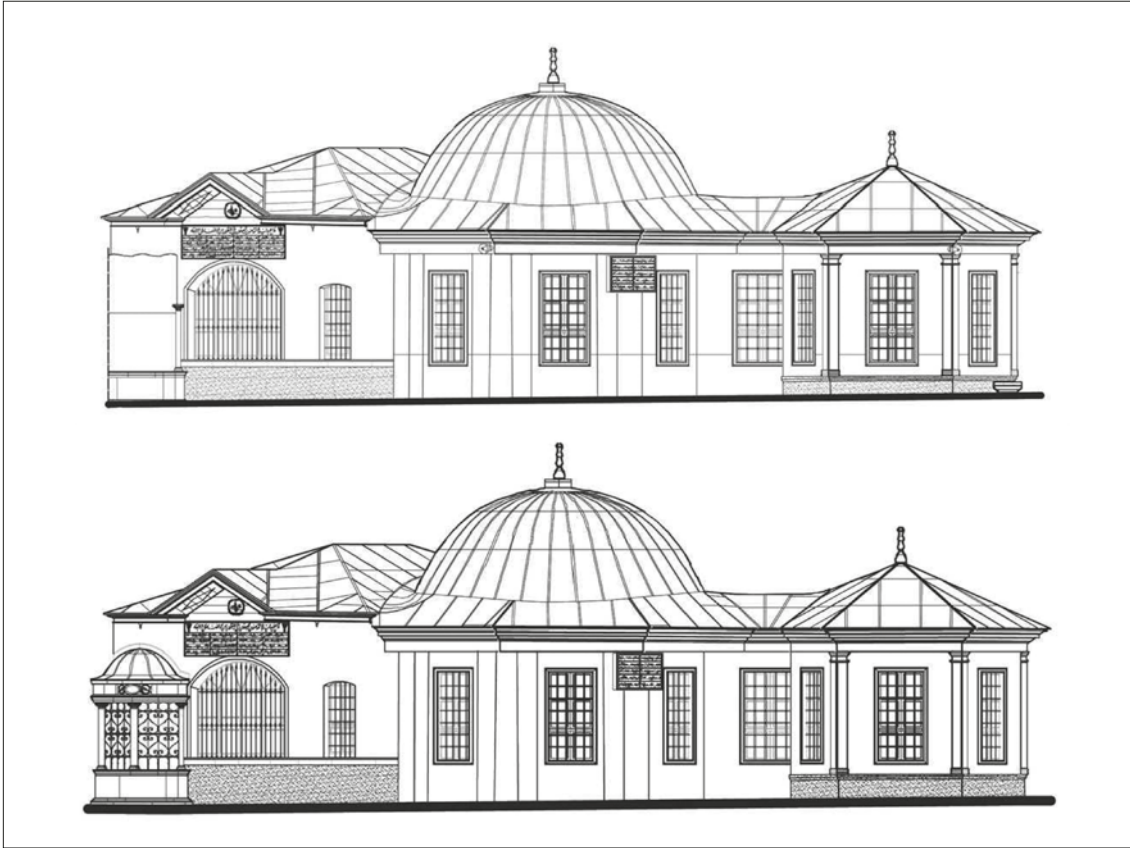
restitüsyon belge ve araştırmaları doğrultusunda ulaşılan verilere göre restore edilmesi önerilmiştir. Buna göre ahşap kaplamalar, ahşap silme, profil ve saçak süsleri restorasyonda tümüyle değişecek, çatı örtüsü ise kurşun kaplanacaktır. Kullanılacak ahşap ve malzemenin cinsi ve hazırlanmış şekli proje dip notlarında açıkça belirtilmiştir (Şekil 154, 155, 156).

Şekil 155

Anıt ağacın eski bir fotoğraftaki görünüşü.

Şekil 156

Anıt ağaçtan görünüşü.

Şekil 157

Türebeler ve Rifat Paşa Sebili'nin rölöve ve restorasyon proje görünüşleri.

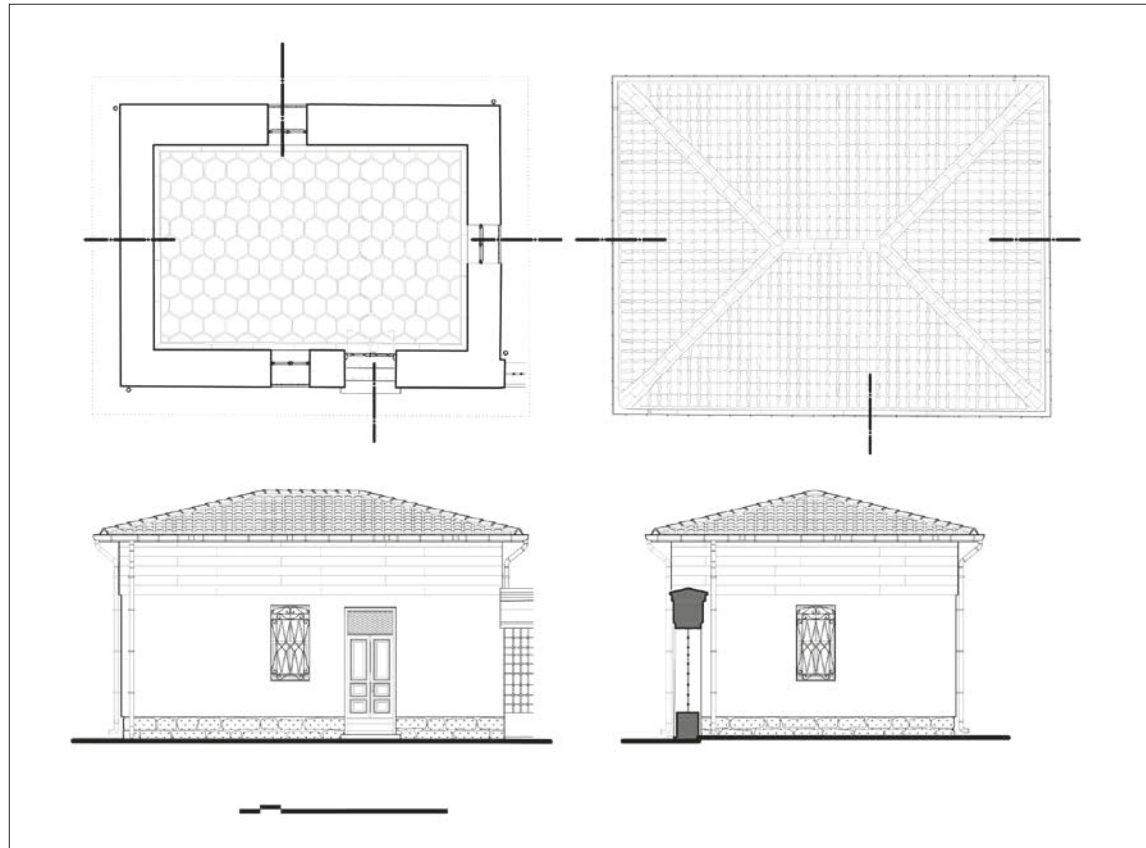
Sebiller

Külliye içerisinde bugün iki sebilin varlığını biliyoruz. Bunlardan biri cami tarafındaki girişin önünde yer alan Hacı Emine Hanım Sebili, diğeri ise Sadrazam Halil Rıfat Paşa Sebili idi. Günümüzde kitap deposu olan Hacı Emine Hanım Sebili eklentilerle özgünlüğünü yitirmiş, ancak kullanılabilir idi. Bu sebil eklentilerinden restorasyonda arındırılarak, özgün kapı ve pencerelerin değiştirilmesi ile restitüsyondaki görünümüne kavuşturulacaktır. Yine pencere parmaklıklarında metal kısımlara antipas + boya sürülecek, mermer kısımlarında ise yüzey temizliği yapılacaktır.

Diğer sebile gelince, bu sebil günümüzde tamamen duvarla kapatılarak, görünmez, anlaşılmaz hale getirilmiştir. Restorasyonda, eldeki arşiv, belge ve bilgiler doğrultusunda bu sebilin yeniden ihya (kısmen rekonstrüksiyon) edilmesi önerilmiştir. Cephe sütunçeleri duvarın içinden çıkarılarak, demir şebekeleri takılacak ve yıkılıp yok olmuş kubbesi, restorasyon projesi uyarınca yeniden yapılabilecektir. Bu sebilin küçük kubbesinin ahşap omurgalı, ahşap bağdadi sıvalı ve üstünde kurşun olduğu belgelerden anlaşılacak, bunlar restitüsyonda çizilmiş ve restorasyonda uygulanmıştır (Şekil 157).

Sıbyan Mektebi

Sıbyan Mektebi olarak bilinen ancak günümüzde kütüphane olarak kullanılan yapı, içte ve dıştaki ekler ile özgünlüğünü kısmen yitirmiştir. Geç dönem (XIX. yüzyıl) yapısı olduğu düşünülen bu yapı,

Şekil 158

Sıbyan mektebinin restorasyon projesinden plan ve görünüşler.

restorasyon esnasında (muhtes) eklentilerinden arındırılarak, özgün görünümüne kavuşturulması önerilmiştir. Bu bağlamda içteki tüm ahşap lambriler sökülerek, dışta kısmen ahşap kaplama, kısmen horasan sıva yapılması projeye eklenmiştir. Çatı örtüsü alaturka kiremit ile değiştirilip, giriş kapısı ve doğramaları oran ve malzeme olarak yenilenmesi yönünde proje hazırlanmıştır (Şekil 158).

Külliye Giriş Kapıları

Külliye'nin kuzeydoğu kapısı bugün ana kapı durumunda olup, genel olarak özgünlüğünü korumuştur. Tanıtıcı tabela veya ışıklı fiberglas levhalar bu kapının anıtsal ve otantik görünümünü bozmaktadır. Son dönem eklentileri olan bu kısımlar restorasyon projesinde tümüyle kaldırılmıştır. Mevcut kitâbenin ıslahı (zemin boyası ve altın varak yazı) restorasyon projesinde önerilmiştir.

Külliye'nin diğer kapısı (kuzeybatı-Şekerci Kapısı) yine yakın yıllarda imitasyon taş kaplama yapılmış, kapının kitâbesi, silme ve profilleri, kalınlığı artan duvarın içinde gömülü kalmıştır. Bu imitasyon taş kaplama kaldırılarak, özgün duvar yüzünün restorasyonda açığa çıkarılması önerilmiştir.

Külliye'nin üçüncü kapısı ise güneybatı (hamam) tarafındadır. 1990'lı yıllarda yapıldığı ifade edilen bu kapı, betonarme malzeme ile imitasyon taş kaplamalı ve kemerli olarak inşa edilmiş, geçmişteki formları çok kötü biçimde taklit eden çirkin bir yapılaşma örneğidir. Hiçbir anıtsallığı da olmayan bu kapı, diğer kapıları sadece biçim olarak kopya etmiştir (Şekil 159).

Bu kapı için bizim önerimiz, kafeteryayla birlikte ele aldığımız günümüz malzeme ve tekniği ile diğer mevcut kapıların form ve biçimlerini hiçbir biçimde taklit etmeyen yepyeni bir kapı tasarımı ve

Şekil 159

Güneybatı kapısının proje yapılırkenki görünümü.

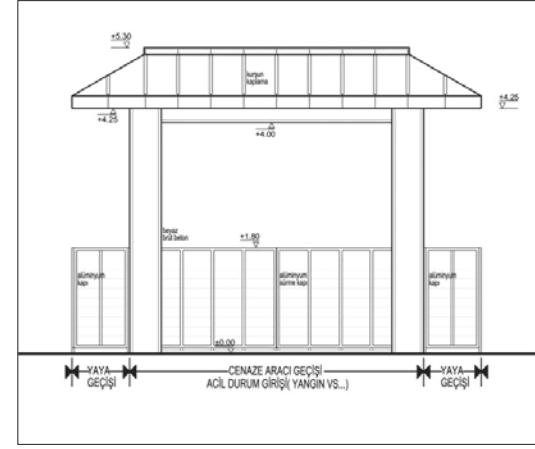

Sekil 160

Güneybatı kapısı
ve kafeterya önerisi
(tarafımızdan önerilen).

Sekil 161

Güneybatı kapısı (Kurulca
kabul edilen proje).

anlayışdır. Bu kapı betonarme strüktürlü (taşıyıcılar), hem taşıt ve hem de yaya için çift girişli olacak; üzerleri de (ahşabın en gelişmiş şekli) lamine ahşap ile kaplanacak; formu da kemerli değil, tamamen düz ve yalın olacak şekilde tasarlanmıştır. Ancak ilgili Kurul bu tasarım önerisini kabul etmemiş, şekil 162'de görülen kapı önerisi kabul edilmiştir (Şekil 160, 161).

Avlu Döşemesi

Projeyi hazırladığımız dönemin avlu döşemesi 1990'lı yıllarda yapılmış küfeki taş kaplamaydı. Kullanıcıların (halk, dernek ve görevliler) büyük şikayetine neden olan bu döşeme çoğu yerde aşınmış, delik-deşik olmuş ve yürünemez durumdaydı.

Arşiv araştırmalarında ise (XIX. yüzyılda) granit parke taşı olduğu saptanmıştır. Büyük olasılıkla bu dönemden önce de Arnavut kaldırım döşeli idi. Gerek kullanıcıların önerisi ve gerekse tarafımızdan da yakinen tanınan, bilinen Arnavut taşı üzerindeki yürüme güçlükleri (özellikle topuklu veya kösele ayakkabı ile) nedeniyle avlu döşemesinin (XIX. yüzyıl) verileri doğrultusunda restorasyonda da (10×20 cm) granit parke taşı yapılması önerilmiştir. Bu bağlamda zemin döşeme kotları da günümüzdeki kotla yaklaşık 15 cm daha aşağıda olacak, Külliye avlusunda yer alan yapıların giriş kotları da buna göre düzenlenecektir.

SONUÇ

Koca Mustafa Paşa ya da halk arasında bilinen adıyla Sümbül Efendi Külliyesi'nin geçmişi Bizans ile başlayan (V. ve VI. yy.) ve İstanbul'un fethi ile Osmanlılarla devam eden, nihayetinde Cumhuriyet tarihimizde de önemli bir rol oynamış dinsel, uğrak ziyaret yerlerinden biri olmuştur. Bu bağlamda Suriçi, eski İstanbul'un belki de en önemli merkezlerinden biridir. Bu önemine rağmen rölövelerin yapıldığı yıllarda (2004-2005) özellikle mimari anıtın, koruma bakımından gerekli ilgiyi gördüğü söylenemez. Ancak Vakıflar Genel Müdürlüğü, külliye 2015-2019 yılları arasında ele almış ve bütünüyle restore etmiştir. Bu denli önemli anıtsal yapılarda çok yoğun emek ve bilgi birikimi ile hazırlanan rölöve/restitüsyon ve restorasyon proje çalışmalarının proje müellifinin uygulama aşamasında da devrede olmasının daha doğru bir yaklaşım olduğu unutulmamalıdır.

KAYNAKLAR

- Ayverdi 1981 E. Hakkı Ayverdi, *Avrupa'da Osmanlı Mimârî Eserleri – Yugoslavya*, İstanbul: İstanbul Fetih Cemiyeti Yayınları.
- Barkan/Ayverdi 1970 Ö. Lütfi Barkan-E. Hakkı Ayverdi, *İstanbul Vakıfları Tahrir Defteri 953 (1546)*, İstanbul: İstanbul Fetih Cemiyeti Yayınları.
- Duman/Kızıltan 1999 Hasan Duman - Rezan Kızıltan, *C.Gurlitt- İstanbul'un Mimari Sanatı*, Ankara.
- Eyice 1978 Semavi Eyice, Kapu Ağası Hüseyin Ağa'nın Vakıfları, *Atatürk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Araştırma Dergisi*, Sayı IX, Erzurum, s. 170-185.
- Kumbaracılar 2008 İzzet Kumbaracılar, *İstanbul Sebilleri*, İstanbul: Mercan Kitap.
- Kuran 1984 Aptullah Kuran, Üsküdar Atık Valide Külliyesi'nin Yerleşim Düzeni ve Yapım Tarihi Üzerine, *Suut Kemal Yetkin'e Armağan*, Ankara : Hacettepe Üniversitesi Yayınları.
- Ocak 2014 A. Yaşar Ocak, *Osmanlı Toplumunda Tasavvuf ve Sufiler*, Ankara: Türk Tarih Kurumu.
- Sözen 1971 Metin Sözen, *Dişarbakır'da Türk Mimarisi*, İstanbul.
- Tanman 1988 M. Baha Tanman, Atık Valide Külliyesi, *Sanat Tarihi Araştırmaları Dergisi*, Sayı 2, İstanbul, s. 3-19.
- Tanman 1988 M. Baha Tanman, *Sinan'ın Mimârisi/Tekkeler, Mimarbaşı Koca Sinan, Yaşadığı Çağ ve Eserleri*, İstanbul: Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayınları, s. 311-332.
- Tanman 1991 M. Baha Tanman, Atık Vâlide Sultan Külliyesi, *Türkiye Dişânet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, 4, s. 68-73.
- Tanman 1994 M. Baha Tanman, Küçük Aya Sofya Tekkesi, *İstanbul Ansiklopedisi (DBİA)*, İstanbul, C.V , s. 149-150.
- Tanman 2005 M. Baha Tanman, *Osmanlı Mimarisinde Tarikat Yapıları / Tekkeler, Osmanlı Toplumunda Tasavvuf ve Sufiler*, Ankara: Atatürk Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, 2005.
- Uluçam 2002 Abdüsselam Uluçam, *Ortaçağ ve Sonrasında Van Gölü ve Çevresi Mimarlığı – II – Bitlis*, Ankara.
- Yüksel 1983 İ. Aydın Yüksel, *Osmanlı Mimârisinde II. Bâyezid-Yavuz Devri V*, İstanbul: İstanbul Fetih Cemiyeti Yayınları.

KOCA MUSTAFA PAŞA CAMİİ'NDE JEORADAR ÇALIŞMASI VE SONUÇLARIN DEĞERLENDİRMESİ

DR. EMRE EVREN* | MURAT SAV**

GPR yöntemi, yakın yüzey araştırmalar için kullanılan yüksek frekanslı elektromanyetik prensip ile çalışan, bir NDT jeofizik yöntemidir. Yeraltı radarı bir verici anten, alıcı anten, kontrol ünitesi ve kayıtçıdan oluşmaktadır. Verici anten, yatay doğrultuda elektrik alan vektörüne sahiptir ve birkaç nanosaniyeli elektromanyetik sinyal üretir. Yer içinde ilerleyen dalgalar anomali verecek herhangi bir nesne/yapı veya ara yüzey ile karşılaştıklarında yansıma ve/veya saçılmaya uğrayarak tekrar yukarı çıkarlar ve yüzeydeki alıcı anten, kontrol ünitesi ve kayıtçı yardımı ile zamanın bir fonksiyonu olarak kayıt edilirler (Şekil 1); bunlara “radar izi” adı verilir. GPR ölçümleri genellikle bir profil üzerinde, önceden belirlenmiş başlangıç-bitiş noktaları arasında alınırlar. Her ölçüm noktasındaki izler yan yana getirilerek tam profil radar kesitleri (radargramlar) elde edilir. Bir alan üzerinde çalışıldığında, arazide birbirine paralel, karelej veya serbest dolaşım tasarımı ile toplanan yeraltı izleri (profiller) hassas lokasyonlarıyla birleştirilerek

* Tespit Mühendislik ve Yerbilimleri

** Vakıflar İstanbul I. Bölge Müdürlüğü

üç boyutlu (3B) yeraltı haritaları oluşturulur. GPR verisi sayısal olarak kayıt edilir ve çok fazla veri-işlem gerektirir. Yüksek tekrarlanma oranı yardımı ile istenilen sayıda iz yığma yapılabilir ve yeraltı görüntüleme çözünürlüğü arttırılabilir. Yığma sayısına arazi koşullarında karar verildiğinden genelde her farklı çalışma arazisi için farklı yığma sayıları belirlenmektedir. Yığma işleminden sonra alçak geçişli süzgeçler yardımı ile uyartım etkiler, yüksek geçişli süzgeçler ile de gürültüler veriden ayklanır. İz genliğinde zamana bağlı gelişen sönümlenme zaman değişkenli veri-işlem yapılarak giderilir. Birçok ön veri-işlem aşaması arazi koşullarında yapılabildiği halde, veri-işlemin arazi çalışmalarının sonrasında yapılması, yanlış yorumlama ve teknik açıdan mühendislik problemlerinin ortaya çıkmasını engellemek için altın kuraldır. Yeraltı radarının portatif taşınabilir olması, çevreye herhangi olumsuz bir etki yapmaması, diğer jeofizik yöntemlere göre çok daha hızlı veri toplanabilmesi ve yüksek çözünürlüklü yeraltı görüntülemesini yapabilmesi yöntemin en büyük avantajlarıdır. GPR yöntemini kısıtlayan durumlar ise; yüksek iletken bir ortamda çalışamaması ve derinlikle çözünürlük derecesinin azalmasıdır. Radar penetrasyon derinliği ve herhangi bir derinlikteki hedef nesnenin belirlenebilmesi, o bölgedeki toprak özelliklerine de bağlıdır. Toprak yüksek iletkenlikli ise GPR yöntemini kısmi olarak etkisiz hale getirebilir ve farklı frekanslar/antenler ile ek ölçümlere gereklilik oluşabilir. Yöntemin sonuç vermesi için aranan gömülü nesne/yapı ile çevre birim arasında yeterli elektriksel tezatlığın olması gerekmektedir.

KOCA MUSTAFA PAŞA CAMİİ GPR ÇALIŞMASI

Yapıdaki restorasyon sürecine bağlı olarak Koca Mustafa Paşa Camii oturma alanında gerçekleştirilen arkeojeofizik yeraltı haritalama çalışmasının tamamı GPR (Jeoradar/Yeraltı Radarı) tekniği ile

Sekil 1

Alanda kullanılan
GPR ekipmanı.

hasarsız tespit/NDT standartları çerçevesinde gerçekleştirilmiştir. Araştırmanın ana amacı, cami oturma zemini içinde gömülü olması muhtemel tarihi yapı kalıntılarının geometrik özelliklerinin hasarsız şekilde haritalanmasıdır. Cami ölçümlerinde GPR profil geometrileri yüzeyleri maksimum kapsayacak şekilde konumlandırılmıştır (Şekil 1). Cami içinde alınan veri profili sayısı 302, toplam profil mesafesi ise 1682,14 m (1,68 km)'dir. Tüm hasarsız ölçümler, tam otomatik Mala marka Pro Ex serisi kontrol ünitesi ve 200/250 Mhz. seçilebilir merkez frekanslı özel tasarım koruyuculu antenler ile gerçekleştirilmiştir. Ölçüm parametreleri her 0,05 metrede/5 cm'de bir örnekleme alacak şekilde ayarlanmıştır. Tüm GPR verisi, ofis ortamında değerlendirilerek zemin içi karakteristiklerini gösteren enkesit

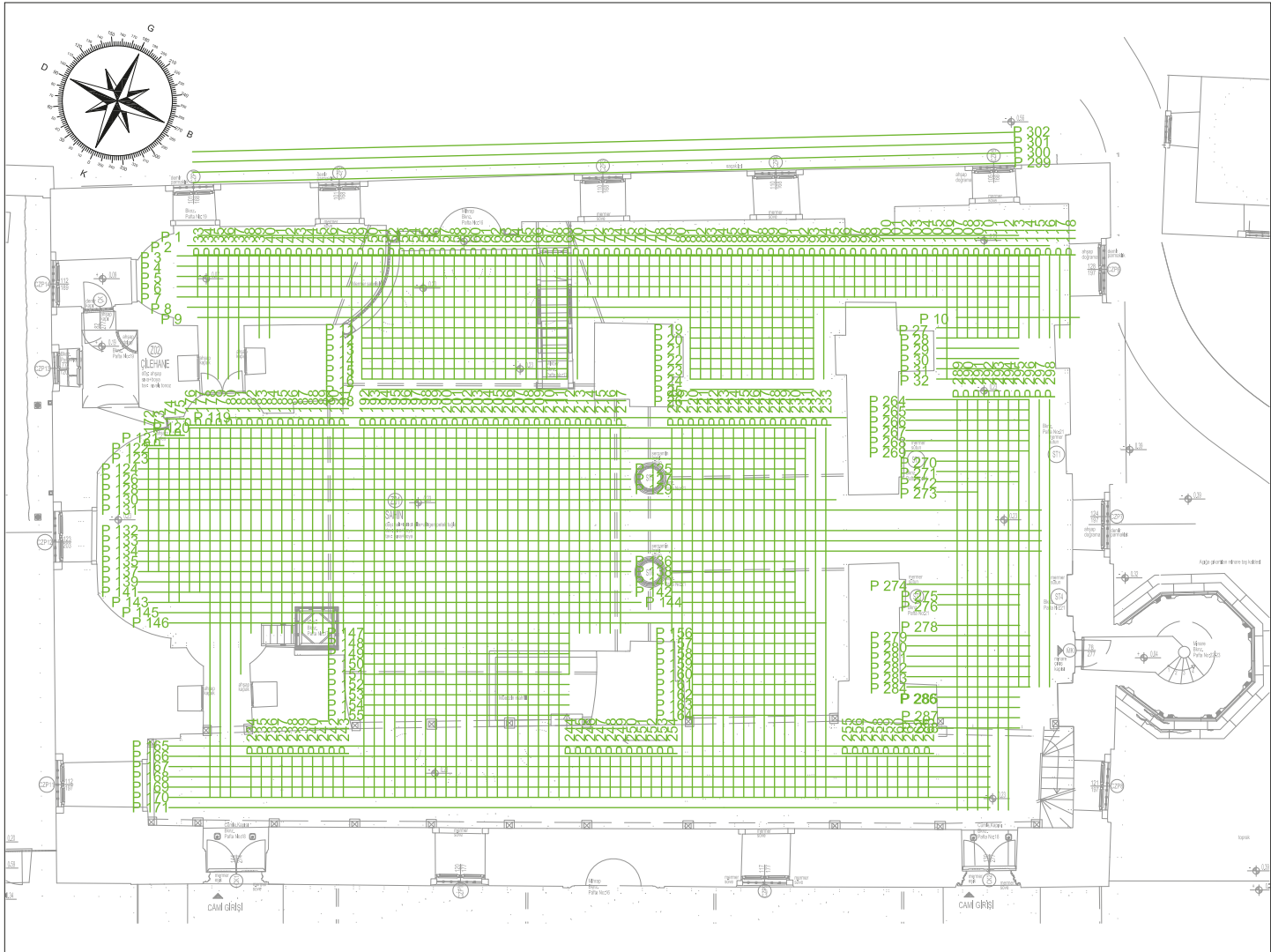

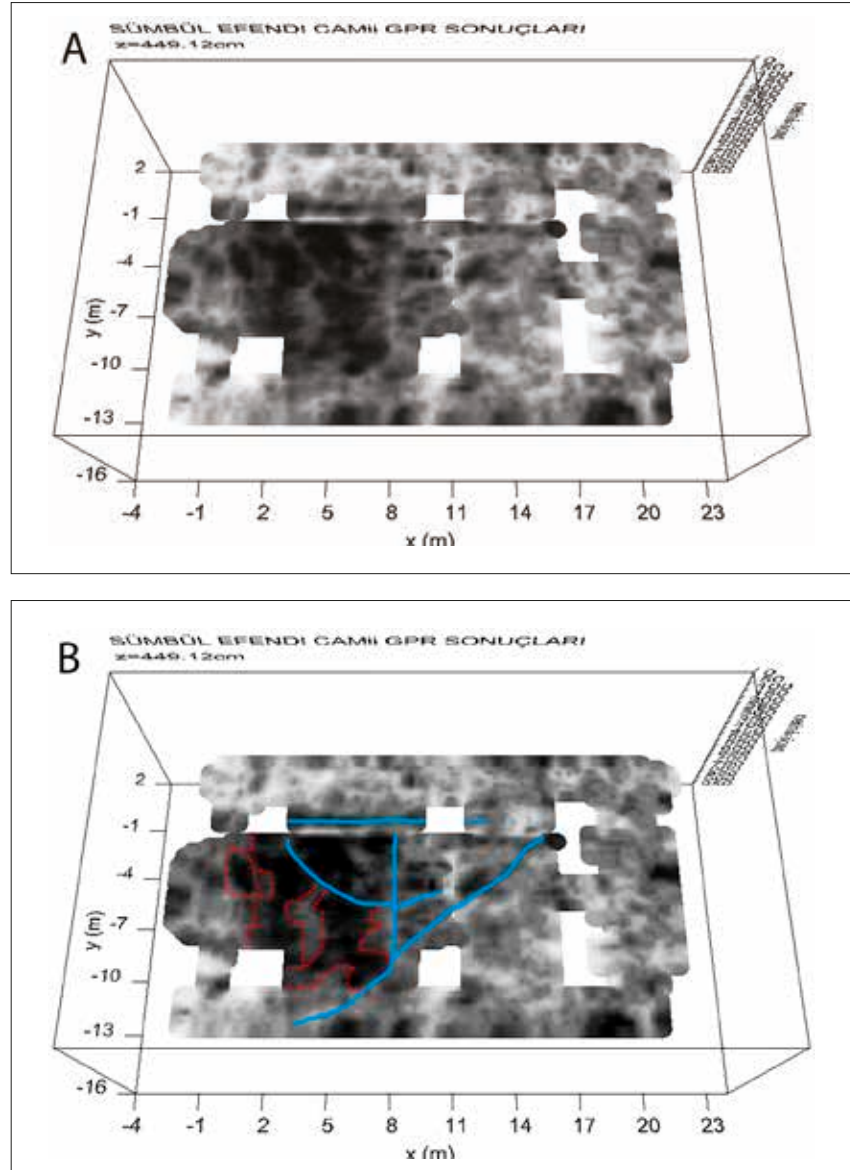
haritaları görsel olarak tanımlanabilir duruma/yorumlamaya açık hale getirilmiştir. Arazide uygulanan ölçümlerin maruz kaldığı EM gürültü etkileri (araç sinyalleri, cep telefonları, telsiz vericileri, vb. diğer istenmeyen dış etkiler) çeşitli filtreler kullanılarak temizlenmiştir. Alanda GPR çalışması sonucunda elde edilen koordinatlı mühendislik teknik çizimleri, yeraltı yapı kalıntılarının derinlik, kalınlık ve geometrik özelliklerini gösterecek şekilde dijital ve ölçekli formatta görülmüştür.

İbadethane içinde gerçekleştirilen hasarsız yeraltı haritalama çalışması sonucunda, cami oturma alanı altında ilk kez ortalama ~4,00-4,50 metre derinde güçlü yapısal anomalilere rastlanılmıştır (Şekil 2). Bunların bir kısmının düşük genlikli (içi boş) su taşıma yapılarına (kanal, boru, vb.) denk geldiği, bir kısmının ise yüksek genlik özellikleriyle beraber yeraltında sağlam kalmış/fazla tahrip görmemiş yapı izlerine işaret ettiği anlaşılmaktadır. Şekil 3 (B)'de mavi çizgiler ile gösterilen anomalilerin su kanalı veya benzeri bir yeraltı yapısına; kırmızı kesikli çizgilerle dış sınırları işaretlenen izlerin ise sağlam yapısal unsurlara işaret ettikleri düşünülmektedir.

Şekil 2

Cami oturma alanından toplanan GPR profillerinin konumları (yeşil çizgiler). Sağ kısımdaki boş alanlar, ölçümler sırasında cami içinde bakım çalışmaları amacıyla kurulan iskelelere denk gelmektedir.

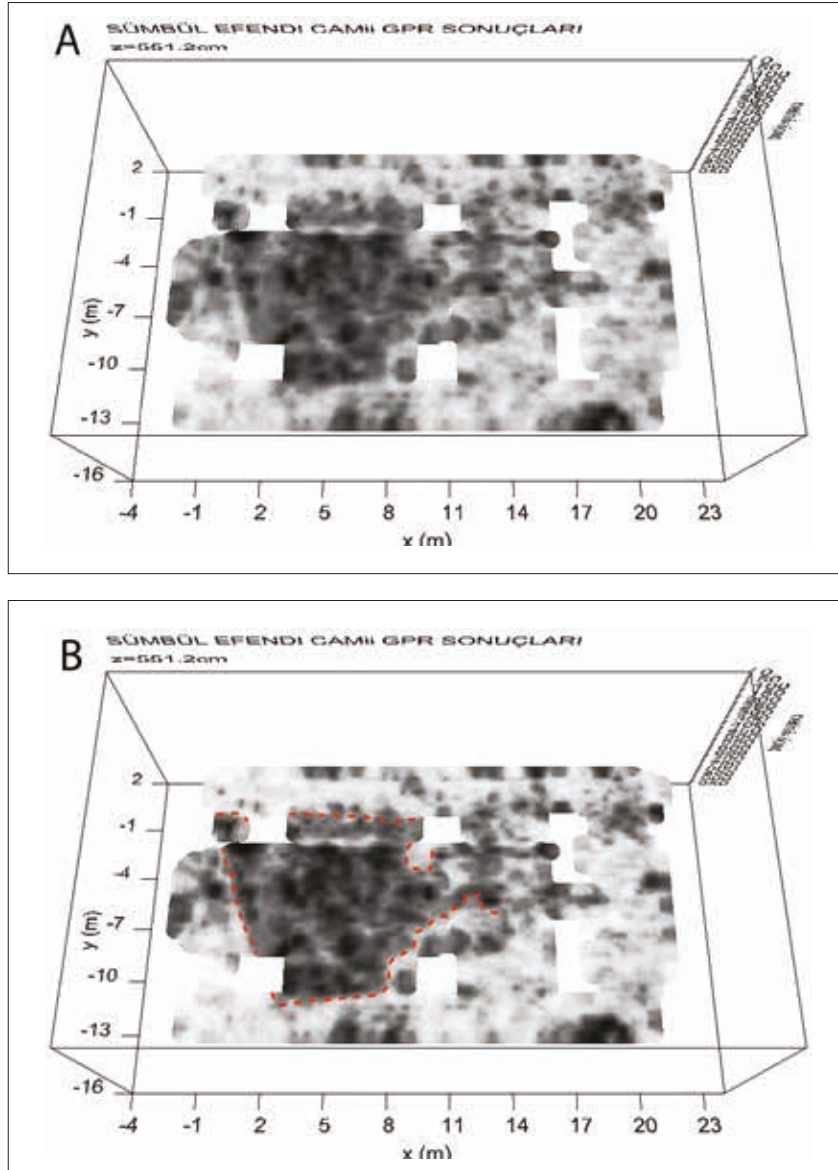

Şekil 3
Cami oturma alanında ilk kez Z=4.50 m derinde rastlanılan ve gömülü yapılara işaret eden yüksek genlikli anomaliler. A-) GPR Yeraltı Enkesidi B-) Yaklaşık yapı sınırları işaretlenmiş aynı GPR Yeraltı Enkesidi (mavi ve kırmızı çizgiler).

Cami oturma alanının altında, derinlere inildikçe yapısal anomalilerin arttığı ve yavaş yavaş yeraltındaki eski yapı dış sınırlarının tanımlanabilir hale geldiği de gözlemlenmiştir. Şekil 3'te görüşe sunulan ve ortalama ~5.50 metre derindeki yapısal sınırları gösteren enkesitte, cami altında bulunan sağlam zeminin dış sınırları net bir şekilde takip edilebilmektedir (Şekil 4). Ortamda özellikle ~7.35 metre derinlik sonrasında XYZ'de uzun süreklilik gösterip, kolaylıkla takip edilebilen bir anomalinin görülmemesi, cami altında bu derinliklerden sonra yüksek genlikli herhangi bir taşıyıcı yapısal unsurun bulunmadığına işaret etmektedir (Şekil 5).

GPR çalışmalarının değerlendirilmesi aşamasında, oturma alanı zemini içinde kolay takip edilebilir ve yüksek genlik karakteristikli (kısmen veya tamamen sağlam) gömülü yapısal unsurlara işaret eden anomalilerin, ortalama 4.00-7.35 metre arası derinliklerde baskın oldukları gözlemlenmiştir. Bu sebeple

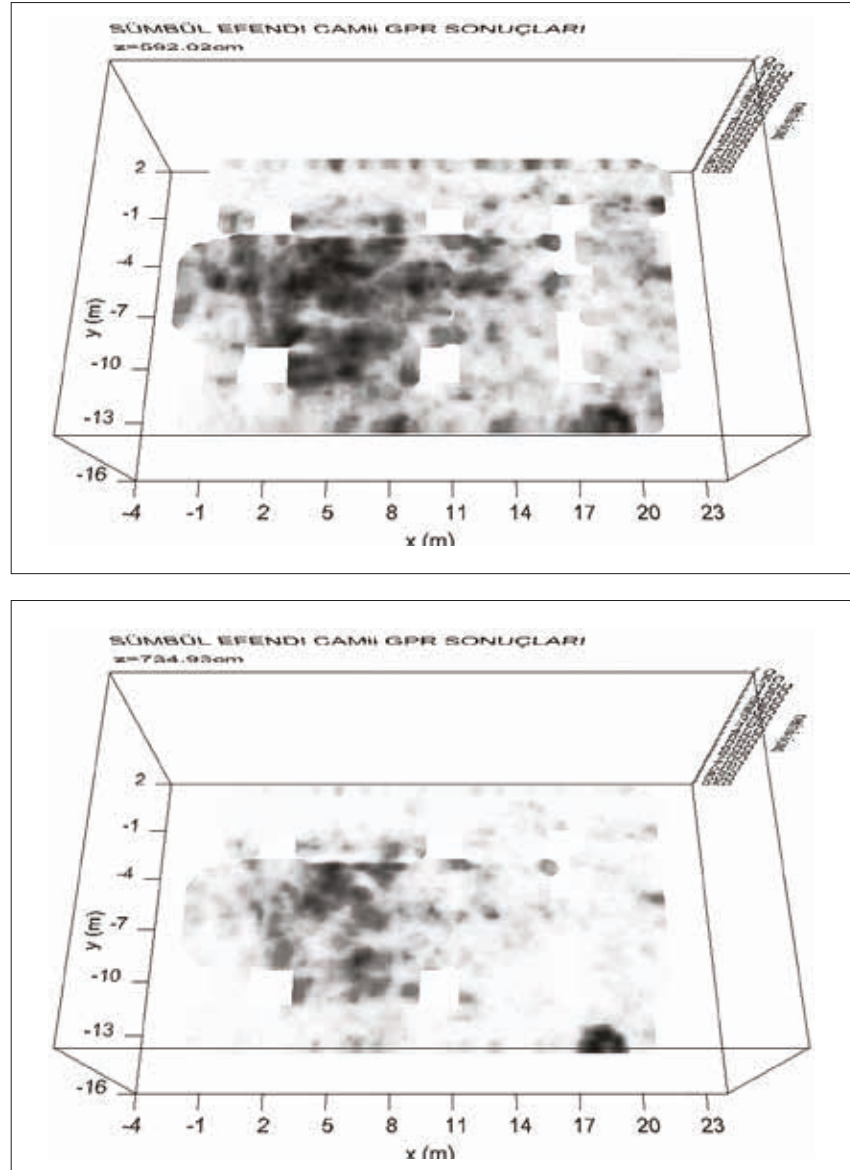
Şekil 4

Ortalama Z=~5,50 metre derinlikte haritalanan eski yapı zemini A-) GPR Yeraltı Enkesidi B-) Yaklaşık yapı sınırları işaretlenmiş aynı GPR Yeraltı Enkesidi (kırmızı kesikli çizgiler).

ek bir proses aşaması ile bu derinlikler arasında toplanan GPR yeraltı verisi ayrıca işlenerek, üst üste koyulmuş ve elde edilen 3B yeraltı haritası kendi içinde tekrar değerlendirilmiştir. Buradaki amaç, inceleme alanı altında bahsi geçen derinliklerde izlerine rastlanılan eski yapıya ait, dış sınırların ve/veya bizzat anomali alanı içindeki ek yapısal elemanların (duvar çıkıntıları, genel geometri, oda, mezar, mahzen, vb.) daha belirgin hale getirilmesidir. Bu sayede yapısal unsurların -kısmen tahrip olmuş olsalar bile- yeraltı haritasında daha belirgin hale getirilmeleri amaçlanmıştır. Tüm alana ait GPR verilerinin bahsi geçen derinlikler arasında üst üste yığılması işlemi sonrası elde edilen 3B yeraltı haritasıyla özellikle gömülü yapı dış sınırları çok daha net bir şekilde ortaya çıkarılmıştır (Şekil 6).

Alanda GPR ile haritalanan, geometrik olarak tanımlanabilir dikkat çekici bir diğer unsur, ortalama Z=~8,75 metre derinde haritalanan lokal iz grubudur (Şekil 7). Geometrik şekil itibarıyla yaklaşık bir

Şekil 5

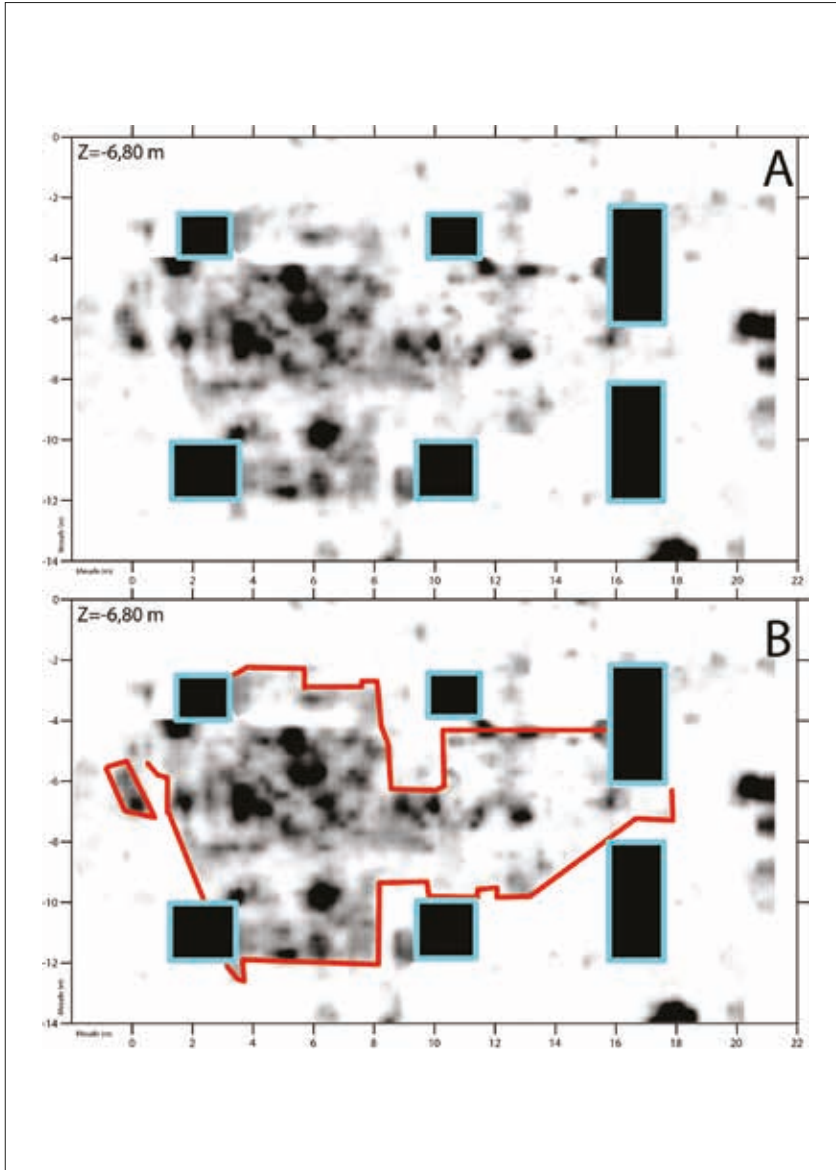
Cami oturum alanı altında haritalanan eski yapı zemininin derinlikle değişimi A-) Ortalama Z~5,90 metre derinlikteki yeraltı durumu. B-) Ortalama Z~7,35 metre derindeki yeraltı durumu.

daire olduğu gözlemlenen güneydeki anomali grubunun hemen kuzeyinde bahsi geçen yapısal unsur ile bağlantılı olabileceği düşünülen, ancak iki yapı arasındaki bağlantı noktasının kısmen tahrip olmuş olduğu tahmin edilen çizgisel bir yapı daha gözlemlenmiştir (Şekil 7).

DEĞERLENDİRME VE SONUÇ

Yapının GPR veri sonuçları dikkate alındığında, ilk yapım dönemlerine ilişkin olarak öne sürülen dönemlerin ispatı ortaya çıkmaktadır. V. yüzyılda başlayan ve basilika olarak yapıldığı sanılan Andreas Kilisesi'nin ikinci bir yapım dönemine sahip olduğu (Janin 1975: 31-33, Eyice 1980: 8) ve bu dönemin de IX. yüzyıl sonrası olabileceği düşünülmektedir. Bu sırada plan değişikliğine gidilerek, dört taşıyıcı sütun (paye/duvar) tarafından desteklenen merkezi kubbeye sahip kapalı Yunan haçı planı ortaya çıkmıştır.

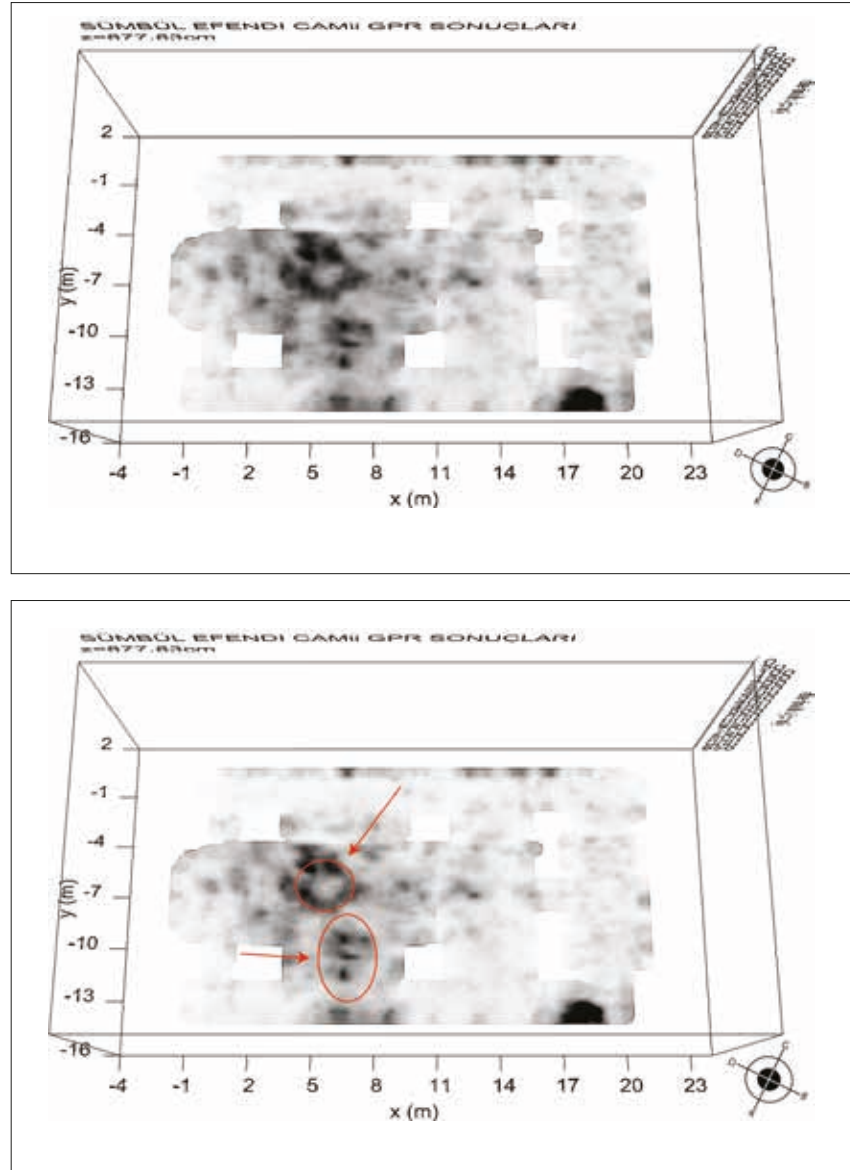
Şekil 6

Ortalama $Z=4,00-7,35$ metre derinlikteki GPR verisinin üst üste yığılması ile daha iyi tanımlanır hale getirilmiş eski yapı oturumu sınırları. A-) GPR Yeraltı Enkesidi. Mavi sınırlı siyah boşluklar GPR verisi toplanmayan lokasyonlardır (cami içi ayak ve sütunlar). B-) Yaklaşık yapı sınırları işaretlenmiş aynı GPR Yeraltı Enkesidi (kırmızı çizgiler).

Son olarak da XIII-XIV. yüzyıllarda yeniden bir imar faaliyeti geçirmiştir. Bu üç yapım dönemini içeren kalıntıların ne ölçüde muhafaza olduğu bilinmese de GPR verilerinin sunduğu anomalilerden fikir edinilebilmektedir. Yapı merkez noktasındaki zemin farklılıklarının, yapının XVI. yüzyıldaki Osmanlı onarımına neden olan yıkımla bağlantılı olduğu sanılmaktadır. Buna göre kubbesi ve üst örtüsünde yaşanan çökmenin kuvvetiyle zeminde çeşitli lokal seviye farklılıkları ortaya çıkmıştır.

İlk yapım döneminde, yani V. yüzyılın basilikasında, kilisenin adına sunulduğu Agios Andreas'a ait röliklerin gömülü olduğu bir kriptada bulunması gerekmektedir. Bu dönem örneklerinden Stoudios Kilisesi'nde (İmrahor İlyas Bey Mescidi) kriptada haç planlı olup, bema bölümünde yer almaktadır. Andreas Klisesi'nde de aynı biçimde bir kriptada olduğu düşünülebilir. Şekil 7'deki enkeside bakıldığında, eksende görülen dairesel forma yakın boşluğun, bu kriptaya işaret edebileceği düşünülebilir. Genlikler incelendiğinde

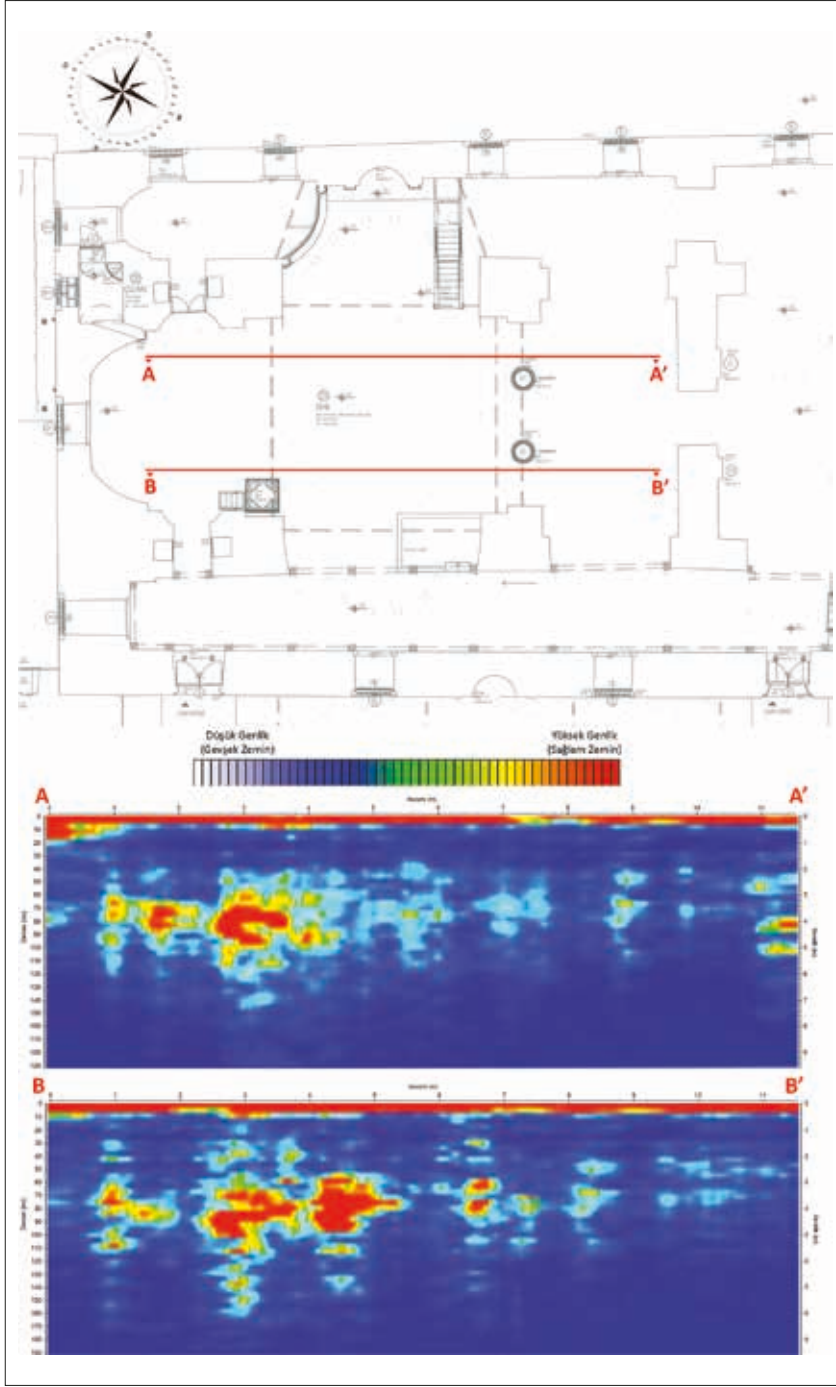
Şekil 7

Ortalama $Z \approx -8,75$ metre derinlikte haritalanan eski yapı kalıntısı. A-) GPR Yeraltı Enkesidi B-) Yapı sınırlarının çevresi işaretlenmiş GPR Yeraltı Enkesidi (kırmızı çizgiler). Özellikle 1 no.lu anomali grubunun dairesel şekli dikkat çekicidir. Ayrıca bu alanın yeryüzü izdüşümündeki zemin kaplamasında çökme vardır.

-5,50 ile -7,30 metre arasında, bugünkü taşıyıcı sütunlar arasında görülen kuvvetli anomaliler, ilk inşaa dönemiyle ilgili olabilir (Şekil 2-6). Bu bağlamda da kriptanın derinliğinin -8,50 civarlarında olması, bunu destekler mahiyettedir (Şekil 7-8).

Ayrıca, cami içinde toplanan tüm GPR verisinin derlenmesinden sonra elde edilen 3B yeraltı haritası, toplanan 2B GPR profilleri ile karşılaştırılmıştır. Bu sayede veri-işlem aşamasının ve farklı derinliklerde haritalanan farklı gömülü yapısal unsur izlerinin doğruluk payları değerlendirilmiştir. Şekil 8'de görüleceği üzere alanda elde edilen 3B yeraltı haritasından KD-GB doğrultulu iki adet boy kesit alınarak, cami oturum alanı altındaki yeterli kontrasta sahip güçlü/sağlam fiziksel özelliklere sahip yapısal unsurların derinlik ve yayılımları hakkında teyide gidilmiştir. Sonuçta tüm GPR verisi üzerinde gerçekleştirilen 2B

Şekil 8

Cami içinde GPR ölçümleriyle elde edilen 3B yeraltı haritasından alınan A-A' ve B-B' kesitleri.

ve 3B işlemlerin teyit edildiği; alanda özellikle 4,00-7,35 metre derinlikler arasında taşıyıcı olduğu düşünülen yapısal izlerin haritalandığı ve son olarak da ortalama 8,75 metre derinde geometrik açıdan daireyi andıran bir başka yapısal unsurun da gözlemlendiği sonuçlarına ulaşılmıştır.

KAYNAKLAR

- Eyice 1980 Semavi Eyice, *Son Devir Bizans Mimarisi, İstanbul'da Palaiologos'lar Devri Anıtları*, İstanbul.
- Janin 1975 Raymond Janin, *Les Eglises et les Monasteres des Grands Centres Byzantins*, Paris.

KOCA MUSTAFA PAŞA CAMİİ'NDE XX. YÜZYIL ONARIMLARI

MURAT SAV

*Coelum non animum mutant qui trans mare currunt.
(Denizi aşan insanlar ruhlarını değil, üzerlerindeki gökyüzünü değiştirirler)*

GİRİŞ

Istanbul'un Bizans devrinden kalma yapılarından biri olarak değerlendirilen Koca Mustafa Paşa Camii, aslında Bizans/Osmanlı mimarisinin derin izlerini taşıyan karma bir mimariye sahiptir. Ne kadar Bizans ise bir o kadar da Osmanlı'dır. Nitekim bu yazıda ele aldığımız konunun kapsamı, yalnızca XX. yüzyılı içermekte olup, XVI. yüzyıldan başlayıp, XX. yüzyıla kadar olan döneme ait müdahalelerin izleri, kitabın diğer makalelerinde işlenmiştir.

BİR YAPI TOPLULUĞU ve BUNLARI YAŞATMA ÇABALARI

Osmanlı döneminin çeşitli safhalarında onarılarak, sürekliliği sağlanan cami yapısının çevresine de çok sayıda yapılar inşa edilerek, külliye genişletilmiştir. Bu bağlamda XX. yüzyılda yapılan onarımlar, tüm bu yapıları kapsayan, geniş kapsamlı müdahaleleri oluşturmuştur. Diğer yandan Avrupa'da gelişen restorasyon müdahale biçimleri ister istemez ülkemizi de etkilemiştir. Dönemsel olarak bazı farklılaşmalar yaşansa da ne bir kopma ne de tam bir bütünlük göstermeyen bu etkileşim sürecinin, XX. yüzyılın

Hakediş Eski Otan İşleri Hesabı:

No	İMALATIN CİSİ	Miktar	Ölçü	Birim Fiyatı	Tutarı
				1 m. 2	1 m. 2
1	Badana raspa	120 00 m2.		34	4080
2	Badana sürülmesi	451 00 m2.		47	21197
3	Sıva raspa	342 00 m2.		72	24624
4	İnkıyulı sıva yapılması	270 00 m2.		63	17010
5	İç iskelesi yapılması ve ek-tilmesi (kubbeli kısımlarda)	750 00 m2.		66	49500
6	İç iskelesi yapılması ve ek-tilmesi (düz kısımlarda)	700 00 m2.		39	27300
7	Makarnas eşiklerinde inkıyulı sıva yapılması	84 78 m2.		620	52596
10	Terzi kiremit atılması	37 22 m2.		3 75	139 58
11	Akap çatı tesiri	50 m2.		392 49	19624 50
12	Sıva mali				80 00
					52895 58

Sekil 1

1955 yılına ait onarımın hakedişi.

ortalarından itibaren şekillenmeye başladığı söylenebilir. Bu akımdan nasibini alan yapılardan birini oluşturan Koca Mustafa Paşa Külliyesi'nin, Osmanlı döneminden Cumhuriyet'in ilk yıllarına nasıl intikal ettiğini az-çok tahmin etmek mümkündür. Yüzyılın başlarında Fruchtermann tarafından yayınlanan kart-postallardan, yapıların genel olarak iyi durumda olduğu görülmektedir. Bu da, yüzyılın ilk yarısında külliye yapılarının tümüne birden kapsamlı bir müdahale yapılmadığını göstermektedir. Bu konuda yazılı bir kaynağa da rastlanmamıştır. 1907-08 yıllarında Jean Ebersolt ve A. Thiers, Koca Mustafa Paşa Camii'nde çizimler yapmışlar ve bunları yayınlamışlardır ki, yayınlarında yapının restore edilmesi konusunda herhangi bir kayda rastlanmamaktadır (Ebersolt/Thiers 1913: 75-85 ve levha 19-21, Eyice : 165).

XX. yüzyılın ikinci yarısından itibaren İstanbul genelinde çok ciddi bir restorasyonlar hamlesine rastlamaktayız. Parasal kaynak yaratmaya dayalı olarak devam eden bu onarımlar, "Emanet Onarımları" adıyla tanımlanmaktadır. Bu nedenle de yaratılan kaynağa dayalı olarak onarımların uzun yıllar boyunca devam ettiğini görmekteyiz. Nitekim Koca Mustafa Paşa Külliyesi'ndeki dönem onarımlarının ilki, 1955 yılına aittir. Ardından 1957-58 ve 1961 onarımları bu-

nu takip etmiştir. Devamında ise, 1970'li yılların onarımı gündeme gelmiştir. Bu süreç boyunca cami derneği tarafından yaptırılan kısmi ve kayıt dışı onarımlardan da söz etmek mümkündür. Resmiyete dökülmediğinden bu onarımların net olarak hacmi ve kalemleri hakkında somut bilgilere sahip değiliz. Yanı sıra genel olarak diğer yapılardaki benzer müdahalelerden bildiğimiz kadarıyla, üst örtünün kurşunlarının değişimi, iç mekânda badana-boya yapılması veya döşemeye yapılan müdahalelerle, cami iç mekân duvarlarının belirli bir kota kadar lambri ile kaplanması gibi kalemleri saymak mümkündür. W. Müller-Wiener'in kitabında her ne kadar külliyenin zarar görmüş yapılarının 1953 öncesi ve caminin de 1953 yılında restore edildiğini belirtmesi, küçük bir tarih hatasından ibarettir (Müller-Wiener 2001: 175). Ancak yine Müller-Wiener'e bakılırsa camide 1936 yılında bir kazı çalışması yapılması tasarlandığı; ancak bunun gerçekleşmediği anlaşılmaktadır. Yine medresenin 1930-33 arasında artık kullanılmayacak kadar harap halde olduğu öğrenilirken, Geç Roma dönemine ait olup, medresede kullanılan kapı çerçevesinin de İstanbul Arkeoloji Müzeleri'ne götürüldüğü bilinmektedir (Müller-Wiener 2001: 176).

Vakıflar İstanbul I. Bölge Müdürlüğü'nde bulunan ve yapının geçmiş dönem onarımlarına ait dosyalar yardımıyla, Koca Mustafa Paşa Külliyesi'nde XX. yüzyılın ikinci yarısında yapılan onarım çalışmalarını başlıklar halinde irdeleyelim.

1955 Onarımı

Osmanlı dönemini tâkiben cami yapısının geçirdiği en ciddi onarım, 1955 yılına aittir. Aynı yıl hazırlanan keşif ve metrajlara bakıldığında bu dönem yapılan en önemli imalatların badana ve sıva raspa olduğu görülmektedir. Muhtemelen Osmanlı dönemine ait sıvaların önemli kısmı raspa edilerek, yapıdan

uzaklaştırılmış olmalıdır. Hakediş tablosunda 120 m² badana raspası yapılmasına binaen toplam 451 m² badana yapıldığı görülmektedir (Şekil 1). 342 m² tutarındaki sıva raspasına bakıldığında, cami içindeki geleneksel sıvaların bu dönemde alındığı anlaşılmaktadır. Ancak bu kadar sıvanın neden raspa edildiği not edilmemiştir. Bu dönemde sıva sağlamlaştırma, enjeksiyon gibi yöntemler olmadığından muhtemelen ayrışan sıvaların yapıdan alınması yöntemi uygulanmış olmalıdır. Alınan sıvaların yerine, *takviyeli sıva yapılması* pozunun uygulanması, 270 m² tutan alanda yeni sıvaya yer verildiği anlamına gelmektedir. Ayrıca *mukavves* denilen kavisli yüzeylerde de 84,78 m² tutan alana takviyeli sıva yapılmıştır. 37, 22 m² tutan yerli kiremit aktarımının nerede yapıldığı belli değildir.

1957 Onarımı

1955 yılında başlayan onarımın devamının, 1957 yılında devam ettiğini görüyoruz. Toplam 49 kalem tutan keşif hazırlama işinin bu kez Y. Mimar Ali Saim Ülgen tarafından yapıldığını, keşifteki imzadan anlamaktayız. Hafriyattan, raspaya, cephelerdeki küfeki taşlardaki çürütmeden, tuğla hatılların tamirine ve derz tamirlerine kadar uzanan imalatlardan en dikkat çekicisi, klasik üsluptaki tuğla döşeme işçiliğidir. Bu da cami içindeki bazı döşemelerin dönemini açıklığa kavuşturmaktadır. Dışlık pencereler beton döküm olup, içlikler alçıdan imal edilmiştir. Kalemşi bezemeler için de mevcutta olanlar yoksa yeni bir projenin hazırlanması ön görülmüştür. Minarenin külahının değişimi de (çamur sıva, keçe, ahşap ve kurşun dahil) bu keşifte yer almıştır. Ayrıca 5×10 ebatlarında kuru çirali çamdan hatılların, hatıl boşluklarına yerleştirilmesi ön görülmüştür.

Sıra No.	Foto No.	İnsanlık Ailesi	Yaşları	Y. Zikası	Yatırı
1	419	Küçük kızlar	3.000 m	20.20	449.00
2	1200	Küçük kızlar	3.000 m	20.20	449.00
3	21. 4	Küçük kızlar	3.000 m	20.20	449.00
4	21. 5	Küçük kızlar	3.000 m	20.20	449.00
5	2100/4	Küçük kızlar	3.000 m	20.20	449.00
6	21. 21	Küçük kızlar	3.000 m	20.20	449.00
7	21. 24	Küçük kızlar	3.000 m	20.20	449.00
8	436	Küçük kızlar	3.000 m	20.20	449.00
9	443	Küçük kızlar	3.000 m	20.20	449.00
10	1209	Küçük kızlar	3.000 m	20.20	449.00
11	302	Küçük kızlar	3.000 m	20.20	449.00
12	3404	Küçük kızlar	3.000 m	20.20	449.00
13	3211	Küçük kızlar	3.000 m	20.20	449.00
14	1201	Küçük kızlar	3.000 m	20.20	449.00
15	2305	Küçük kızlar	3.000 m	20.20	449.00
16	1214	Küçük kızlar	3.000 m	20.20	449.00
17	2363	Küçük kızlar	3.000 m	20.20	449.00
18	5304	Küçük kızlar	3.000 m	20.20	449.00
19	3341	Küçük kızlar	3.000 m	20.20	449.00
20	435	Küçük kızlar	3.000 m	20.20	449.00
21	2070	Küçük kızlar	3.000 m	20.20	449.00
22	703	Küçük kızlar	3.000 m	20.20	449.00
23	704	Küçük kızlar	3.000 m	20.20	449.00

KURUMSAL GİDERLER					
Sıra No	Yazı No	İnşaatın amacı	Miktarı	Y. Fiyatı	Tutarı
1	213	Yeni binalar için kiremit taşı bedeli	1.000 m3	294.80	294.80
2	214	Özellik ve fiyatı belirsiz için kiremit taşı bedeli	0.250 m3	121.50	30.38
3	215	Kiremit, kiremit ve kiremit taşı için taşı bedeli	100.000 m3	2.50	250.00
4	216	Yeni binalar için kiremit taşı bedeli	400.000 m3	0.38	156.00
5	217	Kiremit taşı, kiremit taşı bedeli	1.000 m3	294.83	294.83
6	218	Kiremit taşı için taşı bedeli	20.000 m3	8.30	166.00
7	219	Kiremit taşı bedeli	0.000 m3	12.40	12.40
8	220	Kiremit taşı bedeli	2.000 m3	10.64	21.28
					857.88
Y. Genel Giderler Tutarı					857.88
NOT : İnşaatın amaçları için gerekli olan diğer giderler					
Fiyatları vergisizdir. Yalnızca, işin sonuna kadar bu fiyatlara göre belirlenir.					
Sıra No	Yazı No	İnşaatın amacı	Miktarı	Y. Fiyatı	Tutarı
1	221	Yeni binalar	m2	1.34	1.34
2	222	Kiremit taşı	kg.	0.79	0.79
Y. Genel Giderler Tutarı					2.13

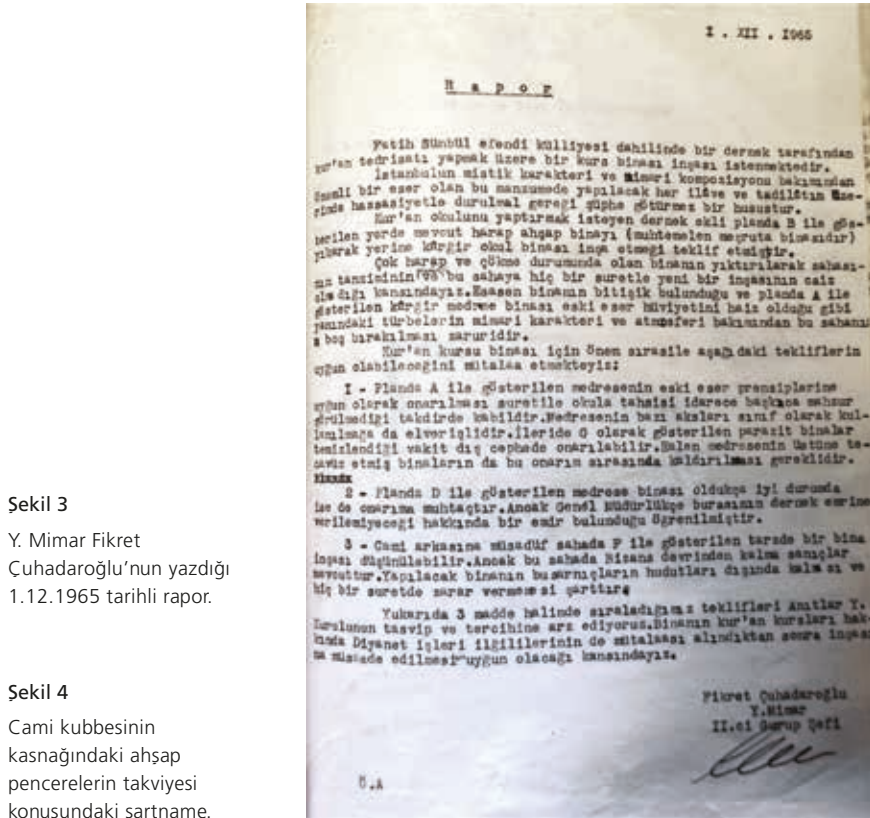
Şekil 2
1958 yılına ait kesif cetveli.

1958 Onarımı

Yapının, 1958 yılında onarılması amacıyla, Y. Mimar Cahide Tamer tarafından hazırlandığı, imzasından anlaşılan bir onarım keşfi bulunmaktadır (Şekil 2). Yalnızca iki sayfadan oluşan keşifte bulunan başlıca kalemler arasında 50 m² tutan yüzeyde badana raspası yapılması ile 65 m² gibi geniş bir alana kurşun taklidi şap yapılması yer almaktadır. Diğer kalemler, çok fazla miktar kaplamayan taş çürütme, içlik ve dışlık pencere tamirleri ile horasan harçlı derz yapımı, 1 m² tutan bir imalat da minarenin küfeki çekirdeğinin değişimidir. Buradan anlaşıldığına göre bu dönem düşünülen müdahale yalnızca çok önem arz eden yerler için düşünülen lokal onarımları kapsamıştır.

1960'lar

1965 yılında cami derneği tarafından, Kuran kursu olarak yeni bir bina inşâ edilmesi konusunda başvurular olmuş, bu başvuru Y. Mimar Fikret Çuhadaroglu tarafından hazırlanan bir raporla değerlendirilmiştir (Şekil 3). Bugünkü ahşap meşruta binasının harabe halde oluşundan hareketle dernek, bu binanın yıktırılarak, yerine kâgır bir okul inşâ edilmesini talep ederken, Çuhadaroglu bu teklifi geri çevirmiştir. Cami kubbe kasnağındaki ahşap pencerelerin takviyesi için 1966 yılında bir şartname oluşturulmuştur (Şekil 4). Buna göre ahşap pencerelerin aşağıya düşme tehlikesini gidermek için sağlamlaştırma yapılmıştır. 1966 yılında alınan kararla, cami avlusundaki selvi ağacının yeniden desteklenmesi konusunda da

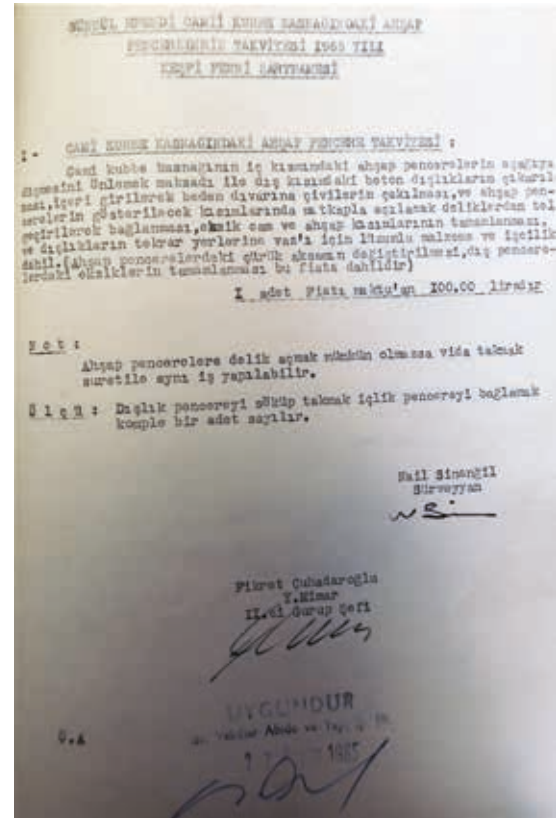

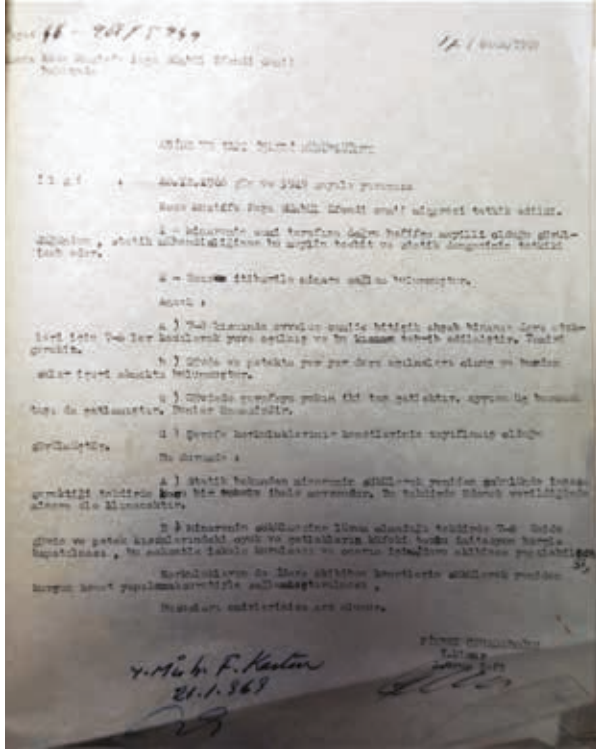
Şekil 3

Y. Mimar Fikret
Çuhadaroglu'nun yazdığı
1.12.1965 tarihli rapor.

Şekil 4

Cami kubbesinin
kasnağındaki ahşap
pencerelerin takviyesi
konusundaki şartname.

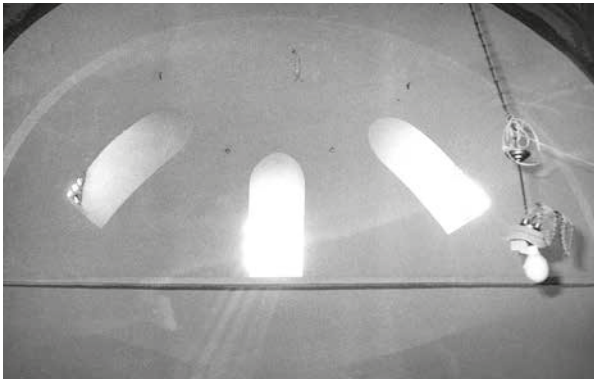
bir çalışma yapılmış, durumu kötü olan şadırvanın onarımı yapılmıştır. 1968 yılında ise, dönemin belediye başkanı ile görüşülerek, manzume etrafının yeniden tanzimi ve muhdes dükkânların kaldırılması talebinde bulunulmuştur. Ancak ne yazık ki bu dükkânlar son restorasyona kadar kaldırılamamıştır. Süreç 1969 yılında devam etmiş, bu dönemde yapıdaki eksikler, yapılacak işlerle ilgili bir rapor hazırlanmıştır (Şekil 5).

1961 yılında kısmi bir onarım daha gerçekleştirilerek, Sümbül Efendi Türbesi bu kapsamda değerlendirilmiş ve onarım 1962 yılının başlarında tamamlanmıştır (Şekil 6-7).

Müezzin mahfilinin tavanı 1960'ların başlarında yerinde olmasına karşın yakın bir süreçte kaldırılmıştır (Şekil 8).

Şekil 5

Y. Mimar Fikret Çuhadaroglu'na ait olan, 1969 yılında yazılmış ve camide yapılacak bazı çalışmalar hakkında rapor.

Şekil 6

Restorasyon sonrası mihrap önü kubbesinin içten görünüşü.

Şekil 7

1961 yılı itibarıyla onarımı tamamlanmış olarak Sümbül Efendi Türbesi'nin cephesi.

Şekil 8

Cami içindeki mahfilde bulunan tavan göbeği (1961).

Şekil 9

Medreseye bitişik olarak yapılan gecekondulardan görünüş.

Şekil 10

Takviye edilmiş haliyle anıt ağacın 1970'lerdeki görünüşü.

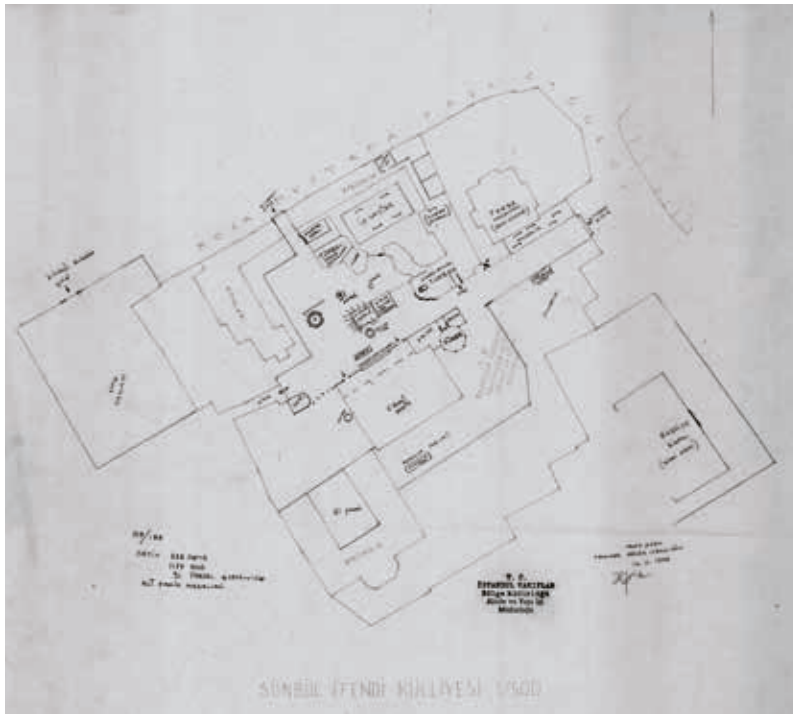

1970'ler

1969 yılında Y. Mimar Fikret Çuhadaroğlu'nun hazırladığı bir rapordan, Koca Mustafa Paşa Camii'nin minaresinin cami yönüne doğru hafifçe meyilli olduğu tespiti yapılarak, statik dengesi konusunda statik mühendisliğince tetkik yapılması gerektiği belirtilmiştir. Ayrıca bunun dışında minarenin sağlam olduğu, yedi-sekiz bölümünün bitişiğinde daha evvel mevcut olan ahşap binanın dereleri için yedi-sekizlerin kazınarak, yuva açıldığı; gövde ve petekte yer yer derz açılmaları olduğundan içeri su nüfuz ettiği; gövdenin şerefeye yakın kısmında iki taşın çatlak olduğu; şerefe korkuluklarının kenetlerinin zayıfladığı belirtilerek, bu konulardaki çözüm önerileri sıralanmıştır. Yedi-sekiz, kaide ve gövde üzerindeki oyuk ve çatlaklarda küfeki tozundan hazırlanacak imitasyon harçla dolgu yapılması ve şerefe korkuluklarındaki zayıf kenetlerin İdare onarım ekibince değiştirilmesi önerilmiştir.

Şekil 11

1979 yılında çizilmiş bir vaziyet planında külliye (Vakıflar İstanbul I. Bölge Müdürlüğü Arşivi).

SONUÇ

Koca Mustafa Paşa Camii, muhtemelen camiye çevrildiği XVI. yüzyılda önemli ölçüde, tekrar yapılcasına elden geçmiş ve bu haliyle mevcudiyetini devam ettirebilmiştir. Nitekim "Kıyamet-i Süğra" (Küçük Kıyamet) adı verilen, 1509 yılındaki depremde bir hayli yapıda önemli ölçüde zararlar olduğu bilinmektedir. Her ne kadar kesin olmasa da bu depremde zarar görmüş olma ihtimali bulunmaktadır.

Osmanlı dönemindeki onarımlar ve eklentilerle beraber XX. yüzyıla ulaşan yapının özellikle medrese kısmının 1940'lar ve 50'lerin başlarında onarıldığını bilmekteyiz. Sonrasında ise camide başlayan ve uzun yıllar devam eden onarımlar karşımıza çıkmaktadır. Bu dönemde yapılan restorasyonlar, dönem üslubu çerçevesinde ele alınmıştır.

KAYNAKLAR

- Ebersolt/Thiers 1913 Jean Ebersolt/A. Thiers, *Les églises de Constantinople*, Paris.
- Eyice 1963 S. Eyice, *Son Devir Bizans Mimarisi*, İstanbul.
- Eyice 1965 S. Eyice, İstanbul'da Koca Mustafa Paşa Camii ve Onun Osmanlı-Türk Mimarisindeki Yeri, *İÜ Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi*, C. 5, S. 8, s. 153-182.
- Freely/Çakmak 2005 J. Freely ve A.S. Çakmak, *İstanbul'un Bizans Anıtları*, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Müller-Winer 2001 W. Müller-Wiener, *İstanbul'un Tarihsel Topografyası*, Çev. Ü. Sayın, İstanbul: Yapı Kredi Yayını.
- Koca Mustafa Paşa Camii Eski Onarım Dosyaları, Vakıflar İstanbul I. Bölge Müdürlüğü Arşivi.

KÜLLİYE YAPILARININ RESTORASYON SÜRECİ

KOCA MUSTAFA PAŞA CAMİİ'NDE RESTORASYON ÇALIŞMALARI

GAMZE KUŞSEVEN ÖZKILINÇ* | MURAT SAV* | CİHAN GÖKÇEK*

Tamamlanmış bir restorasyonun hikâyesini yazmak amacıyla yola çıktığımızda, önümüzde çok malzemenin olduğunu gördük. Bu malzemeleri değerlendirmek, derlemek, bir araya getirmek pek kolay olmadı. Önemli noktaları yakalayarak, bunları ön plana almaya, paylaşmaya gayret ettik. Yalnızca caminin restorasyon ve konservasyonunu anlatmak, diğer yapıları göz ardı etmeyi gerektirdiğinden, bunun yerine restorasyon uygulamalarının daha önemli noktalarını anlatmaya çalışacağız. Proje çalışmaları sırasında yapılan durum tespitlerine yeri geldikçe kısaca değinilmiştir.

Koca Mustafa Paşa Camii'nin projeleri, Vakıflar İstanbul I. Bölge Müdürlüğü denetiminde Y. Mimar Acar AVUNDUK tarafından (Avunduk Mimarlık) yapılmıştır. Rölöve, restitüsyon ve restorasyon projeleri, İstanbul IV Numaralı Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Bölge Kurulu'nun 28.11.2007 gün ve 1819 sayılı kararıyla onaylanmıştır. Projelere ve yapılar topluluğunun restorasyon öncesi durumuna dönük tespitler de Y. Mimar Acar AVUNDUK'un makalesinde anlatılmıştır.

* Vakıflar İstanbul I. Bölge Müdürlüğü

İlk Adımlar

2015 yılında başlayan uygulama çalışmalarının ilk ayağı olarak, restorasyon boyunca görev yapacak bir Bilim Kurulu göreve başlamıştır. Prof. Dr. Kutgün EYÜPGİLLER, Prof. Dr. Baha TANMAN ile yapı statiği konusunda da uygulamanın bu bölümünde Prof. Dr. Kadir GÜLER görev yapmıştır. Vakıflar İstanbul I. Bölge Müdürlüğü adına Kontrol teşkilatı olarak da Mimar Gamze KUŞSEVEN ÖZKILINÇ, Y.Mimar Ayşegül CAN, İnş. Müh. Cihan GÖKÇEK, Arkeolog Murat SAV, Makina Müh. Hasan YALIN ve Elk. Müh. Yılmaz GÜNAY görev yapmıştır.

Bilim Kurulu ve Kontrol teşkilatı, çalışmalar sırasında şantiye alanındaki ofiste belirli zaman aralıklarıyla toplantılar gerçekleştirilmiştir. Bu toplantılar sırasında, çalışmalar devam ederken ortaya çıkan yeni durumlar ve restorasyon müdahale kararları değerlendirilerek, çalışmalara yön verilmiştir. Ayrıca alınan kararlar, yazılı olarak imza altına alınmıştır. İstanbul 2 Numaralı Yenileme Kurulu Müdürlüğü'nün uzmanları ve Kurul üyeleri ile eşgüdüm içinde çalışmalara yön verilmiştir. Çalışmanın ritminin sağlanması, devamlılık açısından önem arz etmektedir. Bu yönüyle gerek Koruma Kurulu ve gerekse Fatih Belediyesi ile İstanbul Büyükşehir Belediyesi, çalışma boyunca pozitif bir tutumla önemli birer aktör olmuşlardır.

Sünbül Efendi Camii'nin restorasyonu ve çevre düzenlemesi işinin ihalesini kazanan yüklenici firma An-Sa Abide Yapı'ya yer teslimi yapılarak, resmi olarak çalışmaların başlaması sağlanmıştır. Caminin son cemaat yerinin kuzeyinde, yaya geçiş güzergâhı üzerine biri iki katlı olmak üzere yan yana iki konteyner

Sekil 1

Restorasyondan önce
camiden genel görünüş.

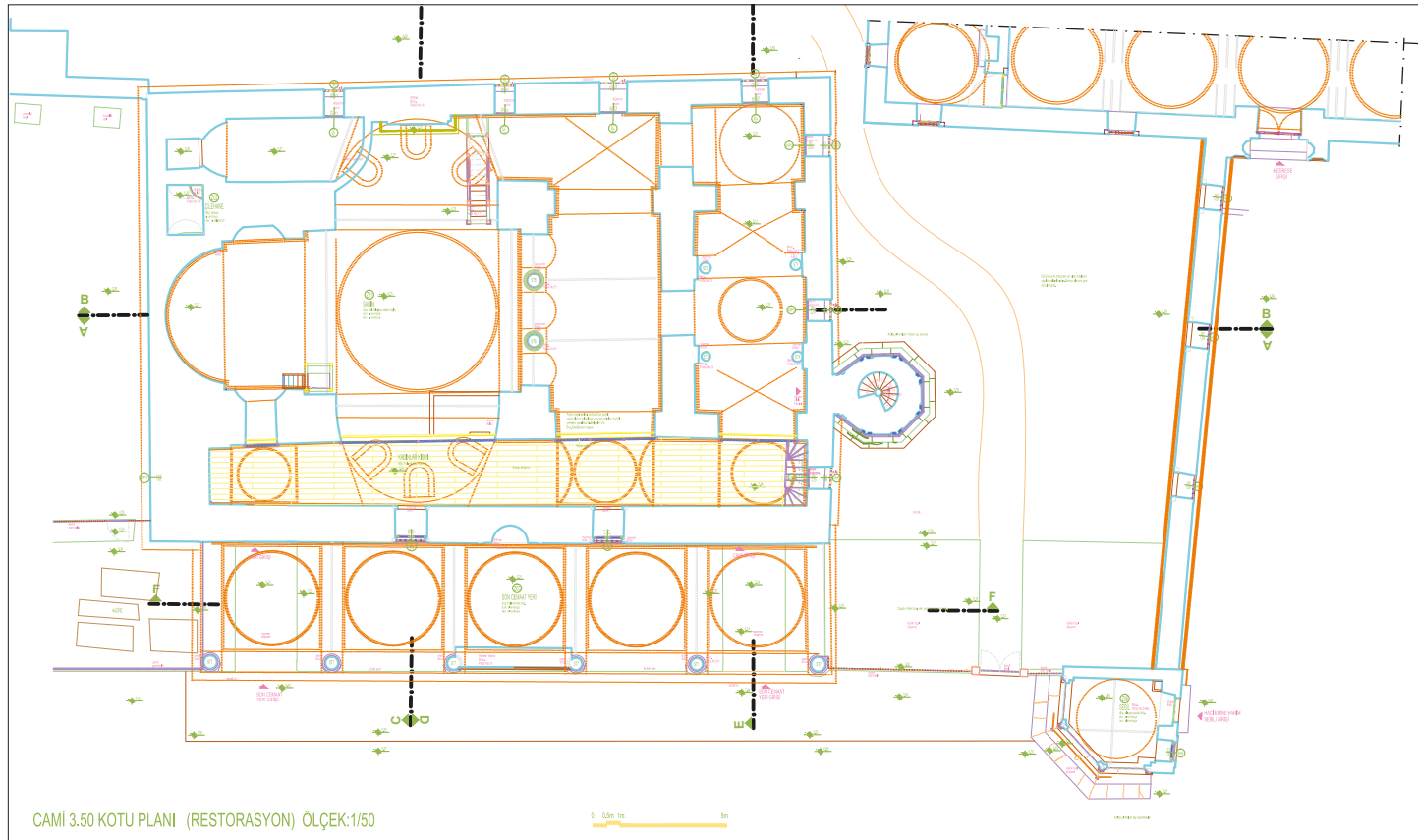

konularak, şantiye ofisi yapılmıştır. Devamına yerleştirilen küçük mobo ise, şantiye alanının güvenliğini sağlamak amacıyla düşünülmüş bir bekçi odası olarak değerlendirilmiş ve içeriye alanı geniş açılarla gösteren kamera sistemi bağlanmıştır. Şantiye ofisi olarak oluşturulan mekânlardan batı bitişikteki toplantı odası, doğudaki ise teknik çalışma ofisi olarak işlevlendirilmiştir. Bu birimde çizim, renklendirme, günlük fotoğraflama, ataşman ve hakediş işlerini yapmakla ilgili olarak görevli mimar ve restoratörler çalışmıştır. Şantiye alanında yürütülen tüm çalışmalar, günlük olarak fotoğraflanarak, belgelenmiştir.

Bir restorasyon uygulama işinde en öncelikli ve vaz geçilemez unsurlardan birini, güvenlik önlemleri oluşturmaktadır. Çalışmaya konu olan yapının, insan ve yaya trafiğinden tecrit edilmesi, iş güvenliğinin sağlanması son derece öncelikli bir konudur. Bu nedenle çalışmaya başlanmadan önce cami ve cami tarafında kalan hazire alanı kuzey cepheden itibaren galvanize sac levhalarla tecrit edilmiştir. Bu alanın diğer üç cepheden yüksek duvarlarla kuşatılmış olduğundan dolayı ve bu duvarlarda bir çalışma yapılmayacağından dolayı, diğer cepheler için bu uygulamaya gerek kalmamıştır. Türbelerin ve tekke hücrelerinin bulunduğu diğer alan da yaya trafiğinden kopartılarak, aynı malzemeden sac levhalarla çevrelenmiştir.

Caminin batı kısmındaki boşluğa taş ve ahşap atölyesi kurulmuştur. Restorasyon çalışmalarının en önemli malzemelerinden olan taşlar, taş ocaklarında istenilen ölçülerde kesildikten sonra şantiyeye nakledilmektedir. Şantiye ortamında ise kullanılacak yüzeylere göre kesilmekte ve kullanılacak yerdeki detaya göre şekillendirilmektedir. Aynı özellikler ahşap malzemeler için de geçerlidir.

Sekil 2
Restorasyon projesinden caminin +3.5 m kotu planına ait modelleme.

Şantiye ofisinin kurulması ve şantiye alınının galvanize sac levhalarla kapatılmasını takiben cami içine demirden iç iskele kurulmuş, dışına da aynı malzeme kullanılarak dış iskele kurulmuştur. Böylelikle restorasyonun en önemli aşamalarından biri olan badana ve sıva raspasına başlanmıştır.

Araştırma Raspaları

Yoğun geçeceği ön görülen bir çalışmanın ilk adımlarından biri olan araştırma süreci, projelendirme sırasındaki mevcut işlevin devamından dolayı gerektiği ölçüde yapılamamaktadır (Şekil 1-2). Cami kısmının işlevini sürdürmesi ve iskele kurulumu (kubbe, pandantif ve yakın kotlar için) yapılamadığından bu bölümlerde araştırma amaçlı badana ve sıva raspası yapılamamıştır. Bu nedenle de uygulama sırasında iskele kurulduktan sonra gerçekleştirilen ilk işlemlerden birini de bu çalışma oluşturmaktadır. Caminin alt kotlarından pandantiflere kadar (pandantif kotunun alttan başladığı yer) olan kesimde yapılan badana raspalarında bu yüzeylerin tamamen çimento sıvalı olduğu tespit edilmiştir. Proje sürecinde de alt kotların çimento sıvalı olduğu, kısmi yapılan raspalardan ve arşiv çalışmalarından öğrenilmiş ve buna göre bir restorasyon müdahale önerisi geliştirilerek, bu bölgelerin horasan içerikli sıva ile kaplanması projeye eklenmiştir. 4 Şubat 2016 tarihli Bilim Kurulu toplantısında alınan karar gereği özgün yapı ile

Sekil 3

Cami harimindeki sütunlardan birinin yanında açılan bölümde Bizans dönemine ait mermer döşmeden detay.

aderans sağlamış imitasyon beton tabakalarının itinalı biçimde, alttaki tuğlalara zarar vermeden alınması ve raspa sonrası derzlerde kalan çimentoların da ince temizliklerinin yapılması sağlanmıştır. Ayrıca kavisli, profil, düz ve oymalı yonu taşı yüzeylerine şeffaf koruyucu Paraloid B72 sürülmesi işlemi yapılmıştır. Aynı işlemler minare için de gerçekleştirilmiştir.

Caminin üst bölümünde, yani pandantif ve kubbe iç yüzeyinde yapılan badana ve boya raspalarında, alt katmanlarda kalem işi bezemelere rastlanmıştır. Bilim Kurulu'nda alınan karar gereği, çıkan hiçbir dönem kaldırılmaksızın tüm kalem işi yüzeyi (kalan bezeme yüzeyine hangi katmanda rastlanırsa) ortaya çıkarılmıştır. Bezemelerden dolayı bu yüzeylerde son derece ince bir işçilik örneği sergilenmiştir. İnce bisturiler kullanılarak ortaya çıkartılan bezeme örneklerinin XVII. yüzyıl, XVIII. yüzyıl ve XIX. yüzyıldan kalma oldukları tespit edilmiştir. Pandantiflerde cihar-ı yâr-ı güzün örneklerine rastlanmış olup, tüm kalem işi alanının belgelenmesi yapılmış, fotoğraflanmış, dönemlemeleri yapılmış ve rölöveleri alınmıştır. Belgelenen kalem işi bezemelerin tüm dönemlerinin korunmasını içeren bir restorasyon projesi hazırlanarak, Koruma Kurulu'na gönderilmiş ve proje onaylandıktan sonra da müdahalelere başlanmıştır.

Zemin Kotu

Yapının zemininde, kuzeybatıdaki taşıyıcı sütunun dibindeki döşemeler kaldırılarak, sütun kaide sistemi ve özgün döşemenin ne olduğu ve kotuna bakılmıştır. Buna göre Marmara mermerinden oluşan klasik tipteki kaidenin etrafının serbest boy Marmara mermerinden döşemeye sahip olduğu görülmüştür (Şekil 3). Belgeleme yapıldıktan sonra da bu bölüm kapatılmıştır. Döşeme olarak kullanılan şeşhane tuğlaların yapının merkez bölümünde kısmen kot farklılığı gösterdiği görülmüş, bu durumun sebebinin öğrenilmesi ve sorun yaratacak bir duruma karşı önlem alınmasının sağlanması düşünülerek iç mekânın genelinde radar taraması yapılmıştır (Bkz. *Radar taramalarına ve sonuçlarına dönük hazırlanan makale*). Çalışma esnasında ana mekânın altında sorun yaratabilecek olumsuz bir durumun olmadığı belgelendikten sonra zemindeki kot farklılıklarının giderilmesi için iyileştirme çalışması yapılmıştır. Farklı dönemlerde eklenmiş olan döşemelere dokunulmamış, korunmaları sağlanmıştır.

UYGULAMALAR

Üst Örtü

İmalatlardan önce ana kubbe ve çevresi, doğal hava şartlarından yapının hasar görmemesi için geçici çatı yöntemi ile kapatılmıştır. Caminin üst örtüsünde, restorasyon projesinde yapılması ön görülen imalatlara başlanmadan mevcut kurşunların sökümü yapılmıştır. Yapının çatıdan su alması ve çatının araştırılması için de çatının tümüyle açılması gerekmektedir. Ayrıca kurşunların kıvrılma, köşelerde bükülme, kabarma gibi genel hasarları tüm üst örtüde yaygın biçimdeydi. Tabaka tabaka kurşunlar, ana kubbeden başlanmak üzere dikkatli biçimde sökülmeğe başlanmıştır. Levhalar, cephe iskelesinin doğu tarafına yapılan asansör vasıtasıyla aşağı indirilip, nakliye aracına yüklenmiş ve tartıldıktan sonra izabeye gönderilmiştir.

Kurşunların sökümünün sona ermesini tâkip eden süreçte, kurşun altı toprağı temizlenmiş, altında ise kubbe ve dört yöne doğru açılım gösteren beşik tonozların üstünde, kalınlığı yer yer 20 cm'yi bulan

a | b | c

Şekil 4

a-b. Çatı üzerindeki dolgu
c. Narteks üstündeki
betonarme tabakanın alımı.

Şekil 5

Tonozda yapılan
tuğla dikiş imalatı.

çimento sıvalar tespit edilmiştir (Şekil 4). Bu sıvaların da yapıdan uzaklaştırılması gerektiğinden ve üst yapının özgün kısımlarına zarar vermeden çimento sıvalar yapıdan uzaklaştırılmıştır. Sıvaların alınması, bir sonraki aşamada yapının üst örtü sisteminin dıştan herhangi bir yapısal zarara maruz kalıp-kalmadığı sorusunun cevabının aranmasına sıranın geldiğine işaret etmiştir. Beton tabaka alındıktan sonra tüm kubbe yüzeylerde derz temizliği yapılarak tüm tuğla yüzeyler çimentodan uzaklaştırılmıştır. Yapının üzerindeki ağır beton tabakası bazı alanlarda tuğla örgüye zarar vermiştir. Hasar gören bölümlerde ortalama 20 cm kalınlığında çürütmeler yapılarak, tekrar el yapımı tuğla ile kubbe örgüleri yapılmıştır. Çatlak açıklığının fazla olduğu bölümlerde tuğla dikişlerle sağlamlaştırma yapılmış, bazı bölümlerde de 30×30 paslanmaz çelik kenetler kullanılmıştır.

Kubbe aralarındaki boşluklarla beşik tonoz kavislerinin bitim noktası gibi eğrisel alanlarda daha evvelden kullanılan toprak ağırlıklı moloz karışımlarının normalden çok fazla olduğu görülerek, fazla yük meydana getirdiği düşünüldüğünden Prof. Dr. Kadir GÜLER'in önerisiyle bunlar alınmıştır. Dış narteks tonozunun üstünde kotu yükseltmek amacıyla kullanılmış dolgu tabakası da alınmış, altta, batıya doğru eğimli (özgün) çatı formuna ulaşılmıştır. Çatıdaki araştırmalar sona erdikten sonra çatıya hidrolik kireçli pomza dolgu yapılmıştır. Sıva yapılmasını takiben kurşun imalatı gerçekleştirilmiştir.

Beşik tonozlardan birinin yıpranmış ve özelliğini yitirmiş tuğla örgülü bir bölümünde, aynı malzemelerle dikiş yapılmıştır (Şekil 5). Ana kubbe ve tonozlarla, güney kısımdaki kubbe ve son cemaat yerinin üzerini örten kubbelerin üzerinin vakit kaybedilmeden örtülebilmesi için, metrajları daha önceden hesaplanan malzeme siparişleri verilerek, devamında çalışmalara başlanmıştır. Kubbe enjeksiyona hazır hale getirilerek, hidrolik kireç harcı ile hazırlanan harç, enjeksiyon yöntemiyle boşluklara verilmiştir. Güçlendirme işlemlerinden sonra hidrolik kireç katkılı horasan harcı ile ortalama 10 cm kalınlığında tesviye betonu dökülmüş ve kurumması için bir süre beklenmiş ve harçta çatlaklar oluşmaması için sık sık kontrol edilmiştir. Tesviye betonunun üzerine çamur harç ile kurşun altı sıvası yapılmıştır. Tüm kurşun altı imalatları tamamlandıktan sonra kubbe eteklerinde bulunan kirpi saçak onarımları da tamamlanmıştır. Sonra da kalınlığı 2 mm olan kurşun levhalarla çatının üzeri örtülmüştür. Sekizgen kasnağa oturan

kubbenin kasnaklara geçiş veren silmelerin alt tarafına doğru kurşunlar döndürülerek, daha sağlam yerleşmeleri sağlanmıştır. Sekizgen kasnağın, üzerine oturduğu kareden ikinci kasnağın üzerine de kurşun yerleştirilmiş olup, sekizgen kasnakla kare kasnağın geçiş bölgesi, pencere alt kotlarına kadar kurşunla dönülmüştür (Şekil 6, 8).

Kubbe üstündeki ana alem, söküm esnasında yerinden alınarak, şantiye içinde kurulan atölyeye nakledilmiştir. Pirinç alem, dört boğumlu, beş boyunlu olup, gökyüzüne doğru bakan bir hilalle sona ermektedir. Hava şartlarının etkisiyle varakları hasar gören alem, birleşim noktalarından sökülmüş ve her bir parçanın hassas temizliği yapılmıştır. Varakları yapılan alem, restorasyon çalışmalarının sonlarına doğru kubbeye, yerine monte edilmiştir (Şekil 7). Son cemaat yeri kubbelerindeki üç boğumlu alemler için de aynı yöntemler kullanılmış ve bunlar da yerlerine monte edilmiştir.

Kubbenin sekizgen ve kare kasnakları örülürken kâgir teknik kullanılmıştır. İki sıra tuğla, bir sıra küfeki ile örülen bu bölgelerde özellikle dış hava koşullarının ortaya çıkardığı atmosfer kirliliği ve derz

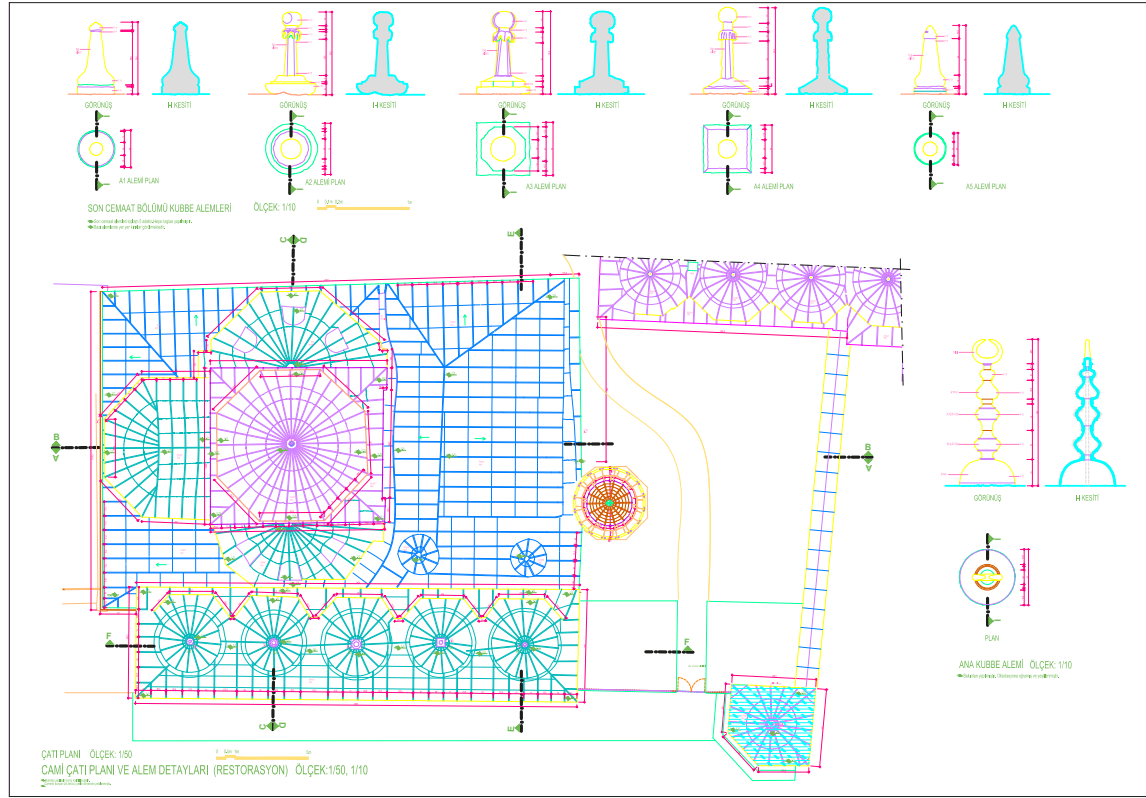

Şekil 6
Kurşun imalatları yapılırken.

Şekil 7
Alemin, yerine monte edilmesi ve genel görünüşler.

Sekil 8

Cami çatı planı ve alem detaylarına ait modelleme.

Sekil 9

Restorasyon öncesi caminin güney cephesinin görünüşü.

hasarları bazı cephelerde daha çok olmak üzere genel bir bozulmaya işaret etmekteydi. Bu nedenle yüzeyde temizlik çalışması yapılmıştır. Derzler açıldıktan sonra da yine aynı derz içeriğindeki malzemeler kullanılarak yeni derzler yapılmıştır. Yan tonozların küfeki kaplama kasnaklarındaki derzler de yenilenmiştir. Çatıdaki kirpi saçaklar da elden geçirilmiştir.

Cepheler

Cami duvarları, dış ve iç cephelerden küfeki taşıyla kaplanarak, asıl duvarların mukavemet kazanması sağlanmıştır (Şekil 9). Nitekim, anlaşıldığı kadarıyla Bizans döneminde meydana gelen hasarlardan sonra muhtemelen yapı camiye çevrilirken duvarlara kaplamalar yapılmıştır. Bu sırada özellikle alt kotlara bazı pencereler açılmış ve bu pencereler dıştan sivri kemerli olarak inşa edilmiştir. Bu da demek oluyor ki, tahribat fazla

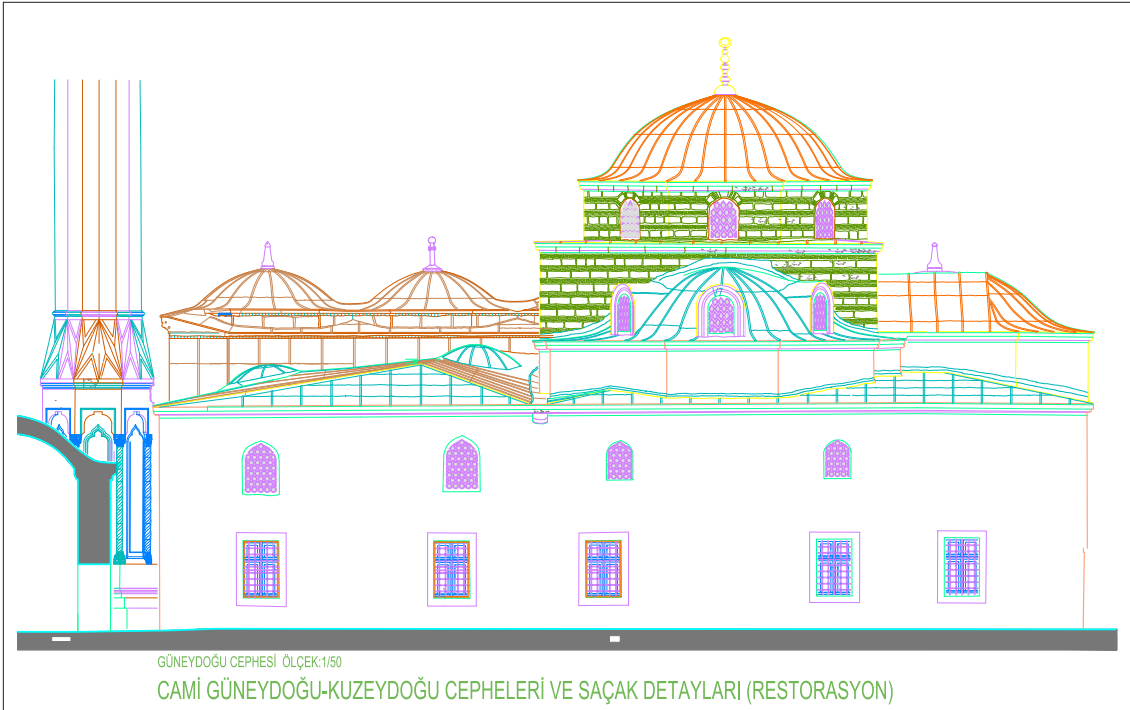

olduğundan yapının duvarlarına da müdahalede bulunulmuştur. Bir tarihte ana kubbesi çöken yapının kubbesi, kubbe eteği ve bazı kısımları yeniden ama Osmanlı klasik mimarisi üslubunda yapılmıştır. Son cemaat yeri de düşünüldüğünde yapı bünyesinde karma bir dönem üslubu ortaya çıkmaktadır.

Caminin kuzey cephesine Osmanlı klasik döneminde eklenendirilen son cemaat yeri ayrı başlık altında anlatılacağından, kalan üç cepheye yapılan müdahaleler üzerinde durulacaktır. Yapının batı cephesinin kuzey ucuna minare eklenmiştir. Minarenin eklendiği bölüm dışında kalan yüzeylerdeki bazı taşlarda yüzey kaybı mevcuttu. Bu nedenle cephelerdeki taş yüzeylerine yapılan çimento esaslı imitasyonların öncelikle temizliği yapılmıştır. Derz açılması sonrasında derinliği fazla olan yüzey kayıpları için malzeme raporunda da belirtildiği üzere taş çürütme yöntemi uygulanarak, aynı özellik ve dokuya sahip taşla değişim gerçekleştirilmiştir (Şekil 10). Yüzey kaybı 5 cm'den az olan taşlara dokunulmamıştır.

Şekil 10

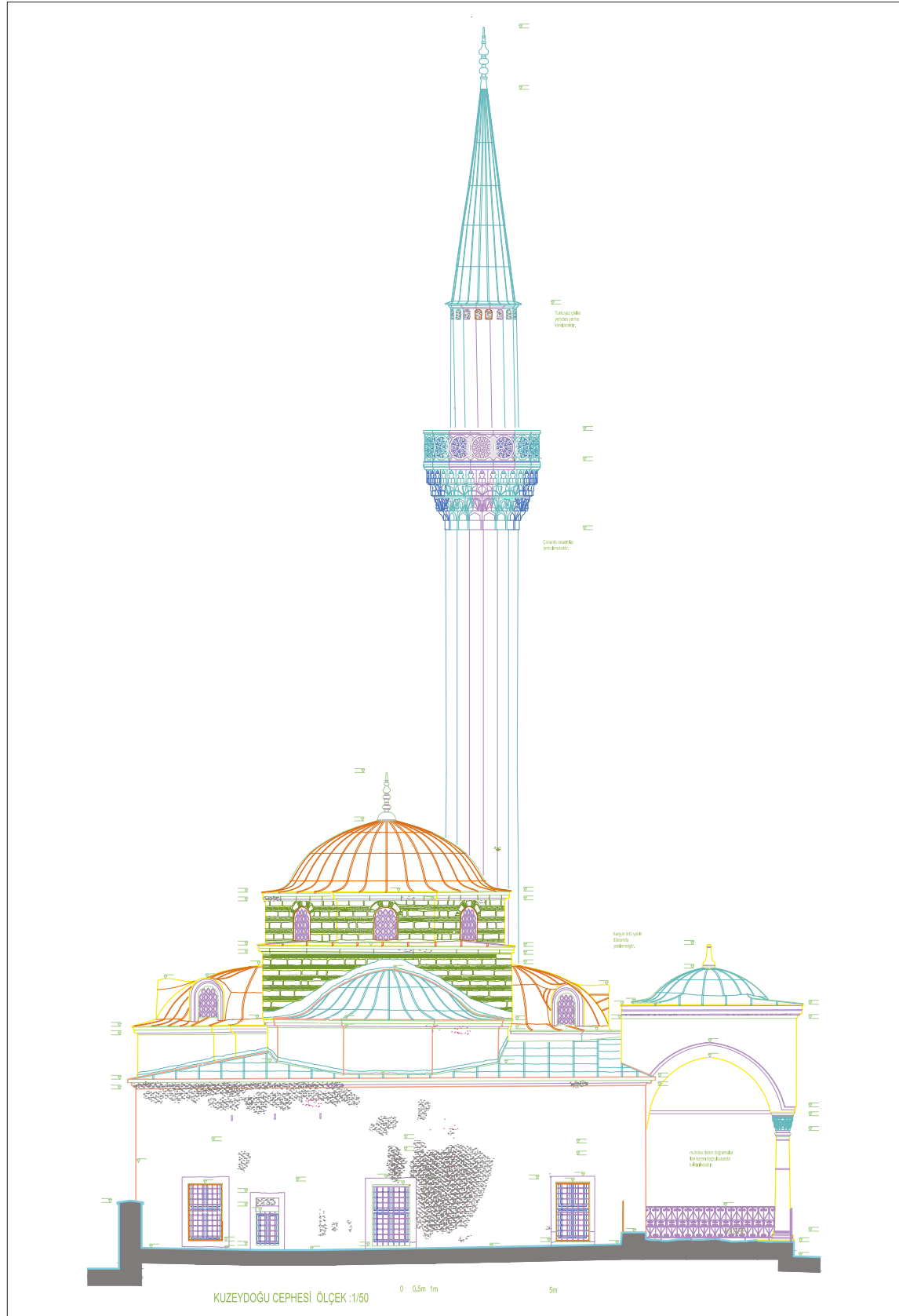
Cami dış cephesinde taş çürütme yapılması.

Şekil 11

Restorasyon projesine göre cami güneydoğu ve kuzeydoğu cephe saçak detayları.

Sekil 12

Restorasyon projesinden
kuzeydoğu cephe
görünüşüne ait modelleme
çalışması.

Doğu cephenin de bozulma özellikleri, tıpkı batı cephede olduğu gibi aşınma, kirlilik (bitki ve yosunlanma, is ve karbon oluşumu) ve derz hasarlarını kapsamaktaydı. Temizlik için fırçalama ve düşük basınçlı su kullanılmıştır. İstanbul Konservasyon ve Restorasyon Müdürlüğü'nce verilen rapor doğrultusunda taş ve mermer yüzeylerde temizlik yapılmıştır. Ancak çıkmayan kirlenmeler için taş yüzeyine kağıt hamuruna emdirilmiş o/o 10'luk amonyumkarbonat çözeltisi taş yüzeylere yedirilerek, üzeri de plastik örtüyle kapatılarak beklenmiş ve ardından su ile aynı yüzeyde temizlik yapılmıştır. Güney cephe ise, ön bölümü avluya açık bir görünüm arz etmektedir. Hem güney cephe hem de doğu cephede, gerekli görülen taşlarda çürütme yapılmış, derzler elden geçirilmiş ve tüm yüzeylere son aşamada suitici uygulaması yapılmıştır. Taş çürütme uygulaması, zorunlu kalınmadıkça yapılmamaya gayret edilmiş, minimize edilmeye çalışılmıştır. Klasik özellikteki küfeki çörtlenlerin içlerindeki kurşunlar da niteliklerini yitirdiğinden değiştirilmiştir (Şekil 11-13).

Restorasyon projesinden cami sistem detayı ve kesit çizimi.

Cephelerdeki metal kılıçlamalar sağlam olduğundan, değiştirilmesi yönünde bir çalışma yapılmamış, yalnızca korozyonların temizliğiyle yetinilmiştir.

Cami yapısının genelinde, iç mekân duvarlarının moloz dolgularının çok sağlam olmayışı, boşluklu yapıya sahip olmasından dolayı hidrolik kireç katkılı yapısal enjeksiyon uygulaması gerçekleştirilmiştir (Şekil 14). Her 50 cm'de atılan hortumlar vasıtasıyla doğal enjeksiyon malzemesi duvarlara enjekte edilmiştir (Şekil 15).

Şekil 14
Cami duvar içindeki
boşlukların doldurulması.

Şekil 15
Cami iç mekân
duvarlarında enjeksiyon
uygulaması.

Harim/İç Mekân

Kökünü Bizans döneminden alan, önemli mimari detaylara sahip yapının restorasyon aşamalarındaki yaklaşım, bu detayları ön plana çıkarmayı, daha çok konservasyona dönük prensiplerden hareket etmeyi öncelleştirmiştir.

Cami harim duvarlarında, kubbe ve tonozlarda Bilim Kurulu kararı ile 20×20 kesitlerinde katman katman kısmi sondajlar yapılmıştır. Yapılan araştırma raspaları Bilim Kurulunca görülmüş olup, raspa yapılan alanların genişletilme kararı alınmıştır. Yapılan raspa sonucunda cami beden duvarlarında (+8.96) kubbe kemer kotuna kadar, sıva katmanlarında ısı yalıtımı+ortalama 15 cm kalınlığında çimento sıvaya ulaşılmıştır (Kudeb Malzeme Analiz Raporu). Ana kubbe kemerler ön yüzü, pendentif, kasnak ve kubbede yapılan araştırma raspalarında son dönem kalemîşi raspası yapıldıktan sonra alt katmanlarda orjinal sıva ve kalemîşlerinin korunduğu fakat horasan harç malzemenin zayıfladığı görülmüştür.

İç mekânın daha önce anlatılan badana-boya ve sıva raspaları üzerindeki araştırma sonucunda tüm iç mekân yüzeylerindeki çimento içerikli sıvaların yapıdan uzaklaştırılması ve yalnızca özgün sıvaların muhafaza edilmesi sağlanmıştır. Çimento sıva yüzeylerinin raspa işlemi yavaş ve dikkatli biçimde yapılmıştır. Ana sebep, iç mekândaki özgün duvar yüzeylerine zarar vermemektir. Nitekim çimento raspasından sonra görüldüğü kadarıyla moloz dolgulu duvarların sıvanmış oluşu duvarların taşıyıcılığını artırmış ve yıpranmasını engellemiştir. Bu nedenle de özgün sıvalardan alınan numunelerle yapılmış olan malzeme analizi sonucu verilen içeriğe uygun hazırlanan hidrolik kireç katkılı horasan harcı ile bu yüzeylere yeni sıva yapılmış ve üzerine nefaset sıvası çekilmiştir (Şekil 16). Moloz dolgulu duvarlarda tuzdan arındırma işlemi de gerçekleştirilmiştir.

Şekil 16

Kaba sıva ve nefaset sıvası yapılırken.

Özgün sıvaların olduğu alanlarda, alt kısmında boşluk bulunan sıvalara mikro enjeksiyon yapılarak, sağlamlaştırılmışlardır. Bu yüzeyler, pendentifler ve kubbe eteği ile iç kısımlarını kapsayan bölgelerdir. Üst yüzeyin temizliğinin ardından özgün kalem işi bezemelerde yalnızca küçük konservasyon çalışmaları yapılmıştır. Herhangi bir yenileme yapılmamış, motifler mevcut haliyle korunmuştur (Şekil 17). Bu motiflerde bir sürekliliğin olduğu raspa sonrasında çıkan detaylardan anlaşılmış olup, bu konu kalem işi bezemeyi konu alan makalede detaylı şekilde anlatılmaktadır.

Cami iç mekânını dolanan ve orijinali mermer olan silmenin mevcut olmayan bölümleri, mevcut olan yerlerden alınan kalıplara göre alçı kullanılarak hazırlanan silmeler vasıtasıyla tamamlanmıştır (Şekil 18).

Apsis yan mekânı (sağdaki diakonikon) içindeki raspa sonrası yarım kubbede son Bizans dönemi özelliğini taşıyan ve özel üretimli tuğlaların dizilmesiyle elde edilen zikzak motifi keşfedilmiştir. Alınan karar gereği, bu bölümün üzerinin sıvanmaması, yalnızca derz çalışması yapılarak, motifin gösterilmesi sağlanmıştır (Şekil 19).

Şekil 17

Cami ana kubbesi ve pendentiflerin uygulama sonrası genel görünüşü.

Şekil 18

Cami içindeki kemer üzengi seviyesini dolanan silmelerin alçıdan üretiminin yapılması ve yerine monte edilişi.

Sekil 19
Diakonikon yarım
kubbesinin içindeki
dekoratif tuğla
düzenlemesinin, derz
çalışması sırasında ve
sonrasında görünüşleri.

Ana kubbeyi taşıyan kemerlerin oturduğu ve V-VI. yüzyıllara ait breş sütunlarla, batı duvarında yer alan sütunların temizlik çalışmaları yapılmıştır. Sütunların bileziklerindeki kaba varaklar, bisturiler yardımıyla temizlenmiş, ardından alt yüzeydeki pütürlü muhdes tabakalar kazındıktan sonra yeniden varaklanmıştır. Yakın dönemlerde sütun ve başlıklar üzerinde yapılan kısmi çimento müdahaleleri, ince uçlu aletler yardımıyla temizlenmiştir. Çıkmayan kirlilikler için AB57 uygulaması gerçekleştirilmiştir. Buna göre sütun veya mermer üzerine sürülen AB57, plastik örtüyle kapatılmış ve bir süre bekletildikten sonra alınmıştır. Sonra ise aynı bölge su ile tekrar temizlenmiştir. Sütun başlıkları için de aynı yöntem kullanılmıştır (Şekil 20).

a | b
c | d

Sekil 20

- a. Sütun üzerindeki çimentolu uygulamaların temizliği
- b. Sütun kaidesinde temizlik
- c-d. AB57 temizliği aşaması.

Şekil 21

Narteks duvarındaki taşıyıcı sütunlarda meydana gelen malzeme kaybını gidermeye dönük çürütme yöntemi uygulanmış bölgeler.

Şekil 22

Sütun kaidelerindeki mermer bileziklerin üretimi ve yerlerine monte edilmesi.

Yine beyaz mermer sütunların bazı noktalarında yer alan parça kayıpları, aynı malzeme üretilerek, küçük tijler kullanılarak, kaybı büyük olan yerlere eklenmiştir (Şekil 21). Sütunun bütünsel olarak çalışması için bu tür tamamlamalar son derece önemlidir.

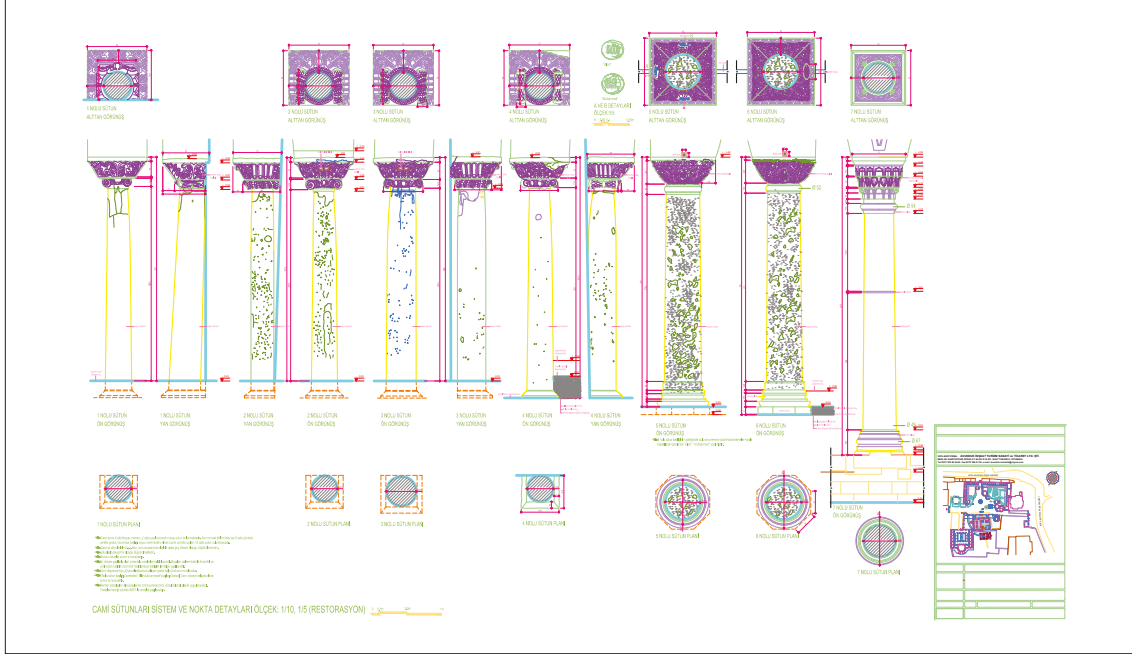

Şekil 23

Bileziklerin varaklanması işlemi.

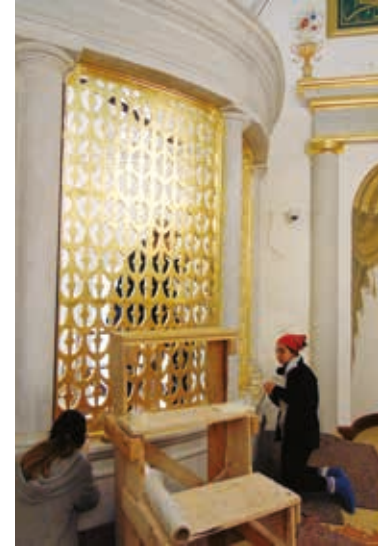
Sütunların bazılarının kaide kısmında yer alan mermer bileziklerin günümüze ulaşmaması nedeniyle mevcut bilezikler örnek alınarak, Marmara mermerinden yeniden bunların üretimleri yapılarak, taş atölyesinde son şekilleri verilmiş ve yerlerine monte edilmiştir. Tıpkı sütun başlığı bilezikleri gibi bu bileziklerde de varaklama işlemi gerçekleştirilmiştir (Şekil 22-24).

Sekil 24

Cami içindeki sütunların uygulama sonrası görüşleri ve sütunlara ait çizimler.

a | b | c
d | e | f
| g

Şekil 25

- a. Şahnişin temelinin oluşturulması
- b. Mermer sütunların yerleştirilmesi
- c. Mermer korkulukların kenetlerinin atılması
- d. Strüktürün tamamlanmış hali
- e. Metal korkuluğun yerleştirilmesi
- f. Metal korkuluğun altın varaklarının yapılışı
- g. Şahnişin tamamlanmış hali.

Mekânın mihrap bölümünün doğu yanındaki kemer içinde Osmanlı dönemi eklentisi olarak XIX. yüzyılda yapılan bir şahniş bulunmaktaydı. Çilehane (şahniş), sonraki süreçte kaldırılmıştı. Restorasyon projesine göre ihya edilmesi gereken şahniş, eski formunda, Mihraba doğru çıkma yapacak şekilde ve Marmara mermerinden malzemeyle yeniden yapılmıştır. Adı geçen bölümde, döşemeler söküldükten sonra temel için, kavisli formda derinliği fazla olmayan bir açma yapılmıştır. Şantiye sahasındaki taş atölyesine blok halinde getirilen mermerler, atölyede uygun ölçülerde kesilerek, kullanılacak detaylara uygun oranlarda işlenmiş ve profilleri de projeye göre oluşturulmuştur. Mermerden profil kaide ve podium sistemi yerleştirildikten sonra kenet ve zıvanalarla birbirine

tutturulan korkuluk ve aralarına da iki sütun yerleştirilmiştir. Küçük mekânın üst kısmı da mermerden profilli bir sistemle oluşturulduktan sonra mihraba bakan ön cephesine metal korkuluk takılmıştır. Korkulukta varak kullanılarak çalışma tamamlanmıştır. Dışa taşma yapan kafesi bronz döküm olarak imal edilmiş ve varak sürülerek, yerine monte edilmiştir. Alt ve üst aynaları mermer kaplıdır (Şekil 25).

Cami içinde kemerler arasındaki boşlukları birbirine bağlayan, sütun başlığı hizasında atılmış metal gergi sistemi bulunmaktadır. Eski fotoğraflarda da görülen bu gergilerin restorasyona başlanırken yapılan tespitlerde sağlam durumda oldukları anlaşılmıştır. Bu nedenle de ana kemerlerdeki metal gergi elemanlarında değişim yapılmamıştır. Konservasyon müdahalesi mantığıyla yalnızca tel fırça yardımıyla temizlik, antipas sürülmesi ve boyama işlemi gerçekleştirilmiştir. Caminin dış cephesindeki metal hatılda da temizlik yapılarak, sonrasında boyama işlemi gerçekleştirilmiştir (Şekil 26-27).

Şekil 26

Cami gergilerinin boyanması ve restorasyondan sonra gergilerin genel görünüşleri.

Şekil 27

Cami dış cephesindeki metal hatılın boyanması ve üzerinin kapatılması.

a | b | c
| d**Sekil 28**

- a. Cami giriş kapısında bisturi temizliği
- b. Camideki sütun başlığının müdahale öncesi hali
- c. Bisturi ve AB57 temizliği yapıldıktan sonraki hali
- d. Sütun başlığının uygulama sonrası görünüşü.

Döşeme

Cami içindeki kadronlu ahşap döşeme, iç iskelenin kaldırılması sonrası tamamen sökülüştür. Altında Osmanlı şeshane tuğlalarının yanı sıra farklı dönem onarımlarına işaret eden kare tuğla döşemelere rastlanmıştır. Kubbeyi taşıyan sütunlardan birinin kaide dibinde Bizans dönemi kotuna bakılmış olup, altta serbest boy Marmara mermerinden döşeme olduğu görülmüştür. Merkezi kubbenin aksına isabet eden noktadaki kot farklılığının tespiti için yapılan yer taraması sonucu, herhangi bir olumsuz durum, boşluk vb. olmadığı görülmüştür. Muhtemelen Bizans kubbесinin, bir deprem sırasında çökmesi sonucu oluşan bir durum olarak tahmin edilmiştir.

a | b | c
d | e | f

Şekil 29

Cami harim döşemesi:

a-b. Osmanlı dönemi
şeshane tuğlaları üzerinde
temizlik yapılması.

c-d. Ahşap döşeme
uygulaması.

e-f. Ahşap koruyucu
sürülmesi.

Mevcut halleriyle günümüze ulaşan ve birkaç dönem gösteren tuğla döşemelerin temizliği yapıldıktan sonra derzleri yenilenmiştir. Ardından, bu döşeme kotunun zarar görmemesi için, tekrar ahşap döşeme imalatı yapılmıştır. Ahşapların üzerine koruyucu sürülmüş, duvar diplerinde ahşap süpürgelik dönülmüştür (Şekil 29).

Mermerden mihrap üstü âyeti, dikkatli biçimde yerinden alınarak, atölyeye taşınmış ve burada, üzerindeki yakın dönem yağlı boyalardan arındırmak için bistüri ile boya temizleme işlemi yapılmıştır. Boyalar tamamen temizlendikten sonra mihrap üstü âyetinin bir köşesinde meydana gelmiş olan parça kaybının tümlenmesi için, kırık bölümün etrafı düzeltilerek, bu ebatlarda kesilerek hazırlanan mermer parçası, tij yardımıyla kitâbenin uç kısmına sağlam biçimde monte edilmiştir. Yazıların üzeri ve kitâbe etrafında altın varaklama yapılmış olup, kitâbe eski yerine tekrar yerleştirilmiştir (Şekil 30).

a | b | c
| d**Şekil 30**

a-b. Mihrap üstü âyetinin temizliğinin yapılması

c. Parça kaybının tamamlanması

d. Yerine yerleştirdikten sonra âyetin görünüşü.

Şekil 31

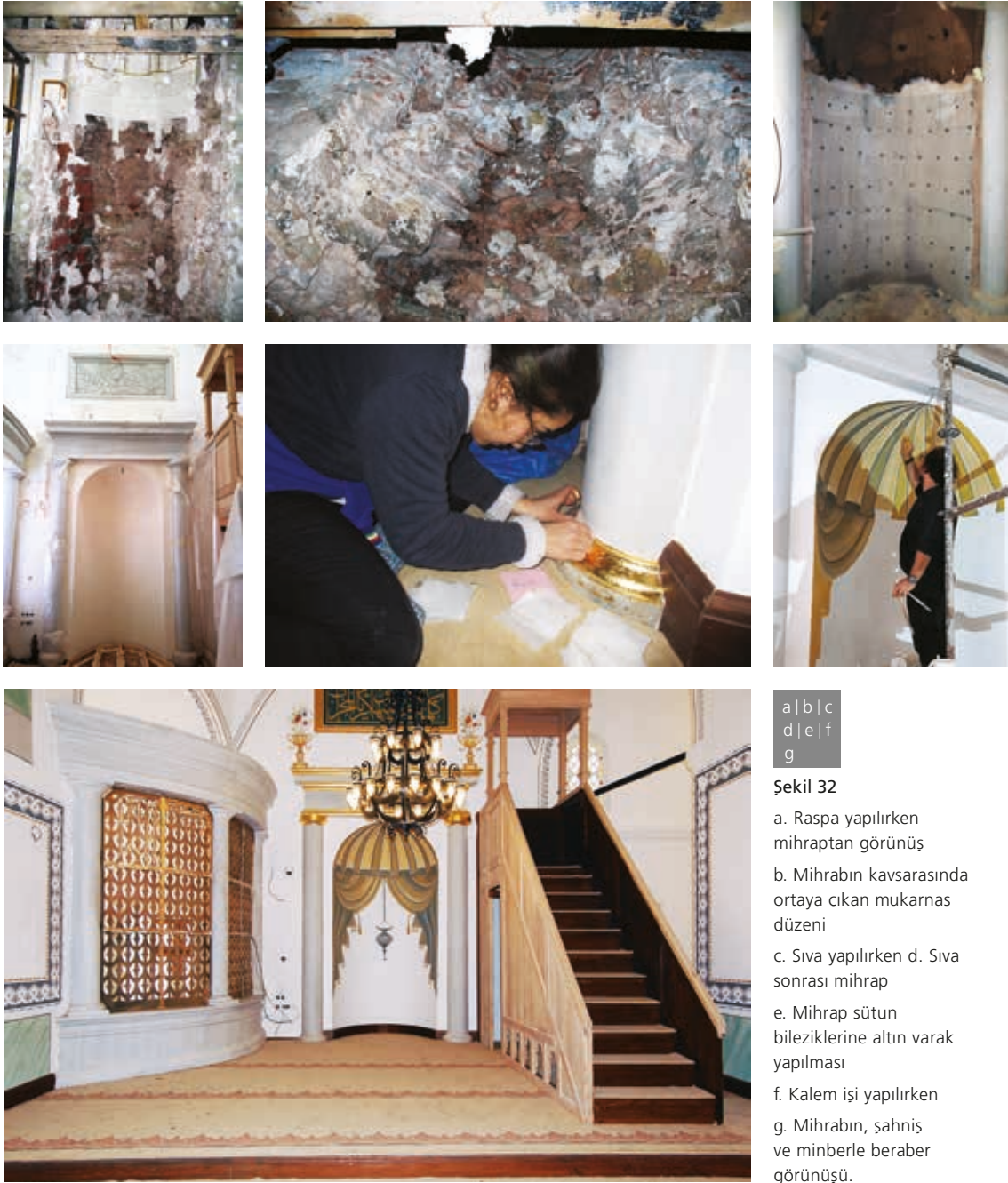
Cami ana giriş kapısı üzerindeki kitâbede raspa çalışması. Cami kuzeydoğu giriş kapısı üzerindeki kitâbenin restorasyon sonrası görünüşü.

Cami kitâbesi için konservasyon, kitâbe yerinden alınmadan, olduğu yerde yapılmıştır. Zamanla kirlenen, farklı boyamalarla üzerinde boya katmanları oluşan kitâbenin bisturi kullanılarak, bu katmanlardan kurtulması sağlanmıştır. Yapılan boya raspasında aslında kitâbeyi oluşturan harflerin altın yaldızlı olduğu anlaşılmış, bu yönde veriler elde edilmiştir. Bu nedenle temizlik sonrası kitâbenin yazıları altın varakla kaplanmıştır (Şekil 31).

Mihrap

Sıva araştırma raspası esnasında, 1970'lerde çimento sıvalarla ve üst kısmı da alçı ile yeniden yapılan mihrabın aslında klasik dönem özelliklerini muhafaza ettiği görülmüştür. Ancak, bu uygulamanın neye dayanılarak yapıldığı belli değildir. Vaaz kürsüsü de aynı yıllarda yapıya konmuştur. Raspa sırasında mihrap nişi, geometrik kurgusu tam olacak şekilde ortaya çıkartılmıştır. Mihrap yaşmağının yedi sıra mukarnas düzeni, malzemelerin yoğun oranda bozulmuş olmasına rağmen rahatlıkla okunacak durumdaydı. Titiz

a|b|c
d|e|f
g

Sekil 32

- a. Raspa yapılırken mihraptan görünüş
- b. Mihrabın kavsarasında ortaya çıkan mukarnas düzeni
- c. Sıva yapılırken d. Sıva sonrası mihrap
- e. Mihrap sütun bileziklerine altın varak yapılması
- f. Kalem işi yapılırken
- g. Mihrabın, şahnış ve minberle beraber görünüşü.

bir çalışmayla çıkartılan mihrap nişinin malzemelerindeki yıpranma ve boşalmaya karşı mikro enjeksiyon yapılmıştır. Sonrasında ise, XVIII-XIX. yüzyıllarda yeniden elden geçirilerek, dönemin bezeme anlayışı yapılan mihrabın, dönem müdahalesinin kaybedilmemesi gerektiği düşünülerek ve klasik mukarnaslı düzene zarar verilmeden üzeri sıvanmış ve restorasyon projesinin öngördüğü mihrap yeniden yapılmıştır. İmalat yapılırken, Mihrap nişinin yaşmak kısmı dış yapacak şekilde biraz taşırılmış, boya sürülmesinin ardından kalem işi bezemelerinin uygulamasına geçilmiştir (Şekil 32). Mihrap kitâbesinin de varak işlemi yapılmıştır.

a|b
c|d|f

Şekil 33

- a. Kündekâri tekniğindeki camî cümle kapısı
- b-d. Cümle kapısına ait metal aksamlar
- e. Narteksten ana mekâna geçiş veren kapının genel görünüşü.

Ahşaplar

Restorasyon projesinde öngörülen mahfil katı, caminin kuzey duvarına bitişik olacak şekilde tek yönlü (batı-doğu uzantısında) yeniden inşâ edilmiştir. Restitüsyon projesinde, belge ve bilgilerden hareketle yerini alan ve restorasyon projesinde de yapımı önerilen kadınlar mahfili, XVIII. veya XX. yüzyılda eklenmiş olmalıdır. Kuzey cephenin batı kısmındaki cümle kapısından geçtikten sonra sol tarafa, mahfile çıkış merdiveni eklenmiştir. Ahşap taşıyıcı sütunlara oturan mahfil, ahşap kirişlemelere sahiptir.

Ahşap katın korkulukları Barok profilidir ve ahşap kafeslerden müteşekkildir. Müezzin mahfilinin alt tavanına ait Edirnekâri bir tavan bezemesi, caminin kuzey ön bölümündeki anıtsal ağacın yanındaki ahşap kulübenin tavanı olarak kullanılmıştı. Eski fotoğraflar aracılığıyla bu tavanın mahfil bölümüne ait olduğu tespit edilince, yerinden alınan tavan önce atölyede temizlenmiş; kurt delikleri için Paraloid B72 kullanılmıştır. Böceklerle karşı ilaçlama (fumigasyon) yapılmış ve boşluklar doldurulmuştur. Çok ince rötuşlama yapılan tavan, mahfile yerleştirilmiştir.

Cami iç mekânının en önemli öğelerinden biri olan ahşap minber için çok önemli çalışmalar yapılmıştır. Restorasyon projesine göre yeniden yapılması önerilen minberin klasik üsluptaki özgün göbeği de yeni minberde yerine takılmış ve ince işçilikli sedefler yerlerine yerleştirilmiştir. Vaaz kürsüsü de yeniden yapılmıştır. Tüm bu işlemler, şantiyede bulunan ahşap atölyesinde yapılmıştır. Ahşap imalatların başındaki Ertuğrul PINARCI Usta tarafından yapılan bu imalatlarla ilgili anlatım, bizzat usta tarafından kitabın ilgili kısmında yapıldığından detaylı anlatıma girilmemiştir.

Caminin cümle kapıları ve Safiye Sultan Türbesi kapıları ile sanduka çevresindeki sedefli ahşap korkulukların temizlikleri yapılırken kurt delikleri ilaçlanmış, ahşap zararlıları tarafından açılan kurt yeniği yollarda macunlama yapılmış, çürüyen aksamlar değiştirilmiştir. Caminin iki ana giriş kapısının üzerlerindeki kalın yağlı boya tabakası çok itinalı biçimde temizlenmiş ve kapılar üzerindeki eksik veya çürümüş parçalarla böcekler tarafından yaratılan tahribatlar tespit edilmiştir. Mevcut metal akşamların (rozet, rozet çivisi, piring kuşak, kilit) temizlikleri yapılmıştır.

Son Cemaat Mahalli

Caminin kuzey cephesini de oluşturan son cemaat mahalli, Osmanlı döneminde cami ana kütləsi ile başarılı biçimde alıştırılmıştır. Cami kuzey duvarından yukarı doğru taşırılarak, abidevi bir giriş cephesi yaratılmıştır. Beş gözlü, üzeri kubbelerle örtülü bu mekânın duvarları Osmanlı döneminden beridir sıvalı olup, kemerler pembe granit sütunlara taşınmaktadır. Cami giriş kapısı ise, kuzeybatı uçtaki son kemer içinden sağlanmaktadır. Sebebi ise, bu bölümdeki kapının, Bizans döneminden beridir nartekse açılan kuzey kapı olarak değerlendiriliyor oluşundan kaynaklanmış, merkeze yeni bir kapı açma gereği hissedilmemiştir. Diğer bir kapı da cephenin doğu ucundadır. Ker iki geçiş kısmının ön bölümünde kot düşük olup, iki kapı arasındaki bölüm yaklaşık 60 cm yükseltilmiş döşemeye sahiptir. Küfeki kaplama ile çıkılan son cemaat zemininin üzerine de Taşıyıcı sütunların başlıkları Marmara mermerinden ve klasik düzende mukarnalıdır. Sütunların başlığa geçiş ve kaideye oturma noktalarında profilili bilezikler yer almaktadır. 3 ve 4. sütunların arasını kapsayacak şekilde mermerden bir kitâbe yerleştirilmiştir. Böylelikle insanlar cephenin doğu ve batı ucuna yönlendirilmiştir.

Restorasyona başlanmadan önce son cemaat yerinin kubbe içleri ve duvarlardaki sıvalarda kabarmalar, kavlamalar, boya dökülmeleri, kirlilikler gibi hasarlar bulunmaktaydı. Sütunların üzerlerinde de aynı şekilde önemli ölçüde kirlenmeler bulunmaktaydı. Sütun bileziklerinin yaldızları tamamen yok olmuş durumdaydı. Kemerleri bağlayan gergilerde eğilme ve korozyonlar, mekânın zeminindeki taşların derzlerinde aşınmalar oldukça fazla yer kaplıyordu. Bütün bu malzeme dejenerasyonlarının giderilmesine

a|b|c

Şekil 34

- a. Uygulama sırasında son cemaat yerinden genel görünüş
b. Sıvalar ve kemer silmelerinin imalat sonrası görüşleri
c. Mermer mihrabın temizliği.

dönük konservasyon yapılarak tedbir alınabilecekler için bu yöntem tercih edilmiştir. Kalan yüzeylerden, kubbe içlerindeki çimento sıvalar kontrollü biçimde alınarak, yerine horasan sıva yapılmıştır (Şekil 34). Nefaset sıvasından sonra da kubbe iç yüzeylerine ve kubbe eteğini dolaşacak şekilde hazırlanan kalem işi bezeme projesine bağlı kalınarak, kalem işi bezeme yapılmıştır.

Son cemaat yerinin döşemelerinin durumu iyi olduğundan taş döşemelerde herhangi bir değişime gerek görülmemiş olup, yalnızca bozulmuş durumdaki derzler yenilenmiştir.

Taşıyıcı sütunlara yapılan mekanik temizlik dışında bu bölümde bir uygulama yapılmamış, metal bilezikler kumlama yöntemiyle temizlendikten sonra koruyucu sürülmüş ve yaldızlama işlemi

a|b|c|d|e
|f|g

Şekil 35

- a-b. Son cemaat yeri mermer sütun ve başlıklarının temizliği
c-f. Sütun kaidelerindeki bileziklerin temizliği ve varaklanması.

gerçekleştirilmiştir (Şekil 35). Son cemaat yerindeki metal gergiler sağlam olduğundan aynı biçimde korunmuş, yalnızca iyileştirme amaçlı olarak mekanik temizlik yapılmıştır.

Mekânın ortasında, iki sütun arasına yerleştirilen büyük mermer kitâbenin yüzey temizliği çok hassas biçimde ve mekanik olarak yapılmıştır. Burada en önemli detay, kitâbedeki yazıların aşınmasına neden olabilecek uygulamalardan kaçınılmasıdır. Kitâbenin üstünde bulunan iki adet tuğra ve kitâbe metni, eski halinde olduğu üzere varaklanmıştır (Şekil 36-37). Doğu ve batı uçlardaki kapıların üzerindeki mermer kitâbelerde de önce temizlik yapılmış, ardından metinlerin üzerinden altın varakla geçilmiştir.

a | b | c
d | e | f

Şekil 36

a-c. Son cemaat yerindeki büyük kitâbenin üstündeki tuğraların temizliği ve varaklanmış hali

d-f. Kitâbenin önceki hali, temizliği ve uygulamadan sonraki görünüşü.

Şekil 37

Büyük kitâbenin üst kısmının temizlenmesi.

Şekil 38

Son cemaat mahallinin demir korkulukları.

a | b | c

Şekil 39

a. Son cemaat mahallinin doğu kısmındaki kapı ve kitâbesi.

b-c. Restorasyon sonrası son cemaat mahallinden genel görünüşler.

Son cemaat yerinin etrafını dolaşan, klasik lokmal, kare kesitli demir korkuluklarda kumlama yapılarak, temizlik çalışması yapılmış olup, alt katmanda ortaya çıkartılan siyah renginden dolayı, koruyucu sürülmesinin ardından korkuluklar, iki kat olacak şekilde siyaha boyanmıştır (Şekil 38).

Son cemaat mahallinde, 1970'li yıllardaki müdahalelerde kapatılan demir doğramalı ve camekânlı bölüm, restorasyon projesindeki öneri doğrultusunda kaldırılmıştır. Küçük mihrap nişinin iki yanında bulunan iki kat pencereler açılmıştır. Aynı zamanda yüzeyi yağlı boya ile kaplanan mihrap nişinin üzerindeki yağlı boya alınarak, alttaki taş yüzeyler ortaya çıkartılmıştır (Şekil 39).

Pencereler ve Dışlıklar

Camide üç kotta pencere bulunmaktadır. Bunlardan ilki, kubbe eteği veya kasnak pencereleri; ikincisi, duvar yüzeylerindeki tepe pencereleri ve son olarak da alt kottaki pencereler (Şekil 40). Restorasyon sırasında kubbe eteği ve tepe pencerelerinin dışlıklarının beyaz çimento olduğu tespit edilmiştir. Kayıtlarında da sorunlar bulunan pencere dışlıklarının sökümü yapılarak, yerlerinden alınmış; hazırlanan projesine bağlı kalınarak, kalıpları alınan pencereler oval açıklık formuna bağlı kalınarak, tatlı kireç ile yeniden üretilmiştir. Üst kottaki pencere kemerleri yuvarlak olup, en alt kotta olan dikdörtgen açıklıklı pencerelerin üstündeki kemerler sivri formu yapılmıştır. Kemer aynasının içi de küfeki ile örülmüş olup, pencerelerin iç ve dış söveleri mermerden olup, bunların süreklilikleri büyük oranda zarar gördüğünden, tekrar aynı ebatlarda yeniden üretilerek, taş atölyesinde detay işlemleri yapılmış ve yerlerine monte edilmiştir.

a | b | c

Şekil 40

a. Kopan ve korozyona uğrayan pencere demir dışlıkları.

b-c. Dışlıklarda temizlik yapılması.

Pencerelerin içlikleri, 1970'li yıllardaki onarım esnasında yenilenmiştir. Aslında basit geometrik taksimath ve ince kayıtlı olan içlikler, buna uygun olarak atölyede yeniden üretilmiş, yakın zamanda yapılanlarla değiştirilmiştir (Şekil 41).

Alt kattaki pencerelerin iyi durumda olan sövelerinde yalnızca temizlik yapılmış, kesit kaybı olanlarla kurtarılamayacak durumda olanların değişimleri yapılmıştır (Şekil 42-43).

Pencerenin metal dışlıkları demirden olup, oksitlenmiş olanlar yerinden alınarak, atölye ortamında temizlenmiş ve antipas sürülerek, iki kat yağlı boya ile boyanmışlardır.

a | b | c
d | e | f

Şekil 41

a. Pencere içliklerinin sökümü yapılırken

b-d. İçliklerinin kalıplarının çıkarılması.

e-f. İçliklerin zımparalanarak, takılmaya hazır hale getirilmesi ve yerine takılması işlemi.

Sekil 42
Pencere sövelerinde
kimyasal temizlik yapılması.

Pencerelerin klasik lokma parmaklıklarının tümü eski olduğundan ve sağlam durumda bulunduklarından dolayı, yalnızca ıslah edilmeleri sağlanmış olup, korozyonları temizlendikten sonra antipas sürülerek, iki kat boya işlemi uygulanmıştır.

Pencerelerin ahşap kanatlarından bazıları kullanılabilir durumdayken, bazılarının işlevlerini yitirmiş oluşu, bunların işlevlerini yitirenlerinin değişimini zorunlu kılmıştır. Ahşap doğramalar meşe kerestesinden üretilmiştir.

a | b | c
| d

Sekil 43
a. Pencerenin yakın
dönemde eklenen
delikli tuğladan alınlık
dolgusunun sökülmesi.
b-c. Kemer aynasının
yeniden örülmesi ve rabitz
telinin çıkılması
d. Kemer aynası
dolgusunun dış cepheden
görünüşü.

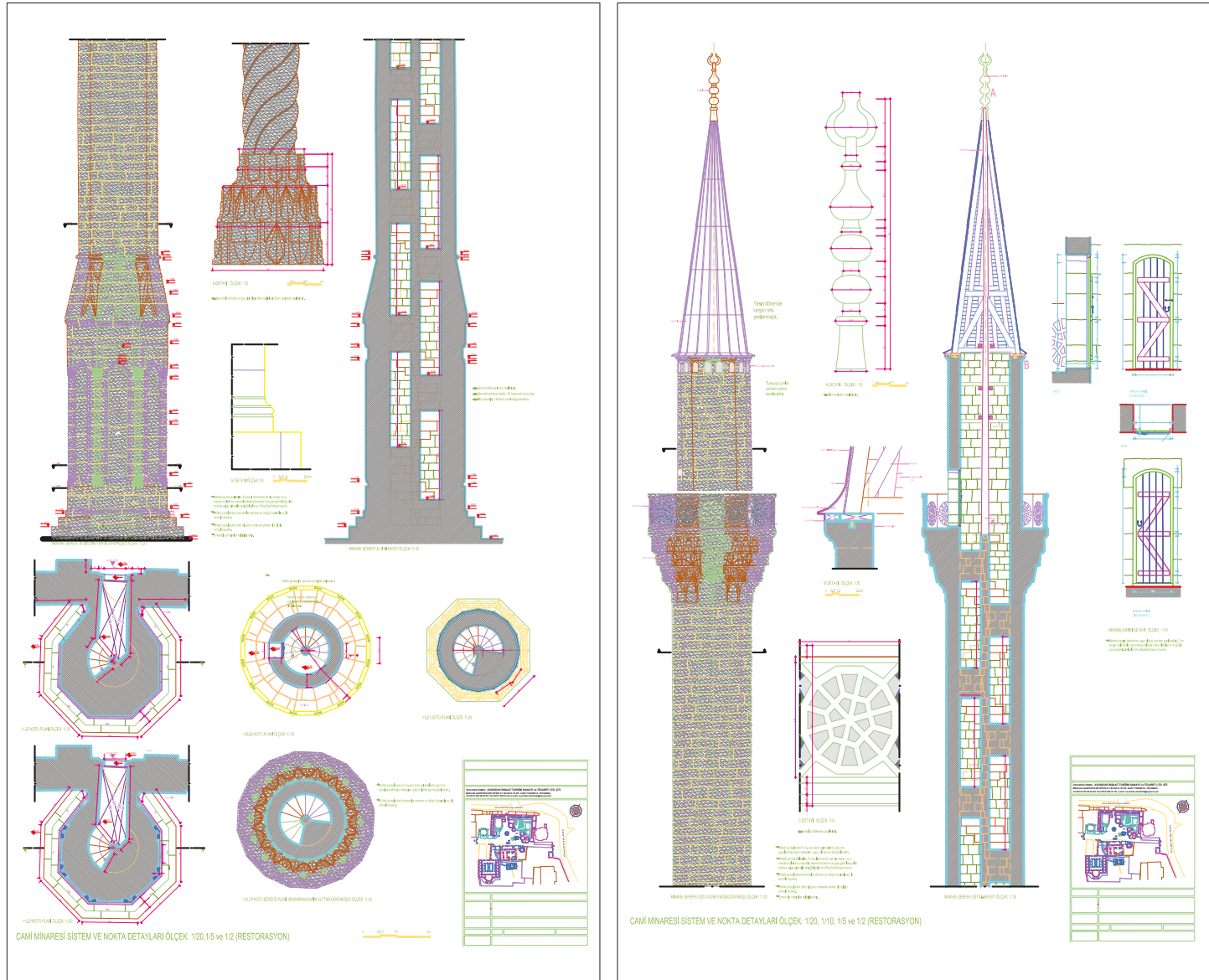

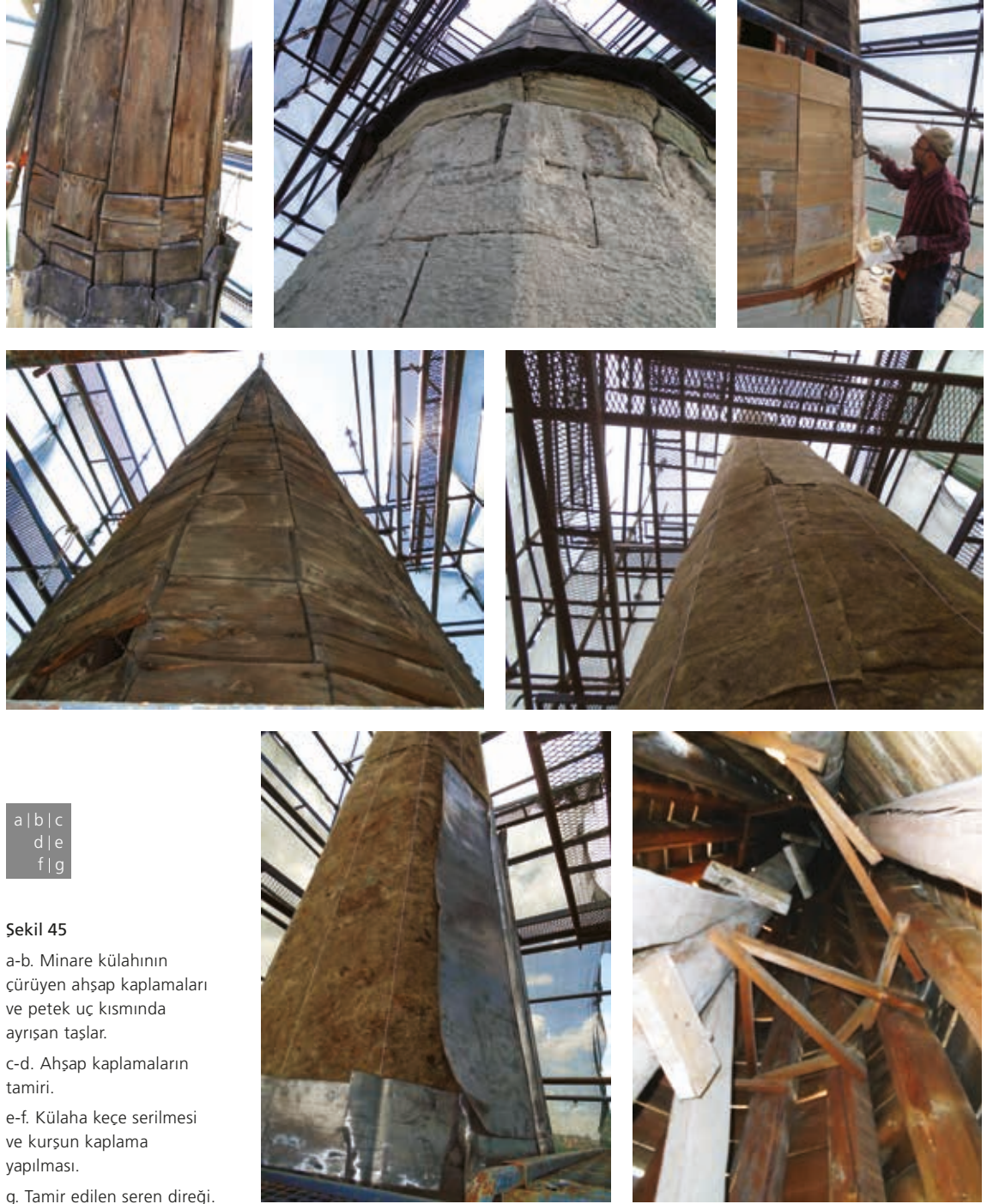
Prothesis hücresinin güneye bakan duvarının Osmanlı üslubundaki penceresinin iç kemer yüzünde, benzerlerine bazı Klasik Osmanlı dönemi camilerinde rastladığımız İznik çini bulunmaktadır. Çini, restorasyon boyunca kapalı tutularak, toz, kir veya darbelere karşı korunmuştur. Açıldığında ise yalnızca temizlik çalışması yapılarak, muhafazası sağlanmıştır.

Minare

Osmanlı döneminin klasik mimarisinin bir örneği olan küfeki taşından örülmüş minare (Şekil 44), sekizgen bir kaideye oturmaktadır. Kaidenin, cami duvarına bitişik olan kısmı dışında kalan tüm köşelerinde birer sarmal gövdeli sütuncuk kabartmasına yer verilmiştir. Son derece plastik bir ifadeye sahip olan sütuncukların üstünde ise mukarnaslı birer sütun başlığı düzenlemesi bulunmaktadır. Kaidesi de

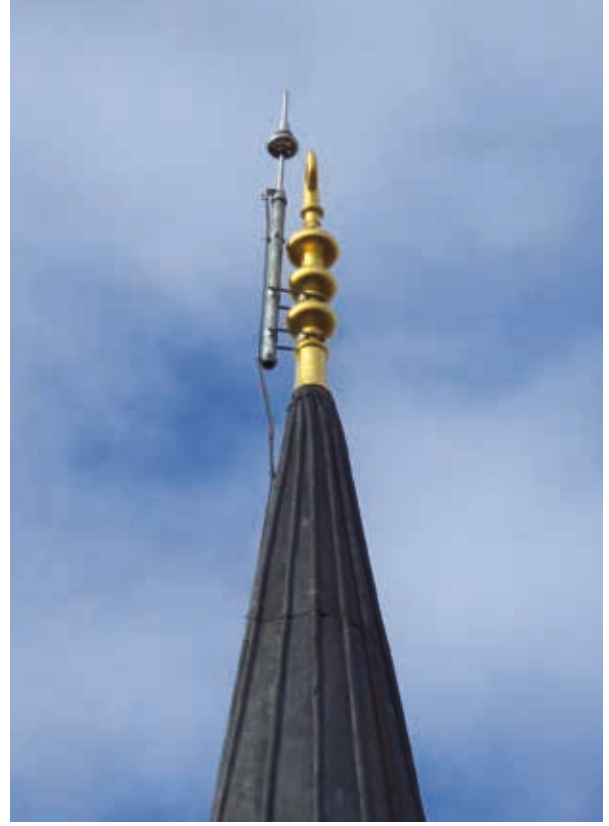
Şekil 44
Minareye ait modelleme çizimler.

aynı şekilde düzenlenen bu sütuncuklara birer kaş kemer formu oturtulmuştur. Oluşturulan kemerin içinde bir adet rûmi konturlu kabartmaya yer verilmiştir. Merkez kısımlar düz mermerle geçilmiştir. Kaidenin üstünde iki bilezik arasına yerleştirilen üçgen geçiş bölgesi, yani yedi-sekiz kısmı yer almaktadır. Ardından da farisi gövdeli minare gövdesi başlamaktadır. Şerefe altındaki bilezikten sonra mukarnaslı geçişe sahip şerefe başlamakta ve korkuluk kısmıyla son bulmaktadır. Şerefe korkulukları, içte altı, onu

a | b | f
d |

Şekil 46

- a. Minare aleminin restorasyon öncesi durumu.
b-c. Alemin temizliği ve koruyucu sürülerek, varaklanması.
d. Alemin yerine monte edilmiş hali.

kuşatan, dışta oniki kollu geometrik bir form özelliği göstermektedir. Minarenin petek bölümü de küfeki olup, külah geçiş kısmındaki içbükey formundaki küçük nişçikler muhtemelen firuze renkli düz çinilerle takviye edilmişken, günümüze bu çiniler ulaşmamıştır. Ahşap strüktürlü külahın üzeri kurşun kaplıdır. İç kısımda ise yedek basamaklı bir yapıya sahiptir.

Külah kısmı, kurulan iskele yardımıyla dikkatli biçimde sökülüştür. Külahın oturduğu petek kısmının üst sırasındaki kör nişçiklerin taşları büyük oranda eridiğinden, bunların aynı oranlarda yeniden üretilmeleri gerekmiştir. Bu nedenle bu sıraların sökümü de gerçekleştirilmiştir. Seren yerinden alınarak, fumigasyon işlemine tâbi tutulmuş ve ardından yeniden yerine yerleştirilmiştir. Seren direğinin sabitlenmesi için çapraz ağaçlarla destekleme yapılmıştır. Ahşapların çakılmasının ardından, üzerine keçe serilmiş ve sonra da kurşun imalatı yapılmıştır. Son aşamada ise, koruyucusu sürülmüş ve varağı yapılmış alem yerine yerleştirilmiştir. Paratonerin aleme bağlanması ile de minare külahındaki müdahaleler tamamlanmıştır (Şekil 45-46).

Şerefedeki korkuluklardan birinde parça kopmaları ve derin çatlaklardan dolayı yeniden kullanımı sakıncalı olduğundan, aynı malzeme ile yeni korkuluk üretilmesi sağlanmıştır (Şekil 47). Ayrıca eksik stalaktitler bulunduğundan, orijinaline uygun olarak hidrolik kireç harcı kullanılarak, yonu taşından şekillendirilen stalaktitler üretilmiş ve eksiklerin yerlerine monte edilmiştir.

Minarede yapılan tespit çalışmalarında, gövde ve petek ile kaidedeki bazı taşların malzeme kayıplarının fazla olduğu görülmüştü. Ayrıca külah geçiş kısmında da hasarlar bulunmaktaydı. Külahın

a | b | c

Şekil 47

- a. Şerefe korkuluklarından, değişmesine karar verilenin görünüşü.
b. Yeni korkuluğun imalatı.
c. Değişim yapıldıktan sonra yeni korkuluğun görünüşü.

kurşunlarının değişim süreci geçmiş olup, seren direği sağlam durumdaydı. Özellikle üst kotlarda hava şartlarından dolayı oluşan kirlenmeler yaygınlaşmıştı. Derzler, çimento ile dolgulanmıştı. Hava koşulları kötü olduğundan dolayı taş yüzeylerde oluşan aşınmaların yaygın oluşu, hasar gören taşların kısmi olarak çürütülmesini gerektirmiştir. Büyük parça kaybı olan yerlerde, yaklaşık 15-20 cm derinlikte açılan yuvalara yerleştirilen taşlar, zıvana saplama ile tutturulmuştur.

Minarenin kaidesi gövdesindeki geniş derz boşluklarına lokal enjeksiyon uygulaması yapılmış ve derzlemeleri tamamlanmıştır. Minare iç yüzeyindeki yoğun kararmalardan dolayı iç kısımda ve dış cep- helerde mikro kumlama ile temizlik yapılmıştır.

a | b | c

Şekil 48

- a-b. Taş çürütme yapılırken.
c. Değişim yapıldıktan sonra.

a | b | c

Şekil 49

- a. Mikro kumlama yapılırken.
b. Mermer yüzeylerin AB57 ile temizliği.
c. Yüzeylere su itici sürülmesi.

İstanbul'daki önemli kültür varlığı eserlerden olan Koca Mustafa Paşa Külliyesi, yüzyıllara kattığı anlam, çevresiyle birlikte oluşturduğu etkileşim ve silüet oluşturan görüntüsüyle son derece özel örneklerdendir. Son restorasyon çalışması sırasında yapının korunması, sürdürülebilir niteliğinin devamı mahiyetinde müdahalelerde bulunulmuştur.

Şekil 50

Minarenin cami silüeti ile birlikte görünüş çizimi ve minarenin restorasyon sonrası görünüşü.

TURBE OF SÜMBÜL EFENDİ

Sümbül Efendi, a prominent figure in the Ottoman Empire, was born in 1580 in Bursa. He was a scholar, a poet, and a statesman. He served as the Grand Vizier of the Ottoman Empire from 1622 to 1623. He was a member of the Sümbülî family, which was one of the most powerful families in the Ottoman Empire. He was a close friend of Sultan Murad IV and played a significant role in the political and administrative affairs of the empire. He was a patron of the arts and literature, and his works are still studied today. The Turbe of Sümbül Efendi was built in 1623, after his death, and is a fine example of Ottoman architecture. It is located in the Sümbülî family mausoleum in Bursa.

BURIED IN THE TURBE OF SÜMBÜL EFENDİ

ÇEVRE DÜZENLEMESİ KAPSAMINDA KOCA MUSTAFA PAŞA KÜLLİYESİ'NDE UYGULAMA ÇALIŞMALARI

AYŞE GÜL CAN* | MURAT SAV* | CİHAN GÖKÇEK*

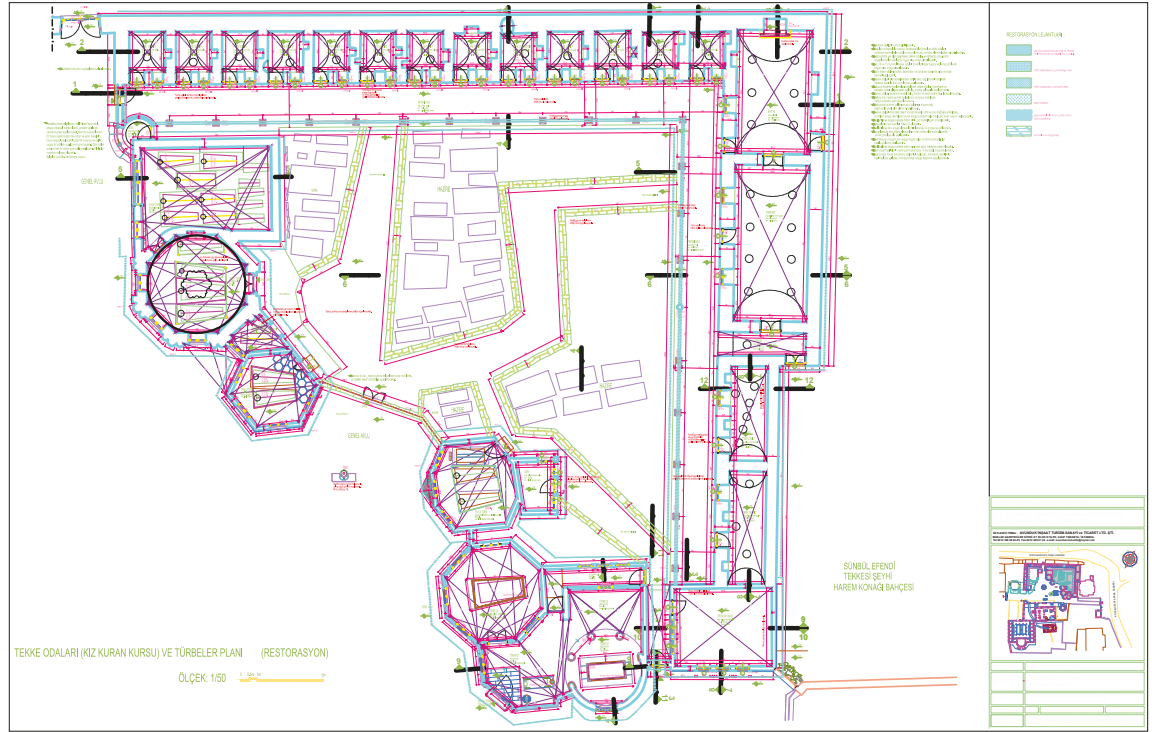
TEKKE (DERVİŞ) HÜCRELERİ

Tekke yapıları, tekkelerin 1925 yılında kapatıldıklarında, farklı işlevlerle kullanılmaya başlanmışlardır. Buna bağlı olarak farklı eklentiler yapılmaya başlanmıştır. Caminin kuzey yönünde L planında sıralanan tekke hücreleri de Osmanlı döneminden bugüne değin çeşitli onarımlar görmüş, bazı değişikliklere uğramıştır (Şekil 1 ve 2). Bazı bölümleri özgün olarak günümüze ulaşan tekke hücrelerindeki en bariz bölümler yapının ana iskeleti olmuştur. Özellikle de tekke hücrelerinin batı kısmı, daha özgün kalmıştır. Restorasyon proje raporunda hücrelerin en özgün olanlarının, o sırada cami görevlilerinin lojman olarak kullandığı kısımda kalan 19 ve 20 nolu mekânlar olduğu belirtilmiştir.

İki kol boyunca uzanan tekke odalarının üst örtüsünde büyük değişiklikler yapılmıştır. Ahşap iskeletli çatının üzeri kiremitle örtülüyken bu kapatmanın dışında ziftle yapılan izolasyon veya eternit kaplama da mevcuttu.

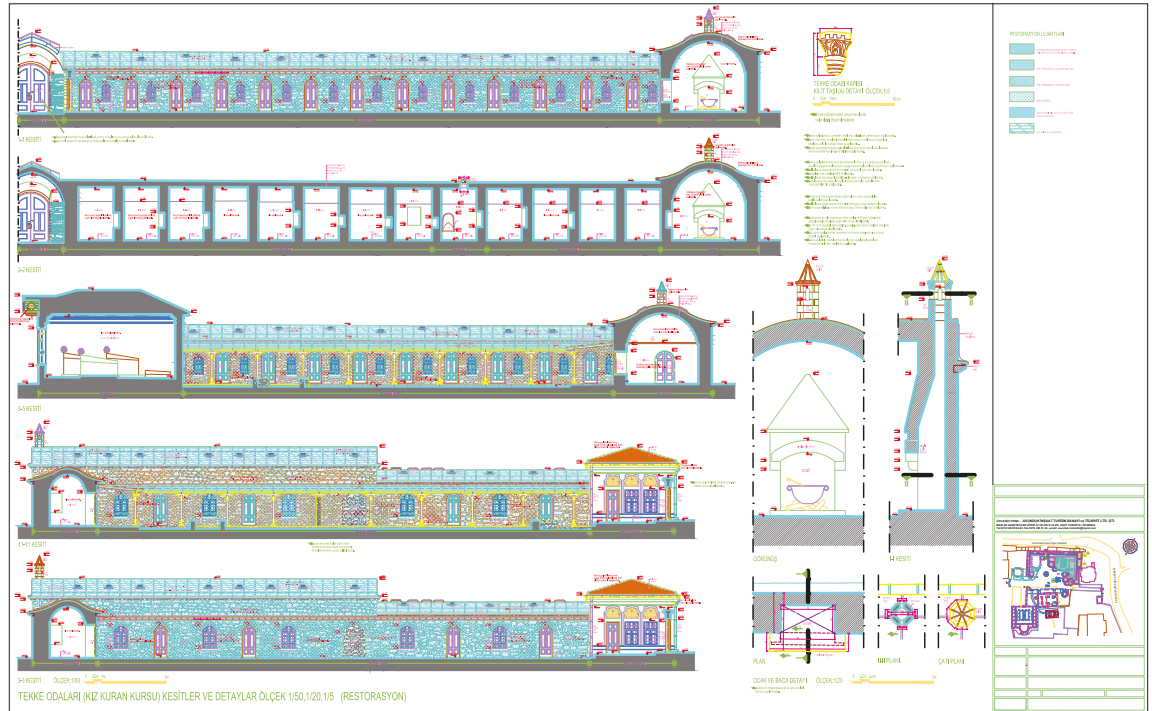
* Vakıflar İstanbul I. Bölge Müdürlüğü

Şekil 1

Yapının restorasyon
projesinden planına ait
modelleme.

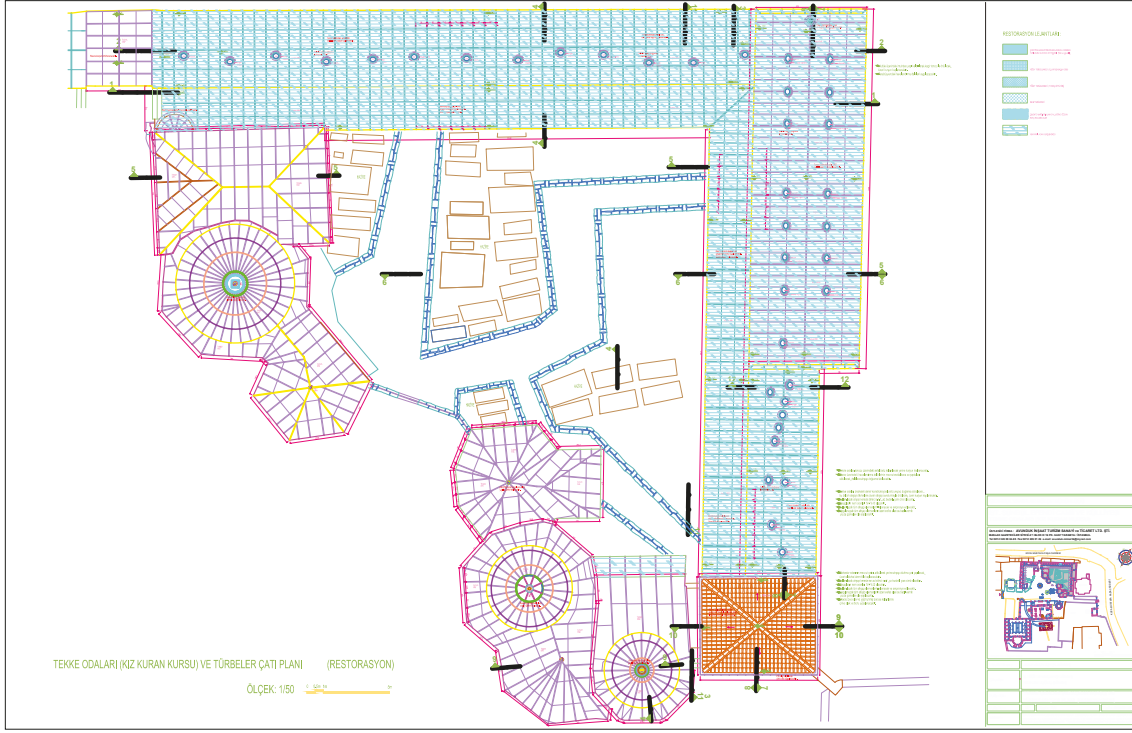

Şekil 2

Yapının kesitlerine ait
modelleme.

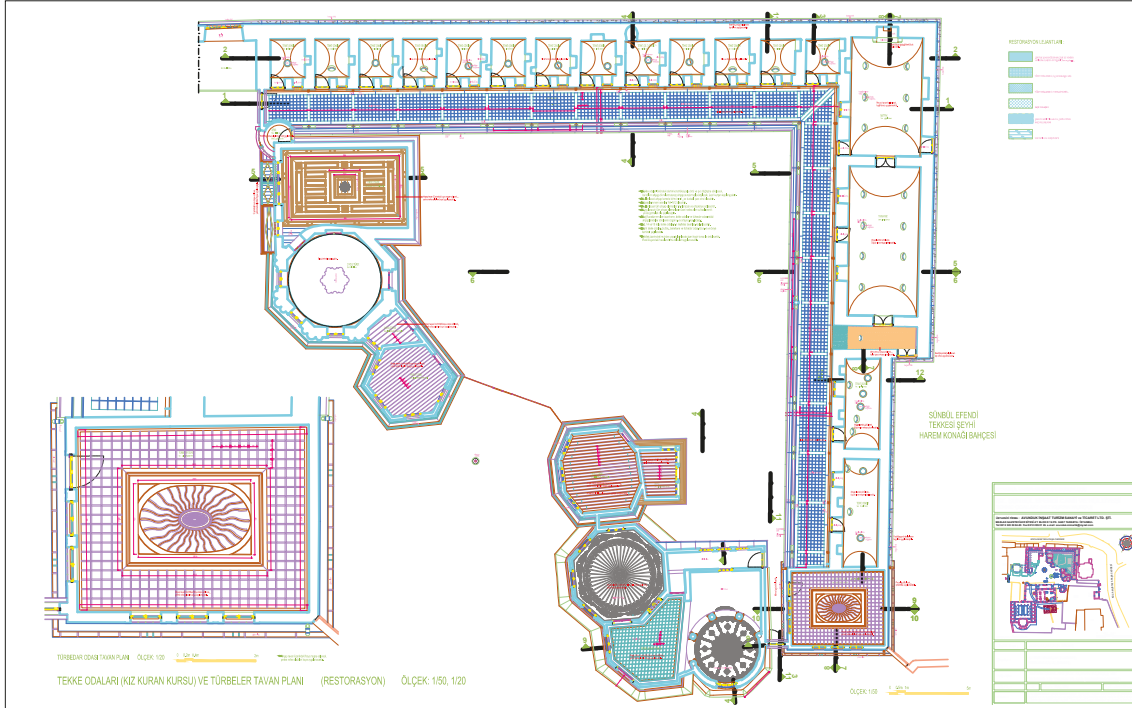
Mekânların içlerine sonradan eklenen muhdesler kaldırılarak, uygulama işine başlanmıştır. Lojman olarak işlevlendirilen tekke odalarının çatısına, yakın bir dönemde yapılan imam evi ve kreş birimleri muhdes olarak değerlendirildiğinden ve restorasyon projesinde kaldırılmaları önerildiğinden öncelikle muhdes yapıların kapı ve pencerelerinin kontrollü biçimde sökümü gerçekleştirilmiştir. Sonrasında

Şekil 3

Çatı planına ait modelleme.

Şekil 4

Tavan planının modellemesi.

betonarme yapının çatısındaki kiremitlerin alımı yapılmıştır. Altındaki özgün dokuya zarar verilmeden muhdes yapı askıya alınarak, tavan kısmından itibaren sökülmeğe başlanmıştır. Katman katman kiremitlerden başlanarak, kiremit altı izolasyon malzemeleri, ahşap kaplamalar, kirişler ve duvarlar parça parça sökülerek, yapıdan uzaklaştırılmıştır. Zemindeki şap ve fayans gibi döşeme ve tesviye malzemelerinin de

Şekil 5

Uygulama yapılırken ocaklı odanın içinden genel görünüm.

alt tarafa zarar vermeyecek şekilde dikkatli biçimde alınmaları sağlanmıştır. Sonrasında ise, restorasyon projesine göre çatıdaki imalatların uygulanma sürecine geçilmiştir (Şekil 3 ve 4).

Restorasyon projesi yapılırken tekke hücrelerinin kapı ve pencere boşluklarının tespitlerine dönük çeşitli raspa çalışmaları yapılmıştır. Bu sırada belirlenen tüm boşluklar projeye eklenmiştir. Restorasyon sırasında yapılan raspalarda, hücrelerdeki sıvaların önemli kısmının çimento esaslı sıvalar olduğu tespit edilmiştir. Çimento sıvaların, özgün duvarlarla aderans sağlamış oluşundan dolayı raspalar titizlikle yürütülmüştür. Raspalar tamamlandığında yapının moloz taşlardan örülen duvara sahip olduğu görülmüştür. Duvarların mukavemetlerinin artırılmasına dönük yapısal enjeksiyon çalışması yürütülmüştür. Ardından mevcut sıvalardan hareketle hazırlanan reçete doğrultusunda iç mekânların sıvası yapılmıştır (Şekil 5). Derviş Odalarının tonozlarında sıva altına rabbitz teli çakıldıktan sonra üzerinde hidrolik kireç katkıli harçla oluşturulan tesviye harcı kullanılmıştır. Ön cephedeki çimentolu derzler temizlendikten sonra boşaltılan derzlere horasan harcı ile derzlemeler yapılmış ve cephe sıvasız bırakılmıştır.

Hücre bölümleri kaldırılan tekkenin restitüsyon proje çalışmasında 3 – 18, 20 – 22, 27 ve 28 nolu olanlarının boyutlarının 2,10 – 2,25 × 2,20 – 2,40 m. arasında değiştiği tespit edilerek, projeye işlenmiştir. Restorasyon proje raporunda ise, “Kuzeybatı L’nin kuzey kanadında yer alan 19 no’lu mekân ile 23 ve 26 no’lu hücreler ve kuzeydoğu L’de bulunan 1 ve 2 no’lu mekânlar diğerlerinin yaklaşık iki misli büyüklüğünde olduğu, 4 – 6,80×2,25 m boyutlarında” olduğu belirtilmektedir. Tekke mekânıyla ilgili restorasyon projesinde yapılan titiz çalışma sonucu, hücrelerin işlevlerine göre büyüklük-küçüklük oranlarının olacağı düşünülmüş ve restorasyonda da değişik ölçüde düzenlemeler öngörülmüştür. Nitekim restorasyon raporunda; “Örneğin, bir ocak ile donatılmış ve nispeten büyük boyutlu olan ve kısmen de özgünlüğünü koruyabilmiş 19 nolu mekan büyük olasılıkla ‘kahve ocağı’ veya ‘meydan odası’ idi” denmektedir. Ayrıca tüm hücrelerin avluya açılan bir

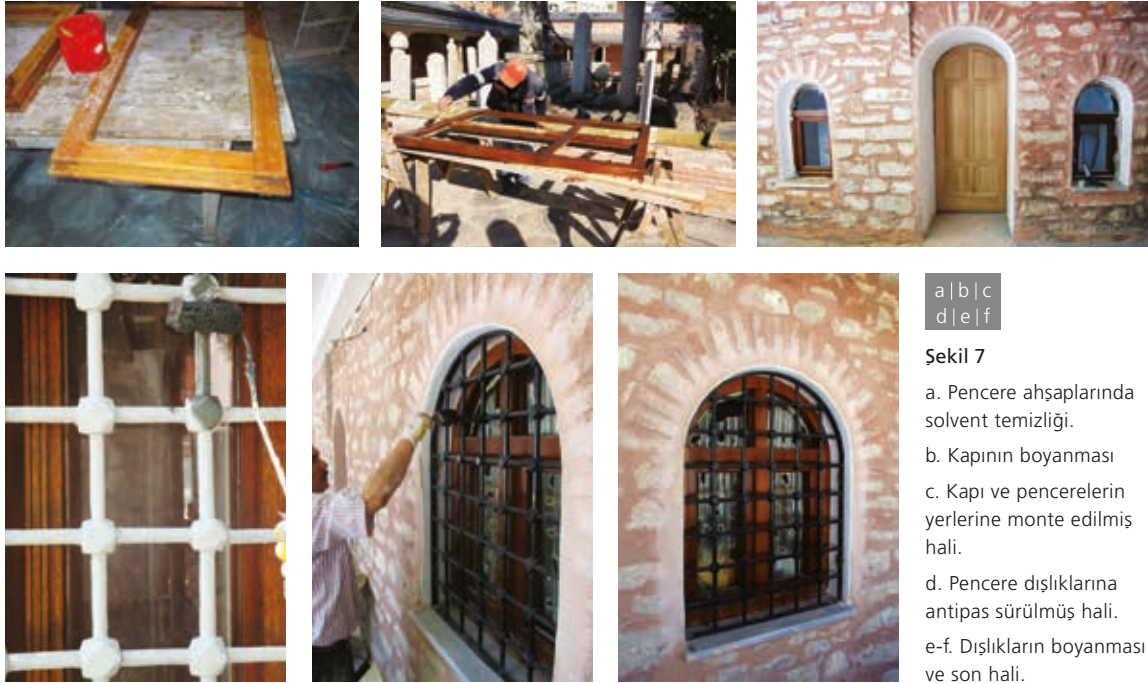

a|b|c|d
e|f|g

Şekil 6
a-g. Bacaların uygulama sürecini gösteren fotoğraflar.

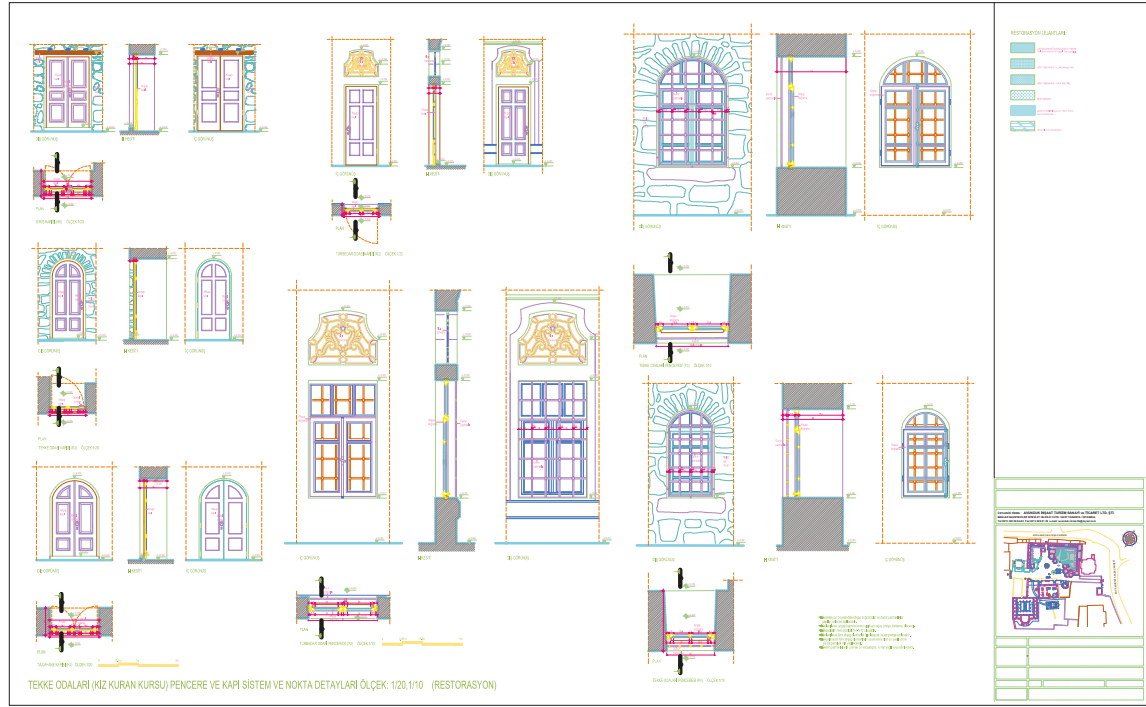
kapısı ve penceresi bulunmaktadır. Pencere ve hücrelere ait kapılar ahşap olup, kapılar göbekli-tablalı olarak imal edilmiştir. Pencerelem sade olup, dikdörtgen bölmeler camla kapatılmıştır. Işığı daha çok alması ve havalandırma sağlaması için çatıya yakın noktalarda ahşap doğramalı dairevi pencereler restorasyon projesine bağlı kalınarak, diğer pencerelerde olduğu gibi meşe ağacından yapılmıştır. Tekkenin pencereleri, tek satırlı, klasik kemerli olarak üretilmiştir (Şekil 7-8).

a|b|c
d|e|f

Şekil 7
a. Pencere ahşaplarında solvent temizliği.
b. Kapının boyanması
c. Kapı ve pencerelerin yerlerine monte edilmiş hali.
d. Pencere dışıklarına antipas sürülmüş hali.
e-f. Dışıkların boyanması ve son hali.

Şekil 8

Pencere ve kapı sistem detayları.

Ahşap konstrüksiyona sahip çatının üzeri kurşun örtülüdür. Bacaların, restorasyon projesine uygun biçimde yeniden yapımı gerçekleştirilmiştir. Taşlarla örüm yapıldıktan sonra bacanın külah kısmı ahşapla geçilmiş ve üzerine de kurşun kaplama yapılmıştır (Şekil 6).

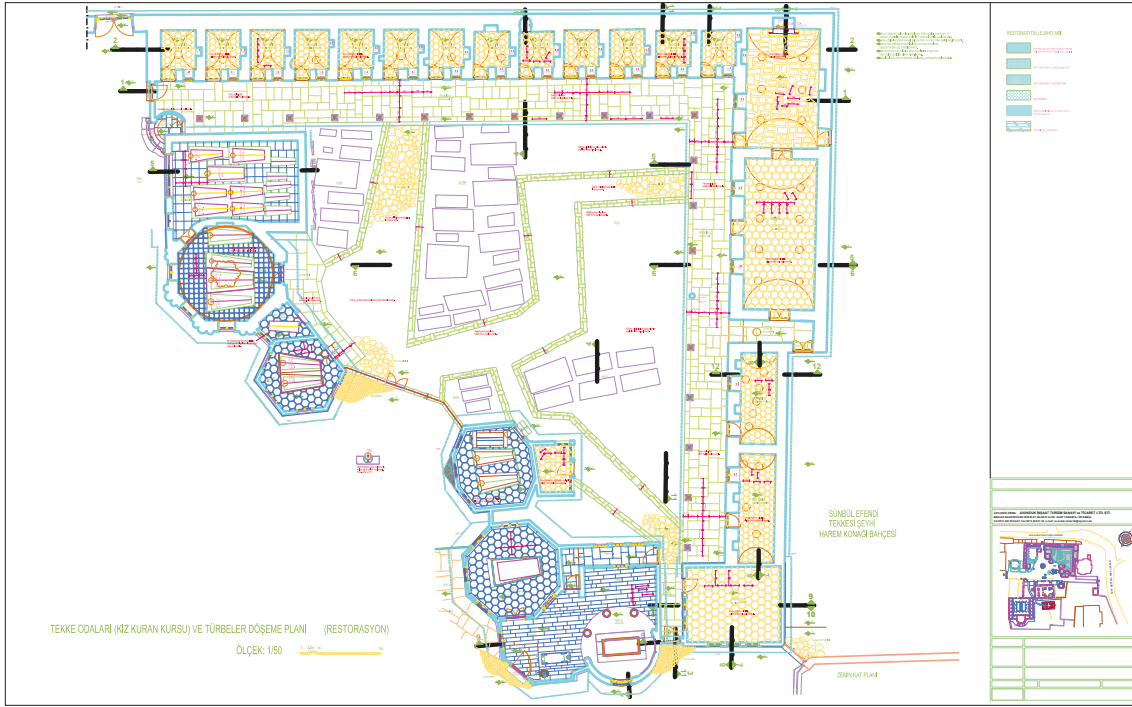
Tekkenin hücrelerinin zeminlerinde özgün döşemenin olmayışı, yapılan araştırmalarda da bir veriye ulaşılmamış oluştundan ötürü, onaylı projede öngörülen altıgen tuğla (şeşhane) uygulaması yapılmıştır (Şekil 9-10). Bu uygulama, dönem yapılarının döşeme şekilleri dikkate alınarak önerilmiştir. İşlevleri

Şekil 9

Şeşhane döşemelerden genel görünüş.

Sekil 10

Mekânlar, avlu ve türbelere ait döşeme planı.

dikkate alınarak, ayrıca bir hücrede örneğine rastlanmasından hareketle mutfak ve kahve ocağı olarak kullanılan mekânlarda yapılacak temizlik dikkate alınarak sal taşı uygulaması yapılmıştır (*Bugün 19 no-lu mekân döşemesinde bu sal taşı örneklerinden de kısmen görülebilmektedir, Bkz. Rölöve ve Fotoğraf Albümü*).

Tekkenin güneybatısında yer alan tekke odalarının karşısında bulunan ve XIX. yüzyıl belgelerinde dış duvarları okunan ancak işlevi bilinmeyen yapılara ait duvarda tamamlama yapılmamış, yalnızca mevcut halleriyle konsolide edilmiştir.

Tekke yapısının kuzeydoğusundaki bölümü (restorasyondan önce Kız Kuran Kursu olan mekân), restorasyon projesinde, restitüsyona dayanılarak (XIX. yüzyıl arşiv verilerinden hareketle), sonradan yapılan muhdeslerden arındırılarak, müdahale öngördüğünden, uygulama sırasında da bu öneriye bağlı kalınmıştır. Şekerci Kapısı çıkışı yanındaki kuzey bölümde kalan ve buzhane, hayvan kesim yeri olarak adlandırılan bölümleri de yapısal anlamda özgün şekline dönüştürülmüştür.

Aynı şekilde tekkenin kuzeydoğu yönündeki mekân da eskiden Türbedar odası olarak kullanılmaktaydı. Muhdeslerden ayıklanma yapıldıktan sonra mekân, özgün özellikleri ve detayları doğrultusunda elden geçirilmiştir. Tekkenin ön kısmında yer alan hazirelerin arasında kalan yürüme yolları, XIX. yüzyıla ait eski fotoğraflarından anlaşıldığına göre kayrak döşemeye sahip olduğu tespit edildiğinden, uygulama çalışması esnasında bu yollar kayrak taşı ile döşenmiş ve derzlemeleri yapılmıştır. Böylelikle tekke alanı ile külliye ön avlusu arasındaki farklılık da vurgulanmış olmaktadır.

Derviş odalarındaki pencere üstleri ile nişlerin olduğu kotlarda yer alan ve çürümüş oldukları tespit edilen hatıl boşluklarına emprenye edilmiş meşe kerestesinden hatıllar yerleştirilmiştir. Bu uygulama

Şekil 11

Duvarın dışına güçlendirme yapılması ve yapısal enjeksiyon uygulaması.

Şekil 12

Tekke yapısının yan avlu duvarında uygulamalar ve harpuşa yapılmış hali.

öncesi hatıl boşluklarındaki çürümüş ahşaplar ve tozlar iyice temizlenmiştir. Hatıllar yerleştirildikten sonra yuvalarda kalan boşluklar hidrolik kireç esaslı dolgu ile kapatılmıştır.

Yapının arka cephesinde duvar dibinde temel kotuna doğru inilerek, yapının temel duvarına yapısal enjeksiyon uygulaması gerçekleştirilmiştir (Şekil 11). Ayrıca tekke yapısının yan cephesinde, ahşap konakla ortak avlunun kapısına kadar uzanan duvarın üzerindeki muhdesler temizlendikten sonra derzlerde yenileme çalışması yapılmış ve duvarın üst kısmına iki yana eğimli travertenden bir harpuşa yapılmıştır (Şekil 12).

a | b

Şekil 13

a. Hücrelerin çatısından detay.

b. Uygulama sonrası genel görünüş.

Tekke Hücreleri Önünde Sundurma/Saçak Uygulaması

Proje çalışmaları esnasında çatının örtüsü konusunda çalışılırken, tekke hücrelerinin önünü boydan boya kat eden saçakların detay ve silmeleri de yerindeki izlerden faydalanılarak projeye aktarılmıştır. Ayrıca, eski görsellerden yararlanılarak oluşturulan restitüsyon projesine göre sundurmanın 2,5-3 m eninde bir alanı içerdiği ve avlu tarafında ahşap dikme ile kirişlerin üzerine oturduğu görülmektedir. Ahşap strüktürlü çatı sistemi, ahşap dikmeler vasıtasıyla taşınmaktadır. Dikmelerin üzerinde sade tutulmuş ahşaptan yastıklar (başlıklar) bulunmaktadır. Çatı sistemi ahşap kaplamalarla çevrildikten sonra üzeri kurşunla kaplanmıştır (Şekil 14). Dikme başlıklarında çelik bağlantı elemanları kullanılmıştır.

Saçakları taşıyan dikmeler meşe ağacından üretilmiş olup, 15×15 cm kesitindedir. Dikmeler, zemine taş (traverten) bir sömel yardımıyla oturtulmuştur. Çıtalı bir tavana sahip sundurma bölümü, tekke hücrelerinin sıralandığı yönde duvara ankre edilen bir hatıla oturmaktadır. Ahşaplara yangına karşı geciktirici sürülmüştür. Tekke hücrelerinin önündeki saçak bölümünün içi, çıtalı olup, kasetleme sistemi ile geometrik bir düzenleme oluşturulmuştur. Astar sürülen yüzeyde krem rengi bir fon oluşturulmuştur. Çıtalar ise, kontrast oluşturmak amacıyla daha koyu bir renkli astarla tanzim edilmiştir (Şekil 15a-e).

Dikmelerin konulduğu avlu tarafında, hazirenin önünde, bir tane de yeşil somaki sütun durmaktadır. Geç Roma döneminin bir ürünü olan sütun, hemen hemen sundurma dikmelerinin boyundadır ve belki de Bizans döneminde bu alanda mevcut olan manastır birimlerinden birine ait revak sisteminin bir parçasıydı. Sütunun kaideye oturan kısmında meydana gelen derin çatlağın tutturulması için epoksi enjeksiyon yapılmıştır. Üzerinde ise yalnızca temizlik gerçekleştirilmiştir (Şekil 15f-g).

a | b | c
d | e | f

Şekil 14

a. Sundurma çatısında çalışmalar başlarken
b-c. Dikmeler atılırken
d-e. Üst örtünün ahşaplarının kaplanması
f. Üst örtünün kurşun kaplanmış hali.

a|b|c
d|e|f|g

Şekil 15

- a-b. Tavan kaplama tahtalarının çakılması.
 c. Tavan çıtalarının boyanması.
 d. Ahşap dikmenin yastığı ve çelikten ankraj elemanı.
 e. Sundurmanın imalatlar sonrası son hali.
 f-g. Breş sütunun restorasyon sırasında ve temizlik sonrası görünüşü.

Sundurmanın zeminde, hücrelerin içlerine dağılım gösteren tesisat kanalı geçirilmiştir. İleriki dönemler düşünülerek geniş bırakılan kanalın üzerinde kapaklar bırakılmış olup, sundurma zemininin kalan bölümünün üzerine horasan harçlı ve donatılı tesviye harcıyla kaplanmış ve traverten döşeme ile de son şekli verilmiştir (Şekil 16).

Tekke yapısının avlu cephelerinde duvarlara, geleneksel üslupta aplikler yapılarak, ışıklandırma sorunu çözülmüştür (Şekil 16e). Ayrıca dikmelerin ve tekke duvarlarının akşamları daha iyi algılanmasını sağlamak amacıyla hazire duvarına yatay lambalar yerleştirilmiştir. Tekke sundurmasında duvar dibine açılan tesisat kanalı sayesinde elektrik ve internet hattı gibi tesisat kablolarının geçiş güzergâhı çözülmüştür.

a|b
c|d|e

Şekil 16

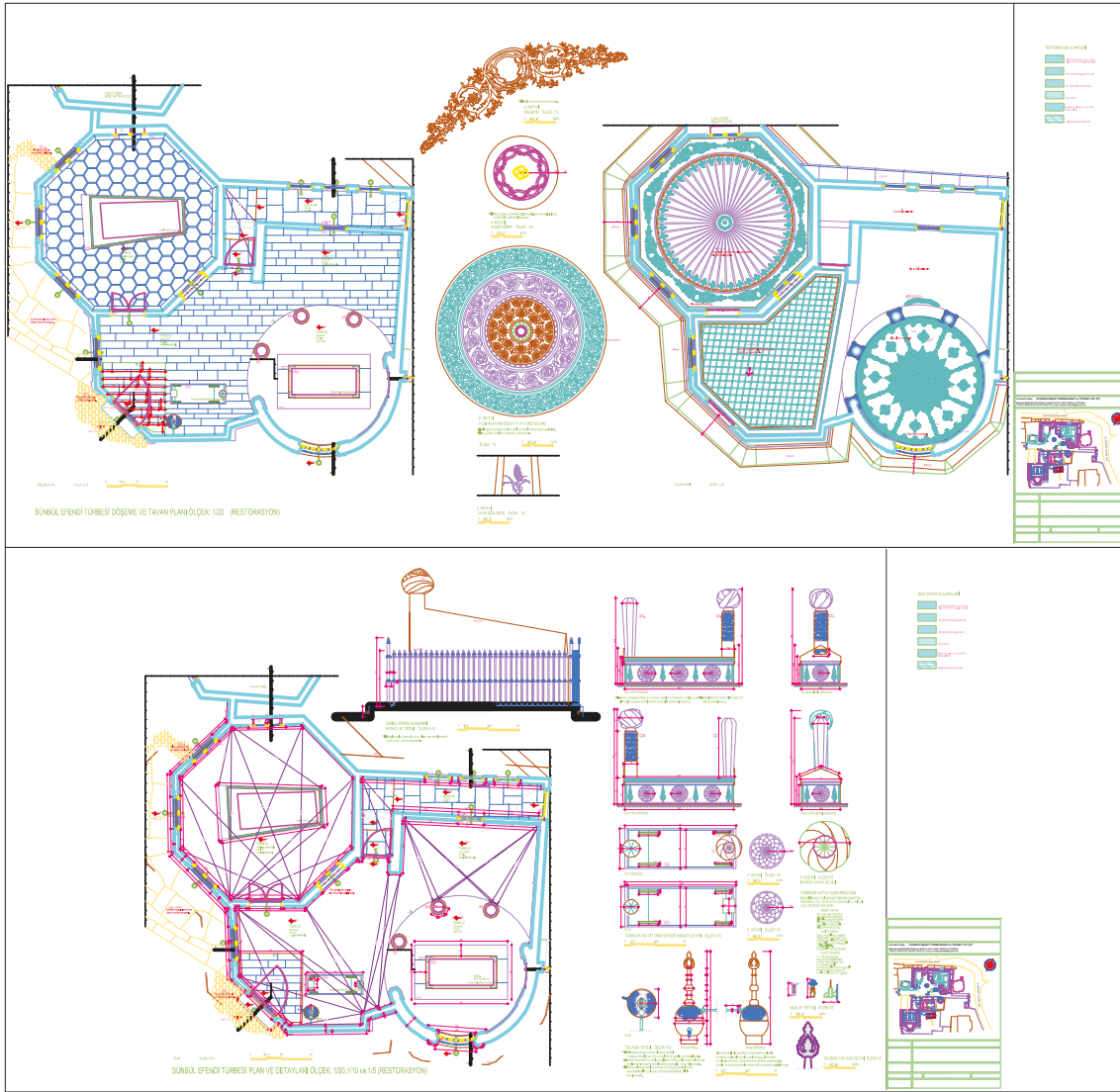
- a. Sundurma zeminine tesviye yapılması.
 b. Traverten döşeme yapılırken.
 c. Traverten döşemede derz çalışması
 d. Döşemenin uygulama sonrası görünüşü.
 e. Tekke duvarında aplik.

TÜRBELER

Sünbül Efendi Türbesi

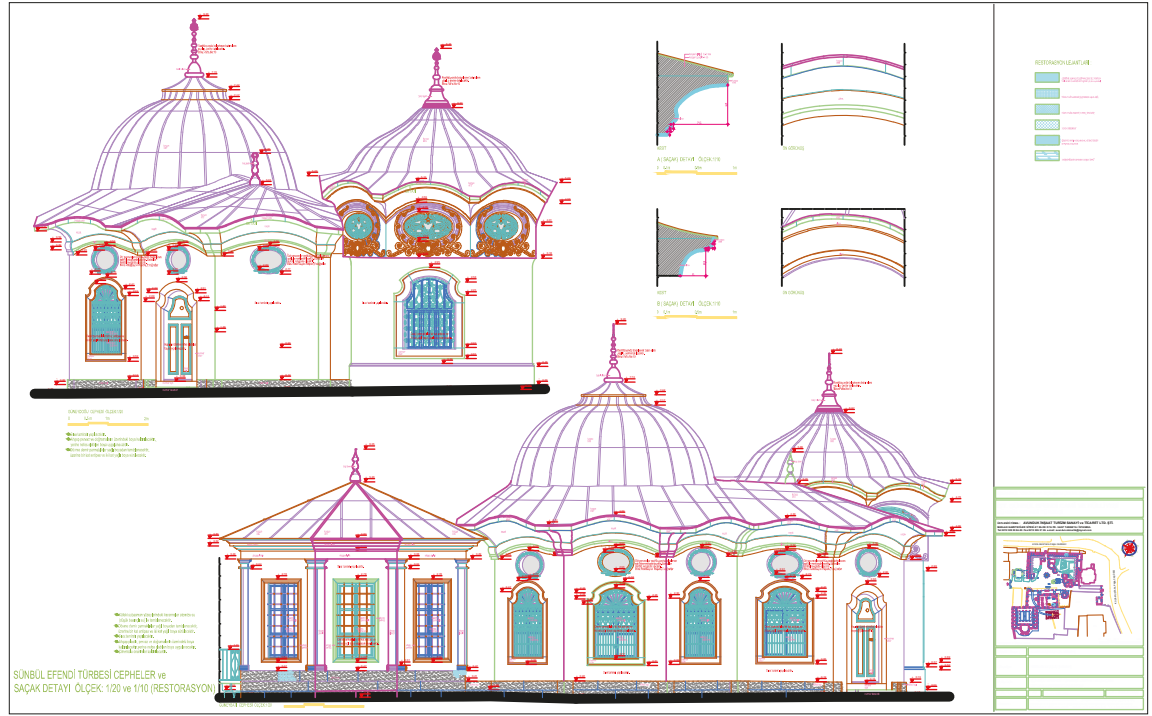
Sünbül Efendi Türbesi ve bitişiğindeki Serasker Rıza Paşa Türbesi, külliye içinde önemli bir konumdadır. Zaman içinde çeşitli badireler atlattığından onarımlarla günümüze ulaşmıştır. Bu nedenle özellikle Sünbül Efendi Türbesi'nde dönem eki olarak kabul edebileceğimiz bazı kısımlar da mevcuttur. Türbenin çatı örtüsündeki kurşunların durumlarının iyi olmasından dolayı ve restorasyon projesinde de aynen korunması önerildiğinden üst örtü muhafaza edilmiştir. Ancak özgün olmayan beton alemler için yine restorasyon projesinde arşiv belge ve fotoğraflarından yararlanılarak, özgün formu elde edildikten sonra alemlerin bronz olarak yeniden üretilmesi önerildiğinden, yeni bir çalışma yapılmıştır. Buna göre XIX. yüzyılın sonlarından itibaren çekilen fotoğrafların kılavuzluğunda alemler yeniden üretilmiş ve yerine monte edilmiştir.

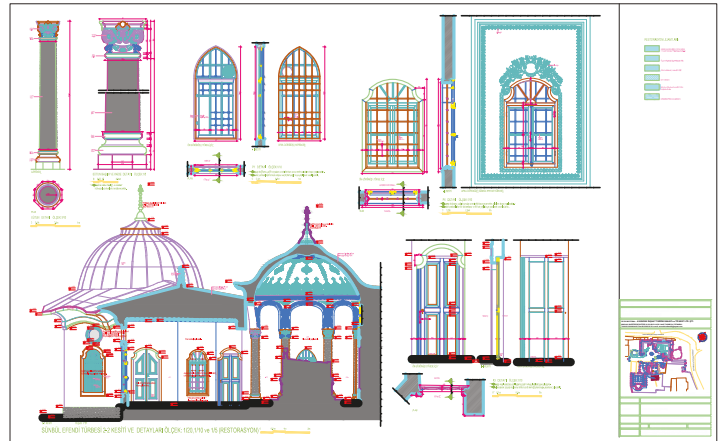
Şekil 17

Sünbül Efendi Türbesi'ne ait restorasyon projesinden plan modellemesi.

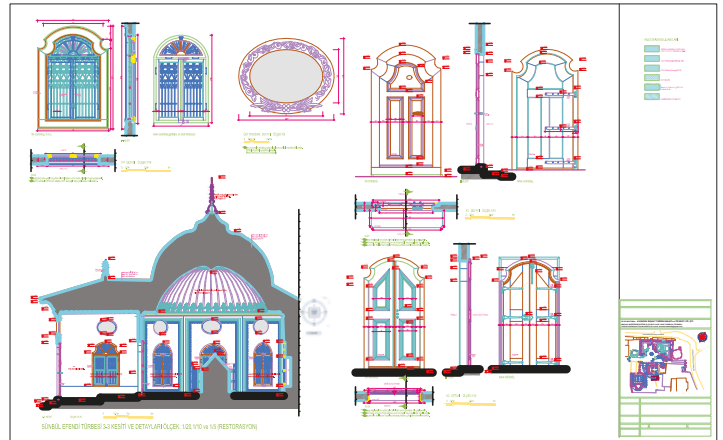
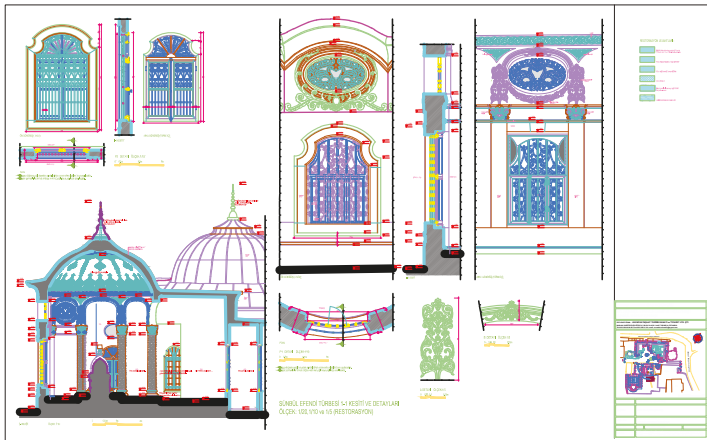

Sekil 18
Sümbül Efendi Türbesi'ne
ait restorasyon
projesinden görünüş çizimi
modellemesi.

Sekil 19
Sümbül Efendi Türbesi
restorasyon kesit
modellemeleri.

Türbenin özgün mimari parçaları, restorasyon projesinde korunmuş olup, bunlara yalnızca konservasyon amaçlı küçük müdahalelerde bulunulmuştur (Şekil 17-19). Örneğin ahşap pencere ve kapı doğramaları, özgünlüğünü muhafaza ettiğinden korunmuştur. Pencere ve kapıların mermer sövelerinde temizlik yapılırken metal parmaklıklarında gerçekleştirilen temizliğin ardından parmaklıklara koruyucu sürülmüş ve iki kat boya uygulaması yapılmıştır.

Türbenin zemininde üç farklı döşeme malzemesi önerilmiştir. Mevcuttan hareketle önerilen döşemelerden altıgen tuğla döşemeler, türbenin kendi zemini için olup, kalan kısımlar mermerken, tekke hücrelerine bakan geçiş bölümü küfeki taşı döşeme olarak düşünülmüştür.

Türbenin cephesindeki mermer kitâbe, hava şartlarından dolayı kirlendiğinden, yalnızca temizlik işlemi gerçekleştirilerek, yerine monte edilmiştir (Şekil 20).

Türbenin ahşap tavanında yapılan boya raspasında, kalem işi bezeme makalesinde detayları verildiği üzere bir geleneğin devamı olan ve aynı motiflerin tekrar edilerek uygulandığı görülmüş, bu bağlamda müdahale ve konservasyonları yapılmıştır (Şekil 21 ve 22).

Şekil 20

Temizlik çalışmasından sonra türbeye ait kitâbenin görünüşü.

Şekil 21

Sümbül Efendi Türbesi kubbe içi ve mekândan içinden görünüş.

Şekil 22

Serasker Rıza Paşa Türbesi kubbe içi ve mekândan içinden genel görünüş.

Şekil 23
Sünbül Efendi ve Rıza Paşa
Türbesi.

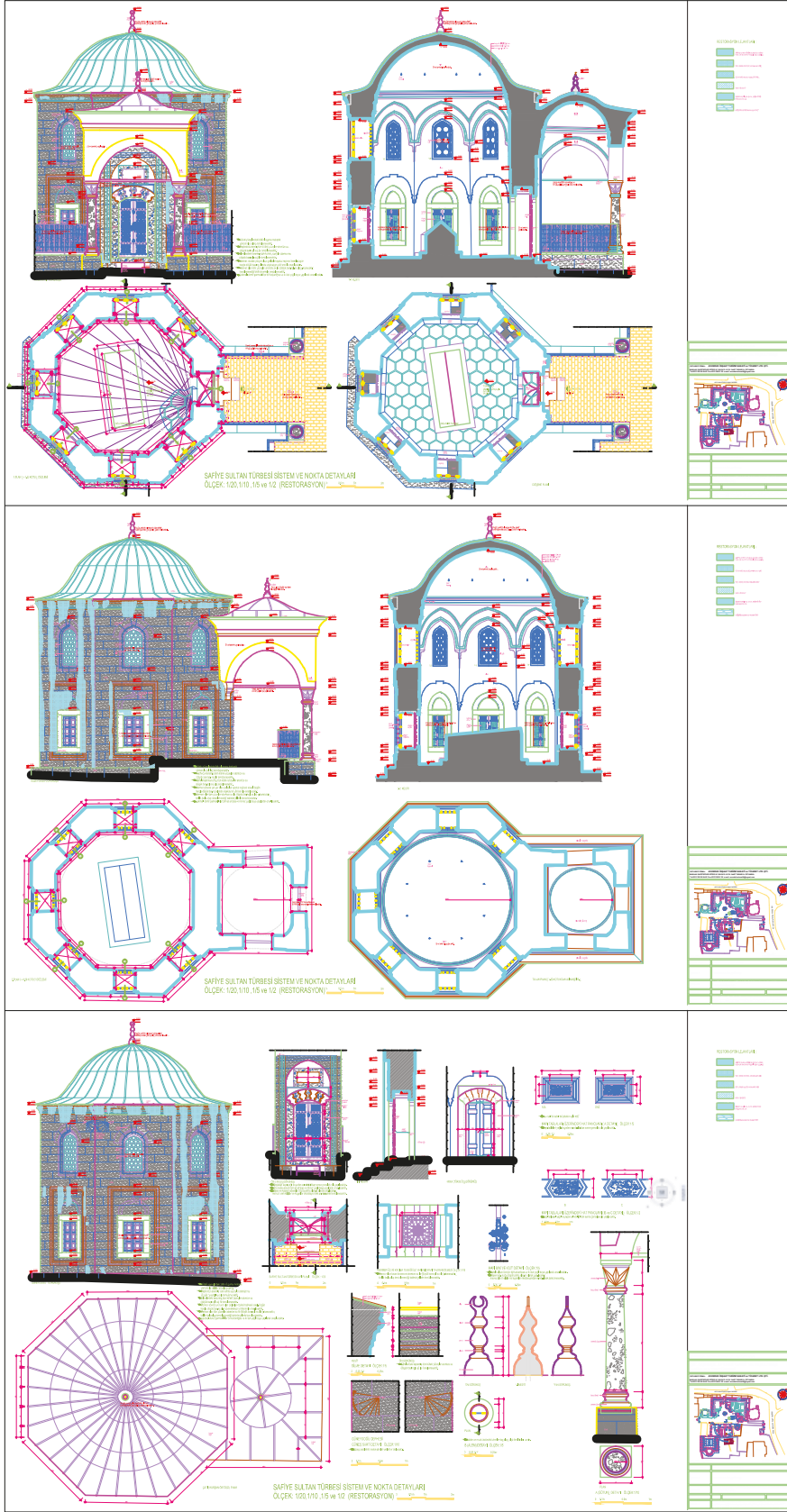
Safiye Sultan Türbesi

Safiye Sultan Türbesi, külliye avlusunun doğu-batı yönünde gelişen yol güzergâhının üzerinde, caminin doğu yanında yer almaktadır. Arkasını, hazireye veren türbenin aksı, kuzey-güney yönlüdür. Klasik Osmanlı dönemi üslubundaki türbenin duvarları küfeki taşıyla örülmüştür. Restorasyon projesi kapsamında tüm restorasyon ve konservasyon müdahaleleri gerçekleştirilmiş olup, kubbe içinde ve duvarlarında herhangi bir kalem işi bezeme unsuruna rastlanmamaktadır (Şekil 24). Eski görsellerde ve yapılan çalışmalarda bir veriye ulaşılamadığı için de iç mekân olduğu gibi, yani kalem işi bezemesi olmadan bırakılmıştır.

Yapının üst örtüsündeki kurşunlar sağlam olduklarından, kurşun değişimi yapılmamıştır. Ancak kubbe üstündeki bugün var olmayan taş alemse, özgün formu baz alınıp, yeniden üretilmiş ve yerine monte edilmiştir. Türbenin dış cephelerinde zaman içinde ortaya çıkan ve tamamen hava şartları kaynaklı kirlilikler, cephelerde ciddi sorunlar oluşmasına neden olmuştu. Ortaya çıkan kararmaları en aza indirmek ve patinaya zarar vermemek için düşük basınçlı su ile temizlik yapılmıştır.

Türbe pencerelerinin önlerine sonradan takılan ve muhdes olarak adlandırabileceğimiz tel kafesler, restorasyon projesindeki öneri dikkate alınarak kaldırılmıştır. Tıpkı Sünbül Efendi Türbesi'nde olduğu gibi pencerelerin ahşap doğramaları, ahşap kapaklar ve kündekâri tekniğindeki ahşap kapı korunmuştur. Sürekliliklerinin sağlanması için ahşap malzemeler üzerine koruyucu niteliğinde gomalak cila sürülmüştür. Giriş cephesindeki ve pencerelerdeki mermerler AB57 ile temizlenirken türbe cephelerinde paraloid uygulaması gerçekleştirilmiştir (Şekil 25-26). Türbe giriş kapısının kemer içinde kullanılan ve sekiz kollu

Sekil 24

Safiye Sultan Türbesi, restorasyon projesinden plan, görünüş ve kesitlerin modellemeleri.

Şekil 25

Türbe cephesinde temizlik yapılırken.

a|b|c
d|e|f|g|h

Şekil 26

- a. Türbe cephelerinde temizlik.
- b-c. Giriş kapısı alınlığındaki mermer yüzeyde yapılan temizlik.
- d. Pencerelerden birinin temizlik sonrası görünüşü.
- e-f. Pencerelerin mermer sövelerinin AB57 ile temizliği ve temizlik sonrası görünüşü.
- g. Türbe girişinin çalışma sonrası görünüşü.
- h. Türbe dış cephesine paraloid sürülürken.

Şekil 27

Türbe giriş kapısı kemer içinde kullanılan klasik dönem bezemeli mimari detay.

a | b | c

Sekil 28

- a. Türbenin giriş bölümünün etrafını çeviren demir korkuluk.
b. Türbenin kündekâri kapısı.
c. Restorasyon sonrası genel görünüş.

Türbenin döşemesinin üzerinde bulunan şap kaldırılmıştır. Özgün döşeme olan altıgen petek tuğla döşeme açığa çıkarılmıştır. Beton alem yerine, Sünbül Efendi Türbesi'ndeki alem formunda yeni bir üretim gerçekleştirilerek, yerine takılmıştır.

Türbenin giriş cephesindeki tek gözlü revakın etrafı, restorasyondan önce parmaklıkla çevrili olup, yakın dönem yenilemesi olduğundan, Bilim Kurulu kararı ile klasik lokmalı parmaklık uygulaması gerçekleştirilmiştir. Parmaklık demirden imal edilmiş ve beyaza boyanmıştır (Şekil 28a).

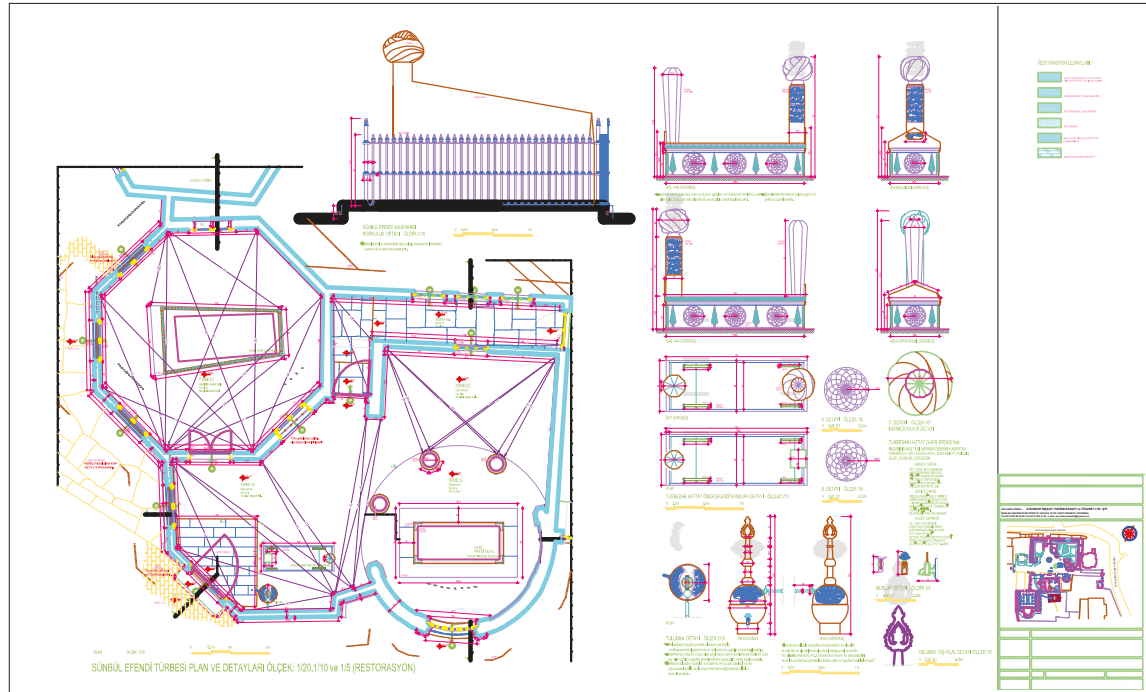
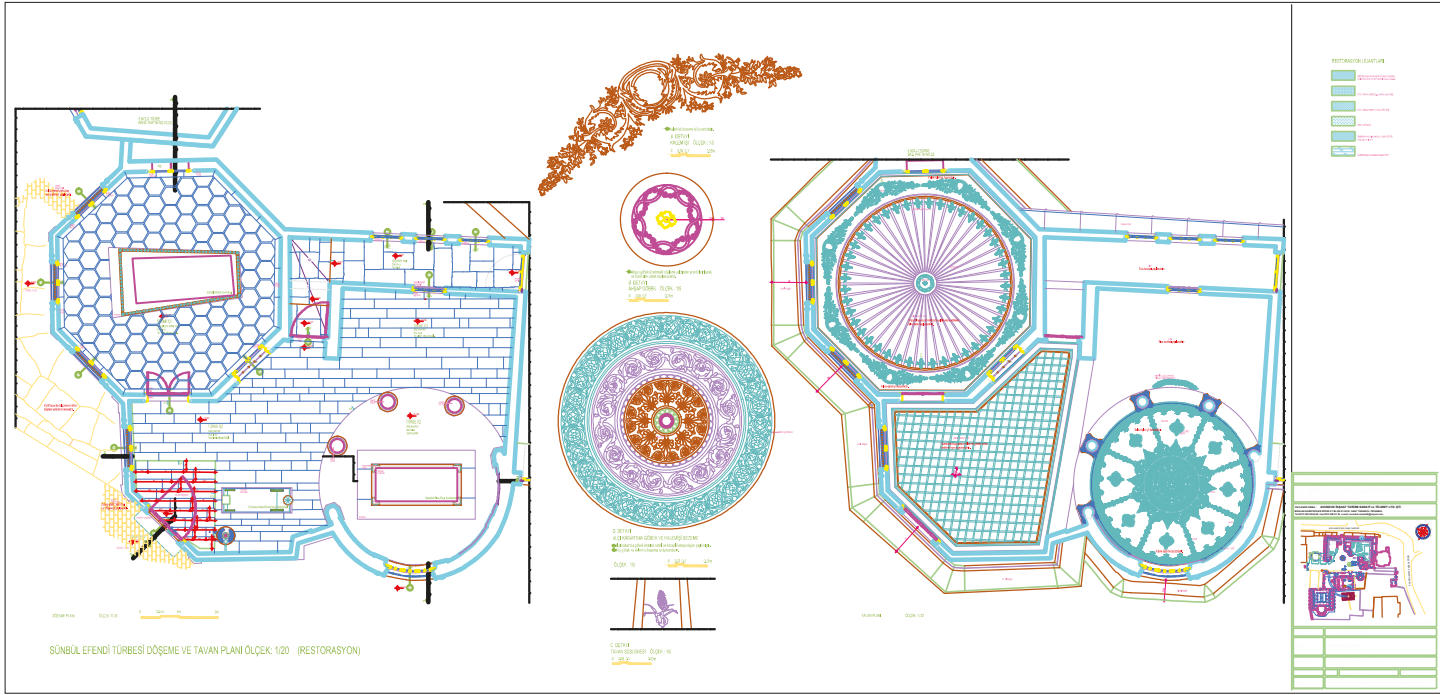
Türbenin giriş kapısı da klasik dönemin en önemli ahşap sanatlarından biri olan kündekâri tekniğindedir (Şekil 28b).

1, 2, 3 ve 4 Numaralı Türbeler

Caminin kuzeydoğusunda, Sünbül Efendi Türbesi'nin kuzeyinde yer alan türbeler yan yana olup, içlerinde çeşitli sandukalar sıralanmaktadır (Şekil 29-30). Türbelerin subasmanı küfeki ile geçilmiş olup, küfeki yüzeylerindeki bitkisel oluşumlar mekanik yöntemle yapıdan uzaklaştırılmıştır. Zaman içinde oluşan kirliliğin temizliği için atomize su uygulaması tercih edilmiştir. Türbe cephelerindeki kısmi çimentolu müdahaleler yapıdan uzaklaştırılmıştır.

Bu dört türbenin 2 ve 3 numaralı olanlarının zemini şap yapıldığından, zemindeki şap malzeme kaldırılmış ve tuğla döşemeler açığa çıkarılmıştır. Muhtemelen zemindeki şap uygulamasıyla aynı dönemde pencere denizlikleri ve derzlerde yapılan çimentolu onarımlar mekanik yöntemler kullanılmak suretiyle, bisturi ve fırça yardımıyla, zemine zarar vermeden yapıdan uzaklaştırılmıştır (Şekil 31). Türbe cephelerindeki sıvalar elden geçirilmiş ve üzerine beyaz boya sürülmüştür. Restorasyon projesinde de önerildiği üzere özgün olduğu düşünülen ahşap doğramalar korunarak, üzerlerinde raspalar yapılmış ve boyaları yenilenmiştir. Muhdes olan ve restorasyon projesinde, arşiv araştırmalarında ortaya çıkan şekli ile önerilen ahşap kapılar göbekli ve tablalı olarak yeniden yapılarak, yerlerine monte edilmiştir.

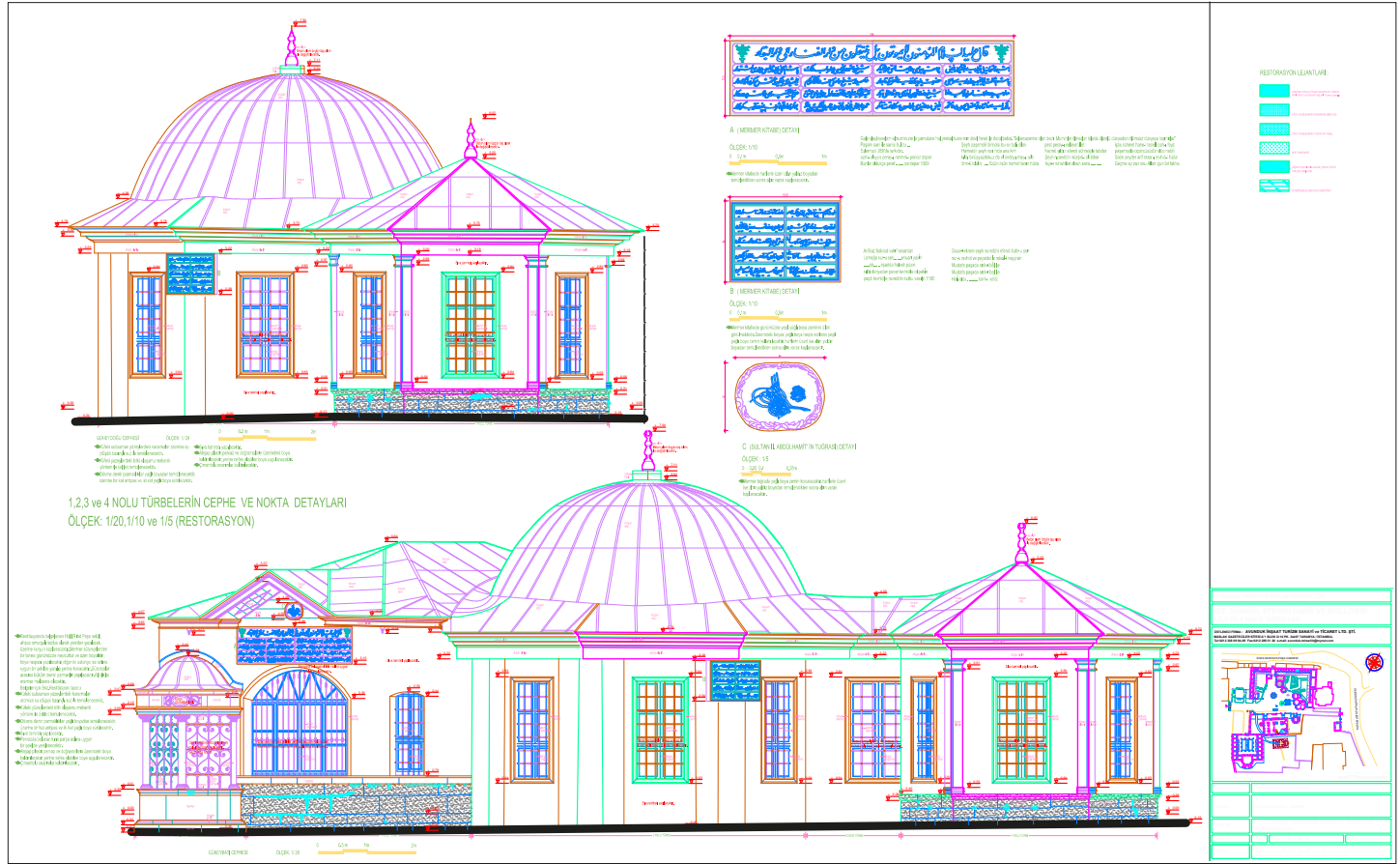
Sekil 29

Türbelere ait vaziyet planı.

Türbe cephelerindeki yağlı boyalar raspa edilmiş ve restorasyon projesinde önerilen renkler doğrultusunda cephelerde canlandırma yapılmıştır. Türbe dış cephelerindeki mermer kitâbelerde ise yazılara zarar vermeyecek biçimde ince temizlik yapılmış ve yazıların üzerinden varak geçilmiştir.

Türbelerin dövmeye demirden olan pencere parmaklıklarındaki yağlı boyalar raspa edildikten sonra demirlerin üzerine bir kat antipas ve ardından iki kat boya sürülmüştür.

Şekil 30
Türbelerin, restorasyon projesine göre cepheleri.

Şekil 31
2 Numaralı türbenin zeminindeki şapın temizliği.

3 Numaralı Türbe'deki ahşap elemanlarda ciddi bozulmalar, yıpranmalar, çürümeler tespit edilmiştir. Örneğin sandukanın çevresinde bulunan sedef ve bağa parçalarıyla yapılmış işlemlerle beraber ahşap korkulukların önemli hasarları bulunuyordu. Ahşap ustaları tarafından, düşen veya kullanılamayacak durumda olan sedef ve bağa parçacıklarının yerlerine aynı malzeme ve ebatlarda yeni parçalar kesilerek, yerlerinde kullanılmıştır. Kullanılabilecek durumda olan özgün sedefler, bağalar ve küçük ahşap elemanlar da aynı biçimde eski yerlerinde kullanılmıştır. Tüm ahşap elemanlar için gomalak yapılmıştır.

Sekil 32

Türbelerin restorasyon sırasında cephelerinden görünüş.

Sekil 33

Kitâbe detayı.

Sekil 34

Restorasyon sonrası türbeden görünüşler.

4 Numaralı Türbe'nin tavanı ahşap olup, tavanın alçıdan göbeğinde parça kayıpları tespit edilmişti. Bu kayıpların özellikleri belirlenmiş ve yeniden üretimleri sağlanarak, yerlerine ankre edilmişlerdir.

Başlığa konu olan tüm türbelerin duvar yüzeylerinde temizlik, raspa ve ardından boya işlemi gerçekleştirilmiştir. Nitekim boyalar yakın dönemde yapıldığından, genellikle gelişi güzel seçilmiş renkler ve yağlı boyalar kullanılmıştı.

Çatıda kullanılan ve yakın dönem onarımlarına ait çimentodan alemlerin yerine taştan üretilmiş alemler monte edilmiştir. Bunların formları, eski fotoğraflar vasıtasıyla üretilmiştir. Ayrıca türbeler genelindeki bazı küçük kırıklar şeklindeki malzeme kayıpları plastik olarak tamamlanmıştır.

Türbe cephesindeki iki adet mermer kitâbe yüzeyine sonradan uygulanan yağlı boyalar ince raspalar neticesinde temizlenmiş ve özgün dokusu olan yeşil renk yeniden canlandırılmıştır (Şekil 33). Kitâbelerden büyük olanının üzerinde yer alan ve Sultan II. Abdülhamid'e ait olan tuğrada da aynı işlemler uygulanmış ve tuğradaki harflerin üzeri, restorasyon projesinde belirtildiği üzere varaklanmıştır.

5 Numaralı Türbe

5 numara ile numaralandırılan türbe, Sünbül Efendi Türbesi'nin kuzey bitişiğinde bulunmaktadır. Poligonal, düzgün olmayan bir plana sahiptir. Üzeri kurşunla örtülü çatının alemi, betonarme olduğundan, eski belgelerde ulaşılan form dikkate alınarak değiştirilmiştir. Türbenin dış cephelerinde, diğer türbelerde olduğu gibi genel temizlik (subasman kotunda), raspa çalışmaları yapılmış olup, boşalmış ve niteliğini kaybetmiş durumda olan derzler, özgün kısımlar dikkate alınarak, yenilenmiştir (Şekil 35). Şap atılarak oluşturulan döşeme, diğer türbelerde olduğu gibi ve restorasyon projesinin ön gördüğü üzere altıgen tuğla olarak uygulanmıştır. Türbe'nin ahşap kapısı ise, eski belgelerden anlaşıldığı kadarıyla ve restorasyon projesine dayanarak tablalı olacak şekilde ahşap atölyesinde yeniden yapılmış ve yerine monte edilmiştir.

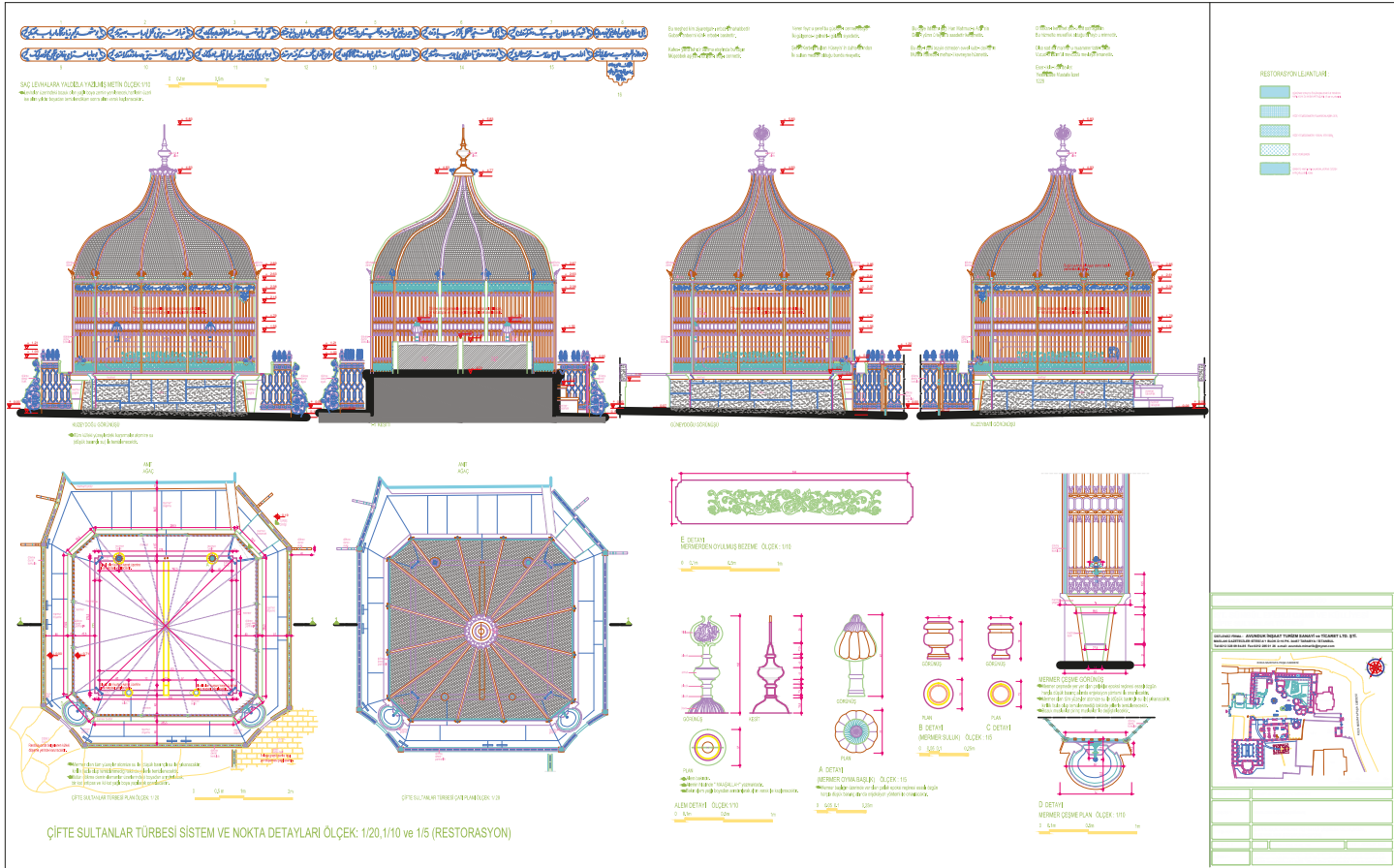
Şekil 35

5 numaralı türbenin restorasyondan sonraki görünüşü.

Şekil 36

Restorasyon sırasında türbelerin çatılarından ve yenilenen alemlerinden genel görünüşü.

Şekil 37

Restorasyon projesinde Çifte Sultanlar Türbesi'ne ait plan ve görünüşlerle detaylar.

Çifte Sultanlar Türbesi

Külliye alanında bir de açık türbe bulunmaktadır. Çifte Sultanlar adını alan türbenin etrafı demir korkulukla çevrelenmiştir. En önemli ögesi olan kafesleme sistemli demir aksam, restorasyon uygulama çalışmaları sırasında temizlenmiş olup, üzerine antipas ve özgün rengi olan koyu yeşille boyanmıştır. Sac levha üzerine hazırlanan yazı levhalarının zemini açık yeşil renk olup, yazıların üzerinden altın varakla geçilmiştir. Dökme demir kafes sisteminin üstündeki alem için de varak uygulaması yapılmıştır.

Türbenin, üzerine oturduğu mermer kaidenin mermerlerinde düşük basınçlı su ve jel ile temizlik yapılmıştır. Parça kaybı olan noktalarda, çürütme yapılmış ve yeni parçalar ankre edilmiştir. Bu sırada mermer çeşme yalağı da elden geçirilmiştir. Çatlaklara, epoksi reçinesi

Şekil 38

Kafes iskeletine antipas ve boya işlemlerinin yapılması.

Şekil 40
Restorasyon sonrası Çifte
Sultanlar Türbesi'nden
genel görünüş.

Şekil 39
Türbenin mermer
kaidesindeki eksik
parçaların yerine yeni
parçaların ankre edilmesi.

esaslı özgün harç enjeksiyonu yapılmıştır. Musluklar da pirinç olarak yenilenmiştir. Metal kafesin boya raspası yapıp, antipası sürüldükten sonra yeşil renge yeniden boyanmıştır.

Sıbyan Mektebi

Külliyenin avlusuna açılan batı kapısının kuzey yanında yer alan sıbyan mektebi, restorasyona başlanana kadar kütüphane olarak kullanılmaktaydı. Osmanlı döneminin sonlarında, yani XIX. yüzyıl-da yapıldığı sanılan sıbyan mektebi, tek birimli bir yapıdır. Yapının giriş cephesindeki kapının üstüne muhdes bir saçaklık ile iç mekâna da yine çeşitli muhdes ekler (lambriler gibi) yapılmıştı. Restorasyona başlanırken yapının muhdes ekleri tamamen ayıklanmıştır. Dış cephenin özgün olmayan, yakın dönem-lerde yapılan çimento sıvaları ayıklanmış, yerine horasan sıva yapılmış ve üzeri boyanmıştır. Mektebin,

Şekil 41

Mektep yapısının
restorasyon sonrası dış
cephesinden ve içinden
görünüş

Marsilya kiremiti olan çatı kaplaması, restorasyon projesine bağlı olarak kaldırılarak, alaturka kiremit uygulaması yapılmıştır. Mektebin, özgün olmayan giriş kapısı ve pencere doğramaları da geleneksel üsluba bağlı kalınarak, yenilenmiştir.

Avludaki Kuyu

Drenaj çalışması sırasında Sünbül Efendi Türbesi'nin yanında bir kuyunun varlığı ortaya çıkarılmıştır. Moloz taş kullanılarak yapılan kuyunun fiziksel durumunun oldukça bozuk olduğu görülmüştür. Bu nedenle kuyunun görünen kısımlarına yapısal enjeksiyon uygulaması gerçekleştirilmiştir. Ardından dağılmasını önlemek için etrafına metal kuşaklama yapılmış ve horasan harçla sıvanmış, etrafına moloz taşla dolgu yapılmıştır (Şekil 42).

a | b | c
d | e

Şekil 42

- a. Ortaya çıkartılan kuyu.
- b. Enjeksiyon uygulaması yapılırken.
- c. Kuşaklama yapılırken.
- d. Kuyunun etrafına sıva yapılması.
- e. Moloz taşla dolgu yapılması.

DİĞER BİRİMLER

Şadırvan

Camiye ait poligonal planlı şadırvanın planının ve formunun özgün olduğunu eski görsel belgeler kanıtlamaktadır. Ancak başta oturak için yapılan mermerler ve gerekse şadırvan havuzunun olduğu bölümde değişen unsurlar bulunmaktadır (Şekil 43). Her ne kadar eski görsellerde Şadırvan çatısının üzeri kurşun kaplı görülme de, Cumhuriyet döneminin başlarından beridir kurşun kaplamalı oluşundan hareketle restorasyon projesinde de bu şekilde önerilmiştir. Bu sebepten dolayı mevcut durumu her ne kadar kiremit olsa da çatının kaplaması kurşun olarak yapılmış ve üstüne de bakırdan bir alem yerleştirilmiştir.

Şadırvan dahilinde yakın zamanlarda eklenen muhdesler (havuzun üstündeki özgün olmayan ekler, korkuluklar ve modern musluklar) yapıdan arındırılmış olup, eski görsellerden faydalanılarak restorasyon projesinde önerilen geleneksel musluklar yapılmıştır. Şadırvan mimarisinin en önemli bölümlerinden olan oturakların bu yapıda yakın zamanlarda yapılmış eklentiler olduğu tespit edildiğinden restorasyonda önerilmemiştir. Bu nedenle oturaklar, özgün formunda mermerlerle değiştirilmiştir.

Şadırvanın çatısı tamamen söküldükten sonra oluşturulan sekizgen iskelet doğrultusunda ahşap kaplama yapılmış ve üzerine kurşun serilmiştir. Saçakları dışa doğru taşırılan şadırvanın ahşap tavanı çıtalı yapılmıştır. Krem rengi form üzerindeki çıtalar kontrast bir renkle boyanmıştır. Haznenin boşluk

Şekil 43

Restorasyondan önce şadırvanın görünüşü.

a|b|c
|d|e**Sekil 42**

a-b. Şadırvanın taşıyıcı sütunlarında mermer parça değişimleri.

c. Fiskiye sütununda mermer parça değişimi.

d-e. Şadırvan teknesi dış cephesindeki mermer değişimleri.

kısmı, içeri toz girmemesi ve yabancı madde atılmaması için kapatılmıştır. Sütunlar, mermer hazne ve kaidesi ile gider bölümünün özelliğini tamamen yitirmiş mermer parçalarının yerine yeni parçalar kullanılarak, tümlenmiştir (Şekil 44). Yine tüm mermer yüzeylerin temizliği için de AB57 kullanılmış olup, şadırvandaki imalat tamamlanmıştır (Şekil 45).

Şekil 45

Şadırvanın mermer yüzeylerinde AB57 ile temizlik yapılması.

Şekil 46
Restorasyondan sonra şadırvandan genel görüşler.

Çeşmeler

Külle avlusunda üç adet çeşme yer almakta olup, bunlardan en dikkate değer belki de kuşlar için yapılandır. Naif bir kültürün düşünceli yapısına işaret eden bu detay, içinde pek çok değeri barındırmaktadır. Yosunlanma ve is kalıntıları barındıran mermer yüzeylerde temizlik yapılmıştır. *Kuş Çeşmesi* olarak adlandırabileceğimiz çeşmenin başlık kısmı kırıktı. Mermer çeşmenin bu kırık bölümü, mermer tozundan hazırlanan tutkal yardımıyla yapıştırılmıştır. Çeşmenin bakırdan üretilen musluk borularında oluşan yosunlanmalar da temizlenmiş ve böylelikle Kuş Çeşmesi'nin konservasyonu tamamlanmıştır.

Avludaki diğer çeşme Hacı Beşir Ağa Çeşmesi'dir. 1737 yılında, bir sütun biçiminde yaptırılan çeşmenin teknesi günümüze ulaşmamıştır. Çeşme, sade bir düzenlemeye sahiptir. Yalnızca ayna kısmında çiçek motifleri bulunmaktadır. Ayna taşının üstünde ise, yapılış tarihini veren bir kitâbeye sahiptir. Çeşmede temizlik yapılmış; yalak kısmı mevcut olmadığından, projesine bağlı olarak bir yalak ilavesi yapılmıştır. Sonradan değiştirilerek, eklenen plastik su borusu ve musluğu da geleneksel malzemeler dahilinde yeniden üretilmiş ve yerine monte edilmiştir. Çeşmenin üzerini süsleyen kitâbe kuşağında da altın varaklama uygulaması gerçekleştirilmiştir. Bu şekilde yazıların daha rahat algılanması ve okunabilirliği sağlanmıştır.

Avludaki üçüncü çeşmede ise daha çok müdahale gerektirecek konular olduğu tespit edilmişti. Çeşme, şadırvanın batısında, tekke duvarına yapılmış durumdadır. Restorasyon sırasında duvarın betonarme olduğu ve dış tarafının kaplama olduğu görülmüştür. Duvar, kontrollü şekilde sökülürken, çeşme de dikkatli biçimde sökülüştür. Giderleri plastik/spiral

Şekil 47
Kuş Çeşmesi'nin restorasyondan sonraki görüşleri.

Şekil 48
Hacı Beşir Ağa Çeşmesi'nin
restorasyon sonrası
görünüşleri.

Şekil 49
Avludaki üçüncü çeşmenin
sökümünün yapılması ve
müdahale sonrası yeniden
yerine yerleştirilmiş hali.

olarak yenilenen çeşmenin muslukları da değiştirilmişti. Yüzeyinde yoğun kirler bulunan çeşmenin üzerinin temizlenmesinden başka, muhdes ekler de kaldırılmış ve özgün form ve malzemeler doğrultusunda giderler ve pirinçten musluk yapılmıştır.

Sebiller

Külliyede su yapılarına çok önem verildiği, günümüze kadar ulaşan yapılardan anlaşılmaktadır. Sarnıç, çeşme ve sebillerin çoklu sayıda oluşu, yapılar topluluğundaki yoğun insan sirkülasyonuna işaret etmektedir. Külliyyede günümüze intikal eden iki adet sebil vardır. İlki, cami girişine yakın konumdaki (batı yönündeki avlu kapısından girildikten sonra sağda kalmaktadır) Hacı Emine Hanım Sebili'dir. XIX. yüzyıl eseri ve Ampir üsluptaki sebil, üç cephelidir. Dört mermer sütuna sahiptir ve basık, dökme demir korkuluklu geniş pencereleri bulunmaktadır. Kemerlerin üstünde bir silme yer alırken, kubbesi bir kasağa oturmuştur. Sebinin içi depo olarak kullanıldığından bazı yeni müdahalelere nazar kalmıştı. Sebinin demir şebekeleri de yerine monte edilmiştir.

İkinci Sebil ise Sadrazam Halil Rıfat Paşa Sebili'dir. Sebil, 1854 yılında yaptırılmıştır. Dökme demir-
den şebekeleri ile dikkat çeken sebilin üzeri açıktır ve üç mermer sütuna sahiptir. Sebilin alt tarafındaki

korkuluk kısmı mevcuttu. Restorasyon projesinde, eski belge ve bilgilerden faydalanılarak, sebilin yeniden ihyası (kaybedilen bölümler için kısmi rekonstrüksiyon) gündeme gelmiştir. Tamamen kapatılmış durumda bulunan sebilin cephesi açılmıştır. Restorasyon projesine göre tüm detayları üretilerek yeniden çalışılmıştır. Söveleri mermerden yapılmıştır. Restorasyon uygulamaları sırasında sebil, muhdes eklentilerinden arındırılmıştır. Etek kısmındaki korkuluk şeklindeki mermerler kenetlerle birbirlerine tutturulmuştur. Mermer sütunların da kaidelerine yerleştirilen tijler, sütunları stabil hale getirmiştir. Sonrasında ise sebilin mermer alınlığı yerine yerleştirilmiştir. Üst örtüsü ise kurşunla kaplanmıştır. Demir parmaklıklar hazırlanırken üzerine antipas sürülmüş ve boya yapılmıştır.

Sekil 50

Emine Hanım Sebili'nin restorasyon sonrası görünüşü.

a | b | c
d | e | f

Sekil 51

- a. Halil Rıfat Paşa Sebili'nin korkuluk kısmı.
- b. Mermer korkulukları tutturmak için kullanılan kenetler.
- c. Sütun kaidelerine atılan tijler.
- d. Sütunların yerleştirilmesi.
- e. Korkuluğun takılması.
- f. Sebilin, restorasyon sonrası görünüşü.

Avludaki Ahşap Kulübe ve Anıt Ağaç

Caminin kuzeyinde, tekke hücreleri ile cami arasında kalan alandaki anıt ağaç, oldukça dikkat çekicidir. Söylenceye göre Bizans döneminden beridir bugünkü yerinde mevcut olan ağacın, epey bir yaşı bulunmaktadır. Zamanla statik dengesini kaybeden ağacın muhafazası için günümüze değin çeşitli tedbirler alınmıştır. Anıt ağacın, geçmişte eklenen desteklerle muhafaza edilmesinden hareketle bu konuda farklı bir yöntemle başvurulmamıştır.

Sekil 52

Anıt ağacın yanındaki ahşap kulübedeki restorasyon çalışması ve sonrası.

Anıt ağacın doğusunda yer alan ahşap bekçi kulübesi, eski fotoğraf ve belgelerde görülmekle birlikte, yine zaman içinde çeşitli müdahalelerle özelliğini büyük oranda kaybetmiş mekânlardandı. Restorasyon projesinde yapı, kaynak olarak eski fotoğraf ve resimlerden faydalanılmış, yeniden biçimlendirilmiştir. Mekânın çatısı, kurşun kaplama olacak şekilde yeniden yapılmıştır. Ayrıca restorasyon uygulama çalışmaları sırasında yapının ahşap kaplamaları, silmeleri, profil ve saçak bezemeleri kaldırılarak, projenin öngördüğü şekilde yeniden üretilmiştir.

Neredeyse bin yıllık geçmişe sahip anıt ağacın korunması için geçmişten beridir önemli katkılar yapılmıştır. Restorasyon kapsamında ağacın muhafaza edilmesini sağlamak amacıyla çeşitli yöntemler düşünülmüş, tartışılmış ve bugüne değin ağacı yerinde tutabilmek amacıyla kullanılan desteklerin iyileştirilmesinin şimdilik en doğru yol olduğu kabul edilmiştir.

Külliye Giriş Kapıları (Avlu Kapıları)

Külliyenin avlusuna açılan iki adet tarihi kapı bulunmaktadır. Aynı zamanda günümüzde bir güzergâh olarak kullanılan bu kapılar, batı ve doğu yönlerde bulunmakta olup, bir aks meydana getirmektedir. Kapılar üzerinde bulunan ışıklı fiberglas levhalarla tabelalar, görüntü kirliliği oluşturduğundan ve projeye

Şekil 53
Külliye avlusuna giriş kapılarının görünüşleri.

göre kaldırılması gerektiğinden, kapılardan arındırılmıştır. Kapı üzerinde bulunan kitâbe üzerindeki kirlilikler, doğal metotlar kullanılarak temizlenmiş ve zemin boyası elden geçirilerek, yazıların üzeri altın varakla geçilmiştir.

Şekerci Kapısı olarak adlandırılan diğer kapı üzerinde, özgün niteliğine aykırı olacak şekilde imitasyon taş kaplamalar yapılmıştı. Kapının özgün dokusunun algılanmasına engel olan ve aykırı bir uygulama olarak görülen bu müdahale, dikkatli biçimde sökülüştür. Kapının küfeki taş yüzeylerinde temizlik yapılmış ve zarar gören derzler yenilenmiştir. Kapı üstündeki kitâbe ile birlikte çeşitli detaylar kaplamanın içinde, alt kotta kaldığından algılanamamaktaydı. İmitasyonlar söküldüğünde bu detaylar da ortaya çıkmıştır.

Külliye avlusuna açılan üçüncü kapı, hamamın olduğu yöndedir. Ancak bu kapı, özgün değildir. Yaklaşık 25 yıl kadar önce yapıldığı çevredekiler tarafından belirtilen bu kapı betonarmedir. Diğer kapılar baz alınarak, üzeri imitasyon taş kaplama yapılan kapı, form olarak da diğer kapılarla benzer şekilde ve kemerli olarak yapılmıştır.

Avlu Döşemesi

Avlu döşemesi, sıklıkla değiştirilmiştir. Özgün halinin, Arnavut kaldırımı olduğunu bildiğimiz avlunun döşemesi muhtemelen XIX. yüzyıl sonlarında granit olarak yenilenmiştir. Eski fotoğraflardan bu durum anlaşılmakta olup, 1990'lı yıllarda yapılan ancak çabuk aşınan küfeki taş kaplamanın yerine, 2000'lerde granit parke taşı uygulaması yapılmıştır.

Yalnızca tekke hücrelerinin önündeki hazirenin yollarında kayrak taşı döşeme imalatı yapılmıştır. Tekke mekânlarının avlusu da böylelikle ayrılmış olup, restorasyon sırasında, XIX. yüzyılda minareden çekilmiş birkaç fotoğrafta, tekkeye ulaşan yürüme yollarının kayrak taşı olduğu keşfedilmiş, bu durumdan hareketle projede küçük bir revizyon yapılarak, bu uygulama gerçekleştirilmiştir.

Sekil 54

Cami son cemaat yerinin önündeki parke taşı döşeme.

Sekil 55

Tekke avlusundaki yürüyüş yollarında kayrak taşı döşeme uygulaması.

Son İmalatlar

Avludaki duvarların moloz taşlı temellerine yapısal enjeksiyon uygulaması yapılarak, duvar boşluklarının doldurulması sağlanmış ve sonra drenaj çalışması yürütülmüştür.

Minare etrafına moloz taşla dolgu yapılmış, Sümbül Efendi Türbesi'nin önündeki eski kuyunun basit onarımı yapıldıktan sonra etrafında küçük çaplı güçlendirme çalışması yapılmıştır.

Tekke ile Cami arasındaki hazirelerin etrafını çevreleyen duvarlar temelden itibaren, moloz taş kullanılarak ve horasan harçlı olarak yeniden inşa edilmiş ve üst kısmı da travertenden çift yöne eğimli

Sekil 56

Okul-hazire arasındaki duvara moloz taşla blokaj yapılması ve mıcır dökülerek, kapatılması.

Sekil 57

Minare etrafına blokaj yapılması ve tesviyesinin yapılması.

Sekil 58

Cami-medrese arasındaki duvarın restorasyon sırasında ve sonrasındaki görüşleri.

Şekil 59

Hazire duvarlarının yapımından genel görünüşler.

Şekil 60

Hazire duvarındaki perçinli korkuluklardan detay.

harpuştalarla çevrilmiştir. Harpuştaların üstüne ise, metal parmalıklar yerleştirilmiştir. Külliye genelinde, hazire çevresinde, türbe, sarnıç çevresi, cami etrafındaki özgün kapıların demir korkuluklarında da yeni bir uygulama yoluna gidilmiştir. Restorasyon Bilim Kurulu'nun kararıyla, özellikle Sünbül Efendi Türbesi ve Çifte Sultanlar Türbesi'nin çevresinde bulunan perçinli demir korkuluklar örnek alınarak hazırlanan korkuluklar, hazire ve avluyu çevreleyen duvarların harpuştalarının üzerine yerleştirilmiştir. Beyaz renge boyanan duvar korkulukları dışında cami son cemaat yerinin sütun aralarındaki boşluklarda da klasik Osmanlı lokma korkuluklar yer almıştır.

Büyük hazirenin duvarlarında ise iyileştirme yoluna gidilerek, derzleme çalışması dışında sabitleme yapılmıştır.

Hazire içinde rastlanan Bizans dönemi veya Osmanlı dönemine ait mermer yapı parçaları boş bir alanda toplanmış, düzenli biçimde yerleştirilmiştir.

Külliyenin çeşitli birimlerinin elektrik ve tesisat kanallarının güzergâhları, projeye göre belirlenmiş ve vrf kurulmuştur. Müdahale kapaklarının, paslanmaz çelik çerçeve yapılması Bilim Kurulunca uygun görülmüş olup, üzerine de traverten döşeme uygulaması yapılmıştır.

Şekil 61

Drenaj borularının külliye yapılı çevresine döşenmesi.

Drenaj

Külliyede içinde cami ve türbe etrafında, yağmur ve kar sularının yapılara olan zararlarını minimize etmek amacıyla drenaj kanalları yapılmıştır. Bu amaçla, özellikle türbelerin temellerine yapılan destek duvarlarının önlerine drenaj kanalları yapılmıştır. Yalıtım sistemi oluşturularak, drenaj boruları yerleştirilmiş ve üzeri kapatılmıştır.

SONUÇ

Koca Mustafa Paşa Külliyesi'nin farklı dönem ve üsluplar çerçevesinde yapılan çeşitli yapıları, aynı zamanda farklı dönem müdahaleleriyle öne çıkmaktadır. Restorasyon boyunca bu yapıların farklı dönem eklentilerini koruyarak, bünyelerine zarar veren, iğreti bazı muhdeslerin uzaklaştırılması ile genel anlamda bir toparlanma yapılmıştır. Yapıların restorasyon ve konservasyonlarının tamamlanmasıyla birlikte çevre duvarları, hazire duvarları, yürüme yolları, korkuluklar gibi detay gerektiren işlerin de tamamlanması sağlanmıştır. Özellikle tekke hücrelerinin önüne eklenen sundurma bölümü ile kayrak taşından döşeme, külliye'nin yitirilmiş bazı değerlerinin geri kazanılmasını sağlamıştır.

KOCA MUSTAFA PAŞA CAMİİ'NDE KALEM İŞİ BEZEMELER

GAMZE KUŞSEVEN ÖZKILINÇ | YEŞİM KALKAN GÜNGÖR

GİRİŞ

Koca Mustafa Paşa Camii'ndeki restorasyon uygulama çalışmasına başlanmadan ve raspalar yapılmadan önce cami içerisinde bulunan kalem işi bezemeler, Klasik Osmanlı dönemini çağrıştıran; ancak, karakteristik bir üslup vermeyen görünüme sahipti. Bunlar, XX. yüzyılın ikinci yarısında ele alınmış ve çimento sıva üzerine yapılmış bezemelerden ibaretti. Uygulama ile birlikte yapılan raspalarda alt kotlarda özgün sıva kalmadığı gibi, kalem işi bezemenin de olmadığı tespit edilmiştir. Caminin üst kotlarında, kubbe ve çevresinde farklı dönemlere ait bezeme örneklerine rastlanmıştır.

RESTORASYON ÖNCESİ

Son Cemaat Yeri

Yapı camiye dönüştürülürken caminin kuzey cephesine, Osmanlı mimarisinin klasik özelliklerini bünyesinde barındıran, Bizans dönemine ait altı adet granit devşirme sütuna oturan 5 kubbeye sahip bir son cemaat mahalli eklenmiştir. Sütun başlıkları ise, Marmara Adası mermerinden işlenerek yapılmış üç sıra mukarnas dizisi ve köşeleri sarkıtlı klasik başlıklardır. Başlıkların sütunlara oturduğu noktalarda bronzdan zengin profillere sahip bilezikler bulunmaktadır.

Şekil 1

Cami son cemaat mahallindeki iki sütun arasına yerleştirilen kitâbe.

Son cemaat mahallinin ortasındaki kubbeyi taşıyan iki pembe granit sütunun arasına düşey olarak yerleştirilmiş, son derece ünik olan ve aynı çerçeve içine konulmuş büyükçe iki mermer kitâbe yer almaktadır. İlk kitâbe, Sultan II. Mahmud zamanında (H. 1250/M.1834-35 tarihinde) Hattat Yesarizade Mustafa İzzet tarafından tâlik stilde yazılmış bir tarihçe ve onarım kitâbesidir. Kitâbede Yesârîzâde'nin ketebeşi de bulunmaktadır ve yirmi dört kartuş içerisine yerleştirilmiştir. Diğer kitâbe, Sultan Abdülmecid zamanında (H. 1264/M.1847-1848) ve yine Yesârîzâde tarafından kırk kartuş içerisine yazılmış

Şekil 2

Son cemaat yerindeki mermer kitâbe üzerinde bulunan tuğralar.

olan başka bir onarımla ilgilidir. Kitâbelerin üst kısmında ve madalyonlar içinde Sultan II. Mahmud ve Abdülmecid'in kurdelelerle çevrelenmiş tuğraları bulunmaktadır. Kabartma şeklindeki harflerin üzerleri yaldızlıdır (Şekil 1-2).

Cami son cemaat yerinden ana mekâna girişi sağlayan ikinci kapı da diğeriyle benzer özelliklere sahip olup, üzerinde yine Türkçe-Arapça sülüs hatla yazılmış altı kartuş içerisinde bir kitâbe yer almaktadır ve kitâbenin, yapının camiye çevrildiği tarihe ait olduğu düşünülmektedir (yani, 1490 yılına). Açık yeşil zemine yazılan kitâbe oyma tekniğindedir, yazılar ve kartuşu çevreleyen çizgiler yaldızlıdır (Şekil 3).

Şekil 3

Son cemaat yerinden harime girişi sağlayan ikinci kapının üstündeki kitâbe.

Harim

Harimin üzerini örten ana kubbeyi taşımaya yardımcı olan iki adet breş mermer sütun bulunmaktadır. Sütunların VI. yüzyıl özelliğine sahip, sepet şeklindeki başlıklarının dört yüzünün ortasında yer alan beyzi madalyonların üzerine sıva yapılarak, yakın bir dönemde Allah (CC), Muhammed (SAV) adları yazılmıştır. Bu başlıklardan güneyde kalanının batı ve doğu yüzündeki madalyonda Allah (CC); kuzey ve güney yüzündekilerde Muhammed (SAV) yazısı bulunmaktadır. Kuzeydeki sütun üzerindeki madalyonların yazıları silinmiştir. Ancak madalyonlar üzerinde benzer şekilde bir düzenleme olduğu sanılmaktadır (Şekil 4-5). Bu arada sütun başlıklarının daha önceden boyandığı, sonradan boyaların temizlendiği anlaşılmaktadır.

Osmanlı döneminde camiye çevrilirken yapının güney duvarına bir mihrap yapılmıştır. Böylelikle de yapının aksı tamamen değişmiştir. Mihrap nişi, duvarın içerisine yerleştirilmiş olup, nişin çevresi de profilli silmelerle çevrelenmiştir. Mihrap içerisinde ise, XX. yüzyılın ikinci yarısında eklenmiş stilize Sünbüller bulunmaktaydı (Şekil 6).

Camideki prothesis kısmının üzerinde, pencere tepeliği olarak düzenlenmiş çini, yapıda rastlanan az sayıdaki Osmanlı klasik dönemine ait bezeme örneğinden biridir (Şekil 7). İznik çinileriyle yapılan bu örnek üzerinde celi sülüs hat yer almaktadır. Bunun dışında yazı çevresinde lale, hançer yaprakları, hatâyiden oluşan klasik dönem motifleri görülürken âyet istifinin etrafında üç

Sekil 4

Harimdeki sütunlardan güneydekinin başlığı üzerinde bulunan madalyonlardaki Allah (CC) ve Muhammed (SAV) yazıları.

dilimli yapraklardan oluşan bir çerçeve bulunur. Sır altı renkli teknik uygulanmıştır.

Cami ama mekânında yer alan ve Osmanlı dönemine ait Geç Barok ve Ampir üsluplu kalem işi bezeme yerine, 1960'larda yapılan bir restorasyon esnasında yeni uygulamalar yapılmıştır. Bu dönem, Osmanlı döneminin klasik çağına öykünen motifler olan kıvrık dallardan oluşan bitkisel bezemeler, rûmi ve palmet motiflerine yer verilmiştir. Oldukça büyük oranlara sahip bu bezemeler kubbede ve yer yer de ana mekânın duvarlarında bulunuyordu. Nitekim, restorasyon sırasında yapılan raspa çalışmalarında, Osmanlı döneminin klasik çağına ait bu türden bir bezemeye rastlanmamıştır. Bu da, XX. yüzyılın

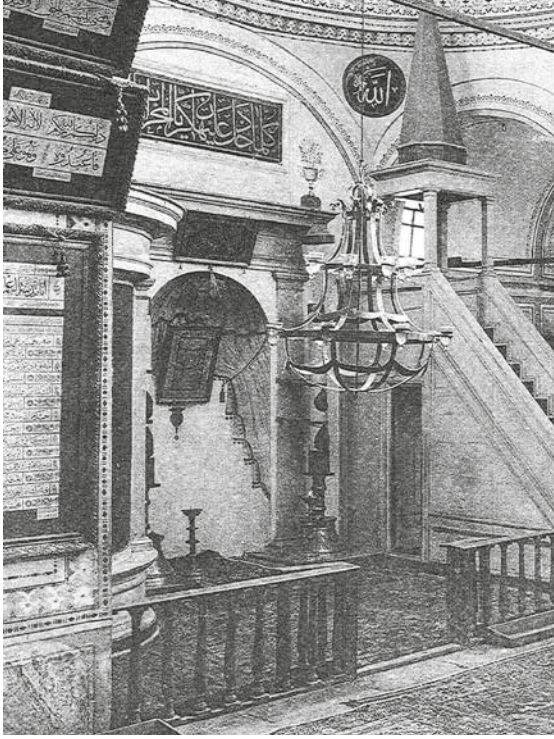
Şekil 5

Harimin sütunlarından kuzeydekinin başlığının üzerinde bulunan madalyonlarda silinmiş yazıların izleri.

ortalarında yapılan kalem işi bezeme uygulamasının dayanaksız olduğunu, yeni bir tasarımla ortaya çıkarıldığını göstermektedir. Cami içine yapılan bezemenin son halkası, 1981 yılına aittir. Cami Derneği'nin girişimleri ile caminin iç sıvaları yenilenmiş ve şeritler halinde yazılan ayet kuşakları yeni bir bezeme olarak yapılmıştır. Dolayısıyla, 1950'lerin sonlarında başlayan ve 1980'lere kadar devam eden bezeme uygulamalarının herhangi bir tarihi değeri bulunmamakta olup, yapının geçmişiyle ilgili de değildir (Şekil 8).

Yine caminin ana mekânında yer alan ve sıva üzerine kalem işi tekniğinde yapılan Cihar-ı Yâr-ı Güzin levhalarında alışıldığı üzere Allah (CC), Hz. Muhammed (SAV) ve Hz. Hasan ile Hz. Hüseyin'in

Şekil 6

XX. yüzyıl başlarına ait fotoğrafta mihrapta bezeme düzeni.

Şekil 7

Prothesisteki pencere kemerinde yer alan İznik çinileri.

Şekil 8

1955-60'larda yapılan kalem işi bezemeden görünüm (mihrap cephesi).

Şekil 9

1955-60'larda yapılan kalem işi bezemeden görünüm (kubbe içi ve pandantifler).

(RA) isimleri yazılmıştır. Celi sülüs tekniğindeki yazıların, 1950-60'lardaki restorasyon sırasında üzerinden geçilmiş, zemin renkleri değiştirilerek, mavi yapılmıştır (Şekil 9).

Minber

Caminin ahşap minberi eski olmayıp, yakın dönemlerde (1981 yılında cami derneğince) kısmen yenilenmiştir. Yan kanatları, köşk kısmı ve kapıda basit bezemeler yer alırken, farklı bir üslup ortaya çıkartılmıştır (Şekil 10).

Şekil10

Restorasyon öncesi Minber.

TÜRBELER

Sünbül Efendi Türbesi

Külliyeye adını veren Sünbül Efendi'nin türbesinde bazı kalem işi bezemeler bulunmaktadır. Kubbenin iç kısmı, ahşap çitalarla dilimlere ayrılmıştır ve bu dilimler arasına da, külliye için sembolik değeri olan birer sünbül demeti yerleştirilmiştir (Şekil 11). Kubbe dışında, duvarlara geçiş kısmında da bazı kalem işi motifler bulunmaktadır. Kıvrık dallar ve yapraklardan meydana gelen bu kompozisyonla bezeme tamamlanmaktadır. Türbedeki kalem işleri son dönemlerde yapılan ve özgün tekniğine uzak müdahalelerle bozulmuştur.

Serasker Rıza Paşa Türbesi

Serasker Rıza Paşa Türbesi'nde yer alan kalem işi bezemeler incelendiğinde, aslında daha ziyade farklı üslupların bir buluşma noktası olduğu görülse de Osmanlı döneminin geleneksel havasını sürdürmektedir. Türbede kalem işi bezemelerin yer aldığı en önemli nokta kubbe göbeğidir. Kubbe göbeğinin merkezinde bulunan alçı kabartmanın çevresi geometrik olarak düzenlenmiş, içiçe dairelerden oluşmaktadır. İki daireyi ise palmet kuşağı dolanmaktadır. Giriş bitkisel kuşağının yer aldığı bu bölgeden sonra kubbe eteğine geçilir. İki bezeme kuşağı arasında ise rûmillerle zenginleştirilmiş şemse motiflerine yer verilmiştir.

Şekil 11

Sünbül Efendi Türbesi'nin içinden görünüşü.

Şekil 12
Restorasyon öncesi
türbelerden genel görünüş.

Şeyh Haşim Efendi Türbesi

Türbe, dikdörtgen planlı olup, cephesinde üçgen bir alınlığın altında ve oval bir madalyon içinde Sultan II. Abdülhamid'in tuğrası bulunmaktadır. Kitâbe metni, dikdörtgen bir mermer levha üzerine dört bölüm oluşturacak şekilde ve oyma tekniğiyle yapılmıştır. Dörder satırlık 12 kartuş halindeki yazı, tâlik tekniğinde yazılmıştır. Başlangıç ve son kısımlarda küçük bir çiçeğe yer verilmiş olup, yazılar altın yaldızlıdır.

RASPA ÇALIŞMALARI ve ARAŞTIRMALAR

Restorasyon Uygulama çalışmaları sırasında uygulamalara başlanmadan önce cami içerisinde bulunan tüm kalem işi bezemelerin eskizleri alınarak, rölöve projeleri hazırlanmış ve belgelemeleri yapılmıştır. Fotoğraflama işlemleri de yapılmıştır.

Koca Mustafa Paşa/Sünbül Efendi Camii Uygulama Restorasyon işinde bir Bilim Kurulu heyeti belirlenmiş ve proje müellifinin önerileri doğrultusunda cami kubbe, tonoz ve beden duvarlarının belirlenen noktalarında kesitler halinde kısmi raspalar yapılmıştır. Raspalarda, pendentif ve ana taşıyıcı kemerlerin alt kotundan itibaren zemin kotuna kadar 10-12 cm kalınlığında çimento esaslı sıvaların olduğu gözlemlenmiştir. Zaman içerisinde yapıdaki çeşitli hasarları ve kalem işi yüzeylerde oluşan nemin meydana getirdiği hasarları kapamak amacı ile eski kalem işi bezemenin tamamen kaldırılmak suretiyle yerine, ciddi bir kalınlıkta çimento sıva yapıldığı düşünülmektedir. Bundan dolayı cami içindeki eski kalem işi bezemelerin önemli kısmı kaybedilmiş, yerine yeni kalem işi bezeme yapılmıştır.

Kısmi raspalarda, cami iç mekânının pendantif kotuna yakın yerlere kadar çimento sıva ile kaplanmış olduğu anlaşılmış olduğundan Bilim Kurulu kararı doğrultusunda mevcut çimento sıvalar dikkatli bir şekilde tamamen raspa edilmiştir (Şekil 13). Raspa çalışması yapılırken cami ana kubbesinin iç yüzeyinde, eski kalem işlerinin yer yer korunduğu; fakat, kubbenin su almasından kaynaklanan sorunlardan dolayı orjinal hidrolik kireç katkılı horasan sıvanın çok zayıfladığı görülmüştür (Şekil 14).

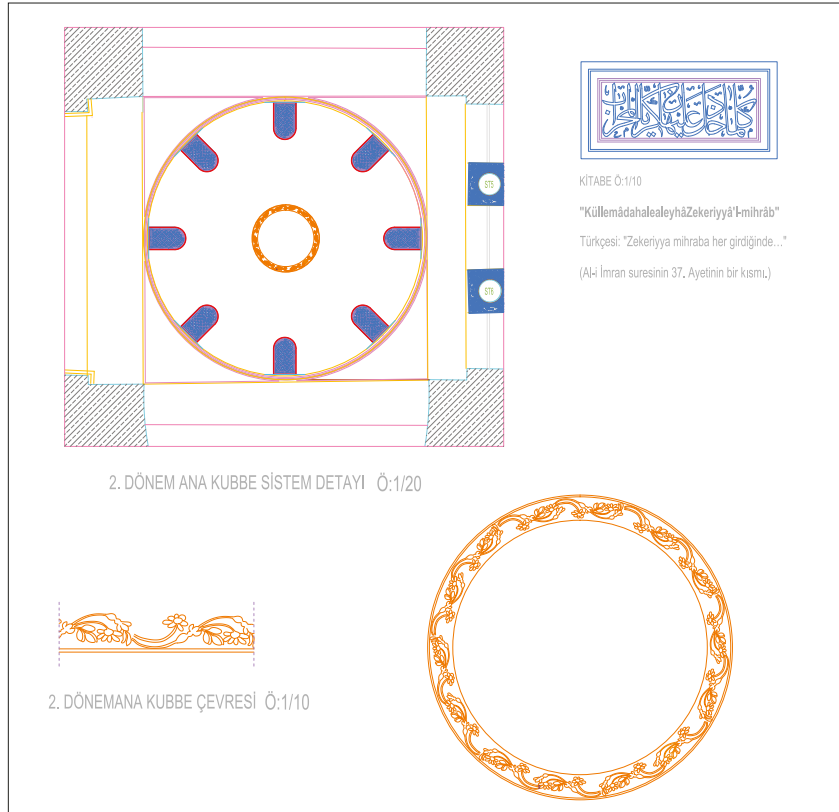

Şekil 13

Ana kubbede raspa yapılırken.

Şekil 14

Zemin kat duvarlarında yapılan raspalardaki çimento sıvalar.

Şekil 15

2. döneme ait restitüsyon çizimi modellemesi.

Ana kubbe göbeği çevresinde yapılan çok itinalı kalem işi araştırma raspası sonucu 4 dönem kalem işi motifine rastlanmıştır. Tüm dönemler her noktada devamlılık göstermediğinden motifler gelişigüzel yayılmaktadır. Örneğin bir noktada mevcut dönemin altında yaprak desenli motif; onun da altında 1. dönem, yani en alt dönemdeki palmet motifine ulaşılmıştır. Kubbe göbeği çevresini dolaşan kök kırmızısı rengindeki palmet kuşağının üzeri kapatıldıktan sonra 2. dönemde çiçekli bir bitkisel desen uygulaması yapılmış olup, çok az bir kısmı günümüze ulaşmıştır (Şekil 15). Onun da üstünde 3. dönem olarak Barok özelliğe sahip iki desen yapılmış, son aşamada ise, XIX. yüzyıl sonlarına ait zencirek desenine rastlanmıştır (Şekil 16). 2. dönem, Barok ve XIX. yüzyıl motifleri çok az yüzey kaplamaktadır.

Şekil 16
Kubbe içi ve pandantiflerin
3. dönem restitüsyon
modelleme çalışması.

Şekil 17
Koca Mustafa Paşa Camii
ana kubbe göbek deseni

Şekil 18
Molla Zeyrek Camii güney
yapısının kubbesinde ortaya
çıkartılan Barok dönem
kalem işi bezeme ve hat.

Ana kubbe göbeğinde yapılan raspada, 3. dönem olarak kabul ettiğimiz ve aynısı Molla Zeyrek Camii'ndeki büyük yapıda da uygulanan geçme şeklindeki Barok dönem kalem işine rastlanmıştır (Şekil 17-19). Bunun da çevresinde bulunan mevcut hat yazısında itinalı raspa yapıldığında ise altından 2 dönem kalem işi motifine ulaşılmıştır. Mevcut dönemin altında siyah zemin üzerine yazılan hat yazısı, en alt dönemde ise sarı zemine beyaz harflerle oluşturulmuş hat yazısına ulaşılmıştır. Yakın dönemde restorasyonu tamamlanan Molla Zeyrek Camii güney yapısının kubbesinde de aynı motif ve hat düzenine rastlanmıştır.

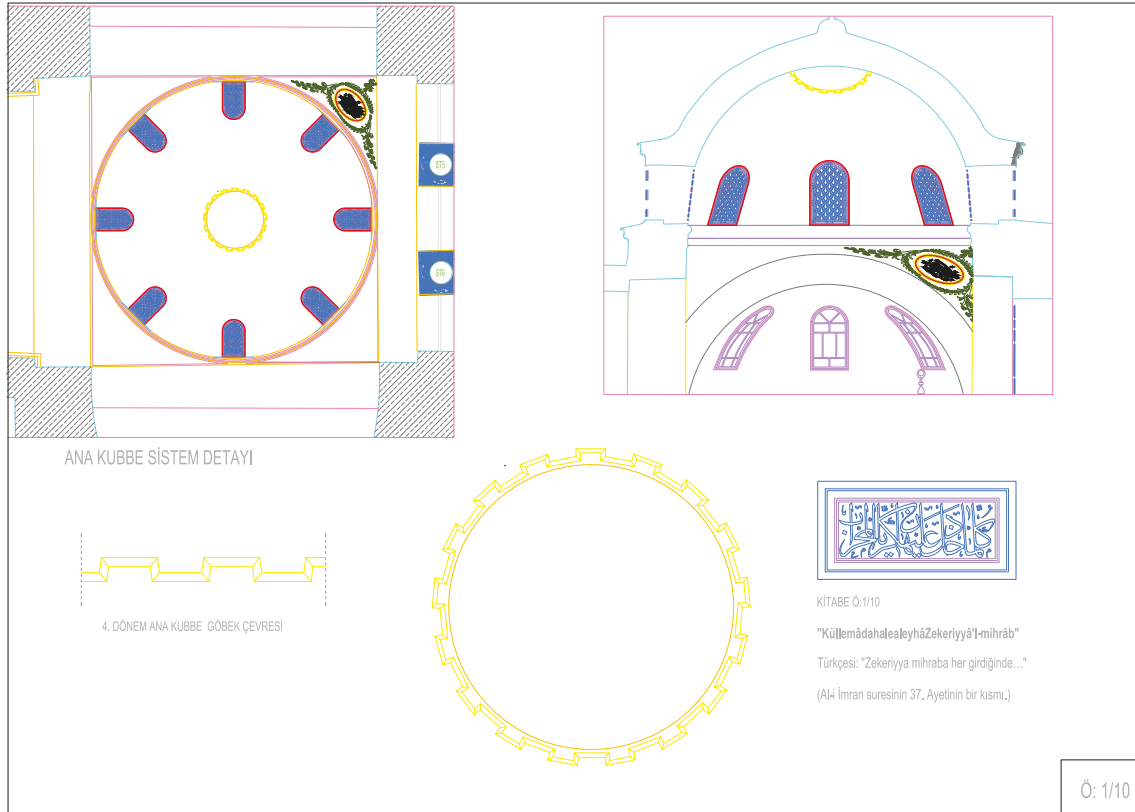

Şekil 19

Molla Zeyrek Camii kuzey yapısı kubbe göbeğindeki XIX. yy. siyah-gri bezeme örneği, Koca Mustafa Paşa Camii'nin kubbe göbeğindeki yapraklı bezeme ile benzer üsluptandır.

Şekil 20

Koca Mustafa Paşa Camii ana kubbe göbeğindeki hat yazısı.

Şekil 21

4. döneme ait restitüsyon modelleme çalışması.

Zeyrek'teki hat düzeninin zemini mavi olup, bu yönüyle Koca Mustafa Paşa Camii hat düzeninden ayrılmaktadır iki düzenleme de aynı üslubu göstermekte olup, en alttaki bezeme Zeyrek'teki gibi XVIII. yüzyılın ikinci yarısına aittir ve muhtemelen aynı kalemkâr ve hattatların elinden çıkmıştır.

Ana kubbe göbeğinde, Barok dönemin üstünde, yani mevcut kalem işinin altında ortaya çıkartılan bezeme, mavi zemin üzerine yapılmış hâki yaprak desenden oluşmaktadır ve yalnızca üç dilim ortaya çıkartılmıştır. Bu motif, kalem işi bezemenin XIX. yüzyılın ortalarında uygulandığını (4. dönem) göstermektedir (Şekil 21). Yukarıda da bahsedildiği üzere XIX. yüzyılın altında ise, XVIII. yüzyıl üslubunu içeren kırmızı ve sarı renkteki zencerek motifine ulaşılmıştır (Şekil 22-25).

Genel olarak özetlemek gerekirse ana kubbe yazı çevresinde yapılan araştırma raspalarının sonucunda mevcut dönemin altında 4 dönem kalem işi motifine rastlanmıştır. Mevcut katmanın altında 4. dönem olarak adlandırılan gri-siyah-kırmızı renklerdeki büyük çiçekli desen; onun altında, 3. dönem olarak adlandırılan haki renkteki filato bordür; 2. dönem olarak kırmızı-siyah sarmaşık çiçek motifi ve 1. dönem yani en alt katmanda mercan kırmızısı bordüre ulaşılmıştır. Tüm motiflerin eskizleri alınarak, bunlar projeye işlenmiştir.

Cami kubbesi iç yüzeyinde yapılan kısmi sondajlar ve itinalı araştırma raspası sonucunda tek dönem veren sarı renkte şemse motiflerine ulaşılmıştır. Şemse motifinin Barok çizgilerle oluşturulduğu gözlemlenmiş olup, bu da 3. dönemi vermektedir. Üç tane şemse motifi ortaya çıkartılmış olup, kubbe

Şekil 22

Ana kubbe göbeği hat yazısının çevresini kuşatan 3. dönem bordüründen bir fragman.

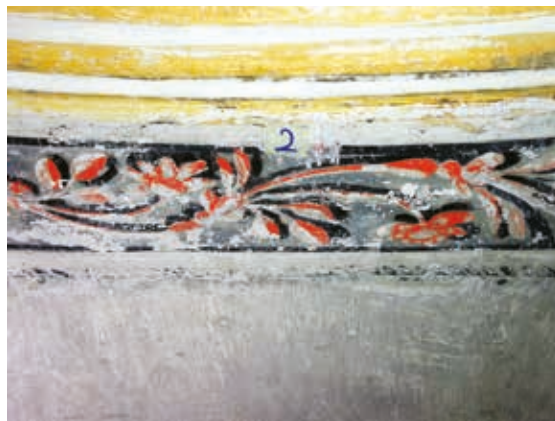

Şekil 23

Ana kubbe göbeği hat yazısının çevresine yapılan ve 4. dönem olarak kabul edilen bordürden bir fragman.

Şekil 24

Ana kubbe göbeği hat yazısını çevreleyen ve 2. döneme ait olan bordürden bir fragman.

Şekil 25

Ana kubbe göbeği hat yazısının çevresini kuşatan ve 1. dönem olarak kabul edilen bordür detayı.

geometrik olarak düşünüldüğünde göbeği sekiz yandan birer şemsenin çevrelediği anlaşılmıştır. Bu nedenle de restorasyon projesinde, kalan 5 şemsenin ihya edilmesi önerilirken, mevcut şemselerin trateggio tekniğiyle korunması önerilmiştir (Şekil 26).

Ana kubbenin revzenli pencerelerinin alınlıklarındaki raspa sonucunda da 3 farklı dönem kalem işi bezeme izlerine ulaşılmıştır. 3. dönem, hâki renkteki çiçek motif; 2. dönem, mavi-kırmızı renkteki motif; 1. dönem olarak da sarı-siyah motifin çok az bir kısmına ulaşılmıştır (Şekil 27-29). Pencere-ler arasında vazodan çıkan Barok profilli çiçek desenlerine ulaşılmıştır. Pencere etrafını saran yeşil,

Şekil 26

Ana kubbedeki şemse motifi.

Şekil 27

Revzen üzerindeki 3.dönem kalem işi motif.

Şekil 28

Revzen üzerinde rastlanan 3.dönem kalem işi bezeme.

Şekil 29

Revzen üzerinde ortaya çıkartılan 3. dönem kalem işi bezeme.

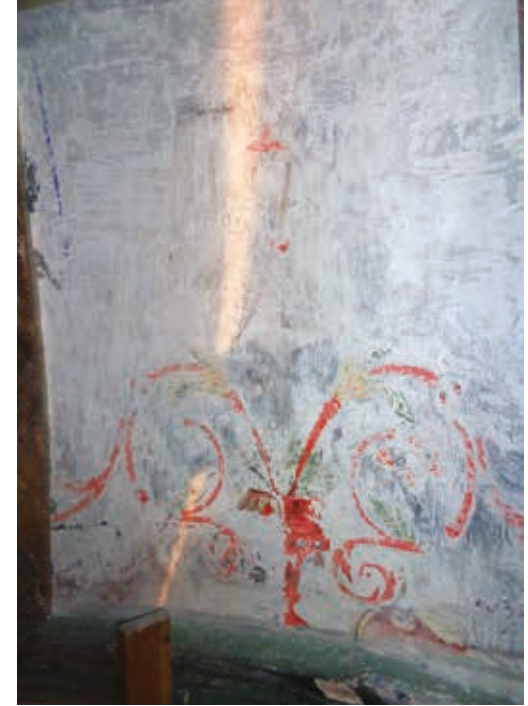
Şekil 30

Kubbe kasnağındaki 3. döneme ait kalem işi bezemeler.

Şekil 31

Kubbe eteğindeki 3. dönem bezeme örneği.

Şekil 32

Kubbe eteğindeki 3. döneme ait kalem işi bezemeler.

Şekil 33

Kubbe eteğindeki 3. döneme ait kalem işi bezeme.

siyah renkli bitkisel kıvrık dallar Barok dönem özelliğinde olup, XIX. yüzyılda bunların tekrar edildiği belgelenmiştir.

Kubbe kasnağında ise ilk olarak kısmi raspalar yapılmış ve mevcut kalem işi desenin altından mavimsi-kırmızı renkteki kalem işi motifi, yeşil-siyah renkte taş üzerine yapılmış somaki motifine rastlanmıştır.

Kubbe etek kısmında kısmi raspalar yapıldığında tek dönemin olduğu görülmüş ve araştırma raspası yapılmasına karar verilmiştir. Kesitler halinde yapılan raspalarda Barok özelliğe sahip bitkisel bezeme öğelerinin bulunduğu ve hepsinin iyi durumda olduğu görülmüş, bunların eskizleri alınmış ve projeleri hazırlanmıştır (Şekil 31-34).

Pendantiflerde yapılan itinalı araştırma raspası sonucu 4 pendantifte 4 farklı döneme ulaşılmıştır. Motiflerin tamamının çok iyi durumda olduğu gözlemlenmiştir.

Şekil 34

Kubbe eteğinde bulunan 3. döneme ait kalem işi motifleri.

Şekil 35

Pendantifte bulunan ve 3. döneme ait kalem işi bezemeler.

Şekil 36

Diğer bir pandantif üzerinde, 4. döneme ait kalem işi bezeme motifleri.

Şekil 37

Pendantifte yapılan raspada rastlanan, 3 ve 4. dönemlere ait bezemeler.

Şekil 38

Son pandantifte 3. dönem bezemesi.

Şekil 39

Pendantif hat yazısında farklı dönemler.

Pendantif göbeklerinde bulunan hat yazılarında yapılan itinalı araştırma raspası sonucu 4. dönem olarak adlandırılan ve siyah zemine yapılan hat ve 3. dönemde sarı zemin üzerine yazılmış hatlar ortaya çıkarılmıştır (Şekil 35-39).

Bir başka araştırma raspası yapılan yer, kubbe kemerleri olmuştur. Burada, farklı yerlerde araştırma raspaları yapılmış ve ufak kesitler halinde kısmi motiflere ulaşılmıştır. 4 farklı dönemin izlerinin eskizleri alınarak, bunların rölöveleri çizilmiştir (Şekil 40-43).

Şekil 40

Kubbe kemerinde ortaya çıkarılan geç döneme ait sarı baskı motifi.

Şekil 41

Kubbe kemerindeki, 3. döneme ait kırmızı filato.

Şekil 42

Kubbe kemerinde, 3. dönemin mavi çiçek deseni.

Şekil 43

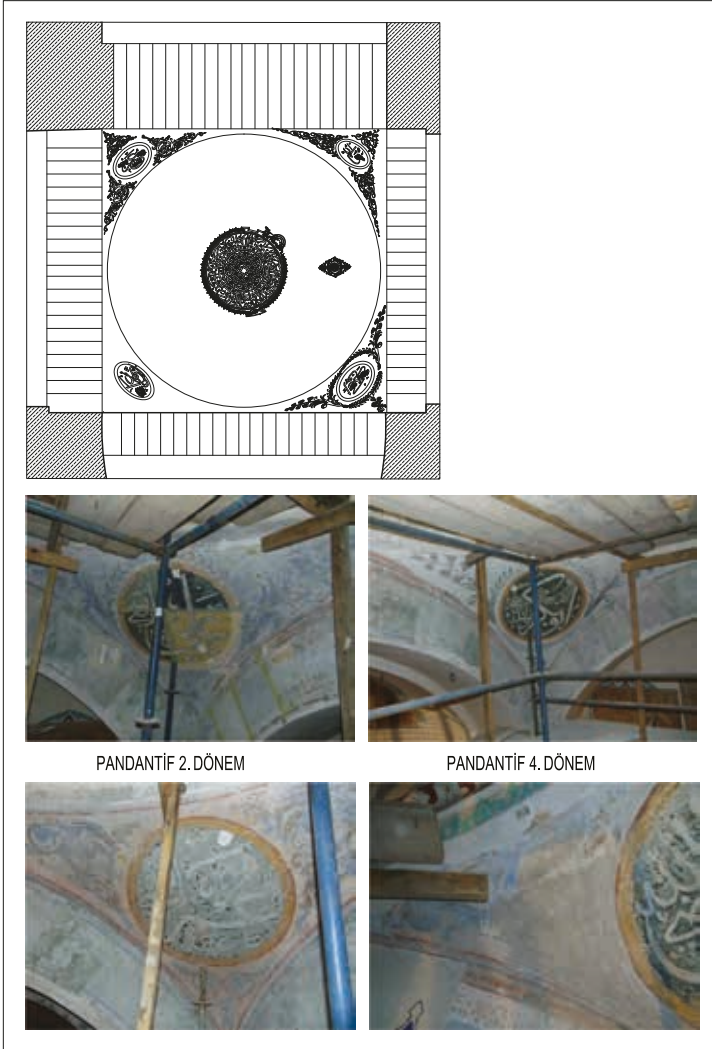
Kubbe kemerinde 2-3. dönem yeşil somaki taklidi bezeme.

Raspa sonucu ortaya çıkan kalem işi bezeme motifleri ve üsluplarından hareket ederek (Şekil 44-46), bezemelerin uygulandığı dönemleri şu şekilde dönemleyebiliriz:

1. Kubbe göbek çevresinde ortaya çıkarılan dış bordür, Osmanlı klasik kalem işi bezemesi özelliğinde olduğundan, Klasik dönemde müdahale görmüştür.
2. Klasik dönemde ikinci bir kalem işi müdahalesi, aynı dış bordürdeki çiçekli bezemeden anlaşılmaktadır.
3. Barok üslup, yapının mevcut kalem işi bezeme düzeninin geneline egemen olmuştur. XVIII. yüzyıla ait motifler raspada ortaya çıkan motiflerin çoğunda bulunmaktadır. Bundan dolayı muhtemelen 1766 depremi sonrasında caminin kalem işi bezeme programı tamamen Barok üsluba çevrilmiştir.
4. Barok üslup temelinde yapılan diğer bir kalem işi bezeme, 1834-35 yıllarındaki ve yaklaşık 10 yıl sonraki müdahalelerle ortaya konulan ve dönem üslubunu veren siyah-beyaz-gri renklerin ağırlıkta olduğu bezemedir. Bu bezeme XX. yüzyıla kadar gelmiştir.
5. XX. yüzyıl ortalarında, kubbe ve pandantiflerin kapatılmasıyla ve yapının duvar iç yüzeylerindeki sıvaların temizlenip, çimento sıva yapılması sonrasında yapılan, herhangi bir üslubu olmayan kalem işi bezeme programı.

Şekil 45

Kubbe eteğinin raspa sonrası ortaya çıkartılan kalem işi bezemelerinin rölövesi.

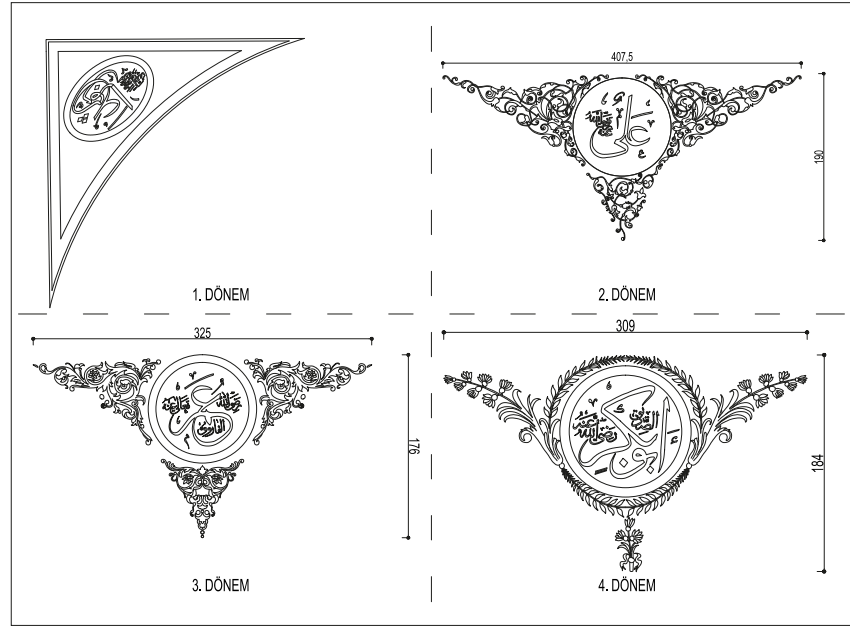

Şekil 44

Kubbe içi ve pandantiflerin raspa sonrası alınan rölövesi.

Şekil 46
Pendantiflerde ortaya
çıkarılan motif ve hat
düzeninin rölöve çizimleri.

Şekil 47
Tekke kısmının büyük
salonu duvarındaki nişte
yer alan manzara resmi.

Cami dışında, tekke hücrelerinin bulunduğu mekânın büyük odasının içindeki nişte, raspa sonucu XIX. yüzyıla ait bir manzara resmine rastlanmıştır (Şekil 47). Siyah ve grinin tonları kullanılarak yapılan manzaranın üst kısmı yuvarlak kemerli, kıvrımlı ve iki yanda ikişer püskülü olan bir perde şeklinde düzenlenmiştir. Perde eteğinde dalga motiflerine yer verilirken perde üzerinde ışık-gölgelere yer verilmiştir. Asıl manzara kısmını, yan yana iki tepe ile ön solda bir ağaç motifi meydana getirmektedir. Sol tarafa doğru yayılan tepenin üstünde arka arkaya iki yapı çizilmiş olup, bunlar kırma çatılıdır. Arkadaki tepede ise yalnızca ağaçlar ve bitkiler vardır. Derinlik, kuvvetli biçimde verilmiş olup, manzaranın sağ ve sol yan tarafları (sıva kaybından dolayı) günümüze ulaşmamıştır. Manzara resminin sıvalarının konsolide edilmesi ve boşluk yüzeydeki mavi mürekkep lekesinin temizliği dışında bir müdahaleye gerek görülmemiştir.

RESTORASYON PROJESİ

Kalem işi projesine etki etmesi açısından Alman Arkeoloji Enstitüsü, Encümen Arşivi, Vakıflar Genel Müdürlüğü (İstanbul I. Bölge Müdürlüğü), İstanbul Araştırmaları Enstitüsü, İslam Araştırmaları Kütüphanesi, Atatürk Kitaplığı, İstanbul Üniversitesi Merkez Kütüphanesi, Nadir Eserler Kütüphanesi gibi yerlerde arşiv çalışması yapılmıştır. Uygulama sırasında yapılan raspa neticesinde ortaya çıkarılan motifler, üsluplar ve tekniklerle, arşiv çalışmasından elde edilen veriler değerlendirilerek, bezemelerle ilgili restorasyon projesi oluşturulmuştur.

Restorasyon Önerileri

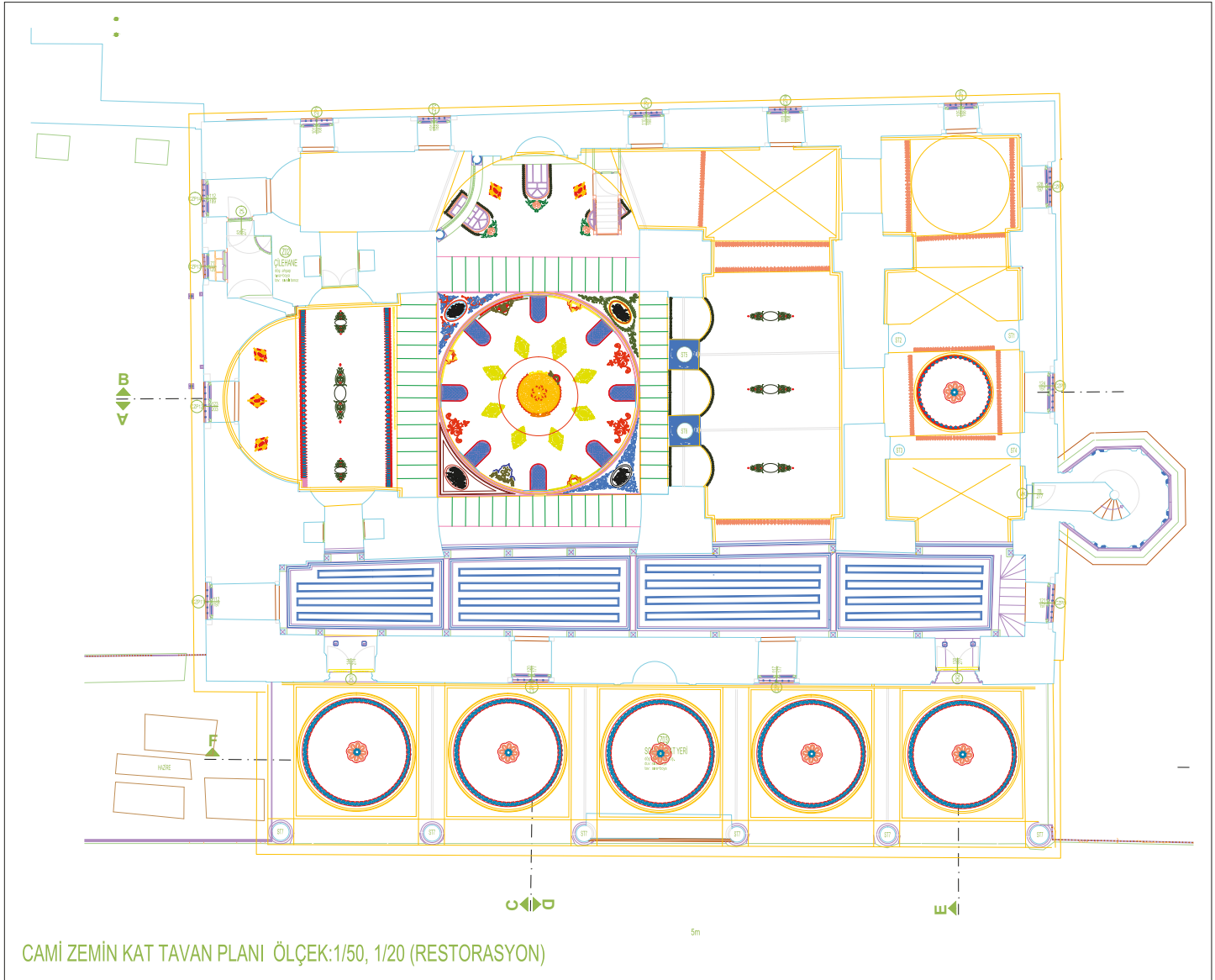
Araştırma neticesinde kalem işi bezemelerle ilgili hazırlanan projelerde, XX. yüzyıl başlarında Almanlar tarafından çekilen fotoğraflarla, Encümen Arşivi, Artamanoff'un çektiği fotoğraflar ve Gurlitt'in yayınladığı (1905-7 arasına tarihli) fotoğraflardan faydalanılmıştır (Şekil 48-50). Yapının restorasyon

Şekil 48

1900'lerin başına ait bir fotoğrafta Koca Mustafa Paşa Camii iç mekân duvarları ve mihraptaki kalem işi bezemeler (Gurlitt, 1907).

Şekil 49

1890 yılına ait restitüsyon modelleme çalışması.

projesi hazırlanırken, kalem işi raspa çalışmaları yapılmadığından, mevcut eski fotoğrafların yardımıyla iç mekânda ağırlıklı olarak XIX. yüzyılın bezemesi göz önüne alınmıştır. Yapının H. 1269/M.1852 tarihinde onarım gördüğü bilinmektedir. Kalem işi bezemenin de bu dönemde ağırlıklı olarak yenilendiği söylenebilir.

İlk restorasyon projesinde hazırlanan ve Koruma Kurulu tarafından onaylı olan projede kubbe ve pendentifler revize edilmiştir. Kalan yüzeylerdeki kalem işi bezeme programında ise mevcut onaylı projeye bağlı kalınmıştır. Pendentif kotunun altındaki yüzeylerin bezeme programı, XIX. ve XX. yüzyıl başlarına ait fotoğraflar yardımıyla (görsel belgeler) oluşturulmuştur. Bilindiği gibi, 1955-60 arasındaki restorasyonda bu bölümlere çimento sıva uygulanarak, yeni bir kalem işi bezeme programı yapılmıştı. Cami ana mekânında XIX. yüzyılda yapılan ve bazı öğeleriyle Barok dönemin motiflerinin tekrar edildiği

bezeme programı projede korunmuş, kubbe ve çevresinde ise ağırlıklı olarak ortaya çıkarılan Barok kalem işi bezeme ön plana çıkmıştır.

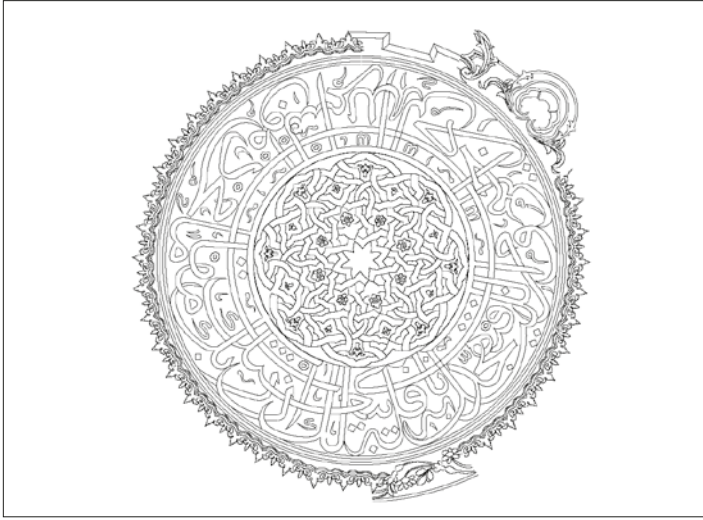
Cami ana mekânı duvarlarında yapılan raspalarda, pendentif kotuna kadar özgün sıva ve dolayısıyla bezeme örneği kalmadığı; tüm sırtların çimento içerikli sıvayla kaplandığı tespit edilmiş ve tüm çimento sıvalar yapıdan uzaklaştırılmıştır. Pendentif ve kubbe yüzeylerinde rastlanan özgün sıvaların laboratuvar analizleri yapılmış, analizlerle ortaya çıkan reçete doğrultusunda iç mekân duvarları horasan harçla sıvanmıştır.

Pendantifler ve kubbe içinde yapılan raspalarda farklı kısımlarda farklı dönemlere ait kalem işi bezeme motiflerine rastlansa da ağırlıklı olarak XVIII. yüzyıla ait Barok düzenleme ortaya çıkarılmıştır. Bunların renk analizleri ve dönem analizleri yapılmış, ardından röleveleri alınmış; motiflerin boyamaları, doğal renkleri doğrultusunda elle yapılarak, motiflerin doğal renk tonlarına ulaşılmıştır. Bu doğrultuda da restorasyon projesi hazırlanmıştır. Buna göre, pendantiflerde ortaya çıkartılan üç farklı dönemin kalem işi bezeme düzeni ve hat kurgusunun korunmasına Bilim Kurulu tarafından karar verilmiş ve proje bu doğrultuda hazırlanmıştır. Ana kubbe göbeğinde ortaya çıkarılan iki dönemden XIX. yüzyıl özelliğini taşıyan hançer yapraklı motiflerin korunması ve kalan kısımlarda ise, Barok kalem işi bezemenin bırakılmasına karar verilmiştir. Göbek bezemesinin etrafını 360 derece saran hat yazısının dış bordürünü oluşturan toplam dört dönem kalem işi bezemesi ortaya çıkarılmıştır (Şekil 51-52). Bunlardan en çok korunanı, Klasik bir bezeme olan palmet kuşağıdır. Mercan kırmızısı ile oluşturulan bu kuşağın yalnızca küçük rötuşlarla korunması önerilmiştir. Diğer üç dönem, az miktarda mevcut olduğundan, bunların dönem örnekleri olarak muhafaza edilmesi kararlaştırılmıştır. Hatlar için de aynı durum söz konusu olup, göbek deseniyle aynı dönemde oluşturulan ve sarı zemin üzerine beyaz hatlarla elde edilen düzenlemenin korunması

Sekil 50

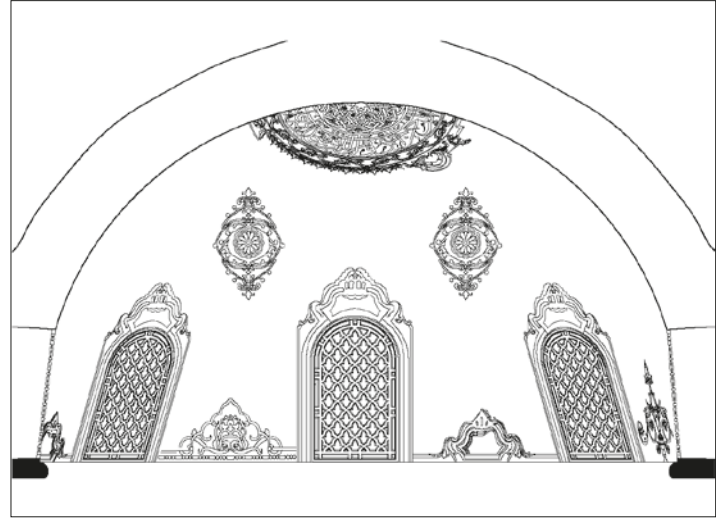
1935-37 arasına ait fotoğraflarda kemer yüzeylerindeki son dönem kalem işi bezemeleri. Harimdeki sütun başlıklarının ortalarındaki horasan harçla oluşturulan madalyonlar dikkat çekmekte (Encümen Arşivi). Madalyon yüzeylerine sonradan Arapça olarak Allah (CC) ve Muhammed (SAV) adları yazılmıştır.

Şekil 51

Raspa sonrası ortaya çıkan kubbe göbeği deseni.

Şekil 52

Raspa sonucu ortaya çıkarılan kalem işi bezemenin restorasyon projesinde görünümü.

önerilmiştir. Göbek deseninin etrafında, göbeği 8 yandan kuşatan altın sarısı renindeki şemselerden üç adedine ulaşılmış olup, kalan yüzeylerde 5 adedinin velature (eskitme tekniğiyle) yapılması; mevcut üç adedininse trateggio tekniğiyle rötuşlanması önerilmiş ve proje buna göre çizilmiştir.

Kubbede ve pendentiflerdeki özgün kalem işi bezemelerin tümü restorasyon projesinde korunmuş olup, koruma yapılırken, bunların trateggio yöntemi gibi bazı küçük müdahaleler görmesi yeterli kabul edilmiştir. Kalan yüzeylerde ise, proje çalışması sırasında eski belgeler doğrultusunda hazırlanan ve Koruma Kurulu tarafınca onaylanan kalem işi bezeme programı aynı şekliyle revize Kalem işi restorasyon projesine eklenmiştir. Bu sırada arşivlerden elde edilen ve daha evvel kullanılmayan görseller vasıtasıyla ulaşılan birkaç motif de revize projeye eklenmiştir. Uygulama sırasında ihya edilecek bu bezemelerde de velature tekniğinin kullanılması uygun görülmüştür.

SONUÇ

Kalem işi bezeme restorasyon projesi iki temel prensip üzerinde şekillendirilmiştir:

Raspadan çıkan özgün (4 dönem) kalem işi bezemenin korunması.

XX. yüzyıl başlarına ait fotoğraflar yardımıyla çözümlenen kalem işi bezemenin ihya edilmesi.

Bu iki prensip dahilinde kalem işi restorasyon projesi oluşturulmuştur. Kubbe ve pendentiflerdeki kalem işi bezemeler küçük rötuşlarla korunmuş, kubbe içindeki 3 adet özgün şemsenin kalan 5 adedinin ihya edilmesi (özgünden ayırt edilir müdahalelerle) projede yer almıştır. Ayrıca harimdeki iki sütun başlığının ortalarındaki küçük madalyonların mevcut olanların üzerindeki Allah (CC) ve Muhammed (SAV) yazılarının korunması, silinmiş yüzeylerde ihyalarının yapılması da projeye eklenmiştir. Cami harim duvarlarında ve son cemaat kubbelerinde ise, ilk projedeki öneriye bağlı kalınmıştır (başka bir belgeye ulaşılmamış olduğundan).

KAYNAKLAR

Alman Arkeoloji Enstitüsü

Atatürk Kitaplığı

Encümen Arşivi

İslam Araştırmaları Kütüphanesi

İstanbul Araştırmaları Enstitüsü

İstanbul Üniversitesi Merkez Kütüphanesi

Nadir Eserler Kütüphanesi

Sünbüleferdi Camii Rölöve ve Restorasyon Projesi Raporları, Avunduk Mimarlık

Vakıflar İstanbul I. Bölge Müdürlüğü Arşivi

KOCA MUSTAFA PAŞA CAMİİ ve SÜNBÜL EFENDİ TÜRRESİ KALEM İŞİ BEZEMELERİNDE KONSERVASYON ve RESTORASYON

MUAMMER ÖZCAN* | DİLEK ÖZCAN*

Tarihsel açıdan önemli bir yere sahip Koca Mustafa Paşa Camii'ndeki restorasyon uygulama çalışmalarının bir ayağını da kalem işi bezemeler oluşturmuştur. Nitekim, kalem işi bezemelerin anlatıldığı makalede de (bkz. *Koca Mustafa Paşa Camii'nde kalem işi Bezemeler, makalesi*) belirtildiği üzere restorasyona başlanırken, proje çalışmaları sırasında tespitleri yapılan mevcut kalem işi bezemeler, 1960'lı yılların örnekleriydi. Cami genelindeki raspa çalışmaları sonucunda ana kubbe ve eteklerinde ortaya çıkartılan Osmanlı Klasik, Barok ve bunun taklidini içeren geç dönem Osmanlı kalem işi bezemeler dışında yapıda herhangi bir kalem işi bezemeye tesadüf edilmemiştir. Bu bakımdan, dönem ekleri olan kalem işi bezemelerin korunarak, noktalama tekniğinde belirginleştirilmesi veya çizgilerini yitirmiş olanlara basit kontur verilmesi, rötuşlar dışında müdahalede bulunulmaması prensibi kabul edilmiştir. Bunun dışında kalan ve özgün kalem işi bezemesi olmayan yüzeylerde de, eski fotoğraflarda belgelenen motiflerden yola çıkılarak hazırlanan restorasyon projesine uyulmuştur.

* Adım Restorasyon

KONSERVASYON

Ana Kubbe

Ana kubbede ve eteğinde yapılan raspa çalışması neticesinde ortaya çıkartılan ve dört döneme işaret eden motiflerin yer aldığı sıvalara sağlamlaştırma yapılarak, güçlendirme işlemi uygulanmıştır. Kubbe ve eteğinde bulunan dört dönemden herhangi birisinin seçilerek, uygulanması tercih edilmemiş, tümünün korunması sağlanmıştır. Bu nedenle öncelikle zeminin hasarlı kısımları nefaset sıvayla kapatılmış ve kuruduktan sonra koruyucu sürülmüştür. Kubbe göbeğinde bulunan özgün geçme desenleri ve yazı çok fazla deforme olmadığı için de bunlarda sadece rötuşlama yapılmıştır (Şekil 1-2).

Ana kubbe pencerelerinin kemerlerinin üzerindeki taş motiflerinin de aynı şekilde orjinaline uygun olarak konservasyonları yapılmıştır (Şekil 3-4). Yine raspalar sırasında kubbe eteğinde dört döneme rastlanmış olup, her bir dönemin orjinaline uygun olarak konservasyonları yapılmış ve tarama tekniği ile özgün kısımları korunmuştur. Kasnak kısmında rastlanılan mermer taklitleri ise aslına uygun olarak revize edilmiştir (Şekil 5-8).

Şekil 1

Ana kubbe göbeğinde raspa sonrası ortaya çıkarılan bezemeler.

Şekil 2

Aynı yerin konservasyon sonrası görünüşü.

Şekil 3

Ana kubbe pencere üzerindeki tepelik

Şekil 4

Kubbe iç yüzeyindeki motiflerden birinde yapılan tarama tekniği örneği.

Şekil 5-8

Kubbe eteğindeki mermer taklidi bezemelerin restorasyon sonrası görünüşleri.

Dört aslan göğsünde (pandantif) üç farklı döneme rastlanmıştır. Hasar gören kısımların orijinal motifleri korunarak, bunların alçı tamirleri yapılmış, orijinal motiflerin aslına uygun olarak tarama tekniği ile konservasyonları yapılmıştır. Çihâr yâr-i güzînler de korunarak, burada sadece küçük rötuşlamalar yapılmıştır (Şekil 9-12).

Cami kubbesinin oturduğu kemerlerdeki raspa esnasında ortaya çıkartılan yeşil somaki ve damarlı beyaz mermer taklidi bezemelerin, aslına uygun olarak tamamlamaları yapılmış, böylelikle eski doku ve görünüşüne kavuşması sağlanmıştır (Şekil 13-14).

Şekil 9-12

Pandantiflerdeki mermer taklitlerinin ve cihâr-i yârî güzîn levhalarının etrafını çevreleyen bitkisel bezemelerdeki uygulamalar.

Şekil 13-14

Ana kubbenin oturduğu kemerlerdeki mermer taklitlerindeki uygulamalar.

YENİ UYGULAMALAR

Yukarıda bahsettiğimiz ve yapıda ortaya çıkartılan kalem işi bezemelerin konservasyonları ve küçük müdahaleleri sonrası bu kez, onaylı restorasyon projesine göre yapı içindeki kalem işi bezemelerin ihya edilmesine sıra gelmiştir. Bu başlıkta anlatacağımız kalem işi bezemelerin varlığı XIX. yüzyıl sonları ve XX. yüzyıl başlarında çekilmiş olan fotoğraflarla belgelenmiş olduğundan, restorasyon projesine de bu şekilde yansıtılmış ve onaylanmıştır. Elimizdeki doneler doğrultusunda da cami iç mekânı ve narteks kısmı ile son cemaat yerinde uygulama çalışmasına başlanmıştır.

Yarım kubbe pencere kenarı ve yarım kubbe kemeri çok fazla hasar gördüğü için bu kısımlar nefaset sıvasıyla kapatılmıştır. Sıvalar kuruduktan sonra, üzerlerine koruyucu sürülerek, orjinal motiflere uygun imalatlar gerçekleştirilmiştir (Şekil 15).

Cami girişindeki (narteks) tonoz, kemerler, fil ayakları ve dört cephesinde bulunan kubbeler de öncelikle nefaset sıvayla kapatılarak, yüzeyi kalem işi bezeme uygulamasına hazır hale getirilmiştir. Bu

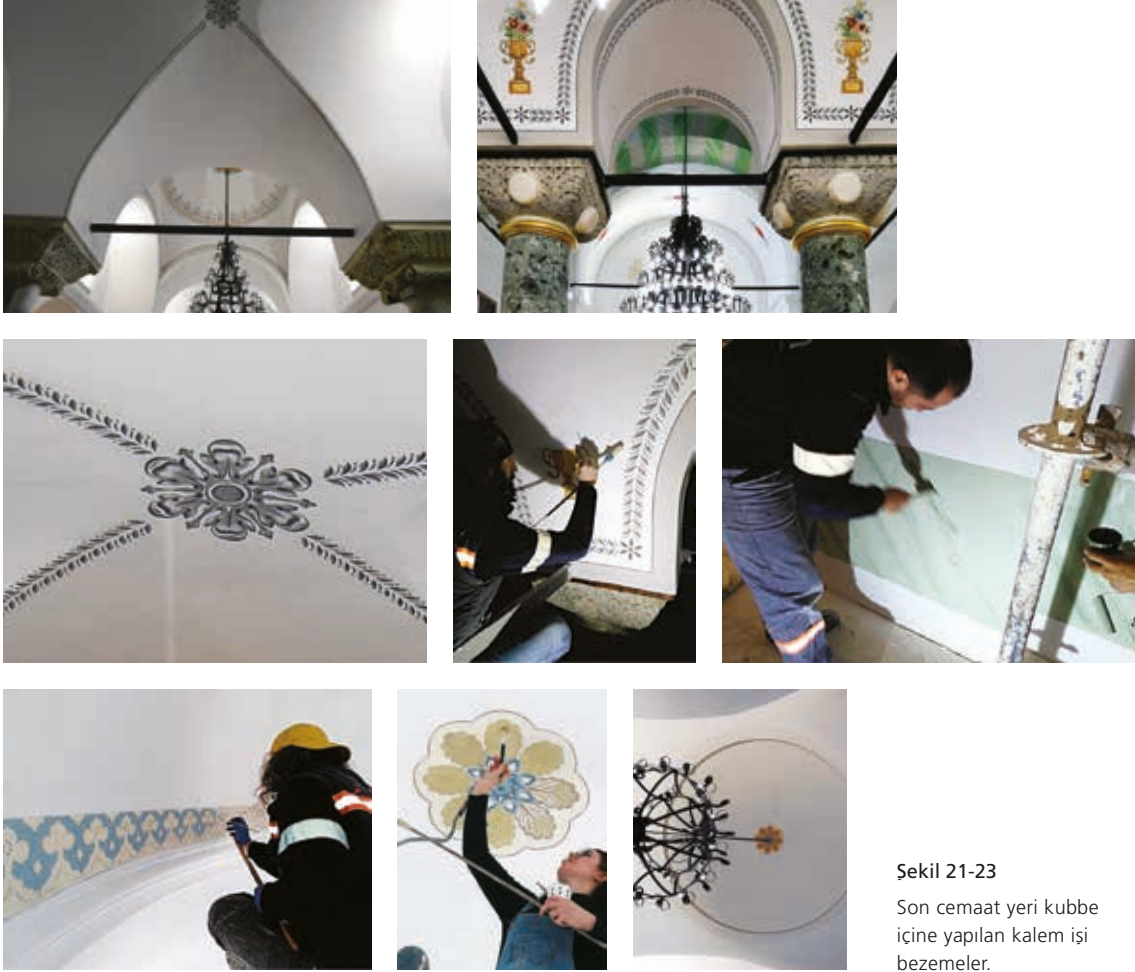

Şekil 15

Yarım kubbedeki kalem işi bezemeler.

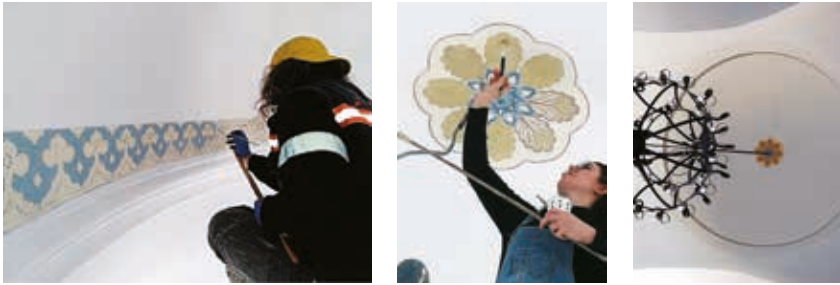

Şekil 16-20

Cami giriş bölümünde (narteks) yapılan uygulama çalışmasından detaylar.

Şekil 21-23

Son cemaat yeri kubbe içine yapılan kalem işi bezemeler.

bölümlerden, restorasyon projesine uygun şekilde tonoz kenarlarına ve fil ayaklarına stanpaj çalışması; fil ayakları ve cami iç cephe duvarlarındaysa mermer taklidi uygulamaları yapılmıştır (Şekil 16-20). Caminin son cemaat kısmında hasar gören kısımlar kapatılmış ve restorasyon projesi doğrultusunda motiflerin tamamlanması sağlanmıştır (Şekil 21-23).

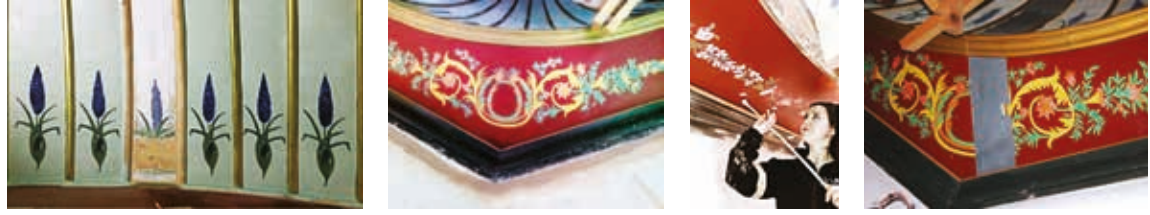
SÜNBÜL EFENDİ TÜRBESİ

Sünbül Efendi Türbesi'nin içinde, eski olabilecek kalem işi bezemelere rastlanmadığından, mevcut durumuyla bezemelerin korunması öncelenmiş, yalnızca zarar gören, dökülmüş durumdaki boyaların rötuşlanması ön görülmüştür. Sacdan oluşan kubbe iç çeperin ahşap çıtalarla desteklenmektedir. Kubbe eteğini dolaşan sıra halindeki Sünbüllerin üzerlerindeki raspada, bunların eski örneklerinin olmadığı, yalnızca üstünden aynı biçimde geçildiği görülmüştür. Orjinal motifler korunmuştur. Konservasyonu yapılan kubbenin çıtaları da yaldızla boyanmıştır. Kubbe çevresinde (eteğindeki) var olan ve üslubu olmayan, oldukça yeni ve niteliksiz kalem işlerinin yerlerine nitelikli ve aslına uygun motifler yapılmıştır (Şekil 24-27).

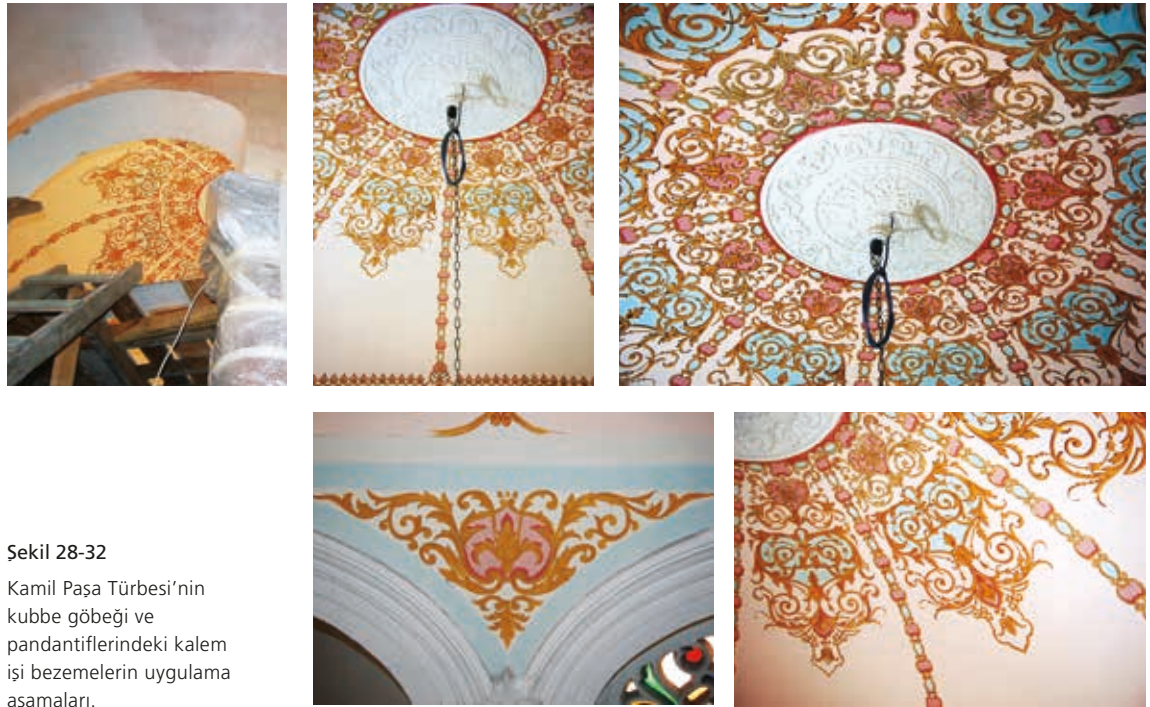
Şekil 24-27

Sünbül Efendi Türbesi
kubbe içi ve eteğindeki
kalem işi uygulamaları.

KAMİL PAŞA TÜRBESİ

Kamil Paşa Türbesi içinde yürütülen raspalar sonucu bulunan motiflerin, genel restorasyon kararı olarak korunması ve konservasyonunun yapılması öncelenmiştir. Ancak, zaman içinde yapılan uygulamalarla hasar gören kısımlar nefaset sıvasıyla kapatılmıştır. Kubbe içinde dilimler halinde eteğe doğru yönelen Barok özellikli taç motifler, özgün pigmentlerine uygun boyalar yardımıyla canlandırılmıştır. Aynı özellikteki motifler, Türbe kubbesinin oturduğu pandantiflerde de uygulanmıştır (Şekil 28-32).

Şekil 28-32

Kamil Paşa Türbesi'nin
kubbe göbeği ve
pandantiflerindeki kalem
iş bezemelerin uygulama
aşamaları.

DİĞER ÇALIŞMALAR

Türbede ve camide bulunan, ancak muhdes nitelikli boyalarla boyanmış kitâbelerin üzerlerindeki boyaların raspaları yapılarak, bu katmanların temizlenmesi sağlanmıştır. AB57 çözeltisiyle temizliği yapılan kitâbeler, alttan çıkan özgün zemin rengine boyanarak, yazılara da altın varak uygulanmıştır (Şekil 33-35).

Cami alemlerinin, sökümlü sonrası, üzerlerinde boya raspaları yapılmıştır. Raspa sonrası konservasyonları yapılan alemlerin boyanmalarının ardından son imalat olarak altın varak uygulamaları yapılmıştır (Şekil 36-38).

Şekil 33-35
Kitâbeler üzerindeki
konservasyon çalışmaları.

Şekil 36-38
Cami alemlerinin
konservasyonları.

SONUÇ

Kalem işi bezemelerin olduğu yapılar, bu özellikleriyle ön plana çıkmaktadır. Bir taraftan yapının cephe ve kubbe içi görüntüsüne estetik katarken diğer yandan da ortaya konan üslubun değerini de ortaya koymaktadır. Bu ve benzeri sebeplerden ötürü Koca Mustafa Paşa Camii ve türbelerinin bazılarında bulunan kalem işi bezemelerin konservasyon ve yenileme işi önem kazanmaktadır. Raspadan sonra ortaya çıkarılan kalem işi bezemelerin mevcudiyeti, tarihsel önemin artmasını ve artı bir değer kazanmasına sebep olmuştur. Bu nedenle de alınan Bilim Kurulu Kararı gereği olarak bu bezemelerde yalnızca konservasyon çalışması yapılmıştır. Fotoğraflar aracılığıyla tespiti yapılan yüzeylerdeki kalem işi bezemeler tamamen ihya edilmiş olup, bu haliyle yapının iç mekânı bütünsel bir görünüme kavuşmuştur.

KOCA MUSTAFA PAŞA CAMİİ HAZİRESİ'NDE PROJE VE UYGULAMA

YEŞİM KALKAN GÜNGÖR

BAŞAK AĞABEYOĞLU*

Koca Mustafa Paşa Külliyesi, yaklaşık 11 dönümlük bir alana yayılmıştır. Alan genişliği, yapılaşma açısından avantaj sağlamıştır. Külliye parselinde mezar yapıları niteliğindeki türbeler (Safiye Sultan, Çifte Sultanlar, Sünbül Efendi ve Serasker Rıza paşa ve 5 adet daha türbe yapısı) dışında farklı noktalara konumlandırılan geniş bir hazire bulunmaktadır (Şekil 1 ve 2).

Külliye'nin haziresi, türbeler ve tekke hücreleri arasındaki avluda kısmen yayılmışken, asıl hazire bölümü caminin doğu kesimindeki geniş parselde yer almaktadır. Mezar taşlarının üzerlerindeki tarihlerden hareketle XVI. yüzyıldan başlanarak gömülerin yapıldığı haziredeki mevcut mezarlar üç tipoloji sunmaktadır:

Sandık Lahitler

Bu sınıfta toplanan mezarların isimlendirmesi, lahitin sandık formunu çağrıştırmaktan kaynaklanmaktadır. Lahitlerin dört cephesi de genellikle kabartmalarla bezenmiştir. Dönemsel olarak formlarda bazı değişiklikler gözlemlenmektedir. Gül bezek motifi, diğer bitkisel motiflerle bütünlük içinde değerlendirilmiştir. Malzeme cinsi, Marmara mermeridir. Lahitin baş ve ayak şahidesi bulunmakta olup, bunlar da sandık lahitin içine açılan yuvalara yerleştirilerek, sabitlenmişlerdir.

* AN-SA Abide Yapı

Şekil 1
Koca Mustafa Paşa
Camiî'nin minaresinden
çekilmiş bir fotoğrafta
caminin güneydoğu
yönündeki (vaziyet
planında E Serisi) hazireden
görünüş.

Şekil 2
Caminin doğusunda yer
alan hazirenin 1970'li
yıllardaki görünüşü.

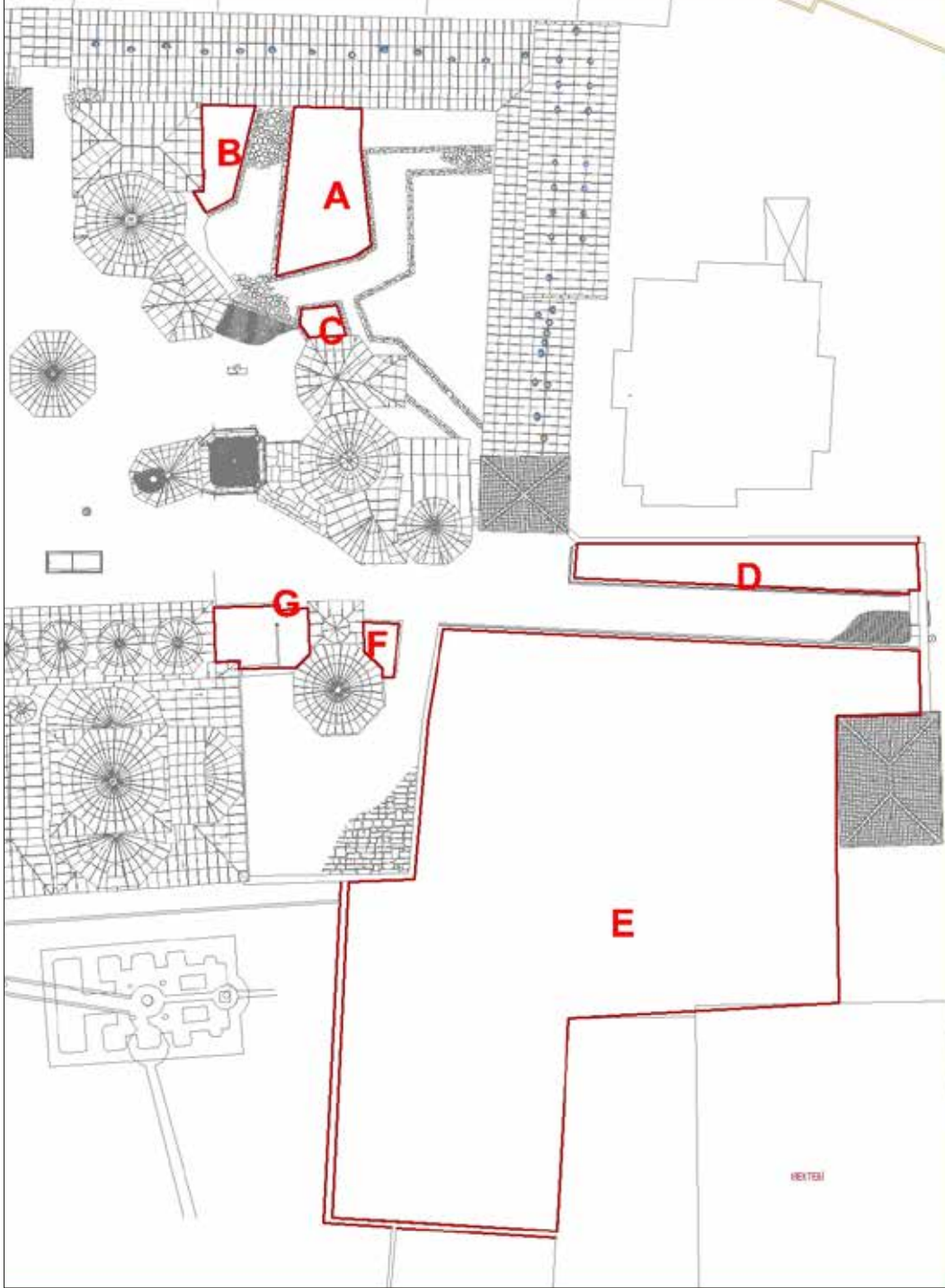
Pehleli Mezarlar

En yaygın Osmanlı mezar cinsi olan bu tip mezarlar, yere yatay olarak yatırılmış, mermerden işlenmiş mezar taşının baş ve ayakucuna açılan yuvalara yerleştirilen şahideler vasıtasıyla oluşturulmaktadır. Şahidelerin yuva ile olan irtibatları daha kırılgan olduğundan, şakülün bozulması veya zaman zaman yaşanan kırılmalar, bu tip mezarlarda en yaygın bozulma biçimlerini teşkil etmiştir.

Münferit Şahideler

Aslında bir mezar tipi olmayıp, bozulmuş mezarlara ait şahidelerin münferit olarak dizilmesinden meydana gelmektedir. Mermerden oluşan şahidelerin baş taşına kitâbe yazılırken, ayak şahidesine de genellikle bitkisel kabartmalar yapılmıştır. Bazı durumlarda ise bezeme içermemektedir.

Sekil 3
Hazirelere ait vaziyet planı.

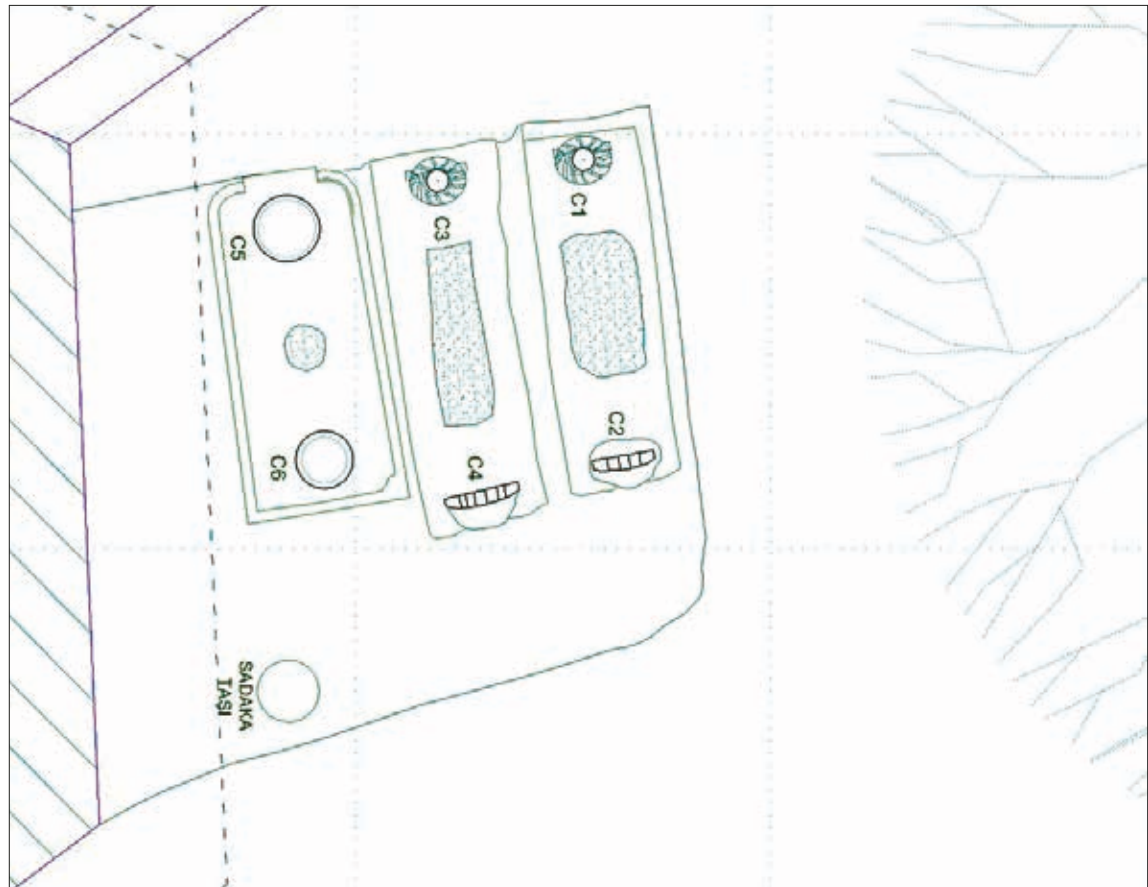

PROJELENDİRME AŞAMASI

Hazirelerin projelendirilmesi ve uygulama çalışması sırasında kolaylık sağlanması açısından, vaziyet planında görüldüğü üzere hazirelerin her bölümüne çeşitli isimler verilmiştir. Tüm tespitler, envanterlemeler de bu kodlamalar üzerinden yapılmıştır. Toplam 7 tane olan hazire bölgelerine A, B, C, D, E, F, G adları verilmiştir (Şekil 3). Bu isim altlarında da her mezar taşı numaralandırılarak, mezar taşlarının ölçüleri alınmıştır. Tüm açılardan fotoğrafları çekilen mezarların yazılarının kopyaları alınarak, bunların günümüz Türkçesi'ne aktarımı sağlanmış ve envanterlere işlenmiştir. Sonrasında ise tüm mezarların ve mezar taşlarının rölöve çizimleri yapılmıştır. Rölöve çalışması esnasında saptanan bozulmalardan hareket edilip, konservasyon ve restorasyon yöntemleri belirlenerek, restorasyon projeleri oluşturulmuştur. Projelendirme ve kitâbelerdeki okuma çalışmalarının daha sağlıklı ilerlemesi için mezar taşlarında temizlikler yapılmıştır.

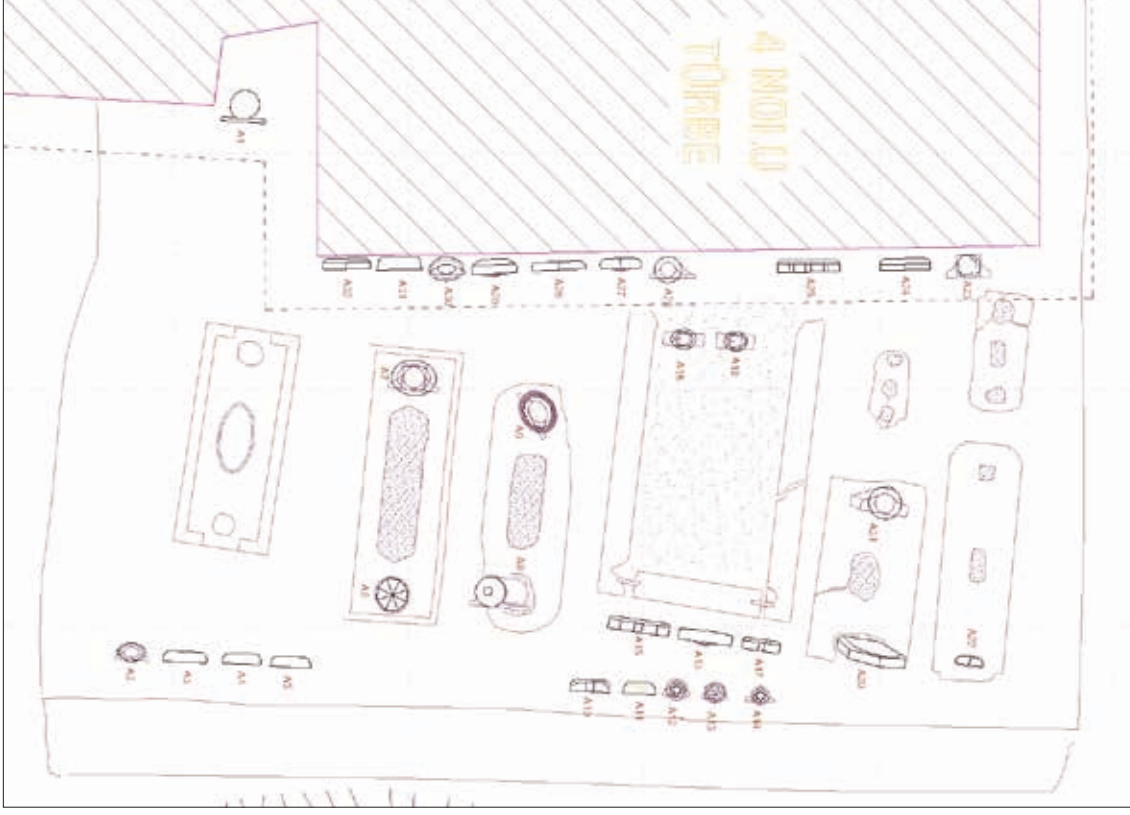
A Serisi

Tekke odalarının avlusunda, neredeyse tekke avlusunun merkezinde yer almaktadır (Şekil 4). Sandık ve pehleli mezarların bulunduğu A Serisi'ndeki mezar taşları, XVIII ve XIX. yüzyıla işaret etmektedir.

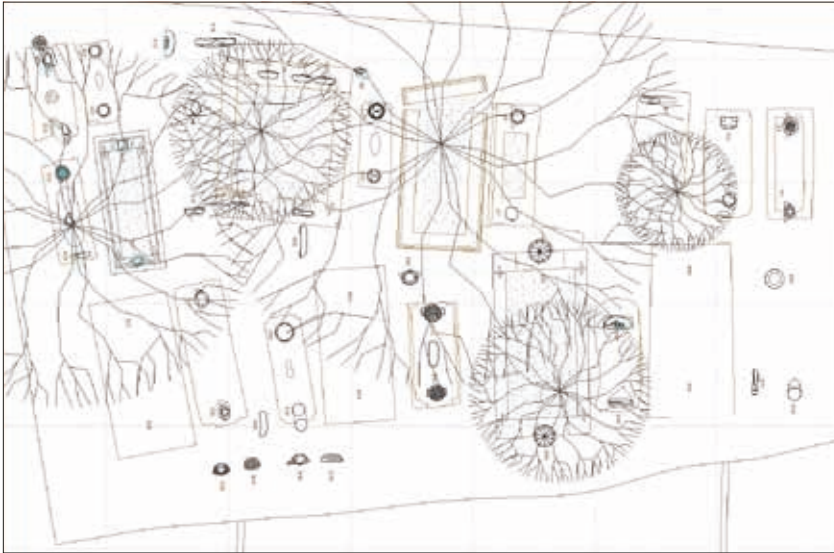
Şekil 4
A Serisine ait vaziyet planı.

B Serisi

Tekke odalarının avlusunda, A Serisinin yanında bulunmaktadır (Şekil 5). Oldukça küçük olan hazirede az sayıda mezar bulunmaktadır. Mezarların tümü pehleli olup, geç Osmanlı döneminde gömü yapıldığı, şahide kitâbelerinden anlaşılmaktadır.

Şekil 5
B Serisinin vaziyet planı.

C Serisi

Vaziyet planında C Serisi olarak adlandırılan hazire, tekke odalarının avlusunda, türbenin bitişiğinde yer almaktadır. Küçük bir alanı kapsayan hazire F Serisi ile birlikte en küçük seridir ve en az mezar barındıranlardandır.

D Serisi

D serisi olarak isimlendirilen hazire alanı, külliye'nin caddeden girişi olan A kapısının sağ tarafında yer almaktadır. 1'den 87'ye kadar numaralandırılarak, projelendirilmiştir. Proje sırasında zeminde bulunan beton tabaka kırılmış ve projelendirme çalışmalarına bu şekilde başlanabilmektedir. Diğer serilerde olduğu gibi mermer şahideler bulunmaktadır.

E Serisi

E Serisi olarak adlandırılan hazirede ele aldığımız mezar veya mezar taşı sayısı 276 olup, en eski tarihli olanların (1 adet) XVII. yüzyılın sonlarına ait oldukları görülmüştür. Sağlam durumda olan XVIII. yüzyıl mezar taşlarının genellikle atıl durumda oldukları görülmüştür. Sağlam olarak ve pehlelerinin bulunduğu mezarların çoğunun XIX. yüzyıla ait oldukları tespit edilmiştir. XVIII. ve XIX. yüzyıla ait mezar taşları dengeli şekilde dağılmıştır. XX. yüzyıl başlarına ait az sayıda da olsa mezar taşına rastlanmıştır. Erkek mezar taşları, kadın mezar taşlarına oranla daha fazladır.

F Serisi

F Serisi, Safiye Sultan Türbesi'nin doğu bitişiğindedir. En küçük hazirelerden biri olup, toplam 6 adet pehleli mezar bulunmaktadır. Mezar taşlarının biri hariç, kalan 5 adeti de XIX. yüzyılın sonlarına aittir ve mermer şahidelerin etrafı eğrisel olarak düzenlenmiştir. Bu eğrisellik, şahide içindeki kabartma bitkisel motiflere de yansıtılmıştır. Bu hazire alanındaki en eski mezar, F6 kodunu taşıyanıdır. Kavuklu olup, XIX. yüzyılın başlarına ve bir erkeğe aittir. Tüm kitâbelerde kullanılan yazı stili sülüstür.

a b

Şekil 6

a. A Serisindeki keneti yok olmuş mezar taşlarından biri.

b. B Serisinde, şakülünden kaymış bir şahide.

G Serisi

Caminin kuzeybatı bitişiğinde bulunan *G Serisinde* toplam 22 adet mezar bulunmaktadır. Mezarların tamamı pehleli ve şahidelidir. Marmara mermerinden yontulan mezar taşlarının bazılarında tarih ve kitâbe bulunmamaktadır. 13 tanesi erkek mezar taşı, 7 tanesi kadın mezar taşı olup, kalan 2 mezarın da form itibarıyla erkek mezarı olması gerekmektedir. 2 adeti XVII. yüzyıl sonlarına, 1 adeti XVIII. yüzyıl sonlarına; 1 adeti XIX. yüzyıl başlarına; 2 adeti XIX. yüzyıl ortalarına; 4 adeti XIX. yüzyıl sonlarına; 1 adeti de XX. yüzyıl başlarına aittir. Silindirik şahideli mezarların bir kısmında tarih ve yazı bulunmadığından, tarihleri açık değildir.

MEZAR TAŞLARINDA BOZULMA

Haziredeki lahit ve şahidelerle pehlelerde çeşitli bozulmalar, yıpranmalar veya zemin göçmeleri tespit edilmiştir. Genel olarak bakıldığında İstanbul'daki neredeyse tüm hazire alanlarında rastlanan benzer sorunlar, benzer fiziksel bozulmaların ortaya çıkmasına neden olmuştur (*Kılıcı 2017: 198-213, Yücel/Erdem 2018: 202-209*). Yıpranma ve bozulmalara neden olan dışsal faktörlere bakıldığında:

1. İklimle bağlı olarak rüzgâr, yağmur, kar gibi etkenlerin ortaya çıkardığı olumsuzluklar,
2. Hazire alanında büyüyen ağaçların neden olduğu sorunlar,
3. Sık gömülerden dolayı ortaya çıkan ve mezar taşlarının birbirine baskı yapması sonucu oluşan göçmeler,
4. Bazı mezarların etrafını çeviren demir korkuluklarda kopma, ayrılma, eğilme, paslanma, parça kayıpları oluşması,
5. Geçmiş onarımlarda kullanılan bazı malzemelerin neden olduğu fiziksel bozulmalar gibi etkenler görülmektedir.

Şekil 7

B Serisindeki sandık biçimindeki mezar taşları üzerlerindeki kirlilik.

Yukarıda sayılan ana başlıkları özele indirgediğimizde ise bozulmaların niceliği daha iyi anlaşılmaktadır (Şekil 6-9). Rüzgâr ve yağmurun aşındırıcı etkisinin yanı sıra çatlaklara nüfuz eden kar ve yağmur sularının buz tutması, ısı farklılıkları neticesinde mermerde çeşitli kopmalar ortaya çıkmıştır. Mezar yapılarının çoğunluğunda gerek oturma alanlarından kaynaklı, gerekse sık gömü yapılışından dolayı göçükler oluşmuştur. Malzemeden kaynaklı (kenetin yanlış kullanımı gibi) veya gerekse de bitkisel oluşumların çeşitli zararlar meydana gelmiştir. Fırtınalarda devrilen ağaçların da mezar taşlarında kırılma veya yatmalara neden olduğu bilinmektedir (Şekil 10). Ayrıca hazire içerisinde çok sayıda özelliğini yitirmiş ağaç ve ağaç kökleri lahit, pehle taşlarını patlatarak, taşlarda dağılma ve aşınmalara neden olmuştur. Sandık tipindeki ve bazı mezar taşlarında eski onarımlar sırasında kullanılmış metal (demir) kenetler de korozyona neden olmuş; bazılarında metal kenet tamamen yok olmuş, pehle ve lahit taşlarında ayrılımlar görülmüştür. Mezar taşlarının yüzeylerinde, üretildikleri mermer malzemelerin gerek geçmiş dönemlerde farklı metotlar ile temizlenmiş olmaları (yüzey aşındırma yöntemleri ve kimyasal maddeler ile yapılan kontrolsüz temizlik çalışmaları) gerekse sıcaklık değişimi ve hava kirliliğinden kaynaklı olarak uzun süreçte oluşmuş kristal kaybı (şekerlenme) oluşumlarının bulunduğu gözlemlenmiştir. Atmosferik

Şekil 8

B Serisi pehleli mezarlarından birinde, pehle parçalanarak çıkan bir ağaç gövdesi. Sağda ise bitkilenme ve kırılmış pehle.

Şekil 9

G Serisindeki mezarlardan birine ait taşların kenetlerden ayrılmış hali. Sağda ise hazire etrafına atılan betonarme şap görülmektedir.

Şekil 10
D Serisindeki bir mezarın kırılmış pehlesi.

Şekil 11
D Serisindeki mezar taşlarından birinin baş şahidesindeki çimentolu müdahale.

Şekil 12
D Serisinin onarım sırasında genel görünüşü.

nedenlerle kirlilik, kararmalar, delinmelere rastlanmıştır. Hazire alanının tamamında zeminde yaklaşık 20-25 cm kalınlığında beton döşemeye rastlanmıştır ve çimento da pehle taşlarının bir kısmına zarar vermiştir. Doğal hava şartlarından ayak ve baş taşları şakülünden kaymış; bazıları devrilmiştir. Bazı bölümlerde hazire taşlarının dolgu olarak kullanıldığı ve araştırmalarda toprak altında çok sayıda mezar taşının bulunduğu gözlemlenmiştir. Birçok mezar taşının üzerinde de çimentolu onarımlara ait müdahale izleri bulunmaktaydı (Şekil 11). Bazı mezarların etrafını çeviren parmaklıklarda, hava şartlarından dolayı korozyonlar, eğilmeler ve yer yer kesit incelmeleri tespit edilmiştir (Şekil 12-15). Ayrıca, zamanla toprak kotunun yükselmesi neticesinde bazı mezar taşlarının ve pehlelerin bir kısmı kotun altında kalmıştı.

Sayılan bu bozulmalardan hareketle mezar taşlarının restorasyon ve konservasyonlarına dönük öneriler oluşturulmuştur. Öneriler, ciddi müdahalelerden çok konservasyon bazlı oluşturulmuş; mevcudu koruma yoluna gidilmiştir (Şekil 16-18).

Şekil 13

Bazı mezarların etrafını çeviren metal korkuluk şebekelerinden ikisinin durumu.

Şekil 14

Restorasyon öncesi E Serisindeki bitkilerin görünüşü.

Şekil 15

Pehlenin altındaki tuğla duvarın, üstündeki ağırlığı taşıyamamasından dolayı dağılmış hali.

Oluşturulan önerileri başlıklar altında toplamak gerekirse;

1. Mezar taşlarının yüzeylerindeki kirlenmelerin non-iyonik deterjanlı su ile ıslatılmış fırçalar yardımıyla temizliğinin yapılması; buna rağmen çıkarılamayan kirliliklerin temizliğinde kimyasal temizlik metodu (kâğıt hamuru ile uygulanacak amonyumbikarbonat çözeltisi) kullanılması dışında kullanılacak olan amonyumbikarbonat çözeltisinin, kirlilik olan bölgelerde lokal alanlı olarak, % 5, % 10, % 15 ve % 20'lik konsantrasyonlarda yapılacak denemelerin sonucunda hangi konsantrasyonda daha uygun verim alındığının tespit edilmesine bağlı olarak mezar taşı yüzeylerinde temizlik çalışmaları planlanmıştır. Ayrıca, mezar taşlarının yüzeylerinde bulunan yeşil renkte, modern sentetik, polimer esaslı (PVA, Akrilik vb.) boyaların öncelikle kazıyıcı el aletleri ile özellikle mezar taşlarındaki kitâbe yazılarının zarar görmemesi gözetilerek, hassas bir çalışma ile kontrollü mekanik yöntemle kaba temizliğinin yapılması önerilmiştir.
2. Mezar taşları çevrelerinde gelişen otsu oluşumların temizlenmesi için bahar aylarının beklenmesi ve bu aylarda Herbisit türevi ilaçların % 2'lik konsantrasyonda, yaprakların nemli olması sağlanacak kadar ve sadece yok edilmesi düşünülen bitkilerin üzerine püskürtme, sünger veya fırça gibi bir malzeme ile uygulanması şartıyla kullanılması ve ayrıca uygulama sırasında insan sağlığına zararlı olan bu işlemler için gerekli tedbirlerin alınması gerekmektedir.

3. Hazire yakınındaki muhdes binaların yıkımı sırasında toprak altında, dolgu olarak kullanılan pek çok mezar taşı olduğu tespit edilmiştir. Muhdeslerin yıkımı sonrasında alanda yapılacak temizlik ve tesfiye çalışmaları esnasında bu taşların toplanması ve numaralandırılması sonrasında taşların eşleştirme çalışmalarına başlanması ön görülmüştür.
4. Hazirede bulunan mevcut mezarların bazı şahidelerin, lahit ve pehlelerin zemine gömülü olmalarından dolayı, bunların dikkatli biçimde ortaya çıkarılmaları ve kot tespitlerinin yapılması gerekmektedir.
5. Kırılan veya yok olmuş mezar kapaklarının orijinal malzemesine göre tamamlanması ön görülmüştür.
6. Kazık delikleri boşalan (toprak kaymaları vb.) ve sonuç olarak da şakülünden kaymış şahideler itinayla şakülüne getirilip, bunların toprak yükünden korunmasını sağlamak amacıyla hidrolik katkılı kireç harcı ile moloz taş duvar yapılarak mezarların toprak ile ilişkisinin kesilmesi gerektiği düşünülmüştür. Ayrıca, aynı şakülüne getirme işi, pehleler için de düşünülmüş olup, gerektiğinde calaskar kurularak, bu işlemin yapılması ön görülmüştür.
7. Mevcutta, yerinde olan bordür ve pehle taşlarının ıslahının yapılması, eksik olan parçaların özgün malzemesine göre tamamlanması önerilmiştir.
8. Otsu ve odunsu bitkilerden dolayı patlayan pehle taşları ve lahitlerde bitkilerin ilaçlanması sonrasında pehle taşlarındaki çatlaklar giderilecek ve lahit mezarların içerisindeki toprak el aletleri ile boşaltılarak, lahit taşları terazisine getirilecektir. Lahit mezar ve pehle taşlarının birleşim yerlerine paslanmaz çelik lamalarla kenetler yapılarak, taşlar birleştirilecektir.
9. Mezar taşlarında oluşmuş ve oluşmakta olan kılcal çatlaklara şırınga vb. aletler ile % 7'lik Primal AC 33 Akrilik Emülsiyonu kullanılarak enjeksiyon yöntemiyle sağlamlaştırma yapılması düşünülmüştür.
10. Mikro çatlaklar için 1 kısım hidrolik kireç; 1,5 kısım 250 µ-500 µ elek altı boyutlarında ve taşın renginde mermer tozu karışımı, jel kıvamına getirilerek, % 5'lik akrilik emülsiyon (Primal AC 33) ilavesi ile hazırlanan harcın, şırınga vb. enjeksiyon aletleri ile sağlamlaştırma için kullanılması uygun olacaktır.
11. Makro çatlakların onarımı için 1 kısım hidrolik kireç; 1,5-2 kısım 1 mm. elek altı taşın renginde mermer tozu karışımına, jel kıvamına getirecek kıvamda % 5-7'lik akrilik emülsiyon (Primal AC 33) ilavesi ile hazırlanan harcın, spatül vb. el aletleri kullanılarak dolgulanma yapılması ön görülmüştür.
12. Eksik/ayrılmış taşlar parçaların büyüklüğüne göre epoksi ile yapıştırılması, gerekli olduğu noktada cam elyafı çubuk ile birleştirilerek, aralarının mermer/taş tozu ile doldurulması uygun görülmüştür.
13. Mezar çevresinde bulunan demir parmaklıkların itinayla sökölüp, numaralandırıldıktan sonra bu malzemelerin bakım ve onarımlarının yapılması önerilmiştir.

Şekil 16

A Serisinin bitki temizliği yapılmadan önceki ve müdahaleler yapılırkenki görüntüleri.

Şekil 17

B Serisinde çalışmalar yapılırken.

Şekil 18

Bitki temizliği sonrasında D Serisinden görünüş.

RESTORASYON-KONSERVASYON ve GÜÇLENDİRME UYGULAMALARI

Mezar Taşları

Restorasyon projesinin hazırlanması esnasında, mevcut durumlarının dışında KUDEB Raporu (Koruma Uygulama Denetleme Bürosu) çıkış olarak alınmış ve bu bağlamda da imalatlara başlanmıştır. Yukarıdaki öneriler doğrultusunda adım adım ilerlenmiştir. Bu bağlamda hazire alanının kaba temizliği (bitkilenmeler, çöpler vb.) yapılmıştır (Şekil 19-20).

Şekil 19

E Serisindeki ağaççıkların temizliği yapılırken.

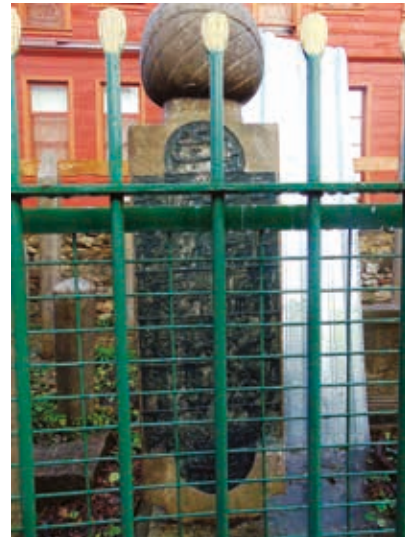
Şekil 20

Ağaççık ve bitki temizliği sonrası hazirenin görünüşü.

Muhdes binaların yıkımı sırasında toprak altında, çok sayıda mezar taşının dolgu olarak kullanıldığı yukarıda belirtilmişti. Yıkım sonrası yapılan tesfiye esnasında yüzeye yakın durumdaki çok sayıda mezar taşına rastlanmıştır. Rastlanan tüm mezar taşları çıkarılarak, gerekli temizlik ve konservasyon işlemlerinin yapılması için toplanmıştır (Şekil 21). Çıkan her taş numaralandırılmış, eşleştirme çalışmalarına başlanmıştır. Eşleştirme sonucu aynı taşta ait olduğu düşünülen parçaların tümleme işlemi yapılmıştır.

Mezar taşlarının yüzeylerinde ve pehlelerin üstlerinde meydana gelen bitkilenmelerin mezar taşlarından uzaklaştırılması için daha evvel önerilmiş olan herbisit kullanılmıştır. Öneri doğrultusunda bahar aylarında yapılan bu uygulama sonrası tüm otların temizlenmesi sağlanmıştır.

Mezar taşlarının yüzeylerindeki hafif derecede olan kirliliklerde, Öncelikle plastik tırnak fırçaları ile kuru temizlik yapılmıştır. Non-iyonik deterjanlı su ile ıslatılmış fırçalarla tüm yüzeyler silinmiştir. Buna rağmen bazı kirlenmelerin çıkmadığı tespit edilmiştir (Şekil 22). Bu yöntemin yetersiz kaldığı mezar taşlarının çıkarılamayan kirliliklerin temizliğinde kimyasal temizlik metodu (Kâğıt hamuru ile uygulanacak Amonyum bikarbonat çözeltisi) kullanılmıştır. Taş yüzeylerinde geçmişte yapılan yeşil

Şekil 21

Tesfiye amaçlı yapılan kazıda, kot düzenleme yapılırken.

Şekil 22

Yağlı boya ile boyanmış bir baş şahidesi.

Şekil 23

Mezar taşlarının yüzeylerindeki kirliliklerin ince ve yumuşak telli fırça yardımıyla temizliğinin yapılması.

Şekil 24

Mezar taşı yüzeyinde yapılan temizlik.

renkli modern boyaların yüzeye zarar vermeden çıkarılabilmesi için kazıyıcı el aletleri tercih edilmiştir (Şekil 23-24).

Zamanla zemin altına gömülen ayak ve baş taşları dışında pehleler ve lahitlerin etrafı açılarak, ortaya çıkarılmaları sağlanmıştır. Ardından kot düzenlemesi yapılmış, kırılan veya yok olmuş mezar kapakları da öneri paralelinde orjinal malzemesine göre tamamlanmıştır.

Çeşitli sebeplerden dolayı şakülünden kaymış mezar taşlarının tekrar eski haline getirilmeleri için çalışma yapılmıştır. Özellikle pehleler ve lahitler için calaskarlar kurulmuştur. Mezar taşlarının

Şekil 25

Pehle altına kaide yapılması.

Şekil 26

Teraziye alma işlemi yapılırken.

(pehlelerin ve lahitlerin) yeniden çökmemesi ve toprak altında kalmamaları için hidrolik katkılı kireç harcı ile moloz taş duvar yapılarak, mezarların toprak ile ilişkisinin kesilmesi sağlanmıştır (Şekil 25-29). Mezarı olmayan, hatta ayak şahidelerinin olup-olmadığı belli olmayan baş şahideleri için Marmara mermerinden kare kesitli kaideler yapılarak, orta kısımlarına birer oyuk açılmıştır. Baş şahidelerinin uç kısımları bu kaidelere monte edilmiştir. Bunlar da hazirelerin boş kısımlarına düzenli biçimde yerleştirilmiştir (Şekil 30 ve 31). Hazire içlerine pomza taşı serilerek, çalışma tamamlanmıştır.

Şekil 27

A ve B Serilerinin genel görünüşü.

Şekil 28

Tesfiye çalışmasından detay.

Şekil 29

Hazirenin pomza taşı ile kaplanması.

Şekil 30

Mezarı olmayan şahideler için yapılan mermerden kaidelere karot açılırken.

Şekil 31

Mezarı olmayan şahidelerin mermer kaidelere konduktan sonra boşluklara serbet dökülmesi ve imalat sonrası görünüş.

Güçlendirme

Otsu ve odunsu bitkilerden dolayı patlayan pehle taşları ve lahitlerdeki bitkilerin ilaçlanması sonrasında pehle taşlarındaki çatlaklar kapatılmış ve lahit mezarların içerisindeki toprak, el aletleri ile boşaltılarak, lahit taşları teraziye getirilmiştir. Lahit mezar ve pehle taşlarının birleşim yerlerine paslanmaz çelik lamalarla kenetler yapılarak, taşlar birleştirilmiş ve stabiliteleri sağlanmıştır.

Sekil 32

A Serisinde calaskar yardımıyla mezar taşlarının yerlerine yerleştirilerek, şaküle alma işlemi yapılırken.

Sekil 33

Kenet atılması ve kursun dökme işlemi yapılırken.

Sekil 34

İmalatlar sona erdikten sonra B Serisinin genel görünüşü.

Sekil 35

Restorasyon sonrası E Serisinden genel görünüş.

Mezar taşlarında oluşmuş ve oluşmakta olan kılcal çatlaklara şırınga vb. aletler ile %7'lik primal AC 33 Akrilik Emülsiyonu kullanılarak enjeksiyon yöntemiyle sağlamlaştırma yapılmıştır. Mikro çatlaklar için 1 kısım hidrolik kireç, 1,5 kısım 250 µ-500 µ elek altı boyutlarında taşın renginde mermer tozu karışımı, jel kıvamına getirilerek, % 5'lik akrilik emülsiyon (Primal AC 33) ilavesi ile hazırlanan harcın, şırınga vb. enjeksiyon aletleri ile sağlamlaştırma için kullanılmıştır. Makro çatlaklar için 1 kısım hidrolik kireç, 1,5-2 kısım 1 mm elek altı taşın renginde mermer tozu karışımına, jel kıvamına getirecek kıvamda % 5-7'lik akrilik emülsiyon (Primal AC 33) ilavesi ile hazırlanan harcın, spatül vb. el aletleri kullanılarak dolgulama yapılmıştır.

Derz boşalmaları olan yerlerde 1 kısım hidrolik kireç, 1,5 kısım 1 mm Elek altı mermer taşı tozu, jel kıvamına gelince %3'lük primal AC33 kullanılarak, hazırlanan harçla dolgulanmıştır. 2 cm derinlik ve yaklaşık olarak 10×10 cm alan ebatlarında oluşmuş boşluklarda uygulama yapılacak taşın kendi tozu, hidrolik kireç kullanılarak hazırlanan karışımla kozmetik onarımları yapılmıştır. Ancak kozmetik onarım yalnızca su tutabilecek yerlere uygulanmıştır.

Kaidelerinde ve taban oturumlarında oynamalar olan mezar taşlarının stabil duruma getirilebilmesi için yapıştırma harcından faydalanılmıştır. 1 kısım hidrolik kireç, 2 kısım 3 mm. Elek altı dere kumu ile oluşturulan harçla bu müdahale gerçekleştirilmiştir.

Kalın alçıtaşlarındaki kabuk yüzeyler AB57 temizlik jeli ile kaplanarak bekleme süresi sonucunda jel temizlenmiş ve plastik fırça ve su kullanılmak suretiyle yüzeyin temizlenmesi sağlanmıştır. Bu yöntemle temizlenmeyen yüzeyler bu kez hassas mekanik yöntemle, bistüri vb. küçük aletler kullanılarak temizlenmiştir.

Etrafta keşfedilen veya mezarı olmayan mezar taşlarının gerekli bakımları yapıldıktan sonra bunların da hazire alanındaki boşluklara yerleştirilerek, sergilemeleri yapılmıştır.

Şekil 36

Mezarların bazılarında bulunan metal parmaklıklara örnekler. Solda, söküm çalışması yapılan bir parmaklık, sağda imalatı tamamlanmış bir parmaklık.

Metal Elemanlar

Hazirelerin çevresini kuşatan demir parmaklıkların genelde bakımlı ve iyi durumda oldukları ancak, muhtelif noktalarında kırılmaların gerçekleşip, yer yer paslandıkları tespit edilmiştir. Bu elemanların öncelikli olarak yapısal tamirleri yapılırken, ait oldukları mezar kaidelerinin etrafını çevreleyen özgün konumlarına monte edilmişlerdir (Şekil 36-38). Montajları yapılırken kullanılan birleştirici kelepçe, kenet vb. yeni parçalar paslanmaz metalden yapılmıştır.

Metal elemanların yüzeyindeki boyalar ve korozyonlar kimyasal (boya sökücüler) ve mekanik (bistüri, dişçi çarkı gibi el aletleri ile) yöntemlerle temizlenmiştir. Temizlikleri yapılan metal elemanlara yeniden oksidasyona uğramalarına imkân tanınmadan günlük olarak galvanik koruma sağlayacak çinko esaslı galvanik ve katodik koruma özellikli astar uygulanmış, astar dokunma kuruluşuna geldiğinde de proje kararına bağlı olarak uygun renkte galvanik ve katodik koruma özelliğine sahip metal boyalar kullanılarak, koruma altına alınmıştır.

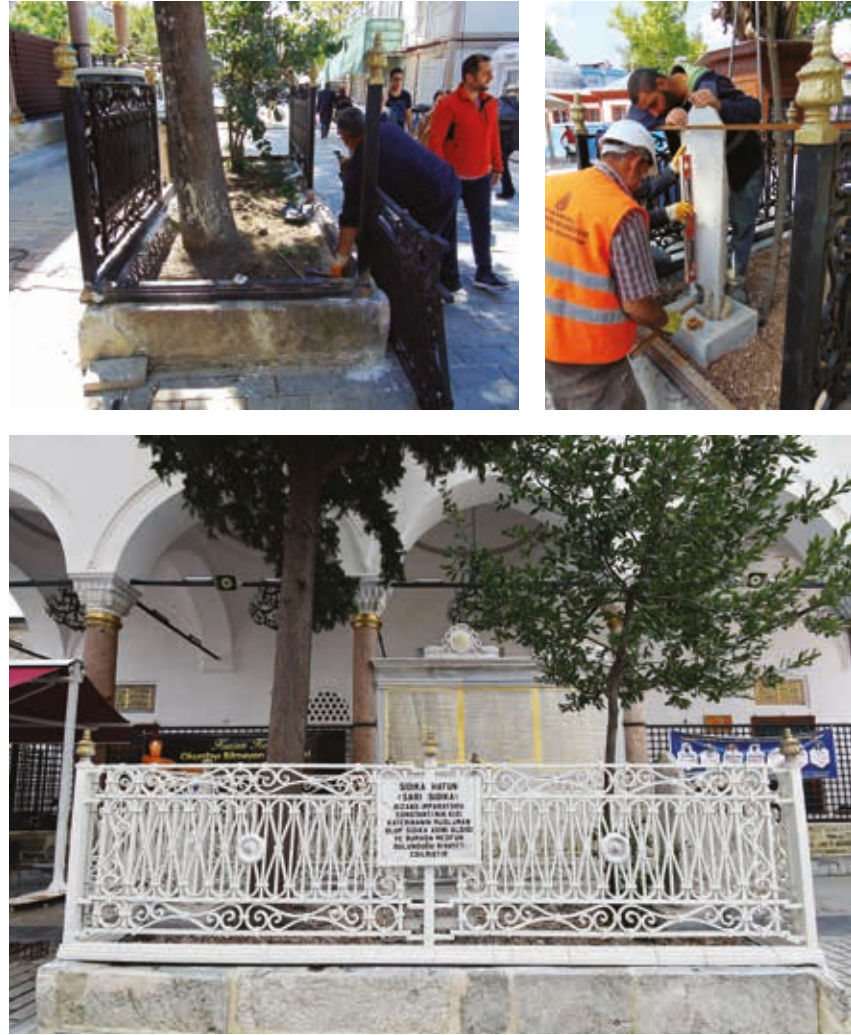
Şekil 37

Güneydoğu tarafta bulunan ve E Serisi adı verilen hazireye açılan avlu kapısı.

Şekil 38

Hazire etrafına yapılan metal korkuluk.

Şekil 39
Sıdika Hatun Türbesi'nde
imalatlar.

Mezar taşlarının üzerinde bulunan metaller üzerinde yapılan çalışmalar esnasında mermer yüzeyler bir streç film ile kaplanarak, mermer kısımların tekrar kirlenmesi engellenmiştir. Birbirinden ayrılmış vaziyetteki pehlelerin tutturulması için paslanmaz çelik kenetler kullanılmıştır.

Sıdika Hatun Türbesi

Caminin son cemaat yerinin ön kısmında bulunan, içindeki ağaç ve etrafındaki metal parmaklıkla çevreden daha çok algılanan Sıdika Hatun Türbesi'nin metal parmaklıkları sökülerek, mezar alanının düzenlemesi yapılmış ve toprağa gömülü vaziyetteki şahide taşı için mermer bir kaide yapılmış, ortasına karotla delik açılmıştır. Mezar alnının tesfiyesi yapıldıktan sonra bu mermer kaidenin altlığı da hazırlandıktan sonra şahide, mermer kaidenin yuvasına yerleştirilmiştir. Sonra da mezarın üstüne pomza taşı serpilmiş ve antipas sürülerek, boyanan metal parmaklıkları yeniden etrafına monte edilmiştir (Şekil 39).

Sekil 40
Restorasyonun ardından
hazirelerden görüşler.

SONUÇ

2863 sayılı Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Kanunu kapsamında korunması gerekli tarihi eserler kapsamına alınan hazireler, bir toplumun yerleşik düzeninin, ölüm ve öbür dünya inancının sembollerle vücut bulduğu en önemli değerlerindendir. Bu kapsamda külliyelerin restorasyonları yapılırken hazireler de bu çerçevede değerlendirilerek, gerekli bakım ve onarım çalışmaları yapılmaktadır. Günümüze değin genel itibarıyla bakımsız kalan bu alanların tamamen ortaya çıkarılması için öncelikle kazılar yapılmakta, sonrasında envanterleme ve rölöve projesi hazırlanmakta ve müdahale paftasıyla müdahale kararları oluşturulmaktadır. Okumaları da yapılan mezar taşlarını sanat tarihi yönünden anlatan raporlar hazırlanarak, hazirelere gereken ihtimam gösterilmeye çalışılmaktadır.

Bu hazirelerden biri olan Koca Mustafa Paşa Külliyesi'nin önemli bir parçasını oluşturan hazire alanındaki uygulama çalışmaları, büyüklüğüne bağlı olarak uzun sürmüştür. Bir hazirede neredeyse bakım-onarım adına yapılması gereken ne varsa Koca Mustafa Paşa Külliyesi haziresinde de uygulanmıştır: Yüzey temizliği, güçlendirme, kot ayarlaması, kazı ve sergileme...

Şekil 41

Restorasyondan sonra
hazirelerden genel görünüş
(VGM Arşivi)

KAYNAKLAR

- Kılıcı 2017 Ali Kılıcı, Mescidin Haziresi, *Bir Eğitim ve Restorasyon Öyküsü Şeyh Süleyman Mescidi (Türkiye-İtalya Ortak Restorasyon Yaklaşımı)*, İstanbul: Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayını, s. 198-213.
- Yücel/Erdem 2018 Utku Yücel/İdris Erdem, Molla Çelebi Camii Haziresi'nin Konservasyon Çalışmaları, *Molla Çelebi Camii Restorasyon Süreci (2013-2017)*, İstanbul: Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayınları, s. 202-209.

SONUÇ

FATİH KOCA MUSTAFA PAŞA (SÜNBÜL EFENDİ) CAMİİ ve KÜLLİYESİ RESTORASYON UYGULAMASI ÜZERİNE GÖZLEMLER

PROF. DR. K. KUTGÜN EYÜPGİLLER

KONUM ve KISA TARİHÇE

Koca Mustafa Paşa (Sünbül Efendi) Camii ve Külliyesi, Tarihi Yarımada'da, adını Caminin banisinden alan KocaMustafa Paşa Semti'nde yer almaktadır. Külliye'nin merkezini oluşturan yapı, 1284 yılında inşa edildiği belirtilen Agios Andreas Manastırı'nın Kilisesi'dir. Yapı, Sultan II. Bayezid'in sadrazamı Koca Mustafa Paşa tarafından 1489 yılında camiye çevrilmiştir. İlerleyen süreçte yapıya mihrap, son cemaat yeri ve ana kubbe ilave edilmiştir. Avlu kapısının üzerindeki 1834 tarihli II. Mahmud ve 1847 tarihli Abdülmecid tuğralı iki yazıt yapının bu tarihlerde onarım geçirdiğini belirtmektedir.

Bir Bizans yapısının, Osmanlı döneminde külliyeye dönüştürülmesinin en önemli örneklerinden olan Koca Mustafa Paşa Külliyesi, Osmanlı döneminin sonlarına kadar çeşitli yapıların eklenmesiyle genişletilmeye devam edilmiştir. Bu yazı, Koca Mustafa Paşa Külliyesi yapılar grubunda yürütülen son restorasyon çalışmalarını genel hatlarıyla değerlendirmeyi içermektedir.

RESTORASYON PROJESİNDEN NOTLAR

Cami

Yüksek Mimar Acar Avunduk tarafından 2005 yılında hazırlanan restorasyon projesinin eki olan raporda külliye yapılarının sorunları tanımlanmış ve bu sorunlara yönelik çözüm önerileri kaleme alınmıştır (*Acar Avunduk, Proje Raporu, Aralık 2005*).

Bu rapora göre camide önemli bir restorasyon sorunu gözlenmemektedir. Son cemaat yerinde bulunan demir doğrama camekânın kaldırılması, yapı genelinde karşılaşılan geç döneme tarihlenen iç ve dış çimento esaslı sıvaların kaldırılması önerilmiştir. Son cemaat kısmında kapatılmış pencerelerin restitüsyon bulgularına göre açılmaları planlanmıştır.

Restorasyon raporuna göre caminin, XIX. yüzyıl sonları ile XX. yüzyıl başındaki durumunu gösteren fotoğraf ve belgelerden yararlanılarak iç mekân bezemelerinin yenilenmesi gerekmektedir. Mevcut bezemelerin Klasik dönemin taklidi olduğu değerlendirilmektedir. Yine belgelere dayanarak camide geçmişte yer alan ahşap kadınlar mahfilinin, restitüsyon çizimleri doğrultusunda yeniden yapılması; camideki ahşap minber, vaaz kürsüsü ve mihrabın XX. yüzyıl başındaki verilerden yola çıkılarak yenilenmesi,

Sekil 1

Cami ve çevresinden genel görünüş.

döşeme kotu üzerindeki muhdes döşemelerin kaldırılarak, Osmanlı dönemi özgün döşeme kotuna indirilmesi ön görülmüştür.

Proje hazırlık döneminde kubbelerde kullanılan kurşunun yakın dönemde yenilendiği ve genel olarak iyi durumda olduğu düşünülmüş, caminin cephelerinde genel olarak “makyaj” niteliğinde bir temizlik yapılması önerilmiştir. Bu temizlikte bitki-yosun kirliliği giderilecek, sınırlı miktardaki is ve karbon oluşumları ise düşük basınçlı su ile yıkanacaktır.

Avunduk'un raporunda, camide yer alan VI. yüzyıla tarihlenen Bizans sütun ve sütun başlıklarının restorasyonda önemle ele alınması gerektiğine dikkat çekilmiş ve özellikle sütun gövde ve başlıklarında daha önceki onarımlarında yapılmış olan çimento esaslı hatalı onarımların özenli bir biçimde mekanik olarak sökülmesi önerilmiştir.

Bizans Sarnıcı

Caminin güneybatısında yer alan IX. yüzyıla tarihlenen sarnıcın restorasyonda ele alınarak üst kısmında ağırlık oluşturan kalın toprak tabakasının kaldırılması önerilmiştir. Sarnıcın iç bölümünde yer alan taşıyıcı sütunları birbirine bağlayan ve ancak günümüzde yerinde olmayan ahşap gergilerin restorasyonda yerlerine konulması gerektiği, genel olarak sarnıcın yoğun bitki ve çamurdan temizlenmesinin gerektiği belirtilmiştir.

Derviş Hücreleri

Proje raporunda bu bölümde özgün döşeme ve duvarların son derece sınırlı olduğu belirtilmektedir. Restorasyon projesinde bu hücrelerin restitüsyona uygun olarak niteliksiz eklerden arındırılması önerilmiştir. Çatı pencereleri, kapı ve pencere doğramaları, oda önlerinde yer aldığı belirlenen ahşap revakların, restitüsyon çizimlerine göre yeniden üretilmeleri gerektiği belirtilmiştir.

Proje döneminde Kız Kuran Kursu olarak hizmet gören bölümün, XIX. yüzyıl arşiv verilerine göre restitüe edildiği, muhdes kısımların kaldırılarak, özgün görünümüne kavuşturulması gerektiği vurgulanmıştır. Bu bölgedeki yapıların üst örtülerinin değiştirildiği, üzerlerine ek katlar inşa edildiği belirtilerek, uygulama aşamasında kaldırılmaları gerektiği eklenmiştir. Avlu/hazirede bulunan mezar taşlarının ve peyzajın yeniden ele alınarak, özgün şekline kavuşturulmaları gerektiği belirtilmiştir.

Türebeler

Külliyenin önemli unsurları arasında yer alan Safiye Sultan, Sünbül Efendi, Çifte Sultanlar Türebeleri ve 1, 2, 3, 4, 5 nolu türbeler yine Acar Avunduk tarafından ele alınmış ve müdahale önerileri hazırlanmıştır. Genel olarak bakımlı oldukları bilinen türbeler için ahşap doğrama, ahşap kapak ve kündekâri ahşap kapıların restorasyon uygulamasında korunmaları önerilmiştir. Tüm ahşap ve metal elemanların elden geçirilmesi, konservasyonlarının yapılması, çimentolu sıvaların yapılardan uzaklaştırılması, tüm türbelerde sıva ve boya tamirâtı yapılması gerektiği belirtilmiştir.

Şadırvan

Restorasyon uygulamasında, restitüsyon araştırması sürecinde ulaşılan belgeler ışığında şadırvanın özgün çatı ve saçak form ve malzemesine uygun olarak temizlenmesi önerilmiştir. Nitelsiz muslukların klasik musluklar ile değiştirilmesi ve şadırvanın etrafını çevreleyen eklenti oturakların da kaldırılması gerektiği belirtilmiştir.

Anıt Ağaç ve Ahşap Kulübesi

Restorasyon projesinde anıt ağacın mevcut haliyle desteklenerek korunması benimsenmiştir. Ağacın gövdesini saran ahşap kulübenin, restitüsyon belge ve araştırmaları esnasında ulaşılan veriler doğrultusunda restore edilmesi önerilmiştir.

Sebiller

Raporda, külliye içerisinde varlığı bilinen iki sebilden Hacı Emine Hanım Sebili'nin daha iyi durumda olduğu belirtilmekte, eklentilerinden temizlenerek restitüsyona uygun olarak restore edilmesi önerilmiştir. İkinci sebil olan Sadrazam Halil Rıfat Paşa Sebili ise özgün parçalarını büyük ölçüde kaybetmiştir. Bu sebilin eldeki arşiv, belge ve bilgiler doğrultusunda ihya/kısmi rekonstrüksiyon ile ele alınması gerektiği belirtilmiştir.

Sıbyan Mektebi

Sıbyan Mektebi olarak bilinen ancak proje sürecinde kütüphane olarak kullanılan yapının, içte ve dıştaki ekler ile özgünlüğünü yitirdiği tespit edilmiş, bu yapının nitelsiz eklerinden arındırılarak, özgün görünümüne kavuşturulması istenmiştir.

Avlu Döşemesi

Proje ekibinin tespitlerine göre avlu döşemesi 1990'lı yıllarda küfeki taş kaplama ile yenilenmiştir. Kullanıcıların şikayetine neden olan bu kaplamanın çoğu yerde aşındığı, delik deşik olduğu ve yürümenin zor olduğu belirtilerek, XIX. yüzyıl verileri doğrultusunda restorasyonda granit parke taşı kullanılması önerilmiştir. Bu bağlamda zemin döşeme kotları özgün seviyelerine indirilmesi, avluda yer alan yapıların giriş kotlarının buna göre düzenlenmesi önerilmiştir.

RESTORASYON UYGULAMA SÜRECİ

2005 yılında hazırlanan ve ardından Koruma Kurulu onay süreci tamamlanan restorasyon projesinin uygulamasına 2015 yılında başlanmıştır. Koruma Kurulu kararı uyarınca Vakıflar İstanbul I. Bölge Müdürlüğü tarafından Bilim Kurulu oluşturulmuş ve çalışmalar 2016 yılında hızlanmıştır.

Bilim Kurulu'nun 4.02.2016 günlü toplantısında, onaylı restorasyon projesinde ön görülemeyen ve ya raspa ve muhdeslerin kaldırılmasının ardından yeni bulgular ışığında yeniden irdelenmesi gereken hususlar ele alınmaya başlanmıştır. Sanat Tarihçi Mimar Prof. Dr. Baha Tanman ve Restorasyon Uzmanı

Şekil 2

Cami içinin restorasyondan sonra görünüşü.

Y. Mimar Prof. Dr. K. Kutgün Eyüpgiller'den oluşan Bilim Kurulu, Vakıflar İstanbul I. Bölge Müdürlüğü'nün kontrol teşkilatını oluşturan Mimar Gamze Kuşseven, İnş. Müh. Cihan Gökçek, Arkeolog Murat Sav, Elektrik Mühendisi Yılmaz Günay, Makine Mühendisi Hasan Yalın ve Müteahhit Firmayı temsilen Şantiye Şefi ve firma sahibi Mimar Muammer Aydın ve diğer teknik elemanların katılımıyla, belirlenen aralıklarla toplanarak, uygulama sürecini yönlendirmiştir. İnş. Y. Müh. Prof. Dr. Kadir Güler de statik konuların gündemde olduğu toplantılara katılarak görüş vermiştir.

Bilim Kurulu'nun önemli kararlarının ilki caminin ana kubbesinde bulunan kalemişi ile ilgili olmuştur. Restorasyon projesinde de belirtildiği üzere yakın döneme tarihlenen Klasik taklidi motiflerin belgelenmesinin ardından kaldırılmasına, sondaj ve itinalı raspa ile önceki katmanların tespit edilmesine karar verilmiştir. Sıva tabakalarında yapılan sondajlar neticesinde ana kubbede beş farklı döneme tarihlenen kalemişi tespit edilmiştir. Ortaya çıkan özgün sıva tabakaları mikro enjeksiyon ile sağlamlaştırılmış, mulajları alınarak çizimlere aktarılmıştır.

Araştırma raspası caminin genelinde yapılmış, pandantif kotu altındaki tüm yüzeylerde, daha önce çimento esaslı sıva ile yeniden sıvandığı için özgün katman bulunamamıştır. Bu bağlamda proje raporuyla uyumlu olarak tüm yapıda beton tabakanın itinalı olarak kaldırılmasına, raspa sonrasında derz aralarında kalan çimento kalıntılarının temizlenmesine karar verilmiştir.

İlerleyen süreçte ana kubbede sürdürülen kalemişi araştırma raspası sonucunda göbek kısmında iki döneme rastlanmış, ikinci dönem olarak belirlenen yapraklı Barok desenin mülajının alınarak arşivlenmesine karar verilmiş, klasik zencerek motifi yerinde korunmuştur. Hat ve kalemişi yüzeylerde kir ve

Şekil 3

Cami kubbe içi ve
pandantiflerdeki kalem
iş bezemelerin uygulama
sonrası görünüşleri.

is tabakasının kimyasal yöntemle temizlenmesi, sıva tabakalarının tuzdan arındırması, özgün sıvalarda Primal AC33 ile mikroenjeksiyon gerçekleştirilmiştir.

Kubbe çevresindeki revzen kenarlarında araştırma raspası sonucu bulunan motifler projelendirilmiş, izleri kısmen bulunan şemse motiflerinin dönemine ait diğer camiler ile karşılaştırılarak, eldeki veriler doğrultusunda öneri kalemişi projesinin hazırlanması istenmiştir. Tüm uygulama boyunca, mevcut olan veya araştırma raspasıyla ulaşılan tezminatın rölöve, restitüsyon, restorasyon ve detay projeleri Kalemkar Dilek Özcan ve ekibi tarafından hazırlanmıştır. Uygulama da aynı ekip tarafından sürdürülmüştür.

Pandantiflerde bulunan dört dönem kalemişinin aynen ve yerinde korunması kararlaştırılmış, üzerlerindeki kir tabakası temizlendikten sonra tarama tekniğiyle canlandırmaları yapılmıştır.

Proje ekibi tarafından belgelere dayanarak restitüsyonu yapılan müezzin ve kadınlar mahfili yeniden üretilmiş, depoda muhafaza edildiği tespit edilen özgün Edirnekâri tavan parçası restitüsyona uygun olarak bütünlenerek, müezzin mahfilinin tavanında kullanılmıştır.

Tüm külliye için önem taşıyan bir karar, derviş odalarına bitişik ve bu odalar tarafından çevrelenen alanda bulunan niteliksiz ek yapıların tümünün kaldırılması olmuştur. Bu uygulama yapılırken özgün yapıya zarar verilmemesi için özen gösterilmiştir. Derviş odaları, türbeler ve sarnıç üzerinde bulunan beton tabakalar üst örtüye zarar verilmeden özenle kesilmiş, yer yer çürütülerek sökülüştür. Yer yer 20-30 cm kalınlığındaki beton tabakanın kesilmesinden sonra üst örtü çimentodan arındırılarak, gerekli

Sekil 4
Müezzin mahfilinin tavan
göbeği.

yerlerde kenetlerle güçlendirilmiş, tuğla tonozlar hidrolik kireçli enjeksiyon harcı ile güçlendirilmiştir. Klasik tuğla veya moloz taş kubbe, tonoz ve benzeri yerlerde tuğla-taş çürütme, tuğla eksiklerinde tamamlama ve tuğla dikiş yapılmıştır. Kız Kuran Kursu bölümünde tonozun kesilip, yerine betonarme tabliye yapıldığı görülmüş, muhdes tabliye kesilerek alınmış ve tonoz geleneksel tekniğiyle yeniden örülmüştür. Cami ve külliye'nin diğer yapılarında beden duvarlarında hidrolik kireçli enjeksiyon harcı ile güçlendirilme gerçekleştirilmiş, enjeksiyon öncesi duvar yüzeyleri uygulamaya hazır hale getirilmiştir. Caminin medrese tarafındaki çatısının kurşun üst örtüsü kaldırıldığında bu bölgede kalın bir beton dolgu yapıldığı ve kubbelerin üzerinin örtüldüğü ortaya çıkarılmıştır. Yeni bulgular ışığında kubbeleri açığa çıkartan, özgün düzene uygun yeni kurşun kaplama örtü oluşturulmuştur. Avunduk Raporu'na esas olan ön tespitlerde kurşun örtünün sağlam olduğu düşünülse de, detaylı incelemede kurşunun bir milimetreye kadar eridiği ve yer yer delindiği belirlenmiş, dolayısıyla cami genelinde kurşun üst örtü yenilenmiştir.

Derviş odalarında ve türbelerde özgün kılıç ve gergilerin sadece birinin yerinde olduğu, bunun da kullanılacak durumda olmadığı görülmüş, eksik olanlarının özgün detaylarına göre yeniden imal edilmelerine karar verilmiştir. Özelliğini yitirmiş gergi demiri ve tonozlarda bulunan güçlendirme amaçlı çemberlerin sökümü yapılmış ve yerlerine paslanmaz çelikten gergi demiri yerleştirilerek yuvalarına hidrolik kireç esaslı harç doldurulmuştur. Tonozların iç ve dış kısmında kenet çember uygulaması yapılmıştır. Pencere üstlerinde ve nişlerde yer alan çürümüş ve taşıyıcılığını yitirmiş hatıllar tespit edilmiş,

Şekil 5
Ahşap mahfil.

Şekil 6
Uygulama çalışması sona
erdiğinde minareden
görünüş.

çürümüş olanların yerine emprenye edilmiş meşe kerestesinden yeni hatıllar yerleştirilmiştir. Hatıl yuvaları yine hidrolik kireç esaslı harç ile doldurulmuştur.

Ahşap unsurların konservasyon ve restorasyonu önemli bir iş kalemi olarak belirlenmiştir. Cami'nin iki ana giriş kapısının ahşap kanatları üzerindeki kalın yağlı boya tabakası temizlenmiş, ahşabın eksik ve çürük kısımlarının tespitleri yapılmış, projeye göre bütünlenmeleri gerçekleştirilmiştir. Kanatlar üzerindeki rozet, rozet çivisi, pirinç kuşak, Osmanlı kilidi gibi metal aksamalarının temizliklerinin yapılmasının ardından onarılmış, eksik olanlar bütünlenmiştir. Ahşap işlerini içeren uygulama ahşap ustası Ertuğrul Pınarcı tarafından gerçekleştirilmiştir.

Türbelerde ahşap satırlar üzerindeki yağlı boya tabakası kimyasal boya sökücülerle temizlenmiş, Sünbül Efendi Türbesi'nin saçaklarında araştırma raspası yapılmış, kalemişi izleri

araştırılmışsa da bulunamamıştır. Derviş odalarının önü ve türbelerin ahşap çıtalı tavanlarına yapılan krem ve koyu kahve renk numunesi uygun bulunmuştur.

Minarede gerekli yerlerde taş çürütülmesi yapılmış, caminin cephelerinde taş yüzeylerde bulunan çimento esaslı imitasyonlar sökülüp, derzler açılmış, minarenin şerefesinde eksik stalaktitler özgüne uygun olarak yonu taşından imal edilmiştir. Şerefe korkuluklarının özgün dört parçası korunmuş, geçmişte kalıpla beton olarak dökülen diğer parçalar yonu taşı olarak yeniden üretilmiştir. Yonu taşı, moloz taş ve tuğla duvarlarda tuzdan arındırma işlemi gerçekleştirilmiş ve yonu taşı yüzeylere su itici kimyasal sürülmesine karar verilmiştir.

Caminin harim bölümünde çökme–oturma sonucu zeminde oluşan kot farkları tesviye edilmiş, tuğla döşeme uygulanmıştır. Isıtma için VRF klima tesisatı ve elektrik kanalları açılmış ve yerleştirilmiştir.

Cami cümle kapıları ve Safiye Sultan Türbesi'nin kündekâri giriş kapıları, 5 no'lu türbedeki sanduka çevresindeki sedefli ahşap korkulukların temizlik ve onarımları yapılmıştır. Sedef ve abanoz filatolar tamamlanmış, ahşap kepenklerde solvent kullanılarak temizlik yapılmış, çürümüş kısımları değiştirilmiştir. Kündekâri kapı ve sedef türbe korkulukları ve her türlü ahşap elemanda ahşap zararlıları tarafından oluşturulmuş kurt yeniği yollar için Paraloid B72 ile dolgu yapılmıştır.

Küllîye genelinde çevre duvarlarında yerinde mevcut olan özgün perçinli demir parmaklıkların ve kapıların demir korkuluklarının bakım ve onarımları yapılmış, eksikleri giderilmiş, özgün detayında perçinli olarak tamamlanmıştır. Kız Kuran Kursu, sıbyan mektebi ve okul duvarı çevresinde yapılan geniş derin kazı sonucunda ortaya çıkan mezarların onarımları yapılmış, mezar boşluklarının üzerindeki ağır toprak tabakası alınarak, pomza dolgu yapılmıştır.

Avluda tesisat elektrik kanallarının yerlerinin, su depolarının, elektrik panolarının ve elektrik odalarının yerleri tespit edilmiş ve projelendirilmiştir. Tesisat müdahale kapaklarına paslanmaz çelik çerçeve yapılarak traverten kapaklar ile kapatılmasına karar verilmiştir.

Hazire yürüyüş yollarına kayrak döşeme yapılmış, mezar taşlarının temizlik ve onarımı AB57 ile gerçekleştirilmiştir

Kible yönündeki sarnıç üzerinde ve çevresinde geniş derin kazı yapılarak sarnıç sınırları ortaya çıkarılmış, sarnıç içerisindeki

Sekil 7
Safiye Sultan Türbesi.

Şekil 8

Derviş odalarının genel görünüşü.

balçık temizlenmiş, zemindeki beton kaplama alınmış, sarnıçta tonozlarda karbonlaşan kalın tuz tabakası mekanik temizlik ile yüzeyden uzaklaştırılmış ve kağıt hamuru ile tuzdan arındırma işlemi yapılmış, duvarlarda derz temizliklerinden sonra hidrolik kireç katkılı sıva yapılmıştır. Sütunlar arasında ahşap gergi yerine statik dayanımı artırmak amacıyla paslanmaz çelik gergi kullanılmıştır. Duvarlara enjeksiyon yapılmış, zemine hidrolik kireç katkılı horasan harcı ile tesviye betonu dökülmüştür. Gerekli drenaj çalışmaları yapıldıktan sonra sarnıç üzerine tesviye harcı dökülerek hafif malzeme olan hidrolik kireç katkılı horasan harçlı pomza dolgu yapılarak üzerine elenmiş bahçe toprağı serilmiş, sarnıç çevresinde yürüyüş yollarına kayrak taşı döşeme yapılmıştır.

Cami, derviş odaları, türbeler, kütüphane, muvakkithane ve diğer alanlarda nem ve su baskınlarını önlemek ve rutubeti yapıdan uzaklaştırmak amacıyla planlanan drenaj sistemi için açılan temel duvarlarına enjeksiyon yapılmış, Sümbül Efendi Türbesi'nin önünde bulunan özgün kuyunun onarım gerçekleştirilmiştir.

Sıbyan mektebi, uygulama sürecinde yeniden ele alınmış, sıva raspası sonucunda okul tarafındaki duvarının kısmen çöktüğü tespit edilmiştir. Bu duvar diğer duvarlarla bağlantısı sağlanarak meşe hatıllı taş duvar olarak yeniden inşa edilmiştir. Yapının çatısı güçlendirilmiş, ahşap çıtalı tavan projeye uygun olarak yapılmıştır.

SONUÇ

Koca Mustafa Paşa Külliyesi'nin 2016 yılında başlayan restorasyon serüveni 2018 yılının son ayları itibariyle tamamlanmıştır. Tarihi yapıların restorasyonu, hassas olmayı gerektiren uzun soluklu bir süreçtir. Külliyei oluşturan yapıların her biri hassasiyetle ele alınmış, Bilim Kurulu, kontrol teşkilatı ve uygulamacı ekip marifetiyle çağdaş ilkelere uygun, mümkün olan en iyi uygulamanın gerçekleştirilmesi hedeflenmiştir.

Özellikle de anıtsal yapıların restorasyonu süreklilik gerektirir. Esas olan yapının bakım ve onarımının devam ettirilmesidir. Aylık ve yıllık kontrol ve bakım süreçleriyle bu eserler her daim göz önünde bulundurulmalı, sorunlar üzerinden zaman geçmeksizin çözümlenmelidir. Osmanlı döneminde var olan “meremmetçi” sisteminin çağdaş modelinin ülke genelinde yaygın olarak tesis edilmesi ve uygulanması kültür mirası yapılarımızın yıpranmasını önleyeceği gibi, ülke ekonomisini büyük bir yükten de kurtaracaktır.

Şekil 9
Koca Mustafa Paşa Camii
Sarnıcının giriş kısmından
detay.

Anıt ağaç ve
kulübe, 1970'ler.

Anıt ağaç ve kulübe, 2018

Apsis yarım kubbesi,
restorasyondan önce

Apsis yarım
kubbesi,restorasyondan
sonra

Avlu kapısı, 2008-09

Avlu kapısı, 2019

Kuş Çeşmesi, 1984

Kuş Çeşmesi, 2019

Minare kaidesi, 2008-09

Minare kaidesi, 2019

Minber,2008-09

Minber, 2019

Şadırvan, 2008

Sadırvan, 2019

Sebil, 1982

Sebil, 2019

Sümbül Efendi Türbesi, 1982

Sümbül Efendi Türbesi, 2019

Türbeler, 2008

Türbeler, 2019

ÇALIŞANLAR LİSTESİ ve ALBÜMÜ

BİLİM KURULU

ADI SOYADI

Prof. Dr. Kutgün EYÜPGİLLER
Prof. Dr. Baha TANMAN
Prof. Dr. Kadir GÜLER

KONTROL TEŞKİLATI

ADI SOYADI

Gamze KUŞSEVEN ÖZKILINÇ
Ayşe Gül CAN
Cihan GÖKÇEK
Murat SAV
Hasan YALIN
Yılmaz GÜNAY

TEKNİK KODRO AN-SA Abide Yapı

ADI SOYADI

Abdullah DERİNOĞLU
Başak AĞABEYOĞLU
Hüseyin SEÇKİN
Yeşim KALKAN GÜNGÖR
Yalçın KALKAN
Zeynep TEMİZ
M. Murat KIRMIŞ
Yasin BAKIŞGAN
Onur KARAGÖZ
Onurcan YAMAN
Yeliz KARATAŞ

GÖREVİ

Elek. Müh
Mimar
İnş. Müh.
Restoratör
Restoratör
Restoratör
Restoratör/Kalemkar
Restoratör
Restoratör
Restoratör
Restoratör

RESTORATÖR UYGULAMA EKİBİ

ADI SOYADI

Adile ŞİMŞEK
Aslı ELMAS
Fatime KANAT
Gizem KURTULUŞ
Türkan GÜNEŞ

TAŞÇI/MERMER EKİBİ

ADI SOYADI

Ahmet ÖZMEN
Ahmet ZERENER
Ali DEMİREL
Asım CAYMAZ
Evlo ÇAÇANOĞLU
Eyüp YILMAZ
Hacı GÖRMEZ
Kamuran ÇİFTÇİ
M. Ali ÇETİNKAYA
M. Ali GÜRSU
M. Aykut ÇETİNKAYA
Mustafa GÜRBÜZ
Orhan YILMAZ
Selim DEDE
Semih KODAK
Servet YILMAZ
Süleyman BABACAN
Yunus DEMİR
Yunus KARLI

AHŞAP KAPLAMACILAR**ADI SOYADI**

Abdullah GENÇ
 Abdurrahim MÜZENNET
 Cemil DEMİR
 Cengiz DEMİR
 İsmet DEMİR
 Kadir DEMİR
 Kemal DEMİRTAŞ
 Murat PARILTI

SIVACILAR**ADI SOYADI**

Ahmet ZERENER
 Bahar GÜNDÜZ
 Burçak BEYAZIT
 Cihat ECE
 Ethem POLAT
 Fedai ÖZDEMİR
 Fevzi ECE
 Hüseyin CANSU
 Metin COŞKUN
 Muammer DEMİR
 Mustafa ECE
 Selahattin TOYGAR
 Şaban EKİNCİ
 Şaban SULHAN
 Şeref TOYGAR
 Urfani ŞEN
 Yılmaz YAVUZ
 Yunus ERGÜN

HAZİRE EKİBİ**ADI SOYADI GÖREVİ**

Ahmet BABACAN	Taş ve mermer Ustası
Eyüp YILDIZDAL	Taş ve mermer Ustası
Faruk YAVUZKURT	Taş ve mermer Ustası
Ferhat YILDIZDAL	Taş ve mermer Ustası
Feyzullah YAVUZKURT	Taş ve mermer Ustası
Hakan YILDIZ	Taş ve mermer Ustası
Hamza BABACAN	Taş ve mermer Ustası
Hasan ÇAYIR	Taş ve mermer Ustası
Mahmut DÜNDAR	Taş ve mermer Ustası
Mustafa YILDIZDAL	Taş ve mermer Ustası
Orhan YILDIZDAL	Taş ve mermer Ustası
Osman YILDIZDAL	Taş ve mermer Ustası
Ramazan BABACAN	Taş ve mermer Ustası
Ziyattin YILDIZDAL	

KALEM İŞİ UYGULAMA EKİBİ
Adım Restorasyon**ADI SOYADI**

Muharrem ÖZCAN
 Dilek ÖZCAN
 Adnan KARADENİZ
 Aylin ABİK
 Burcu AKBAŞ
 Demet KOCA
 Erdoğan BACAK
 Ezgi UNAY
 Filiz SAKA
 Gamze GÜNDÜZ
 Gamze KARADENİZ
 İbrahim Serkan TEKİN
 Mahmut VERGİLİ
 Mustafa KARADENİZ
 Naim ÖZKURT
 Tuğrul ÖZER
 Tuncay GÖKALP
 Zarife ŞAHİN

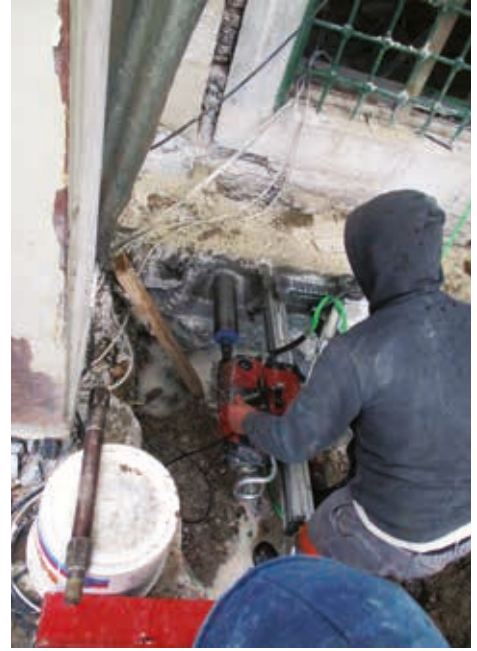

İNDEKS

A

Abdullah b. Mustafa Efendi 60
 Abdülğani b. Şah Efendi 60
 Agios Andreas 15, 16, 17, 20, 21, 23, 25, 36, 38, 39, 45, 46, 229
 Agios Andreas en te Krisei 95, 135
 Agios Andreas Kilisesi 15, 16, 21, 22, 23, 26, 27, 29, 30, 33, 42, 44
 Agios Mamas 42
 Agios Stephanos 25
 Ağa Çayırı Mescidi 52
 Ağa-Zâde Mehmed Efendi 60
 Ahmet Hamdi Tanpınar 51
 Akataleptos ton Diokonissa 17
 Akdeniz 99, 110, 111
 Ali Fakih Camii 22, 34
 Ali Fakih Mahallesi 135
 Ali Paşa Medresesi 194
 Ali Saim Ülgen 235
 Altın Kapı 22, 33
 Anadolu 11, 27, 157
 Andronikos 29
 Angelos Dukas 28
 Arianlar 35
 Aristine 42
 Aristo-Aristoteles 28
 Arkadia 21, 33, 34, 35, 36, 37, 38, 40, 41, 45
 Arkadius Forumu 22, 33
 Arsenios 26, 30
 Artin Kalfa 67
 Assisi 16, 17
 Atabinenoğlu Reşit Saffet 172
 Atik Valide Külliyesi 191
 Atik Valide Tekkesi 191
 Atpazarı 158
 Avrupa 17, 31, 32, 39, 42, 45, 233
 Aziz Antonios 26
 Aziz Francis 16, 17
 Aziz Isaac 35, 36, 45
 Aziz Philaretos 38
 Aziz Savvas Manastırı 20
 Aziz Yeorgios Kilisesi 158

B

Babakûkşi Abdurrahman Efendi 60
 Bahçekapı 66
 Baudouin 27
 Bayrampaşa 75
 Bedreddin Mahmud Efendi 59
 Behçet Paşa 65, 66

Belgrad Kapısı 42
 Bethsaida 16
 Beylerbeyi Çeşmesi 64
 Beyoğlu 17
 Bizans 11, 15, 16, 17, 20, 21, 22, 23, 25, 26, 27, 29, 30, 31, 32, 33, 34, 35, 36, 38, 39, 40, 41, 42, 43, 44, 46, 53, 54, 95, 135, 139, 140, 141, 144, 146, 147, 155, 157, 158, 181, 183, 187, 197, 199, 203, 220, 233, 248, 252, 257, 258, 264, 269, 289, 310, 315, 317, 375, 377
 Bodrum Camii 23, 156, 158
 Bolu 78

C

Cahide Tamer 236
 Cerrahpaşa 15, 33, 36
 Cihangir Camii 73, 77
 Cihangiri Tekkesi 77
 Constantin Akropolites 30
 Constantin Lips 30
 Constantinople 17
 Constantinopolis 22
 Cürceyn Alâeddin Ali Efendi 59

Ç

Çayır Tekkesi 52
 Çemberlitaş 15
 Çifte Sultanlar Türbesi 63, 135, 165, 178, 214, 302, 303, 314

D

Dalmaçya 35
 Darüssade Ağası H. Beşir Ağa 178
 Davut Paşa Külliyesi 34
 Daye Hatun Türbesi 135
 Diyarbakır 194, 195

E

Edirne 25, 97, 109
 Edirnekapi 15, 64, 78
 Efes 25
 Ekmekçi-Zâde Ahmet Paşa 55
 Elasonna (Elasnon) Panaghia Olympi-
 otissa Manastırı 30
 Emine Hanım Sebili 140, 180, 181, 218, 308, 309, 378
 Emir Hasan Çelebi 60
 Eski İmarat Camii 158

Esseyid Mahmud 57
 Esseyid Mehmed Nesib 62
 Esseyid Osman Halife 78
 Evkaf Nezareti 74, 76, 101, 103
 Eyüp 78, 407, 408

F

Fatih 15, 22, 61, 135, 138, 158, 176, 183, 244
 Fatih Camii 34, 38, 158
 Fenari İsa Camii 30, 158
 Fethiye Camii 22, 30, 158
 Fikret Çuhadaroglu 236, 237, 238
 Francis Şapeli 26
 Fransa 17, 32, 35
 Fransa Kralı IX. Louis 27
 Fransiskan 26
 Fruchtermann 96, 234

G

Gainas 36
 Gazi Şemsi-Sivasi 172
 Georgios Mouzalou 30
 Giotto 31
 Giritli Nuh Efendi 66
 Gül Camii 23, 95, 158
 Gülhane 158

H

Hacı Beşir Ağa 65, 178, 216, 307, 308
 Hacı Dede 67
 Hacı Emine Hanım 65, 66, 140, 218, 308, 378
 Hacı Sinan Tekkesi 191
 Hadım İbrahim Paşa Camii 22
 Hasan İbn-i Mustafa 78
 Haseki Külliyesi 34
 Hasibi Hüseyin Efendi 60
 Haşim Efendi 67, 170, 171, 324
 Havarium Kilisesi 36, 38, 45
 Hoca Ahmed (Ayni Minare) Camii 195
 Hoca Hayreddin-Zâde Muhyiddin Mehmed Efendi 59
 Hüseyin Paşa Medresesi 195

I

I. Basileios 22, 39, 65
 II. Abdülhamid 99, 101, 103, 301, 324

II. Abdülmecid 181
 II. Andronikos 42
 II. Bayezid 52, 55, 95, 96, 135, 188, 375
 III. Mustafa 62
 II. Mahmud 55, 66, 76, 101, 103, 140, 181, 183, 185, 186, 206, 318, 319, 375
 IV. Ioannes Laskaris 30

İ

İasites 42
 İbrahimpaşa 64
 İdris-i Bitlisi 55
 İhlasiye (Gökmeydan) Medresesi 194
 İkonaklâzım 23, 35, 45
 İmparator Arkadius 21
 İmparator Justinianus 21
 İmparator Valens 35
 İmrahor İlyas Bey Camii 36
 İsa 16, 17, 20, 21, 25, 30, 38, 40, 45, 158
 İskenderiye Kitaplığı 28
 İstanbul 7, 9, 11, 15, 16, 17, 20, 21, 22, 23, 25, 29, 30, 31, 35, 36, 37, 40, 41, 43, 45, 51, 52, 54, 60, 61, 63, 65, 66, 74, 75, 76, 78, 95, 96, 97, 99, 133, 135, 138, 139, 155, 156, 157, 158, 191, 193, 220, 233, 234, 243, 279, 281, 355
 İstanbul Arkeoloji Müzeleri 23, 33, 34, 41, 234
 İstanbul Büyükşehir Büyükşehir Belediyesi 174
 İtalya 16, 17, 32, 39
 İzmit 28, 43, 145, 186, 275, 320, 321

K

Kadırga 191
 Kâf Ahmed Çelebi 60
 Kalyos Kalfa 73
 Kâmi Çelebi 60
 Kantakouzena 28
 Karamânî Veli Efendi 60
 Kariye Müzesi 43
 Karpos Papilos Kilisesi 22
 Khalke Kapısı 38
 Khora Manastırı 43
 Kocaelili Muhyiddin Efendi 59
 Koca Hayreddin Efendi 60
 Koca Mustafa Paşa Camii 9, 15, 16, 17, 22, 23, 27, 45, 52, 66, 73, 79, 95, 101, 133, 135, 156, 158, 180, 224, 233, 234, 238, 243, 317, 326, 327, 328, 335, 341, 347, 350, 385
 Koca Mustafa Paşa Mahallesi 20, 33

Koca Mustafa-Zâde Mehmed Efendi 59
 Koimesis Kilisesi 43
 Konstantinopolis 135
 Konsül Aurelianus 36
 Kudüs 17, 20
 Kuş Çeşmesi 178, 192, 216, 307, 392, 393
 Kutbüddin Acemî 60
 Küçük Bedreddin Efendi 59

L

Lağımazgı Maslağı 64
 Latifi Allah 60
 Latin İşgali 17, 22
 Latinler 16, 27, 41, 43, 46
 Leys-Zâde Pir Ahmed Efendi 59
 Lucius Appuleius Saturninus 35
 Lyon II. Konseyi 27

M

Mahmud Saffet Efendi 74
 Maksimos Planoudes 30
 Mangana 158
 Ma'ruf-Zâde Mehmed Efendi 60
 Maximos Planoudes 28
 Medine 78
 Mehmed Bey 60
 Meryem 25, 30
 Mese Caddesi 22, 33
 Mısır 17
 Miraleion Manastırı Kilisesi 156
 Mokios Sarnıcı ve Kilisesi 22
 Mora 31
 Moskova Tarih Müzesi 28
 Muhammed Cemaleddin Halvetî 63
 Muhyiddin Mehmed Efendi 59
 Mustafa b. Mehmet 56
 Muzaferüddin Ali Şîrâzî Efendi 60
 Müstakimzade Süleyman Efendi 62

N

Nakîb Efendi Şâhı Mehmed Efendi 60
 Nazif Velikâhyaoglu 99
 Nea Ecclesia 39, 40, 46
 Nihâli Ca'fer Çelebi 60
 Nika 21
 Nikânî Efendi 59
 Nureddin Efendi 67
 Nuruosmaniye 56, 66, 78

O

Odun Kapısı 66
 Osmanlı 7, 11, 20, 21, 22, 25, 27, 41,

43, 44, 59, 63, 65, 96, 101, 122, 133, 135, 139, 140, 146, 147, 178, 185, 186, 187, 188, 191, 192, 199, 221, 229, 233, 234, 238, 253, 262, 264, 265, 269, 275, 281, 294, 303, 314, 315, 317, 320, 323, 332, 341, 350, 353, 375, 377, 382, 385

Ö

Ödemiş 25
 Ömer Paşa Dergâhı 97, 108

P

Palaialogoslar 15, 20, 22, 42, 43, 45
 Pammakaristos Manastırı Kilisesi 22, 30
 Panaghia Kilisesi 30
 Patrik Arsenios 30, 42
 Patrik Georgios Kyprios 28
 Patrik Ioannes 35, 36
 Pazar Tekkesi 52
 Pepki Latif Efendi 60
 Pepki Lâtif-Zâde Mehmed Efendi 60
 Pera 17
 Pîrî Çelebi 59
 Pîrî Paşa-Zâde Muhyiddin Mehmed Efendi 59
 Platon 28, 43
 Preveze 97, 108
 Protostratos Mikhael Glabas Tarkhaniotes 30

R

Rahime Hatun 57, 63
 Rıfat Paşa Sebili 62, 171, 180, 217, 218, 309, 378
 Roma 22, 28, 35, 48, 95, 234, 289

S

Safiye Hatun Türbesi 63, 185, 197
 Safiye Sultan Türbesi 63, 163, 164, 212, 269, 294, 295, 354, 383
 Samsunî-zâde Ahmed Efendi 59
 Saraybosna 191
 Sarı Heci Yani Kalfa 73
 Satürn (Saturnios) Kapısı 20
 Selymbria 35
 Serasker Rıza Paşa Türbesi 166, 167, 168, 291, 293, 323
 Silivri 35
 Silivrikapı 35, 64
 Simonida 42
 Simon Peter 16
 Sipâhî-Zâde Mehmed Efendi 60
 Sokollu Külliyesi 191

Sokollu Tekkesi 191
 St. Antuan Kilisesi 17
 St. Fransua 17
 Studios Manastırı 25
 Süleymaniye 59, 66
 Sünbül Efendi Camii 15, 51, 52, 79, 152, 244, 324
 Sünbül Efendi Tekkesi 96, 99, 100, 101, 102, 103, 135
 Sünbül Şeyhi Razi (Yücesünbül) Efendi 174

Ş

Şah Sultan 97
 Şam 20
 Şehzade 66, 95
 Şemsi Tebuzi 172
 Şeyh Adli Hasan Efendi 62
 Şeyh el-Hac Hafız Mehmed Efendi 99
 Şeyh el-Hac Seyyid M. Haşim 62
 Şeyh Eyyabi Mehmed 168
 Şeyh Gazi Efendi 170
 Şeyh Hasan Adli Efendi 168
 Şeyhi Sabri 97
 Şeyh Keramettin Efendi 170
 Şeyh Kudbettin Efendi 171
 Şeyh Kutbeddin Efendi 99, 113, 114
 Şeyh Razi Efendi 99, 170
 Şeyh Seyyid M. Nureddin 62

Şeyhülislam Efdal-Zâde Seyyid Hamîdüddîn 55
 Şeyhülislam Velîyüddîn Efendi 55
 Şeyh Yakup Efendi 62, 63
 Şeyh Yakup Germiyani 170
 Şeyh Yusuf Sinan Efendi 135
 Şeyh Yusuf Sünbül Sinan 101, 118, 146

T

Taksim 17
 Takyeci Mahallesi 64
 Taşköprü-Zâde İsmâüddin Ahmed 59
 Teselya 30, 31
 Teşvikiye Camii 67
 Theodora 26, 27, 28, 29, 30, 31, 32, 41, 42, 43, 45, 65
 Topkapı Sarayı 158, 191
 Trabzon 25
 Trakya 78

Ü

Üsküdar 11, 116, 191

V

Vaftizci Yuhannes 16
 Vakıflar Genel Müdürlüğü 7, 11, 41, 76, 220, 221, 335

Vakıflar İstanbul 1. Bölge Müdürlüğü 7, 53, 223, 234, 238, 243, 244, 281, 379
 Vatikan 28, 31
 Vefa Kilise Camii 23, 156
 Vezirhanı 66
 VIII. Mikhael 26, 27, 28, 29, 30

Y

Yahudi Maşatlığı 64
 Yahya Kemal 51
 Yanya 31, 97, 108
 Yavuz Sultan Selim 95, 97
 Yedikule (Porta Aurea) 22
 Yedikule Surları 34
 Yeni Cami 66
 Yerebatan Sarnıcı 25
 Yesarizade 165

Z

Zeyrek Kilise Camii 156, 158
 Zincirli Servi 63, 135
 Ziver Paşa 181

